

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	1
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΤΟΜΟΣ Β΄	3
ΥΠΕΡ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ. (Σελ. 56)	3
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ.....	3
ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ	4
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	4
ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ.....	4
Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ. (Σελ. 60)	4
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 116)	19
ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 120).....	20
ΛΟΓΟΣ	20
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	20
ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ.....	20
ΟΤΙ ΤΟΙ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ.....	20
ΕΑΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ.....	20
ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ.	20
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ (Σελ. 146)	27
ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ.....	28
ΛΟΓΟΣ.....	28
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	28
ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ	28
ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ	
.....	28
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ	28
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	61
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ (Σελ. 260).....	61
ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ	62
ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ	
ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	62
ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ	62
ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ Η ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ	62
ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ	62
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ.....	88
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ (Σελ. 348)	88
ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ.....	88
ΛΟΓΟΣ.....	107
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ.....	107
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ. Σελ. (410).....	107
ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ.....	107
ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (Σελ. 568).....	154

<u>ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ</u>	<u>154</u>
<u>ΕΚ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ</u>	
<u>ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ Ἡ ΠΕΡΙ ΘΕΩΣΕΩΣ</u>	<u>154</u>
<u>ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (σελ. 646).....</u>	<u>178</u>
<u>ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ</u>	<u>178</u>
<u>ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ.....</u>	<u>178</u>
<u>ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ (Σελ. 694)</u>	<u>192</u>
<u>ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ.....</u>	<u>192</u>
<u>ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ.....</u>	<u>192</u>

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΤΟΜΟΣ Β΄

ΥΠΕΡ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ. (Σελ. 56)

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδή τινων ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τήν ἔξω σοφίαν καί τούς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἔνόν ἀγνοίας καί ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, κἄν εἰς ἀπάθειαν ἀφίκηται τις ἄκραν, οὐδέ τελειότητός τε καί ἀγιότητος ἐπιλαβέσθαι, εἰ μή πανταχόθεν τό εἰδέναι συλλέξει, μάλιστα δέ τῆς καθ' Ἑλληνας παιδείας, θεοῦ γάρ καί αὐτῆ δῶρον τῶν προφήταις καί ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομένων ὁμοίως, καί γνῶσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῇ ψυχῇ προσγίνεται καί τό γνωστικόν κρεῖττον ὄν ἀπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων κοσμεῖ, πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, καί γάρ πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται τε καί κρατύνεται, ἀλλά καί εἰς τήν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ποδηγεῖ τόν ἄνθρωπον· ἄλλως γάρ οὐκ ἔνι γνῶναι τόν Θεόν, εἰ μή διά τῶν αὐτοῦ κτισμάτων ἐπειδή ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἤκιστα μὲν ἐπέισθην, τῆς μικρᾶς ἐν τῇ μοναχικῇ πολιτείᾳ μοι πείρας πᾶν τούναντίον προδειξάσης, ἀπολογήσασθαι δέ πρός αὐτούς οὐκ ἠδυνήθην, ἐπεὶ καί λόγον ὑψηλότερόν τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἀπλῶς τῆς τε φύσεως πολυπραγμονοῦμεν τά μυστήρια καί τόν οὐρανοῦ καταμετροῦμεν κύκλον καί τάς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρον κινήσεις ἐρευνῶμεθα, συνόδους τε καί ἀποστάσεις καί ἐπιτολάς τάς τούτων καί τά ἐκ τούτων συμβαίοντα θηρώμεθα καί μέγα φρονοῦμεν ἐπί τούτοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν τῷ θείῳ καί πρώτῳ καί δημιουργικῷ νῷ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ (σελ. 58) λόγων αἱ εἰκόνες ἔνεισι τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ· τούτων οὖν ἐν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γενέσθαι καί διαιρετικαῖς καί συλλογιστικαῖς καί ἀναλυτικαῖς μεθόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἑαυτούς τύπων ἀπαλλάξαι καί οὕτω καθ' ὁμοίωσιν, ζῶντές τε καί μετά θάνατον, εἶναι τοῦ ποιήσαντος». Ἐπεὶ οὖν πρός ταῦτα οὐχ ἰκανός εἶναι ἀντιπεῖν ἐνόμισα, σιωπήσας πρός ἐκείνους τότε, παρὰ σοῦ νῦν ἀξιῶ, πάτερ, διδαχθῆναι τούς ὑπέρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἔτοιμος γενοίμην κατά τόν ἀπόστολον «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ

Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ. (Σελ. 60)

Αδελφέ, «καλόν χάριτι βεβαιουῖσθαι τήν καρδίαν», ἀποστολικῶς εἶπεῖν· λόγῳ δέ πῶς ἄν ἐνδείξατό τις τό ὑπέρ λόγον ἀγαθόν; Χρή τοίνυν καί κατὰ τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν Θεῷ χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἣ τοῖς τά πάντα οἰομένοις εἰδέναί περιουσία σοφίας οὐδ' ἐπί νοῦν ἔρχεται, Κἄν μή τούτοις ἀντιλέγειν ἔχης, καίτοι τῆς ἀληθείας μή καταστοχαζομένους εἰδῶς, δυσχεραίνειν οὐ δεῖ. Σύ μὲν γάρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντῃ τε καί πάντως εἰς τό διηνεκές ἐστηριγμένος ἔση καί ἀπερίτρεπτος, μόνιμον ἔχων παρὰ σεαυτῷ τήν τῆς ἀληθείας ἴδρυσιν. Οἱ δέ λογικαῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κἄν μή νῦν ὑπό σου· καί γάρ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδή καί ἀντιπαλαίεται, καί τόν νικῶντα λόγον διά τέλους εὐρεῖν ἀμήχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἡττης ἀνέλπιδα· καί τοῦτ' ἔδειξαν Ἑλλήνων παῖδες καί οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ δοκεῖν δεῖξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καί ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπόμενοι.

Πρός οὖν τούς ἐκείνους προσέχοντας διά βίου καί θηρωμένους γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας καί ταύτην ἐπί τοσοῦτον ἐγκωμιάζοντας ταῦτ' εἰπών, ἀποχρώντως τε καί πρεπόντως, ἐμοί γε δοκεῖν, ἐρεῖς, ὡς «οὐ μᾶλλον γνῶσιν (σελ. 62) ἢ ἀγνωσίαν ἐκ τούτων ὑμῖν αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ᾧ βέλτιστοι». Καθάπερ γάρ οἱ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἐφιέμενοι δόξης καί πάνθ' ὑπέρ αὐτῆς πράττοντες ἀδοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἐπιτυγχάνουσι, ἐπεῖπερ ἄλλοις ἄλλα ἀρέσκει, τόν αὐτόν τρόπον καί οἱ παρὰ τῶν ἔξω σοφῶν τήν γνῶσιν θηρώμενοι μᾶλλον ἀγνωσίαν κατ' αὐτούς ἐκείνους ἢ γνῶσιν καρποῦνται· διαφέρουσι γάρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καί διαφέρονται πρὸς ἀλλήλας καί οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούντων ἐκάστη. Τό δέ πιστεύειν εἰρηκέναι τινά τούτων δυνηθῆναι τούς ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ λόγους, μή καί λίαν πλημμελές ἦ· «τίς γάρ ἔγνω νοῦν Κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος· εἰ δέ μή τούτους, οὐδέ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σοφίας συνιδεῖν ἔστι. Πευδογνωσία τοίνυν ἐστίν ἢ ἐκ ταύτης τῆς σοφίας τό κατ' εἰκόνα θείαν θηρωμένη γνῶσις. Οὐκ οὖν, οὐκ ἔσται δι' αὐτήν τῇ αὐτοαληθείᾳ ἐμφορῆς ἢ ταύτην ἔχουσα ψυχή, ἀλλ' οὐδέ ποδηγοῖτο ἄν πρὸς τήν ἀλήθειαν ἐκ ταύτης· καί ἢ καύχησις λοιπόν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἔνεκα σεμνυνομένων. Ἀκουέτωσαν Παύλου σαρκικήν σοφίαν καλοῦντος τήν θύραθεν, ὅς καί «νοῦν σαρκός» λέγει τήν «φυσιοῦσαν γνῶσιν». Ἡ τοίνυν τῆς σαρκός σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τό κατ' εἰκόνα παρέξεται; «Βλέπετε», φησί, «τήν κλήσιν ἡμῶν· οὐ πολλοί

σοφοί κατά σάρκα, οὐ πολλοί δυνατοί, οὐ πολλοί εὐγενεῖς». Ὡς οὖν ἡ τῆς σαρκός εὐγένειά τε καὶ δύνამις τὴν ψυχὴν οὐκ ἐνδυναμώσειεν ἂν οὐδ' ἐξευγενίσειεν, οὕτως οὐδ' ἡ τῆς σαρκός (σελ. 64) σοφία σοφὴν ἀπεργάσεται τὴν διάνοιαν. Καὶ ὄντως ἀρχὴ σοφίας γινῶναι σοφίαν, ὥστε διελέσθαι καὶ προελέσθαι τῆς χαμερποῦς καὶ γηϊνῆς καὶ ἀνονήτου τὴν μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανίαν καὶ πνευματικὴν καὶ παρὰ Θεοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἐρχομένην καὶ Θεῷ τούς κτησαμένους συμμόρφους ἀποδεικνύσαν.

Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ, καθάπερ κάκεινοι λέγουσι, τῶν ἐν τῇ δημιουργικῷ νῶ λόγων αἱ εἰκόνες ἐν ἡμῖν εἰσι, τί τό ταύτας τὴν ἀρχὴν ἀχρειῶσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ τοῦ πρακτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μὴ ἀδιδάκτως ἐνορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὔσας ἐντετυπωμένας; Οὐχ ὅτι τό παθητικόν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπαναστάν αὐτάς τε διέστρεψε καὶ τό διορατικόν αὐτῆς συνέχεε καὶ μακρὰν ἐποίησε τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου παντός μᾶλλον ἐπιμελητέον καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀφεκτέον καὶ τόν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ πράξεως ἀναγνωστέον καὶ ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καὶ δι' εὐχῆς καὶ θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιτέον πρὸς Θεόν, τόν βουλόμενον τό τε κατ' εἰκόνα σῶν καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν σχεῖν. Καθαρότητος γάρ ἄνευ, κἄν μάθῃς τὴν ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρός οὐδέν ἦττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἔση ἢ σοφός· ἐκείνης δέ ἄνευ, καθαρθεὶς καὶ τῶν πονηρῶν ἠθῶν καὶ δογμάτων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν, τὴν νικῶσαν τόν κόσμον τοῦ Θεοῦ σοφίαν κτήσῃ καὶ «τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ» συνδιαγωνίσῃς ἀγαλλόμενος. Δογμάτων δέ λέγω, οὐ τῶν περὶ μεγέθους κινήσεως οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' οὐρανόν σωμάτων καὶ ὅσα διὰ ταῦτα γίνεται, οὐδέ γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν καὶ τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτη μετὰλλων καὶ λίθων διαυγῶν, (σελ. 66) οὐδέ τῶν ἐκ τῆς διπλῆς ἀναθυμιάσεως κατὰ τόν ἀέρα συμβαινόντων. Πρὸς γάρ ἐπιστήμην τῶν τοιούτων βλέποντες πᾶσαν ἀπαυθύνειν σπουδὴν τε καὶ ζήτησιν αἴρεσις ἐστὶν ἑλληνικὴ· οἱ γάρ Στωϊκοὶ πάντες τέλος τῆς θεωρίας τὴν ἐπιστήμην ὀρίζονται.σ

Νῦν δὴ τινες, ὡς σύ φῆς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου τέλους, τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀρρήτων ἀγαθῶν, ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς γνῶσιν μεταλαμβάνοντες, τῇ τῶν κατὰ Χριστόν φιλοσοφούντων ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τούς γάρ οὐκ εἰδότας τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνάγνους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς· ἐντεῦθεν δ' ἀνάγκη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀπρίξ ἀντέχεσθαι μαθημάτων, τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγωρεῖν διδαγμάτων (παρ' αὐτῶν γάρ οὐδέποτε γένοιτ' ἂν τῆς τῶν κατ' αὐτούς ἐπιστημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγὴ) καὶ τοῦ λέγοντος «γίνεσθι τέλειοι» καὶ «εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος» καὶ «ἡμεῖς δέ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπίρου πεντάπασις ἐπιστήμης τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν ὑποτιθέμενος, καθαρότητα σωτήριον ἐκάλεσα ταύτην (οἶδα γάρ καὶ ἀνέγκλητον ἄγνοιαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην)· οὐκ οὖν ταύτης, ἀλλὰ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν

θειών δογμάτων ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσων οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καί πᾶν ἦθος κατά τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑπόθηκας, γενήσῃ Θεοῦ σοφίας ἀνάπλευς, εἰκῶν ὄντως καί ὁμοίωμα Θεοῦ, διά μόνης τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος. Ὁ καί ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑποφήτης Διονύσιος κατ' αὐτήν ἀπεφήνατο σαφῶς· «ἢ γάρ πρὸς τόν Θεόν ἀφομοίωσις τε καί ἔνωσις, ὡς τὰ θεῖα», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσῃ καί ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». (σελ. 68) Εἰ δ' οὐκ ἀληθής ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας τό κατ' εἰκόνα τόν ἄνθρωπον εὐρεῖν καί ἰδεῖν ἐστίν, ὡς τούς χαρακτῆρας ἐπί τό κρεῖττον μεταρρυθμιζούσης καί τό σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἑλληνας σοφοί θεοειδέστεροι ἄν εἶεν καί θεοπτικώτεροι τῶν πρό νόμου πατέρων καί τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τήν ἀξίαν ἐκλήθησαν. Ἰωάννης δέ, ἢ τῶν προφητῶν ὑστάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τόν βίον ἀνύων; Οὐ τοίνυν πρὸς αὐτόν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅπως ἔχει δυνάμεως τῶν ἀποταπτομένων τῷ κόσμῳ; Παντί που δήλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαίας ὡς δ' αὐτοὶ λέγουσι, σωτηρίαν φιλοσοφίας; Ποῦ πολύπτυχοι βίβλοι καί οἱ ταύταις διά βίου προστετηκότες καί τούς ἄλλους πείθοντες; Ποῦ δέ τῶν βιβλίων τούτων ὑπουῆκαι βίων τοιούτων ἐρημικῶν τε καί παρθενικῶν καί ἀγῶν ἀνάγραπτος, πρὸς μίμησιν ἐπαίρων τούς ἐντυγχάνοντας;

Καί ἵνα τοῦτον ἀφῶ τόν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψηλότερον, ᾧ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὀδηγούσης πρὸς Θεόν παιδείας οὐδέν ἐμέλησε (καί γάρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντετύχηκε βίβλοις)· ἵνα τοίνυν τοῦτον ἀφῶμεν, ὁ πρό τῶν αἰώνων ὧν καί μετ' αὐτῶν φανείς καί διά τοῦτο ἐλθῶν εἰς τόν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ καί ἀνακαινίσῃ τό κατ' εἰκόνα καί πρὸς τό ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τήν διά τῶν ἔξω μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, « εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἔξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τήν τῶν μαθημάτων ἀνάληψιν, (σελ. 70) περιποιήσαι σεαυτῷ τήν ἐπιστήμην τῶν ὄντων » , ἀλλά « τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τόν σταυρόν ἄρον, ἀκολουθεῖν ἐμοί προθυμήθητι »; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν καί σχηματισμούς καί ποσότητας καί τὰς πολυπλανεῖς τῶν πλανητῶν ἀποστάσεις τε καί συνόδους, καί τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν, ὡς ἄν ἀπό τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τό τῆς ἀγνοίας σκότος ἐξέλῃται; Τί δέ καί μαθητάς ἀλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλά μὴ σοφούς, συνεκάλει, καί ταῦθ' ἵνα καταισχύνη τούς ἔξω σοφούς, ὡς ὁ Παῦλός φησι; Πῶς οὖν καταισχύνει τούς πρὸς αὐτόν, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ὀδηγοῦντας; Διατί δέ καί τήν σοφίαν αὐτῶν ἐμῶρανε; Τίνος δέ χάριν καί διά τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησε σῶσαι τούς πιστεύοντας; Οὐκ ἐπειδή διά τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τόν Θεόν; Τί δέ καί μαθόντες οὐς φῆς; Λόγου Θεοῦ σωματικῶς ἐνδημήσαντος, ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπό Θεοῦ, καί τοῦ

φωτός ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον, ἡμέρας τε διαυγασάσης καί φωσφόρου ἀνατείλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τό τῶν ἀποστόλων κορυφαῖον, αὐτοί τε δέονται θρυαλλίδος ἐπισκευαστῆς, τῆς ἀπό τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσεως πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγούσης, καί τούς ἄλλους παραινῶσιν, ἀφεμένους τοῦ καθ' ἡσυχίαν διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπιστασίας καθαίρειν ἑαυτούς καί δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ Θεῷ, καταγερᾶν μάτην, λύχνῳ τυφομένῳ παρακαθημένους.

Ἄρ' οὐδ' ἐκεῖνο ποτ' ἐπῆλθεν ἐπὶ νοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε καί μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γάρ αὐτό καί φυλάττειν κατὰ τὴν ἐντολήν οὐκ ἐθέλησαντες, (σελ. 72) εἴξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τὴν εἴσοδον κλέψαντι καί τῷ κάλλει θέλξαντι τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καί τοῦ πονηροῦ. Τάχα δὴ καί νῦν οὗτος τοῖς μὴ βουλομένοις ἐργάζεσθαι καί φυλάττειν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καί τῶν κατ' αὐτάς ἀκριβῆ γνώσιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καί ἀντιρρόπων, γνώσιν οὕσαν καλοῦ καί πονηροῦ, τῷ μὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκτῆσθαι τό καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προαιρέσει, συμμεταβάλλουσαν ταύτη πρὸς ἐκάτερον. Πρὸ δέ τούτων, μικροῦ καί διὰ ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καί χάριτας πολυγλώσσων διαλέκτων, δύναμιν ρητορείας, εἰδησιν ἱστορίας, μυστηρίων φύσεως εὗρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας, πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμόν ἀύλων πολυσχήμενας ἀναμετρήσεις, ἅ πάντα καλά τε καί πονερά φαίην ἂν ἔγωγε, μὴ μόνον πρὸς τό δοκοῦν τοῖς χρωμένοις μεταγινόμενα καί συμμεταμορφούμενα ραδίως τῷ σκοπῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ' ὅτι καί καλόν μὲν ἢ πρὸς ταῦτα σχολή, γυμνάζουσα πρὸς ὀξυωπίαν τόν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν· παραμένειν δ' ἄχρι γήρωσ ταύτη προσανέχοντα πονηρόν, πρὸς ἀγαθοῦ δ' ἂν εἴη μετρίως ἐκγυμνασάμενον πρὸς τὰ μακρῷ κρείττω καί μονιμώτερα μετασκεύασασθαι τόν ἀγῶνα, πολλήν αὐτῷ καί τῆς τῶν λόγων περιφρονήσεως φερούσης τὴν ἐκ Θεοῦ ἀμοιβήν. Διό φησιν ὁ θεολόγος ὁ δεύτερος περὶ Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἔξω κερδησαί λόγων, τό συνιδεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν· αὐτός τε τούτων, ὡς αὐτός (σελ. 74) αὐθις λέγει, τοῦτ' ἀπήλαυσε μόνον, τό παριδεῖν καί ἐσχηκέναι ὧν Χριστόν προετίμησεν.

Ἄλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειπτόνων ἀεὶ γλιχόμενος, ἕγγας ἐντίκτει ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς καί δεσμοῖς ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνοήτοις σχεδόν ἀδιαλύτως συνδεῖ, τό πολύ τε καί μακρόν ὑποτίθεται μῆκος καί πλῆθος τούτων τῶν γνώσεων, ὥσπερ ἑτέροις πλοῦτον ἢ δόξαν ἄδοξον καί σαρκικὰς ἡδονάς, ὡς ἂν, τῇ τούτων ζητήσει διὰ βίου παντός ἀπασχολήσαντες ἑαυτούς, ἀπρίξ ἐπιλαβέσθαι τῆς καθαιρούσης τὴν ψυχὴν παιδείας οὐκ ἐξισχύσωμεν, ἧς ἀρχὴ μὲν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέησις ἐν καταλύξει συνεχῆς πρὸς τόν Θεόν

γεννᾶται καί ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακή, διά τούτων δέ καταλλαγῆς γεγονουίας πρὸς θεόν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλλει καὶ τὴ τῆς εὐχῆς ὄδυνηρόν εἰς τερπνόν μετενεχθέν τοῦ φωτισμοῦ τὸ ἄνθος ἀνατέλλει· τούτου δ' οἶον ὁσμὴ διαδιδόμενη πρὸς τὸν φέροντα ἡ τῶν τοῦ Θεοῦ γνῶσις μυστηρίων. Αὕτη παιδεία καὶ γνῶσις ἀληθῆς, ἧς οὐδέ τὴν ἀρχὴν, τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον δηλαδή, δύναται χωρῆσαί τις ἐνεσχημένος τῆ τῆς ματαιίας ἀγάπη φιλοσοφίας καὶ ταῖς στροφαῖς αὐτῆς καὶ θεωρίαις ἐνειλούμενός τε καὶ συστρεφόμενος. Πῶς γάρ ἂν εἰς ψυχὴν ὄλως εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθὼν παραμεῖναι δυνηθείη, προκατειλημμένην καὶ ἐνηδυνωμένην καὶ οἶον στενοχωρουμένην παντοδαποῖς καὶ πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μὴ πᾶσι χαίρειν εἰποῦσα τῆς κατὰ Θεόν ὄλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καὶ τῆς ἀγάπης ὄλη τούτου γένηται κατὰ τὴν ἐντολήν; Διὰ τοῦτο γάρ τῆς θείας σοφίας καὶ θεωρίας ἀρχὴ ἐστὶ τούτου ὁ φόβος, ἐπεὶ μεθ' ἑτέρων παραμένειν οὐκ ἔχω, πάντων ἀπαλλάξας (σελ. 76) τὴν ψυχὴν καὶ τῆ προσευχῆ καταλεάνας, ἐπιτήδειον οἶον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθεῖς τὸ τοῦ Φαραώ πρὸς τὸν Ἰσραήλ ὅτι «σχολάζετε, σχολασταὶ ἐστε, λέγετε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξώμεθα, ἐπιφέρει· «αὕτη μὲν οὖν ἡ ἀγαθὴ σχολὴ καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἱ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ἦν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῆ τοῦ βίου σχολῆ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν». Ὡς ἂν δὲ μὴ τις εἴπη πρὸς τὰς ρητορικὰς μόνας λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέγειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὃ φησιν αὐθις αὐτός, διευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»· «ἤδη γάρ τινες», φησί, «γεωμετρίαν σχολάζοντες ἦν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρολογία τῆ παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένη ἢ ὄλως περὶ σχήματα καὶ σκιάς καὶ μετεωρολογίαν ἔχοντες, τῆς τῶν θείων λογίων παιδεύσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῆ περὶ ταῦτα σπουδῆ κατεγήρασαν ἐν τῆ τῶν ματαίων ἐρευνῆ, διὰ τοῦτο ἀναγκαία ἡ τῆς παιδείας ἐπίγνωσις πρὸς τε τὴν αἴρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποταγὴν τῆς ἀνοήτου καὶ βλαβερᾶς». Ὁρᾶς πῶς ματαιίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προσαγορεύει γνῶσιν, ἦν τινες, ὡς σύ φῆς, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον ἀποφαίνωνται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκίαν ἀπολοφύρεται ζωὴν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐστάθιον γράφων, ὅσῃν τῆ περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτη τὸν νοῦν προσέχων διήνυσεν· «ἐγὼ» γάρ, φησί, «πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῆ ματαιότητι (σελ. 78) καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἑμαυτοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῆ ματαιιοπονίᾳ, ἦν εἶχον προσδιατρίβων τῆ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδὴ ποτε, ὥσπερ ἐξ ὕπνου βαθέος διαναστάς, κατεῖδον τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων, πολλά τὴν ἐλεεινὴν μου ζωὴν ἀπολαύσας, εὐχόμεν

δοθῆναι μοί τινα χειραγωγίαν». Ἦκουσας τίνα τῆς παιδείας καί τῆς γνώσεως, ἦν νῦν ἐξαίρειν μάτην σπεύδουσί τινες, τά προσρήματα; Ματαιιότης, ματαιοπονία κατανομάζεται, σοφία μωρανεῖσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καί τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατά Θεόν ζωῆς τε καί πολιτείας ἀφανιστική. Διό καί ὁ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐραστής πολύν μετάμελον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῇ καί μηδεμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὐρόμενος.

Νῦν δ' εἰσὶν, ἀπτηρυθριασμένως οὐκ οἶδ' ὅπως, οἱ λέγουσιν, ὡς αὐτός λέγεις, μηδέν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότητα βίου τό διά βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελετᾶν, μηδέ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀκούοντες ἄντικρυς πρὸς αὐτούς λεγομένων, «ὑποκριταί, τά μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε διακρίνειν, τόν δέ καιρόν τῆς βασιλείας πῶς οὐ διακρίνετε;». Τοῦ γάρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπιστάντος καί τοῦ διδόντος αὐτήν Θεοῦ ἐπιδεδημηκότος, πῶς, εἶγε ἀληθῶς ἐφίενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς αὐτῶ προσέρχονται τό τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμενοι, ἀλλά πρὸς τοὺς μηδέ ἑαυτούς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέχουσι, καί ταῦτα τοῦ ἀδελφοθεοῦ τρανῶς περιαγγέλλοντος, «εἴ τις λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρά τοῦ διδόντος Θεοῦ καί λήψεται»; Πῶς δέ καί ἡ παρά τῆς ἔξω σοφίας γνώσις κακία πᾶσαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τικτομένην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, (σελ. 80) μηδ' αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γνώσεως μόνης ποιῆσαι τοῦτο δυναμένης; Οὐ γάρ οἱ ἀκροαταί τοῦ νόμου σωθήσονται, φησὶν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταί αὐτοῦ, τόν δέ γνόντα τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί μή ποιήσαντα δαρρήσεσθαι φησὶν ὁ Κύριος πολλά καί τοῦ μή εἰδότος πλέον. Ὁρᾶς ὡς οὐδένα ὀνίνησιν ἢ γνώσις μόνη; Καί τί λέγω τὴν περί τά πρακτέα ἢ τὴν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου; Οὐδ' αὐτῆ ἢ γνώσις τοῦ κτίσαντος αὐτά Θεοῦ δυνησεταιί τινα ὀνῖναι μόνη. «Τί γάρ ὄφελος δογμάτων, θεοφιλοῦς ἀπόντος βίου», ὃν ἤλθε φυτεῦσαι ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης φησί. Μᾶλλον δέ οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλά καί μεγίστη βλάβη, ἦν καί οὗτοι πεπόνθασι, παρ' ὧν ἤκουσας οὐς ἀνήγγελάς μοι λόγους. Τί γάρ, ὁ μή καθ' ὑπεροχὴν ἐλθὼν λόγου, ἵνα μή κενωθῆ τό μυστήριον τοῦ σταυροῦ, ὁ μή «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδέν εἰδὼς εἰ μή Κύριον Ἰησοῦν, καί τοῦτον ἔσταυρωμένον, - τί οὖν οὗτος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους; «Ἡ γνώσις φυσιοῖ». Εἶδες τόν κολοφῶνα τῆς κακίας, τό ιδιαίτατον τοῦ διαβόλου κριμα, τόν τυφόν ἐκ τῆς γνώσεως τικτόμενον; Πῶς οὖν πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἡ γνώσις καθαίρει τὴν ψυχὴν; «Ἡ γνώσις οὖν φυσιοῖ», φησὶν, «ἡ δέ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Εἶδες ὅ τί ἐστι χωρὶς ἀγάπης γνώσις, μηδαμῶς καθαίρουσα τὴν ψυχὴν, ἀγάπης τῆς κορυφῆς καί τῆς ρίζης καί μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἡ μηδέν ἀγαθόν οἰκοδομοῦσα γνώσις - τῆς γάρ ἀγάπης τοῦτο - πῶς οὖν ἡ γνώσις αὕτη τό κατ' εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγαθοῦ; Καίτοι τό εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως τό κατὰ τόν τοῦ ἀποστόλου λόγον φυσιοῦν, οὐ τῆς φύσεως ἀλλά τῆς πίστεως ἐστίν' (σελ.

62) εἰ δέ αὕτη φυσιοῖ, πόσω μᾶλλον ἐκείνη, περί ἧς ἡμῖν ὁ λόγος· φυσική γάρ ἐστὶν αὕτη καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Τῇ γάρ φυσικῇ ταύτῃ ἢ ἔξω παιδείᾳ βοηθεῖ, πνευματικὴ δ' οὐποτε γένοιτ' ἄν, εἰ μὴ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τῆ τοῦ Θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπη, μᾶλλον δέ εἰ μὴ πρὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος ἀναγεννηθεῖ καὶ ἄλλη παρὰ τὴν προτέραν γένοιτο, καινὴ τε καὶ θεοειδῆς, ἀγνή, εἰρηνικὴ, ἐπιεικῆς, εὐπειθής, μεστή τε λόγων τοὺς ἀκούοντας οἰκοδομούντων καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἧτις δὴ καὶ ἄνωθεν σοφία καὶ Θεοῦ σοφία κατονομάζεται, καὶ ὡς πνευματικὴ πῶς, ἅτε τῆ τοῦ πνεύματος ὑποτεταγμένη σοφία, τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα καὶ γινώσκει καὶ ἀποδέχεται. Ἡ δέ μὴ τοιαύτη, κάτωθεν, ψυχικὴ, δαιμονιώδης, καθάπερ ὁ τῶν ἀποστόλων ἀδελφόςθεος λέγει, διό καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος οὐ προσίεται κατὰ τό γεγραμμένον, «ψυχικός δέ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», ἀλλὰ μωρίαν αὐτὰ καὶ πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν λογίζεται, καὶ τὰ πλείω μὲν τούτων τελῶς ἀνατρέπειν πειρᾶται καὶ φανερόν ἀγῶνα ποιεῖται διαστρέφειν τε καὶ μεταδιδάσκειν ὀπόση δύναμις, ἔστι δ' ἅ καὶ πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷά περ φαρμακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδύμων.

Οὕτως οὐκ ἄλλη μόνον ἢ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται γνῶσις, εἰ καὶ τινες αὐτοὶ τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε παρηγμένοι καὶ τοὺς αὐτῶν ἀκροωμένους παράγειν ἐγχειροῦντες, ὡς περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεωρίας ἀποφαινόμενοι ταύτην. Ἴνα δέ καὶ τι τοῦ δεινοῦ βάθους τῆς τῶν ἔξω φιλοσόφων ποηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε μὲν ὁ πονηρὸς καὶ οἱ παρ' αὐτοῦ πονηρῶς σοφισθέντες ἐκεῖνοι (σελ. 84) παράγγελμά τι τῶν ἡμετέρων λυσιτελέστατον καὶ καθάπερ τι πονηρόν προβάλλονται δέλεαρ τῆ τῶν ρημάτων ταυτότητι, τό «σαυτῶ πρόσεχε» καὶ «γνῶθι σαυτόν», ἀλλ' ἄν ζητήσης τι τό τέλος ἐκείνοις τούτου τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὐρήσεις χάρυβδιν' μετεμψυχώσεις γάρ δογματίζοντες, τότε οἶονταί τινα σχεῖν ἑαυτὸν γνῶναι καὶ τοῦ παραγγέλματος ἱκανῶς ἐφικέσθαι, ἡνίκ' ἄν τιτι προσυνηπτο σώματι γνοίη καὶ ποῦ ποτε ἦν οἰκῶν καὶ τί πράττων καὶ τίς ἦκουε· μανθάνει δέ ταῦτα, πειθήνιον ἑαυτὸν παρασχών τῷ τὰ τοιαῦθ' ὑποπιθυρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο τοίνυν ἐνάγοντες διὰ τοῦ γνῶθι σαυτόν τοῖς οὐχ ἱκανῶς ἔχουσιν ἐπαῖειν τοῦ δόλου συνωδὰ τοῖς ἡμετέροις πατράσι λέγειν νομίζονται. Διό Παῦλος καὶ Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα μὴ ἀγνοοῦντες καὶ τῶν ἐπ' ἐκείνου μεμνημένων, τὴν λέγουσαν περὶ αὐτῶν ὡς «οὔτοι οἱ ἄνθρωποι δούλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν» ἠκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ρήματος εὐσεβέστερον εἶποι τις ἄν; Ἀλλ' ἠδειςαν ἐκεῖνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον καὶ τοὺς διακόνους αὐτοῦ δικαιοσύνης διακόνους ὑποκρινόμενους· ὡς οὖν οὐκ ἐμπρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ στόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθινὴν φωνήν.

Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ρήματα παρ' Ἑλλήλων ἀκούοντες, οὐτ' οἰόμεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὔτε ἐν διδασκάλων τάττομεν αὐτούς μοῖρα·

καί γάρ ἴσμεν ἐκ τῶν (σελ. 86) ἡμετέρων μὲν ὑφελπομένους αὐτά (διό και τις ἐκείνων περί Πλάτωνος ἔφη, «τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων»;) ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι χρηστόν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακρουσμάτων μετειλημμένον, ἀλλά και συνήκαμεν ἐπισκεψάμενοι μή πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξειλημμένον. Κἂν τις τῶν πατέρων τά αὐτά τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ρημάτων μόνον· ἐπὶ δέ τῶν νοημάτων, πολὺ τό μεταξύ· νοῦν γάρ οὗτοι, κατὰ Παῦλον, ἔχουσι Χριστοῦ, ἐκεῖνοι δέ, εἰ μή τι και χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται. «Καθόσον δέ ἀπέχει ὁ οὐρανός ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν», λέγει Κύριος. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ και τῆς διανοίας ἐστιν οὐ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωϋσεῖ τε και Σολομῶντι και τοῖς κατ' αὐτούς, τί τούτοις ἐκ τούτου τό ὄφελος ἢ τίς αὐτούς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάχθαι ταῦτ' εἴποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ και μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἰ μή και τούς μετὰ Χριστόν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη τις, ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἀκηκοότες μή πᾶσαν παρεσάλευσαν τὴν ἀλήθειαν; «Πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», ὁ τοῦ φωτός ἀπεφήνατο μαθητής· κολοβά δ' εἰ μή ἐκεῖνος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς ἂν αὐτός παρὰσχοι; Καίτοι ζῶον κολοβόν οὐδέν ἦττον ζῶόν ἐστι. Θεός δέ, ὅς οὐκ ἐκ μή ὄντων δημιουργεῖ, μηδέ τῶν ἡμετέρων προὑπῆρχε ψυχῶν, μηδέ τῆς κατ' ἐκείνους ἀνειδέου ὕλης, μᾶλλον δέ και τῆς οἰκοθεν ταλαντευομένης εἰδοπεποιημένης, ἀκόσμου δ' ὅμως, πῶς ἂν εἴη Θεός; Και ἵνα κατὰ τό προφητικόν μικρόν προσθεῖς εἴπω, «θεοὶ οἱ τόν οὐρανόν (σελ. 88) και τὴν γῆν» ἐκ μή ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν» και πρὸς τούτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περί δέ τῶν τούτους θεολόγους και τοῖς παρ' ἡμῖν θεολόγοις ὁμοφώνους ἢ και διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τάς θεολογικάς παρειληφέναι φωνάς, τί χρή λεγειν, ἢ δεῖσθαι τοῦ φωτός τοῦ φωτίζοντος πάντα ἀνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον ἀπαλλάξαι και αὐτούς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας σκότους και φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς και παρὰ τῶν ὄφεών ἐστί τι χρήσιμον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι και διελοῦσι και συσκευασαμένοις και χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δογμάτων; Εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τὰ κείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας, οἷον εἰ τῆ ἑαυτοῦ ρομφαία Γολιάθ ἄλλον, ἐπανιστάμενον και ἀνθιστάμενον και «ὄνειδίζοντα παράταξιν Θεοῦ ζῶντος» ἐξ ἀλιέων και ἀγραμμάτων τά θεῖα πεπαιδευμένην.

Ταῦτ' ἄρα και τὴν ἔξω παιδείαν μετιέναι τούς βουλομένους τῶν μή τόν μονήρην βίον ἐπανελομένων οὐκ ἂν ἀπείρξαμεν, διά τέλους δέ ταύτη προσεσηκέναι παραινοῦμεν ἡκιστα τῶν ἀπάντων οὐδέν. Προσδοκᾶν δέ τι τῶν θείων ἀκριβῶς παρ' αὐτῆς εἶσεσθαι και τελέως ἀπαγορευόμεν' οὐ γάρ ἐστιν ἐξ αὐτῆς διδαχθῆναί τι περί Θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐμώρανε γάρ αὐτήν ὁ Θεός», οὐκ αὐτός τοιαύτην ποιήσας (πῶς γάρ ἂν σκοτίσαι τό φῶς;), ἀλλά μωρᾶν οὔσαν ἀπελέγξας, οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖσαν, ἀπαγε· εἰ γάρ τις τοῦτ' εἴποι, και τόν διά Μωσέως δεδομένον νόμον καταργηθῆναί τε και μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου φανερωθέντος (σελ.

90) τῆς χάριτος· εἰ δέ μή τοῦτον (καί γάρ ἐκ θεοῦ), κατά τοῦτο πάντως ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ ἐκ Θεοῦ· πᾶν δ' ὁ μή θεόθεν, οὐκ ὄν' διά τοῦτο ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γάρ ταύτην εὐρηκῶς νοῦς, ἢ νοῦς, ἐκ Θεοῦ· ταύτην δέ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσαν, ἐκπτωσιν σοφίας καί σοφίαν ἠλογημένην, τάντων δ' εἰπεῖν μεμωραμένην, δικαιότερον ἄν τις ἢ σοφίαν προσείποι. Διό καί ὁ ἀπόστολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε μωραίνεσθαι, ἀλλ' ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καί τόν προαιώνιον Θεόν μή γνοῦσαν μηδέ γνῶναι βουλομένην· εἰπὼν γάρ ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθύς ἐπήγαγεν ὅτι «ἐμώρανε ὁ Θεός τήν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», τουτέστιν ἐφάνερωσε φανείς τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπτωκυῖαν καί μή οὔσαν σοφίαν, ἀλλά καλουμένην μόνον. Εἰ δ' ἦν σοφία, πῶς ἂν ἐγένετο μωρία καί ταῦθ' ὑπό Θεοῦ καί τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπί γῆς φανερωθείσης; Κατά γάρ τόν μέγαν Διονύσιον καλῶ καλόν οὐκ ἐναντιοῦται, τῷ ἥττονι τό κρεῖττον, ἐγὼ δ' ἂν φαίην ὡς οὐδέ ἀμβλύνεται ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τὰ γε νοητά, προσθείην δ' ἂν ὅτι καί τῆς ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον ἐπίδοσιν λαμβάνει τῆ τοῦ κρεῖττονος ἐπιφανείᾳ. Τί δ' ἂν εἶποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιῦ δυνέμωσ ἐπιφανείσης; Οὐδέ γάρ τὰ «δεύτερα φῶτα», τὰς ὑπερκοσμίους λέγω φύσεις, ὑπό τοῦ πρώτου φωτός ἀχρειοῦσθαι φαίη τις ἐπιλάμποντος αὐτοῖς· οὐδέ τό πολύ τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὅμως ὄν, τό καθ' ἡμᾶς λέγω λογικόν καί νοερόν, σκότος γέγονε, τοῦ θείου φωτός ἐπιφανέντος, καί ταῦτ' εἰς τό φωτίσαι πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον, εἰς τόν κόσμον. Ὁ δ' ἀντιταπτόμενος τούτῳ, (σελ. 92) εἶτ' ἄγγελος, εἶτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτόν ἐκὼν στερήσας τοῦ φωτός, ἐγκαταλειφθεὶς σκότος ἀναπέφηνεν.

Οὕτω τοίνυν καί ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιταξαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατική καί ἐξαγγελτική τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίας, φανέρωσις οὔσα τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικόν ἀγνοίας, ἐκεῖνο κατά μέθεξιν ὁ κατ' αἰτίαν τό ἀγγελλλόμενον, πῶς ἂν ἐμωράνθη, καί ταῦθ' ὑπό τοῦ τήν σοφίαν ταύτην ἐκβαλλόντος τῇ κτίσει; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτήν τήν ἐμφαινομένην τῷ παντί τοῦ Θεοῦ σοφίαν τό βλάβος ἀναφέρετο τοῦτο; Πῶς δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μάχοιτο σαφῶς ὁ τῆς εἰρήνης τῆς τε ὅλης καί τῆς καθ' ἕκαστον ὑποστάτης, διά μὲν τῆς ἐγκαταβληθείσης τῷ κόσμῳ σοφίας διδούσας σοφίαν, διά δέ τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας τούς τε εἰληφότας καί τήν δεδομένην ταύτην μωραίνων σοφίαν; Ἔδει δέ καί ταύτην, οὐκ εἰς τό μωράναι, ἀλλ' εἰς τό πληρῶσαι παραγενέσθαι, καθάπερ εἰς τόν πάλαι νόμον, περί οὗ ὁ Παῦλος βοᾷ, «νόμον οὖν καταργοῦμεν; μή γένοιτο, ἀλλά νόμον ἰσθῶμεν», ὄν καί ὁ Κύριος ἐρευνᾶν προτρέπεται, ὡς ἀντεθησαυρισμένην ἔχοντα τήν ζωὴν τήν αἰώνιον, καί πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε» φησί, «Μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί». Βλέπεις ὑπερβάλλουσιν ὁμολογίαν τοῦ νόμου καί τῆς χάριτος; Διά τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός ἐπιφανέντος, βελτίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ ἀποθέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἡ καθ'

Ἑλληνας σοφία· μωρίαν δ' ὑποκαθεζομένην ἔχουσα κομψεία τινί καί εὐεπεία καί πιθανότητι λόγων, τοῦ αἰσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχίων ἐγένετο καί τῆς μωρίας δικαίως ἐπώνυμος, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχὴν, ὡς ὑπὲρ ἔννοιαν οὔσα (τοῦτο γὰρ ἐπώνυμία τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἀπόρρητος), ἀλλὰ τῆς κατ' ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης (σελ. 94) γνώσεως, ὡς καί τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ κατ' ἄνθρωπον σοφία τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα καί τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύδεσθαι πειρωμένη, καί ἐπανιστάσα τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος, ἥσπερ καί νῦν ἔργον ἐπανιστάναί κατὰ τε τοῦ Πνεύματος καί τῶν πνευματικῶν ἔργων καί ἀνδρῶν τὰς τοῦ Πνεύματος γραφάς.σ

Οὐκουν διορατικὴ καί ἐξαγγελτικὴ ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἢ τῶν ἔξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γάρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν; Εἰ δ' ἄλλαχού φησιν ὁ Παῦλος ὅτι «γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασαν», οὐχ ἑαυτῶ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητῆς, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης κληρονόμος. Ἀλλ' ἦλθον μὲν, φησὶν, εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρέπουσαν Θεῷ οὐδέ γάρ πανουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ μόνον ἀναρχόν τε καί ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπὸ τῶν κατ' αὐτούς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς καί τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦλος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα καί τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσchrῶν καί πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καί νόμους ἔθεντο καί λόγους συνεγράψαντο (φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης) ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καί συνηγόρους τοῖς πάθεσιν. Ὁρᾷς ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καί αὐτόθεν τὴν μωρίαν ἢ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοίνυν ἀποδοκιμάσας αὐτήν ἐξ οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καί νῦν ἐλθὼν εἰς τὴν γῆν, ὡς τῇ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιπαττομένη ἀπλότητι δικαίως ἐμῶρανε· διόπερ εἴ τις αὐθις ταύτη προσέχει τὸν νοῦν, (σελ. 96) ὡς παρ' αὐτῆς θεογνωσίαν ὀδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν κάθαρσιν, τοῦτ' αὐτό πάσχει καί μωραίνεται σοφός ὢν. Καί τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφές, ἐν μὲν καί πρῶτον, τό μή προσίεσθαι πίστει τὰς παραδόσεις ἅς παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐν ἀπλότητι παρελήφαμεν, εἰδότες κρείττους οὔσας καί σοφωτέρας ἢ κατ' ἀνθρωπίνην ἔτασιν καί ἐπίνοιαν, καί δι' ἔργων φανερούμενας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ λόγων ἀποδεικνυμένας· καί τοῦτ' ἴσασιν καί συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἱ μὴ προσέμενοι μόνον, ἀλλὰ καί πείρα καρπωσάμενοι τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καί παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τό «μωρόν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν». σ

Ἀλλ' ἐν μὲν δὴ τοῦτο καί πρῶτον ἰκανόν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δέ καί μεῖζον, κατὰ τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καί κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καί κατὰ τούς παραθεωρήσαντας

ἐκείνους καὶ τῷ κτίστη τὴν κτίσιν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια καὶ ταῖς μυστικαῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας, κρεῖττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατὰ πνεῦμα ζῶσιν ἐνεργουμέναις δι' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι. Τρίτον δὲ καὶ σαφέστερον, ἐκ Θεοῦ καθάπερ καὶ τοὺς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τοὺς κατ' αὐτούς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστη μοίρᾳ τίθεται δεῖξαι μεμηνότας αὐτούς. «Καὶ ὅς ἄν», φησὶν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐπὶ ποιητικούς λόγους ἀφίκηται, ἀτελής αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις, καὶ ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη». Καὶ αὐτός δὲ διὰ Τιμαίου μέλλων περὶ κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὖχεται μηδὲν εἰπεῖν ὅ τι μὴ τοῖς θεοῖς φίλον. Ἡ δὲ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ (σελ. 98) τε καὶ ἐκ Θεοῦ; Τῷ δὲ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δήπου καὶ μεμύηται, τάχα δὲ καὶ τὴν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Θεόν δ' Ὀμηρος ἄδειν δι' αὐτοῦ τὴν Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προτρέπεται, παρέχων ἑαυτὸν ὡς ὄργανῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ εὐεπείας τὴν αἰτίαν ἐπ' αὐτὴν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέχρησεν ὑφ' ἑνός ἐνεργεῖσθαι δαίμονος, ἅτε τῆς θεογνωσίας ὄντι ποιητῆ, διόπερ ἐννέα κατὰ τὰυτό πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται, νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἑλικῶνος, δικαιοτάτα· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕας βόσκοντι κατ' οὖρος, δάφνης φαγῶν ἑλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπληστο παντοίης. Ἄλλῳ δ' ἄλλος θεῶν «ἐὴς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς». Ἔτερος δ' ἑαυτοῦ μάρτυς γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μούσα θεόφραδι». Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορεῦσαι τὸν μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπὸ μὲν Ἑπταπόρης τάχα τῆς Πιέρου τὰς ἑπτὰ μάθοι ζῶνας καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας τοὺς πλανήτας καὶ ὅσα κατ' αὐτούς, ὑπὸ δ' Οὐρανίας τῆς Διὸς τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπὸ δὲ τῶν ὑπολοίπων καὶ κατ' αὐτούς ἐφόρων τῶν κάτω τὰ ἐπὶ γῆς.

Τί δὴ φῆς, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν Θεοῦ τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδιήλως; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάση, μεταβαλοῦσης ἐπὶ τὸ χειρὸν ἀφίπταται. «Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων», κατὰ Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καὶ (σελ. 100) καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. Τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναται τις «ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων», πῶς ἂν δυνηθεῖη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ καὶ Παῦλος ἔστιν οὗ φησιν ὡς «ἐν σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν», οὐ τὴν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγεννημένην σοφοῖς «Θεοῦ σοφίαν» ἐκάλεσεν, ἅπαγε, τὴν δ'

ἐγκαταβεβλημένην ὑπὸ τοῦ κτίστου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνούς ἄγγελον οὖσαν Θεοῦ, Θεὸν ἐπέγνω τὸν δι' αὐτῆς ἀγγελλόμενον καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καὶ Θεοῦ σοφίαν τρόπον ἕτερον, Θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχρῆν γάρ», φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, «διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρὸς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τοὺς γε ἀληθεῖς φιλοσόφους».

Εἰ γοῦν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴτιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθής, οὐδ' ἔχων σοφίαν, ἀλλ' οἷον σοφίας ἀληθινῆς ἀπατηλὸν εἶδωλον καὶ στέρησιν σοφίας, ἀλλ' οὐ σοφίαν. Τὴν γοῦν τῆς σοφίας στέρησιν, πῶς ἂν εἴη «Θεοῦ σοφίαν» προσεπεῖν; Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς, ἢ νοῦς, καλόν, ἢ δ' ἑαυτῷ κακῶς χρῆται, πονηρόν' καίτοι μέτρα κόσμου, διεξόδους τε καὶ συνόδους καὶ διορισμούς τῶν κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἢ καθ' ἡμᾶς, μὴ θεοφιλῶς δέ τῇ γνώσει χρώμενος, νοῦς ἐστὶν ἄνους καὶ ἐσκοτισμένος. Τὸν ἴσον ἄρα τρόπον καὶ ἡ καθ' Ἑλληνας σοφία διὰ τῆς ἐν τοῖς (σελ. 102) κτίσμασι Θεοῦ σοφίας, καθ' ἣν τὴν ἑτέρου φθορὰν γένεσιν ἐποίησεν ἑτέρου, πειρωμένη δεῖξαι τὸν Θεὸν οὐ τῶν ὄλων Κύριον, οὐδέ κτίστην τοῦ παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδὲν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γινόμενον καὶ οὕτω τὸ τοῦ ὄντως Θεοῦ ἀποσαμένη σέβας καὶ τοῖς θείοις οὐχ ὀσίως, κατ' αὐτὸν τὸν μέγαν Διονύσιον ἐπὶ τὰ θεῖα χρησαμένη καὶ παρὰ τοῦτο μωρὰ καὶ ἄσοφος γεγονυῖα, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ σοφία. Διό καὶ ὁ Παῦλος διττόν ἡμῖν ἐνταυθοῖ δεικνύς τὸ τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφία», φησί, «Θεοῦ, διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν». Ὅρας ὅτι τὴν μὲν σοφίαν εἶπε τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ ψιλήν σοφίαν καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ γνῶναι τὸν Θεόν; Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τοῖς Ἑλλησιν ἐξευρημένη, παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἑτέρα, τῷ διπλασιασμῷ τοῦ τῆς «σοφίας» ὀνόματος φανερωθεῖσα. Τί γάρ καὶ προΐων φησὶν οὗτος ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν»· ἄρ' οὖν ἢ ἐκεῖνοι κατὰ τοῦτον ἢ οὗτος κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν' διό καὶ αὐτός τοῦτ' ἀπαγορεύων, «σοφίαν» φησὶν, «Θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδέ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων» καὶ «ἦν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν». Αὕτη δ' ἡ σοφία ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κτίσμασιν, ὧν τοὺς λόγους ἐζητηκότες διὰ βίου, ἦλθον μὲν πρὸς εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καὶ τῆς κτίσεως ἀφορμὰς χορηγούσης οὐ μικρὰς, τῶν δὲ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων· πῶς γάρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν μηδαμῶς Θεοῦ ἐννοίας τὴν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

Οὐκοῦν ἦλθον μὲν εἰς ἔννοιαν ἐκεῖνοι Θεοῦ τὴν τῶν αἰσθητῶν φύσιν ἐξετακότες, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀξίαν καὶ τῇ (σελ. 104) μακαρία φύσει προσήκουσαν· «ἐσκοτίσθη γάρ ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία» ὑπὸ τῶν κακομηχάνως μυούντων πονηρῶν δαιμόνων· πῶς γάρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπιστεύθησαν πολυθεῖαν διδάσκοντες, ἀξίας Θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῇ διανοίᾳ; Διὰ τοῦτο οἱ τῆς ἀνοήτου καὶ

μωρᾶς σοφίας ἐκείνης καί ἀπαιδευτοῦ παιδείας ἐπειλημμένοι καί Θεοῦ καί φύσεως κατεψεύσαντο, τήν μέν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τόν δέ τῆς δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτούς ἦκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε τό θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καί τήν τῶν ὄντων γνῶσιν εὐρεῖν, ὁ προὔργου καί διά σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσοῦτου δεήσαντες, ὡς ἔμψυχα μέν εἰπεῖν τά ἄψυχα, πρὸς δέ καί κρείττονος ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μετεκληθέναι ψυχῆς, λογικά δέ τά ἄλογα, τῆς γάρ ἀνθρωπίνης δεκτικά ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς τοὺς δαίμονας καί κτίστας, ὡς τῆς ἀσεβείας ἡμῶν, συναΐδια δέ τῷ Θεῷ καί ἄκτιστά τε καί ἀναρχα, οὐ τήν ὕλην μόνον καί τήν τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ψυχὴν, καί τά τῶν νοερῶν μὴ ἐνημμένα πάχος σώματος, ἀλλὰ καί αὐτάς τὰς ἡμετέρας ψυχάς. Τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τοὺς ταῦτα τύτη φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἡ σοφίαν ὅλως ἀνθρωπίνην γοῦν; Μὴ ποθ' οὕτω μανείη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γάρ ἀγαθόν καρπούς πονηροῦς οὐ ποιεῖ», κατὰ τόν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἐγὼ γάρ ἐπ' ἔμαντοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δικαίαν εἶναι προσειρηθῆσθαι νομίζω τήν σοφίαν ἐκείνην, ἐπὶ τοσοῦτον οὔσαν ἑαυτῇ ἀνακόλουθον ὡς τά αὐτά λέγειν ἔμψυχα τε καί ἄψυχα, λογικά τε καί ἄλογα καί τά μηδέ πρὸς αἰσθησὶν ὅπως οὖν πεφυκότα, μηδ' ὄργανον ὅλως ἐσχηκότα τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικά λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Εἰ δέ ὁ Παῦλος ἀνθρωπίνην σοφίαν ἔστιν οὗ λέγει ταύτην («τό γάρ κήρυγμά μου», φησίν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», καί πάλιν «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς (σελ. 106) ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις») ἀλλὰ καί σοφούς κατὰ σάρκα, μωρανθέντας, συζητητάς τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς κεκτημένους ταύτην ἀξιοῖ καλεῖν καί τήν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίως τῶν προσρημάτων, σοφίαν γάρ καί ταύτην μεμωραμένην, σοφίαν καταργουμένην καί κενήν ἀπάτην, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καί τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

Ἐγὼ δέ καί τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρός «οὐαὶ σώματι, ὅταν μὴ τήν ἔξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καί οὐαὶ ψυχῇ, ὅταν μὴ τῆς ἄνωθεν ἐπιδέξηται χάριν». Εἰκότως. Τό μέν γάρ εἰς τά ἄψυχα μεταχωρήσαν οἰχήσεται, ἡ δέ τοῦ καθήκοντος παρατραπέισα ταῖς δαιμονικαῖς καί ζωαῖς καί φρονήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δέ τις τῷ φυσικῇ εἶναι τήν φιλοσοφίαν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην, ἀληθῆ μέν λέγει καί ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει καί τοὺς κακῶς ταύτη χρησαμένους καί πρὸς τό παρά φύσιν τέλος καταστήσαντας οὐκ ἐξαιρεῖται τῆς αἰτίας ἴστω δέ καί τήν καταδίκην τούτων ἐπὶ μᾶλλον αὐξῶν, ὅτι τοῖς ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε καί ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ Θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τό φρονεῖν, ἀλλὰ τήν αὐτοῦ ἐνέργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ Θεοῦ, εἰ καί τό δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει ἐκ Θεοῦ· διό καί παραφροσύνη μᾶλλον ἢ φρόνησις αὕτη δικαίως ἂν προσρηθῆι. Οὕτω τοίνυν καί ὁ τῶν ἔξω φιλοσόφων νοῦς δόμα θεῖον, ἔμφυτον ἔχων τήν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπέεις δέ τοῖς ὑποβολαῖς τοῦ πονηροῦ εἰς μωρᾶν καί πονηράν καί ἄνουν ὡς προῖσταμένην τοιοούτων δογμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δέ τις αὐθις

φαίη μηδέ τήν τῶν δαιμόνων ἔφεσιν καί γινῶσιν εἶναι παντάπασι κακόν, ἐφίενται γάρ τοῦ εἶναι καί ζῆν καί νοεῖν πρῶτον μὲν (σελ. 108) ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὖθις ἀντακούσεται μή δικαίως δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετά τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος γέμουσαν καί πᾶν σχεδόν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τήν ἐν τοῖς Ἑλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἄτε δὴ καί τοῦ οἰκείου τέλους ἔκπτωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει γάρ καί οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἔσχατον καί ἀμυδρόν ἀπήχημα. Ἐπειτα καί τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιούμεν, ὡς οὐδέν κακόν, ἢ ἐστὶ κακόν ἐστὶ, ἀλλ' ἢ τῆς καταλλήλου τε καί προσηκούσης ἐνεργείας καί τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀποπέπτωκε.

Τί τοίνυν ἔργον τε καί τέλος τῶν ζητούντων τήν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἢ τῆς ἀληθείας ἐμπορία καί ἢ πρὸς τόν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ' ἀμφοτέρων διαπέπτωκεν ἢ τῶν ἔξω φιλοσόφων γινῶσις. Ἀλλ' ἔνεστι καί τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καί γάρ ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολὺ τό δραστικόν καί θεραπευτικόν καί ἰατρῶν παιῖδες ἀντιδότων ἀρίστην καί χρησιμωτάτην τήν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἡγνῆται· κἄν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων τῶν ἐδωδύμων τὰ ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνάμενα τήν περιέργον κατασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν τούτοις καί πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖα παραμιχθέν· ἀλλά καί πολὺ τό δέος μή διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθη τι συναποληφθέν λείψανον θανατηγόρον. Κἄν ἐξετάσης, ἴδοις ἂν πάσας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας τὰς ἀρχάς, καί τούς εἰκονογνώστας τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς γνώσεως τό κατ' εἰκόνα τόν ἄνθρωπον λαμβάνειν καί δι' αὐτῆς κατὰ Θεόν μορφοῦσθαι τήν ψυχήν. Κατά γάρ τό πρὸς τόν (σελ. 110) Κάϊν εἰρημένην «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δέ μή διέλης». Τό δέ διελεῖν ὀρθῶς ἐπιεικῶς ὀλίγων, κάκεινων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καί κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεῖα παρακινδυνεύειν μάτην, καί ταῦτ' ἐνόν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλά καί λυσιτελῶς, τήν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν κατιδεῖν; Ἀφροντις γάρ βίος διὰ τήν εἰς Θεόν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τήν ψυχήν πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκπλήττεται τε ταύτῃ προσανέχουσα καί ἐμβαθύνουσα, καί παραμένει δοξάζουσα τόν κτίστην, καί διὰ τοῦ θαύματος τούτου χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γάρ τόν ἅγιον Ἰσαάκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μή δυναμένοις καί οἷά τι κλείθρω χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσδύεται πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα «ἄ ὀφθαλμός οὐκ οἶδε, καί οὖς οὐκ ἤκουσε, καί ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

Ὅρᾳς ἐπιτομωτάτην καί πολυωφελῆ καί ἀκίνδυνον ὁδόν πρὸς αὐτούς φέρουσαν τούς ὑπερφυεῖς καί οὐρανίους θησαυρούς; Ἐπί δέ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τόν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τό παρ' αὐτῆς

προσγενόμενόν σοι φύσημα (πόσης δέ τοῦτο δυσχερείας· «ταπεινώσει» γάρ, φασίν, «ἔκφυλον τό τῆς φιλοσοφίας φρύαγμα»)· καθελόντα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καί διαρρῖψαι κεφαλὴν τε καί οὐρανόν, ὡς ἄκρα καί ἄκρατα κακά, τὴν περί τῶν νοερῶν καί θείων καί ἀρχῶν δηλαδή σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καί τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τό δέ μεταξύ, τούς περί φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρί καί ὕδατι τάς τῶν ὄψεων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἔψοντες, οὕτω δέ τῷ τῆς ψυχῆς ἔξεταστικῷ καί θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν (σελ. 112) διακρίναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καί ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καί καλῶς χρῆση τῷ καλῶς διακριθέντι (ὅσον δέ καί τοῦτ' ἔργον καί ὄσης δεῖται διακρίσεως), ὅμως εἰ καί καλῶς χρῆση τῷ καλῶς ἀπειλημένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακόν μὲν οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καί γάρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρὸς τι καλόν· ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖθαι Θεοῦ κυρίως δῶρον καί πνευματικόν, ἅτε φυσικόν καί μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν. Διό καί ὁ σοφός εἶπερ τις τά θεῖα Παῦλος σαρκικόν αὐτό καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τὴν κλήσιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα». Καίτοι τίς ἂν χρήσαιτο κάλλιον τῇ σοφίᾳ ταύτῃ τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν; Ἀλλ' ὅμως κατὰ σάρκα τούτους, τό γε εἰς ταύτην ἦκον, ὀνομάζει σοφούς· εἰκότως.

Ὡς γάρ ἡ ἐπί παιδοποιΐᾳ κατὰ τούς νομίμους τῶν γάμων ἡδονή Θεῖον Θεοῦ δῶρον, ἡκιστ' ἂν κληθεῖθαι, σαρκικόν γάρ καί φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος δῶρον, καίτοι τὴν φύσιν ὁ Θεός ἐποίησεν· οὕτω καί ἡ παρά τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, εἰ καί καλῶς τις ταύτη χρῶτο, φύσεώς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος τό δόμα, διὰ τῆς φύσεως παρά Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καί μελέτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὁ καί τοῦτο τεκμήριον ἐναργές ὡς φυσικόν ἀλλ' οὐ πνευματικόν ἄρα δῶρον, τό μὴ σπουδῆς καί μελέτης ἄνευ μηδενί τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι. Θεοῦ γάρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἡ κἄν ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῆ βροντῆς υἱός, κατὰ τόν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας, τῷ λόγῳ τῆς οἰκουμένης τά πέρατα, κἄν τελῶναις, ψυχῶν ἐμπόρους δημιουργεῖ, κἄν διώκταις θερμοῖς τόν ζῆλον, μετατίθησι καί ποιεῖ Παύλους ἀντί Σαύλων, ἀπό γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου φθάνοντας καί ἀκούοντας ἄρρητα· δι' αὐτῆς τοίνυν ἐνὶ καί ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τε καί μετὰ θά εἶναι. (σελ. 114) Τῆς δέ φυσικῆς σοφίας καί τῷ Ἀδάμ εἶπερ τινὶ τῶν μετ' αὐτόν περιεῖναι λέγεται, καίτοι τό κατ' εἰκόνα πρῶτω πάντων μὴ φυλάξαντι. Καί ἡ ταύτη δ' αὐθις βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρὸ τοῦ κατελθεῖν τόν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τό ἀρχαῖον κάλλος τὴν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὕρηται. Πῶς οὖν οὐ πρὸ Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεήθημεν ἐκεῖνοί τε καί πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυομένην, διό καί τοῦ αἰῶνος τούτου λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τὴν ἁμαρτίαν αἶροντος τοῦ κόσμου καί παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καί διαιωνίζουσαν, εἰ καί μωρία τοῖς προσκαίροις καί ἀπολλυμένοις ἐστὶ σοφοῖς, οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλὰ καί μωραίνουσα τῇ ἑαυτῆς ἀπουσίᾳ τούς μὴ ταύτη προσέχοντας τόν νοῦν;

Ὁραῖς σαφῶς ὡς οὐχ ἡ τῆς ἔξω παιδείας μάθησις ἐστὶν ἡ σώζουσα καὶ τὴν ψυχῆς γνωστικὸν καθαίρουσα καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα;

Τοιγαροῦν τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίσω τέλος. Εἴ τις πρὸς τὰς νομικὰς παρατηρήσεις ὡς καταρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπιστρέφεται, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει, καίτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ ποτε νενομοθέτηνται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν ἔξω μαθημάτων ἀνάληψις· ᾧ δὴ καὶ πολλῶ μᾶλλον, εἴ τις πρὸς τὴν ἀποδεδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ αὐτῆς τὴν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὐθις ἐπιστρέφει, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει. Τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα Παῦλὸς ἐστὶν ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ ἡμῖν ἐνταυθοῖ συμμαρτυρῶν.

Ταῦτα πρὸς τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἶπέ. Καὶ πρὸς τούτοις δεῖξον αὐτοῖς διὰ τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαῖα καὶ περιφρονητέα τοῖς ἀγίοις ἡμῶν πατράσιν ἐνομίσθη καὶ μάλιστα τοῖς ἐν πείρᾳ γεγονόσιν αὐτῆς.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 116)

Καλῶς ἐποίησας, Πάτερ, καὶ τοὺς τῶν ἀγίων περὶ τοῦ ζητηθέντος μοι λόγους προθέμενος. Σοῦ γὰρ ἀκούων λύοντός μοι τὰ διηπορημένα, ἐθεύμαζον μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ἐμφανές, ἐκεῖνο δὲ μοι ὑπεισήει τὴν διάνοιαν, ὡς ἐπέειπερ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», ὡς καὶ αὐτὸς εἶρηκας, μὴ καὶ τοῖς ὑπὸ σοῦ λεγομένοις αὐθις εἴη τις ἀντιλογία. Ἐπεὶ δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων μαρτυρίαν μόνην ἔγνω οὕσαν ἀναμφίλεκτον καὶ τοὺς ἀγίους τὰ αὐτὰ σοι λέγοντας ἀκήκοα, οὐδὲν τοιοῦτον ἔτι δέδοικα. Ὁ γὰρ τούτοις μὴ πειθόμενος, πῶς ἂν αὐτὸς ἀξιόπιστος εἴη; Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀθετοῖ τὸν τῶν ἀγίων Θεόν; Αὐτοῦ γὰρ ἐστὶ λόγος πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς μετ' αὐτούς ἀγίους εἰρημένος, ὅτι «ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμὲ ἀθετεῖ», ταῦτόν δ' εἶπεῖν, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἂν ἀποδεχθῆι παρὰ τῶν ζητούντων τὴν ἀλήθειαν ὁ ἀντικείμενος τῇ ἀληθείᾳ; Διὸ παρακαλῶ σε, πάτερ, ἀκοῦσαί μοι καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον διεξιόντος, ὧν παρὰ τῶν διὰ βίου τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν μετιόντων ἀνδρῶν ἀκήκοα ἐκείνων καὶ εἶπεῖν μὲν μοι καὶ τι τῶν δοκούντων παρὰ σεαυτοῦ πρὸς ταῦτα, προσθεῖναι δὲ καὶ τὰς τῶν ἀγίων περὶ τούτων δόξας. Λέγουσι γὰρ ἡμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔνδον τοῦ σώματος σπεύδοντας τὸν ἡμέτερον ἐμπερικλείειν νοῦν· ἔξω γὰρ τοῦ σώματός φασι μᾶλλον χρῆναι παντὶ τρόπῳ τοῦτον ἔξωθεῖν. Διὸ καὶ διασύρουσι σφόδρα τινὰς τῶν ἡμετέρων, κατ' αὐτῶν γράφοντες, ὡς τοῖς ἀρχαρίοις παραινούντας ἐφ' ἑαυτούς βλέπειν καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἶσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν, (σελ. 118) φάσκοντες μὴ κεχωρισμένον εἶναι τῆς ψυχῆς τὸν νοῦν. Τὸν οὖν μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα, πῶς ἂν αὐθις εἶσω πέμποι τις; Φασὶ δὲ καὶ τὴν θεῖαν χάριν διὰ τῶν μυκτῆρων εἰσοικίζειν λέγειν. Ἀλλ' εἰδῶς ἐγὼ συκοφαντικῶς τοῦτο

λέγοντας αὐτούς, παρ' οὐδενός γάρ τοῦτ' ἤκουσα τῶν ἡμετέρων, ἐκ τούτου καί τοῖς ἄλλοις ὑπενόησα κακούργως ἐπιτίθεσθαι· τῶν γάρ αὐτῶν ἔστι τά τε μή ὄντα κατ' ἀνθρώπων πλάττειν καί τά ὄντα κακουργεῖν. Σὺ δέ διδάξόν με, πάτερ, πῶς εἴσω πέμπειν σπουδῇ πάση προαιρούμεθα καί μή κακόν οἰόμεθα τῷ σώματι καί τόν νοῦν ἐμπερικλείειν.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 120)

ΛΟΓΟΣ

ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΟΤΙ ΤΟΙ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ

ΕΑΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ.

Ἀδελφέ, οὐκ ἀκούεις τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «τά σώματα ἡμῶν ναός τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστι», καί πάλιν ὅτι «οἶκος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς ἐσμεν», ὡς καί ὁ Θεός λέγει, ὅτι «ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καί ἐμπεριπατήσω καί ἔσομαι αὐτῶν Θεός»; Ὁ τοίνυν οἰκητήριον πέφυκε γίνεσθαι Θεοῦ, πῶς ἂν ἀναξιοπαθήσαι τις νοῦν ἔχων ἐνοικίσαι τόν οἰκεῖον νοῦν αὐτῶ; Πῶς δέ καί ὁ Θεός τήν ἀρχήν ἐνώκισε τῷ σώματι τόν νοῦν; Ἄρα καί αὐτός κακῶς ἐποίησε; Τούς τοιούτους λόγους, ἀδελφέ, τοῖς αἰρετικοῖς ἀρμόσει λέγειν, οἳ πονηρόν καί τοῦ πονηροῦ πλάσμα τό σῶμα λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ ἐν τοῖς σωματικοῖς φρονήμασιν εἶναι τόν νοῦν οἰόμεθα κακόν, ἐν τῷ σώματι δέ οὐχί κακόν, ἐπεὶ μηδέ τό σῶμα πονηρόν. Διό μετά τοῦ Δαβίδ τῶν διά βίου τῷ Θεῷ προσανεχόντων ἕκαστος βοᾷ πρὸς τόν Θεόν· «ἐδίψησέ σε ἡ ψυχὴ μου, ποσαπλῶς σοι ἡ σὰρξ μου» καί «ἡ καρδιά μου καί ἡ σὰρξ ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεόν ζῶντα»· καί μετά τοῦ Ἡσαΐου, «ἡ κοιλίαν μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καί τά ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν, ὃ ἐνεκαίνισας» καί «διά τόν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν Πνεῦμα σωτηρίου σου», ᾧ θαρροῦντες οὐ πεσοῦμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται οἱ ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντες καί ὡς γηϊνῶν τῶν ἐπουρανίων ρημάτων καί πολιτειῶν καταψευδόμενοι.

(σελ. 122) Εἰ γάρ καί ὁ ἀπόστολος θάνατον τό σῶμα λέγει, «τίς γάρ με», φησί, «ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;», ἀλλ' ὡς τοῦ

προσύλου καί σωματικοῦ φρονήματος σωματοειδοῦς ὄντος ἀτεχνῶς· διό, πρὸς τό πνευματικόν καί θεῖον παραβάλλον τοῦτο, σῶμα δικαίως ἐκάλεσε, καί οὐχ ἀπλῶς σῶμα, ἀλλά θάνατον σώματος, καί τοῦτο μικρόν ἀνωτέρω τρανότερον δηλῶν ὡς οὐχί τήν σάρκα αἰτιᾶται, ἀλλά τήν ἐπεισελθοῦσαν ἀμαρτητικὴν ὁρμήν ἐκ παραβάσεως· πεπραμένος», φησίν, «εἰμί ὑπὸ τήν ἀμαρτίαν»· ὁ πεπραμένος δέ οὐ φύσει δούλος. Καί πάλιν· «οἶδα ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν». Ὁρᾷς ὅτι οὐ τήν σάρκα ἀλλά τό ἐνοικοῦν αὐτῇ φησί κακόν; τοῦτον τοίνυν, τόν ὄντα ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καί τῷ νόμῳ τοῦ νοός ἀντιστρατεύομενον νόμον, ἐνοικεῖν τῷ σώματι κακόν, ἀλλ' οὐχί τόν νοῦν.

Διά τοῦθ' ἡμεῖς, ἀντιπαραταπτόμενοι τούτῳ τῷ νόμῳ τῆς ἀμαρτίας, ἐξοικίζομεν αὐτόν τοῦ σώματος καί ἐνοικίζομεν τήν ἐπισκοπήν τοῦ νοῦ καί νομοθετοῦμεν δι' αὐτῆς ἐκάστη τε δυνάμει τῆς ψυχῆς καί τοῖς τοῦ σώματος μέλεσιν ἐκάστῳ τό προσῆκον· ταῖς μὲν αἰσθήσεσιν, ὧν τε καί ἐφ' ὅσον ἐστίν ἀντιληπτέον, τό ἔργον δέ τοῦ νόμου τοῦτο προσαγορεύεται ἐγκράτεια· τῷ δέ παθητικῷ μέρει τῆς ψυχῆς τήν ἀρίστην ἐμποιοῦμεν ἕξι, ἀγάπην δ' ἔσχεν αὕτη τήν ἐπωνυμίαν· ἀλλά καί τό λογιστικόν διά τούτου βελτιοῦμεν, ἀποπεμπόμενοι πᾶν ὃ τι προσίσταται τῇ διανοίᾳ πρὸς τήν εἰς Θεόν ἀνάνευσιν, καλοῦμεν δέ τουτί τό μόριον τοῦ νόμου τούτου νῆψιν. Ἐγκρατεία δέ τις τό σῶμα καθάρας ἑαυτοῦ, θυμόν τε καί ἐπιθυμίαν ἀφορμήν ἀρετῶν δι' ἀγάπης θείας ποιησάμενος καί νοῦν ἀπειλικρινημένον δι' εὐχῆς παραστήσας τῷ Θεῷ, κτᾶται καί ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ τήν ἐπηγγελμένην χάριν τοῖς κεκαθαρμένοις τήν καρδίαν. Καί τότ' ἂν δυνηθείη καί τοῦτο μετά Παύλου λέγειν, ὅτι «ὁ Θεός ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμπαι, (σελ. 124) ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμόν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ· «ἔχομεν δέ», φησί, «τόν θησαυρόν τοῦτον ἐν ὀστροκίνοις σκεύεσιν». Τό γοῦν πατρικόν φῶς, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τό γνῶναι τήν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες ἡμεῖς ὡς ἐν ὀστροκίνοις σκεύεσι, τοῖς σώμασιν, εἰς τόν νοῦν ἡμῶν αὐτῶν ἔνδον τοῦ σώματος καθέξομεν, ἀναξίως τῆς μεγαλοφυΐας πρᾶξομεν τοῦ νοῦ; Καί τίς ἂν τοῦτ' εἴποι, μή ὅτι πνευματικός, ἀλλά καί νοῦν γεγυμνωμένον θείας χάριτος, ἀνθρώπου δ' ὅμως ἔχων;

Ἐπεὶ δέ καί ἔνεστι πολυδύναμον πρᾶγμα ἢ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ, χρῆται δ' ὡς ὄργάνῳ τῷ ζῆν κατ' αὐτήν πεφυκῶτι σώματι, τίσιν ὡς ὄργάνοις χρωμένη ἐνεργεῖ ἢ δύναμις αὐτῆς αὕτη, ἣν καλοῦμεν νοῦν; Ἀλλά γάρ οὐδεὶς ποθ' ὑπενόησεν, οὔτε ἐπὶ τοῖς ὄνυξιν, οὔτ' ἐν τοῖς βλεφάροις, οὐδέ μενοῦν ἐν τοῖς μυκτῆρσιν ἢ τοῖς χεῖλεσιν ἐνωκισμένην εἶναι τήν διάνοιαν· ἐντός δ' ἡμῖν ἐνεῖναι πᾶσιν αὕτη συνδοκεῖ, διηρέχθησαν δέ τινες, τίνι πρῶτῳ ὡς ὄργάνῳ χρῆται τῶν ἐντός. Οἱ μὲν γάρ ὡς ἐπ' ἀκροπόλει τινί τῷ ἐγκεφάλῳ ταύτην ἐνιδρύουσιν, οἱ δέ τῆς καρδίας τό μεσαίτατον καί τό κατ' αὐτό τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἐπειλικρινημένον ὄχημα διδῶσιν αὐτῇ. Ἡμεῖς δέ καί αὐτοί, εἰ καί μήτε ἔνδον ὡς ἐν ἀγγείῳ, καί γάρ ἀσώματον,

μήτε ἔξω, καί γάρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὄργάνῳ τό λογιστικόν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθ' ἀκριβῶς, οὐ παρ' ἀνθρώπου τοῦτο διδαχθέντες, ἀλλά παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάσαντος τόν ἀνθρώπον, ὅς, δεικνύς ὅπως «οὐ τά εἰσερχόμενα, ἀλλά τά ἐξερχόμενα διά τοῦ στόματος κοινοῖ τόν ἀνθρώπον», «ἐκ γάρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται», φησίν, «οἱ λογισμοί». Ταῦτ' ἄρα καί ὁ μέγας Μακάριος, (σελ. 126) «ἡ καρδία», φησίν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὄργάνου καί, ἐπ' ἀν κατάσχη τὰς νομάς τῆς καρδίας ἡ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καί τῶν μελῶν' ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καί πάντες οἱ λογισμοί τῆς ψυχῆς». Οὐκοῦν ἡ καρδία ἡμῶν ἐστι τό τοῦ λογιστικοῦ ταμεῖον καί πρῶτον σαρκικόν ὄργανον λογιστικόν. Τό τοίνυν λογιστικόν ἡμῶν ἐν ἀκριβεῖ νήψει σπεύδοντες ἐπισκέπτεσθαι καί διορθοῦν, τίνοι γ' ἂν ἐπισκεψαίμεθα, εἰ μή τόν ἐγκεχυμένον διά τῶν αἰσθήσεων νοῦν ἡμῶν ἔξωθεν συναγαγόντες πρὸς τά ἐντός ἐπαναγάγοιμεν καί πρὸς αὐτήν ταύτην τήν καρδίαν, τό τῶν λογισμῶν ταμεῖον; Διά τοῦτο καί ὁ φερώνυμος Μακάριος ἐφεξῆς τοῖς ἄνωτέρω μικρόν εἰρημένους παρ' αὐτοῦ φησίν· «ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἐκεῖ ποῦ; Ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ὄργάνῳ, ἐν τῷ τῆς χάριτος θρόνῳ, ὅπου ὁ νοῦς καί οἱ λογισμοί πάντες τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδή. Ὅρας πῶς ἀναγκαιότατον τοῖς προσηρημένοις ἐν ἡσυχίᾳ προσέχειν ἑαυτοῖς ἐπανάγειν καί ἐμπερικλείειν τῷ σώματι τόν νοῦν, καί μάλιστα τῷ ἐν τῷ σώματι ἐνδοτάτῳ σώματι, ὃ καρδίαν ὀνομάζομεν;

Εἰ δέ καί κατά τόν ψαλμῶδόν «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν», πῶς ἡμεῖς αὐτήν ἔξω ποῦ ζητήσομεν; Εἰ δέ καί κατά τόν ἀπόστολον ὁ Θεός ἔδωκεν αὐτοῦ τό Πνεῦμα κραζόν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ἀββᾶ ὁ πατήρ, πῶς ἡμεῖς οὐκ ἐν αὐταῖς συνευξόμεθα τῷ Πνεύματι; Εἰ δέ καί κατά τόν προφητῶν καί ἀπόστολον Κύριον «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντός ἡμῶν ἐστι», πῶς οὐκ ἔξω καί τῆς οὐρανῶν βασιλείας γένοιτ' ἂν ὁ τῶν ἐντός ἑαυτοῦ τόν νοῦν ἐξάγειν διά σπουδῆς ποιούμενος; «Καρδία ὀρθή», φησίν ὁ Σολομών, «ζητεῖ αἴσθησιν», ἦν ὁ αὐτός νοεράν καί θείαν ἀλλαχοῦ προσείρηκε, πρὸς ἣν οἱ πατέρες πάντας (σελ. 128) προτρεπόμενοι, «νοῦς, φασί, νοερός πάντως καί νοεράν αἴσθησιν περιβέβληται, ἦν ἐν ἡμῖν καί οὐκ ἐν ἡμῖν οὔσαν ἐκζητοῦντες μή παυσώμεθα». Ὅρας ὅτι κἂν πρὸς τήν ἁμαρτίαν ἀντικαταστήται τις προθυμηθῆ, κἂν τήν ἀρετήν προσκτήσασθαι, κἂν τοῦ κατ' ἀρετήν ἄθλου τό βραβεῖον, μᾶλλον δέ τόν ἀρραβῶνα τοῦ κατ' ἀρετήν βραβεῖου, τήν αἴσθησιν τήν νοεράν εὔρειν, ἐντός τοῦ τε σώματος καί ἑαυτοῦ τόν νοῦν ἐπαναγαγεῖν ἀνάγκη; Τό δ' ἔξω τόν νοῦν, οὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ σώματος ποιεῖν, ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασιν ἐντύχοι, τῆς ἑλληνικῆς ἐστι πλάνης αὐτό τό κράτιστον καί πάσης κακοδοξίας ρίζα καί πηγὴ, δαιμόνων εὐρημα καί παιδεύμα, γεννητικόν ἀνοίας καί γέννημα τῆς ἀπονοίας. Διό καί οἱ λαλοῦντες ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐξεστηκότες ἑαυτῶν εἰσι, μηδ' αὐτό τοῦτο συνιέντες ὅ τι λέγουσιν. Ἡμεῖς

δέ, μή μόνον εἶσω τοῦ σώματος καί τῆς καρδίας, ἀλλά καί τόν αὐτόν αὐτοῦ πάλιν εἶσω πέμπομεν τόν νοῦν.

Κατηγορεῖταισαν οὐκοῦν οἱ λέγοντες, «μή κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόητα τῇ ψυχῇ, πῶς ἂν αὐθις εἶσω πέμποι τις τόν νοῦν;». Ἀγνοοῦσι γάρ, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἄλλο μὲν οὐσία νοῦ, ἄλλο δέ ἐνέργεια, μᾶλλον δέ εἰδότες τοῖς ἀπατεῶσιν ἑαυτούς συνέταξαν ἐκόντες, διά τῆς ὁμωνυμίας σοφιζόμενοι. «Μή καταδεχόμενοι γάρ τό τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπλοῦν, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι», κατὰ τόν μέγαν Βασίλειον, «περιτρέπουσι τήν ἰσχύν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως τῇ πιθανολογίᾳ τῶν σοφισμάτων. Τοιούτους γάρ δεῖ εἶναι τοὺς μή πνευματικούς καί τὰ πνευματικά κρίνειν καί διδάσκειν ἀξιούοντας ἑαυτούς. Οὐ γάρ δή τοῦτο λέλεθεν αὐτούς, ὅτι οὐχ ὡς ἡ ὄψις τᾶλλα μὲν ὄρα τῶν ὀρατῶν, ἑαυτήν δέ οὐχ ὄρα, οὕτω καί ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐνεργεῖ μὲν καί τᾶλλα, ὧν ἂν δεοίτο (σελ. 130) περισκοπῶν, ὃ φησι κατ' εὐθείαν κίνησιν τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας, εἰς ἑαυτόν δ' ἐπάνεισι καί ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτόν, ὅταν ἑαυτόν ὁ νοῦς ὄρα τούτο δ' αὐθις κυκλικήν εἶναι κίνησιν ὁ αὐτός αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ' ἡ τοῦ νοῦ ἐστὶν ἐνέργεια κρείττων καί ἰδιαιτάτη, δι' ἧς καί ὑπὲρ ἑαυτόν γινόμενος ἔσθ' ὅτε τῷ Θεῷ συγγίνεται. «Νοῦς γάρ», φησί, «μή σκεδαννύμενος ἐπὶ τὰ ἔξω» (ὄρας ὅτι ἔξεισι; ἐξίων οὖν, ἐπανόδου δεῖται' διό φησιν) «ἐπάνεισι πρὸς ἑαυτόν, δι' ἑαυτοῦ δέ πρὸς τόν Θεόν» ὡς δι' ἀπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τήν τοιαύτην γάρ κίνησιν τοῦ νοῦ καί ὁ τῶν νοερῶν ἀπλανῆς ἐπόπτης ἐκεῖνος Διονύσις ἀδύνατον εἶναι φησι πλάνη τινί περιπεσεῖν.

Ταύτης οὖν ἀπάγειν ὁ τῆς πλάνης πατήρ ἐπιθυμῶν ἀεί τόν ἄνθρωπον καί πρὸς τήν χωροῦσαν αὐτοῦ τὰς πλάνας ἄγειν, οὐδέπω καί τήμερον, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν, εὔρε συνεργόν διά χρηστολογίας ἀγωνιζόμενον ἐφελκύσασθαι πρὸς ταύτην. Νῦν δ' ὡς ἔοικεν εὔρε τοὺς συλλαμβανομένους, εἶπερ, ὡς αὐτός εἶπες, εἰσὶν οἱ καί λόγους συντιθέασιν ἐνάγοντας πρὸς ταῦτα καί τοὺς πολλοὺς πείθειν ἐγχειροῦσιν ὡς κάλλιον ἔξω κατέχειν τοῦ σώματος προσευχόμενον τόν νοῦν καί αὐτούς τοὺς τόν ὑπεραναβεβηκότα καί ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, μηδ' ἐκεῖνο αἰδεσθέντες ὅπερ Ἰωάννης, ὁ τήν πρὸς οὐρανόν φέρουσαν κλίμακα διά λόγων τεκτηνάμενος ἡμῖν, ὀριστικῶς καί ἀποφαντικῶς ἐξεῖπεν ὡς «ἡσυχαστής ἐστὶν ὁ τῶν ἀσώματων ἐν σώματι περιορίζειν σπεύδων», ᾧ συνωδᾷ καί οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἡμῶν ἐδίδαξαν ἡμᾶς. Εἰκότως εἰ γάρ μή ἔνδον τοῦ σώματος περιορίσειε, πῶς ἂν ἑαυτῷ ποιήσειε τόν τό σῶμα ἐνημμένον καί ὡς εἶδος φυσικόν διά πάσης χωροῦντα τῆς μεμορφωμένης ὕλης, ἧς τό ἔξω καί διωρισμένον (σελ. 132) οὐκ ἂν ἐπιδείξαίτο οὐσίαν νοῦ, μέχρις ἂν ἐκείνη ζώη ζωῆς εἶδος κατάλληλος τῇ συναφείᾳ σπῶσα;

Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς οὐ πνευματικῶς μόνον ἀλλά καί ἀνθρωπίνως ἐξετάζουσιν, εἶσω τοῦ σώματος πέμπειν ἢ κατέχειν τόν νοῦν ἀναπέφηνεν ἀναγκαιότατον τοὺς προσηρημένους ἑαυτῶν ὡς ἀληθῶς γενέσθαι καί κατὰ τόν ἔσω ἄνθρωπον φερωνύμως μοναχοῦς; Τό δ' εἰς ἑαυτούς μάλιστα τοὺς

εισαγομένους βλέπειν εισηγεῖσθαι καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἶσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν οὐκ ἀπό τρόπου. Τὸν γὰρ μήπω θεωρητικὸν ἑαυτοῦ μηχανοῖς τισὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισυνάγειν νοῦν οὐκ ἀποτρέψειε τις εὐφρονῶν. Ἐπεὶ οὖν τοῖς ἄρτι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσασμένοις καὶ συναγόμενος συνεχῶς ἀποπηδᾷ, δεῖ δὲ καὶ συνεχῶς αὐτοὺς αὐθις τοῦτον ἐπανάγειν, λανθάνει δ' ἀγυμνάστους ὄντας δυσθεωρητότατος καὶ εὐκίνητότατος ἀπάντων ὢν, διὰ τοῦτο τῇ πυκνᾷ διαχεομένη καὶ ἐπαναγομένη εἰσπνοῇ προσέχειν εἰσὶν οἱ παραινουῖσι καὶ ἐπέχειν τι μικρὸν, ὡς κάκεινον συνεπίσχοιεν τηροῦντες ἐν αὐτῇ μέχρις ἂν σὺν Θεῷ ἐπὶ τό κρεῖττον προϊόντες, ἀπρόσιτον πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν καὶ ἀμιγῆ τὸν οἰκεῖον νοῦν ποιήσαντες δυνηθῶσιν ἀκριβῶς εἰς «ἐνοειδῆ συνέλιξιν» συναγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἴσοι τις ἂν καὶ αὐτομάτως ἐπόμενον τῇ προσοχῇ τοῦ νοῦ. Ἡρέμα γὰρ εἴσεσί τε καὶ ἔξεισι τουτί τό Πνεῦμα καπὶ πάσης ἐναγωνίου σκέψεως, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἡσυχάζόντων σώματι καὶ διανοίᾳ. Πνευματικῶς γὰρ οὗτοι σαββατίζοντες καὶ ἀπὸ πάντων τῶν οἰκεῖων ἔργων καταπαύοντες, ὡς ἐφικτόν, πᾶν μὲν τό μεταβατικὸν καὶ διεξοδικὸν καὶ πεποικιλμένον περὶ τὰς γνώσεις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περιαιροῦσιν ἔργον καὶ τὰς αἰσθητικὰς πάσας ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαν ἀπλῶς σώματος ἐνέργειαν, ἣτις ἐφ' ἡμῖν, ἢ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν τελέως ὥσπερ καὶ τό ἀναπνεῖν, ἐφ' ὅσον ἐφ' ἡμῖν.

(σελ. 134) Ταῦτα δὲ πάντα τοῖς προκόψασι καθ' ἡσυχίαν ἀπόνως καὶ ἀπεριμερίμνως ἔπεται· τῇ γὰρ τελέᾳ πρὸς ἑαυτήν εισόδῳ τῆς ψυχῆς αὐτόματα ταῦτά πάντα ἐπιγίνεσθαι ἀνάγκη. Τοῖς δ' ἀρχομένοις ἐν οὐδέν τῶν εἰρημένων ἴδοις ἂν ἀμογητὶ περιγινόμενον. Ὡς οὖν τῇ ἀγάπῃ ἔπεται τό ὑπομένειν («ἢ γὰρ ἀγάπη πάντα στέγει», ἡμεῖς δὲ διδασκόμεθα κατορθοῦν βία τὴν ὑπομονήν, ὡς δ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀγάπην φθάσωμεν), οὕτω καπὶ τούτων ἔχει. Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων λέγειν; Πάντες γὰρ οἱ πεπειραμένοι γελῶσι τοὺς ἐξ ἀπειρίας ἀντινομοθετοῦντας· τῶν γὰρ τοιούτων οὐ λόγος ἀλλὰ πόνος καὶ ἢ διὰ πόνων πείρα διδάσκαλος, αὐτὴ τε καρπουμένη τό συμφέρον καὶ τῶν φιλονείκων τε καὶ φιλενδείκτων τοὺς ἀκάρπους ἀποστρεφομένη. Ἐπεὶ δὲ καὶ, καθάπερ τις τῶν μεγάλων περὶ ταῦτα λέγει, τοῖς ἔξω σχήμασι πέφυκεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράβασιν, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειε τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν, ὡς μὴ τὴν κατ' εὐθειαν ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν, τῷ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὧδε κάκεισε περιάγειν, ἀλλ' οἷον ἐρείσματί τινι τοῦτον προσερείδειν τῷ οἰκεῖῳ στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ; Πρὸς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὥσπερ ἔξωθεν, ἐφ' ὅσον ἐφικτόν, συνελίπτειν ἑαυτὸν, παραπλησίως τῇ σπουδαζομένη ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει καὶ τὴν δι' ὄψεως ἔξω χεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἶσω πέμπει διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος. Εἰ δὲ καὶ ἢ τοῦ νοητοῦ θηρὸς δύναμις ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρὸς, ὡς τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας ἐκεῖ τό κράτος ἔχοντος καὶ νομὴν αὐτῷ δίδόντος, διατί μὴ τῶν ἀντιστρατευόμενον ἐκείνῳ τοῦ νοῦ νόμον, αὐτοῦ δι' εὐχῆς ὠπλισμένον

ἐπιστήσομεν, ὡς ἂν μή τό διά τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας πνεῦμα πονηρόν ἀπελαθέν, μεθ' ἑτέρων ἑπτὰ (σελ.136) πονηροτέρων πνευμάτων ἐπιστρέψαν, αὐθις ἐγκατοικισθῆ καί γένηται τά ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων;

«Πρόσεχε σεαυτῶ», φησὶν ὁ Μωϋσῆς· παντί δηλονότι, οὐ τινί μὲν τῶν σῶν, τινί δ' οὐ. Διά τίνος; Τοῦ νοῦ πάντως. Οὐδενί γάρ ἄλλῳ δυνατόν προσέχειν ἑαυτῶ παντί. Ταύτην οὖν ἐπίστησιν καί ψυχῇ σώματι τήν φυλακὴν· δι' αὐτῆς γάρ καί σωματικῶν καί ψυχικῶν πονηρῶν παθημάτων ἀπαλλαγῆση ραδίως. Σεαυτοῦ τοίνυν πρόστηθι, σεαυτῶ ἐπίστηθι, σεαυτόν ἐπίσκεψαι, μᾶλλον δέ προΐστασο καί ἐπισκέπτου καί ἔταζε· καί γάρ οὕτω τήν σάρκα ἀφηνιάζουσας ὑποτάξεις τῷ πνεύματι καί «ῥῆμα κρυπτόν ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐ μήποτε γένηται». Ἐάν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος», τῶν πονηρῶν δηλονότι καί πνευμάτων καί παθημάτων, «ἀναβῆ ἐπὶ σέ», φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, «τόπον σου μή ἀφῆς», τουτέστι μή ψυχῆς μέρος, μή μέλος σώματος ἀνεπίσκοπον ἑάσης. Οὕτω γάρ καί τῶν κάτωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων ἀνώτερον διαγενήσῃ καί «τῶ ἐτάζοντι καρδίας καί νεφρούς», ὡς αὐτός ταῦτα προετάσας, ἀνεξετάστως παραστήσῃ μετὰ παρησίας. «Εἰ γάρ ἑαυτούς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα». Παῦλος ἐστὶν ὁ λέγων. Καί τό τοῦ Δαυὶδ παθῶν μακάριον ἐκεῖνο πάθος, καί αὐτός πρὸς τόν Θεόν ἔρεις ὅτι «σκοτός οὐ σκοτισθήσεται ἀπό σου καί νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται μοι ὅτι σύ ἐκτήσω τούς νεφρούς μου». Οὐ τό τῆς ἐμῆς, φησί, ψυχῆς μόνον ἐπιθυμητικόν ὄλον σόν εἰργάσω, ἀλλά καί εἴ τι ἐν τῷ σώματι ταύτης τῆς ἐπιθυμίας ζώπυρον πρὸς τήν ἐμποιοῦσαν ἐπιστρέψαν, δι' αὐτῆς πρὸς σέ ἀνέπτῃ καί σου ἐξήρηται καί σοί κολλᾶται. Ὡς γάρ τοῖς τῶν αἰσθητῶν καί φθαρτῶν ἡδονῶν ἀνεχομένοις τό τῆς ψυχῆς ἐπιθυμοῦν ὄλον κενοῦται πρὸς τήν σάρκα καί διά τοῦτο ὅλοι σάρκες γίνονται καί τό Πνεῦμα (σελ. 138) τοῦ Θεοῦ κατά τό γεγραμμένον οὐκ ἔνι καταμένειν ἐν αὐτοῖς, οὕτω τοῖς ἀνυψώσασιν τόν νοῦν πρὸς τόν Θεόν καί τοῦ θείου πόθου τήν ψυχὴν ἐξηρημένοις, καί ἡ σὰρξ μετασκευαζομένη συνανυψοῦται τε καί συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας καί κτῆμα καί αὐτή γίνεται καί οἴκημα Θεοῦ, μηκέτ' ἐνοικουροῦσαν ἔχουσα τήν πρὸς Θεόν ἔχθραν, μηδέ κατά τοῦ πνεύματος ἐπιθυμοῦσα.

Τίς δέ καί ὁ μᾶλλον ἐπιτήδειος τόπος τῷ κάτωθεν ἐφ' ἡμᾶς ἀνιόντι πνεύματι σαρκός καί νοῦ; Οὐχ ἡ σὰρξ, ἐν ἣ καί ὁ ἀπόστολός φησι μηδέν ἀγαθόν πρὸ τοῦ ἐγκατοικισθῆναι τόν νόμον τῆς ζωῆς οἰκεῖν; Ταύτην οὐκοῦν καί μᾶλλον δεῖ μηδέποτ' ἀφείσθαι προσοχῆς. Πῶς γάρ ἂν ἡμῶν εἴη, πῶς δ' ἂν μή ἀφῶμεν ταύτην, πῶς δ' ἂν ἀποκρουσαίμεθα τήν πρὸς αὐτήν ἄνοδον τοῦ πονηροῦ, καί μάλισθ' οἱ μήπω πνευματικῶς εἰδότες ἀντεπιέναι τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, εἰ μή καί διά τοῦ ἕξω σχήματος ἡμᾶς αὐτούς παιδεύσομεν προσέχειν ἑαυτοῖς; Καί τί λέγω τούς ἄρτι ἐπιβαλλομένους, ὅτε καί τῶν τελεωτέρων εἰσιν οἱ τούτῳ χρῆσάμενοι τῷ σχήματι κατά τήν προσευχὴν εὐήκοον τό θεῖον ἔσχον, οὐ μόνον τῶν

μετά Χριστόν, ἀλλά καί τῶν πρό τῆς αὐτοῦ πρός ἡμᾶς ἐπιδημίας. Καί αὐτός γάρ ὁ τήν θεοπτίαν τελεώτατος Ἡλίας, τήν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καί οὕτω τόν νοῦν εἰς ἑαυτόν καί τόν Θεόν φιλοπονώτερον συναγαγών, τόν πολυετῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν αὐχμόν. Οὗτοι δέ μοι δοκοῦσιν, ἀδελφέ, παρ' ὧν ἀκηκοέναι ταῦτα λέγεις, νοσεῖν τήν τῶν φαρισαίων νόσον, διό καί τό ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου, δηλαδή τήν ἑαυτῶν καρδίαν, ἐπισκέπτεσθαι καί καθαίρειν οὐκ ἐθέλωσι καί ταῖς πατερικαῖς μή στοιχοῦντες παραδόσεις σπεύδουσιν αὐτοί προκαθῆσθαι πάντων ὡς κοινοί νομοδιδάσκαλοι· τό τε σχῆμα τῆς δεδικαιωμένης τελωνικῆς εὐχῆς ἐκείνης αὐτοί τε ἀπαξιοῦσι καί τούς (σελ. 140) ἄλλους τῶν εὐχομένων παραινοῦσι μή προσίεσθαι. Καθάπερ γάρ ἐν εὐαγγελίοις φησὶν ὁ Κύριος, «ἐκεῖνος οὐκ ἤθελεν οὐδέ τούς ὀφθαλμούς εἰς τόν οὐρανόν ἄραι»· τοῦτον δὲ ζηλοῦσι οἱ ἑαυτοῖς ἐν τῷ εὐχεσθαι προσέχοντες τήν ὄψιν.

Οἱ δ' ὀμφαλοψύχους τούτους ὀνομάζοντες, πρός τῷ συκοφαντεῖν σαφῶς ὧν κατηγοροῦσι (τίς γάρ ποτε τούτων ἐπ' ὀμφαλοῦ λέγειν τήν ψυχὴν;) πρός γοῦν τῷ γενέσθαι δήλους συκοφαντικῶς ἐπιθεμένους, καί ὑβριστάς τῶν ἐπαινουμένων σφᾶς αὐτούς ἔδειξαν ὄντας, ἀλλ' οὐ διορθωτάς τῶν σφαλλομένων, οὐδ' ἡσυχίους ἔνεκεν καί ἀληθείας, ἀλλά κενοδοξίας χάριν γράφοντας, οὐδ' ἵνα πρός νῆψιν ἐναγάγωσιν, ἀλλ' ἵνα τῆς νήψεως ἐπαγάγωσιν. Αὐτό γάρ τό ἔργον καί τούς ἐμμελῶς ἐπειλημμένους τούτου παντί τρόπῳ σπεύδουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς καταλλήλου πράξεως ἔξουθενεῖν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ραδίως καί τόν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ κοιλίας μου» καί τόν εἰρηκότα πρός Θεόν ὅτι «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καί τά ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας» κοιλιοψύχους ἂν προσαγορεύεται καί κοινῇ πάντας διαβάλοιεν τούς διὰ σωματικῶν συμβόλων τά νοερά καί θεῖα καί πνευματικά τυποῦντας καί καλοῦντας καί ἀνιχνεύοντας. Ἀλλ' ἐκείνοις μὲν παρὰ τοῦτο βλάβος ἐποίουσιν οὐδέν, μᾶλλον μὲν οὖν καί μακαρισμῶν πρόξενoi γενήσονται καί μείζονος προσθήκης τῶν ἐν οὐρανοῖς στεφάνων, αὐτοί δὲ καί τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἔξω μένουσι καί οὐδέ πρός τάς σκιάς ἔξουσιν ἀτενίζειν τῆς ἀληθείας, πολὺ δὲ τό δέος μή καί δίκην τίσωσιν αἰώνιον, οὐκ ἀποδιαστείλαντες μόνον ἑαυτούς τῶν ἁγίων, ἀλλά καί κατ' αὐτῶν τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

(σελ. 142) Συμεῶνος γάρ τοῦ νέου θεολόγου τόν βίον οἶσθα θαυμά τε ὄντα πάντα σχεδόν καί δι' ὑπερφυῶν θαυμάτων ὑπό Θεοῦ δεδοξασμένον, τά τε συγγράμματα αὐτοῦ συγγράμματα ζωῆς εἰπών τις, οὐκ ἂν ἀμάρτοι τοῦ προσήκοντος, καί Νικηφόρον δὲ τόν ὄσιον ἐκεῖνον ὅς, πολυετῆ χρόνον ἐν ἡρεμίᾳ καί ἡσυχίᾳ διενεγκών, ἔπειτα τοῖς ἐρημικωτέροις μέρεσι τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐμφιλοχωρήσας καί ἀπασχολήσας ἑαυτόν, ἐκ πασῶν τῶν πατερικῶν φωνῶν συνειλοχῶς, τήν νηπτικὴν ἡμῖν αὐτῶν παραδέδωκε πράξιν. Οὗτοι τοίνυν τοῦθ' ὅπερ ἀνατρέπειν φῆς τινὰς σαφῶς τοῖς προαιρουμένοις εἰσηγοῦνται. Καί τί λέγω τούς παλαιούς τῶν ἁγίων; Ἄνδρες γάρ μικρῶ πρό ἡμῶν μεμαρτυρημένοι καί ἀποδεδειγμένοι ἐν

δυνάμει πνεύματος ἁγίου τοῦθ' ἡμῖν διὰ στόματος οἰκείου παρέδωκαν, τόν τε θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καί τῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ἐπόπτην ἀσφαλέστατον ἐφ' ἡμῶν ἀνεκήρυττον τόν φερωνύμως Θεόληπτον ἐκεῖνον ἀκούεις, τόν Φιλαδελφείας πρόεδρον, μᾶλλον δ' ἀπό ταύτης ὡς ἀπό λυχνίας τόν κόσμον φωτίσαντα, τόν Ἀθανάσιον ἐκεῖνον, ὅς ἐπ' ἐνιαυτούς οὐκ ὀλίγους τόν πατριαρχικόν ἐκόσμησε θρόνον, οὗ καί τήν σορόν ὁ Θεός ἐτίμησε, Νεῖλον ἐκεῖνον τόν ἐξ Ἰταλῶν, τόν τοῦ μεγάλου ζηλωτήν Νεῖλου, τόν Σελιώτην καί τόν Ἡλίαν, τούς μηδέν ἀποδέοντας ἐκεῖνου, Γαβριήλ καί Ἀθανάσιον, τούς καί προφητικοῦ χαρίσματος ἠξιωμένους. Τούτους πάντας πάντως ἀκούεις καί πολλούς ἄλλους πρό αὐτῶν τε καί σύν αὐτοῖς καί μετ' αὐτούς γεγονότας, ἐπαινοῦντας καί παραινοῦντας, κατέχειν τούς βουλομένους τήν παράδοσιν ταύτην, ἣν οἱ νέοι διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας, οἱ μὴδ' ἴχνος ἡσυχίας εἰδότες, μὴδ' ἀπό πείρας, ἀλλ' ἀπό λογολεσχίας νουθετοῦντες, ἀθετεῖν καί μεταδιδάσκειν καί ἐξουθενεῖν πειρῶνται, πρὸς οὐδέν χρησίμον τῶν ἀκουόντων. Ἡμεῖς δέ καί τῶν ἁγίων ἐκείνων ἔστιν οἷς αὐτοπροσώπως ὠμιλήσαμεν (σελ. 144) καί διδασκάλοις ἐχρησάμεθα. Πῶς οὖν, τούτους παρ' οὐδέν θέμενοι, τούς καί πείρα καί χάριτι δεδίδαγμένους, τοῖς ἀπό τύφου καί λογομαχίας ἐπὶ τό διδάσκειν χωρήσασιν εἴξομεν; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται.

Καί σύ τοίνυν τούς τοιούτους ἀποτρέπου μετὰ τοῦ Δαυὶδ συνετῶς σεαυτῷ προσλαλῶν «εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τόν Κύριον καί πάντα τά ἐντός μου τό ὄνομα τό ἅγιον αὐτοῦ»· σεαυτόν τε πειθήνιον παρέχω τοῖς πατράσιν, ἄκουε πῶς εἴσω πέμπειν αἰεὶ τόν νοῦν προτρέπονται.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ (Σελ. 146)

Ἄρτι, πάτερ, ἀκριβέστερον ἔγνων μὴ μόνον τήν ἀπό τῶν ἔργων οὐκ ἔχοντας εἶδησιν, μὴδέ τῆς ἀπό τοῦ βίου πείρας, ἢ καί μόνη βεβαία καί ἀνεξέλεγκτος ἀνεπιγνώμονας ὄντας τούς κατὰ τῶν ἡσυχάζόντων γράφοντας, ἀλλά καί τῶν πατερικῶν λόγων ἀνηκόους παντάπασι. Εἰκῆ δὴ φυσιοῦμενοι, κατὰ τόν ἀπόστολον, καί ἅ μὴ ἐωράκασι ἐμβατεύοντες, ὑπὸ τοῦ νοός τῆς σαρκός αὐτῶν, εἰς τοσοῦτον ἐξετράπησαν τῆς εὐθείας, ὡς ἐκεῖνους μὲν συκοφαντεῖν φανερώς, ἑαυτοῖς δέ μὴδ' ὅπως οὖν συμφωνεῖν· διό καί περὶ φωτισμοῦ λέγειν ἐπιχειροῦντες ἀπαγορεύουσι μὲν ὡς πλάνην πάντα φωτισμόν αἰσθήσει ληπτόν, οἱ αὐτοὶ δέ καί πάντα φωτισμόν θεῖον αἰσθήσει λέγουσι ληπτόν, συμβολικούς μὲν φάσκοντες τούς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ πρό τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν Ἰουδαίῳ καί τοῖς ἐξ αὐτῶν προφήταις γενομένους, αἰσθητόν δέ σαφῶς τόν ἐν Θαβωρίῳ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Σωτῆρος καί τόν ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθόδου καί ὅσοι κατ' αὐτούς. Ὑπὲρ αἰσθησιν δέ φωτισμόν τήν γνῶσιν μόνην λέγουσι, διό καί ταύτην κρείττω τοῦ φωτός καί τέλος πάσης

ἀποφαίνονται θεωρίας. Ἄ δέ φασι παρά τινων ἀκοῦσαι, νῦν ὡς ἐν βραχεῖ σοι διηγήσομαι. Παρακαλῶ δ' ἀνέχεσθαι μου καί διανοεῖσθαι ὡς, παρ' οὐδενός ἐγώ ποτε τοιαῦτ' ἀκούσας τῶν ἡσυχάζοντων, οὐ δύναμαι πείθειν ἑμαυτόν ὡς ἐκεῖνοι τοιοῦτό τι παρά τινος ἀκηκόασιν τῶν ἡμετέρων. Λέγουσι δ' ὅμως (σελ. 148) ὑποκριθῆναι μὲν μαθητιῶντας, ἀλλ' οὐκ εὐμαθεῖς, διό γραφῆ διδόναι τὰ παρά τῶν διδασκάλων πρὸς αὐτοὺς λεγόμενα λιπαρῆσαί τε καί πείσαι. Γράφουσιν τοίνυν φάναι τοὺς διδάσκοντας αὐτοὺς πάσης μὲν Γραφῆς ἱερᾶς ὡς πονηρᾶς ἀφείσθαι, προσανέχειν δέ μόνῃ τῇ εὐχῇ, δι' ἧς ἀπελαύνεσθαι μὲν τὰ πονηρὰ πνεύματα, συνουσιωμένα ὄντα τοῖς ἀνθρώποις, ἐκπυροῦσθαι δέ τοὺς αὐτοὺς αἰσθητῶς καί σκιρτᾶν καί ἥδεσθαι, μηδὲν ἀλλοιουμένης τῆς ψυχῆς, βλέπειν δέ φῶτα τούτους αἰσθητὰ σημεῖον δ' ἡγεῖσθαι τῶν μὲν θείων τὴν ἐπικεχρωσμένην λευκότητα, τῶν δέ πονηρῶν τό οἶον πυρῶδες καί ξανθόν. Τοὺς μὲν οὖν διδάσκοντας αὐτοὺς φάναι ταῦτα γράφουσιν, αὐτοὶ δέ δαιμονιώδη τοῦτ' εἶναι πάντα ἀποφαίνονται· κἂν τις ἐπὶ τινος τῶν εἰρημένων ἀντιλέγη τούτοις, σημεῖον μέ τοῦτο τίθενται τῆς ἐμπαθείας, τὴν δ' αὖθις δεῖγμα τίθενται τῆς πλάνης· καί διὰ πολλῶν ἂν τις ἐπισκέψαιτο περιπίπτοντας οἷς κατηγοροῦσι καί μάλιστα τό πολυέλικτον καί δολερόν τοῦ ὄφεως ἐν τοῖς ἑαυτῶν μιμουμένους γράμμασι, πολλάς τε στροφάς στρεφομένους καί πολλάς ἐξελίττοντας πλοκάς καί ἄλλοτε ἄλλως καί ἐναντίως τὰ σφῶν αὐτῶν ἐξηγουμένους. Τό γάρ ἐδραῖον καί ἀπλοῦν οὐκ ἔχοντες τῆς ἀληθείας εὐεπίτρεπτοί εἰσιν εἰς τὰναντία, καί τῷ ἐλέγχῳ τοῦ οἰκείου συνειδότος αἰσχυρόμενοι κρύπτειν ἑαυτοὺς ὡς καί ὁ Ἀδάμ ἐπιχειροῦσι τῷ ποικίλῳ καί γραφοειδεῖ καί ἀμφιρρεπεῖ πρὸς διάφορα νοήματα τῶν λόγων. Σέ δ' ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν δόξης περὶ τῶν ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων ἀξιῶ, πάτερ, σαφηνίσαι.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

ΛΟΓΟΣ

ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ

ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

Οὐκ ἄρα μόνον ταῖς ἀρεταῖς αἱ κακίαι παραπεπήγασιν, ἀλλὰ καί τοῖς εὐσεβέσι λόγοις ἐπὶ τοσοῦτον οἱ δυσσεβεῖς ἐν γειτόνων εἶναι δοκοῦσιν, ὡς

διά μικρᾶς πάνυ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως μεταβάλλειν εἰς ἀλλήλους ραδίως καί πρὸς πᾶν τὸναντίον μεταχωρεῖν τὴν τῶν ρημάτων διάνοιαν· ἐντεῦθεν ψευδοδοξία σχεδὸν πᾶσα προσωπεῖον φέρει τῆς ἀληθείας τοῖς μὴ τὴν μικρὰν ἔλλειψιν ἢ προσθήκην συνορᾶν δυναμένοις. Τέχνη δέ καί τοῦτο δεινὴ τοῦ πρὸς ἀπάτην εὐμηχάνου πονηροῦ δαίμονος. Μὴ μακρὰν γὰρ ἀποστήσας τό ψεῦδος τῆς ἀληθείας διπλὴν συνεσκεάσατο τὴν ἀπάτην· τῇ γὰρ βραχύτητι τῆς διαφορᾶς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης, ἢ τό ψεῦδος ἠγήσεται τις ἀλήθειαν ἢ καί τὴν ἀλήθειαν, ὡς παραπλησίαν τῷ ψεύδει, ψεῦδος· ἐκατέρωθεν δέ πάντως ἐκπεσεῖται τῆς ἀληθείας. Ταύτην μνηθέντας τὴν τέχνην οἱ τὰ Ἀρείου πρεσβεύοντες, τὴν ἐν Νίκη τῇ πόλει πίστιν ἀντὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ προὔβαλλοντο, τὸν ὀρθοτομοῦντα τῆς ἀληθείας λυμαινόμενοι λόγον. Ταύτη κεχημένος αὐτός Ἄρειος τῇ ἀπάτῃ, μικροῦ κοινωνοὺς ἂν ἔσχε καί συλλειτουργοὺς τοὺς αὐτὸν ἐπ' ἐκκλησίας ἀποκηρύξαντας, εἰ μὴ, τὸν δόλιον φωρᾶσαι μὲν δυνηθεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐξελέγξαι σαφῶς ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, Θεῷ δι' εὐχῆς προσέδραμε καί δι' αὐτῆς μυσαρῶ θανάτῳ δικαίως τὸν μυσαρὸν ἐκείνον καί φερωνύμως μεμνηνότες παρέπεμψε.

(σελ. 152) Ταύτη καί νῦν, ἀδελφέ, χρῆσθαι διὰ πάντων μοι δοκοῦσιν οἱ λέγοντες ἅ διήγησαι. Ἀφείσθαι μὲν γὰρ τοὺς ἀρχομένους ἡσυχάζειν μακρᾶς ἀναγνώσεως καί προσανέχειν τῇ μονολογίστῳ προσευχῇ, μέχρις ἂν ἔξιν τινὰ σχοῖεν τοῦ ταύτης ἀδιαλείπτως ἔχασθαι κατὰ διάνοιαν, κἂν ἄλλο τι τό σῶμα πράττη, ὃ τε ἅγιος Διάδοχος καί Φιλήμων ὁ μέγας καί ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος καί ὁ τῆς Κλίμακος Ἰωάννης καί πολλοὶ τῶν ζώντων εἰσηγοῦνται πατέρων, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀνονήτου καί πονηρᾶς· προστιθέντες δ' οὗτοι τό «πονηρᾶς», πονηρᾶς ἐποίησαν τὰς ἀγαθὰς εἰσηγήσεις. Καί τῶν πονηρῶν δέ πνευμάτων καί παθημάτων εἶναι τὴν προσευχὴν ἐλάττειραν τοὺς ἁγίους πάντας σχεδὸν ἔργῳ τε καί λόγῳ δείξαντας γινώσκομεν, καί πᾶς τις εὖ φρονῶν οὕτω καί δοξάζει καί διδάσκει· συνουσιωμένα δέ ταῦθ' ἡμῖν οὐδεὶς· τοῦτο δέ προσθέντες οὐς φῆς παρ' ἑαυτῶν, φευκτόν ἐποίησαν τό διωκτόν. Σκιρτᾶν δέ τὴν καρδίαν οἰονεῖ πηδῶσαν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καί ὁ μέγας εἴρηκε Βασίλειος, καί ὁ μέγας Ἀθανάσιος σημεῖον τοῦτο τίθεται τῆς χάριτος· ἐξέρχεσθαι τε ἀπὸ τῆς εὐχῆς οἰονεῖ πεπυρωμένον, ὅταν ἀνεπιθολότῳ νῶ τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἐντευξιν ποιήσεται τις, ἢ τε πείρα καί ὁ τῆς Κλίμακος σαφῶς διδάσκει, τούτου τε χωρὶς καί τῆς κατὰ τὴν εὐχὴν ἐπιδημίας τοῦ φωτός καί τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης τῇ ψυχῇ πραότητος, σωματικῆν ἢ καί ἰουδαϊκὴν τὴν προσευχὴν ἠγεῖται· ἡδονῆς τε ἔμφασιν ἐγγίνεσθαι τῷ τῶν εὐχομένων στόματι οὐκ ἀπὸ τῆς προσευχῆς μόνον, ἀλλὰ καί τῆς ἐν συνέσει ψαλμωδίας, πολλοὶ τε ἄλλοι καί ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα τὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς βελτίωσιν ἔχουσιν ἀρχήν. Τοῦτο δέ νῦν οἱ συκοφάνται τῶν (σελ. 154) ἁγίων οὐς λέγεις ἀφελόντες, τὰ ἀξιέπαινα μεμπτέα πεποιήκεσαν καί τοῦ ἱεροῦ καί θεοῦ φωτισμοῦ τᾶλλα μὲν περικόψαντες ὅσαπερ ἀσφαλῆ τεκμήρια, μικρόν δέ τι καί τοῦτο τό

χωροῦν τὰς διαβολὰς αὐτῶν προσθέντες, δαιμονιῶδες φεῦ τό θεῖον ἠγγεῖσθαι πείθειν ἐπιχειροῦσι τοὺς ἀπειροὺς. Τό δέ τό μείζον ὅτι τόν μὲν ὑπό ζόφον αἰώνιον τετηρημένον φωτίζειν πείθονται, εἰ καί ἀπατηλῶς, τόν δ' ὑπερφαῆ καί ἀρχίφωτον καί πᾶσαν λογικὴν φύσιν ἐπιτηδεῖως πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσιν ἐμπιπλῶντα νοεροῦ φωτός Θεόν φωτίζειν νοητῶς οὐκ οἴονται.

Ἐγὼ δέ καί τὴν γνῶσιν ἣν φῆς φωτισμόν μόνον λέγειν νοητόν αὐτοῦ, διὰ τοῦτ' οἶμαι φῶς αὐτὴν καλεῖσθαι, διότι τῷ φωτὶ ἐκείνῳ χορηγεῖται, καθὰ καί ὁ μέγας λέγει Παῦλος· «ὁ Θεός ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμόν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ». Συνωδὰ δέ τούτῳ καί ὁ μέγας Διονύσιος, «ἢ τοῦ νοητοῦ», φησί, «φωτός παρουσία ἐνωτική τῶν φωτιζομένων ἐστίν εἰς μίαν καί ἀληθῆ συνάγουσα γνῶσιν». Ὁρᾶς τό τῆς γνώσεως φῶς ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ φωτός τῆς χάριτος χορηγούμενον καί τῆς διαιρητικῆς ἀγνοίας ἀπαλλάττον; Οὗτος μὲν οὖν νοητόν αὐτό προεῖπεν, ὁ δέ μέγας Μακάριος, ἐντρέπων ἀριδῆλως τοὺς γνῶσιν οἰομένους τό τῆς χάριτος φῶς, νοερόν προσηγόρευσε αὐτό· «εἴση» γάρ, φησὶν «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τό ἐλλαμψθέν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερόν φῶς, εἴτε τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν». Ἀλλαχοῦ δέ τὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως δόξαν ἀθανασίαν προσειπὼν, εἰ καί τῷ θνητῷ περιήστραψε προσώπῳ τότε, καί δεικνύς ὅπως ταῖς ψυχαῖς ἀρτίως ἐμφανίζεται τῶν ἐν ἀληθείᾳ τόν Θεόν ἠγαπηκότων, «ὡς οἱ τῆς αἰσθητῆς», φησὶν, «ὄψεως ὀφθαλμοὶ ὀρῶσι τόν αἰσθητόν ἥλιον οὕτως ἐκεῖνοι διὰ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν τό νοερόν ὀρῶσι φῶς, ὃ κατὰ τόν (σελ. 156) καιρόν τῆς ἀναστάσεως προκύψαν καί ἐπιχυθέν τοῖς σώμασιν ὠραῖσμένα καί ταῦτα δείξει τῷ αἰνίῳ φωτὶ». Τό γοῦν φῶς τῆς γνώσεως νοερόν οὐδέποτε ἂν τις φαίη, τό δέ φῶς ἐκεῖνο καί ὡς νοερόν ἔστιν ὅτε ἐνεργεῖ καί ὡς νοητόν διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως ὑπὸ τοῦ νοῦ ὀρᾶται καί ταῖς λογικαῖς ἐγγινόμενον ψυχαῖς τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀπαλλάττει ταύτας, εἰς μονοειδῆ γνῶσιν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἐπιστρέφον δοξασμάτων. Διό καί ὁ τῶν θείων ὀνομάτων ὑμνωδός ἐκεῖνος, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φωτωνυμικὴν ἐπωνυμίαν ἐπιβαλλόμενος ὑμνεῖν, ρητέον, φησὶν, ὅτι «φῶς νοητόν ὁ ἀγαθὸς λέγεται διὰ τό πάντα μὲν ὑπερουράνιον νοῦν ἐμπιπλάναι νοητοῦ φωτός, πᾶσαν δέ ἀγνοίαν καί πλάνην ἐλαύνειν ἐκ πασῶν αἰς ἃν ἐγγένηται ψυχαῖς». Οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἢ γνῶσις, ἢ καί τῆς ἀγνοίας ἀπελαυνομένης ἐπιγινόμενη, ἄλλο δέ τό νοητόν φῶς, ὃ παρεκτικόν ἐστίν αὐτῆς. Διό καί τό μὲν νοητόν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῷ ἐμφανῶς ἐγγίνεται τουτέστι τῷ ὑπεραναβάντι ἑαυτόν. Πῶς δ' ἂν κληθεῖν γνῶσις, εἰ μὴ μεταφορικῶς, τό ὑπερουράνιον καί ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο φῶς; Ἡ δέ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀποκάθαρσις, ἣν ἀγνοίαν καί πλάνην ὠνόμασεν ὁ μέγας οὗτος, ἐπὶ μόνῃς τῆς λογικῆς ψυχῆς τελεῖσθαι πέφυκεν.

Ὑπεραναβαίνει δέ ἑαυτόν οὐκ ἀγγέλων μόνον, ἀλλὰ καί ἀνθρώπινος νοῦς, ἀγγελοειδῆς δι' ἀπαθείας γεγωνός· οὐκοῦν καί τοῦ φωτός ἐκείνου

τεύξεται καί θεοφανείας ὑπερφυοῦς ἀξιωθήσεται, τήν μὲν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν οὐχ ὀρῶν, Θεόν δέ ὀρῶν διά θεοπρεποῦς ἐκφαντορίας ἀναλόγου ἑαυτῶ· κατά ἀπόφασιν μὲν, οὐ (ὀρᾶ γάρ τι) κρεῖττον δ' ἢ κατά ἀπόφασιν, τοῦ Θεοῦ μὴ μόνον ὑπὲρ γνῶσιν ἀλλά καί ὑπεραγνώστου ὄντος καί ὡς ἀληθῶς κρύφιον καί τήν ἔκφασιν (σελ. 158) ἔχοντος, τό θεϊότατον καί πάντων καινότατον, ἐπεὶ καί αἱ θεοειδεῖς ὄψεις, κἄν συμβολικά ᾧσιν, ὑπεροχικῶς ἔχουσι τό ἄγνωστον· ἑτέρω γάρ παρὰ τήν φύσιν τήν τε θεϊαν καί ἀνθρωπίνην θεσμῶ διαφαίνονται καί, ὡς εἶπεῖν, καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμᾶς, ὡς μηδέ ὄνομα δηλωτικόν αὐτῶν κυρίως εἶναι. Καί τοῦτ' ἔδειξεν ὁ τῷ Μανῶ πυθομένῳ τί τό ὄνομά σου; Φάμενος ὅτι καί αὐτό θαυμαστόν, ὡς καί τῆς ὀράσεως οὐχ ἦττον οὔσης θαυμαστῆς καί πρὸς τῷ ἀλήπτῳ καί τό ἀνώνυμον ἐχούσης.

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καί ἡ ὄρασις κρεῖττον ἢ κατά ἀπόφασιν, ἀλλ' ὁ ἐρμηνεύς ἐκείνης λόγος ἀποδίδει τῆς κατά ἀπόφασιν ἀνόδου, παραδειγματικῶς ἢ κατά ἀναλογίαν προαγόμενος, διό καί τό ὡς, ὁμοιωματικὴν φέρον σημασίαν, συνηρμένον ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἔχει τοῖς ὀνόμασιν, ὡς ἀρρήτου καί ὑπερωνύμου τῆς ὀράσεως οὔσης. Ὅταν δ' ἐν ἑαυτοῖς οἱ ἱεροὶ ἄνδρες τό θεοπρεπές ἐκεῖνο θεωρῶσι φῶς, ὀρῶσι δ' ἠνίκα τύχωσι τῆς θεουργοῦ κοινωνίας τοῦ πνεύματος κατά τήν ἀπόρρητον τῶν τελεσιουργῶν ἐλλάμψεων ἐπιφοίτησιν, τό τῆς θέσεως αὐτῶν ὀρῶσιν ἔνδυμα, τοῦ νοῦ δοξαζομένου καί τῆς ὑπερκάλου πληρουμένου ἀγλαΐας ὑπό τῆς τοῦ λόγου χάριτος, καθάπερ ὑπό τῆς τοῦ λόγου θεότητος θεοπρεπῆ φωτὶ τό συνηρμένον ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐδοξάσθη σῶμα. Τήν γάρ δόξαν ἦν ὁ πατήρ ἔδωκεν αὐτῷ δέδωκεν αὐτός τοῖς ὑπηκόοις, κατά τόν ἐν εὐαγγελίοις λόγον, καί ἠθέλησεν ἵνα ᾧσιν οὗτοι μετ' αὐτοῦ καί θεωρῶσι τήν δόξαν αὐτοῦ. Τοῦτο δέ πῶς ἂν γίγνοιτο σωματικῶς, μηκέτι σωματικῶς αὐτοῦ παρόντος μετὰ τήν εἰς οὐρανοῦς ἀνάληψιν; Τελεῖται τοίνυν κατά πᾶσαν ἀνάγκην νοερῶς, ὀπηνίκα γεγωνῶς ὁ νοῦς ἐπουράνιος καί οἶον ὀπαδός χρηματίσας τοῦ ὑπεραναβεβηκότος δι' ἡμᾶς τοὺς οὐρανοῦς, ἐμφανῶς καί ἀπορρήτως ἐνωθεῖ τῷ (σελ. 160) Θεῷ ἐκεῖ καί τῶν ὑπερφυῶν καί ἀπορρήτων ἐπιτυγχάνει θεαμάτων, πάσης ἀύλου γνώσεως ὑψηλοτέρου φωτός ἀναπιμπλάμενος, οὐχ ὡς αἰσθητῶν συμβόλων ἱερῶν θεωρός, οὐδ' ὡς ἱερογραφικῆς ποικιλίας ἐπιγνώμων, ἀλλ' ὡς τῷ καλοποιῷ καί ἀρχικῷ καλλωπιζόμενος κάλλει καί τῇ τοῦ Θεοῦ λαμπρυνόμενος λαμπρότητι. Τόν αὐτόν γάρ τρόπον καί αἱ ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων ἀναλόγως ἑαυταῖς, κατά τόν οὐρανοφάντορα καί ὑποφήτην τῆς κατ' αὐτάς Ἱεραρχίας, οὐ μόνον πρωτοδότου γνώσεως καὶ ἐπικιστήμης, ἀλλά καί πρώτου φωτός, πρὸς τῆς ἀνωτάτω τριαδικῆς τελεταρχίας ἱεραρχούμεναι πληροῦνται καί οὐχί τῆς τριαδικῆς μόνης δόξης μέτοχοι γίνονται καί θεωροί, ἀλλά καί τῆς Ἰησοῦ φωτοφανείας, ἢ καί τοῖς μαθηταῖς ἐν Θαβῶρ ἀπεκαλύφθη. Μυοῦνται γάρ τῆς θεωρίας κατηξιωμένοι ταύτης, θεωροῦν φῶς ὄντα καί αὐτόν, ὡς ἀληθῶς αὐτῷ πλησιάζουσαι καί τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ

μετουσία γινόμεναι. Διό και ὁ φερώνυμος Μακάριος βρῶμα τῶν ἐπουρανίων τουτί καλεῖ τό φῶς. Ἐτερος δέ τις τῶν θεολόγων, «τουτο», φησί, «πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἢ νοητῆ διακόσμησις ἀὔλως ἐστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ λόγου φιλανθρωπίας». Ταῦτ' ἄρα καί ὁ μέγας Παῦλος, τοῖς ἀοράτοις καί ἐπουρανίοις ἐν αὐτῶ θεάμασι μέλλων ἐντυγχάνειν, ἀρπαγείς γέγονεν ὑπερουράνιος, οὐχ ὡς τοπικῶς ὑπεραναβῆναι δεομένου τοῦ νοῦ τούς οὐρανοῦς, εἰ καί μυστήριον ἄλλο τι ἢ ἀρπαγή δηλοῖ, μόνοις τοῖς παθοῦσιν ἐγνωσμένον, περὶ οὗ νῦν λέγειν οὐκ ἐπάναγκες, ἅ παρὰ τῶν πεπειραμένων πατέρων ἐσμέν ἀκηκοότες, μή καί ταῦτα προθώμεθα πρὸς κακουργίαν. Ὡς δ' ἔστι φωτισμός νοερός τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, ἄλλος παντάπασι παρὰ τὴν γνῶσιν, ὅς καί παρεκτικός ἐστὶν αὐτῆς καί ἀπ' αὐτῶν τῶν εἰρημένων τοῖς μή πειθομένοις εὐχερέστατά γε δείξομεν.

(σελ. 162) Φασὶ γάρ, ὡς αὐτὸς εἶπες, συμβολικούς εἶναι τούς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμούς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτό δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερός φωτισμός οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δέ τούτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καί παρὰ τοῦ ἁγίου μεμαθήκαμεν Νείλου λέγοντος, «ὅταν ὁ νοῦς, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπος ἀποδυσάμενος, τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσῃται, τότε καί τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν ὄψεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς σαπφείρῳ ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ, ἦντινα καί τόπον Θεοῦ ἢ Γραφῆ ὀνομάζει, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὀφθέντα ὑπὸ τό ὄρος Σινᾶ». Ὡσαύτως δέ καί τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ ἀκούομεν λέγοντος· «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὁρᾶν τὴν ἑαυτοῦ καθαρότητα τὸν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροιά, ἣτις Θεοῦ ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνόμασται τόπος, ἠνίκα ὤφθη αὐτοῖς ἐν τῷ ὄρει». Βλέπετε πῶς τῶν ἐν ταῖς καθαραῖς καρδίαις ἀρτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δέ ὁ χρυσοῦς καί τὴν γλῶτταν καί τὴν διάνοιαν, τό ἀποστολικόν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ Θεός ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτοῦς φῶς λάμπει, ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν», «δεῖνυσι», φησί, «μετὰ προσθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀστράπτουσιν· καθάπερ γάρ εἰς τό πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καί παρακατιῶν, «ἐν ἀρχῇ μέν», φησί, «τῆς κτίσεως εἶπε, καί ἐγένετο φῶς· νῦν δέ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν γέγονεν φῶς. Εἰ μὲν οὖν τό φῶς ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ἢ τό ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρί καί ἢ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλοτέρα, ὡς προσθήκην δεξαμένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη τῷ προσώπῳ καί ἢ ἐν ὑμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ἐστὶ ψυχῆς, ἐπιφαινομένη τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ. Ἐκείνην μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέγειν, (σελ. 164) καθάπερ ταύτην νοητὴν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὁμμασι καί ἐντὸς ἡμῶν ἐνεργουμένην.

Ἄλλ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ἀπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καί τῷ προφητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἶπερ τὴν δόξαν τοῦ φωτός τοῦ προσώπου Μωϋσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ τὸν ἅγιον Μακάριον, δέχονται οἱ ἅγιοι. Τό

αυτό δ' οὗτος καί δόξαν τοῦ Χριστοῦ καλεῖ καί ὑπέρ αἰσθησιν ἡγεῖται, εἰ καί κατ' αἰσθησιν ἐφάνη, τό ἀποστολικόν ἐκεῖνο προβαλλόμενος μετά μικρᾶς προσθήκης· «ἡμεῖς δέ πάντες ἀνακεκαλυμμένω προσώπῳ τήν δόξαν Κυρίου», τουτέστι τό νοερόν φῶς αὐτοῦ, " κατοπιζόμεθα τήν αὐτήν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπό δόξης εἰς δόξαν", τῇ παρουσίᾳ δηλαδή τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρότητος, ὑπό τοῦ θεϊκοῦ φωτός προϊούσης ἐπί τό τηλαυγέστερον αἰεῖ». Τί γάρ καί ὁ ἅγιος Διάδοχος λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφιβάλλειν ὡς, ὅταν ὁ νοῦς ἄρξῃται πυκνῶς ὑπό τοῦ θείου φωτός ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὅλος γίνεται, ὥστε τό ἑαυτοῦ φῶς αὐτόν πλουσίως ὁρᾶν· τοῦτο γάρ ὅλως γίνεται, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν». Τί δ' αὖθις ὁ θεῖος Μάξιμος; «Οὐκ ἄν τοσοῦτον ἴσχυσεν ἀναδραμεῖν ἀνθρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμψεως, εἰ μή αὐτός ὁ Θεός ἀνέσπασεν αὐτόν καί ταῖς θεαῖς ἀυγαῖς κατεφώτισε». Τί δ' αὖθις σὺν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ περιβόητος τῆς ἀληθείας φησὶν ὁ στῦλος; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος, φησί, τήν μέν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καί γυμνασία κρατύνει, τήν δέ ἐκ Θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην, δικαιοσύνη καί ἔλεος· καί τήν μέν προτέραν δυνατόν καί τούς ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς δέ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι εἰσὶ δεκτικοί, οἳ καί παρὰ τόν καιρόν τῆς προσευχῆς τό οἰκεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπον αὐτούς θεωροῦσι». Συνῆκας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀπαλλαγείς ὡς φῶς αὐτός ἑαυτόν κατὰ τήν προσευχήν ὁρᾶ καί θεῖω περιλάμπεται φωτί; Νῦν οὖν πειθήνιον ὑπέχων οὖς αὖθις ἄκουε καί (σελ. 166) τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὄν σκεῦος ἐκλογῆς ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσε, ὅς φησιν ἐν τοῖς ὑπό τοῦ Μεταφραστοῦ μεταφρασθεῖσι Κεφαλαίοις· «ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστίν, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καί διηνεκῆς ἔλλαμψις· τό γάρ, "ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν", καί τό, " φώτισον τούς ὀφθαλμούς μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον", καί τό, "ἐξαπόστειλον τό φῶς σου καί τήν ἀλήθειάν σου, αὐτά με ὀδηγήσουσιν εἰς ὄρος ἁγίον σου", καί τό ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τό φῶς τοῦ προσώπου σου", καί πάνθ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τό αὐτό παρίστησιν». Ὑποστατικόν δέ εἶπεν, ἵν' ἐμφράξῃ τά στόματα τῶν τήν γνῶσιν μόνον οἰομένων φωτισμόν καί περιτρεπόντων τήν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καί πρό τῶν ἄλλων τήν οἰκείαν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τήν γνῶσιν παρεξηγουμένους πᾶν ὅ,τιπερ ἄν εἴποι τις περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δέ καί τήν γνῶσιν παρωνύμως ἀπ' ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς, ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγουμένην, ὃ καί ἀνωτέρω εἶπον.

Διόπερ οὐδέ τήν ἀπό τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην εἶδησιν, καίτοι γνῶσιν οὔσαν ἐστίν ὅπου καί ἀσφαλεστάτην, φῶς πάποτε τις προσηγόρευσε, ἀλλά μόνην τήν ἀπό τοῦ νοῦ καί λογικήν. Οὐδέν γάρ ὁρῶμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μή νοερόν ἐστὶ φῶς. Οἳ τε γάρ ἄγγελοι, πῦρ οἷον ἄυλον καί ἀσώματον· τί δ' ἄλλο τοῦτό ἐστίν ἢ φῶς νοερόν; Ὁ τε νοῦς

αὐτός ἑαυτὸν ὁρῶν, ὡς φῶς ὁρᾷ· τί τοίνυν καί οὗτος, εἰ μὴ νοερόν ἑαυτὸν βλέπει φῶς; Καί αὐτός δέ ὁ παντός νοεροῦ φωτός ἐπέκεινα Θεός καὶ πάσης οὐσίας ὑπερουσίως ἐκβεβηκῶς, πῦρ παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων ὠνομασμένος, ἔχει μὲν, ὡς κατὰ τὴν τοῦ πυρός ἀμυδρὰν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τό κρύφιον τε καὶ ἀθεώρητον καθ' ἑαυτὸν, μὴ προκειμένης ὕλης (σελ. 168) τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν· ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδεΐας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δέ ἐστὶ πᾶσα νοερὰ κεκαθαρμένη φύσις, τό τῆς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τῆνικαυτα καὶ αὐτός ὡς φῶς ὁρᾶται νοερόν, ὡς δι' αὐτῶν τῶν καὶ παθόντων καὶ ἰδόντων λαμπρότητα Θεοῦ ἐδείξαμέν τε καὶ δεῖξομεν ἁγίων.

Ὡσπερ δέ τό πῦρ, ἂν ἐπικαλυφθῆ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνει μὲν αὐτὴν δύναται, φωτίζει δέ οὐχί, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχη τό ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, γνῶσιν μὲν παρέχειν δύναται ἂν, ἀλλ' οὐχί καὶ φῶς. Ἐπεὶ δέ μὴ μόνον φῶς ἐστὶν ὁ νοῦς νῶ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦτον τὸν τρόπον ὁρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἷον ὀφθαλμός ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὄψις» γάρ, φησί, «τῆ ψυχῆ ὁ συμφυῆς αὐτῇ νοῦς», ὥσπερ ἢ κατ' αἴσθησιν ὄψις οὐκ ἂν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμψαντος αὐτῇ φωτός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ἦ νοεράν ἔχων αἴσθησιν ὁρῶν καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ τοῦ θείου περιλάμψαντος αὐτὸν φωτός. Ὡσπερ δέ ἡ ὄψις, ὅταν ἐνεργῆ, φῶς αὐτῇ τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτός συγγίνεται καὶ τοῦτ' αὐτό πρῶτον ὁρᾷ πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις περικεχυμένον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἡνίκ' ἂν εἰς ἐντελέθειαν ἀφίκοιτο τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸν ὅλος οἷον φῶς ἐστὶ καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστὶ καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωστῶς ὁρᾷ τό φῶς, οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὃ τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἀπλῶς τῶν ὄντων πάντων. Θεόν γάρ ὁρῶσιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμόν, ὅς φῶς ὢν, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοῦ ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν· ἐμφανίζει δέ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαρωμένῳ νῶ, τό καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων. Τοιοῦτον γάρ ἢ ἐν (σελ. 170) ἐσόπτρῳ μορφή· φαινομένη οὐχ ὁρᾶται καὶ σχεδόν ἀδύνατόν ἐστιν ὁρᾶν τε ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αὐτό κατὰ ταῦτό τό μορφοῦν τό ἔσοπτρον ὁρᾶν.

Νῦν μὲν οὕτω τοῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ Θεός ὁρᾶται, τότε δέ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Οἱ δέ τῷ μὴ παθεῖν τὰ θεῖα μηδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς ὁρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖσθαι, τυφλοῖς ἐοίκασιν, οἱ τῆς τοῦ ἡλίου θερμῆς μόνης ἀντιλαμβανόμενοι τοῖς ὁρῶσιν ἀπιστοῦσιν ὅτι καὶ φαιδρός ἐστὶν ὁ ἥλιος. Εἰ δέ καὶ τοὺς ὁρῶντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδάσκουν ἐγχειροῦσιν, ὡς οὐ φῶς ἐστὶν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανότατος ἀπάντων ἥλιος, καταγέλαστοι μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητῶς ὁρῶσιν ἔσσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ παραπλήσια πάσχοντες περὶ τὸν τοῦ παντός ὑπερανιδρυμένον τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, οὐ παρὰ

τῶν νοερῶς ὡς ἀληθῶς ὁρῶντων μόνον, ἀλλά καί παρὰ τῶν πιστευόντων τοῖς ὁρῶσι θρηνηθήσονται, μή μόνον ὅτι τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολήν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καί ἀλήπτου καί ἀφθέγκτου, πρό τὸ νῶ μεθεκτόν τε καί θεωρητόν ἀοράτως συγκαταβαίνοντος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοὶ μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπτικόν καί αὐτονόητον ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καί τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγωγοῦσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀγίοις οὐκ ἐθέλοντες ἔπεςθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτούς καί συγκατασπᾶν ἐπιχειροῦσι τοὺς πειθομένους, ὡς ἂν δήπου κοινωνοὺς σχοῖεν ὅταν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «ὄν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν», οὐδέ ἐπίστευσαν. Ἀλλά γάρ καί τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δέ τῷ ἠπειλημένῳ σκότει ταυτόν. Ταῦτα δέ τῷ διαβόλῳ καί τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ (σελ. 172) προητοιμάσται κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Οὐκοῦν οὔτε αἰσθητόν ἀπλῶς, ἀμοιροῦσι γάρ αἰσθήσεως προητοιμάσται τοῖς πονηροῖς ἀγγέλοις, οὔθ' ἀπλῶς ἄγνοια τουτί τὸ σκότος, οὐ γάρ ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν Θεόν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονόμοις τοῦ σκότους ἐκεῖνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καί βέλτιον εἴσονται· «πᾶσα» γάρ, φησί, «σάξ ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός», ἀμήν. Οὐκ ἄρ' οὐδέ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητόν κυρίως, οὐδέ μὲν οὖν γνῶσις, εἴπερ μηδέ ἄγνοια τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος. Εἰ δέ μή τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτικόν δέ μᾶλλον τῆς μυστικῆς καί ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καί ὁ ἀρραβὼν νῦν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορῶμενος, οὐ γνῶσις ἐστὶν ἀπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν γνώσεως χορηγός, αὐτός δέ φῶς νοητόν καί νοερόν μᾶλλον δέ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καί ὁρῶμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καί ἀρετῆς καί τῆς ἐνταῦθα κατὰ χριστιανούς τελειότητος παρεκτικός μονώτατος, οὐκ ἀπὸ μιμήσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀποκαλύψει καί χάριτι τοῦ Πνεύματος.

Διὸ φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε καί συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τὸν ἀκούειν ἡδιστον ἐν ἐρμηνεύσιν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν τε καί τηλαυγέστερον τὸ ἐντελές τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον ἐκάστη ψυχῇ δεδήλωκεν, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ ἐπουρανίου φωτός ἐν ἀποκαλύψει καί δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις, ἵνα μή τις, τὸν διὰ γνώσεως νοημάτων φωτισμόν μόνον τοῦ Πνεύματος εἶναι νομίσας κινδυνεύσῃ δι' ἄγνοιάν τε καί ραθυμίαν τοῦ τελείου τῆς χάριτος ἀποτυχεῖν μυστηρίου. Διὰ τοῦτο καί τὸ ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσώπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ Πνεύματος δόξης εἰς παράστασιν ὠμολογημένης προήνεγκεν (" εἰ γάρ τὸ καταργούμενον, φησί, διὰ δόξης, πολλῶν μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ"), (σελ. 174) καταργούμενον εἰρηκῶς διὰ τὸ θνητῷ σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τὴν δόξαν· ἔδειξε δέ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην τοῦ Πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δόξαν νῦν ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀκαταργήτως

ἐλλάμπεσθαι. Φησί γοῦν· “ἡμεῖς δέ πάντες, τουτέστιν οἱ κατά τελείαν πίστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος” ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ, τῷ τῆς ψυχῆς δηλαδή, καὶ γὰρ ἡνίκ’ ἂν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς Κύριον, “περιαιρεῖται, φησί, τὸ κάλυμμα”, “ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι”. Φανερῶς οὖν διὰ τούτων ἔδειξε κάλυμμα σκότους ἐπιβεβλησθαι τὴν ψυχὴν, ὅπερ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα παραδύναι, νυνὶ δέ, ἀπὸ τῆς ἐλλάμπσεως τοῦ Πνεύματος, περιαιρεῖσθαι τοῦτο τῶν πιστῶν τε καὶ ἀξίων τῷ ὄντι ψυχῶν, δι’ ἣν αἰτίαν καὶ ἡ ἔλευσις ἢ τοῦ Χριστοῦ γεγένηται».

Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς τὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ πιστευόντων εἰς Χριστὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος οἱ ἐν τῷ παλαιῷ προὔπεγραψαν αἰσθητοὶ ἐκεῖνοι φωτισμοί; Τούς οὖν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκεῖνους λέγοντας ἐχρῆν δι’ ἐκείνων πρὸς τὴν τούτου πίστιν τε καὶ ζήτησιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας, μᾶλλον δὲ εἰ δυνατόν καὶ τοὺς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καὶ ἀληστον τὴν ἐπὶ ταύτῃ γνῶσιν ἐσχηκότας, πρὸς ἀπιστίαν ἐκκαλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μυστικῆς ἐμφανείας τε καὶ ἐνεργείας τὰ ἀπόρρητα δεδιδαγμένους, οὐδ’ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντρεπόμενοι, ὅς φησιν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ’ οὐδενός ἀνακρίνεται, νοῦν γὰρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δὲ ἔγνω νοῦν Κυρίου, (σελ. 176) ὅς συμβιβάσει αὐτόν» τουτέστι πιστὰ ποιήσει, λογισμοῖς ἀνακρίνων, τὰ τοῦ Πνεύματος; Καὶ γὰρ οὐδέ γινῶναι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὁ τοῖς οἰκείοις λογισμοῖς καὶ ταῖς δι’ αὐτῶν συζητήσεσι πιστεύων, διαιρέσει τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσει πᾶσαν ἀλήθειαν εὐρίσκεσθαι οἰόμενος· ψυχικὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τοιοῦτος, «ὁ δὲ ψυχικὸς», φησὶν, «οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», οὐδέ δύναται· ὁ γοῦν μὴ γινώσκων μηδὲ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλλοις συμβιβάσας γνωστὰ τε καὶ πιστὰ ποιήσει; Διὰ τοῦτο εἴ τις ἄνευ ἡσυχίας τε καὶ νήψεως τῆς κατὰ νοῦν καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῶς καὶ ἀπορρήτως τελουμένων πείρας περὶ νήψεως διδάσκει, στοιχῶν τοῖς οἰκείοις διαλογισμοῖς καὶ διὰ λόγου δεῖξαι ζητῶν τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δηλὸς ἐστὶ κατενεχθεὶς καὶ τὴν σοφίαν ὄντως μωρανθεὶς, ὅτι ἀφρόνως ὑπενόησε φυσικῇ γνώσει τὰ ὑπὲρ φύσιν κατοπτεῦσαι καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἃ γνωστὰ μόνῳ τῷ Πνεύματι, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, ἃ γνωστὰ μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καὶ νῦν ἔχουσι Χριστοῦ, φυσικῇ διανοίᾳ καὶ σαρκικῇ φιλοσοφίᾳ ἐρευνῆσαί τε καὶ δεῖξαι· πρὸς δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, καὶ θεομάχος εὐρεθήσεται, παραγνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βελίαρ, ὃ τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖαν καὶ χάριν καὶ ἀντιταπτόμενος τοῖς λαβοῦσι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ἵνα δι’ αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ «οὐαί» ἔσται κληρονόμος διὰ τὴν

τῶν ἀκουόντων βλάβην· «οὐαί» γάρ, φησὶν ὁ προφήτης, «τῷ ποτίζοντι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολεράν».

Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις, δηλονότι τοῖς πνευματικοῖς («ὁ γάρ πνευματικός πάντα ἀνακρίνει» κατὰ τὸν ἀπόστολον), δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιούτους φέροντας ὑποτάσσειν ἑαυτούς, ὡς τῇ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ (σελ. 178) καθ' ἑαυτούς εἰσομένους ἀσφαλῶς, αὐτοὶ τοὺς ὑπ' οὐδενός τούτους ἀνακρινόμενους («ὁ γάρ πνευματικός» κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον «ὑπ' οὐδενός ἀνακρίνεται») κρίνειν καὶ διορθοῦν ἐπιχειροῦσι πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν τε καὶ τῶν τούτοις πειθόμενων. Φασὶ γάρ μηδένα δυνατόν εἶναι τελειότητος τε καὶ ἀγιότητος μετέχειν τὴν ἀληθῆ περί τῶν ὄντων οὐχ εὐρηκότα δόξαν, εὐρηκέναι δέ αὐτὴν ἄνευ διαρέσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ἀναλύσεως ἀδύνατον ὑπάρχειν. Οὐκοῦν τὸν ἐπιειληφθαι τελειότητος καὶ ἀγιότητος ἐπιθυμοῦντα τὰς διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους ἀναγκαιότατον παρὰ τῆς ἔξω παιδείας διδαχθῆναι τε καὶ μετιέναι συμπεραίνειν οἴονται καὶ διὰ τοιούτων λόγων τὴν καταργηθεῖσαν πάλιν ἐνεργὸν αὐτοὶ δεῖξαι σπεύδουσι σοφίαν. Εἰ δέ παρὰ τῶν πάντα ἀνακρίνειν δυναμένων ἐν ταπεινώσει προσελθόντες ἠθέλησαν τὴν ἀλήθειαν μαθεῖν, ἤκουσαν ἄν ὡς τοῦτο τό δόγμα φρονήματός ἐστιν ἑλληνικοῦ. Στωικῶν τε καὶ Πυθαγορείων αἴρεσις, οἱ τὴν ἐπιστήμην τέλος λέγουσι τῆς θεωρίας προσγινομένην διὰ τῆς τῶν μαθημάτων ἀναλήψεως. Ἡμεῖς δέ οὐ τὴν διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν εὐρισκομένην γνῶσιν δόξαν ἀληθῆ νομίζομεν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων τε καὶ βίου ἀποδεικνυμένη ἢ καὶ μὴ μόνον ἀληθῆς, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆς ἐστὶ καὶ ἀπερίτρεπτος. «Λόγῳ» γάρ, φησὶ, «παλαίει πᾶς λόγος», βίῳ δέ τίς; Καὶ μὴν οὐδέ ἑαυτὸν γνῶναι δυνηθῆναι τινα οἰόμεθα διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις, ἂν μὴ δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ ἀσκήσεως συντόνου, ἄτυφον καὶ ἀπόνηρον ποιήσῃ τὸν οἰκείον νοῦν. Ὁ γάρ μὴ τοιοῦτον καὶ οὕτω τὸν ἑαυτοῦ κατασκεύσας νοῦν, οὐδέ τὴν οἰκείαν κατὰ γνῶσιν εἴσεται πενίαν, ὃ τοῦ γνῶναι τινα ἑαυτὸν ἐστὶν ἀρχὴ λυσιτελεῆς.

Ἄλλ' οὐδέ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θεοῦ ἂν τις εὖ φρονῶν, οὐδέ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν; (σελ. 180) Διπλοῦν δέ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τό εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τό μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαιότατον, ὡς συνεργὸν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περί δέ γῆς καὶ θαλάσσης, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἐάν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδέν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα. Καὶ τέλος δέ τό προκείμενον ἡμῖν, αἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἰοθεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ τῶν οὐρανίων θησαυρῶν ἀποκάλυψις καὶ κτῆσις καὶ ἀπόλαυσις· τὴν δ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσιν τῷ αἰῶνι τούτῳ συναπαρτιζομένην ἴσμεν. Εἰ γάρ αἰσθητοὶ λόγοι ἐν τῷ μέλλοντι παριστῶσι τὰ πράγματα, οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γένοιτ' ἂν κληρονόμοι τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· «εἰ δέ

καθαρότης ψυχῆς ὄρα, μακράν οἱ σοφοί γενήσονται τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», κατά τόν ἀληθῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τίς οὖν ἡμῖν χρεια γνώσεως τῆς μὴ ἐγγιζούσης Θεῷ; Πῶς δέ χωρὶς αὐτῆς τελειότητος καὶ ἀγιότητος μεταλαχεῖν οὐκ ἔνι;

Καί ἵνα τάλλα νῦν παρῶ τῶν οἰομένων εἶναι τε καὶ φρεναπατώντων ἑαυτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὰς γραφὰς τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν πνευματικῶν παρεξηγουμένους ἔργων χρῆσθαι καὶ ἀνδρῶν, ἐκεῖνα δὴ προθήσω, ἃ καὶ νῦν ὑπόθεσις ἡμῖν ἔστι τοῦ ἀνά χειρας λόγου. Φασὶ γάρ ἀόρατον εἶναι τόν Θεόν καὶ ἀπερινόητον· «Θεόν γοῦν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τόν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο». Πῶς οὖν, φασίν, οὐχὶ σαφῶς πλανῶνται οἱ τόν Θεόν ὡς φῶς νεορῶς ἐν ἑαυτοῖς ὄραν ἰσχυριζόμενοι; Κἂν τις αὐτῶν αὐθις τόν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ λόγον προσενέγκη λέγοντα ὅτι «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τόν Θεόν ὄψονται» καὶ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτοῖς ἑμαυτόν, μετὰ τοῦ Πατρὸς τούτοις ἐνσκηνώσας», εὐθύς θεωρίαν τὴν γνῶσιν (σελ. 182) λέγουσι καὶ οὐκ ἴσασιν ἑαυτοῖς ἀνακόλουθα λέγοντες· ὡς γάρ ἀόρατον, οὕτω καὶ ἀπερινόητον τό θεῖον. Τούς γοῦν τὴν ἐν φωτὶ νοεράν ὄρασις Θεοῦ διὰ τό τοῦ Θεοῦ ἀόρατον φαντασίαν ἐψευσμένην καὶ δαιμονικὴν δογματίζοντας ἐνέργειαν ἔδει καὶ τὴν γνῶσιν διὰ τό τοῦ Θεοῦ ἀπερινόητον πρὸς τὰς ὁμοίας κατασπᾶν ἐρεσχηλίας. Ἄλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώσεως οὐδὲν ἀντιπεῖν πρὸς αὐτούς αἰρούμεθα· συναρῶ γάρ λέγουσιν ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ συντάσιν ὅ τι λέγουσιν. Ἔστι γάρ καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτόν δογμάτων γνῶσις, θεωρία, ὅ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ φύσιν χρῆσις τε καὶ κίνησις ἀναμόρφωσιν ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκόνοσ· ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεία τῆς ἄνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρέπεια καὶ ἡ πρὸς τό ὑπερφαῆς φῶς ὑπερφυῆς ἔνωσις, παρ' ἧς μόνῃς ἐγγίνεται καὶ τό θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τό κατὰ φύσιν ἐστάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· ταύτην οὖν ἀναιροῦντες συνανεῖλον πᾶσαν ἀρετὴν καὶ ἀλήθειαν.

Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοίνυν τῆς γνώσεως ἧς αὐτοὶ λέγουσι μυστικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν θεωρίαν, μηδ' εἶναι ὅλως τοιαύτην θεωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τό τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, παρὰ τῶν ἐν ἀληθεὶ θεωρία γεγονότων μνηθέντες, ἐρωτήσομεν αὐτούς· τί ἡμῖν δοκεῖ, οὐδέ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ὄρα τὰ τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ μὴν αὐτό «ἐρευνᾶ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ». Εἰ μὲν οὖν χωρὶς Πνεύματος ἁγίου ὄραν ἔλεγε τις τό ἀκήρατον φῶς, καλῶς ἂν ἀντιπίπτοντες ἐλέγετε· «πῶς ἂν ὄραθῆι ὁ ἀόρατος»; Εἰ δέ τις ἀποθέμενος τό πνεῦμα τοῦ κόσμου (ὁ σκότος νοητόν ἐπικείμενον ταῖς μὴ κεκαθαρμέναις καρδίαις οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν) εἴ τις οὖν ἀποθέμενος τοῦτο καὶ καθαρεύσας παντός οικείου θελήματος καὶ ἀπαναστάς πάσης παραδόσεως ἀνθρωπίνης καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν (σελ. 184) ἐμποιούσης τῇ ὀφειλομένῃ σπουδῇ, κἂν εὐπρόσωπος ἦ κατὰ τόν μέγαν Βασίλειον, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ὡς ἐνόν συναθροίσας καὶ

νηφάλιον ἐπιστήσας τὴν τῆς διανοίας ἐπισκοπὴν, πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν καὶ θεαρέστοις διαζῆ κατὰ νοῦν θεωρήμασιν, εἶθ' ἑαυτὸν ὑπερναβάς ἐν ἑαυτῷ λάβοι τό ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ὃ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ ὡς τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ καὶ ταῦτα διὰ τοῦτο λαβών, καθάπερ ὁ μέγας κηρύττει Παῦλος, ἴν' εἰδῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα μυστικῶς αὐτῷ, «ἄ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», πῶς οὐκ ἂν ὁρώη οὗτος διὰ τοῦ πνεύματος τό ἀόρατον φῶς; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἴη πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο, καίπερ ὁρώμενον, τό φῶς; Ὅραται γάρ ὑπὸ τῶν βλεπόντων «ἄ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Πνευματικούς γάρ λαμβάνουσιν οὗτοι ὀφθαλμούς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, δι' ὧν καὶ βλέπουσι τὸν ἀόρατον καὶ νοοῦσι τὸν ἀπερινόητον· οὐ γάρ ἑαυτῷ ἀόρατός ἐστιν, ἀλλὰ τοῖς διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν νοοῦσι καὶ ὁρῶσιν. Οἷς δ' ὁ Θεός ἑαυτὸν ἐνήρμοσεν ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς οὐχὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ τὴν τῆς χάριτος ἐμφανῶς παράσχοι θεωρίαν;

Πῶς δ' οὐκ ἂν τῶν τῆς ἀσματος θεολογίας ἀξιῶσαι προσρημάτων, ἐγκωμιάζων τὴν ἐγγεγεννημένην πνευματικὴν δύναμιν τοῖς ὄμμασιν αὐτῶν, «ἰδοὺ εἰ καλή», λέγων πρὸς αὐτούς, «ἢ πλησίον μου· ὀφθαλμοί σου περιστεραί»; δι' ὧν καὶ αὐτοί, τῆς ὠραιότητος αἰσθόμενοι τοῦ νοητοῦ νυμφίου, δαψιλῆ τὸν τῶν ἐγκωμίων ἀντιτιδῶσι λόγον. Οὐκ ἄδηλον δ' ἄρα τοῖς μεμνημένοις τίς αὕτη ἢ περιστερὰ ἦν ἢ νύμφη σχοῦσα ἐν τοῖς ὄμμασι καὶ αὐτῇ τῷ τοῦ νυμφίου Θεοῦ τότε πρῶτον τρανῶς ἐνατενίζει κάλλει καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν (σελ. 186) πιστῶς περιεστώτων ἀφηγεῖται διεξοδικώτερον τὴν καλοποιὸν εὐπρέπειαν ἐκείνην. Ὡς γάρ ἢ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐγῆ, ἐνωθεῖσα ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς, φῶς ἐντελεχεῖα γίνεται καὶ οὕτως ὁρᾷ τὰ αἰσθητά, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἐν Πνεῦμα μετὰ τοῦ Κυρίου γεγωνῶς, οὕτω τὰ πνευματικὰ τρανῶς ὁρᾷ. Μένει δ' ὅμως καὶ ἐκεῖ τρόπον ἕτερον, ὑψηλότερον ἢ κατὰ τοὺς χαμερπεῖς λογισμούς τῶν τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσιν ἀντιλέγειν ἐγχειρούντων, ἀόρατος ὁ δεσπότης· οὐ γάρ ἐώρακέ ποτέ τις τό πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διό καὶ κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον «ὀφθαλμός τοῦθ' ἐώρακεν οὐδεὶς, εἰ καὶ ἀεὶ βλέπει»· οὐδέ γάρ ὅσον ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλὰ καθόσον ἑαυτὸν ἐποίησε δεκτικόν τῆς τοῦ θείου Πνεύματος δυνάμεως, κατὰ τοσοῦτον βλέπει. Πρὸς δέ τῃ ἀκαταληψία ταύτῃ, καὶ ἦν ἔχουσι κατάληψιν ἀκαταλήπτως ἔχουσι, τό θειότατον ἀπάντων καὶ καινότατον· οὐ γάρ ᾧ ταῦτα βλέπουσι τοῦτ' ἴσασιν οἱ βλέποντες, οὐδ' ᾧ ἀκούουσι τε καὶ μιοῦνται, ἢ τὴν τῶν μήπω γεγονότων γινῶσιν ἢ τὴν τῶν ἀεὶ ὄντων ἐπιστήμην, διὰ τό ἀκατάληπτον τοῦ Πνεύματος, δι' οὗ ὁρῶσι· «κατὰ γὰρ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἢ τοιάδε γίνεται τῶν ἐκθεουμένων πρὸς τό ὑπερθεν φῶς ἔνωσις», ὡς ὁ μέγας λέγει Διονύσιος, κατ' αἰτίαν μὲν οὐκ οὔσα ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἐπεὶ ταῦτα κατ' ἐνέργειαν ἐστὶ τοῦ νοῦ, κατὰ δέ ἀφαίρεσιν οὔσα, ἀλλ' οὐκ αὐτό τοῦτο οὔσα ἀφαίρεσις· εἰ γάρ ἀφαίρεσις ἦν μόνον,

ἐφ' ἡμῖν ἄν ἦν - ἀλλά τοῦτο τῶν Μασσαλιανῶν ἐστὶ τό δόγμα - , ἥνικ' ἄν τις ἐθέλησῃ ἀνέρχεσθαι εἰς τὰ τοῦ Θεοῦ ἀπόρρητα μυστήρια, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ περὶ αὐτῶν φησιν. Οὐκ οὐν ἀφαίρεσις καὶ ἀπόφασις μόνη ἐστὶν ἡ θεωρία, ἀλλ' ἔνωσις καὶ ἐκθέωσις, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν κάτωθεν τυπούντων τὸν νοῦν, μυστικῶς καὶ ἀπορρήτως χάριτι γινομένη τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν ἢ μείζον ἐστὶ τῆς ἀφαιρέσεως· ἀπεικόνισμα γάρ ἐστὶν ἡ (σελ. 188) ἀφαίρεσις τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διό καὶ τό χωρίζει πάντων τῶν κτισμάτων τὸν Θεόν παντός ἐστὶ πιστοῦ· ἡ δὲ νοεῶς ἐνεργείας ἀπόπαυσις καὶ ἡ μετ' αὐτὴν πρὸς τό ὑπερθεὸν φῶς ἔνωσις, οἷόν τε πάθος οὔσα καὶ τέλος θεουργόν, μόνων ἐστὶ τῶν κεκαθαρμένων καὶ κεχαριτωμένων τὴν καρδίαν. Καί τί λέγω τὴν ἔνωσιν, ὅτε καὶ ἡ πρὸς βραχὺ θεὰ τῶν ἐκκρίτων τέως ἐδεῖτο μαθητῶν, καὶ τούτων κατ' ἔκστασιν γεγονότων πάσης αἰσθητῆς καὶ νοεῶς ἀντιλήψεως καὶ τῶ μηδόλως ὄραν τό ὄντως ὄραν εἰσδεδεγμένων καὶ τῶ πάσχειν ἀγνώστως τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἴσθησιν προσιεμένων; Ἀλλ' ὅτι μὲν οὗτοι καὶ εἶδον καὶ οὐχὶ κατ' αἴσθησιν ἢ νοῦν κυρίως εἶδον, σὺν Θεῷ προϊόντος τοῦ λόγου δεῖξομεν.

Νῦν δ' ἄρα συνοραῖς ὅτι τό ἀκατάληπτον ἀντί νοῦ καὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτων εὐμοιροῦσι πνεῦμα, δι' οὗ ὄρωσι καὶ ἀκούουσι καὶ συνιᾶσι; Νοεῶς γάρ πάσης καταπαυσαμένης ἐνεργείας, τίνοι ὄρωσιν ἄγγελοί τε καὶ ἄνθρωποι ἰσάγγελοι Θεόν, εἰ μὴ τῆ τοῦ Πνεύματος δυνάμει; Διό καὶ ἡ ὄρασις αὐτοῖς αὕτη αἴσθησις μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς ἀντιλαμβάνονται, νόησις δὲ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλὰ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοεῶς ἐνεργείας εὐρίσκουσιν αὐτὴν· οὐκ οὐν, οὐδέ φαντασία ἐστὶν, οὐδέ διάνοια, οὐδέ δόξα, οὐθ' οἷον συμπέρασμα συλλογισμῶν· οὐδέ διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου μόνης ὁ νοῦς ἐπιτυγχάνει ταύτης. Πᾶσα μὲν γάρ θεία ἐντολή καὶ πᾶς νόμος ἱερός μέχρι τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας ὀρίζεται, κατὰ τὸν λόγον τῶν πατέρων, καὶ πᾶς τρόπος καὶ πᾶν εἶδος προσευχῆς μέχρι τῆς καθαρᾶς λήγει προσευχῆς, καὶ πᾶς λόγος κάτωθεν ἀνιῶν εἰς τὸν ὑπερανιδρυμένον καὶ ἀπολελυμένον τοῦ παντός μέχρι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὄτων πάντων ἴσταται. Οὐ μὴ διὰ τοῦτο μετὰ τὰς θείας ἐντολάς οὐδέν ἐστὶν ἄλλο πλὴν ἢ τῆς καρδίας καθαρότης, ἀλλ' εἰσὶ καὶ πλεῖστά εἰσιν· ὁ κατὰ τὸν νοῦν νῦν αἰῶνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀρραβῶν καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ (σελ. 190) δι' αὐτῆς ὀρώμενά τε καὶ τρυφώμενά· οὕτω καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν, θεὰ ἀνεκκλήητος καὶ ἔκστασις ἐν τῇ θεᾷ καὶ ἀπόρρητα μυστήρια· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄτων, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν, οὐ λόγος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τελομένη ἐν ἡμῖν, καὶ μετὰ ταύτην τοίνυν, εἰ καὶ ἀγνώστια ἐστὶν, ἀλλ' ὑπὲρ γνῶσιν, καὶ εἰ γνόφος ἐστὶν, ἀλλ' ὑπερφαῖς· καὶ ἐν τῷ ὑπερφαεῖ ἐκείνῳ γνόφῳ δοτὰ γίνεται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὰ θεία τοῖς ἀγίοις. Ὡστε οὐκ ἀφαίρεσις ἐστὶν ἀπλῶς ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων τελεωτάτη θεωρία, ἀλλ' ἡ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μέθεξις τῶν θείων καὶ δόσις τε καὶ λήψις

μᾶλλον ἢ ἀφαίρεσις. Ἄρρητα δέ ἐστι τὰ λήμματα καί τὰ δόματα ἐκεῖνα, διό κἄν λέγωσι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ παραδειγματικῶς καί κατὰ ἀναλογία, οὐχ ὡς ὀρωμένων ἐκείνοις τούτων οὕτως, ἀλλ' ὡς μὴ πεφυκότων ἄλλως δειχθῆναι τῶν ἐκείνοις ὀρωμένων. Οἱ τοίνυν τῶν παραδειγματικῶς οὕτω τούτων λεγομένων μὴ μετ' εὐλαβείας ὡς ἀρρήτων ἐπαΐοντες μωρίαν ἡγοῦνται τὴν ὑπέροσον γνῶσιν καί τοὺς νοητοὺς τῷ διασύρειν καταπατοῦντες μαργαρίτας, τοὺς ὡς ἔνεστι προδείξαντας αὐτοὺς τῆ λογομαχία διαρρήσουσιν.

Ἐκεῖνοι δ' ὁμως ὑπὸ φιλανθρωπίας κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, ὡς ἔφην, λέγουσι τὰ ἄρρητα, τὴν πλάνην ἀφαιροῦντες τῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων ἀργίαν εἶναι τελείαν ἀμυήτως οἰομένων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἐνέργειαν ἀργίαν. Ἀλλ' ἐκεῖνα πάλιν ἄρρητα τῇ ἑαυτῶν φύσει διαμένει. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων οὐκ εἶναί φησι λόγον ἀλλὰ ἀλογία καί μετὰ πᾶσαν ἄνοδον ἐνωθησόμεθα, φησί, τῷ ἀφθέγκτῳ. Ἀλλ' οὐχ, ὅτι ἀφθεγκτα, δι' ἀποφάσεως μόνης ἐπιτεύξεται ὁ νοῦς τῶν ὑπὲρ νοῦν· καί ἡ τοιαύτη γὰρ ἄνοδος νόησις τίς ἐστι τῶν ἀπεμφαινόντων τῷ Θεῷ καί εἰκόνα μὲν φέρει τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας (σελ. 192) καί τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴ ἐστὶν ἐκείνη. Δι' αὐτῆς δέ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ὕμνοῦσιν ἐκεῖνο τὸ φῶς οἱ τούτῳ ἀγγελομιμήτως ἐνωθέντες, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸ μυστικῆς ἐνώσεως μεμνημένοι, ὅτι πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον. Καί ὅσοι περ ἂν ἀπὸ τῶν τοιούτων δι' ἀκοῆς πιστῆς καί εὐγνώμονος παραδέξασθαι καταξιωθῶσι τὸ μυστήριον, δύνανται μὲν καί οὗτοι ἐκ τῆς τῶν πάντων ἀφαιρέσεως ὕμνεῖν τὸ θεῖον καί ἀπερινόητον ἐκεῖνο φῶς· ἐνοῦσθαι δέ αὐτῷ καί ὁρᾶν οὐ δύνανται, ἂν μὴ, διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἑαυτοὺς καθάραντες, τῇ ἀπειλικρινημένῃ καί ἀῦλῳ προσευχῇ τὸν νοῦν ἀπασχολήσαντες, τὴν ὑπερφυᾶ δύνανται τῆς θεωρίας δέξωνται.

Πῶς οὖν ταύτην, ἢ μήτ' αἰσθησίς ἐστι μὴδ' ὅλως νόησις, ἡμεῖς καλέσομεν; Πάντως οὐκ ἄλλως ἢ ὡς ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ σεσοφισμένος Σολομών, αἰσθησὶν δηλονότι νοεράν καί θείαν. Τῇ γὰρ ἀμφοτέρων συζυγία πείθει τὸν ἀκούοντα μηδέτερον νομίσαι ταύτην, μήτ' αἰσθησὶν, μήτε νόησιν· οὔτε γὰρ ἡ νόησις αἰσθησίς ποτε, οὔθ' ἡ αἰσθησις νόησις· οὐκοῦν ἡ νοερά αἰσθησις ἄλλο παρ' ἐκάτερον αὐτῶν. Ἡ οὖν οὕτω προσρητέον ταύτην, ἢ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος, ἐνωσιν ἀλλ' οὐχὶ γνῶσιν. «Δέον» γὰρ, φησὶν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύνανται εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δέ ἐνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»· καί πάλιν, «περιτταί μετὰ τῶν αἰσθήσεων καί αἱ νοεραὶ δυνάμεις, ὅταν ἡ ψυχὴ θεοειδῆς γενομένη δι' ἐνώσεως ἀγνώστου ταῖς τοῦ ἀπροσίτου φωτός ἀκτίσιν ἐπιβάλλῃ ταῖς ἀνομμάτοις ἐπιβολαῖς», καθ' ἣν καί, κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καί ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καί αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

(σελ. 194) Καί μή τις ὑπολάβῃ τήν διά τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον ἐνταῦθα λέγειν τοὺς μεγάλους. Ἐκείνη γάρ παντός ἐστὶ τοῦ βουλομένου καί τήν ψυχὴν οὐ μετατάττει πρὸς τήν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν καί χωρίζει μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων τήν διάνοιαν, ἔνωσιν δέ οὐ δύναται μόνη πρὸς τὰ ἐπέκεινα ποιεῖν. Ἡ δέ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διὰ τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τὸν νοῦν, ἐνοῖ διὰ τῆς προσευχῆς τῆ τοῦ Πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θείων μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδῆς τε καί θεοειδῆς καθίσταται. Διὸ οἱ μετὰ τὸν μέγαν Διονύσιον πατέρες αἰσθησὶν πνευματικὴν προσηγόρευσαν αὐτήν, ὃ καί αὐτὸ κατάλληλόν ἐστὶ καί ἐμφανικώτερόν πως τῆς μυστικῆς ἐκείνης καί ἀπορρήτου θεωρίας. Τότε γάρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ νῶ, οὐδέ σώματι ὄρα. Καί ὅτι μὲν ὄρα φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφῶς οἶδεν ἀκριβῶς· τίνι δέ τοῦθ' ὄρα, οὐκ οἶδε τότε, ἀλλ' οὐδ' ἐξετάζειν δύναται τήν τούτου φύσιν, διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ πνεύματος δι' οὗ ὄρα. Καί τοῦτό ἐστιν ὃ καί Παῦλος εἶπεν, ἡνίκα ἤκουε τὰ ἄρρητα καί ἑώρα τὰ ἀόρατα· «ἑώρων» γάρ, φησὶν, «εἴτε ἐκτός τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, εἴτε ἐντός τοῦ σώματος οὐκ οἶδα»· τουτέστιν οὐκ ἤδειν εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τὸ ὄρων. Ὅρα γάρ, οὐκ αἰσθήσει μὲν, ὡς ἡ αἰσθησις δέ, τὰ αἰσθητὰ τρανῶς καί τρανότερον ἢ αὕτη. Ὅρα δ' ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ ὄρωμένου γλυκυθυμίας ἀπορρήτου ἐκστάντα τε καί ἀρπαγέντα οὐ μόνον παντός πράγματός τε καί νοήματος πραγμάτων, ἀλλὰ καί ἑαυτοῦ. Καί αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐκστάσεως ἐπιλανθάνεται τῆς πρὸς Θεὸν δεήσεως· καί τοῦτό ἐστιν ὃ εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, συνεπιμαρτυροῦντα τὸν μέγας καί θεῖον ἔχων Γρηγόριον, ὅτι «προσευχὴ ἐστὶ καθαρότης νοός, ἣτις μόνη ἐκ τοῦ φωτός τῆς ἀγίας Τριάδος μετ' ἐκπλήξεως τέμνεται· καί πάλιν, «καθαρότης ἐστὶ νοός ἐφ' ἣ διαυγάζει ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς τὸ φῶς τῆς ἀγίας Τριάδος, καί τότε ὁ νοῦς ὑπεράνω τῆς προσευχῆς γίνεται, (σελ. 196) καί οὐ δεῖ καλεῖν ταύτην προσευχήν, ἀλλὰ τοκετόν τῆς καθαρᾶς προσευχῆς, τῆς διὰ τοῦ Πνεύματος καταπεμπομένης· οὐδέ προσευχῆ τότε προσεύχεται ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει γίνεται ἐν τοῖς ἀκαταλήπτοις πράγμασι· καί αὕτη ἐστὶν ἡ ἄγνοια ἢ ὑπερτέρα τῆς γνώσεως». Τό γοῦν ἀρπάσαν ἐκεῖνο καί τὸν νοῦν ἐκστῆσαν πάντων καί πρὸς ἑαυτὸ ὅλον ἐπιστρέψαν θυμηρέστατόν τι χρῆμα, φῶς οἶον ὄρα, ἀποκαλυπτικόν μὲν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶν σωμάτων, μήτε μέντοι πρὸς τὰ κάτω περαινόμενον, μήτε πρὸς τὰ ἄνω, μήτ' ἐπὶ τὰ πλάγια, καί πέρας ὅλως οὐχ ὄρα τοῦ ὄρωμένου καί περιλάμποντος αὐτὸν φωτός, ἀλλ' ὥσπερ ἂν εἴ τις ἦν ἥλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερός τε καί μείζων τοῦ παντός· μέσον δ' ἔστηκεν αὐτός, ὧν ὅλος ὀφθαλμός· τοιοῦτόν τί ἐστὶν ἐκεῖνο.

Διὸ ἄπειρον μὲν ὁ μέγας Μακάριος καί ὑπερουράνιον τουτί φησι τὸ φῶς. Πάντα δέ τὰ ὄντα, ὥσπερ ὑπὸ μίαν τινὰ περιεχόμενα ἀκτῖνα τοῦ νοητοῦ ἡλίου τούτου, τῶν τελεωτέρων τις ἕτερος ἑώρακε ἀγίων, καίτοι κἀκεῖνος, οὐχ ὅπερ καί ὅσον ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλ' ὅσον ἑαυτὸν ἐκείνου δεκτικόν ἐποίησεν ἰδῶν, καί μαθὼν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης καί τῆς πρὸς

αυτό υπέρ νοῦν ἐνώσεως, οὐχ ὅπερ ἐστὶν αὐτό τὴν φύσιν, ἀλλ' ὅτι ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, καὶ ὑπερφυές καὶ ὑπερούσιον ἐστίν, ἄλλο τι παρὰ τὰ ὄντα πάντα ὄν, ὄν δέ κυρίως τε καὶ μόνον καὶ πᾶν ὄν ἀπορρήτως ἐν ἑαυτῷ συνειληφός. Πάντοτε δ' ἐνὶ ἡ πᾶσι τό ἄπειρον τοῦτο οὐχ ὀραῖται. Ὁ δὲ μὴ ὀρῶν συνίησιν ὡς αὐτός ὀρᾶν ἀδυνατεῖ μὴ τελείως δι' ἐντελεστεράς καθαρότητος ἐναρμοσθεῖς τῷ πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ τό ὀρῶμενον λαμβάνει πέρας. Ὅτε τοίνυν τὰ τῆς θεωρίας ὑποβέβηκεν, ἐκ τῆς πηγαζομένης ὁμοίας ἀπαθοῦς τῷ ὀρῶντι θυμηδίας καὶ γαλήνης νοεράς καὶ τοῦ ἀνακαιομένου πυρός τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἀκριβῶς οἶδεν ὁ ὀρῶν ὅτι (σελ. 198) τοῦτό ἐστὶν ἐκεῖνο τό φῶς, εἰ καὶ ἀμυδρότερον ὀραῖ καὶ κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς θεαρέστου πράξεως, τῆς τε τῶν ἄλλων πάντων ἀποχῆς καὶ τῆς προσοχῆς τῆς προσευχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ ψυχῆς ὅλης ἀνανεύσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερόμενος ἀεὶ καὶ διαυγεστεράς πειρώμενος τῆς θεωρίας, κἀντεῦθεν τό ἄπειρον συνίησι τοῦ ὀρωμένου ὅτι ἄπειρον καὶ τῆς μὲν λαμπρότητος ἐκείνου πέρας οὐχ ὀραῖ, τῆς δ' ἑαυτοῦ πρὸς φωτοληψίαν ἐπιτηδειότητος ἐπὶ μᾶλλον ὀραῖ τό ἀδρανές.

Ἀλλ' οὐδέ αὐτό οἶεται εἶναι ἀπλῶς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ὃ κατηξιώθη βλέπειν, ἀλλ' ὡσπερ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἢ ζωῆ ἐγγίνεται τῷ ἐμψύχῳ σώματι, λέγομεν δὲ καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἴσμεν ἄλλο τι παρὰ ταύτην οὕσαν τὴν ἐν ἡμῖν οὕσαν καὶ παρεκτικὴν ζωῆς ψυχὴν, οὕτω καὶ τῆ θεοφόρῳ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος Θεοῦ ἐγγίνεται τό φῶς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦτό ἐστὶν ἢ τοῦ παναιτίου Θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμένους ἔνωσις, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν καὶ ὅλου μένοντος ἐν ἑαυτῷ καὶ ὀλικῶς οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν καὶ μεταδιδόντος ἡμῖν οὐ τῆς οικείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς οικείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Θεῖον οὖν ἐστὶ τοῦτό τό φῶς καὶ θεότης ὑπὸ τῶν ἀγίων ὀνομάζεται δικαίως, θεοποιεῖ γάρ' οὐκοῦν οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοθέωσις καὶ θεαρχία, καὶ «δοκεῖ μὲν εἶναι τοῦ ἐνός Θεοῦ διάκρισις καὶ πολυπλασιασμός, ἔστι δὲ οὐδέν ἡττον ὁ ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος», εἷς ἐν μιᾷ Θεότητι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ ταύτης τῆς θεότητός ἐστὶν ὑποστάτης, ὡς οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην μέγαν Διονύσιον ἔφασαν, θεότητα λέγοντες τὴν θεοποιὸν ἐκ Θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν. Καὶ τοίνυν ὁ αὐτός Γαῖῳ γράφων, πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεός ἐστιν ἐρωτήσαντι, «εἰ θεότητα», φησί, «νοήσας τό χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καθ' ὃ θεοῦμεθα καὶ εἰ τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τοῦ θεοῦσθαι, τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος ἐστὶν ἐπέκεινα». (σελ. 200) Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πατέρων ἢ θεία χάρις τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν φωτός, ἀλλ' οὐ τοῦθ' ἀπλῶς ἐστὶ τὴν φύσιν ὁ Θεός, οὐ φωτίζει μόνον καὶ θεοῦν δυνάμενος τὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ παράγειν ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν νοεράν οὐσίαν.

Εἶδες πῶς καὶ ὀρῶντες αὐτόν ἀόρατον ἡγοῦνται κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν περιττούς; Ἴσασι μὲν οὖν οἱ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ὅτι φῶς ὀρῶσιν αἰσθήσει νοερά καὶ ὅτι τό φῶς τοῦτο ὁ Θεός

ἔστι, τῇ ἐνώσει χάριτι λαμπρύνων ἀπορρήτως τοὺς μετέχοντας. Ἄν δ' ἐρωτᾶς αὐτοὺς πῶς ὁ ἀόρατος ὁράται, ἀποκριθήσονται σοί· «οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου». Ἀνευδεεῖς γάρ εἰσι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας οὐ δέονται, τὴν διδασκαλίαν ἔχοντες τοῦ Πνεύματος καὶ μετὰ τοῦ ἀποστόλου ταύτην ἔχοντες τὴν καύχησιν «ὅτι ἐν ἀπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφησαν ἐν τῷ κόσμῳ». Ἀποκριθήσονται σοί τοίνυν εὐλαβῶς ὡς «οὐκ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γνώσει περιγράφεται τὰ θεῖα, ὦ ἄνθρωπε, πολλά δέ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀγνοουμένων αἰτίας ἔχει θεοπρεπεῖς· πνευματικοῖς οὖν πνευματικά συγκρίνοντες, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον, ἐκ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τὰς τῆς καινῆς βεβαιωσόμεθα χάριτας». Διὰ τοῦτο δέ σύγκρισιν τὴν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀπόδειξιν ὁ ἀπόστολος ὠνόμασεν, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἐκεῖθεν βεβαιώσεως καὶ μείζω δεικνύται τῶν νομικῶν τὰ τῆς χάριτος δόματα. Καὶ τοίνυν ἐροῦσιν οἱ πνεύματι καὶ ζῶντες καὶ ὁρῶντες πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας πῶς ὁράται τὸ ἀόρατον φῶς· «ὡς καὶ ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ἑώρακεν Ἡλίας· ὅτι γάρ οὐκ αἰσθητῶς ἐκεῖνος εἶδεν ἔδειξεν ἢ ἐπιτεθειμένη τῷ προσώπῳ μηλωτῇ· ὅτι δέ τὸν Θεὸν ἑώρακε, τῇ μηλωτῇ τοὺς αἰσθητοὺς ἐπηλυγᾶσας ὀφθαλμούς, μάρτυς τε καὶ κῆρυξ ἀξιόλογος τὸ παρά πᾶσι τούτου τῆς ἐπωνυμίας γνῶρισμα· θεόπτης γάρ, μᾶλλον δέ καὶ μεθ' ὑπερβολῆς θεοπτικώτατος, ἀκούει παρά πάντων».

(σελ. 202) Κἄν αὖθις ἐρηταί τις τοὺς τοιούτους, «τί δ' ὁ φατε μυστικῶς ἐνηχεῖν ἡμῖν τὴν εὐχὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις καὶ τί τὸ τὴν καρδίαν συγκινοῦν», τὸν αὐτοῦ πάλιν τοῦ Ἡλιοῦ προβαλοῦνται συσσεισμόν, προοίμιον ὄντα τῆς ἐμφανοῦς νοεράς Θεοῦ ἐπιφανείας, καὶ τὴν ἠχοῦσαν κοιλίαν Ἡσοῦ. Τῷ δέ προσερομένῳ, «τίς δέ καὶ ἢ ἀπὸ τῆς εὐχῆς ἐγγινομένη θέρμη», τὸ πῦρ ὑποδείξουσιν, ὃ φησιν αὐτὸς αὖθις ὁ Ἡλίας, σημεῖον μὲν Θεοῦ, ὅσον οὐπὼ ἐμφανιζομένου, δεόμενον δ' ἔτι τῆς πρὸς αὐραν λεπτὴν μεταποιήσεως, εἰ μέλλει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν δεξάμενον ἀκτῖνα τῷ προσορῶντι δείξειν τὸν ἀόρατον, καὶ αὐτὸν δέ τὸν Ἡλίαν ὡς πῦρ τε ὄντα καὶ φαινόμενον καὶ πύρινον ἀναβαίνοντα ἄρμα μετὰ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὸν ὡς ὑπὸ πυρός καιόμενον τὰ σπλάγχνα ἕτερον προφήτην, καὶ ταῦτα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς πῦρ γενομένου ἐν αὐτῷ. Κἄν ἄλλο τι τῶν ἐν αὐτοῖς μυστικῶς ἐνεργουμένων ἐξετάξης, ἐκεῖνοι τοῖς ὁμοίοις πνευματικοῖς συγκρίνοντες, ὡς ἔφημεν, τὰ παραπλήσιά σοι δείξουσι καὶ κοινῇ πρὸς πάντα φήσουσι· οὐκ ἀκούεις, ἄνθρωπε, ὅτι «ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος»; Οὐκ ἀκούεις τοῦ Κυρίου λέγοντος ὅτι δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτουσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός; Τίς οὖν ὁ τῶν ἀγγέλων ἄρτος; Οὐ τὸ θεῖον καὶ ὑπερουράνιον φῶς ᾧ εἶτε κατ' ἐπιβολὴν εἶτε κατὰ παραδοχὴν ὑπὲρ νοῦν οἱ νόες ἐνοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον; Τούτου τοίνυν τοῦ φωτός τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔλλαμψιν προὑπέγραψεν μὲν ὁ Θεός ἐπὶ τεσσαρακονταετῇ χρόνον ἄνωθεν τὸ μάννα καθιείς, ἐπλήρωσε δέ ὁ Χριστός, τοῖς βεβαίως εἰς αὐτὸν πιστεύουσι καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν

ἐπιδεικνυμένοις ἐνιείς τόν φωτισμόν τοῦ Πνεύματος καί τό φωτιστικόν αὐτοῦ σῶμα προτιθέμενος εἰς βρῶσιν· καί τοῦτο γάρ ἀρραβών ἐστι τῆς ἀπορρήτου κατὰ τό μέλλον Ἰησοῦ κοινωνίας. Εἰ δέ καί ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ἀπό Χριστοῦ δεδωρημένων προϋπέγραψαν ἐκεῖνα, θαυμαστόν (σελ. 204) οὐδέν. Ἀλλ' ὁρᾶς ὅτι καί ἀπό τῶν συμβολικῶν ἐκείνων φωτισμῶν ἀναφαίνεται φωτισμός τις νοερός καί μυστήρια ἕτερα παρά τήν γνῶσιν;

Ἐπεὶ δέ αἰσθητόν ἔφησεν λέγειν φῶς τό φανέν ἐν Θαβωρίῳ τούς τό θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτούς εἰ θεολογοῦσι τό περιαστράψαν τηνικαῦτα φῶς ἐν Θαβωρίῳ τούς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτους. Εἰ γάρ μή θεολογοῦσιν, ἐλέγξει μὲν αὐτούς ὁ Πέτρος, ἐν μὲν τῷ ὄρει κατὰ Μάρκον διαγρηγορήσας καί ἰδὼν τήν δόξαν Χριστοῦ, ἐν δέ τῇ δευτέρᾳ τῶν ἐπιστολῶν αὐτός γράφων ἐποπτεῦσαι τήν μεγαλειότητα αὐτοῦ, σὺν αὐτῷ ὧν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ· ἐπιστομίσει δέ αὐτούς λαμπρῶς ὁ χρυσεῖ γλώττη τά εὐαγγελικά κηρύγματα διασαφῶν· φησί γάρ, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, Τοῦ μὲν σώματος μένοντος ἐπὶ τοῦ σχήματος, τῆς δέ θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· ἐμφράξει δέ αὐτῶν τελέως τά στόματα Διονύσιος ὁ μέγας, θεοφάνειαν αὐτό καί θεοπτίαν σαφῶς ἀποκαλῶν, πρὸς δέ καί Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «φῶς» λέγων «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς», σὺν πολλοῖς δέ ἑτέροις καί Συμεών, ὁ τὰς πολιτείας πάντως σχεδόν ἁγίων καλλιπεῖα κοσμήσας, γράφων τόν διαφερόντως ἠγαπημένον τῷ Χριστῷ θεολόγον «αὐτήν τήν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν» ἐπ' ὄρους «ἰδεῖν». Εἰ δέ τῇ ἀληθείᾳ καί τοῖς τῆς ἀληθείας ὑποφήταις συνωδὰ θεῖον καί Θεοῦ φῶς προσαγορεύουσι τό ὀφθέν ἐκεῖνο φῶς, συνομολογήσουσιν ἐξ ἀνάγκης ὡς φῶς εἶναι τήν τοῦ Θεοῦ τελεωτάτην θεάν. Διό καί Μωϋσῆς οὕτως ἑώρακεν αὐτόν καί μικροῦ τῶν προφητῶν ἀπάντων ἕκαστος, καί μάλιστα οἷς ὕπαρ ἄλλ' οὐκ ὄναρ ὠφθη. Συμβολικά δ' ὅμως ἅπαντ' ἔστω τά ἱερά θεάματα ἐκείνων καί τοιαῦτα οἷα περ βούλοιντ' ἂν οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν· ἄλλ' οὐχί καί ἡ τοῖς ἀποστόλοις ἐν (σελ. 206) Θαβῶρ ἀποκαλυφθεῖσα ὄψις τοιοῦτο συμβολικόν ὑπῆρχε φῶς, ὡς γίνεσθαι καί ἀπογίνεσθαι· τῆς γάρ μελλούσης δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας ἔχει τό ἀξίωμα καί τοῦτ' αὐτό περιαιγάζον διηνεκῶς ἔσται τούς ἀξίους κατὰ τόν ἄληκτον αἰῶνα, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Διονύσιος, διό καί προοίμιον ἐκείνης ταύτην ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος, ὁ δέ Κύριος βασιλείαν ταύτην ἐν εὐαγγελίοις ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

Τί τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς λέγουσιν ὅτι ὡς φῶς ἀπορρήτως ὀρῶσι τόν Θεόν οἱ ἅγιοι, εἰ ὡς φῶς ἡ θεά αὐτοῦ καί νῦν κἂν τῷ μέλλοντι αἰῶνι; Ἄρ' ὅτι μή αἰσθητόν τοῦτο λέγουσιν, ἀλλά νοερόν, ὡς καί Σολομών τό ἅγιον ὀνομάζει Πνεῦμα; Καί μήν αὐτοῖ εἰσιν οἱ συκοφαντοῦντες λέγειν τούς τοιοῦτους αἰσθητόν φῶς κατὰ τήν προσευχήν θεᾶσθαι καί κατηγοροῦντες πάντων τῶν αἰσθητῶν τι τῶν θείων λεγόντων χαρισμάτων. Πῶς οὖν, ἑαυτῶν ἐπιλαθόμενοι, τούς μή αἰσθητόν τό φῶς τό θεῖον λέγοντας κατηγορεῖσθαι οἴονται ἀξίους; Ὅρας τό ἀβέβαιον καί εὐπερίστατον

αὐτῶν; Δεινοί γάρ εἰσιν ὡς ἔοικε κακῶς λέγειν, ἀλλ' οὐχί καλόν τι συνορᾶν. Οὐ μὴν ἀλλά τοῦτ' εἰπόντων οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ κοινῆς φωτοφανείας ἀκριβεῖς ἐξηγηταί, εἰ ζῶον ἄλογον ἐτύγχανε τότε παρόν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἄρ' ἂν ἦσθετο τοῦ τόν ἥλιον ὑπερλάμπαντος ἐκείνου φέγγους; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι· καὶ γὰρ οὐδέ τῆς περιλαμπάσης δόξης Κυρίου τοὺς ποιμένας ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει αἰσθέσθαι γέγραπται τὰ ποιμνία. Πῶς τοίνυν αἰσθητόν φῶς ὃ τοῖς τὰ αἰσθητὰ ὀρῶσι τῶν ἀλόγων ζῶων οὐχ ὀρᾶται ὄμμασι, παροῦσι καὶ ἀνεωγμένους ἐπιλάμπον; Εἰ δέ τοῖς ἀνθρωπίνους αἰσθητοῖς ὄμμασιν ὠράθη, κατὰ τοῦτ' ἄρ' ἐωράκασιν αὐτό, καθ' ὃ τῶν ἀλόγων ὄψεων διενηνόχασιν. Τί δὴ τοῦτό ἐστι; Τί γε ἄλλο ἢ τό δι' ἀνθρωπίνων ὄψεων τον νοῦν ὀρᾶν; Εἰ δέ μή τῇ αἰσθητικῇ δυνάμει, τάχα γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἐώρων, ἀλλά τῇ διὰ τῆς αἰσθήσεως (σελ. 208) ἀντιλαμβανομένη νοητικῇ δυνάμει, μᾶλλον δέ οὐδέ ταύτη, πᾶς γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμός, μάλιστα οἱ πλησιόχωροι, λάμπαν ὑπὲρ ἥλιον. Εἰ τοίνυν μηδὲ ταύτη κυρίως τό φῶς ἐκεῖνο εἶδον, οὐκ ἄρ' οὐδέ τό φῶς τοῦτο κυρίως αἰσθητόν. Καί μὴν οὐδέν αἰσθητόν ἀἴδιον· τό δέ τῆς θεότητος φῶς, ὃ καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ καλεῖται πολλαχοῦ, προαιώνιον τε καὶ ἀτελεύτητόν ἐστιν. Οὐκ ἄρα αἰσθητόν.

Εἰ δέ μή αἰσθητόν, εἰ καὶ ὀφθαλμός λαβεῖν αὐτό οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν, ἀλλ' ἑτέρα τινὶ δυνάμει, καὶ οὐχί τῇ αἰσθητικῇ· διό καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου Ἰησοῦ ἄρρητον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄχρονον οἱ θεολόγοι πάντες λέγουσιν, ὡς ἀπόρητόν τι οὔσαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητὴν κυρίως, ὡσπερ καὶ τό φῶς, ὃ καὶ τῶν ἁγίων ἐστὶ τόπος μετὰ τὴν ἐνθένδε ἐκδημίαν κατὰ τὰς ἐν οὐρανῷ λήξεις, ὅπου τό φῶς, οὐ καὶ προοίμιον αὐτῆ ἢ λαμπρότης ἦν καὶ ἐν ἀρραβῶνος μέρει τοῖς ἁγίοις δέδοται ἐνταῦθα. Εἰ γὰρ καὶ φωτωνυμικῶς καλεῖται ταῦτα πάντα καὶ δοκεῖ αἰσθήσει ὑποπίπτειν παραδόξως ἔστιν ὅτε, ἀλλά καὶ νοῦ ὑψηλότερά ἐστι καὶ τῆς καθ' ἑαυτὰ ἀληθείας ἀποδεούσας ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, πῶς οὖν αἰσθητὰ κυρίως; Καί μὴ, ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς ἱεράς ποιούμενοι, «κατάταξον αὐτῶν τὰς ψυχὰς» πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐκτενῶς βοῶμεν ἀγαθότητα «ἐν τόπῳ φωτεινῷ». Τίς οὖν χρεῖα ταῖς ψυχαῖς τοῦ αἰσθητοῦ φωτός; Τίς δ' ἄρ' ἀνία ταύταις κακ τοῦ ἐναντίου μὲν, αἰσθητοῦ δ' ὁμοίως σκότους; Ὅρᾳς ὡς οὐδέν τῶν τοιούτων κυρίως αἰσθητόν; Ὅτι δ' οὐδέ ἀπλῶς ἄγνοια ἢ γνῶσις ταῦτα, πρότερον ἐδείξαμεν, ἠνίκα καὶ περὶ τοῦ ἡτοιμασμένου σκοτεινοῦ πυρός τῷ δαιμονίῳ φύλῳ ὑπεμνήσαμεν. Ἐχρῆν οὖν καὶ περὶ τῆς ἐν Θαβῶρ ἀπορρήτου Ἰησοῦ φωτοφανείας, μὴ λογισμοῖς δειλοῖς, ἀνθρωπίνους δηλονότι, καὶ ἐπισφαλῆσιν ἐπινοίαις ἀποφαίνεσθαι, ἀλλά πειθαρχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς καὶ τὴν ἐν καθαρότητι (σελ. 210) καρδίας ἀκριβῆ διὰ τῆς πείρας ἀναμένειν εἶδησιν. Αὕτη γὰρ τὴν πρὸς τό φῶς ἐκείνον ἔνωσιν ἱερουργοῦσα, μυστικῶς ἐκδιδάσκει τοὺς εὐμοιρηκότας ὅτι τό φῶς τοῦτο τῶν ὄντων ἐστὶν οὐδέν, ὡς τὰ ὄντα πάντα ὑπερέχον. Πῶς οὖν τό ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα αἰσθητόν; Τί δέ τῶν αἰσθητῶν οὐ κτίσμα; Πῶς δέ τό κτίσμα ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἄρα αἰσθητὴ κυρίως.

Ὁ μέγας Μακάριος, «ὅταν ἡ ψυχὴ», φησί, «φόβῳ καὶ ἀγάπῃ καὶ αἰσχύνῃ, ὡς καὶ ὁ ἄσωτος υἱός, ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην καὶ Πατέρα καὶ Θεόν, προσδέχεται αὐτήν, μὴ λογιζόμενος τὰ παραπτώματα αὐτῆς, καὶ δίδωσιν αὐτῇ σχολὴν δόξης, τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ». Τίς δ' ἄλλη δόξα καὶ φῶς ἐστὶ Χριστοῦ ἢ ἦνπερ διαγρηγορήσας εἶδεν ὁ Πέτρος «σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ»; Πῶς οὖν στολὴ ψυχῆς τοῦτο γένοιτ' ἄν, εἴπερ αἰσθητόν; Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτός θεολόγος «ἐπουράνιον» φησι «τουτί τό φῶς». Τί τοίνυν ἐπουράνιον τῶν αἰσθητῶν; Ἀλλαχοῦ δ' αὖ «τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἐκάθησε», φησίν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὅλῳ τῷ σώματι». Ἄρ' οὖν ἐκεῖ μάτην φαίνει, μηδενός ἀντιλαμβανομένου τοῦ φωτός ἐκείνου; Μάτην γάρ, εἴπερ αἰσθητόν. Ἡ τοῦτο ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ἡ τῶν πνευμάτων τροφή, τῶν τε ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων; Διό καὶ προσευχόμενοί φαμεν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πρὸς Χριστόν κατατάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔνθα ἐπισκοπεῖ τό φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πῶς οὖν ἀπολαύσονται ψυχαί, πῶς δέ καὶ ὅλως ἐνσκηνώσουσιν αἰσθητῶς ἐπιλάμποντι φωτεῖ; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τοὺς τηρικαῦτα καθαρούς τὴν καρδίαν, κατὰ τὴν διὰ σαρκός δεσποτικὴν (σελ. 212) ἐπιφάνειαν, ὁρᾶν φησι διηνεκῶς τὴν δύναμιν ταύτην ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ διαυγάζουσας σώματος. Πῶς οὖν αἰσθητόν φῶς, τό διὰ καθαρότητος τῆς καρδίας ὁρώμενον; «Χριστός δ' ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἄπλετον εἶδος ἦκεν», κατὰ τὸν θεῖον ὠδικόν Κοσμᾶν. Πῶς οὖν ἄπλετον εἴπερ αἰσθητόν;

Στέφανος δὲ ὁ μετὰ Χριστόν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρήσας ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους καὶ δόξαν ἐν αὐτοῖς Θεοῦ καὶ τὸν Χριστόν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἔστι τοίνυν αἰσθητικὴν δύναμιν μέχρις αὐτῶν φθάνειν τῶν ὑπερουρανίων; Ἀλλὰ μὴν οὗτος κάτωθεν ἐκεῖσε ἀπὸ γῆς ἑώρα, καὶ τό μείζον ὡς οὐ τὸν Χριστόν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα. Πῶς γάρ ἄν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἑώρα τὸν υἱόν, εἰ μὴ καὶ αὐτόν ἐκεῖνον ἔβλεπεν; Ὅρας ὅτι ὁρᾶται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν κεκαθαρμένων τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶς, οὐδέ νοητῶς, οὐδέ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλ' ἀρρήτῳ τινὶ δυνάμει; Τό μὲν γάρ τοῦ ὕψους ὑπερβάλλον καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς οὐδαμῶς προσίεται τὴν αἴσθησιν. Συμβολικὴ δ' ἡ στάσις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἡ ὄρασις. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐκ δεξιῶν στάσις, καίτοι σύμβολον οὔσα τοῦ παγίου καὶ ἀναλλοιώτου καὶ τῆς μονιμωτάτης τῆς θείας φύσεως ἰδρύσεως, ὃ ἦν ἐκείνη, τοῦτο καὶ ἀρρήτως ἑωρᾶτο. Οὐ γάρ ὑπεκρίνετο τὴν ἐκ δεξιῶν στάσιν ὁ μονογενής, ἵνα τι δεῖξῃ διὰ τούτου ἕτερον, ἀλλ' αἰεὶ ὢν τοῦ πατρὸς ἐκ δεξιῶν, τὴν οἰκείαν δόξαν εὐδόκησεν, ἔτι ὄντι ἐν σαρκί, τῷ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκείνου δόξης προεμένῳ. Ἀφαιρεματικῶς δὲ οὐκ ἐνὶ τι ὁρᾶν, οὐδέ νοεῖν· ἐκεῖνος δὲ ἑώρα δόξαν Θεοῦ. Νοητὴ δ' εἴπερ ἦν ἡ ὄρασις ἐκείνη, ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς λοιπὸν ὁμοίως βλέπομεν ἐκείνῳ, καὶ γάρ καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζόμεθα τὴν ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος στάσιν καὶ καθέδραν τοῦ

ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ. Πῶς δέ καί μή πρότερον καί αἰεὶ διενοεῖτο τοῦτο ὁ τοῦ εὐαγγελίου μαθητής, ἀλλὰ τότε ἐνόησεν αὐτό; «Ἴδού φάρ, φησί, «βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγότας καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου (σελ. 214) ἐκ δεξιῶν ἐστῶτα τοῦ Θεοῦ». Τίς δέ καί χρεία ἦν αὐτόν τε ἀτενίσαι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ γνῶσις ἦν ἢ ὄρασις μόνη, νοητῶς προσγινομένη;

Πῶς οὖν ἐώρακε τοῦθ' ὁ πρωτομάρτυς ἐκεῖνος, εἰ μήτε νοητῶς εἶδε, μήτε αἰσθητῶς, μήτ' ἐξ ἀποφάσεως, μήτε κατ' αἰτίαν ἢ ἀναλογίαν διανοούμενος τὰ θεῖα; Ἐγὼ σοι παρηρησία ἐρῶ πνευματικῶς, ὡς καὶ τοὺς τό ἀκήρατον φῶς δι' ἀποκαλύψεως ὀρῶντας εἶπον, ὃ καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων πρότερον ἐξεῖπον. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτός ὁ θεῖος ἐδίδαξε Λουκᾶς εἰπών· «ὑπάρχων δέ Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν Θεοῦ». Καί σύ τοίνυν, ἂν πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου καταστῆς, τὰ καὶ νῦν ἄορατα πνευματικῶς θεάσῃ· εἰ δέ κενός εἰ παντάπασι τῆς πίστεως, οὐδέ τοῖς μαρτυροῦσιν ὃ ἐώρακασι πιστεύσεις. Πίστιν γάρ ἔχων μετρίαν γοῦν, εὐλαβῶς ἀκούση τῶν διηγουμένων κατὰ τὸ ἐκχωροῦν ἐκ τῆς πείρας τὰ ἀπόρρητα, μήτε πρὸς τὰ αἰσθητὰ ταῦτα κατασπῶν ἢ τὰ νοητά, εἰ καὶ ὁμωνύμως λέγονται, καὶ οὕτω κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζόμενος ὡς πλάνης, μήτε τὴν ἡμῖν δεδομένην ἀθετῶν ἀπόρρητον χάριν τοῦ Θεοῦ.

Τοιοῦτον γάρ τί ἐστι καὶ ἡ ἐξαιρέτως ἀληθῆς ὑπὸ τῶν πατέρων ὀνομαζομένη θεωρία καὶ ἡ τῆς εὐχῆς ἐγκάρδιος ἐνέργεια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θερμὴ τε καὶ ἡδονὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς χάριτος θυμῆρες δάκρυον. Τὰ γάρ τούτων αἷτια νοερᾶ κυρίως καταλαμβάνεται αἰσθήσει. Λέγω δέ αἰσθήσει, διὰ τὸ τρανὸν καὶ ἐναργές καὶ ἀπλανές πάντη καὶ ἀφάνταστον τῆς καταλήψεως, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει πῶς τῆς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένης χάριτος καὶ μεταρρυθμίζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει τινὰ συναίσθησιν αὐτὸ τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀπορρήτου μυστηρίου, καὶ τοῖς κεκτημένους αἰσθησίν τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων, ἔξωθεν αἰσθητῶς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον βλέπουσι τοὺς κε-. Οὕτως Μωσῆως ἔλαμψε τὸ πρόσωπον, τῆς ἐντός λαμπρότητος (σελ. 216) τοῦ νοῦ καπὶ τὸ σῶμα περιεχυμένης, καὶ τοσοῦτον ἔλαμψεν ὡς μηδέ τοὺς αἰσθητῶς προσβλέποντας αὐτῷ πρὸς τὴν παρουσίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης ἀτενίζεῖν ἔχειν. Οὕτως ὤφθη τὸ αἰσθητὸν πρόσωπον Στεφάνου ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου· καὶ γάρ ἐνδοθεν αὐτῷ ὁ νοῦς ἀγγελομιμήτως καὶ ἀγγελοπρεπῶς, εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχὴν, ἐνούμενος τῷ ὑπερανωκισμένῳ τοῦ παντός φωτὶ κατὰ μέθεξιν ἀπόρρητον, ἀγγελοειδῆς ἐγίγνετο. Οὕτως ἡ αἰγυπτία, μᾶλλον δ' οὐρανία, Μαρία μετέωρος γέγονε καὶ τὸ σῶμα εὐχομένη τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς, καὶ γάρ, ὑψουμένου τοῦ νοῦ, συνανυψώθη καὶ τὸ σῶμα καὶ τῆς γῆς ἀπαναστάν ὤφθη ἐναέριον.

Οὕτω τῆς ψυχῆς ἐνθουσιώσεως καὶ οἰονεῖ συγκινουμένης τῷ ἀσχέτῳ ἔρωτι τοῦ μόνου ἐφετοῦ, καὶ ἡ καρδία συγκινεῖται, σκιρτήμασι πνευματικοῖς τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος ἐνδεικνυμένη καὶ ὡσπερ ἐνθένδε

ὀρωμένη πρὸς τὴν μετὰ σώματος ἐν νεφέλαις κατὰ τὸ ἐπηγγελμένον τοῦ Κυρίου ὑπαντήν. Οὕτως ἐν τῇ συντόνῳ προσευχῇ, τοῦ νοητοῦ πυρός ἀναφανέντος καὶ τῆς νοητῆς λαμπάδος ἀναφθείσης καὶ εἰς μετέωρον φλόγα διὰ πνευματικῆς θεωρίας τοῦ νοῦ τὸν πόθον ἀνεγείραντος, καὶ τὸ σῶμα παραδόξως κουφίζεται τε καὶ διαθερμαίνεται, ὡς ἀπὸ πυρός αἰσθητῆς καμίνου τοῖς ὀρῶσιν ἐξιέναι δοκεῖν, κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως. Ἐμέ δέ καὶ ὁ κατὰ τὴν προσευχὴν ἰδρῶς Χριστοῦ τὴν ἐγγινομένην αἰσθητὴν τῷ σώματι διδάσκει θέρημν ἐκ μόνης τῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεως. Τί δὴ πρὸς ταύτην φήσουσιν οἱ δαιμονιώδη τὴν ἐκ προσευχῆς ἀποφαινόμενοι θέρημν; Ἡ καὶ τοῦτο διδάξουσι, μὴ ἐναγωνίως, μηδ' ἐκτενώς προσεύχεσθαι, ἵνα μὴ, κατὰ λόγον τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀγῶνος, καὶ τὸ σῶμα τὴν ἀπηγορευμένην αὐτοῖς ἐπιδέξεται (σελ. 218) θέρημν; Ἄλλ' οὗτοι μὲν ἔστωσαν διδάσκαλοι τῆς μὴ πρὸς Θεὸν ἢ τὸ θεομίμητον φερούσης, μηδὲ μετασκευαζούσης πρὸς τὸ κρεῖττον τὸν ἄνθρωπον εὐχῆς. Ἡμεῖς δ' ἴσμεν ὡς καὶ τὴν ἡδονὴν, πρὸς ἣν φεῦ ἠὲτομολήσαμεν τῆς ἐντολῆς ἀφηνιάσαντες διὰ τῆς ἐκουσίου κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης ἀπωθούμενοι, κατὰ τὴν προσευχὴν αἰσθήσει νοερά γενομέθα τῆς θείας καὶ ἀμιγυῶς ὀδύνης ἡδονῆς, ἥς θαυμασίως καὶ τὸ σῶμα πρὸς τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἔρωτα μετασκευασαμένης ὁ ἐν πείρᾳ γεγονώς βοᾷ πρὸς τὸν Θεὸν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου» καὶ «ὡς ἐκ στέατος καὶ πιότητος ἐμπλησθεῖη ἡ ψυχὴ μου καὶ χεῖλει ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου». Μεθ' ἣν καὶ δι' ἣς οἱ ἀναβάσεις ἐν καρδίᾳ διατιθέμενοι τῆς θεοειδοῦς ραστώνης καὶ ἀγγελικῆς εὐπαθείας ἐν μεθέξει γίνονται, «κατὰ τὰς θεουργοῦς τῶν θείων ἐλλάμψεων ἐποφοιτήσεις» ὡς Διονύσιος ὁ μέγας εἶπεν.

Εἰ δέ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν καθάρσιον πένθος οὐκ ἐπὶ τὴν ψυχὴν μόνον τελεῖται τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ ταύτης καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν κατὰ σῶμα διαβαίνει αἴσθησιν (καὶ δεῖγμα τούτου ἐναργές τὸ κατὰ δυνον τοῖς ἐφ' ἁμαρτήσασιν πενθοῦσι δάκρυον), διατὶ μὴ καὶ τὰ γῆς κατὰ πνεῦμα θείας ἡδονῆς τεκμήρια, ταῖς χωρούσαις τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ἐνσημαινόμενα, εὐλαβῶς παραδεξαίμεθα; Τί δέ καὶ ὁ Κύριος, οὐ διὰ τοῦτο μακαρίζει τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ παρακληθήσονται, τουτέστι τὴν χαρὰν, τὸν καρπὸν ἐν ἑαυτοῖς ἔξουσι τοῦ πνεύματος; Ἄλλὰ τῆς παρακλήσεως ταύτης καὶ τὸ σῶμα μεταλαγχάνει πολυτρόπως. Ὡν τοὺς μὲν ἴσασιν οἱ ἐν πείρᾳ γεγονότες, οἱ δέ καὶ τοῖς ἔξωθεν ὀρῶσι δῆλοι, τὸ προσηνές ἦθος, τὸ γλυκὺ δάκρυον, ἢ χαρίτων γέμουσα τοῖς προσιοῦσιν ἔντευξις, κατὰ τὸν ἐν Ἄσμασιν εἰπόντα, (σελ. 220) «κηρία μέλιτος ἀπὸ στόματός σου στάζουσι, νύμφη». Λαμβάνει γὰρ οὐχ ἡ ψυχὴ μόνον τὸν ἀραβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ συνδιανύον τὸν πρὸς ταῦτα τοῦ εὐαγγελίου δρόμον. Ὁ δέ μὴ τοῦτο λέγων, καὶ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι συμμεθέξει τότε τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καὶ νῦν δήπου συμμεθέξει καταλλήλως ἑαυτῷ τῆς ἐνδιδομένης πρὸς Θεοῦ χάριτος τῷ νῷ. Διὰ ταῦτα γοῦν αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαι φαμέν αὐτά,

προστίθεμεν δέ «τό νοερά» διά τε τό ὑπέρ αἰσθησιν εἶναι ταῦτα φυσικήν καί διά τό πρώτως τόν νοῦν εἶναι τούτων δεκτικόν καί διά τήν πρός τόν πρώτον νοῦν ἀνάτασιν τοῦ ἡμετέρου νοῦ, οὐ κατά τό ἐγχωροῦν μεταλαγχάνων θείως, αὐτός τε καί δι' αὐτοῦ τό συνημμένον σῶμα πρός τό θεϊότερον μετασκευάζεται, δεικνύς ἐντεῦθεν καί προοιμιαζόμενος τήν ὑπό τοῦ πνεύματος ἐπί τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῆς σαρκός κατάποσιν. Οὐ γάρ οἱ ὀφθαλμοί τοῦ σώματος, ἀλλ' οἱ τῆς ψυχῆς τήν ὁρῶσαν ταῦτα δύναμιν τοῦ πνεύματος λαμβάνουσι' διά ταῦτα νοεράν αὐτήν καλοῦμεν, ὑπέρ νοεράν οὔσαν.

Πρός δέ τούτοις, ὡς ἂν καί τῶν ἀκουόντων τήν διάνοιαν ἀπείρωμεν τοῦ μή προσύλους καί σωματικᾶς οἶσθαι τάς πνευματικᾶς καί ἀπορρήτους ἐνεργείας ταύτας, ὅπερ καί οὗτοι πεπόνθασιν ἀρτίως, οἱ βεβήλοις καί ἀντέροις ἀκοαῖς καί διανοία πιστεύειν οὐκ εἰδυία καί στοιχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς ἀνοσίως τά τῶν ὁσίων ἐκλαβόμενοι, κατεπάτησάν τε ταῦτα καί τούς ταῦτα τούτοις προδείξαντας διέρρηξαν, οὐ πειθόμενοι τῷ μεγάλῳ Μακαρίῳ, ἴσως δέ μηδέ πυθόμενοι αὐτοῦ λέγοντος' «ἄψαυστά ἐστι τοῖς ἀπείροις τά πνευματικά' ψυχῇ δέ ἀγία καί πιστῇ πρός κατάληψιν ἔρχεται ἡ τοῦ ἀγίου Πνεύματος κοινωνία, καί οἱ ἐπουράνιοι τοῦ Πνεύματος θησαυροί τῷ πείρᾳ παραλαμβάνοντες μόνῳ γίνονται καταφανεῖς, (σελ. 222) ἀμυήτω δέ οὐδέ ἐννοῆσαι δυνατόν τό παράπαν». Εὐλαβῶς τοίνυν περὶ αὐτῶν' ἄκουε, μέχρις ἂν καί σοί γένοιτο πιστεύοντες καταξιοθῆναι τούτων τυχεῖν' τότε γάρ εἴση αὐτῇ πείρᾳ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν οἴων ἀγαθῶν καί μυστηρίων ψυχαιῶν χριστιανῶν κἀνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται. Ὀφθαλμούς δέ ψυχῆς ἀκούων αὐτῇ πείρᾳ γινώσκοντας τούς ἐπουρανίους θησαυρούς, μή τήν διάνοιαν νομίσης. Αὕτη γάρ καί τά αἰσθητά καί τά νοερά ἐπίσης διανοητά δι' ἑαυτῆς ποιεῖ. Καθάπερ δέ ἦν οὐπω εἶδες πόλιν, εἰ διανοῆ περι αὐτῆς, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταύτην ἐν πείρᾳ γέγονας αὐτῆς, οὕτω καί περι Θεοῦ καί τῶν θείων, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταῦτα καί θεολογεῖν ἐν πείρᾳ τούτων γίνη. Καί καθάπερ χρυσόν, εἰ μή αἰσθητῶς κτήση καί αἰσθητῶς ἔχεις ταῖς χεροῖν καί αἰσθητῶς ὁρᾷς, κἀν μυριάκις νόημα χρυσοῦ ἐν διανοία λάβης, ἡκιστα κατέχεις ἢ ὁρᾷς ἢ κέκτησαι χρυσόν, οὕτω κἀν μυριάκις περι τῶν θείων θησαυρῶν διανοήση, μή πάθης δέ τά θεῖα, μηδέ ἴδης τοῖς νοεροῖς καί ὑπεράνω τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς, οὔτε ὁρᾷς, οὔτε ἔχεις οὔτε κέκτησαι τι τῶν θείων ἀληθῶς. Νοεροῖς δέ εἶπον ὀφθαλμοῖς, ὡς αὐτοῖς ἐγγινομένης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὁρᾶται ταῦτα, ἐπεὶ καί ὑπέρ τούς νοερούς ὀφθαλμούς ἐστι τό πανίερον ἐκεῖνο θέαμα τοῦ θειοτάτου καί ὑπερφραοῦς φωτός.

Διό καί ὁ Κύριος οὐ πάντας, ἀλλά τούς ἐκκρίτους πρός τήν ἐν Θαβῶρ γεγεννημένην ἄρρητον καί ἀόρατον αἰσθητικῇ δυνάμει πνευματικῇ ἐκείνην συνεκάλεσεν ὄψιν. Εἰ γάρ καί ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος ὁ μέγας ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι «τῇ μὲν ὁρατῇ» φησι «Χριστοῦ θεοφανείᾳ» περιουγάζεσθαι ἡμᾶς, «ὡς τούς μαθητάς ἐν τῇ μεταμορφώσει, τῆς δέ

νοητῆς φωτοδοσίας ἐν ἀπαθει καὶ ἀϋλῳ τῷ νῷ μετέχειν, καὶ τῆς ὑπέροχου ἐνώσεως ἐν θειοτέρα μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων», ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἡμεῖς οὕτως αἰσθητὴν (σελ. 224) ὑποληψόμεθα τὴν ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ ἐκείνου σώματος ἀπαστράπτουσαν αὐγὴν ὡς αἰσθητηρίοις ἀντιληπτὴν εἶναι μὴ δυνάμει λογικῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανομένοις, ἢ μόνῃ δυνάμει δεκτικῆ ἐστὶ τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς τὸ φῶς τῆς χάριτος ὁράται. Ἡ δὲ μὴ διὰ τοιούτων αἰσθητηρίων αἰσθητὴ, οὐδέ αἰσθητὴ κυρίως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος τοῦτ' ἐκεῖ τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὑπέδειξεν. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι περιουγάζεσθαι φησὶν ἡμᾶς τούτῳ τῷ φωτί, ὅπου μήτε φωτὸς μήτ' ἀέρος μήτε τινὸς ἑτέρου χρεῖα τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον, ὡς ἐκ τῶν θεοπνεύστων διδασκόμεθα Γραφῶν, «ἔσται γὰρ τότε ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον, οὐδέ γοῦν αἰσθητοῦ τὸτ' ἄρα δεησόμεθα φωτὸς· εἰ γὰρ πάνθ' ἡμῖν ἔσται τότε ὁ Θεός, θεῖον ἄρα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Πῶς οὖν αἰσθητὸν κυρίως; Ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων θειοτέραν μίμησιν προσκείμενον καὶ κατὰ τῶν τριῶν τρόπων λέγεσθαι δυνάμενον, καὶ τοὺς ἀγγέλους δείκνυσιν ἐκείνου τοῦ φωτὸς ἀντιλαμβανομένους. Πῶς οὖν, εἴπερ αἰσθητὸν; Καὶ μὴν, εἴπερ αἰσθητὸν, δι' ἀέρος ὁρατὸν· οὐκοῦν οὐ κατὰ τὸ μέτρον ἕκαστος τῆς οἰκειᾶς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης καθαρότητος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς περὶ τὸν ἀέρα καθαρότητος, τηλαυγέστερον ἢ ἀμυδρότερον ὄψονται τὸ φῶς. Εἰ δὲ καὶ «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος», ἀναλόγως καὶ τούτων ἕκαστος, ταῖς μὲν ἀγαθοεργίαις οὐ, τῇ δὲ τοῦ περιέχοντος ἀέρος καθαρότητι, λαμπρότερος ἢ ἀμαυρότερος φανεῖται. Πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς ἔσται ληπτὰ νῦν καὶ εἰς ἔπειτα τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ μὴ μόνον «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν οὐδέ οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὐδ' «ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύοντος. Πῶς δὲ καὶ τοῖς ἀμαρτωλοῖς ὁρατὸν, εἴπερ αἰσθητὸν; Ἡ καὶ τὸ διαφράττον ἔσται τότε καὶ σκιαὶ καὶ κῶνοι, τούτοις ἐπομένως ἐκλειπτικοί τε σύνδεσμοὶ καὶ φωτισμῶν κύκλοι πολυσχήμενες, ὡς καὶ τῆς πολυασχόλου δεῖν τῶν ἀστρολόγων καταϊότητος κατὰ τὴν ἐνθεωρουμένην τῷ ἀκαταλήκτῳ τῶν αἰώνων ζωὴν;

(σελ. 226) Ἀλλὰ πῶς αἰσθησις σωματικῆ φωτὸς ἀντιλήψεται μὴ κυρίως αἰσθητοῦ; Τῇ τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος δυνάμει, καθ' ἣν καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων τοῦτο κατείδον ἐν Θαβῶρ, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν υἱὸν σαρκὸς μόνον ἀπαστράπτον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ νεφέλης. Ἄλλως τε καὶ τὸ σῶμα τότε πνευματικόν, ἀλλ' οὐ ψυχικόν ἔσται, κατὰ τὸν ἀπόστολον· «σπείρεται» γὰρ, φησί, «σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· πνευματικόν δ' ὃν καὶ πνευματικῶς ὁρῶν τῆς θείας εἰκότως ἀντιλήψεται αὐγῆς. Καὶ ὡσπερ νῦν ἔργον ἐστὶν ἰδεῖν ὡς ἔχομεν νοεράν ψυχὴν, καθ' ἑαυτὴν ὑφεστάναι δυναμένην διὰ τὴν παχεῖαν ταύτην σάρκα καὶ θνητὴν καὶ ἀντίτυπον ἐπηλυγάζουσαν καὶ κατασπῶσαν, σωματοειδῆ τε καὶ φανταστικὴν μάλιστα καθιστῶσαν τὴν ψυχὴν, διὸ καὶ τὴν κατὰ νοῦν

νοεράν ἀγνοοῦμεν αἰσθησιν, οὕτως ἐν τῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐκείνη μακαριωτάτη διαγωγῇ τοῖς υἰοῖς τῆς ἀναστάσεως ὡσανεὶ τό σῶμα κρυβήσεται εἰς ἀγγέλων κατὰ τό εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ μεταποιηθεῖσιν ἀξίαν· διαλεπτυνθήσεται γάρ, ὡς μηδ' ὕλην ὅλως εἶναι δοκεῖν, μηδ' ἐπιπροσθεῖν ταῖς νοεραῖς ἐνεργείαις, ἐκνικήσαντος τοῦ νοῦ. Διά τοῦτο καί σωματικαῖς αἰσθήσεσιν ἀπολαύσονται τοῦ θεϊκοῦ φωτός.

Καί τί λέγω τό συγγενές πρός τήν νοεράν φύσιν τοῦ τότε σώματος; Ὁ γάρ ἅγιος Μάξιμος, «ἡ ψυχή», φησί, «γίνεται Θεός τῇ μεθέξει τῆς θεϊκῆς χάριτος, πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καί αἰσθησιν αὐτή τε παυσαμένη καί τάς τοῦ σώματος συναποπαύσασα φυσικάς ἐνεργείας, συνθεωθέντος αὐτῇ κατὰ τήν ἀναλογουσαν αὐτῷ μεθέξιν τῆς θεώσεως, ὥστε μόνον τόν Θεόν διά τε τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος τότε φαίνεσθαι, νικηθέντων αὐτῶν τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν (σελ. 228) γνωρισμάτων». Ἐπεὶ τοίνυν, ὁ καί τήν ἀρχήν εἶπον, τοῖς κτιστοῖς ἀόρατος ὁ Θεός, ἑαυτῷ δέ οὐκ ἀόρατος, τότε δέ οὐ μόνον διά τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς ἀλλά καί διά τοῦ σώματος, ὃ τοῦ θαύματος, ὁ Θεός ὁ βλέπων ἔσται, διά τοῦτο καί διά σωματικῶν ὀργάνων τότε τό θεϊκόν καί ἀπρόσιτον φῶς τηλαυγῶς ὀψόμεθα καί τῆς ἐσομένης εἰς ἡμᾶς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης τοῦ Θεοῦ τόν ἀραβῶνα καί τό προοίμιον ἐν Θαβῶρ τοῖς ἀποστόλοις ὁ Χριστός ὑπέδειξε ἀρρήτως. Ἡ γοῦν ὑπέρ πάντα λόγον καί πᾶσαν ὄρασιν τῆς θεότητος ἀκτίς, πῶς ἄν εἶη αἰσθητή; Συνῆκας ὅτι τό περιαστράψαν φῶς ἐν Θαβῶρ τοῦς ἀποστόλους οὐκ αἰσθητόν κυρίως ἦν;

Οὐ μήν ἀλλ' εἶπερ αἰσθητοῖς ὥφθη ὀφθαλμοῖς τό θεῖον καί ὑπέρ πᾶσαν αἰσθησιν ὑπάρχον φῶς (ὡσπερ οὖν καί ὥφθη, καθάπερ καί οἱ τοῖς πνευματικοῖς ἐκείνοις ἀνδράσιν ἀντιλέγοντές φασι, κατὰ τοῦτ' ἐκείνοις καί ἡμῖν ὁμολογοῦντες)· εἶπερ οὖν τό φῶς τό θεῖον σωματικοῖς ὥφθη ὀφθαλμοῖς, διατί μή καί νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ὀφθήσεται; Ἡ πονηρόν τι πρᾶγμα ἡ ψυχὴ καί ἀσυνδύαστον τῷ ἀγαθῷ καί ἀνεπαίσθητον αὐτοῦ, ὃ μηδέ τῶν παντόλμων κακοδόξων πώποτε τις εἶρηκεν; Ἡ καλόν μὲν, κρεῖττον δέ τό σῶμα ταύτης; Πῶς γάρ οὐχ ἦττον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος εἶπερ τό μὲν σῶμα μεταληπτικόν καί ἀντιληπτικόν ἐστι φῶς Θεοῦ, ἡ ψυχὴ δ' οὐχί; Πῶς δ' οὐ τῆς ψυχῆς συγγενέστερόν τε καί προσεχέστερον καί μᾶλλον ἐγγίζον Θεῷ τό σῶμα τουτί τό ὑλικόν τε καί θνητόν, εἶπερ δι' αὐτοῦ μὲν αὕτη μεσιτεύοντος ἐν φωτί Θεόν ὄρα, ἀλλ' οὐχί τοῦτο δι' αὐτῆς; Εἰ δέ καί προοίμιον τῆς ἐν δόξῃ μελλούσης ὄρατῆς Θεοῦ θεοφανείας ἡ ἐν Θαβωρίῳ τοῦ Κυρίου μεταμόρφωσις, καί ταύτην οἱ ἀπόστολοι ὀφθαλμοῖς σώματος λαβεῖν κατηξιώθησαν, διατί μή καί τό προοίμιον καί τόν ἀραβῶνα τῆς κατὰ νοῦν αὐτοῦ θεοφανείας ὀφθαλμοῖς νῦν λήψονται ψυχῆς οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν; Ἐπεὶ δέ μή μόνον τήν ἑαυτοῦ θεϊκὴν ὑπόστασιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, βαβαί τῆς ἀνεικάστου φιλανθρωπίας, ἤνωσε τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει, καί σῶμα λαβὼν ἔμψυχον καί (σελ. 230) ψυχὴν ἔννου «ἐπὶ γῆς ὥφθη καί τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη», ἀλλ' ὃ θαύματος οὐδεμίαν ἀπολείποντος ὑπερβολήν, καί αὐταῖς ταῖς

ἀνθρωπίναις ὑποστάσεσιν ἐνοῦται, τῶν πιστευόντων ἐκάστῳ συνανακρινῶν ἑαυτὸν διὰ τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως, καὶ σύσσωμος ἡμῖν γίνεται καὶ ναὸν τῆς ὅλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται (καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι «κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» πῶς οὐχὶ διὰ τῆς θεϊκῆς αὐγῆς τοῦ ἐν ἡμῖν σώματος αὐτοῦ τὰς ψυχὰς περιαστράψας φωτίσει τῶν ἀξίως μετεχόντων, ὡς τῶν μαθητῶν ἐν Θαβῶρ καὶ τὰ σώματα ἐφώτισε; Τότε γὰρ μήπω φυραθέν ἡμῶν τοῖς σώμασι τὴν πηγὴν ἔχον τοῦ φωτός τῆς χάριτος ἐκεῖνο σῶμα τῶν ἐγγιζόντων τοὺς ἀξιούς ἔξωθεν ἐφώτιζε καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων ἐπὶ τὴν ψυχὴν εἰσέπεμπε τὸν φωτισμόν· νῦν δ' ἀνακραθέν ἡμῖν καὶ ἐν ἡμῖν ὑπάρχον εἰκότως ἔνδοθεν περιουγάζει τὴν ψυχὴν.

Τί δέ; Οὐ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὀψόμεθα τὸν ἀόρατον κατὰ τὸ γεγραμμένον; Οὐκοῦν καὶ νῦν τούτου λαμβάνοντες τὸν ἀρραβῶνά τε καὶ τὸ προοίμιον οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὀρῶσι τὴν αὐτοῖς ἐγγινομένην νοερὰν αὐτοῦ καὶ ἀόρατον αἰσθήσει μόρφωσιν. Φύσις γὰρ ὧν ἄυλος ὁ νοῦς καὶ φῶς συγγενές, εἰ χρή λέγειν τῷ πρώτῳ καὶ ἀνωτάτῳ καὶ μεθεκτῷ πᾶσι καὶ ἀπολελυμένῳ τοῦ παντός φωτί, καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸ ὄντως φῶς ὀλικῆς ἀνατάσεως, τῇ αὐλῶ καὶ ἀδιαλείπτῳ καὶ ἀπειλικρινημένῃ προσευχῇ, πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀνεπιστρόφως ἀνανεύσας καὶ οὕτω πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευασθεὶς ἀξίαν, ἀγγελοπρεπῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου φωτός καταλαμφθεὶς, αὐτὸ φαίνεται κατὰ μέθεξιν, ὃ τὸ ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν ἐστί, καὶ δι' ἑαυτοῦ φαίνει τοῦ κρυφίου κάλλους ἐκείνου τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν φανοτάτην καὶ ἀπρόσιτον αὐγὴν, ἣν καὶ ὁ θεῖος ῥαδικὸς Δαυὶδ (σελ. 232) νοερῶς αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ, γηθόμενος τοὺς πιστοὺς τὸ μέγα τοῦτο χρῆμα καὶ ἀπόρητον ἐδίδασκε λέγων· «ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς». Τίς γὰρ μὴ λαμπρότητα Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ παθὼν τε καὶ ἰδὼν, εἶτα διαιρέσει καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσιν αὐτὴν ζητῶν, ἀλλὰ μὴ ἐν ἀπλότητι καρδίας πιστεύων τοῖς πατράσιν, ἀκοῇ γοῦν ἀνάσχοιτό ποτε παραδέξασθαι λαμπρότητα Θεοῦ σχεῖν τινα ἀνθρώπων; Καλῶς ἄρα Ἰωάννης διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ὅτι τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ, ἣν ὁ νικῶν παρὰ Θεοῦ λαμβάνει, γινῶναι δύναται οὐδεὶς, εἰ μὴ ὁ λαβὼν, μὴ ὅτι γὰρ ὁ μὴ ἐσχηκὼς αὐτὴν οὐδὲ γινῶναι δύναται αὐτήν, ἀλλ' εἰ μὴ πιστὸν ὑπέχει τοῖς εὐμοιρηκόσιν οὖς, οὐδ' εἶναι ὅλως οἶεται τι, τὴν ὄντως οὖσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογιζόμενος, οὐχ ὡς ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ γινῶσιν οὖσαν, οἷόν τινα γνόφον ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῆ οὖσαν μηδαμῶς. Εἰ δέ πρὸς τῇ ἀπειρίᾳ τε καὶ ἀπιστίᾳ καὶ δεινός ἢ κακουργεῖν, περιέργου γέμων φρονημάτων, πάντολμός τις καὶ καταφρονητὴς τῶν σεβασμιωτάτων, οὐκ ἀνυπαρξίαν μόνον αὐτῆς καταψηφίζεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς δαιμονιώδη φαντασίαν, φεῦ, τὴν θεϊκὴν λαμπρότητα παραγνωρίζει, ὃ καὶ νῦν τινὰς λέγεις, ἀδελφέ, παθεῖν.

Καὶ ἡ τελευταία πρόφασις αὐτοῖς ὅτι ὁ μὲν Θεὸς ἀόρατος, ἄγγελον δέ φῶτός ὑποκρίνεται ὁ διάβολος· οὐδὲ ταῦτο συνιέντες, ὅτι πάσης

ὑποκρίσεως προϋφέστηκεν ἡ ἀλήθεια. Εἰ τοίνυν τὴν οὖσαν ἀλήθειαν ὑποκρινόμενος ὁ διάβολος ἄγγελον ὑποκρίνεται φωτός, λοιπὸν ἔστιν ἐν ἀληθείᾳ φωτός ἄγγελος, ὁ ἀγαθὸς ἄγγελος. Ποῖον δὲ φῶς ἐξαγγέλλων ἄγγελός ἐστι φωτός, εἰ μὴ τό τοῦ Θεοῦ, οὐ καὶ ἔστιν ἄγγελος; Φῶς ἄρα ὁ Θεός, οὐ φωτός ἄγγελός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ ἄγγελος· οὐ γάρ εἶπεν «ὑποκρίνεται τὸν ὄντα φῶς ἄγγελον», ἀλλὰ «τόν φωτός ἄγγελον». Εἰ μὲν οὖν γνῶσιν μόνην ἢ ἀρετὴν ὁ πονηρὸς ἄγγελος ὑπεκρίνετο, ἦν ἂν ἐκ τοῦ συνιδεῖν ὡς καὶ (σελ. 234) ὁ παρά τοῦ Θεοῦ φωτισμός ἐγγινόμενος ἡμῖν γνῶσιν μόνην παρέχει καὶ ἀρετὴν· ἐπεὶ δὲ καὶ φῶς φαντασιῶδες παρέχει παρά τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον, ἔστιν ἄρα καὶ φῶς νοερὸν ἀληθές θεϊκὸν παρά τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον. Κάκεινο μὲν τό φανταδιῶδες φῶς αὐτός ἐστιν ὁ πονηρὸς, ὅς σκότος ὢν τό φῶς ὑποκρίνεται· τό δὲ φωτιστικὸν πρὸς ἀλήθειαν τοῦτο φῶς ἀγγέλων καὶ ἰσαγγέλων ἀνθρώπων αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὅς, φῶς ὢν ἀληθῶς ἀπόρρητον, καὶ ὡς φῶς ὀραῖται καὶ φῶς ποιεῖ τούς καθαρούς τὴν καρδίαν, διό καὶ φῶς καλεῖται, μὴ μόνον ὡς τοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας διώκτης, ἀλλὰ καὶ ὡς λαμπρότης ψυχῶν κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον. Ὅτι δὲ ἡ λαμπρότης αὕτη οὐ γνῶσις ἀπλῶς οὐδ' ἀρετὴ, πάσης δὲ ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ γνώσεως ἐπέκεινα, παρά τοῦ ἁγίου Νείλου μαθήση σαφῶς· «εἰς ἑαυτόν» γάρ, φησίν, «ὁ νοῦς συναγόμενος, οὐδέν οὔτε τῶν κατ' αἴσθησιν οὔτε τῶν κατὰ λογισμόν θεωρεῖ, γυμνοῦς δὲ νόας καὶ θείας αὐγὰς, βλυζούσας εἰρήνην τε καὶ χαράν». Εἶδες τὴν ὑπερανωκισμένην ἔργον τε καὶ ἡθους καὶ λογισμοῦ παντός θεωρίαν; Ἦκουσας τοῦ πρότερον εἰπόντος ὑφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖσθαι τὸν νοῦν οὐρανίῳ χρώματι περεμφερῆ, νῦν αὐγῇ θεία καταυγαζόμενον φανερώς σοι τοῦτο δείξαντος; Τούτῳ πείθου καὶ διδάσκοντι τὴν πρὸς μακαριστὸν τοῦτο πάθος τε καὶ θέαμα φέρουσιν ὁδόν· «προσευχὴ» γάρ, φησί, «προσοχὴν ἐπιζητοῦσα, προσευχὴν εὐρήσει, ἐφ' ἣν σπουδαστέον νηφόντως»· ὁ γάρ ὄντως προσευξάμενος τῷ συνάψαι τὸν νοῦν τῇ θεία προσευχῇ, οὗτος πεφώτισται τῇ αἴγλῃ τοῦ Θεοῦ. Θέλεις πυθέσθαι καὶ Μαξίμου τοῦ θείου πάλιν; «Ὁ τὴν καρδίαν», φησίν, «καθαράν ἐργασάμενος οὐ μόνον τῶν ὑποβεβηκότων καὶ μετὰ Θεὸν γνῶσεται τούς λόγους, ἀλλὰ καὶ αὐτόν ἐνορᾷ τὸν Θεόν».

Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ τῆς ἕξω καὶ μωρανθείσης σοφίας (σελ. 236) τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀνοδὸν δογματίζοντες; «Ἐν γοῦν τῇ καρδίᾳ ταύτῃ γεγονώς», φησίν, «ὁ Θεός ἀξιοὶ τὰ ἴδια γράμματα διὰ τοῦ πνεύματος ἐγχαράττεσθαι, καθάπερ τισὶ μωσαϊκαῖς πλαξί». Ποῦ εἰσιν οἱ τὴν ἐντὸς καρδίαν ἀνεπίδεκτον Θεοῦ λογιζόμενοι, καὶ ταῦτα Παύλου πρὸ τῶν ἄλλων δέξασθαι λέγοντος τὸν τῆς χάριτος νόμον, «οὐκ ἐν πλαξί λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξί καρδίας σαρκίναις»; Καθὰ φησι καὶ ὁ μέγας Μακάριος, ὅτι «ἡ καρδία ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου, καὶ, ἐπὶ ἀν κατάσχη τὰς νομάς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς».

ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἄλλ' αὖθις ἀκουστέον τοῦ καὶ κατὰ γνῶσιν καὶ ὑπὲρ γνῶσιν διὰ καθαρότητα πεφωτισμένου Μαξίμου· «καρδία καθαρὰ», φησίν, «ἐστὶν ἡ παντάπασιν ἀνείδεον παραστήσεται τὸν νοῦν τῷ Θεῷ καὶ μόνοις τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι». Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ μόνης τῆς τῶν ὄντων γνώσεως τὸν Θεόν ἰσχυριζόμενοι γινώσκεσθαι, τὴν δ' ἀπὸ τῆς ἐνώσεως ἐμφάνειαν μὴτ' εἰδότες μῆτε προσιέμενοι, καὶ ταῦτα τοῦ Θεοῦ διὰ τινος τῶν θεοφόρων λέγοντος, «μάθετε οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐκ ἀπὸ δέλτου, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμῆς ἐν ὑμῖν ἐλλάμψεως καὶ ἡλιοβολίας»; Πῶς γὰρ ὁ ἀνείδεος νοῦς, ὁ καὶ τοῖς θείοις ἐνσημαινόμενος τύποις, οὐχ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τῶν ὄντων γνώσεως;

Ἀλλὰ καὶ τῆς δι' ἀποφάσεων πρὸς Θεὸν ἀνόδου τῆς διανοίας τό θείοις καὶ ἀπορρήτοις τὸν νοῦν ἐνσημαίνεσθαι τοῦ πνεύματος τύποις κατὰ πολὺ διενήνοχε. Θεολογία δέ τοσοῦτο τῆς ἐν φωτὶ θεοπτίας ταύτης ἀπέχει καὶ τοσοῦτο τῆς πρὸς Θεὸν ὁμιλίας κεχώριστα, καθ' ὅσον καὶ τό εἰδέναι τοῦ (σελ. 238) κεκτῆσθαι διώριστα· περὶ Θεοῦ γὰρ τι λέγειν καὶ Θεῷ συντυγχάνειν οὐχὶ ταῦτόν. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ καὶ λόγου δεῖται, τούτου τοῦ προφερομένου δηλαδὴ, ἴσως δέ καὶ τῆς κατὰ τοῦτον τέχνης, εἰ μὴ μέλλει τις ἔχειν μόνον, ἀλλὰ καὶ χρῆσθαι καὶ διαδιδόναι τὴν εἶδησιν, ἔτι δέ συλλογισμῶν παντοδαπῆς ὕλης καὶ τῶν ἐξ ἀποδείξεως ἀναγκῶν καὶ τῶν κατὰ κόσμον παραδειγμάτων, ὧν ἐκ τοῦ ὄραῖν καὶ ἀκούειν τό πᾶν ἢ πλεῖστον ἀθροίζεται καὶ σχεδόν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ στρεφομένων ἐστὶ καὶ γένοιτ' ἂν δήπου καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς, κἂν μὴ κεκαθαρμένοι τὸν βίον ὧσι καὶ τὴν ψυχὴν. Θεὸν δ' ἐν ἑαυτῷ κτήσασθαι καὶ Θεῷ καθαρῶς συγγενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθ' ὅσον ἐφικτόν ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν ἀδυνάτων ἐστὶν, εἰ μὴ πρὸς τῇ δι' ἀρετῆς καθάρσει καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔξω, μᾶλλον δέ ὑπεράνω, γενοίμεθα, καταλιπόντες μὲν πᾶν ὃ τι τῶν αἰσθητῶν μετὰ τῆς αἰσθήσεως, ὑπεραρθέντες λογισμῶν καὶ διανοιῶν καὶ τῆς διὰ τούτων γνώσεως, ὅλοι δέ γενόμενοι τῆς αὔλου καὶ νοεράς κατὰ τὴν προσευχὴν ἐνεργείας καὶ τυχόντες ὑπὲρ τὴν γνῶσιν ἀγνοίας καὶ πλησθέντες ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ πνεύματος ὑπερφαοῦς ἀγλαΐας, ὡς ἀθανάτου κόσμου γέρα φύσεως ἀοράτως καθοράν. Συνοράς οὗ κατελείφθη κάτω τὰ τῆς πολυθρυλήτου τῶν λόγων φιλοσοφίας, εἶπερ ἐκεῖνη μὲν ἐξ αἰσθήσεως ἔχει τὰς ἀρχάς, τέλος δέ τῶν διαφορωτάτων ταύτης εἰδῶν ἡ γνῶσις ἐστὶ, καὶ γνῶσις μὴ διὰ καθαρότητος εὐρημένη, μηδὲ καθαίρουσα παθῶν; Τῆς δέ πνευματικῆς θεωρίας ἀρχὴ μὲν τὰγαθόν, διὰ καθαρότητος βίου πεπορισμένον, καὶ γῶσις τῶν ὄντων ἀληθῆς καὶ γνησίᾳ τῶν ἐχόντων, ἄτε μὴ ἐκ παθημάτων ἀλλ' ἐκ καθαρότητος ἀναφανείσα, μόνη δυναμένη διακρίνειν τί τό ὡς ἀληθῶς καλόν τε καὶ λυσιτελές καὶ τί τό μὴ τοιοῦτον, τέλος δέ ὁ ἀρραβῶν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἡ ὑπὲρ γνῶσιν ἀγνοία καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις, ἡ κρυφία τοῦ κρυφίου μετουσία καὶ ὄρασις ἀνέκφραστος (σελ. 240) ἡ μυστικὴ καὶ ἀπόρητος τοῦ αἰωνίου φωτός θεωρία τε καὶ γεῦσις.

Ὅτι δέ τοῦτο ἐστὶ τό τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς καί ὡς αὐτό τό τούς μαθητάς περιαστράψαν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώσει φῶς καί τόν δι' ἀρετῆς καί προσευχῆς κεκαθαρμένον ἀρτίως καταυγάζει νῦν, συνετῶς ἀκούων εἴση. Διονυσίῳ μὲν γάρ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ τῷ ἐν Θαβωρίῳ φανέντι τοῦ Χριστοῦ φωτί τά σώματα τῶν ἁγίων ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κοσμεῖσθαι τε καί περιαστράπτεσθαι σαφῶς εἴρηται. Μακάριος δέ ὁ μέγας «ἡ τῷ τῆς ἐπουρανίου», φησίν, «εἰκόνος ἐνωθεῖσα φωτί ψυχῇ, καί νῦν μὲν μυστηρίων γνῶσιν ἐν ὑποστάσει μυεῖται, ἐν δέ τῇ μεγάλῃ τῆς ἀναστάσεως ἡμέρᾳ τῇ αὐτῇ ἐπουρανίῳ τῆς δόξης εἰκόνι καί τό σῶμα ταύτης καταυγασθήσεται»· «ἐν ὑποστάσει» δέ εἶπεν, ὡς ἂν μή τις νομίσει διὰ γνώσεως καί νοημάτων εἶναι τοῦτον τόν φωτισμόν. Ἄλλως τε καί ὁ πνευματικός ἄνθρωπος ἐκ τριῶν ὑφέστηκε· χάριτος Πνεύματος ἐπουρανίου, ψυχῆς λογικῆς καί γῆϊνου σώματος. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «ἡ θεοειδῆς τοῦ Πνεύματος εἰκὼν νῦν ἔνδον ὡσπερ ἐντυπωθεῖσα, καί τό σῶμα θεοειδῆς ἔξω τότε καί οὐράνιον ἀπεργάσεται». Καί πάλιν· «τῇ ἀνθρωπότητι καταλλαγείς ὁ Θεός, ἀποκαθίστησι τήν πιστεύσασαν ἐν ἀληθείᾳ ψυχὴν, ἐν σαρκί οὖσαν ἔτι, εἰς τήν τῶν οὐρανίων φώτων ἀπόλαυσιν καί τά νοερά αὐτῆς αἰσθητήρια τῷ θείῳ πάλιν φωτί τῆς χάριτος ὀμματοῖ, ὕστερον δέ καί αὐτῷ σώματι περιβαλεῖ τῇ δόξῃ». Καί πάλιν· «οἷων ἀγαθῶν καί μυστηρίων ψυχῶν καί χριστιανῶν ἐνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται, τῷ πείρᾳ παραλαβόντι μόνῳ τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς καταφανές γίνεται· ἐν δέ τῇ ἀναστάσει καί αὐτῷ τῷ σώματι τοιούτων πάρεστι τυχεῖν, βλέπειν τε αὐτά καί οἰονεῖ κρατεῖν, ὅποταν καί αὐτό πνεῦμα γένηται». (σελ. 242) Ἄρ' οὐ γέγονε καταφανές ὡς ἐν καί τό αὐτό ἐστὶ τό θεῖον φῶς, τό τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβῶρ ἐωραμένον καί ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἐνορῶμενον ψυχῶν καί ἡ τῶν μελλόντων αἰώνων ἀγαθῶν ὑπόστασις; Διό καί ὁ μέγας Βασίλειος προοίμιον εἶπε τῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ δόξης τό ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς, ὅς ἀλλαχοῦ φησι σαφῶς ὅτι «διαφαίνετο οἷον τι φῶς θεῖον διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκός τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τούς ὀφθαλμούς τῆς καρδίας κεκαθαρμένους». Ἄρ' οὐ τοῦτο ἐστὶν ἐκεῖνο, τό φανότερον ἐν Θαβωρίῳ διαυγάσαν, ὡς καί ὀφθαλμοῖς σώματος ληπτὸν γενέσθαι, ὡς ἠθέλησεν, ὃ καί τοῖς τήν καρδίαν ἔχουσι τότε κεκαθαρμένην πᾶσι δι' αὐτῆς ἐβλέπετο, τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ὡς ἀπὸ δίσκου τινός φρικτῶς ἔξαστράπτον καί τήν καρδίαν αὐτῶν περιαστράπτον; Μετά τούτων εἶθε καί ἡμεῖς εὐρθείημεν, ἀνακεκαλυμένῳ προσώπῳ τήν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι». Καλόν γάρ, ἐπευξαμένῳ τοῦτο ἐκεῖ τῷ μεγάλῳ, καί ἡμᾶς συνεύξασθαι τούς πιστεύοντας.

Ἀλλὰ τότε μὲν ἐν σαρκί τό μέγα φῶς ἐπιδημήσαν πρὸς ἡμᾶς, οὕτω φαῖνον ἀπὸ τῆς σαρκός ἐκείνης τοῖς κεκαθαρμένοις ἐωρᾶτο· νῦν δέ πῶς αὐτοῖς ὁρᾶται καί πῶς ἔνεστιν ἰδεῖν αὐτό, πορευθεῖς, εἰ ποθεῖς, μάθε παρὰ τῶν ὁρώντων· ὧν καὶ γὰρ πυθόμενος ἐπίστευσα, τό τοῦ Δαβὶδ εἰπεῖν, διό

ἐλάλησα· δεῖ δέ καί προσθεῖναι τό τοῦ ἀποστόλου· «καί ἡμεῖς πιστεύομεν, διό καί λαλοῦμεν». Ὁ τῆ τῶν χρημάτων κτήσει καί τῆ τῶν ἀνθρώπων δόξη καί τῆ τῶν σωμάτων ἡδονῇ διά τήν εὐαγγελικὴν ἀποταξάμενος ζώην καί δι' ὑποταγῆς τῶν ἐν τῇ κατὰ Χριστόν ἡλικίᾳ προσηκόντων τήν ἀποταγήν ταύτην βεβαιώσας, ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ σφοδρότερον ἀνακαιόμενον τόν ἀπαθῆ καί ἱερόν καί θεῖον ἔρωτα καί Θεόν (σελ. 244) ὑπερφυῶς ποθεῖ καί τήν ὑπερκόσμιον πρός τοῦτο ἔνωσιν. Κατ' ἄκρας τοίνυν τούτῳ τῷ ἔρωτι ἀλούς, διερευνησθαι καί περισκοπεῖν ἀναπείθεται τὰς σωματικὰς ἐνεργείας καί τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, εἴ που περιτύχοι, δι' οὗ συνουσίας ἐπιτύχοι Θεοῦ· ὡς οὖν τὰς μὲν ἀλόγους παντάπασιν εὐρίσκει ἢ μυεῖται τῶν ἐμπείρων πυνθανόμενος, τὰς δ' εἰ καί σὺν λόγῳ πράξεις, ἀλλά πρός ὀλίγον τῶν αἰσθητῶν ἀνανευούσας, δόξαν δέ καί τήν διάνοιαν, εἰ καί λογικὰς δυνάμεις, ἀλλ' οὐχί τοῦ ταμείου τῶν αἰσθήσεων ἀπεξευγμένας, δηλαδή τῆς φαντασίας, ἔτι δέ καί διά τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ὡς ὄργάνου τελουμένας, νουνεχῶς συνιείς, ὃ καί ὁ ἀπόστολος ἐξεῖπεν, ὡς «ψυχικός ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», τήν ὑπὲρ ταῦτα καί ὄντως νοεράν ζητεῖ καί τῶν κάτω ἀμιγῆ ζώην, ἀκούων καί τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Νείλου λέγοντος· «κἂν ὑπὲρ τήν σωματικὴν θεωρίαν ὁ νοῦς γένηται, οὐπω τέλεον τόν τοῦ Θεοῦ τόπον ἐθεάσατο· δύναται γάρ ἐν τῇ τῶν νοημάτων εἶναι γνώσει καί ποικίλλεσθαι πρός αὐτήν»· καί πάλιν, «καί ἐν ψιλοῖς νοήμασιν ὁ νοῦς ὧν μακράν ἀπέχει ἀπό τοῦ Θεοῦ».

Μαθῶν δέ καί παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου καί Μαξίμου τοῦ πάνυ, «τόν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τήν μὲν ἔχειν δύνάμιν εἰς τό νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τήν δέ ἔνωσιν ὑπερσίρουν τήν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρός τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ», τοῦτο δὴ ζητεῖ τό ἀκρότατον τῶν ἐν ἡμῖν, τήν μόνην τελείαν καί ἐνιαίαν καί πάνῃ ἀμερῇ τῶν καθ' ἡμᾶς, ἢ καί τοὺς κατὰ διάνοιαν ἀνελιγμούς, ἐν οἷς καί τὰ τῶν ἐπιστημῶν ἔχει τήν ἀσφάλειαν, σχεδόν κατὰ τὰ ἐρπυστικά τῶν ζώων ἐν συναγωγῇ καί διαίρεσει προϊόντας, καί ὀρίζει καί ἐνοποιεῖ, ἅτε εἶδος οὕσα τῶν εἰδῶν. Εἰ γάρ καί πρός αὐτούς καί δι' αὐτῶν πρός τήν πολυμερῆ κάτειοι ζώην ὁ νοῦς, προϊσχύμενος τὰς ἐνεργείας πᾶσιν, ἀλλ' ἔχει δήπου καί τινα ἑτέραν κρείττονα ἐνέργειαν, ἣν αὐτός ἂν ἐνεργοίη καί καθ' ἑαυτόν, ἅτε (σελ. 246) μένειν καί καθ' ἑαυτόν δυνάμενος, ἐπειδάν μερισθῇ τῆς ποικιλοτρόπου ταύτης καί πολυειδοῦς καί χαμερποῦς διαίτης, ὥσπερ δῆτα καί ὁ ἔφιππος ἔχει τινά ἐνέργειαν τοῦ ἠνιοχεῖν διαφερόντως κρείττω, καί οὐχ ἡνίκ' ἂν ἀποβαίῃ μόνον, ἀλλά καί ἐφ' ἵππου ὧν καί ἄρματος, ἐνεργήσειεν ἂν καθ' ἑαυτόν αὐτήν, εἰ μὴ ὅλον ἑαυτόν ἐκὼν ποιοίη τῆς τοῦ ἠνιοχεῖν ἐπιμελείας. Καί νοῦς τοίνυν, εἰ μὴ ὅλος καί ἀεὶ περὶ τὰ κάτω στρέφοιτο, γένοιτ' ἂν καί τῆς κρείττονός τε καί ὑψηλοτέρας ἐνεργείας, εἰ καί μακροῦ δυσχερέστερον ἐφίππου, ἅτε φύσει τήν μετὰ σώματος ἔχων συμπλοκὴν καί ταῖς σωματοειδέσι γνώσεσι συμπεφυρμένος καί τοῖς ἐκ τοῦ τῆδε βίου πολυτρόποις καί δυσἀποβλήτοις σχέσεσι. Τῆς οὖν καθ' ἑαυτόν ἐνεργείας

γενόμενος ὁ νοῦς, ἥτις ἐστὶν ἢ πρὸς ἑαυτὸν στροφή καὶ τήρησις, δι' αὐτῆς ὑπεραναβαίνων ἑαυτὸν, καὶ Θεῶ συγγένοιτ' ἄν.

Διὰ τοῦτο τοίνυν τὸν ὑπαίτιον φεύγει βίον ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ συνουσίας ἐραστῆς καὶ τὴν μοναχικὴν καὶ ἀσυνδύαστον αἰρεῖται πολιτείαν καὶ τοῖς τῆς ἡσυχίας ἀδύτοις ἀπραγμόνως τε καὶ ἀπεριμερίμνως ἐνδαιτιᾶσθαι προθυμεῖται, πάσης σχέσεως ἀπηλλαγμένος, ἐν οἷς προσύλου παντός δεσμοῦ, καθ' ὅσον ἐφικτόν, λύσας τὴν ψυχὴν, συνάπτει τὸν νοῦν τῇ ἀδιαλείπτῳ πρὸς Θεὸν εὐχῇ, καὶ δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὄλος γεγονώς καινὴν καὶ ἀπόρρητον ἄνοδον εἰς οὐρανοὺς εὐρίσκει, τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύστου σιγῆς, ὡς ἂν τις εἴποι, γνόφον καὶ τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀπορρήτου προσέχων ἀκριβῶς τὸν νοῦν ἐν ἀπλουστάτῃ καὶ παντελεῖ καὶ γλυκερᾷ γαλήνῃ καὶ ὄντως ἡσυχίᾳ τε καὶ ἀφθεγξία πάντων ὑπερίπταται κτιστῶν. Ὅλος δ' οὕτως ἐκστάς καὶ ὄλος γενόμενος Θεοῦ, δόξαν ὀρᾷ Θεοῦ καὶ φῶς ἐποπτεύει θεῖον, ἠκιστα αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτον, ψυχῶν δέ καὶ νόων ἀσπίλων εὐχαρι καὶ ἱερόν θέαμα, οὗ χωρὶς οὐδ' ἂν νοῦς ἢ νοεράν ἔχων αἰσθησιν (σελ. 248) ὀρώη τοῖς ὑπὲρ ἑαυτὸν ἐνούμενος, καθάπερ οὐδέ ὀφθαλμὸς σώματος τοῦ κατ' αἰσθησιν φωτὸς χωρὶς.

Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος νοῦς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτως ἐνοῦται τῷ Θεῶ, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ αὐτὸς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτω τῷ καθ' ἡμᾶς «ἐνοῦται νῶ, ἀλλὰ συγκαταβάσει χρώμενος· ὥσπερ γὰρ ἔρωτι καὶ ἀγαπήσει θελγόμενος καὶ δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἐξηρημένου ἔξω ἑαυτοῦ ἀνεκφοιτήτως γινόμενος, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν ἐνοῦται. Ὅτι δὲ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπουρανίοις ἀγγέλοις συγκαταβαίνων ἐνοῦται Θεός, ὁ ἅγιος Μακάριος πάλιν ἡμᾶς διδάξει, «διὰ χρηστότητα», λέγων, «ἄπειρον συσμικρύνει ἑαυτὸν ὁ μέγας καὶ ὑπερούσιος, τοῦ δυνηθῆναι τοῖς νοεροῖς αὐτοῦ κτίσμασι συγκραθῆναι, ψυχαῖς ἀγίων φημί καὶ ἀγγέλοις, ἵνα καὶ αὐτοῖς γένοιτο ζωῆς ἀθανάτου τῇ αὐτοῦ θεότητι μετασχεῖν». Πῶς δ' οὐκ ἂν μέχρι τύτου συγκαταβαίη, ὁ μέχρι σαρκὸς συγκαταβάς, καὶ σαρκὸς θανάτου καὶ θανάτου σταυροῦ, ἵνα περιέλη τό ἐπιπεσόν ἐκ παραβάσεως τῇ ψυχῇ κάλυμμα τοῦ σκότους καὶ τοῦ οἰκείου μεταδῶ φωτὸς, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐν τῷ τὴν ἀρχὴν εἰρημένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν;

Φρίξατε τοίνυν οἱ ἀπιστοῦντες καὶ πρὸς ἀπιστίαν τοὺς ἄλλους ἐνάγοντες, οἱ τυφλοὶ καὶ τοὺς τυφλοὺς ὀδηγεῖν προθυμούμενοι, οἱ πορρωτέρῳ Θεοῦ χωροῦντες καὶ τοὺς ἄλλους ἐπάγοντες, οἱ τῷ μὴ βλέπειν μηδέ φῶς εἶναι τὸν Θεὸν δογματίζοντες, οἱ μὴ μόνον αὐτοὶ τὰς ὀψεις τοῦ φωτὸς ἀποστρέφοντες καὶ τῷ σκότει προστρέχοντες, ἀλλὰ καὶ τό φῶς σκότος λέγοντες καὶ τοσαύτην Θεοῦ συγκατάβασιν ἄπρακτον τό γε εἰς ὑμᾶς ἦκον ἀποτελοῦντες, οὐκ ἂν τοῦτο παθόντες, εἰ τοῖς τῶν πατέρων ἐπιστεύετε λόγοις· οἱ γὰρ τούτοις (σελ. 250) πειθόμενοι, μὴ ὅτι πρὸς τὰ τῶν χαρισμάτων ὑπερφυᾷ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τούτων ἀμφισβητήσιμα πολλὴν τὴν εὐλάβειαν ἐπιδείκνυνται. «Ἔστι» φάρ, φησὶν ὁ ἅγιος Μάρκος,

«χάρις τῷ νηπίῳ ἀγνοουμένη, ἣν οὔτε ἀναθεματίζειν δεῖ διὰ τὴν ἀλήθειαν οὔτε προσδέχεσθαι διὰ τὴν πλάνην». Ὁρᾶς ὡς ἔστι χάρις ἀληθῆς, ἕτερα παρὰ τὴν τῶν δογμάτων ἀλήθειαν; Τί γάρ τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων ἀμφισβητήσιμον; Ἔστιν οὖν ὑπὲρ γνώσιν ἐνεργὸς χάρις ἐναργῆς, δι' ἣν καὶ τὴν μήπω δοκιμασθεῖσαν πλάνην λέγειν οὐκ εὐλαβές. Διό καὶ ὁ θεῖος Νεῖλος παρὰ Θεοῦ τὴν δήλωσιν ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐξαιτεῖν εἰσηγεῖται, «εὐχου», λέγων, «τηνικαῦτα συντόνως, ἵνα, εἰ μὲν ἐκ Θεοῦ ἔστι τό ὄραμα, αὐτός σε φωτίσει, εἰ δέ μή, θᾶπτον τὴν πλάνην ἐκδιώξῃ ἀπὸ σοῦ». Καὶ μὴν οὐδέ τοῦτο οἱ πατέρες ἠνέσχοντο μὴ ἐξειπεῖν ἡμῖν, τίνα τὰ τῆς πλάνης καὶ τίνα τὰ τῆς ἀληθείας γνωρίσματα. «Ἡ γὰρ πλάνη, κἂν τό τοῦ ἀγαθοῦ πρόσωπον ὑποκρίνηται κἂν ὁράσεις λαμπράς περιβάλληται, ἐνέργειαν ἀγαθὴν παρασχεῖν οὐ δυνήσεται· οὐ γὰρ κόσμου μῖσος, οὐ περιφρόνησιν ἀνθρώπων δόξης, οὐκ ἐπιθυμίαν τῶν οὐρανίων, οὐ κατάστασιν λογισμῶν, οὐκ ἀνάπαυσιν πνευματικὴν, οὐ χαράν, οὐκ εἰρήνην, οὐ ταπεινώσιν, οὐ κατάπαυσιν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν, οὐ διάθεσιν ψυχῆς ἀρίστην· ταῦτα γὰρ εἰσι τὰ τῆς χάριτος ἐνεργήματα, ὧν τὰναντία εἰσι τὰ τῆς πλάνης γεννήματα». Ἦδη δέ τινες ἐκ πολλῆς πείρας καὶ τῆς νοερᾶς θέας αὐτῆς εἰρήκασιν ιδιότητος, ὡς ἂν ἔχοι τις καὶ πρό τῶν ἐνεργημάτων τεκμηριώσασθαι. «Καὶ τοίνυν εἶση», φησὶν, «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τό ἐλαμφθέν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερόν φῶς, πότερον τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν, ἵνα μήτε τόν τῆς πλάνης ἀναιρέτην πλάνον εἶναι νομίσης μήτε τὴν πλάνην ἀλήθειαν».

Ἄλλ' οὐχὶ τό ἀπλανές φῶς τό ἄτρεπτον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ χαρίζεται· «τοῦτο γὰρ ὁ λέγων», καθάπερ τις ἔφη τῶν πατέρων, «τοῦ μέρους τῶν λύκων ἔστι». Σκοπεῖτωσαν (σελ. 252) δὴ πόσον τῆς ἀληθείας ἀποπλανῶνται οἱ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἐν τισιν ἐλλείψεων τοὺς κεχαριτωμένους πεπλανημένους ἀποφαινόμενοι, μηδὲ τοῦ τῆς Κλίμακος ἀκούοντες λέγοντος· «οὐκ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀγγέλου τό μὴ κλέπτεσθαι ἐφ' ἁμαρτήμασιν εἶναι»· καὶ πάλιν, «τινὲς ἐξ ἐλλείψεως ἑαυτοὺς εὐτελίζουσι καὶ ἐκ πταισμάτων τὴν τῶν χαρισμάτων μητέρα ῥυκείωσαντο». Ἀπάθεια γοῦν ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἀγγέλων ἀλλ' ἀνθρωπίνῃ ζητεῖται, ἣν γνώση καὶ οὐκ ἀπατηθῆση ἐν σεαυτῷ οὔσαν κατὰ τόν αὐτόν ἅγιον ἐν πλήθει φωτός ἀρρήτου καὶ προσευχῆς ἔρωτι ἀμυθήτῳ· καὶ πάλιν, «ψυχὴ προλήψεως ἐλευθερωθεῖσα πάντως θεῖον φῶς ἐθεάσατο· γνώσιν δέ δογμάτων θείων, πόσοι μετὰ ποληρήψεων ἔχουσι;» καὶ πάλιν, «ἐξ ἄλλων μὲν οἱ τῇ ψυχῇ ἀσθενεῖς γνωρίζουσι τὴν πρὸς ἑαυτοὺς τοῦ Κυρίου ἐπίσκεψιν, οἱ δέ τέλειοι ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας;» καὶ πάλιν, «ἐν μὲν τοῖς εἰσαγωγικοῖς πληροφορία τοῦ κατὰ Θεόν εἶναι αὐτῶν τὰ διαβήματα ἢ τῆς ταπεινώσεώς ἔστι προσθήκη· ἐν δέ τοῖς μέσοις, ἢ τῶν πολέμων ἀναχώρησις· ἐν δέ τοῖς τελείοις, ἢ τοῦ θεοῦ φωτός προσθήκη καὶ περιουσία».

Εἰ τοίνυν μὴ νοερόν τουτί τό φῶς καὶ γνώσες παρεκτικόν, καθάπερ οἱ πατέρες λέγουσιν, ἀλλὰ γνώσις ἔστιν, ἢ ταύτης δέ περιουσία δεῖγμα θεοφιλοῦς τελειότητος. Σολομῶντος ὁ βίος τελεώτερός τε καὶ

θεοφιλέστερος ἂν ἦν τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων, ἵνα μὴ λέγω καὶ τῶν ἐπί σοφίας περιουσία θαυματομένων Ἑλλήνων. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν εἰσαγωγικῶν ἔστιν οἷς καὶ ὅτε, ἀλλ' ἀμυδρότερον, τό τοιοῦτον ἐπιλάμπερι φῶς καὶ τοῖς τελείοις γίνεται προσθήκη ταπεινώσεως, ἀλλ' ἑτέρα τῷ εἶδει παρὰ τὴν τῶν εἰσαγομένων, διὰ τοῦτο ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτός· «τά μὲν μικρά παρὰ τοῖς τελείοις οὐ μικρά, τά δὲ μεγάλα παρὰ τοῖς μικροῖς οὐ πάντως τέλεια». (σελ. 254) Ὅτι δὲ καὶ τούτοις ἡ θεία χάρις ἐπιφαίνεται φιλανθρώπως, εἴση σαφῶς, εἰ πείσῃ Διαδόχῳ τῷ θαυμασίῳ· «ἡ χάρις γάρ», «τὴν ἀρχὴν ἐν αἰσθήσει πολλῇ, τὴν ψυχὴν τῷ οικείῳ εἶωθε περιουγάζειν φωτί· περὶ δὲ τά μέσα τῶν ἀγώνων ἀγνώστως τά πολλά ἐνεργεῖ». «Τό γάρ ἅγιον Πνεῦμα», κατὰ τὸν ἐν Πνεύματι λαλοῦντα Νεῖλον, «συμπάσχον τῇ ἡμετέρα ἀσθενείᾳ, καὶ ἀκαθάρτοις οὖσιν ἡμῖν ἐπιφοιτᾷ καὶ, εἴπερ εὐρήσει τὸν νοῦν μόνον φιλαλήθως αὐτῷ προσευχόμενον, ἐπιβαίνει αὐτῷ καὶ πᾶσαν τὴν κυκλοῦσαν αὐτὸν τῶν λογισμῶν ἢ νοημάτων φάλαγγα ἐξαφανίζει». Ὁ δὲ ἅγιος Μακάριος, «ἀγαθός ὢν ὁ Θεός», φησὶν, «ὀρέγει τοῖς αἰτούσι φιλανθρωπότερον τά αἰτήματα· τῷ τοίνυν εἰς προσευχὴν ἑαυτὸν ἐκπονοῦντι, κἂν εἰ ἢ πρὸς τὰς ἄλλας τῶν ἀρετῶν τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιδεικνυται τὴν σπουδὴν, ἐνίοτε μὲν αὐτῷ ἡ θεία χάρις ἐπιφοιτᾷ, καὶ δίδεται τούτῳ χάριτος ἐκ μέρους ἐν εὐφροσύνῃ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ζήτησιν εὐχή, ἀλλ' ἔρημος οὗτος τῶν ἄλλων πάντων μένει καλῶν· δεῖ δὴ μὴ ὀλιγώρως ἔχειν πρὸς τᾶλλα, ἀλλὰ τριβῇ καὶ γυμνασίᾳ τὴν καρδίαν ἀντερίζουσιν ἐνδοτικὴν καὶ πειθήνιον τῷ Θεῷ ποιεῖν τὴν σπουδὴν τε καὶ κτῆσιν ἀπάσης ἀρετῆς· οὕτω γάρ καὶ τό δοθέν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς εὐχῆς χάρισμα πρὸς ἐπίδοσιν ἤξει, συνεπαγόμενον ταπεινοφροσύνῃ ἀληθῇ καὶ ἀγάπῃ ἀψευδῇ καὶ πάντα τὸν τῶν ἀρετῶν κατάλογον, ὃν καὶ προβιασάμενος ἐξεζήτησεν».

Ὁρᾷς τῆς πατερικῆς νοουθεσίας τοῦπίσημον; Προσεποικοδομεῖ γάρ τό λεῖπον, ἀλλ' οὐκ ἐξορύττει τοὺς θεμελίους διὰ τό μήπω τοὺς τοίχους ἐπεγεροθῆναι, οὐδέ καθαιρεῖ τούτους διὰ τό μή τούτοις ἐπικεῖσθαι τὸν ὄροφον. Καὶ γάρ οἶδε, τῇ πείρᾳ συνείς, ὡς κόκκον μὲν συνάπεως σπειρομένην τὴν ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ὃ μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων ἐστίν, ὕστερον δ' ἐπὶ τοσοῦτον ἀυξομένην καὶ τὰς (σελ. 256) τῆς ψυχῆς πάσας ὑπεραναβαίνουσιν δυνάμεις, ὡς καὶ τῶν οὐρανίων πτηνῶν ἐπιτερπέδες εἶναι σκῆνωμα. Οὗτοι δ' οὖς φῆς, ὑπ' ἀκρισίας εἰς τό κρίνειν χωροῦντες, ὑπ' ἀπειρίας ἀφαιροῦνται, κἂν τι προσῆ τοῖς ἀδελφοῖς λυσιτελεῖν δυνάμενον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν ὑπ' ἀναιδεΐας ἀρπάζοντες, τὸν μὲν ἄξιον ἀποφαίνονται χάριτος, ὅς ἂν δήπου τούτοις δοκῇ, τὸν δ' οὐ Θεοῦ γάρ μόνον τοὺς ἀξίους οικείας χάριτος κρίνειν. Εἴ τοίνυν αὐτός τινα προσελάβετο, «σύ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» φησὶν ὁ ἀπόστολος. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐπανελθόντες ὅθεν ἐξέβημεν καὶ μικρά προσειπόντες ἐπίσχωμεν τό νῦν ἔχον τὸν λόγον εἰς πολὺ μῆκος ἀποτευνόμενον.

Ὁ τοῦτο τό μέγα τῆς καινῆς χάριτος μὴ πιστεύων μυστήριον, μηδέ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς θεώσεως βλέπων, οὐδέ σαρκός ἡδονῆς καὶ χρημάτων

καί κτημάτων καί τῆς πρὸς ἀνθρώπων δόξης καταφρονεῖν δύναιτ' ἄν. Εἰ δ' ἄρα καί δυνηθεῖη κἄν πρὸς βραχύ, φυσίωσις αὐτόν ὡς τό τέλειον ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τόν τῶν ἀκαθάρτων ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τόν τῶν ἀκαθάρτων κατασπᾶται κατάλογον. Ὁ δέ πρὸς ἐκεῖνο βλέπων, κἄν ἅπαν ἔργον ἀγαθόν κτήσῃται, προκείμενον ἔχων τὴν ὑπερτελῆ καί ἀτέλεστον τελειότητα, ἑαυτόν οὐπω λογίζεται κατειληφέναι τι καί οὕτω τῆ ταπεινώσει προστίθησι· διανοούμενος δέ τοῦτο μὲν τὴν τῶν προωδευκότων ἀγίων ὑπεροχὴν, τοῦτο δέ τὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας ὑπερβολήν, πενθῶν, τό τοῦ Ἡσαΐου βοᾷ, «οἴμοι ὅτι ἀκάθαρος ὢν καί ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχων, Κύριον Σαβαώθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου». Τό δέ πένθος τοῦτο τῆ καθάρσει προστίθησιν· ἐπιδαψιλεύεται δέ ταύτη παράκλησιν τε καί ἔλλαμψιν ὁ τῆς χάριτος Κύριος. Ἐνθεν τοι καί ὁ τῆ πείρα διδάσκων Ἰωάννης φησίν· «ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο· καθαρότης δέ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν. Δεκτικὴ τοίνυν τῆς ἐλλάμψεως ταύτης καρδία κεκαθαρμένη· ὅσα δέ περὶ θεοῦ λέγεται (σελ. 258) καί γινώσκειται, καί καρδία ἀκάθαρος δέχεται. Φανερόν τοίνυν ὡς ὑπὲρ λόγον τε καί γνῶσιν αὕτη ἡ ἔλλαμψις. Κἄν γνῶσιν τις ταύτην εἴποι καί νόησιν, ὡς τῶ νῶ χορηγουμένην ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, ἕτερον εἶδος λέγει νοήσεως, πνευματικόν τι καί αὐταῖς ταῖς πισταῖς καρδίαις, εἰ μὴ δι' ἔργων καθαρθεῖεν, ἀχώρητον. Διό καί τό παρέχον τό ὄραῖν καί ὀρώμενον, ταυτό δ' εἰπεῖν τό καθαρᾶς καρδίας φῶς, ὁ Θεός, «μακάριοί» φησιν «οἱ καθαροὶ τῆ καρδία, ὅτι αὐτοὶ τόν Θεόν ὄψονται». Πῶς οὖν οὗτοι διὰ τοῦτο μακάριοι, εἴπερ ἡ ὄρασις αὕτη γνῶσις, τὴν δέ καί ἡμεῖς ἔχομεν οἱ ἀκάθαροι; Καλῶς ἄρ' εἶπεν ὁ ἔλλαμψις καί τὴν ἔλλαμψιν ὀριζόμενος ὅτι ἔλλαμψις ἐστὶν οὐ γνῶσις ἀλλ' «ἄρρητος ἐνέργεια ὀρωμένη ἀοράτως», οὐ γάρ αἰσθητῶς, καί «νοουμένη ἀγνώστως», οὐ γάρ λογιστικῶς.

Ἦν μὲν οὖν προσθεῖναι καί ἕτερα· δέδοικα δέ μή καί ταῦτα μάτην προέθηκα. Κατά γάρ τόν αὐτόν ἅγιον «ὁ ἐλλάμψεως Θεοῦ αἴσθησιν καί ἐνέργειαν τοῖς ἀγεύστοις διὰ λόγου διηγείσθαι βουλόμενος, ὅμοιός ἐστι τῶ τοῖς μή γευσάμενοις μέλιτος τὴν αὐτοῦ γλυκύτητα διὰ λόγων διδάσκειν ἐθέλοντι». Πρὸς σέ δ' ὅμως ἡμῖν οἱ λόγοι γεγόνασιν, ὡς ἂν καί σύ τᾶληθές ἀκριβῶς εἰδείης καί ἡμᾶς ὁμολογοῦντας ταῖς τῶν πατέρων φωναῖς, ὧν τὰς ὑπολοίπους ὑπογεγραμμένας οὔσας, διέξιθι.

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ (Σελ. 260)

**ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ
ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ
ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ Η ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ
ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ**

Οὐδέν ψεύδους δεινότερον, οὐδέν συκοφαντίας ἄχθους βαρύτερον τοῖς ἐνεργοῦσιν ἀλλ' οὐ τοῖς πάσχουσιν. Οἱ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε καὶ δοκιμώτεροι γίνονται καὶ δι' ὑπομονῆς τῶν οὐρανίων βραβείων ἐπιτυγχάνουσιν, «ἀπολεῖ δέ Κύριος πάντας τοὺς λαλοῦντας τό ψεῦδος». Εἰ δέ καὶ ἀποστερητῆς τις ὢν, ὡς ἀποστερηθεὶς βοᾷ, καὶ ὁ συκοφάντης ὡς συκοφαντηθεὶς κατὰ τοῦ πεπονθότος καὶ μηδέν εἰργασμένου δεινὸν ἀποδύρεται, τίνα καταλείπει κακίας ὑπερβολήν; Τίνος δέ καταδίκης οὐκ ἄξιος; Εἰ δέ καὶ μὴ ταύτης πειρῶτο νῦν, ἀλλ' «ἐαυτῷ θησαυρίζει τὴν ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ δικαιοκρισίας καὶ ἀποκαλύψεως Θεοῦ». Ταῦτ' ἄρ' ἐγὼ τὸν ἐκ Σικελίας ἦκοντα καὶ φιλοσοφεῖν τὴν ἔξω παιδείαν ἐπαγγελλόμενον ἐπὶ νοῦν λαμβάνων θρηνῶ. Τοῦτον γὰρ κατὰ μοναχοὺς ἐσταλμένον ὄρων, ἔχαιρον ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος ὡς καὶ τὰ θεῖα προῖών σοφός ἐσται, συνελθὼν τοῖς ἐκκρίτοις τῶν παρ' ἡμῖν μοναχῶν, οἱ τοῖς ἄλλοις πᾶσι χαίρειν εἰπόντες, διὰ βίου μεθ' ἡσυχίας τῷ Θεῷ προσανέχουσι. Γένοιτο γὰρ ἂν ἡμῖν, οὕτως ἔλεγον, γραμματεὺς ὅμοιος θησαυρῷ, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον, ἐκφέροντι παλαιὰ τε καὶ νέα. Νῦν δ' ἅπαν τὸνναντίον ἐξέβη καὶ δι' ὃν ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθοῖς ἔχαιρον, πένθος ἀρτίως καθίκετό μου τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ψυχῆς. Προσηλθε μὲν γὰρ τισι τῶν ἡμετέρων, καὶ τούτων τοῖς (σελ. 262) ἀπλουστέροις, τὸν μαθητιῶντα ὑποκρινόμενος, ἀπέστη δ' ἐπὶ τοσοῦτῳ κατεγνωκέναι δεῖξας αὐτῶν, ὡς καὶ συγγράμματα κατ' αὐτῶν οὐδέν μικρὸν οὐδέ μέτριον ἐπικαλοῦντα συνθεῖναι καὶ μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων παρησιάζεσθαι κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν φοιτῶντων αὐτῷ καὶ περιβομβούντων μειρακίων, καὶ τούτων ἔπειθεν ἐκείνους ὅσοι μὴ πρεσβυτικὸν ἐπαγγέλλονται φρόνημα καὶ μοναχῶν τοὺς μὴ πείραν ἐσχηκότας ἡσυχίου διαγωγῆς. Ἦρξατο δὲ διαδίδοσθαι πᾶσιν ὁ λόγος ὡς ἀποτροπαίου φρονήματος ὑπὸ τῶν ἡσυχάζοντων πρεσβευομένου· καὶ ὄνομα γὰρ αὐτοῖς περιέθηκε τῶν φαυλοτάτων, «ὄμφαλοψύχους» προσαγορευσας, καὶ τὴν ἣν αὐτός ἔλεγεν αἴρεσιν «ὄμφαλοψυχίαν» προσειρηκώς· ὄνομαστί δέ μηδένα προβαλλόμενος τῶν παρ' αὐτοῦ κατεγνωσμένων ἐκείνων, τοῖς κρείττοσί τε τῶν ἡμετέρων ἐντετυχηκέναι λέγων, πάντας οὕτω σαφῶς ἐποιεῖτο τοῖς ἐγκλήμασιν ὑπευθύνους.

Ἐζήτουν τοίνυν καὶ αὐτός παρ' ἐκείνου ταυτί τὰ γράμματα. Διὰ τοσαύτης δ' ἐκείνος ἐποιεῖτο σπουδῆς μηδενί ταῦτα τῶν καθ' ἡμᾶς εἰς

ὄψιν ἐλθεῖν, ὡς καί τοις πρό ὀλίγου ὠμιληκόσιν ἡμῖν καί ἅπαξ ποτέ τεθεαμένοις ἡμᾶς οὐ παρεῖχε, μή πρότερον ἐξορκίσας μηδενί δεῖξαι τῶν τήν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων. Πλανώμενα δ' οὕτως ἐν σκότει καί τό φῶς φεύγοντα τῆς παρρησίας τάς ἐμάς ὅμως χειρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε. Λαβῶν οὖν καί αὐτός ἔστιν ἅ διηλθον καί εἶδον ὡς ἔπος οὐδέν ὑγιές, ἀλλά πάντα ψεῦδος καί συκοφαντίαν δεινήν. Ἔλεγε γάρ ὡς ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων ὧν κατηγορεῖ, τήν μὲν θείαν πᾶσαν Γραφήν ἀνωφελῆ πᾶσι παντάπασιν εἶναι, πονηράν δέ τήν τῶν ὄντων γνῶσιν, τήν τε τοῦ (σελ. 264) τοῦ Θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν καί πρὸς ταύτην ἄγειν τήν θεωρίαν ἕτερά τινα αἰσθητά τηρήματά τε καί ἐνεργήματα καί ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δέ ἅπαντα ὀμφαλοψυχίαν οὐκ οἶδ' ὅπως καλέσας καί δαιμονιώδη ἀπελέγξας, ὡς αὐτός ᾤετο, καί καταστήσας ἑαυτὸν μόνον ἀσφαλῆ διδάσκαλον, τὸν τευθεν περὶ προσευχῆς νοεράς καί φωτός ἱεροῦ διεξήκει, καί ἀναβάσεις καί μέτρα προετίθει θεωρημάτων καί γνώσεων, καί τό πλεῖστον τῆς ἐν αὐταῖς τελειότητος ἐμαρτυρεῖτο οἱ προσγίνεσθαι παρὰ τῆς ἔξω παιδείας καί τῆς περὶ ταύτην σπουδῆς, δῶρον οὖσαν Θεοῦ, τῶν προφήταις καί ἀποστόλοις δεδομένων ὁμοίως.

Εἶχε μὲν οὕτω τά τῶν συγγραμμάτων αὐτῶ, καί τούτων οὐ μικρῶ χείρῳ διεννοεῖτο καί συνεσκεύαζε, μέχρις οὗ πυθόμενος τάς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπεδειλίασεν, ὡς τά γράμματα οἱ ταῦτα συγκλειῖσαι σκόπει καί ὡς σκανδάλων αἰτία καταλιπεῖν τε καί ἀφανίσαι παντάπασιν ἐπ' ἐκκλησίας ὁμολογήσαι. Ὡς δέ διὰ τούτους λόγους τούτους ἀφείθη καταδίκης δικαίας, ἐνέτυχε δέ καί τισι τῶν ἀντιλεγόντων ἡμετέρων βιβλίων πρὸς τά τοιαῦτα καί τό ἄφυκτον κατενόησε τῶν ἐλέγχων, τήν αἰσχύνην οὐ φέρων, καθίσας αὐθις, τά μὲν ἀπαλείφει τῶν οἰκείων γραμμάτων, τά δέ ἀμείβει, καί τό μὲν τῆς ὀμφαλοψυχίας ὄνομα ἐξαλείφει παντάπασιν, ὄνομα μόνον ἐξεληλεγμένον, πράγματος ἐστερημένον καί κατὰ μηδενός ὑποκειμένου λέγεσθαι δυνάμενον, ὥσπερ ὁ τραγέλαφος καί ἰππάνθρωπος καί ὅσα τῆς ψιλῆς ἐπινοίας ἐστίν. Ἄ δέ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνετο, φυσικά προσαγορεύει νῦν, οὐκ οἶδα καί τοῦτο πῶς. Οἷς δ' ἐνέτυχε τῶν ἐμῶν, τά μὲν ὡς μηδ' ἰδὼν παραλείπει, μηδ' ἀντιβλέψαι πρὸς ἐκεῖνα τολμῶν, ἔστι δ' ἅ συκοφαντικῶς ἀμείψας, ἔπειτα κατ' ἐκείνων χωρεῖ, καί τοῦθ' οὕτω πράττων, αὐτός ὡς συκοφαντούμενος ἀποδύρεται. (σελ. 266) Πιστεύει δέ ταῦτα οὐδέ τοῖς φίλοις ἐταίροις ἑαυτοῦ πᾶσιν, ἀλλ' ὀλίγοις πάνυ τῶν οἰκειοτάτων, ὧν εἷς ὡς ἐμέ, διακομίσει ταῦτα δίκαιον ἔγνω, παρ' ἑαυτοῦ τήν ἀπάτην φωράσας κάμει ἰκετεύσας ἑμαυτῶ καί τοῖς λόγοις χρήσασθαι, πρὸς ἕκαστον ἐν μέρει τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ψεύδους ἀντικαθισταμένῳ καί τό τῆς ἀληθείας φέγγος νόθοις διδασκαλίαις ἀνεπισκόπητον, ἐφ' ὅσον ἄρα δυναίμην, κατασκευάζοντι. Δεῖν οὖν κρίνας ὑπακοῦσαι τῇ καλῇ ἀξιῶσει καί συνήγορον ἑμαυτὸν αὐθις τῆς ἀληθείας ποιῆσαι πρὸς δύναμιν, ἄρξομαι καί νῦν ἀπὸ τοῦ Περί λόγων ἐκείνῳ λόγου, καθάπερ καί πρότερον.

Ἔστι δὴ αὐτῶ τό προοίμιον τοῦτο· «Ὡσπερ ἐπὶ τῆς ὑγείας οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας· αὐτόθεν μὲν γὰρ δίδοται παρὰ Θεοῦ καὶ δι' ἐπιμελείας εὐρίσκεται· καὶ ὡσπερ οὐκ ἄλλο μὲν εἶδος ὑγείας δίδοται παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄλλο δὲ διὰ τῆς ἰατρικῆς παραγίνεται, ἀλλὰ τό αὐτό, οὕτω καπὶ τῆς σοφίας· δίδωσι δὲ ἡμῖν ταύτην προφήταις καὶ ἀποστόλοις Θεός, δέδωκε δὲ ἡμῖν τά τε διὰ τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τά κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, δι' ὧν πάλιν τὴν σοφίαν ζητοῦντες εὐρίσκομεν». Οὕτω ταῦτα πάνυ δεινά, καίπερ ἐξισάζοντος τά μακρῶ πάνυ καὶ ὅσον οὐκ ἂν εἶποι τις διαφέροντα· καὶ τά ἀνίατα γὰρ ἰᾶται Θεός καὶ νεκρούς ἐκ τάφων ἀνίστησι καὶ σοφία προφήταις καὶ ἀποστόλοις αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ Πατρὸς λόγος, ἢ πρό αἰώνων σοφία, ὡς καὶ Παῦλος περὶ αὐτοῦ λέγει· «ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἡ δ' ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων σοφία καὶ ἢ παρ' ἰατρῶν προσγινομένη ὑγεία, παρὰ τοσοῦτον οὐκ ἔστιν ἐκείναις ταῦτό, παρ' ὅσον Ἑλλήνων προφήται διενηνόχασι, καὶ Γαληνῶν καὶ Ἱπποκρατῶν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, εἰ δὲ βούλει καὶ Χριστός αὐτός, ὁ Ἰησοῦς δι' ἡμᾶς κληθῆναι καταδεξάμενος. Ἴσον τοίνυν ἔμοιγε δοκεῖ ταῦτά τε λέγειν ταῦτά καὶ πυγολαμπίδι παραπλήσιον εἶναι τὸν ἥλιον, ἐπειδήπερ ἄμφω φῶς ἐπ' ἀέρος δεικνύουσιν.

(σελ. 268) Ἀλλὰ «τά τῶν θεουργῶν», φησί, «λόγισ καὶ ἢ ἐν τούτοις σοφία τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία πρὸς ἓνα σκοπὸν ὁρᾶ καὶ τό αὐτό κέκτηται τέλος, τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν. Μία γὰρ ἢ διὰ πάντων ἀλήθεια, τοῖς μὲν ἀποστόλοις ἀμέσως ἐκ Θεοῦ δοθεῖσα τὴν ἀρχὴν, παρ' ἡμῶν δὲ δι' ἐπιμελείας εὐρισκομένη· πρὸς δὲ ταύτην τὴν θεόθεν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένην ἀλήθειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν πέφυκε τά κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα καπὶ τὰς ἀῦλους ἀρχετυπίας ἀνάγεσθαι τῶν ἱερῶν συμβόλων ἀπλανῶς τά μέγιστα συμβάλλεται». Τίς ταῦτ' ἀκούων οὐ νεμεσήσει τῶν εὐ φρονούντων καὶ τό διάφορον αὐτῶν ὅσον ἐπισταμένων, ὅτι καὶ συντάττεται γοῦν ὅλως ἢ θεουργικὴ σοφία τοῦ Πνεύματος τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία, καὶ ταῦτα παρὰ τῶν ταῦτά φρονεῖν δοκούντων ἡμῖν καὶ τὰς ἀντιρρήσεις αἰτιωμένων ὡς πρὸς ὁμόφρονας; Οὐχ ἢ μὲν «ἄγονός τε καὶ ἄκαρπος», κατὰ τὸν Νύσσης θεηγόρον Γρηγόριον, μηδὲν δοῦσα τῶν μακρῶν ὠδίων καρπὸν, μηδ' εἰς τό φῶς τῆς θεογνωσίας προάγουσα, ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος γονιμωτάτη τε καὶ πολύτεκνος, οὐ σύνδυο καὶ σύντρεις, κατὰ τὰ πολυτόκα τῶν ζώων, πεφυκυῖα τίκτειν, ἀλλ' ὅλας χιλιάδας εἰσάπαξ ἀναγεννῶσα κακ τοῦ δεινοῦ σκότους, εἰς τό θαυμαστόν τοῦ Θεοῦ μετατιθεῖσα φῶς, ὡς ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν πράξεως ἐδιδάχθημεν; Ὁ καὶ ὁ προφήτης προῖδών καὶ τοῦ θαύματος γεγονώς ὄλος ἔλεγεν· «εἰ ὠδινεν ἢ γῆ αἴφνης, εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ;». Οὐχὶ τῇ μὲν ἀμφισβητήσιμον ἔνεστι τἀληθές καὶ τῶ ψεύδει συμμιγές, διό καὶ ἀεὶ ἐντιλέγεσθαι πέφυκεν, ὡς καὶ οἱ καθηγεμόνες αὐτῆς συμμαρτυρήσαιεν ἂν, τῇ δὲ οὐδεὶς, κατὰ τὴν θεσπεσίαν τοῦ εὐαγγελίου φωνήν, ἀντιστῆναι δύναται, σαφές καὶ τοῦ ἐναντίου παντάπασιν ἄμικτον προβαλλομένη τό ἀληθές; Οὐχὶ ταύτης μὲν τῆς τῶν θείων λογίων σοφίας τό (σελ. 270)

ἀληθές ἀναγκαῖον ἡμῖν ἐστι καὶ λυσιτελές καὶ σωτήριον, ἐκείνης δέ τῆς ἕξωθεν προσγινομένης οὐκ ἀναγκαῖον, οὐδέ σωτήριον; Ὅθεν δεικνύται καὶ διπλοῦν εἶναι τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν τέλος ἐστὶ τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον μηδὲ σωτήριον ζητεῖ μὲν ἢ ἕξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δὲ ἦττον. Πῶς οὖν δι' ἀμφοτέρων τούτων μίαν εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν;

Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ζήτησιν τὸ ἐξεταστικὸν μεταφέροντες τῆς τῶν ἕξω μαθημάτων φιλοσοφίας καὶ πρὸς τὴν τῶν λογίων σαφήνειαν ἔστιν οἷς τῆς ἐκεῖθεν παιδείας χρώμενοι ρᾶσ' ἂν ἐκτραπείημεν τοῦ ὀρθοῦ, μὴ τὴν μόνην οὔσαν κλεῖν τῶν ἱερῶν γραφῶν ἔχοντες, τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, καὶ αὐτοῖς τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις μὴ ποδηγούμενοι. Δῆλον γοῦν ὡς ἐντεῦθεν κἀκεῖνα πρὸς τὸ λυσιτελοῦν μεταποιεῖται τε καὶ μετατάττεται· ἀνευδεῆς μὲν γὰρ ἡ σοφία τοῦ Πνεύματος, ἐν δὲ τῷ ὄντως ἀγαθῷ καὶ τὸ μὴ ὄντως ἀγαθὸν ἀγαθύνεται, κατὰ τὴν τοῦ πυρός τε καὶ φωτός φύσιν, ὡς ἐν ἀμυδρῷ τύπῳ, πυρῶδη καὶ φωτοειδῇ δεικνύσαν τὰ πλησιάζοντα. Πῶς οὖν ἓν εἶδος σοφίας ἐκ τῶν ἱερῶν διδαγμάτων καὶ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἡμῖν προσγενήσεται καὶ τῇ ἀποστολικῇ σοφίᾳ ταυτόν, ἣτις ἐν βραχεῖ διαλάμψασα τότε, περιέσχε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, τοὺς μὲν ἕξω σοφούς ἀσόφους ἐλέγξασα, τοὺς δὲ ἰδιώτας τῆς ιδιωτείας ἐκείνης οὐκ ἀπαλλάξασα, σοφούς δὲ καὶ ἰδιώτας ἐκ τῆς ἀθέου πλάνης μεταθεῖσα πρὸς τὴν εὐσέβειαν; Πῶς οὖν μία ἢ διὰ τούτων ἀλήθεια; Γνοίη δ' ἂν τις σαφῶς τὴν ἀτοπίαν τῶν τοιούτων ρημάτων, εἰ καὶ κατὰ τοὺς πατέρας τὰ μαθήματα ταῦτα προσαγορεύσας, εἶτα πειρῶτο συνάπτειν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος καὶ τῷ καταλόγῳ τῶν κατὰ ταύτην θείων δώρων ἐγκρίνειν, φάσκων «ἐδώρησατο ἡμῖν ὁ Θεὸς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν καὶ τὴν (σελ. 272) πολυάσχολον ματαιότητα, ἵνα διὰ τούτων τὴν τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων σοφίαν κτησώμεθα». Τίς κοινωνία θεοπνεύστῳ διδασκαλίᾳ πρὸς ματαιότητος; Τί δὲ μέλει τῇ θεουργικῇ σοφίᾳ πάσης τῆς ἐν ἀστράσιν ἀληθείας; Καίτοι ὁ φιλόσοφος, οὐ ταύτην τὴν ἀλήθειαν ἀπολεξάμενος εἶτα τοῖς πνευματικοῖς καὶ θείοις ὄντως συνῆψε δώροις, ἀλλὰ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, περιττὴν τὴν τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀκροβυστίαν, ὡς εἰπεῖν, περικείμενα.

Τὸ μέντοι πρὸς τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰσάγειν αὐτόθεν τὴν ἕξω φιλοσοφίαν ἴσως οὐ τελέως ψευδές, ὑπό τι γὰρ ἂν εἴη ἀληθές, ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἢ τῶν ὄντων γνῶσις καὶ ἡ σοφία, ἣν ὁ Θεὸς προφήταις καὶ ἀποστόλοις ἀμέσως δέδωκε. Πνεῦμα γὰρ ἅγιον ἐκείνη· Πνεύματος δὲ ἁγίου μετόχους Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους καὶ Ἑλληνας οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν· καὶ «Πνεῦμα μὲν ἅγιον παιδείας» λογισμῶν καὶ πράξεων ὑπαιτίων μακρὰν ἀπώκισται καὶ «οὔτε εἰς κακότεχνον ψυχὴν εἰσελεύσεται» κατὰ τὸ γεγραμμένον «οὔτε ἐν σώματι κατοικήσει κατάχρεω ἁμαρτίας». Τῆς δὲ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων γνώσεως καὶ ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους παντός μᾶλλον ἐξίκετο ψυχὴ, ὃν κακότεχνον οἶ

θηγόροι προσεῖπον· τί δέ αὐτῶ καί τῆς τοῦ σώματος ἀγνεΐας τεκμήριον ἔχοι τις ἄν εἰπεῖν; Ἀλλά κἂν τῶ πλατωνικῶ σώματι ἢ τῶν μαθημάτων γνῶσις ἐνῶκει, ὅς μητρὶ καί θυγατρᾶσιν ἐκείνης συνῶκει δυσί· καί τῶν προφητικῶν δέ καί ἀποστολικῶν λογίων εἴ τις ἐξ ἐπιμελείας τὴν γνῶσιν κτήσαιοτο, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὴν ἐκείνων ἔχειν σοφίαν, ὅπόσον ὀφθαλμὸς ἥλιος ἢ σελήνη τελέσαι, τῶν ἀκτίνων ἡλίου τε καί σελήνης μεταλαχόν· διό τὰ τῶν προφητῶν εἰδότες προφήται τυγχάνομεν ὄντες οὐδαμῶς. Καί ἡ μὲν ἀποστολικὴ σοφία ἐξ ὀλίγων τῶν κεκτημένων ἐν βραχεῖ χρόνῳ κόσμον (σελ. 274) ὅλον ὑψοῦ πρὸς οὐρανόν ἤρε τοῖς τοῦ εὐαγγελίου περιβαλοῦσα δεσμοῖς, νῦν δ' εἰς ἐν συνελθόντες ὅσοι νῦν εἰσι σοφοί, κἂν ἐπὶ πλεῖστον διακαρτερήσωσι σπουδάζοντες, οὐδέ κόσμου μικρόν τι μέρος τοῦ βυθοῦ τῆς ἀσεβείας ἀνασπᾶσθε δυνηθεῖεν ἄν.

Ἄλλ' οὐδ' ἡ παρὰ τῶν λογίων ἡμῖν προσγινομένη γνῶσις, καίτοι πλεῖστον ἀποδέουσα τῆς τῶν συγγραψαμένων ἐκεῖνα σοφίας, τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων χορηγουμένη γνώσει ταυτόν ἄν εἴη. Διό καί περὶ γενέσεως καί συστάσεως, λύσεώς τε καί μεταποιήσεως, ἀξίας τε τῆς προσηκούσης ἐκάστῳ τῶν ὄντων καί τῶν ἄλλων μεταξύ μικροῦ πάντων πρὸς τὴν ἔξω σοφίαν διαφερόμεθα. Καί τῆς μὲν θείας σοφίας τό πλεῖστον εἰς τοῦτο τείνει, γινῶναι τί τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, τό ἀγαθόν καί τέλειον καί εὐάρεστον, ὃ ζητεῖν τοσοῦτον ἀπέχει τὰ κατὰ τὴν ἔξω φιλοσοφίαν μαθήματα, ὅπόσον οἱ πεφυκότες αἰεὶ πρὸς γῆν νεύειν χοῖροι τὴν ἀστέρων εὐκόσμον εἰδέναι θέσιν. Ὁ δέ ζητητικὸς τοῦ θείου θελήματος καί τοῦτ' ἐγνωκῶς ἐφ' ἐκάστου τῶν ὄντων, τίνος ἔνεκα παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὄλων προήχθη, καί κατὰ τὴν θείαν ταυτηνὴ βούλησιν αὐτοῖς χρώμενος, οὗτός ἐστιν ὁ τούς αἰτιώδεις λόγους τῶν ὄντων εἰδῶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων, οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος καί τέλειος ἄνθρωπος, κατὰ τό σολομώντειον ἔπος, «τόν Θεόν φοβοῦ καί τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος». Οὗτος δὴ σοφίαν ἔχει τὴν ἀναμφίλεκτον – μαρτυρεῖ γάρ αὐτοῦ τό φρονεῖν ὁ βίος -, ὅς ἀντιλογίαν οὐ παραδέχεται καί αὐτός ἐν ἑαυτῷ τό μαρτύριον ἔχει τῆς συνειδήσεως, πρὸς δέ τούτῳ καί τὴν ἄνωθεν ψῆφον διὰ τῆς μυστικῆς ἐπιδημίας τε καί ἐμφανείας τοῦ Πνεύματος.

Ὁ δ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τό φρονεῖν συνειλοχῶς, εἴ τινος καί μετέσχηκεν ἀληθοῦς, λόγῳ μόνον τὰς πίστεις πρὸς λόγον, ὡς λόγος, αἰεὶ παλαίοντι, παρεχόμενος ἀβεβαίου (σελ. 276) σοφίας ἐπιγνώμων καθέστηκεν, ἔστιν ὅτε μηδ' ἑαυτῷ συνάδων, μᾶλλον μὲν οὖν μέγα φρονῶν καί φιλοτιμούμενος, εἰ τᾶναντίας δύναιτο λέγων πείθειν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος· οὕτως ἔχει τε καί παρέχει γνώμην ἄστατόν τε καί εὐμετάβολον, τό μεταβατικόν καί μεριστόν τοῦ φρονούντος τῆς ψυχῆς ἀχρειοῦσαν, ὥστ' οὐδ' ἀκριβῶς ἄν εἴη λογικός ὁ τοιοῦτος, πόσω γε μᾶλλον οὐ νοερός. Τίς οὖν μηχανὴ τόν ἐκ τοιαύτης διανοίας ὀρμώμενον τὰς ἀϋλους ἀρχετυπίας τῶν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ θείων ἐποπτεύειν συμβόλων, ὡς ὁ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων γενναῖος οὗτος ὑπασπιστῆς

ἐξηγεῖται; Ὁ δὲ τό τοῦ Θεοῦ θέλημα ζητῶν καί ποιῶν ἐκεῖνο φιλόσοφος, λόγον ἔχων ἔμπρακτον καί προᾶξιν ἐλλόγιμον, δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τό ἀπλανές τοῦ μεταβατικοῦ τῶν οἰκείων νοήσεων ἀποδείκνυσι καί ὡς λογικός ὢν ἤδη τελέως καί πρὸς τό ἐνοειδές τῶν ἀρχετύπων ἀπό τῶν μεριστῶν ἱερῶν συμβόλων ἀνάγεσθαι δύναται, τελειῶν δι' ἑαυτοῦ νοητῶς τά προκείμενα καί αὐτός δι' αὐτῶν μυστικῶς τελειούμενος· ὅς ἔσθ' ὅτε καί τῆς ὑπερτελοῦς θεᾶς καί ἀναβάσεως διὰ τῆς πνευματικῆς ἐπιτυχάνει προσευχῆς.

Ἄρ' ἂν ἔχοι τις ἔτι λέγειν ὡς ἦν ἀμέσως προφήταις καί ἀποστόλοις γνῶσιν τῶν ὄντων Θεός ἔδωκε, ταύτην ἡμεῖς διὰ τῶν ἔξω μαθημάτων εὐρίσκομεν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἄριστον ἢ γνῶσις τῶν ὄντων, εἰσάγει δὲ δι' ἑαυτῶν πρὸς ταύτην τά κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, καί ἢ μὲν ἱερά Γραφή σύμβολα προτίθεται ταύτης, ἀνάγει δὲ πρὸς τὰς αὐτοὺς ἀρχετυπίας τά κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, ὡς ὁ φιλόσοφος λέγει, ἄριστα μὲν ἡμῖν μαθημάτων ταῦτα, τοσοῦτο δὲ κρείττω τῆς θείας Γραφῆς, ὅποσον συμβόλων ἢ τῶν ἀρχετύπων ἀλήθεια· εἰ δὲ μὴ κρείττω ταύτης, ἐξ ἀνάγκης οὐδ' ἦττω, τῶν ἐν ἡμῖν ἀρίστου τῆς γνώσεως οὔσης· τῶν γὰρ εἰσαγόντων εἰς ταύτην καί ἀναγόντων, τί ποτ' ἄρ' ἄλλο μείζον δράσειεν ἂν; Ἔστιν ἄρα τι τῶν ἐκ τῆς θεοπνεύστου (σελ. 178) Γραφῆς ἡμῖν προσγινομένων τῆς τῶν ὄντων γνώσεως ἀσυγκρίτως κρείττον, δι' ὃ τά θεουργικά λόγια τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης ἀσυγκρίτως ὑπάρχει κρείττω, πρὸς τό τῆς γνώσεως ἐκεῖνο κρείττον μὴτ' εἰσαγόντων μὴτ' ἀναγόντων παρ' ἑαυτῶν τῶν κατ' αὐτήν μαθημάτων. Ἰατρικὴ δὲ καί Θεός, πῶς τὴν αὐτὴν παρέχει ὑγίειαν, εἰ μὴ τις ἐπὶ πολλοστημορίου τοῦτ' εἴποι ταύτης; Οὐδέ γὰρ ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὡς τῆς μὲν παρὰ Θεοῦ ἰατρείας τε καί σοφίας ἐπὶ τὴν ψυχὴν βλέπει τό πλεον, τά δ' ἐξ ἀνθρώπων εὐρήματα ταῦτα, τῷ σώματι μόνῳ μικρὰν ἐπενεγκόντα τὴν θεραπείαν, ἀπρακτοῦσιν ἔπειτα, διαλύσαντος τοῦ θανάτου τό ὑποκείμενον.

Ἄλλ' ἐκεῖνος ταύτην τὰληθές ἔχειν ἀποφηνάμενος, «εἰσί», φησί, «οἱ πρὸς ταῦτα ἀμφισβητοῦσιν ἡμῖν· ἔνιοι μὲν γὰρ τὴν τῶν λογίων ἀνάγνωσιν σύγχυσιν οἴονται, οἱ δὲ τά κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα καί πᾶσαν τὴν περὶ λόγους διατριβὴν μηδαμῶς εἶναι δόσιν Θεοῦ». Οὐρᾶς ἀνακεκαλυμμένας τὰς συκοφαντίας προβεβλημένας; Τούτων γὰρ τό μὲν κατὰ τῶν ἡσυχάζόντων λέγει, τό δὲ κατὰ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ τῶν μὲν ἐφ' ἡμῶν ἡσυχάζόντων λέγει, τό δὲ κατὰ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ τῶν μὲν ἐφ' ἡμῶν ἡσυχάζόντων οὐδένα ἔγνωμεν ὅς τοῖς λογίοις οὐ προσανέχει, γράμματα μεμαθηκῶς, καί τούς μὴ γράμματα εἰδότας ἴδοι τις ἂν βίβλους ἄλλας ἐμψύχους ἀπό στήθους τά πλείονα τῶν λογίων εὐφυῶς ἀπαγγέλοντας. Ἐπεὶ τοίνυν οὗτοι σαφῶς τοιοῦτοι, πρὸς τούς πατέρας τείνειν ἔοικεν ὁ λόγος αὐτῶ· ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν, φησί, «κόπους καί μὴ δέλτους», ὁ δὲ «τοῦ ἐν πολλοῖς φύλλοις ἀναγινώσκοντος ψιλῶς ψιλοῦται ἢ καρδία», καί ἕτερος «μοναχός διὰ γνῶσιν καί μὴ διὰ κατάνυξιν ἀναγινώσκων οἴησιν κτᾶται». Εἴτε τοίνυν πρὸς τούτους εἴτε

πρός εκείνους ὁ λόγος, συκοφαντία σαφής. Οὐ γάρ ἐπί διαβολῇ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς (σελ. 280) τοιαῦτ' ἄττα παρ' ἐκείνων εἴρηται· τὴν πρᾶξιν δέ εἰδότες, ἀλλ' οὐ τὴν γνῶσιν σώζουσιν, καὶ τοῦ ἀποστόλου πυθόμενοι μὴ τοὺς ἀκροατάς τοῦ νόμου, τοὺς δέ ποιητάς σωθήσεσθαι λέγοντος, ἐπὶ τοῦτο καὶ αὐτοὶ τοὺς πυθμένους διὰ τῶν τοιούτων λόγων προτρέπονται.

Κἀγὼ δέ εἰπὼν διατελῶ μεμνημένος, μετὰ τό «διελεῖν καὶ διαρρίψαι» πᾶν ὅ τι τῆς θύραθεν σοφίας μυθῶδες καὶ κακόδοξον, ὡς ἢ ἐκ τῆς ἕξω παιδείας γνῶσις «πνευματικόν μὲν δῶρον οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖν, φυσικόν δέ, διὰ τῆς φύσεως δεδομένον ἡμῖν παρὰ Θεοῦ καὶ μελέτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον, ὃ καὶ τεκμήριον ἐναργές ὡς φυσικόν, ἀλλ' οὐ πνευματικόν ἐστι δῶρον, τό μὴ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι· Θεοῦ γάρ κυρίως δῶρον ἐν ἀγίῳ Πνεύματι δεδομένον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἢ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἢ κἂν ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῇ, βροντῆς υἱούς ἀπεργάζεται». Καθάπερ γάρ «τοῦ Κυρίου μὲν ἐστὶν ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ», ὀλίγοι δέ οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλάσματα τόν αὐτόν δήπου τρόπον καὶ Θεός μὲν ἐστὶν ὁ παρέχων ἀνθρώπῳ γνῶσιν, ὀλίγοι δέ εἰσιν οἱ τὴν σοφίαν κτησάμενοι τοῦ Πνεύματος, εἰ καὶ πάντες ὑπ' αὐτοῦ φύσει λογικοὶ καὶ ἐπιστήμης δεκτικοὶ γεγόνασιν. Ἄρ' οὖν οὐ συκοφαντεῖ περιφανῶς τόν λέγοντα φυσικόν δῶρον ὁ λέγων μηδεμῶς εἶναι λέγειν δόσιν Θεοῦ; Τίνος γάρ ἡ φύσις δόμα; Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; Τίνος οὖν οὐδαμῶς ἐκ Θεοῦ λέγει, ὃ διὰ τῆς φύσεως φησὶν ἐκ Θεοῦ δεδομένον;

Ἄλλ' ἐκεῖνος ἔπειτα πειρᾶται δεῖξαι, μᾶλλον δέ ἀποδείκτως ἀποφαίνεται, ὡς αὐτός μὲν τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ ὁμολογεῖ, ἡμεῖς δ' οὐ. Καὶ ἡ συκοφαντία εὐθύς ἐγγύς, παριστῶσα αὐτῷ ἄττα παραστῆσαι οὐδαμῶς ἴσχυσε· «διὰ τοῦτο γάρ οὐχ ὁμολογεῖς», φησί, «τῷ θείῳ Διονυσίῳ, ἐπειδὴ τὴν φιλοσοφίαν ἐκ δαιμόνων τε φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας (σελ. 282) φέρειν δισχυρίζῃ». Μετὰ τοῦτο δ' αὐθις, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος αὐτός ἑαυτοῦ, «περὶ τῆς φιλοσοφίας ταύτης», φησὶν, «ἦν αὐτοῖς πρεσβεύομεν, τὰς αὐτάς ἡμῖν ἀφῆκας φωνάς». Πῶς ἂν τις μᾶλλον δεῖξειεν ἑαυτῷ ἀντικείμενος ὢν; Ἄλλ' ἐκεῖνο πόθεν ἔχεις λαβών, ὡς ἐκ δαιμόνων φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας φέρειν τὴν φιλοσοφίαν δισχυρίζομαι; «Ὅτι», φησί, «τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἄκρους παράγεις λέγοντας ἀριδῆλως ἐκ δαιμόνων ἐπιπνοίας τὴν γνῶσιν δέξασθαι». Τί οὖν διὰ τούτου συμπεραίνομεν ἐκεῖ; Βούλει προθῶμεν αὐτὰ τὰ ρήματα; Ἄρ' οὖν «Θεοῦ σοφίαν ἐροῦμεν ἔχεις τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας; Οὐχί, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλοῦσθαι ἐπὶ τό χεῖρον, ἀφίπταται· Πνεῦμα γάρ ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, κατὰ Σολομῶντα τόν Θεοῦ σοφίαν εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. Τί δέ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας αὐτῶν σοφίας; Οὐ γάρ περὶ φολοσοφίας ἀπλῶς λέγομεν ἄττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ

τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας· εἰ γάρ καί κατά Παῦλον οὐ δύναται τις ποτήριον Κυρίου πίνειν καί ποτήριον δαιμονίων, πῶς ἂν δυνηθεῖ τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καί ὑπό δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι;». Τί οὖν ἐστίν ὁ φαμεν; Τούς ἐκ δαιμόνων τήν ἑαυτῶν σοφίαν εἰπόντας δαιμονιώδεις παρά τοῦτο σοφούς εἶναι ἀποφαινόμεθα. Σύ δέ δι' ὃ τῶν εἰρηκότων κατεψηφισάμεθα, τοῦθ' ἡμῖν προφέρεις. Δέδοικα μή καί σοῦ τῆ γλώττη βάσκανός τις δαίμων τό συκοφαντεῖν ἐνηχεῖ. Δαιμονιώδη μέν οὖν ἡμεῖς τήν τῶν ἀσεβῶν σοφίαν διά τās ἐν αὐτῇ κακοδοξίας προσείπομεν, Γρηγόριος δέ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος (σελ. 284) πλάσματα τοῦ πονηροῦ τούς κακοδόξους ὠνόμασεν· ἄρ' οὖν ἐκ τοῦ πονηροῦ τήν γένεσιν ἐσχηκέναι τούτους ἐδόξαζεν; Οὐμενουν, ἀλλ' αὐτῶν τήν πονηράν δόξαν διασύρει διά τοῦ τοιούτου προσρήματος. Φανερόν οὖν οὐδέν ἦττον, ὅτι μή καί μάλλον, ὡς καί ἡμεῖς τήν πονηράν χρῆσιν οὐκ ἐπαινοῦμεν, ἀλλ' οὐκ αὐτό τό πρᾶγμα κακίζομεν.

Συνείρει δέ τούτοις ἐφεξῆς καί δευτέραν συκοφαντίαν ὁμοίαν, ἐκ δαιμόνων εἶναί με λέγων καί τήν ἀστρονομικήν μέθοδον, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν αὐτῶν τά αὐτά, τῶν τε φιλοσόφων ἐκείνων καί τῶν ἀστρονόμων, καταψηφίζομαι. Καί πολλά ταύτην ἐγκωμιάσας αὐτός, εἶθ' ὡς ἀκούσας «εἰκονογνώστης» βαρέως ἤνεγκεν, ὥσπερ ἂν οὐκ αὐτός ὢν ὁ πρότερος τῷ τῆς ἐκκλησίας ἀκριβεστερῶ μέρει, καθάπερ αἰρεσιώταις, καινήν καί δεινήν ἐπωνυμίαν πρὸς διαβολήν ἐπιθείς. Ἄλλ' οὐ πολύ τό ἐν μέσῳ, καί μεταβαλὼν περί ταυτησί φησι τῆς ὕβρεως δυσχεραίνειν οὐκ ἄξιον, ὡς Χριστοῦ μαθητής, οὐδέ τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι τῆς ἐντολῆς μεμνημένος, ὁ πολλαπλασιῶς ἀνθυπενεγκῶν καί ἀκρατῶς πάσῃ καθ' ἡμῶν κεχρημένος διαβολῇ. Καίτοι τείνει μέν ἡμῖν τά πρότερα τῶν συγγραμμάτων πρὸς ἐκεῖνον οὐδαμῶς, πρὸς δέ τά ὑπό τῆς φήμης θρυλούμενα καί πρὸς τούς λόγους ἀντεπεξάγω τόν λόγον, οὐ πρὸς τόν λέγοντα· καί τοσοῦτον ἀπέχω συκοφαντίαις χρῆσθαι περί τούς ἐκεῖνου λόγους, ὥσπερ ἐκεῖνος περί τούς ἡμετέρους, ὥστε καί τά χεῖρω τῶν ὑπ' ἐκεῖνου λεγομένων παρῆκα. Τό δέ μεῖζον ὡς οὐχ ὑπέρ ἑμαυτοῦ γράφω, ἀλλ' ὑπέρ τῶν ἐπηρεαζομένων ἀπλουστερῶν ἀδελφῶν, τό βάρος ἐκείνων αὐτός βαστάσας κατά τήν ἀποστολικήν ἐντολήν. Ἐκεῖνος δ' ὑπέρ ἑαυτοῦ γράφει καί πρὸς ἐμέ σαφῶς ἀποτείνεται καί, τῶν ἐμῶν ρητῶν ἐστίν ἅ φανερῶς προβαλλόμενος, πολὺς γίνεται διαστρέφων καί ἀντικείμενος. Τό δέ (σελ.286) χεῖρον ὅτι αὐτός τῆς ἐπηρείας ταύτης καί ἄρξας καί ἀμυνόμενος, εἶθ' ὡς μήτ' ἄρξαντα μήτ' ἀμυνόμενον δικαιοῖ αὐτός ἑαυτόν ὡς Χριστοῦ μαθητήν, «ὅς λαιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδορεῖ, πάσχων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δέ τῷ κρίνοντι δικαίως».

Ἀλλά γάρ ὥσπερ ἀναβαθμοῖς κακῶν χρώμενος, ἐπί τά χεῖρω προκόπτει καί κατά τῶν ἀγίων χωρεῖ, νῦν μέν ἀναίδην ἀντιλέγων αὐτός αὐτοῖς, νῦν δ' ἀντιλέγοντας ἑαυτοῖς καί ἀλλήλοις ἐλέγχων, ἔστι δ' οὐ καί τās αὐτῶν ρήσεις παραχαράττων καί προβαλλόμενος. Τοῦ γάρ σοφοῦ τά θεῖα Γρηγορίου τοῦ Νύσσης οὐχ ὁμοίαν τήν διαγωγὴν εἶναι λέγοντος ἐν

τῷ μέλλοντι τοῦ τε διά πάσης ἀρετῆς ἦκοντος καὶ τοῦ μηδέ ὅλως μετεσχηκός τοῦ βίου, τῷ νήπιον ἐντεῦθεν ἐκεῖσε μεταχωρῆσαι πρὸς ὥρας ἀναρπαθέν («ὁ μὲν γὰρ διά πάσης» φησίν, «αἰσθήσεως καὶ παντοίας παιδεύσεως ἔγνω καὶ εὐηρέστησε Θεόν, τό δέ ἀγύμναστον καὶ ἀτριβές τήν διάνοιαν διήλθε τόν βίον»), αὐτό τό διά παιδεύσεώς τε καὶ τῶν μαθημάτων ὠφεληθῆναι τινα ὁ σοφός οὗτος ᾤθη ἔρμαιον εὐρεῖν κατὰ τε τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Τοῦ γὰρ μεγάλου Βασιλείου πρὸς μαρτυρίαν ὑπ' ἐμοῦ παρηγμένου καὶ ματαίαν λέγοντος γεωμετρίαν τε καὶ τήν ἐπί τῇ γεωμετρίας σχολήν, ἣν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι, σχήματά τε καίσκιās καὶ μετεωρολογίαν τήν παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένην, αὐτός ἀντιτίθησιν ὡς μή ἀδελφά φρονοῦντα τούτῳ τόν ἀδελφόν, καὶ σύν ἐκείνῳ καὶ πρὸς ἐμέ ἀντιλέγοντα. Πρὸς ὃν ἄν τις εἶπεν· ὦ θαυμάσιε, ὁ διά πάσης ἀρετῆς ἦκων κακ τῶν ματαίων ὠφέληται, ὡς καὶ Γρηγόριος φησίν ἐκ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ἐν Ἀθήναις ὠφεληθῆναι, «καταγελάσας δαιμόνων, οὗ θαυμάζονται δαίμονες». Εἴ τις οὖν βλαβεράν τήν δεισιδαιμονίαν ἐρεῖ, οὐ τοῦτο ἀντιλέγειν ἐρεῖς τῷ μεγάλῳ; Πάντως ἥκιστα φαίης, εἰ μή καί (σελ. 288) δεισιδαίμων ἐθέλεις εἶναι. Τόν αὐτόν ἄρα τρόπον οὐδέ τῷ λέγοντι καὶ παρὰ γεωμετρίας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων ὄνησιν εἶναι τινα γενέσθαι τῷ διά πάσης ἀρετῆς ἦκοντι ὁ λέγων ἐκείνην ματαίαν καὶ βλαβεράν ἀντιλέγει. Συνεργεῖ γὰρ τό κακόν τῷ ἀγαθῷ προαιρέσει οὐ καλῇ καὶ σάρξ ὄφειος τροφή γίνεται σωτήριος, ἀλλά θανατωθέντος αὐτοῦ καὶ μετασκευασθέντος μεγαλοτέχνου μεθόδοις ἰατρικῆς. Οὐδέ γὰρ ἐπ' ἐκείνων οἱ ἐξευρόντες Αἰγύπτιοι καὶ οἱ τετιμηκότες Χαλδαῖοι ὡς πρὸς θεογνωσίαν λυσιτελοῦσας γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν ἐξεῦρόν τε καὶ ἐτίμησαν, ἀλλ' οἷόν τι δεινόν διατείχισμα μέσον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἀνήγειραν καὶ διά τῶν μαθημάτων σεμνολογήσαντες ἀνήγαγον μὲν πρὸς ἀστέρας τό παρ' ἀνθρώπων τῷ θεῷ ὀφειλόμενον σέβας, κατέσπασαν δέ τήν αἰτίαν τῶν τε ὄντων καὶ γινομένων ἀπό τοῦ Θεοῦ ἐπί ταῦτα.

Ὅρᾳς ὅπως ὄφεις νοητός, τό γε εἰς ἐκείνους ἦκον, ταυτί τά μαθήματα χωρίζοντα τοῦ Θεοῦ δι' ἀπάτης τόν ἄνθρωπον; Εἰ δ' ὁ διά πάσης ἀρετῆς ἦκων καὶ δι' αὐτῶν ὄνατο, ἀλλά καθελών τε καὶ διελών καὶ συσκευασάμενος καὶ σύν λόγῳ χρησάμενος, ὡς αὐτός εἰσηγοῦμαι πρὸς ὃν ἀντιλέγειν κακῶς προήρησαι, πρὸς δέ μηδ' ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεῦνη καταγηράσας, ἀλλά συνιδών ὧν ὑπερορᾶν δέον, ὡς καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας, ἐλόμενός τε τήν ὠφέλιμον παιδείαν καὶ ἀποταγήν ποιησάμενος τῆς ἀνονήτου καὶ βλαβερᾶς, ὡς ὁ μέγας φησί Βασίλειος, Βασίλειος ὁ καλῶς τόν αἰγύπτιον πλουτόν, τήν ἔξω δηλαδή παιδευσιν, κατὰ τόν τῆς νεότητος χρόνον ἐμπορευσάμενος, εἶτα τήν ἡλικίαν προήκων ἀποταξάμενος ταύτη δηλός ὢν ἐν αἰσχύνη τιθέμενος τῆς ἀγίου ταύτης παῖς τουτέστι μαθητῆς ὀνομάζεσθαι, κατὰ τό περὶ Μωσέως ὑπό τοῦ ἀδελφοῦ εἰρημένον· «εἰ γὰρ ἡ ἄγονός τε καὶ (σελ. 290) στεῖρα βασιλέως οὔσα θυγάτηρ, ἣν οἶμαι», φησί, «τήν ἔξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν,

ὑποβαλλομένη τὸν νέον μήτηρ τοῦ τοιούτου κληθῆναι κατασκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου μητρός οἰκειότητα, ἕως ἂν τις τὸ ἀτελές τῆς ἡλικίας ἐν ἑαυτῷ βλέπῃ· ὁ δὲ πρὸς ὕψος ἀναδραμών, ὡς περὶ Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνῃν ἡγήσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι· ἄγονος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἢ ἕξωθεν παιδευσίς, ἀεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκετῷ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἢ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπηγέμοιό τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὶν εἰς τὸ φῶς ἐλθεῖν τῆς θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι, εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλποις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;». Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτη συζήση, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν παρὰ ταύτη σεμνῶν.

Οὕτω τὰ αὐτὰ φρονοῦσιν ἀλλήλοις οἱ ἅγιοι καὶ ἡμεῖς ἐκείνοις ἀσφαλῶς ἐπόμεθα. Σέ δέ τόν σαφῶς καὶ τὰς ῥήσεις τῶν ἁγίων παραχαράττοντα, πῶς ἐξηγητὴν ἐκείνων δεξαίμεθα; Τούτου γὰρ τοῦ μηδ' ἀνθρώπους ἀξιοῦντος τοὺς καθ' Ἑλληνας σοφούς καλεῖν καὶ τὸ δύνασθαι γενέσθαι τούτους κατ' ἀνθρώπους ἐπιδιστάζοντος, καὶ ταῦτα παρ' οὐδέν ἕτερον ὅτι μὴ τῷ διὰ βίου τῆ φιλοσοφία ταύτη προσέχειν καὶ τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν μαθήμασι, τούτου τοίνυν περὶ τοῦ μετασχόντος ἐπὶ πολὺ τοῦ παρόντος βίου διεξιόντος, ὡς «εἶδεν», ἤκουσεν, ἐπαιδεύθη γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ πᾶσαν μέθοδον, καὶ πρό γε τούτων τὴν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῆ ψυχῆ κάθαρσιν», καὶ διὰ τῆς ἐνικῆς πτώσεως τῆ θεοπνεύστῳ Γραφῆ μόνῃ προσμαρτυροῦντος τὴν τελείαν κάθαρσιν, αὐτὸς διαστήσας τὸν λόγον τῶν πρό αὐτοῦ καὶ ἀμείψας εἰς πληθυντικὸν ῥῆμα τὴν ἐνικὴν πτώσιν καὶ ἀντὶ τοῦ "ἐπάγουσαν" "ἐπάγουσιν" εἰπῶν (σελ. 292) καὶ προσγράψας τὸ "ταῦτα" καὶ τὰς ἀνωτέρω αἰτιατικὰς στρεβλῆ γνώμη πρὸς εὐθειαν μετενεγκῶν, ὡς τελείαν ψυχῆς κάθαρσιν τὴν γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας εἶδησιν εἰπόντα παράγει τὸν ἅγιον. «Ἄκουσον δὴ», φησί, «καὶ ἃ λέγει περὶ τῶν μαθημάτων ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νύσσης· γεωμετρία τε γὰρ καὶ ἀστρονομία καὶ ἢ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ κατανόησις καὶ πρό γε τούτων ἢ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφία, τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα κάθαρσιν ταῖς ψυχαῖς». Ὡ παντόλμου καὶ χειρὸς καὶ γλώττης καὶ διανοίας· καίτοι ὁ θεολόγος ἐκεῖνος καὶ θεόπνευστον μόνῃν προσεῖπε τὴν τῆς θείας Γραφῆς φιλοσοφίαν, ἵν' ἐκεῖνα μὲν αἰσθήσει δείξῃ συντάττων καὶ ταῖς ἀπ' αὐτῆς πρὸς θεοσέβειαν συντελείαις, τὴν δ' ἱερὰν Γραφὴν τοσοῦτο διαφέρουσαν μαθημάτων, ὅπόσον καὶ τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων διενήνοχεν, ὁ δὲ οὐδέ οὕτως ἐδυνήθη, μᾶλλον δὲ ἐβουλήθη, συνιέναι, ἀλλ' ὅπερ αὐτὸς ἀρχόμενος τοῦ λόγου πεποίηκε, συνάψας δοίως τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα καὶ τὴν θείαν Γραφὴν καὶ ἔν καὶ τὸ αὐτὸ τούτων ἀποφηνάμενος τέλος, τοῦτο νῦν ὡς εἰρηκότα διαβάλλει τὸν ἅγιον, καίτοι ἐκεῖνος ἐνταῦθα οὐ τὴν εἶδησιν τῶν ὄντων λέγει κάθαρσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξ εἰδήσεως τῶν ὄντων τοῦ καθ' ὑπεροχὴν ὄντος κατάληψιν.

Εἰ δὴ τις μὴ κατασαπείς ἐν τοῖς βιβλίοις μηδὲ καταγηράσας ἐν τῇ τούτων ἐρευνῇ τοσοῦτον ἐπέγνω Θεόν, ὡς πάντα ἐφέμενος τούτω καθαρῶς προσχωρήσαι, πόσω καθαρώτερος τοῦ πάντα φυλοκρινούντος καὶ τὴν εἶδησιν ἀπάντων δοκοῦντος ἔχειν, εἶτα περὶ τὸν κόσμον τοῦτον ἐπτοημένου καὶ πρὸς τοῦτον κενοῦντος τό φιλοῦν τῆς ψυχῆς τό πᾶν ἢ τό πλεόν καὶ τόν ὑπέρ πάντα μὴ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἠγαπηκότος Θεόν; Ἄλλως τε, εἰ μὲν τὴν ἐν τοῖς οὔσιν ἀλήθειαν εὗρηκασι Ἕλληνες, καλῶς καὶ σύ τούτοις ἐπόμενος διὰ τῶν κατ' ἐκείνους μαθημάτων ταύτην εὖρεῖν ἰσχυρίζη, ἐπεὶ δ' ἐκεῖνοι γνώσεως ὑψώματα κατὰ Θεοῦ ἐγείρειν ἐπιχειρήσαντες, (σελ. 294) μᾶλλον τῶν ἐπὶ τῆς Χαλάνης τόν πύργον οἰκοδομούντων διηρέθησαν τὰς γλώσσας, ὡς μὴ διαφωνεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀλλήλων φωνεῖν, τίνι τῶν ἀντιφωνούντων αὐτός δώσεις τὴν τῆς ἀληθείας οἰκοδομήν, ὅπως ἐπόμενοι τούτω διὰ τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πηγὴν τῆς διὰ πάντων ἀληθείας εὔροιμεν; Ἡμεῖς ἐκεῖνον μόνον ἴσμεν ὄντα τῆς ἀληθείας εὖρετὴν καὶ ρήτορα, ὅς ἀπὸ Θεοῦ λαλεῖ, ὅς φησιν, «ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν» καὶ πάλιν, «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν». Τούτω τοίνυν ἡμεῖς καὶ τοῖς κατ' αὐτόν μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπόμενοι πίστεως, πρὸς κτῆσιν θείας καὶ σωτηρίου σοφίας χειραγωγούμεθα· δεῖν δ' οὗτος οὐκ ἔγνω λόγους ἐξαγγέλλειν ἡμῖν κτισμάτων καὶ διὰ διαιρέσεως καὶ ἀναλύσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ὀρισμῶν παιδεύειν καὶ προάγειν ἡμᾶς. Διατί; Ὅτι «ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσαι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Πρὸς ὃν σύ σαφῶς ἀντιλέγων φωραθείς, ἐσκοτισμένους καὶ ἀνάγνους καὶ ἀτελεῖς ἀποφαινόμενος τοὺς μὴ εἰδότας τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, εἶτ' οὐκ ἐντρέπη οὐδέ ἐγκαλύπτῃ οὐδέ καταδύσει σαυτόν, ἀλλ' ἐπαγωνίζῃ τῷ ψεύδει καὶ τῇ κακίᾳ προστίθῃς, τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς τῶν μαθημάτων ἄνευ μὴ δύνασθαι φάσκων καθᾶραι καὶ τελειῶσαι τὸν ἄνθρωπον. Ἡμῖν δ' εἰ καὶ ἀναμφισβήτητος ἀκριβοῦς ἦν ἀληθείας ἢ τῶν Ἑλλήνων παιδεία, οὐδ' οὕτως ἂν διαφερόντως περισπούδαστος ἐτύγχανεν οὔσα· καὶ τούτου γὰρ ἀπόντος τοῦ μέρους τῆς ἀληθείας, ἢ ἀληθῆς μακαριότης ἀνύσιμος. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀμφισβητήσιμον ἢ τῶν Ἑλλήνων ἔχει παιδεία, πῶς ἂν σε παραδεξαίμεθα λέγοντα πρὸς ἓν καὶ ταυτό φέρειν ταύτην εἶδος τε καὶ τέλος τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένη σοφία, τῇ ὄντως ἀληθεῖ, τῇ ὄντως σωτηρίῳ, τῇ τῷ αἰῶνι τούτῳ μὴ συνδιαλυομένῃ;

(σελ. 298) Μετὰ δὴ τό μεγαλορρημονῆσαι, ὡς ὑπευθύνους ἡμᾶς λαβῶν, ἄτε τοῖς παρακεχαραγμένοις ὑπ' αὐτοῦ ρητοῖς ἀντιλέγοντας, πρὸς αὐτούς διακηρύττεται τοὺς λογικούς οὐρανοὺς, τοὺς ἀποστόλους λέγω. Τοῦ μὲν γὰρ ἀδελφοθέου δύο σαφῶς λέγοντος σοφίας, τὴν μὲν ἄνωθεν, τὴν δὲ κάτωθεν, καὶ τὴν μὲν ἀγνήν καὶ ἐπιεικῆ, τὴν δὲ ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη, καὶ τοῦ Παύλου δύο σοφίας ἐμφήναντος τῷ λέγειν «ἐπεὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν», αὐτός διαρρηδὴν μάχεται τοῖς δύο ἢ καὶ πλείους λέγουσι σοφίας, καὶ τό αἴτιον

ὅτι «μηδεῖς πω», φησίν, «ώρισατο τήν τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος γνῶσιν σοφίαν». Ἀλλά μήν ὁ ἀδελφόθεος, ὦ φιλόσοφε, τήν μέν γνῶσιν τοῦ ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς δεικνύντος τά ἔργα αὐτοῦ σοφίαν ώρισατο ἀγνήν καί οὐράνιον, τήν δέ γνῶσιν τοῦ μή ζῶντος ἐν ἀναστροφῇ καλῇ σοφίαν ώρισατο ψυχικήν καί δαιμονιώδη καί ἐπίγειον. Εἰκότως ἡ γάρ αὐτή τοῖς τρόποις τῶν κεκτημένων συμμεταβάλλουσα, τάς ἐναντίας σοφίας ταῖς ψυχαῖς ἐνειργάσατο ἄλλως τε, εἰ μηδενός ἐπιστήμη φιλοσοφία ἐστίν, οὐδέ φιλόσοφος ἐστίν οὐδεὶς οὐδαμοῦ καί ἀπολώλεκας σύ σαυτόν διά τούς σαυτοῦ λόγους, ὦ φιλόσοφε, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως σε ὀνομάσω, ἐν οὐδεμιᾷ ψυχῇ κατά σέ τῆς φιλοσοφίας ἐχούσης ἴδρυσιν, μηδ' ἐπωνύμου ταύτης τῶν ἀπάντων οὐδενός ὄντος.

Τί δ' ὁ λέγων «σοφία πρώτη σοφίας ὑπερορᾶν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καί ταῖς κιβδήλοις καί περιτταῖς ἀντιθέσεσιν», ἦν καί ἐπαινεῖν καί «ἀσπάζεσθαι», φησίν, «ὡς τήν καταργουμένην σοφίαν νικήσασαν»; Ἄρ' οὐ διαφόρους εἶναι σοφίας δείκνυσι; Τήν μέν γάρ ἐπαινεῖν φησι καί ἀσπάζεσθαι πρώτην τε οὔσαν καί τήν ἑτέραν νικῶσαν, τήν δέ ὑπεροπτεῖαν ἡγεῖται καί κατηρημένην καί ἡττημένην, ἅτε περιττάς ἔχουσαν καί διά τοῦτο κιβδήλους τάς ἀντιθέσεις, ἦν καί ἡμεῖς (σελ. 298) Θεοῦ καλεῖν σοφίαν ἀξιούμεν ἡκιστα τήν δέ, καί κακοδοξίας ἀντεχομένην, οὐκ ἂν ἀπαξιῶσαιμεν καί πονηράν προσειπεῖν, ὁποῖα ἐστίν ἡ τοῦ Πλάτωνος, μετά τῆς ἀκτίστου ὕλης καί τῶν αὐθυπάρκτων ἰδεῶν καί τῶν δημιουργῶν, τῶν ὑστερογενῶν δαιμόνων, ἔτσι καί τό αὐτό πείθουσι εἶναι καλόν τε καί μή καλόν, ὅσιόν τε καί μή, καί ἀπλῶς αὐτή ἑαυτῇ διά περιττότητα μάτην ἐναντιούμενη, καί λέγειν μέν περί παντός ἐπιχειροῦσα τοῦ προτεθέντος, περαίνουσα δέ σχεδόν συνετόν οὐδέν, οἷά ἐστι καί τά σεβόμενα παρ' αὐτῶν, ἃ κατά τόν ἐκ παιδός ἱερόν Σαμουήλ «περανοῦσιν οὐθέν». Εἰ δέ σύ, τοῖς εἰρήνην ἄγουσι καί ταῖς περιτταῖς ἀντιθέσεσιν ἀποταξαμένοις θέλων πολεμεῖν, προφασίζη προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις, δόγματα καινοτομῶν καί ὀνόματα συναιρόμενά σοι πρός τό φίλερι καί φιλόμαχον, ἡμεῖς ἐτόίμως ἐψόμεθα, τῶν συντρόφων ἡμῖν καί κοινῇ δοκούντων ἀρίστων νοημάτων τε καί ρημάτων ὀλιγορήσαντες; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Τίς γάρ δή καί τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων καί τῶν ἐξ ἀνθρώπων γενομένων ἀπάντων, εἰ περιῆσαν, ὑπέσχευ ἂν σοι πειθήνιον οὖς λέγοντι καί κατασκευάζοντι ὅτι τέλειος ἀνθρώπος καί φιλόσοφος καί κεκαθαρμένος ἐστίν ὁ πάντα εἰδώς, ἴν' ἐντεῦθεν συναγάγῃς τά δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι, κἂν θεοσεβής ἦ κἂν μή, καί ἀτελῆ καί ἀναγνον ἀποφήνης τόν μή μεμαθηκότα παρ' Εὐκλείδου μέν τήν γεωμετρίαν, ἀριθμητικήν δέ παρ' ἄλλου, παρὰ δέ σου τήν λογιστικήν, μουσικήν δέ καί ἀστρονομίαν Πτολεμαίῳ διά τῶν κατ' αὐτόν βιβλίων συγγεγονότα, διαλεκτικήν τε καί φυσιολογίαν τάς ἀριστοτελικάς πραγματείας ἐκμελετήσαντα; Τίς γάρ οὐκ οἶδε τῶν νῦν ἢ τῶν πώποτε νοῦν ἐχόντων Θεόν εἶναι μόνον τόν τά πάντα εἰδότα;

Καί ἵνα τᾶλλα τῶν καινῶν ἀκουσμάτων νῦν ἀφῶ καί πρὸς τό προκειμένον ἐπαναγάγω τόν λόγον, τίς οὐκ οἶδε καί φιλοσοφίαν ἑτέραν μὲν τήν ἐν λόγοις, ἑτέραν δέ τήν ἐν (σελ. 300) πράξεσι, καί τούτων ἑκατέρας πολλάς καί ποικίλας διαφοράς, δι' ὧν μωρά τε καί μή, σαρκική τε καί πνευματική, ἀντιλεγόμενη καί ἀναντίρρητος, πρόσκαιρος καί αἰώνιος ἀναφαίνεται σοφία, πλεῖστον ἑκατέρα σχεδόν τῆς ἑτέρας διεστηκυῖα σαφῶς; «Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τήν αὐτοσοφίαν αὐτήν ἐπαινῶ, τήν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ιδέαν, ἣτις μία ἐστίν». Ἄλλ' ὡγαθέ μόνη μὲν αὐτοσοφία ἴσως ἀν αὕτη κληθεῖη, μόνη δέ σοφία ἢ φιλοσοφία, οὐ. Ὅταν μέντοι τῶν ὑπέρ φιλοσοφίας λόγων αὐτός ἀρχόμενος «δεδόσθαι», λέγῃς «ἡμῖν πρὸς Θεοῦ τά τε τῶν θεουργῶν λόγια καί τά φιλοσοφίαν μαθήματα», τά τῶν θεουργῶν λόγια πάντως οὐχ ὑπό τήν φιλοσοφίαν τάττεις ἐκείνην. Πῶς γάρ ἂν ἔλεγες ταῦτα καί τά ὑπό ταύτην, εἰ μή διήρεις αὐτῆς ἐκεῖνα; Τί τοίνυν ὀνομάζεις φιλοσοφίαν ἐκεῖ; πότερον τήν Ἑλλήνων ἢ τήν ιδέαν, ἣν ἐνταῦθ' εἶπες; Ἄλλ' εἰ μὲν τήν τῶν Ἑλλήνων, οὐκοῦν καί ταύτην ἐξυμνῶν τυγχάνεις, ἀλλά καί σαυτῶ ἀντικείμενος, ἐνταῦθ' ὑπεναντίως φάσκων «οὐ ταῦτά ἐστιν, ἐφ' ἃ τό τῆς φιλοσοφίας φέροντες ὄνομα ἐξυμνοῦμεν, ὅσα ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἐδόξασεν ἢ συνέγραψεν ἢ ἐδίδαξεν, οὐδέ ταῦτα φιλοσοφία ἡμῖν ἐστίν, ἀλλ' αὐτή ἢ τῆς γνώσεως ιδέα», προσέτι καί ὅτι μίαν μὲν ἐνταῦθ' ἰσχυρίζῃ καλεῖσθαι φιλοσοφίαν, τήν ιδέαν αὐτήν, ἐκεῖ καί ἄλλην αὐτός λέγων, τήν τῶν Ἑλλήνων. Εἰ δέ μή ταύτην, ἀλλά κάκεῖ τήν ιδέαν τῆς γνώσεως λέγεις φιλοσοφίαν, τήν γενικῶς δηλαδή πᾶσαν περιέχουσαν γνῶσιν, τά παρὰ σοῦ ταύτης ἐκεῖ σαφῶς ἀποδιαιρούμενα θεουργικά λόγια πάσης γνώσεως ἐστέρηται καί παρεκτικά γνώσεως οὐδεμιᾶς ἂν εἴη, καθόλου δέ τῆς γνώσεως ἀποδιεσταλμένα κατὰ σέ καί πρὸς φενακισμόν μόνον τῇ φιλοσοφίᾳ προσετέθησαν ἐκεῖ. Τίς δ' ἂν εἴη καί χρεία τούτων ἀναγκαῖα, τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων καί εἰσαγόντων καί ἀναγόντων εἰς τήν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἣ δὴ πάσης ἱεραρχίας, ταυτόν δ' εἰπεῖν πάσης θείας οἰκονομίας καί ἐνεργείας, τέλος ἐστίν, (σελ. 302) ὡς αὐτός πολλαχοῦ τῶν λόγων ἀποφαίνῃ προῖων; Τί τοίνυν καθ' ἡμῶν τούς θυμούς ἐγείρεις τήν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν κατηρηγμένην καί μεμωραμένην μετὰ Παύλου λεγόντων; Οὐ γάρ ἢ τινῶν σοφία αὐτοσοφία ἐστίν.

Ἀλλά γάρ ἴδωμεν καί τίνα κἀνταῦθα δηλὸς εἶ πρῆσβεύων αὐτοσοφίαν. Ἄρα τήν ἐν τοῖς ὀνομαζομένοις φιλοσόφοις κἀν τοῖς τούτων συγγράμμασιν ἔχουσαν τό εἶναι; Καί μήν αὐτός φῆς μή εἶναι μηδέ λέγεσθαι φιλοσοφίαν τήν γνῶσιν τῶν φιλοσόφων, μηδέ τά τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος συγγράμματα, ἀλλ' ἐστίν ἃ τούτων, οὐκ αὐτά φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα φιλοσοφίας εἶναι. Τοῦτο δ' εἰς ἀνάγκην περιέστης εἰπεῖν, ἵνα δείξης μίαν μόνην ἣν φῆς γνώσεως ιδέαν, ἀλλ' οὐ πολλάς λεγομένας φιλοσοφίας. Οὐκοῦν εἰ μηδέν ἐκείνων φιλοσοφία ἐστίν, οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει τό εἶναι κατὰ σέ, ἣν λέγεις αὐτοσοφίαν. Ἐν οἷς γάρ ἔχει τό εἶναι, ἀπ' αὐτῆς ἂν ἐκεῖνα κληθεῖεν, ὥσπερ καί ἄνθρωποι πάντες ἡμεῖς

ἀπό τοῦ καθόλου εἶδους ἀκούομεν ἐν ἡμῖν ἔχοντος τό εἶναι. Εἰ τοίνυν μή ἐν ἐκείνοις ἡ αὐτοσοφία σοι αὕτη, ποῦ σχήσει τό εἶναι; Ἐν τῷ Θεῷ; καί μήν πάλιν αὐτός προῖών λέγεις μωρίαν εἶναι παρά τῷ Θεῷ, ἣν ἐξαίρεις φιλοσοφίαν· οὐκ οὖν ἡ ἐν αὐτῷ τό ἄφραστον ἐνοῦσα τρόπον, ἣν αὐτός λέγεις αὐτοσοφίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένοις, ἐπεὶ μηδέ φιλοσοφία ποτ' ἂν ἐκεῖνο κληθεῖη· σοί δ' ὑπέρ φιλοσοφίας ὁ λόγος. Εἰ τοίνυν αὕτη μήτ' ἐν Θεῷ μήτ' ἐν ἀνθρώποις ἔχει τό εἶναι, ἔστι δ' ὅμως ἰδέα οὐσα, καθ' ἑαυτήν οὐκ οὖν ἐστὶν ὑφεστῶσα· καὶ Πλάτων ἡμῖν αὐθις ἀναβιώσεται μετὰ τῶν τῆς κακοδοξίας τερετισμάτων.

Τοιγαροῦν ταύτη τάληθές περὶ τῆς ἐκ μαθημάτων τῶν ἕξω φιλοσοφίας ἀπλῶς καὶ συντόμως φαίη τις ἂν, ὡς φιλοσοφία μὲν ἐκάστου καλοῖτ' ἂν ἢ ἐν συγγράμμασιν ἢ λόγοις ἐκάστου φιλοσόφου πραγματεία, κοινή δέ ἢ πᾶσι (σελ. 304) φιλοσόφου ἐνθεωρουμένη, μεμωραμένη δέ ἢ τοῦ προσήκοντος σοφία τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσα. Ἡ δέ μή τοῦτο πεπονθυῖα, οὐδέ μεμωραμένη· πῶς γάρ, τοῦ φύσει γιγνομένου τέλους ἐπιτυγχάνουσα καὶ πρὸς τὸν δοτῆρα τῆς φύσεως ἐπιστρεφομένη Θεόν; Τοιαύτη δέ ἐστὶν ἡ τῶν ἐφ' ἡμῶν εὐσεβῶν καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν, ἀνδρικῶς ὄντως ἀποτιναξαμένη τό βλάπτον καὶ τό λυσιτελές ἀπολεξαμένη καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ συστήσασα καὶ ἐμμελῶς ἀρμοσαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἐγὼ μὲν οὖν ταύτη τάληθές ἔχειν οἶομαι. Ὁ δέ τῆς ἕξω καὶ μεμωραμένης φιλοσοφίας οὗτος ὑπέρμαχος, καὶ τό «ἐμώρανεν ὁ Θεός τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου» Παύλου λέγοντος ἀκούσας, ὡς συγκρινομένην πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν φησί μωραίνεσθαι, ὥσπερ καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ διάνοιαν. Κάμου μή τοῦτο παραδεχομένου, δεικνύντος δέ διὰ πολλῶν σαφῶς τάληθές, αὐτός ἀντιλέγειν οὐκ ἔχων σοφιστείας καταψηφίζεται. Κεῖσθω μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ μοι περὶ λυσιτελοῦς φιλοσοφίας ἐκεῖνα λόγῳ· καὶ γάρ ἀνεπηρεάστως ἔτ' ἔχει καὶ ἀναντίρρητα μένει.

Καὶ νῦν δ' ἂν ἐροίμην τὸν ἐκ συγκρίσεως μωραίνοντα τὴν ὑπ' αὐτοῦ προεσβευομένην σοφίαν καὶ πῶς οὐδαμοῦ γέγραπται ὅτι ἐμίανεν ὁ Θεός πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ ἐμώρανε πᾶσαν διάνοιαν, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου τούτου σοφίαν ἐμώρανε; Ποῦ γάρ συγκρίσεως εἶδος ἐνταῦθα τῶν ἀποστολικῶν ἀναφαίνεται ρημάτων; Ἀλλ' ὥσπερ ἐπώρωσεν ὁ Θεός τὰς καρδίας τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐσκήρυνε τὴν καρδίαν Φαραῶ καὶ παρέδωκε τοὺς σοφούς τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀδόκιμον νοῦν, οὐ συγκρίσεως ἐστὶν, ἀλλ' ἐγκαταλείψεως, τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον καὶ τό ἐμώρανεν· ἐπεὶ, τί καὶ τό ὅτι κατήσχυνεν ὁ Θεός τοὺς σοφούς ἐκείνους βούλεται, καὶ ὅτι κατήρησε, καὶ ὅτι ἀπεδοκίμασε, καὶ αὐτό τοῦτο ὅτι παρέδωκεν αὐτούς εἰς ἀδόκιμον νοῦν; Μὴ καὶ ταῦτα συγκρίνων ὁ ἀπόστολος εἶπε; Καὶ τίς ἂν νοῦν ἔχων παρεδέξατο τοῦτο; (σελ. 306) Μᾶλλον δέ τίς ἀποστολικαῖς ρήσεσιν εἰδῶς ἔπεσθαι, ἀφείς ἐκεῖνα νοεῖν ἄνευ συγκρίσεως, ὡς ἐκεῖνος ἐδίδαξε, σοὶ πεισθεῖη συγκρίνοντι; «Τὰ γοῦν μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφούς καταισχύνη». Τί οὖν, ἢ μὲν σοφία τῶν ἀνθρώπων

συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καταισχύνεται καὶ μωραίνεται, ἡ δὲ μωρία παρησιάζεται καὶ σοφίζεται; Ἦ, ἃ μὲν βούλει, συγκριτικῶς ἐκλαμβάνεις, ἃ δ' οὐκ ἐν σοὶ βουλομένῳ, μὴ λυσιτελοῦντα τῇ παρασκευῇ τῶν σῶν λόγων, ἀφίεις ἀσύγκριτα; Καὶ τίς ἂν σοὶ πείθοιτο, εἰ μὴ τοῖς σοῖς λόγοις ἠπατημένος, τὴν ἐξω παιδείαν σωτήριον ἤγηται;

Ἄ μὲν οὖν ἐφεξῆς μετὰ ταῦτα λέγει, ὡς αὐτόθεν ἔχοντα τὸν τοῦ ψεύδους ἔλεγχον, παρεῖναι μοι δοκῶ. Πεύδεσθαι δ' ὡσπερ οὐκ ἀποχρῶν εἶναι κρίνας ἑαυτῶ, ἀλλὰ καὶ καταψεύδεσθαι τῶν ἄλλων περὶ πλείστου ποιούμενος, εἰς τό συκοφαντεῖν αὐθις καθῆκεν ἑαυτόν, κάμου λέγοντος τῶν δῶρων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν εἶναι φυσικά, κοινῇ πᾶσι δεδομένα πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ μετὰ νόμον, τὰ δ' ὑπερφυᾶ καὶ πνευματικά καὶ διαφερόντως ἀπόρρητα, καὶ ὑπερτιθέντος ταῦτα ἐκείνων καὶ τοὺς κατηξιωμένους τῆς σοφίας τοῦ Πνεύματος πάσης ἑλληνικῆς συμμορίας, ἐν δὲ τῶν φυσικῶς δεδομένων ὑπὸ Θεοῦ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνθρωπίνης διανοίας εὐρήματα τὰ μαθήματα, αὐτός ὡς ἀπ' ἐμοῦ φησιν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι, ἐκεῖνα μόνον προσῆκεν οἶσθαι, ὅσων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τῶν δ' ἄλλων οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἀξιῶν τιμῆς. Ἐμοὶ δὲ οὐδέτερον τούτων εἴρηται ἐκεῖ. Οἶδα γὰρ ὅτι πολλῶν καὶ τῶν φύσει γινομένων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τιμῆς δὲ ἀξιῶ ἕκαστον τῆς προσηκούσης· τὰς μὲν πνευματικὰς χάριτας ὡς ὑπερφυεῖς καὶ μόνοις ἀμέσως διὰ τοῦ Πνεύματος τοῖς κατ' ἀρετὴν διαφέρουσι προσγινομένας, (σελ. 308) τὰ δὲ φυσικά μακρῶ μὲν φάσκων τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀποδεῖν, κοινῇ δὲ πᾶσι πρὸς Θεοῦ δεδόσθαι διὰ τῆς φύσεως.

Τῇ δὲ συκοφαντίᾳ ταύτῃ τὸν λόγον ἐρείσας ἐκεῖνος θρύπτεται καὶ διαχεῖται καὶ κατεπαίρεται τῶν μὴ λεγόντων πνευματικόν Θεοῦ δῶρον τὴν Ἑλλήνων σοφίαν καὶ πολλάς προβάλλεται ρήσεις Βασιλείου τοῦ θείου ὡς ἐκ Θεοῦ πάσης τέχνης χαρισθείσης ἀνθρώποις, ὅπερ οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων ἐστίν. Εἶτα διὰ πολλῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἐξέβη δόξαν καὶ κατασκευάσας συνεπέρανε καὶ ἀπεφήνατο ταύτην λέγων· «καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων καὶ ἡ προφητεία καὶ ἡτίσοῦν ἀποκάλυψις τοιαυτὰ ἐστίν, οἷα, μὴ δοθέντα μὲν, ὑπερβαίνειν ἀνθρώπινον λογισμόν, δοθέντων δὲ, ἐξικνεῖσθαι αὐτῶν τὴν ψυχὴν». Ὡστε ἢ οὐδέν, ἢ πάνθ' ὁμοίως δῶρά ἐστι Θεοῦ καὶ δεόσδοτα. Οὐκοῦν εἶποι τις ἂν πρὸς αὐτόν· καὶ σύ, ὁ τῆς ἑλληνικῆς χάριτος διαφερόντως, διὰ τῶν μαθημάτων καταξιῶσαι σαυτόν οἰόμενος, τῷ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἀποκαλύψεων ἔχοντι ὁμοίως κεχαριτωμένος ὑπάρχεις ὑπὸ Θεοῦ, καὶ οἱ τὰ μαθήματα τὴν ἀρχὴν εὐρόντες Αἰγύπτιοι τοῖς προφήταις καὶ ἀποστόλοις εἰσὶν ὁμότιμοι; Πῶς γὰρ οὐχ ὁμότιμοι οἱ τῶν ὁμοίως δεδομένων καὶ ὁμοίως γινωσκομένων δῶρων ἐν μεθέξει γενόμενοι;

«Ἄλλ' ὁ Θεός», φησὶν, «ἐμπέπληκεν ἄρτι δημιουργήσας τὴν ψυχὴν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ὀριστικῶν καὶ διαιρετικῶν καὶ συλλογιστικῶν δυνάμεων ἐξ ὧν συνέστηκε τὰ μαθήματα· οὐκοῦν δῶρα Θεοῦ τὰ μαθήματα». Τί δ' ἄρα τοῦτο δικαίωμα τοῖς παραχρωμένοις ἢ

καταχρωμένοις καί τοῖς τό εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀτελές τελειοῦσιν ἐκ μαθημάτων; Οὐδέ γάρ τούς πόρνονς καί ἀκρατεῖς αἰτίας ἐξέλοιτ' ἄν τις ὅτι τήν ἀρχήν ὁ Θεός τό σῶμα πλάσας τε καί ψυχώσας τήν γεννητικήν καί θρεπτικήν ἐνεποίησε τούτῳ δύναμιν. Ταῦτα δέ ἐστιν ἅ κωλύομεν διά τῶν λόγων ἡμεῖς, τήν παράχρησιν καί τήν κατάχρησιν καί τό παρά τό προσῆκον (σελ. 310) παρεχόμενον τοῖς μαθήμασι σέβας· καί σύ γε τοῦτο, εἰ συνετῶς ἀκούειν ἐκείνων ἐθέλεις, εἴση τε καί ὁμολογήσεις καί τό καταγηρᾶν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀφήσεις καί σωτηρίους καί τελεστηρίους καθαρτικούς τε καί φωτιστικούς ψυχῆς τούς λόγους οὐκέτ' ἔρεις, τούτοις τε τοῖς λόγοις καί τοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου πεισθεῖς.

Οὐ μήν ἀλλ' εἰ τήν ἀρχήν ταῦθ' ἅ λέγεις ἐδόθη τῇ ψυχῇ πρὸς Θεοῦ, κοινά πᾶσιν ἀνθρώποις καί ἔμφυτα καί φυσικά δήπου, κατά διαδοχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων πατέρων διαδιδόμενα. Πῶς οὖν τοῖς ὑπὲρ φύσιν πρὸς τούς εὐσεβεῖς μόνους καί τῶν εὐσεβῶν τούς ἄκρους καί ἀπολέκτους ἐν Πνεύματι Θεοῦ χαρισθεῖσιν ὁμοίως ἐδόθησαν; «Ἀλλά τόν αὐτόν», φησίν, «ἔχει λόγον πρὸς τήν ψυχὴν ἅπαντα δοθέντα γάρ οὐδέ τά πνευματικά τόν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμόν». Ὅντως δηλὸς ἐγένου πνευματικοῦ δώρου πείραν εἰληφώς οὐδαμῶς, σύ σαυτόν ἀπελέγξας καί φανεράν ποιησάμενος, ὃ δέ καί τούτου χεῖρον ὅτι μηδέ τοῖς διά πείρας εἰρηκόσι πιστεύεις, ὃ δ' αὖθις χεῖριστον ὅτι καί ἀντιρρητορεύεις αὐτοῖς, φυχικός ὅλος, ὡς ἔοικεν, ὦν. Τό γάρ ἐκλεκτόν δοχεῖον τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, ὁ Παῦλος, «ἡμεῖς», φησίν, «οὐ τό Πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλά τό Πνεῦμα τό ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τά ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἅ καί λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικά συγκρίνοντες· φυχικός δέ ἀνθρωπος οὐ δέχεται τά τοῦ Πνεύματος μωρία γάρ αὐτῷ ἐστι καί οὐ δύναται γνῶναι», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύων, διαιρέσεσί τε καί συλλογισμοῖς καί ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὐρίσκεισθαι τε καί (σελ. 312) διδάσκεσθαι οἰόμενος. Τά γοῦν ὑπό τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐ διά λογισμῶν, ἀλλά διά τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοῦ γινώσκομεν Πνεύματος, «ἅ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καί οὖς οὐκ ἤκουσε καί ἐπί καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ἡμῖν δέ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός διά τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τό γάρ Πνεῦμα ἐρευνᾷ καί τά βάθη τοῦ Θεοῦ».

Τεκμηριώσαιτο δ' ἄν τις τήν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καί ἀπό τῆς σῆς ἀντιλογίας, ὦ φιλόσοφε. Σύ γάρ ἀκούων, καί συχνῶς ἀκούων, τῶν μετιόντων ἐκ πείρας ἐν λόγοις, ἐν γράμμασιν, ἐν μαρτυρίαις, ἐν ὑποδείγμασι περὶ φωτός οὐκ αἰσθήσεως οὐκ αἰσθήσεως μόνον, ἀλλά καί διανοίας ὑψηλοτέρου παντάπασι, οὗ τυγχάνει νοῦς καί ὃ γίνεται κρειπτόνως ἐκστάς καί ὑπεραναβάς ἑαυτόν καί Θεῷ συγγενόμενος, σύ τούτων ἀκούων, νῦν μὲν, ἐπαναστήσαι τήν διάνοιαν τοῦ προσύλου φωτός οὐ δυνάμενος, ὡς περὶ αἰσθητοῦ λεγόντων φωτός κατηγορεῖς, νῦν δ' ἐκ τῆς ἐλλείψεως, οὐκ εἰς τό μέσον καί ἀληθές ἀλλ' εἰς ὑπερβολήν καί ψεῦδος ἐκκλίνων, καθ' ἑτέρου βάλλεις σεαυτόν κρημνοῦ, τήν τοῦ Θεοῦ

ουσίαν τοῦτ' εἶναι καί θεωρητήν εἶναι λέγειν ἐκείνους ἰσχυριζόμενος· οὐκ ἄν τοῦτο παθῶν, εἰ λογισμοῖς ἀνθρωπίνους ἀνέφικτα τά θεῖα ἐδόξαζες καί πίστιν μετ' εὐλαβείας προσῆγες ὡς μόνην δεκτικὴν τῶν τοιούτων καί δι' ἔργων τὴν τελεωτέραν ἐζήτεις εἶδησιν καί τῇ πίστει τὴν πειρᾶν ἐπωκοδόμεις, τὸν τῆς χάριτος ὄροφον, τὴν ἐν ἀληθείᾳ Θεοῦ ἀγάπην ἐπιστεγάζουσας· οὕτως ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καί μετὰ τὸ δεδόσθαι τὸ ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καί μετὰ τὸ δεδόσθαι τὰ τοῦ Πνεύματος δόματα. Ὁ γοῦν ἐν ἀκριβεῖ καταλήψει τῶν μαθημάτων γεγωνῶς, μικροῦ καί ἀδιδάκτως, ὡς αὐτὸς ἄν εἴποις, τῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων, οὐδέ μετρίως γοῦν ἐπαῖοις καί διδασκόμενος· εἰκότως· ὁ γὰρ λόγος Κυρίου ἀληθῆς, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ὅς τῷ Ἰωάννῃ (σελ. 314) ἀπεκάλυψεν ὅτι τῷ θεαρέστως ζῶντι δίδοται ψῆφος λευκή, ἣν οὐδεὶς δύναται γῶναι, εἰ μὴ ὁ λαβὼν· ὅπως δέ κάκεῖνος δύναται, παρὰ τοῦ Παύλου ἐδεδάχθημεν.

Μετά δὴ τὴν τῶν κατὰ φύσιν τε καί ὑπὲρ φύσιν δώρων ἐξίσωσιν, διὰ πλειόντων ἐπιτίθεται τῇ περὶ προσευχῆς ἀποστολικῇ ἐντολῇ, λέγων ἀδύνατον εἶναι τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, εἰ μὴ ὡς αὐτὸς ἐξηγεῖται παραδεξαίμεθα· ἐξηγεῖται δὲ προσεύχεσθαι ἐνταῦθα λέγειν τὸν ἀπόστολον οὐ τὸ ἐνεργεῖν τὴν προσευχήν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἕξιν ἔχειν αὐτῆς· «ἕξις δὲ ἐστὶ», φησί, «προσευχῆς τὸ μηδὲν δύνασθαι πράττειν οἶεσθαι καί εἰς πέρας ἄγειν, μὴ βουλομένου Θεοῦ· ὁ τοίνυν», φησί, «ταύτην τὴν ἕξιν ἔχων ἀδιαλείπτως προσεύχεται». Τοιοῦτον δ' ὄν τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, καί τῶν ἑλληνικῶν ἄρα βιβλίων ὁ φιλόσοφος οὐκ ἀνακύψει καί ἀδιαλείπτως προσεύξεται. Τί οὖν ἄν εἴποι τις πρὸς τὸν ἀδιαλείπτως καί μηδέποτε προσευχόμενον τοιοῦτον φιλόσοφον; Ὅπερ ὁ ἀπόστολος ἀλλαχοῦ λέγων· «προσευχόμενοι ἐν παντί καιρῷ ἐν πνεύματι καί εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες». Ἄρα κὰν τούτῳ τὴν ἕξιν ταύτην εἰσηγεῖται, ἣν αὐτὸς λέγεις, ἢ τὴν ἐνέργειαν, καίτοι ταυτόν ἐστὶν ἀδιαλείπτως τε εἰπεῖν καί ἐν παντί καιρῷ; Προσεπισκήψας δὲ τὴν ἐπὶ τῷ προσεύχεσθαι ἀγνυπνίαν, δηλὸς ἐστὶν ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐπιτάττων. Ἐλεγε δὲ καί ὁ Κύριος παραβολὴν τοῖς μαθηταῖς, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καί μὴ ἐκκακεῖν». Ἄρ' οὖν κὰνταῦθα πρὸς τὴν ἕξιν ἐνήγεν; Ἄλλ' οὐ τοῦτο ἢ παραβολὴ δεικνυσιν, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἴτησιν· καί τὸ μὴ ἐκκακεῖν δέ, τουτέστι μὴ ἐφίεσθαι τῆς προσεδρείας ὑπὸ ραθυμίας, δεικνυσι τὴν προτροπὴν οὖσαν οὐ πρὸς τὴν ἕξιν, καί ταῦθ' ἦν ὁ σοφὸς οὗτος λέγει, ἀλλὰ πρὸς τὴν αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς προσευχῆς, δηλαδή τὴν δέησιν, ὃ καί τὸ ἐπιτελεύτιον ἐν τῇ παραβολῇ ρῆμα τοῦ Κυρίου δηλοῖ· (σελ. 316) «δώσει γάρ», φησὶν, «ὁ Θεὸς ἅγιον τοῖς αἰτουῦσι αὐτόν ἡμέρας καί νυκτός», τουτέστι τοῖς ἀδιαλείπτως οὕτω προσευχομένοις. Δεόμεθα δὲ τῆς ἀδιαλείπτου ταύτης δεήσεως οὐχ ὥστε πείσαι Θεόν, αὐτοπαράκλητος γάρ, οὐδ' ὡς ἐφελκυσόμενοι τοῦτον πανταχοῦ γάρ, ἀλλ' ὡς τῇ πρὸς αὐτόν ἐπικλήσει ἡμᾶς αὐτοῦς ἀνάγοντες πρὸς ἐκεῖνον καί ἐπιστρέφοντες, ὡς

μεθέξοντες οὕτω τῶν περὶ αὐτόν ἀγαθοπρεπῶν δωρεῶν. «Τότε γάρ» κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «τῷ Θεῷ σύνεσμεν, ὅτε πανάγνοις μὲν εὐχαῖς, ἀνεπιθολότῳ δὲ νῷ τοῦτον ἐπικαλώμεθα». Διὰ τοῦτο τοίνυν αὐτόν ἀδιαλείπτως ἐπικαλούμεθα, ὡς ἂν ἀδιαλείπτως αὐτῷ συνῶμεν.

Τῆς δὲ ἀδιαλείπτου ταύτης προσευχῆς τε καὶ ἕξεως, ἣν ἄρτι διενόηθη πρῶτος ὁ φιλόσοφος οὗτος, οὐδέ ὁ διάβολος φαίνεται ἀμοιρῶν καίτοι μηδέποτε προσευχόμενος· ἦδει γάρ μηδέ κατὰ χοίρων δυνησόμενός τι, μή τοῦ Κυρίου τῶν ὄλων ἐνδόντος, κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου μηδ' ἐπιχειρήσεων γούν, καὶ πρό τούτων κατὰ τοῦ Ἰώβ μηδὲν ἀνύσων ταῖς πολυτρόποις ἐπιβουλαῖς· τοσοῦτον ἀπέχει προσευχῆς, οὐ τῆς ἀδιαλείπτου μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ διαλειμμάτων, τό πεπεῖσθαι Κύριον εἶναι τὸν Θεὸν ἀπάντων· οἱ μὲν γάρ ἐκτός σώματος τῶν λογικῶν ἴσασι μὲν τοῦτο πάντες, εὐχονται δ' οὐ πάντες· ἀντικείμενος γάρ ἐστι καὶ τῇ εὐχῇ ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, καὶ ὁ τοῦ καλοῦ φυγὰς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς φυγὰς ἐστιν. Οἱ δὲ σῶμα περικείμενοι, τὸν μὲν τοῦ παντός Θεὸν ἴσασι πάντες, πάντες δ' εὐχονται καταλλήλως ἕκαστος τῇ δόξῃ ἑαυτοῦ. Τοῖς δὲ τὸν ἕνα καὶ ὄντως γινώσκοντα Θεόν, συνεισέρχεται τῇ δόξῃ ταύτῃ καὶ τό χωρὶς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ποιεῖν μηδέν· τῶν δὲ τοῦτο πεπεισμένων ὅσους ἕως θεῖος εἶλεν ἐνώθειναι κυρίως τῷ Κυρίῳ τοῦ παντός, οὗτοι τροφῆς ἄνευ καὶ πνοῆς ἐν εὐχῇ γενόμενοι, κατὰ τὴν τῶν (σελ. 318) πατέρων ὑφήγησιν, ἐπιστρέφουσι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ οὕτω τῇ πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπιτηδειότητι τοῦ μυστικοῦ καὶ ἀπορρήτου πνευματικοῦ τῆς προσευχῆς καταξιοῦνται δώρου, ὃ καὶ ἀδιαλείπτως σύνεστιν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτό παρ' ἑαυτοῦ ἔλκον τὸν καταξιωμένον νοῦν πρὸς τὴν ἀρρητοτάτην ἔνωσιν καὶ πηγάζον εὐφροσύνην ἱεράν, νῦν δὲ τῷ νῷ δι' εὐχῆς ἀνατεινομένῳ πρὸς Θεὸν μυστικῶς ὑπηχοῦν τε καὶ συμπροσευχόμενον, ὥσπερ μουσικῇ τῷ πρὸς ταύτην συντιθέντι τὴν ᾠδὴν. Οὕτω γάρ ἐν μεθέξει τῆς ἀεικινήτου τε καὶ ἀκαμάτου γεγονότες χάριτος ἐνεργουμένην ἔχουσι τῇ ψυχῇ τὴν προσευχὴν καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργοῦσαν κατὰ τὸν εἰπόντα· «ἐγὼ κοιμῶμαι καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖν». Ὁ τοίνυν βουλόμενος ἐπιτυχεῖν τῆς ἀληθοῦς ταύτης καὶ ἀληθῶς ἀδιαλείπτου προσευχῆς παρὰ «τοῦ διδόντος» προφητικῶς εἰπεῖν «εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ», πειθέσθω τῷ θείῳ Νείλῳ καὶ Γρηγορίῳ, ὥστε ζῆν μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, κὰν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνάγκαις τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ κατὰ τό δυνατόν μὴ ἀφίστασθαι, ἀλλ' ὥσπερ σφραγίδα ἀνεξάλειπτον τὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν ἐντετυπωμένην τῇ ψυχῇ σπεύδειν περιφέρειν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἔργοις τε καὶ γὰρ λόγοις καὶ διανοήμασιν τὴν δυνατὴν ἡμῖν τέως καὶ ἀδιάλειπτον προσυχὴν ἐπιτηδεύειν χρή, μέχρις ἂν ἐπιτύχωμεν τοῦ δώρου· «εἰ μὴ γάρ», φησὶν, «ἔλαβες δῶρον προσευχῆς εὐκλεές, προσέδρευσον καὶ λήψη»· τό γάρ Πνεῦμά ἐστι δι' οὗ προσκυνοῦμεν καὶ δι' οὗ προσευχόμεθα, καὶ «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν».

Ἀλλά μετά τό διδάξαι περί προσευχῆς ἐκεῖνος καί τῆς κατ' αὐτήν ἔξεως, καίτοι πρότερον ἀκούσας τῶν ὑπ' ἐμοῦ προηγημένων τοῦ θεολόγου ρητῶν, δι' ὧν λέγει (σελ. 320) τοῦτ' ἀπολαῦσαι μόνον τῶν λόγων τό διά Χριστόν προετίμησεν, ἀντεπιφέρει ἐκεῖνα, δι' ὧν φησι, παρήκα τά πάντα τῇ ἐντολῇ· τοῦ λόγου δέ περιέχομαι μόνου καί οὐκ ἄν ποτε τούτου ἐκῶν ἀμελήσαιμι»· καί οὕτως αὐτόν ἑαυτῷ πάντως ἀνακόλουθον δείκνυσι. Τί οὖν πρός ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν, συνιστάμενοι τῷ σοφῷ θεολόγῳ; Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι λόγους μέν οὐς διά Χριστόν καταλιπεῖν λέγει, τήν τῶν Ἑλλήνων λέγει σοφίαν, λόγον δ' οὗ περιέχεται, τό ἀπ' ἐκείνης ἐξελεγεμένον καί τοῖς ἱεροῖς καί θείοις μαθήμασι συγκεκριμένον, ὡς ἡμεῖς εἰσηγούμεθα, πρός οὐς ἀντιλέγεις ἀκρατῶς, ὦ φιλόσοφε. Ἐνάγει δέ με πρός ταῦτα καί τά τοῦ λόγου τούτου ἀποτελέσματα· οὗτος γάρ με», φησί, «πέθει ἀσθενοῦντι συνασθενεῖν καί ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι» (τοῦ δ' ἀντικρυς ἀποστολικόν ἐστι τό παράγγελμα) «οὗτός μοι διαιρεῖ κόσμους καί τοῦ μέν ἀπάγει, τῷ δέ προστίθησι»· ποῦ ταῦτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εὗροι τις ἄν; «Οὗτος καί διά τῶν δεξιῶν ὄπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης, κἄν τοῖς ἀριστεροῖς συμπιλοσοφεῖ, τήν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα παραζευγνύς καί τό παρόν κουφίζων τῷ μέλλοντι». Ταῦτα καί ἐπί λέξεως τῶν ἀποστολικῶν ἔχεται φωνῶν. Εἰ δέ τις τοῖς λόγοις τούτοις μή συναινεῖ, δότω λόγον εὐλογον ἄλλον ὁμολογίας καί πείσομαι· τόν γάρ θεολόγον ἑαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ πείθομαι.

Ἀλλά γάρ μετά τὰς ἀντιφθεγγομένας, ὡς ὁ φιλόσοφος οἶεται ταύτας ρήσεις, «σκαιούς καί ἀπαιδεύτους» ὀνομάσας ἡμᾶς, καί τῷ Ἰουλιανῷ συντάττειν οὐ παραιτεῖται καί μισεῖσθαι δίκαιον εἶναί μὲν φησιν «ὡς ἀποστεροῦντα τῶν (σελ. 322) λόγων τούς μοναχούς, καθάπερ ἐκεῖνος καί τούς ἐν κόσμῳ χριστιανούς». Ὡσπερ ἄν εἴ τις ἀκούσας τοῦ ψαλμῶδου λέγοντος «εἶπεν ἄφρων, οὐκ ἔστι Θεός», τόν ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντορα τῷ ἄφρονι δεῖν οἶεται συντάττειν τούτῳ, λέγοντα περί Θεοῦ, ὡς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστατος αὐτός ὢν καί μή συνείς τό τῆς διαφορᾶς ὑπερβάλλον, ὡς ὁ μὲν ἅγιος ὑπέρ τά ὄντα γινώσκει καί θεολογεῖ τόν Θεόν, ἡ δέ τοῦ ἄφρονος καρδιά ἐν τοῖς μηδαμῇ μηδαμῶς τίθεται τό μόνον ὄντως ὄν. Τόν αὐτόν γάρ τρόπον ἡμεῖς μὲν ὑπέρ λόγον ἴσμεν οὔσαν τήν κατά μοναχούς πολιτείαν, ὁ δ' ἀποστάτης ἐκεῖνος, ἄλογον οἰόμενος τήν κατά χριστιανούς, διά τοῦτ' ἀπειργε τῶν λόγων, ὅ μή δυνηθεῖς συνιδεῖν ὁ πάντ' ἐπίστασθαι δοκῶν οὗτος, τῆς αὐτῆς εὐθύνης ἀξιοῖ τούς τιμῆς πάσης ὑπερτιθέντας τά χριστιανῶν τοῖς ἀτιμάζουσιν εἰς τά μάλιστα προηρημένοις, καί μισεῖσθαι δικαίους εἶναι τοῖς ἀσεβεστάτοις ἐξίσου τούς εὐσεβεῖς, διότι παντός οὔτινοσοῦν μᾶλλον περισπούδαστον ἀποφαίνοντα τήν πρός Θεόν ἐν προσευχῇ προσεδρεῖαν.

«Κἄν ὁ Κύριος», φησίν, «οὐκ ἐπέταξεν ἐν εὐαγγελίοις τήν περί λόγους σπουδήν, ἀλλ' οὐδέ ἐκώλυσε». Τί οὖν ὅταν λέγη, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καί ἀκέραιοι ὡς αἱ περισσεραῖ»; Οὐ διαιρεῖ καί ἀπολαμβάνει τῆς ἔξω σοφίας τό χρήσιμον καί τῇ ἀπλότητι τοῦ εὐαγγελίου συμμίγνυσιν, ὅπερ ἐν

τοῖς λόγοις ἐκείνοις καί ἡμεῖς λέγομεν, οἱ παρά σοῦ δι' αὐτό τοῦτο νῦν ὑβρίζομενοι; Τί δ' ὅταν αὐθις λέγη, «ἐγὼ λόγον καί σοφίαν ὑμῖν δώσω, ἣ οὐδεὶς ἀντιστῆναι δυνησεται» καί «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»; Ἄρ' οὐ σοφίαν ἐπηγγείλατο θειοτέραν καί ταύτης τῆς αἰεὶ ἀντιλέγεσθαι πεφυκυίας, ἣν αὐτός ὑπερμαχῶν ἐξυμνεῖς ὑπερτέραν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν; Τί οὖν ἐποίησαν οἱ τῆς σοφίας ἐρασταὶ ταύτης, πρὶν ἐκείνης καθαρῶς τυχεῖν; (σελ. 324) Ἄρα περιήεσαν ζητοῦντες εἴ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι, Ἕλληνα ἢ Αἰγύπτιος ἢ Χαλδαῖος, ὡς παρά τούτου καὶ τῶν τούτου συγγραμμάτων μανθάνειν καὶ πανταχόθεν συλλέγειν τό φρονεῖν, ὡς αὐτός ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις λέγων ἐπὶ λέξεως οὕτως, «οὐκ ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας μόνης τό εἰδέναι τὰ ὄντα περιγίνεται» καί «οὐκ ἔστιν ἅγιον εἶναι μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφότα τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀγνοίας ταύτης κεκαθαρμένον»; Ἄρ' οὖν περιήεσαν πανταχόθεν τό φρονεῖν συλλέγοντες, ὡς αὐτός μᾶς ἐκδιδάσκεις, ἣ ἦσαν, κατὰ τό γεγραμμένον, «διὰ παντός ἐν τῷ ἱερῷ, προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει καὶ προῦπογράφοντες καὶ πρακτικῶς ἱερογραφοῦντες τὴν κατὰ μοναχούς ταύτην ὄντως ὑπερανωκισμένην καὶ πανίερρον ζωὴν, καθ' ἣν τὴν ἐν μεσότητι μὲν οὔσαν ἱεράν πολιτείαν ὑπεραναβῆναι ἐπαγγελλόμεθα, πάση δέ διαιρετῇ καὶ ζωῇ καὶ φαντασίᾳ ἀποταττόμεθα καὶ πρὸς τὴν πάσης φιλοσοφίας ὑψηλοτέραν ἐνιαίαν θεοσοφίαν διὰ τῶν ἐνοποιῶν ἐντολῶν ὄντως μοναστικῶς ἀναγόμεθα καὶ εἰς ἱερωτάτην ἱερουργικῶς τελεσιουργούμεθα μονάδα; Ἐνὰς γὰρ ἐν ἀληθείᾳ γινόμεθα ἐν τῇ πάντων ὑπεξηρημένη καὶ μόνη πάντως ἀπερινοήτως τρισυποστάτῳ μονάδι, κατὰ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν αὐχην καὶ μυστικὴν ἐμφάνειαν καὶ συνεργίαν τοῦ δι' ἡμᾶς τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνήσαντος δυάδι καὶ τῆς οἰκείας ἀπορρήτως μὴ ἀποφοιτήσαντος μονάδος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον.

Τί οὖν ἄτοπον ποιούμεν, ὦ φιλολογώτατε, εἰ τὸν πρὸς τὴν ἐνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπειγόμενον, ἀφέμενον τῆς κατὰ τὰ πολυειδῆ μαθήματα μελέτης, ὑπερβῆναι ἀξιούμεν τὰς ἐν τούτοις μεριστάς καὶ μεταβατικὰς νοήσεις καὶ τοὺς αἰσθητοὺς λόγους καὶ τὰς ἐξ αἰσθήσεως ἐχούσας γνώσεις τὴν ἀρχήν; Πῶς δ' ἂν ὁ ἔσω ἄνθρωπος κατασταίῃ μοναχός κατὰ λόγον τῆς ὑπερκειμένης ἐνιαίας ζωῆς, εἰ μὴ τὸν ἐπίκτητον κόσμον ὑπεραναβαίῃ καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπικὰς (σελ. 326) μαθήσεις καὶ ἐνιαίως καὶ μοναχῶς πρὸς Θεὸν ἀνατείνει συντόμως ἑαυτόν, ὃ καὶ ὁ τῆς κεφαλῆς ἐκ τριχῶν κόσμος περιαιρούμενος τοῖς ἐπαΐειν ἱκανοῖς συμβολικῶς ἐκδιδάσκει; Τάχα δέ καὶ τό μὴ ἀναβαθμίσειν ἀναβαίνειν ἐπὶ τό θεῖον θυσιαστήριον καὶ τό λίθοις τοῦτο κτίζειν ἀτμήτοις, ἐφ' οἷς ἐγχειρίδιον οὐκ ἐπιβέβληται, τοῦτ' αἰνιττόμενον ἦν, ὡς αὐτὴν χρῆ γυμνήν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν οἶκον εἶναι προσευχῆς, περινοίας πανταίως καὶ ἀνθρωπίναις μεθόδοις ἀνεπιχειρήτητον; Ἄλλ' ὁ Κύριος οὐ ρητῶς ἀπεῖρξε τὴν περὶ λόγους σπουδὴν; Ἄλλ' οὐδέ τὸν γάμον, οὐδέ τό κρεῶν ἀπέχεσθαι, οὐδέ τό μετὰ τῶν ἐν συζυγίᾳ ζώντων συνοικεῖν. Εἰ γοῦν

ἡμεῖς ταῦτα τούτους ἀπαιτοῦμεν, κατηγορήσει τις ἡμῶν λέγων κατά σέ τόν πάντα στρέφειν δοκοῦντα τοῖς τῶν λόγων στροφαῖς ὡς οὐδέν ἦττον, ἐπεὶ οὐκ ἐκώλυσεν, ἔχεσθαι δεῖ ἢ ἀπέχεσθαι, ἐπί οὐκ ἐπέτρεψεν; Οὐ μὲν οὖν, εἰ μὴ κατηγορημένος αὐτός ἐθέλει δικαίως εἶναι· πολλά γάρ τῶν ἀκατακρίτως ἐνεργουμένων τῶ χριστωνύμῳ πληρώματι, τρόπῳ παντί τοῖς μοναχοῖς οὐκ ἐφεῖται διὰ τό τῆς πολιτείας ἐξηλλαγμένον. Εἰσὶ δ' οἱ τῶν πατέρων καὶ λουτρῶν θεραπείας ἀπειργουσι καὶ νοσοῦσιν αὐτοῖς ταῖς ἐξ ἰατρικῆς χρῆσθαι βοηθείας οὐκ ἐπιτρέπουσιν, ὡς ὅλους ἀνακειμένους Θεῷ καὶ τό πᾶν ἐξηρημένους ἐκείθεν καὶ τό συνοῖσον ἀνενδοιάστως προσδόκιμον θεόθεν ἔχοντας. Οὐ μὴν τούς μή πρός τό μέτρον τοῦτο τῆς πίστεως φθάνοντας ἀποτροπαίους ἡγούνται, καίτοι τοῦ Θεοῦ πολλάκις δι' ἐξαισιῶν θαυμάτων ἐπιμαρτυρήσαντος ἐκείνη τῇ γνώμῃ. Πατρικῶς δ' ἔσθ' ὅτε καί συγκαταβαίνουσι τοῖς ταπεινοῖς ἡμῖν· τοῦτο δὴ καί περὶ τήν τοῦ λόγου παιδείαν εὗροι τις ἄν καί ποιῶντας καὶ λέγοντας. Πῶς οὖν τόν ταῦτά τοῖς πατράσι καί ποιῶντα καὶ λέγοντα τῷ παραβάτῃ καὶ ἀποστάτῃ συντάττειν ὑπέμεινας, ὁ μοναχός καὶ φιλόσοφος; Ἐκεῖνος χριστιανός ὡς ἀναξίους τῶν λόγων ἀποστερεῖν (σελ.328) ἐπεχείρησεν, ἐγὼ δ' οὐκ ἀποστερεῖν μοναχούς. Ἰκανός γάρ ὁ πρό τοῦ τήν πολιτείαν ταύτην ὑπελθεῖν χρόνος πρός λόγου κτῆσιν παντοίαν τοῖς οὐ ραθύμοις. Οὐτ' οὖν ἀποστερεῶ, καί παρακαλῶ πρός τό ὑπέρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ἐπαγγελαμένους πρός τοῦτο σπεύδειν, οὐκ ἐλλεπτικῶς ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξάγων τῶν λόγων τούς μακαριστῶς ἐπομένους· τῆς γάρ περὶ λόγους τριβῆς καθ' ὑπερβολήν ὑψηλοτέρα ἐστίν ἢ πρός Θεόν ἐν προσευχῇ προσεδρεία.

Σέ δ' ἡμεῖς ἀντιλέγειν τοῖς πατράσι φαμέν καί πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Πῶς γάρ ἄν τις ἐν τοῖς τοιούτοις ὑποσταλείη φάναι τάληθές; Σὺ τοίνυν τάναντία τοῖς πατράσι φρονεῖς, οὐκ ἐφ' οἷς μεταξύ τῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας κατέλεξας, ἀλλ' ὅτι τάς εὐαγγελικὰς ἐντολάς οὐχ ἰκανάς εἶναι λέγεις τελείως καθᾶραι τήν ψυχὴν τοῦ ταύτας τηρήσαντος, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας τήν τελεστικὴν καὶ σωτήριον γῶνσιν περιγίνεσθαι τῷ ταύτην κτησαμένῳ, οὐδ' ἐνόν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων ἄνευ μαθημάτων καὶ τῆς κατ' αὐτά μελέτης, οὐδέ τελειότητός τε καὶ ἀγιότητος ἐπιτυχεῖν τόν μὴ ἀπαλλαγέντα τούτων, καὶ τήν ἑλληνικὴν παιδείαν ὁμοίως εἶναι δῶρον Θεοῦ τοῖς δι' ἀποκαλύψεως προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένοις, καὶ ὁμοίως ταῦτά τε κἀκείνην ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς μετὰ τό δεδόσθαι καταλαμβάνεσθαι, καὶ τό πάντα εἰδέναι, ὃ Θεοῦ μόνου ἴσμεν, προσήκουσαν ἀνθρώπῳ τελειότητα εἶναι. Τήν ἱεράν δέ Γραφήν, εἰ καὶ ἀναμιγνύεις τοῖς λόγοις καὶ πολλά δοκεῖς ὑπεραγωνίζεσθαι ταύτης, ἀλλ' οὐδ' αὐτήν οἶει τελείαν ἐπάγειν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν· οὐδέ γάρ ἄν εἰσῆγες τό δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἰ τίς τι ἐπαγγέλλεται (σελ. 330) εἰδέναι, κἄν ἢ εὐσεβῆς ἦ, τόν καθάρσεως ἐφιέμενον. Δόλω τοιγαροῦν ταύτην συμπλέκεις τοῖς ὑπέρ τῶν μαθημάτων σου λόγοις εἰς ἐξαπάτην τῶν ἀπλουστέρων. Ἐπεὶ δέ τοῖς ἰσχυριζομένοις

δεῖν τὰς θείας ἐντολάς τηρεῖν ὡς ἀπαθείας καὶ σωτηρίου καθάρσεώς τε καὶ γνώσεως παρεκτικὰς σύ σαφῶς ἀντιλέγεις, τῶν ἐντολῶν δέ ἐστὶ καὶ τὸ τὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν, οἱ μὲν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν προτρέποντες κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν προτρέπονται, σύ δέ οὐδέ ταύτας οἶει διδόναι τῇ ψυχῇ τὴν κάθαρσιν. Οὐκοῦν δέλεαρ ἐκεῖνο τὸ συνάγεις εἰς ἓν τὴν θείαν Γραφήν καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα· τὸ δέ καὶ εἰς ἓν τέλος ἄγειν ἀμφότερα τὸν μετιόντα λέγειν οὐ δόλος μόνον, ἀλλὰ καὶ σαφῆς ἀντίθεσις πρὸς αὐτὴν τὴν ἱεράν καὶ θείαν Γραφήν. Οὐδένα γὰρ ἐκεῖνη τῶν μακρῶν ὠδίνων ἔδωκε καρπὸν, ἀλλὰ πάντες ὑπηνέμιοί τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὸς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας οὐ φθάνοντες, καίτοι τὸ κατὰ σέ μάλιστα σκότος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ φωτός τῶν μαθημάτων ἀποβαλλόμενοι, τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν. Πῶς δέ καὶ τῶν ἀγίων οὐκ ἐσκοτισμένοι καὶ ἀτελεῖς οἱ πλείστοι, κατὰ τούτους τοὺς λόγους, οἱ μὲν ἑλληνικῆς παιδείας οὐκ ἐπιλημμένοι συλλήβδην ἅπαντες, τῶν δέ μετεσχηκῶν τῆς ἐκεῖθεν παιδείας, οἱ κόσμον μὲν ὡς σκηνὴν πηγνύντες, οὐρανὸν δέ ὡσεὶ καμάραν ἰστάντες, ἥλιον δέ ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν τῆς γῆς ἐπανάγοντες, ὅθεν ἀνίσχει, κοῖλα δέ τὰ οὐράνια νῶτα πρὸς ὑποδοχὴν ὑδάτων δοξάζοντες καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν ὡς αὐτὸς λέγεις ἄγνοιαν, τὸ μάλιστα κατὰ σέ σκότος τῆς ψυχῆς, αὐτοὶ τε κεκτημένοι καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν ἐπιχειροῦντες;

Ἴνα δέ μὴ δόξωμεν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς τοῦ ἀνδρός ἐνταυθοῖ καταλέγειν δόξας, αὐτὰς ἐκεῖνου τὰς ρήσεις προθώμεθα καὶ τῶν ἀγίων ἑνὸς ἢ δύο παραθώμεθα πρὸς οὓς (σελ. 332) σαφῶς ἀντιφθέγγεται· πάντως δέ οὐκ ἄδηλον τοῖς εὖ φρονοῦσιν ὅτι πάντες ἓν εἰσι χεῖλος ὑπὸ τοῦ ἑνὸς κινούμενοι Πνεύματος· ἐκεῖνας δ' ὅμως ἡμεῖς προθήσομεν αἱ καὶ τὴν ὁμολογίαν ἐπίδηλον ἔξουσι. Φησὶν οὖν ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος οὗτος ἐπὶ λέξεως οὕτως· «Διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἀγαπητόν, εἰ καὶ μόγις ἀπάθεια περιγένοιτο μόνῃ· οὐκ ἀρκεῖ δέ μόνον τῶν παθῶν καθήρασθαι πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν κατιδεῖν· ἡ γὰρ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς· οὐκ ἂν οὖν ὄφελος αὕτη γένοιτο τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ νοητὰ κατιδεῖν, μενούσης ἐν αὐτῇ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, ἢ μάλιστα πάντως σκότος ἐστὶ τῆς ψυχῆς· ὥστε τῷ φιλοσοφοῦντι ἐπιμελεῖσθαι διὰ βίου προσήκει, ὅπως καὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν ψευδῶν δοξῶν τὴν ἑαυτοῦ καθαριεῖ ψυχὴν, καὶ τὴν ἄνωθεν μὲν ἀντίληψιν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις ἐπικαλούμενον, πράττοντι δέ καὶ αὐτῷ ὅσα προὔργου πρὸς τὸ τέλος ὑπάρχει. Οὐκοῦν διὰ βίου μανθάνειν βουλήσεται καὶ ὁμιλεῖν πᾶσιν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται. Οὐδέν γὰρ αὐτῷ διοίσει τίς ὁ διδάσκων, ἂν μόνον πρὸς γνῶσιν αὐτῷ συμβάλληται· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ τῆς προσηκούσης ἀνθρώποις τελειότητος ἐπήβολος, ὅς τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ ἐνήρμοσε νοῦν καθ' ἑνωσιν μόνιμον».

Ταῦτα καὶ πλείω τούτων ἐν τε τῷ Περί τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ Σοφίας κτήσεως σποράδην εἰρῆκει. Δύο τοίνυν φησὶ καθάρσεων τὴν ψυχὴν ἡμῶν δεῖσθαι, τῆς τῶν παθῶν καὶ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, καὶ

τήν μὲν κάθαρσιν μόνην τῶν παθῶν τήν τήρησιν τῶν ἐντολῶν παρέχειν φησί, καί ταύτην μόγις, ὡς αὐτός λέγει, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ συγχωρεῖ, τήν δέ τῆς ἀγνοίας διδόναι λέγει τήν μάθησιν, οὐ τῶν θείων Γραφῶν, ἢ γάρ τούτων μάθησις ἐμπεριείληπται τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει. Ὅμως εἰ ταύτην ἔλεγεν, οὐδέν ἂν ἐπηκολούθει βλάβος, ἐπεὶ καί ὁ μέγας Μάξιμος λέγει τι τοιοῦτον τήν τῆς ἀρετῆς πράξιν τῶν θείων δογμάτων διαιρῶν, καί ἡμεῖς (σελ. 334) ἔστιν ὅτε λέγομεν διὰ μὲν τῶν θείων ἐντολῶν τήν ψυχὴν τῶν παθῶν καθαίρεσθαι, τῇ δὲ καθαρᾷ προσευχῇ πᾶσαν ὑπεροχικῶς γνῶσιν ἀποτίθεσθαι. Τὰ τοιαῦτα δ' οὕτω λέγεται κατ' ἐξοχὴν, ὡς καί ὁ τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως ἄγγελος ἔλεγε ταῖς μυροφόροις· «εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν». Ὡς οὖν ὁ Πέτρος τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν ἔστιν, εἰ καὶ ἐξόχως καλούμενος ἐκείνων διαιρεῖται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ προσευχή καὶ ἡ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις ἐντολαί εἰσι Θεοῦ, εἰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐκείνων διαιροῦνται, ἀλλ' οὐχί καὶ ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων ἀνάληψις· εἰ δὲ καὶ ἐξόχως λέγοιτο, τῆς ἀτοπίας.

Οὗτος δὲ οὐ τὴν τῶν θείων Γραφῶν μάθησιν καθαίρειν λέγει τελείως τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων· διό καὶ τό δεῖν μανθάνειν τὸν καθαρθησόμενον, εἴ τις τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναί, κἂν θεοσεβῆς ἢ κἂν μὴ, προστίθῃσι, καὶ ἀκάθαρτον ἀποφαίνεται καὶ ἀτελεῖ τὸν μὴ τὴν γνῶσιν ἐσχηκότα τῶν ὄντων, ἵνα δείξῃ σωτηριώδη, καθαρτικὴν τε καὶ τελεστικὴν ταύτην οὖσαν τὴν μάθησιν. Ὅτι μὲν οὖν ὁ ταῦτα λέγων τὰναντίαν φρονεῖ τοῖς πατράσι τε πᾶσι καὶ τῷ τῶν πατέρων Θεῷ, φανερόν οἶμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς εὖ φρονούσιν· ἡμῖν δὲ παρελθέτω μάρτυς εἰς μέσον ὑπὲρ πάντων ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντωρ Διονύσιος, ᾧ μάλιστα πάντων διὰ πάντων ὁ τελεώτερον τῶν θείων ἐντολῶν οὗτος αὐχεῖ συμφωνεῖν. Φησί γοῦν ἐν κεφαλαίῳ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἢ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Ἄρ' ἔστιν εὐρεῖν τῆς πρὸς Θεὸν ἀφομοιώσεως τελεώτερον; Οὐ μὲνον, οὐδ' εἰπεῖν, οὐδ' ἐννοῆσαι. Ἴνα δὲ ἡμῖν καὶ ὁ ὑπερτελής οὗτος κατὰ τοῦτο συνείποι, τῆς ἀρχῆς τῶν γεγραμμένων (σελ. 336) αὐτῷ Περί τελειότητος ἀνθρωπίνης ἀναμνήσομεν· ἐκεῖ γάρ φησι, «τέλειος ἀνθρώπος ἔστιν ὁ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καθ' ὅσον ἀνθρώπων δυνατόν, ὁμοίαν τῷ Θεῷ πεποιηκώς».

Εἰ τοίνυν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις τελείωσις, αὕτη δὲ μόνη τῇ δι' ἀγάπης ἱερᾷ ἐργασία τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖται, ποῦ ἢ ἐκ γνώσεως καὶ μαθημάτων καὶ τοῦ διὰ βίου μανθάνειν ἐθέλειν καὶ πᾶσι σπεύδειν ὁμιλεῖν ὅσοι εἰδέναί τι ἐπαγγέλλονται καὶ πρὸς γνῶσιν συμβάλλονται, κἂν Αἰγύπτιοι κἂν Σκύθαι κἂν Ἕλληνες ᾧσι, κάθαρσις καὶ τελείωσις; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τούτων τὴν κάθαρσιν, οὐ τοῖς θείοις φανερῶς ἀντιλέγει λογίοις καὶ τοῖς τούτων ὁμολογηταῖς πατράσι; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν μόνην τὴν ἀπάθειαν προσγίνεσθαι, τὴν μὴ καθαρτικὴν

οὔσαν τῆς ἀγνοίας μηδέ φωτιστικὴν τῆς ἐν τοῖς οὔσιν ἀληθείας, ὡς αὐτός αὐθις οἶται, καὶ ταύτην μόγις, τὴν δὲ μὴ διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καθαιρομένην ἀγνοίαν μάλιστα σκότος λέγων τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἕξω πεφυκός καθαίρεσθαι παιδεῖς, πῶς οὖν οὗτος, οὐδὲν ἤττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἰατροὺς καὶ φωστῆρας καὶ σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν Ἕλληνας καὶ Αἰγυπτίους καὶ οὐσινασοῦν λογικῶν μαθημάτων εὐρετάς, ἢ τὸν Ἰησοῦν ἡγεῖται; Ἀλλ' ἢ μὲν ἐπιγενομένη νόσος τῷ φρονοῦντι τῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ψυχῆς ἐξεφάνη τοσαύτη καὶ ταῦτα δι' ὀλίγων τῶν περὶ αὐτῆς λόγων τουτωνί' τοῦ δὲ φρονοῦντος νοσοῦντος τῷ φιλοσόφῳ, οὐδὲν ἀπεικός καὶ ὅ τι καὶ ὅθεν αὐτό νοσεῖ μὴ νοεῖν. Πειρασόμεθα οὖν ἡμεῖς τὴν αἰτίαν τῆς νόσου συνιδεῖν τε καὶ ἐξαιρεῖν, ἀλλὰ καὶ φάρμακον σὺν Θεῷ κερᾶσαι, ἣν ἄρα πεισθῆ προσέσθαι, πρὸς ὑγίειαν ἐπανάγον. Τίς γάρ οὐκ ἂν πάθοι τὴν ψυχὴν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς ἐκκλησίας νοητῶς ὁρῶν ταύτης ἀπορρηγνύμενον; Ἐγὼγ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα δι' αὐτό τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθεῖς τὴν ἀρχήν, (σελ. 338) ὡς μὴ ἂν πιστευθῆναι τισὶ δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καὶ τὸν πόνον δ' ὅσον ὑπέστην γράφων, ὡς καὶ αὐτός τότε τίς συνοῦσιν ἔλεγον, οὐχ ὑπὲρ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπῆλθον ἢ τούτου πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσὶ' κἂν εἴπερ ἠθέλησεν, ἀξιοῦντι τὴν ἀρχήν, τοῖς πρὸς ἀλλήλους διὰ στόματος λόγοις καταλῦσαι τὰς δόξας ταύτας καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἀπλουστέρους τῶν ἀδελφῶν ἐπιθέσεις, φροῦδα ἂν ἦν τὰ μακρὰ συγγράμματα. Νῦν δ' οὐκ οἶδ' εἰς ὅ τι ταυτί τελευτήσῃ. Θεῷ δ' εὐχομαι καὶ ἐλπίζω τὰ κρεῖττω.

Ἀλλὰ γὰρ τῶν τῆς νόσου πρώτων καὶ πορρωτέρω αἰτίων ἀφείσθαι μοι δοκῶ' τό προσεχέστατον δ' ἀπάντων, ὃ κἂν τοῖς τοῦ νοσοῦντος ἐμφαίνεται λόγοις, τό τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς ἀληθείας ἐστὶ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Δεινὸν ὄντως ἄνδρα κλέψαι φιλομαθῆ καὶ ταῖς περὶ τό εἰδέναι λίχνως διακειμέναις ψυχαῖς ἔφεσιν ἀνέφικτον ἐντεκεῖν' αὕτη γὰρ καὶ τῷ Ἀδάμ τῆς ἰσοθεΐας τὸν ἔρωτα τὴν ἀρχὴν ἐνεποίησεν. Ωήθη γὰρ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος τοῦτ' εἶναι σωτηριῶδες καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ τῶν κτισμάτων πάντων τοῦ Θεοῦ διηκούση ἀληθείᾳ τό γνωστικὸν ἐνηρμόσθαι τῆς ψυχῆς καθ' ἑνωσιν μόνιμον. Τοῦτο δ' ἐκ τῶν θείων λογίων καὶ ἐνταλμάτων μὴ τελέως προσγινόμενον ὁρῶν, πρὸς τοὺς δοκοῦντας τοὺς τῆς κτίσεως εὐρηκέναι λόγους ἔβλεψεν Ἕλληνας καὶ τὰ κατ' αὐτούς ὡς τελεστικά ψυχῆς ἐσεβάσθη μαθήματα' οὐ γὰρ ἐνενόησεν ὡς ἀλυσιτελές τοῦτο κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῇ ψυχῇ καὶ ἀδύνατον' «ὡς γὰρ ὅστᾳ ἐν γαστρὶ τῆς κυφορούσης», φησὶν ὁ Σολομών, «οὕτως οὐ γνώση τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ, ἃ ποιήσει τὰ σύμπαντα». Ἀλλ' ἃ μὲν ποιήσει οὐκ εἴση, ἃ δὲ πεποίηκεν εἴση; Καὶ μὴν ὁ αὐτός φησιν' «οὐ δυνήσεται ἄνθρωπος τοῦ εὐρεῖν τό ποιήματα τό πεποιημένον (σελ. 340) ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅσα ἐάν μοχθήσῃ τοῦ ζητῆσαι, καὶ γε ὅσα ἂν εἴποι ὁ σοφός τοῦ γινῶναι, οὐ δυνήσεται εὐρεῖν. Διό καὶ διάφοροι περὶ κτίσεως μὲν εἰσὶν οἱ τῶν ἕξωθεν λόγοι, πάντες δ' ὅτι μὴ ἀληθεῖς, εἰσὶν οἱ τούτων ἐπιστήμην συνέθεντο τὴν δεικνῦσαν' ὅτι δὲ εἷς τις τῶν διαφερομένων τὰληθές αὐχεῖ, οὐδεμία

τούτων ἐπιστήμη δύναται δεῖξαι ἢ ὅλως ἐπινενόηται. Καί τοίνυν ὁ μὴ τοῖς ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων ἐπὶ τό συνοῖσον ἐκφανεῖσι μόνοις τό ἀναμφίλεκτον τῆς ἀληθείας προσμαρτυρῶν κἄν τῶν πρὸς τόν Ἰώβ ὑπό Θεοῦ εἰρημένων τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ σοφίας τό ἀκατάληπτον συνιῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τὴν διὰ πάντων δεικνυμένην ἀλήθειαν ἀκριβῶς κατανοῆσαι οἰόμενος, ἔλαθεν ἑαυτὸν ἐπὶ ψάμμου, μᾶλλον δέ ἐπ' ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, τόν τῆς γνώσεως οἶκον οἰκοδομῶν, τοσοῦτο πρᾶγμα λόγων στροφαῖς πιστεύων, αἰεὶ στροφαῖς ἄλλων λόγων πεφυκυῖαις καταπαλαίεσθαι· μωρῶ τοίνυν ὁμοιωθήσεται ὁ τοιοῦτος σοφός καὶ δέος οὐ τι μικρόν μὴ καὶ τὴν πτῶσιν πάθη μεγάλην κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παραβολήν. Τό γοῦν αἴτιον τῆς ἀπάτης, εἶπερ ἄρα καταστοχάζομαι τῆς ἀληθείας, τοῦτο τό μέρος τῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὑπόλοιπον δ' ἄρα κεράσαι τό καθάρσιον πόμα.

Προμηθευόμενοι δέ ὥστε καὶ προσενέγκασθαι τοὺς νοσοῦντας ἀλύπως, δῶμεν ὁ ἀπείπομεν πρότερον, ὡς ἀδύνατον παντάπασι ὄν. Δῶμεν τοίνυν τοὺς τῶν κτισμάτων ἀληθεῖς λόγους ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων εὐρίσκεισθαι, κἀκείνους ἀξιῶσωμεν τοῖς ἐκ τῶν λογίων ἡμῖν προαποδεδειγμένοις ἔπεσθαι καὶ μόνον εἶναι πιστεύειν ἰατρόν τῶν πνευμάτων Χριστόν, τόν τῶν πνευμάτων Θεόν, καὶ μόνη τῇ ἀγαπήσει τε καὶ τηρήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τὴν πρὸς αὐτόν ἀφομοίωσιν τελεῖσθαι, ταυτόν δ' εἶπεῖν ὑγίειαν ψυχῆς καὶ τελείωσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡμεῖς μὲν ἐκείνοις συναπήχθημεν, ἐνδόντες ἐφ' ὅσον οὐδ' ἐχρῆν, παρ' ἐκείνων δέ ἀπητήσαμεν ὁ οὐκ ἂν ἔχοιεν (σελ342) ἀρνήσασθαι, φέρ' ἴδωμεν τί τό περαινόμενον ἐκ τῆς ὁμολογίας ταύτης. Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι τοῦτο τελειότης ἐστὶ σωτήριος ἐν τε γνῶσει καὶ δόγμασι, τό ταῦτά φρονεῖν προφήταις, ἀποστόλοις, πατράσι, πᾶσιν ἀπλῶς, δι' ὧν τό ἅγιον Πνεῦμα μαρτυρεῖται λαλήσαν περὶ τε Θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Τά δ' ὑπ' αὐτοῦ παρειμένα, παρ' ἐτέρων δέ εὐρημένα, ἀσυντελῆ πρὸς γε ψυχῆς σωτηρίαν, κἄν ἀληθῆ· τῶν γὰρ λυσιτελούντων οὐδέν παρεῖται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος. Διό καὶ τοὺς διαφωνοῦντας ἐπὶ τινος τῶν παρεωραμένων οὐδέ μεμφόμεθα καὶ τοὺς κρεῖττον κατὰ τι τούτων εἰδότας οὐ μακαρίζομεν.

Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τὴν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκείνης γνώσεως ἡμᾶς ὁ Χριστός ἐνάγων ἔλεγεν, «εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί», καὶ τὰς ἱεράς Γραφάς ἐρευνᾶν ἐνετείλατο, ὡς ἐν αὐτοῖς εὐρήσοντες ζωὴν τὴν αἰώνιον. Αὕτη μὲν οὖν ἡ γνῶσις, τελεία οὖσα καὶ οὕτω προσγινομένη, πρᾶξεως πρὸς τελείωσιν οὐ προσδεῖται, οὐδέ πόνων πολλῶν. Διό καὶ ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης περὶ τοῦ Κυρίου φησὶν ὅτι περὶ δογμάτων μὲν ὀλιγάκις διελέγετο, οὐδέ γὰρ δεῖται πόνου τό πρᾶγμα, περὶ δέ τοῦ βίου πολλάκις μᾶλλον δέ πανταχοῦ· «τοῦτο γάρ», φησὶν, «ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφήται, ἵνα, ὅσα ἂν θέλωμεν γίνεσθαι παρ' ἐτέρων ἡμῖν, ταῦτα καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς». Ἐπεὶ δ' ἐστὶ γνῶσις καὶ ἡ τοῦ πρακτέου διάγνωσις, καὶ ταύτης ἐν τῷ πράττειν δεόμεθα καὶ ταύτης ἀναγκαῖον ἐπιληφθαι τόν

πρός τόν Θεόν ἐφωμοιωμένον καί τέλειον ἄνθρωπον· πρός ταύτην οὖν ἡμᾶς ἐνάγων τήν γνῶσιν ὁ Κύριος αὐθις ἐνετείλατο λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καί ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί», τό τοῦ ἡθους εἰσάγων μετά συνέσεως ἄκακον, καί τάς φρονίμους παρθένους τοῦ νυμφῶνος ἠξίωσεν, ὡς τά τῆς ἀγάπης ἔργα μή (σελ. 344) διαζευγνύσας τῆς ἐγκρατείας. Ἀλλ' ἡ γνῶσις αὕτη χωρίς πράξεως οὐδενί λυσιτελήσειεν ἄν' «ἀγαθή» γάρ «σύνεσις τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν». Διό καί ὁ Κύριος τόν φρόνιμον δοῦλον ἐκεῖνον λέγει μακάριον, «ὅν ἐλθῶν εὕρησει ποιῶντα οὕτως» ὡς προσέταξεν αὐτῷ, καί τόν εἰδότα καί μή ποιῶντα δαρήσεσθαι φησι πολλάς, κἀκεῖνον ὄντως συντάττει τοῖς φρονίμοις, τόν ἀκούοντα καί ποιῶντα τούς λόγους αὐτοῦ· ἀλλά γάρ ὁ τόν τοῦ Κυρίου λόγον ἀκούων καί ποιῶν, αὐτός ἐν ἑαυτῷ κτᾶται κατά τήν ἐπαγγελίαν τόν ἐντειλάμενον· ὁ δέ ἐστίν αὐτοσοφία καί περιοχή πάσης γνώσεως ἀληθινης. Οὐκοῦν ὁ τοῦτον διά τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος οὐδέ τῆς μαθήσεως τῶν Γραφῶν δεήσεται, ἀλλά καί χωρίς αὐτῆς πάσας οἶδεν ἀκριβῶς καί τῶν διά μαθήσεως ἰόντων διδάσκαλος ἄν εἶη ἀσφαλῆς, ὡς ὁ Ἰωάννης καί ὁ Ἀντώνιος.

Τό μὲν οὖν τελεστικόν ἡμῖν ὄντως καί σωτήριον, τοῦτο τό εἶδος τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐκ τῶν θεουργῶν ἐντολῶν διδασκόμεθα· τό δ' ἐπί τούτῳ βραβεῖον ἢ βραβεῖου ἀρραβῶνα Παῦλος μὲν ἀρπαγὴν καί ἄνοδον ὠνόμασεν ὑπερουράνιον, ὁ δέ Χριστός ἔλευσιν καί μονήν καί ἐμφάνειαν ἑαυτοῦ καί τοῦ Πατρὸς· ὅτι μὲν γάρ ἐν ταῦτα, εἰ καί διαφόρως εἴρηται, οὐκ ἀσυμφανές τοῖς μεμνημένοις. Οὐ γάρ ἄλλοσε ἄλλθεν ἐλεύσεται ἡ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις, οὐδέ μενεῖ που ἢ μηδαμοῦ, ἀλλά τοῦτο ἔλευσις πρός ἡμᾶς ἐκεῖνου καί μονή, ἢ πρός αὐτόν ἡμῶν δι' ἀποκαλύψεως ἄνοδος· τοῦτο τοίνυν ὡς μή γνῶσιν ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἀγνωσίαν ὑπάρχον δεῖξομεν ἔπειτα. Νῦν δέ πρός τοῖς εἰρημένοις δεῖν οἶμαι καί μάρτυρα παραγαγεῖν ὅτι τῆς γνώσεως καί ἀληθείας τῶν ἐν τοῖς κτίσμασι λόγων οὐ προσδεόμεθα πρός σωτηρίας καί ἀγιωσύνης (346) τελείωσιν. Παρίτω τοίνυν ὁ καί τήν τῶν ὄντων γνῶσιν ἐκμελετήσας ἀκριβῶς Βασίλειος ὁ μέγας· οὗτος γάρ τήν διά τοῦ ψαλμωδοῦ προσμαρτυρομένην ἐν τῇ τοῦ τελείου καρδίᾳ διευκρινῶν ἀλήθειαν, «δύο», φησί, «τά σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὔρομεν· ἐν μὲν τήν κατάληψιν τῶν ἐπί τόν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον δέ τήν περί οἰουσδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἴδησιν ὑγιᾶ· ἢ μὲν οὖν συνεργός τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὅς καί παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως· περί δέ γῆς καί θαλάσσης, ἀστέρων τε καί τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐάν μή εἰδῶμεν τήν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδέν ἡμῖν ἐμποδίσει πρός τό ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος».

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ (Σελ. 348)

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

Τῶν μὲν οὖν οὐδέν μέγα τιθεμένων τὴν ἀπὸ τῆς ἕξω παιδείας ὄνησιν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς κατ' αὐτό ζῶσι νῦν τε προσγινομένην καὶ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας ἐλπιζομένην κατηγορεῖν οὕτως ἀφειδῶς τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὡς καὶ συγγράμμασι μακροῖς διδόναι τὰς κατ' αὐτῶν λαιδορίας, ὑπὸ τοῦ φίλτρου τῆς παιδείας εἴποι τις ἂν ἐπῆρθαι καὶ τῆς πρὸς τὸ εἰδέναι διαθέσεως ἄκρας. Μόνας γὰρ ἐκείνων περὶ πλείστου ποιουμένων τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐντολάς καὶ πρὸς μόνας ταύτας πάντας προτρεπομένων ὡς μόνας ἱερουρούσας τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν καὶ τελειούσας καὶ θεουργούσας τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, λόγους δὲ καὶ τὴν ἐν λόγοις φιλοσοφίαν μὴ πάνυ τῶν γηϊνῶν ὑπερτιθέντων, σαρκικὴν δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφίαν κατὰ Παῦλον λεγόντων, τῶν δ' Ἑλλήνων τοὺς προστάτας αὐτῆς, ὡς τῷ παρὰ Θεοῦ διδασκαλείῳ τῆς κτίσεως κατὰ Θεοῦ χρησαμένους, ἀποτροπαίους δεικνύντων καὶ ἀσόφους σοφούς, ὑπὲρ τῶν παιδικῶν, ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος ἠνιάθη, μὴ τῆς μεγίστης καὶ αὐτῶν ἀξιουμένων τιμῆς, καὶ ταῦθ' ἦς ἔμελλε καὶ αὐτός εἶναι κοινωνός καὶ δι' ἣν ἐπώνυμος τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο καὶ ὁ μόνον φανερόν ἔπαθλον ἐκαροῦντο τῆς διὰ βίου σπουδῆς. Κατὰ δὲ τῆς λογικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν λατρείας, δηλαδή τῆς προσευχῆς, καὶ τῶν ταύτην τοῦ παντός τιμωμένων καὶ μεθ' ἡσυχίας ἀπεριμερίμνως διὰ βίου προσανεχόντων αὐτῇ καὶ τῇ χεῖρα διδόντων τοῖς (σελ. 350) εἰσαγομένοις πρὸς τὴν ἀγγελικὴν καὶ ὑπερκόσμιον λειτουργίαν, τίς ἐπήγειρε τρόπος; Τίς ἀντιλέγει τοῖς σιωπᾶν αἰρουμένοις; Τίς φθονεῖ τοῖς τιμᾶσθαι μηδαμῶς αἰρουμένοις; Τίς ὡς παρελθόν μέγα φρονεῖ τοὺς πόρρω τοῦ σταδίου καθεζομένους; Κάκει μὲν, ἐν τοῖς ὑπὲρ φιλοσοφίας αὐτῶ γεγεννημένοις ἀγῶσι, μοναχοῖς ἦν δήλος ἀντικείμενος ὁ μοναχός καὶ φιλόσοφος, ἀλλ' ἔτι περιοῦσιν, ἐνταῦθα δέ, τὰς ρήσεις σαφῶς τῶν πρὸς οὐρανούς κετωκισμένων πατέρων μεταξύ προβαλλόμενος τῶν λόγων εἰς ἀνατροπὴν αὐτῶν, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθῶν οὔτοι μικρόν ἀγῶνα πεποίηκε.

Μᾶλλον δ' ἢ πᾶσι, τοῖς ὑπὸ τοῦ ὀσίου καὶ ὁμολογητοῦ Νικηφόρου γεγραμμένοις περὶ εὐχῆς ἀνέδην ἀντεπεξάγει τοῦ λόγου τὴν δύναμιν, Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπερορῖα κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Λατίνων φρονήσαντος Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς

ὀρθοδόξω προσχωρήσαντος Ἐκκλησία, ὅς μετὰ τῶν πατρίων ἀρνεῖται καί τὰ πατρῶα καί τήν ἡμεδαπὴν τῆς σφετέρας φιλτέραν ἡγεῖται διὰ τὸν παρ' ἡμῖν «ὀρθοτομοῦντα λόγον τῆς ἀληθείας», κὰν ταύτη γενόμενος, βίον μὲν αἰρεῖται καί ἀκριβέστερον, δηλαδὴ τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον, ἐν μεθορίῳ κόσμου καί τῶν ὑπερκοσμίῳ (Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἢ τῆς ἀρετῆς ἐστία), ἐνδαιτυθῆναι προθυμηθεῖς. Κὰνταῦθα πρῶτον μὲν ἔδειξεν εἰδῶς καλῶς ἄρχεσθαι τοῖς ἐκκρίτοις πατέρων ὑποταττόμενος δούς δὲ διὰ μακροῦ χρόνου τῆς οἰκείας ταπεινώσεως ἐκείνοις τὴν πείραν, ἀντιλαμβάνει παρ' ἐκείνων αὐτός τῆς τῶν τεχνῶν εἰρήνης, δηλαδὴ τῆς ἡσυχίας τὴν πείραν καί ἀρχηγός γίνεται τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πρὸς τὴν πάλιν (σελ. 352) ἀποδυομένων τῶν τῆς πονηρίας πενυματικῶν, οἷς καί πατερικῶν εἰσηγήσεων ἐποίησατο συλλογὴν, ἐπαλείφουσάν τε πρὸς τοὺς ἀγῶνας καί διατιθεῖσαν τοὺς τρόπους τῶν ἄθλων καί προδεικνύσαν τὰ ἔπαθλα καί ὑπογράφουσιν τοὺς στεφάνους τῆς νίκης· εἶτ' ἐπὶ τούτοις, ἐπειδὴ πολλοὺς τῶν εἰσαγομένων ἐώρα τῆς ἀστασίας τοῦ νοῦ μηδὲ μετρίως γοῦν κρατεῖν δυναμένους, καί τρόπον ὑποτίθεται δι' οὗ τὸ πολυπόρευτον καί φαντασιῶδες αὐτοῦ μετρίως συστειλείαν.

Τούτῳ τοίνυν ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν ἑαυτοῦ φαντασιώδη πολύνοιαν ἐπαφῆκεν, οἷόν τι πῦρ, τῷ κωλύοντι καθάπερ ὕλη χρησάμενον, οὐκ αἰδοῖ τῆς μακαρίας ἐκείνης ὁμολογίας καί τῆς δι' αὐτὴν ἐξορίας, οὐκ αἰδοῖ τῶν ἐπὶ τῆς ἐξορίας ὠμιληκῶτων ἐκείνῳ καί παρ' ἐκείνου τὰ θεῖα πεπαιδευμένων, οἱ τῆς γῆς ἄλας καί φῶς τοῦ κόσμου καί φωστῆρων ἀναπεφῆνασι τῇ Ἐκκλησίᾳ φανότεροι, «ζωῆς ἐπέχοντες λόγον» (Θεόληπτον ἀκούεις ἐκείνον, τὸν ἐπὶ τῆς Φιλαδελφείας πόλεως ὡς ἐπὶ λυχνίας ἀστράψαντα, Σελιώτην τὸν τῶν μοναζόντων καθηγητὴν, Ἥλιαν τὸν τὴν ἐρημίαν κατὰ τὸν Ἥλιαν διὰ βίου σχεδὸν ἀσπαζόμενον, τοὺς ἄλλους δι' ὧν ὁ Θεὸς τὴν οἰκείαν Ἐκκλησίαν ἐπαναγαγὼν ἐκόσμησε καί συνέστησεν), οὐδέ διὰ τούτους τοίνυν καί τοὺς ὑπ' ἐκείνων πεπαιδευμένους καί τῆς αὐτῆς ἔτι καί νῦν ἀγωγῆς ἐχομένους ἀναπεισθεῖς ἀφεῖναι τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρός οὐκ ἀγαθὰς ὑπονοίας ἡγουν τοὺς λόγους, εἰ δὲ μή, τὸ γοῦν συγγράμμασι μακροῖς ἀτιμάζειν, ὃν ἐγκωμιάζων, οὐκ ἂν ἠδυνήθη πάντως ἀξίως· ἀλλ' ὅτι περ ἀπλοϊκῶς ἐκείνῳ ἀφελῶς συνετέθη τὸ σύγγραμμα, τοῦτο πρὸς τὴν ἀντιλογίαν αὐτὸν ἐκίνησεν, ἀφ' οὗ καί τὰς λαβὰς εὐρεῖν ἐδυνήθη. Καί τοίνυν, ἵνα τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο νῦν εἴπωμεν, «οὐχ ὁ ἐν λόγοις σοφός, οὗτος ἡμῖν σοφός, οὐδ' ὅστις γνῶσαν μὲν εὐστροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἀπαιδευτον, ὥσπερ τῶν τάφων ὅσοι τὰ ἔξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς (σελ. 254) μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτοντες, ἀλλ' ὅστις τὸ ἀξιόπιστον τῶν λόγων διὰ τοῦ βίου προστίθησι καί τοῖς ἔργοις ὠραῖζει τὸ ἀκαλλές τῶν ρημάτων». Ἀλλὰ γὰρ οὐδέ τοῖς ἀπλοϊκοῖς ἐκείνοις ρήμασιν ὁ σοφός οὗτος ἴσχυσεν ἐπιθέσθαι, μὴ πρότερον διαστρέψας αὐτά, καθάπερ σαφῶς μετὰ βραχὺ δεῖξομεν.

Νῦν δ' ἐπέειπερ οὗτος ἀρχόμενός τε καί τελευτῶν παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει περὶ προσευχῆς νοεράς, ταύτην καί ἡμεῖς αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν διὰ βραχέων προθεωρήσωμεν· τοιαύτη γάρ ἐστιν, οἷα διὰ χρηστολογίας ἀπατῆσαι τῶν ἀπειρῶν πολλούς, τῶν εὐχῆς δ' ἀληθοῦς καί μετρίως γευσασμένων οὐδένα. Τοσοῦτον οὖν τὴν διδασκαλίαν ταύτην αὐτοῦ κατίδωμεν, ὅσον δεῖξαι τό πρός τούς πατέρας αὐτῆς ἀσύμφωνον. Ἄρχεται μὲν γάρ ἀπό τῶν τοῖς πατράσιν ὠμολογημένων, τελευτᾶ δέ εἰς τὴν ἐναντίαν παντάπασιν ἐκείνοις ὁδόν. Τοῦτο γάρ φησιν ἀρχόμενος, ὡς ἡρεμίαν παρέχειν ταῖς αἰσθήσεσι χρῆ τόν προσευχῆς ἐπιμελούμενον, καί διὰ τούτου, κλέψας τόν ἀκούοντα ὡς συνωδᾶ λέγων τοῖς πατράσιν, εἴτ' ἐκ τούτου συμπεραίνει δεῖν νεκροῦν τελέως τό τῆς ψυχῆς παθητικόν ὡς κατά μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρός δέ καί πᾶσαν ἐνεργεῖαν ψυχῆς τε καί σώματος κοινήν· «τῇ γάρ προσευχῇ», φησίν, «ἐμπόδιον ἐκάστη γίνεται καί μάλιστ' ἐφ' ὅσον βίας ὅπως οὖν μετέχει καί ἡδονήν ἢ ἄλγος ἐμποιεῖ καί ἔτι μάλιστα περὶ τὴν παχυτάτην καί ἀλογωτάτην τῶν αἰσθήσεων ἀφήν». Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρός τόν τά τοιαῦτα εἰσηγούμενον, οὐ νηστεύειν, οὐκ ἀγρυπνεῖν, οὐ κλείνειν, οὐ χαμευνεῖν, οὐκ ἐπὶ πλέον ἴστασθαι, οὐδέν τοιοῦτον πράττειν δεῖ τόν προσευχῆς νοεράς ἐπιμελούμενον· ἀλγεινῶς γάρ ταῦθ' ἅπαντα τὴν ἀφήν ἐνεργεῖν βιάζεται καί ὄχλον, ὡς ἂν αὐτός φαίης, τῇ ψυχῇ προσευχομένη προσφέρει, δέον τόν ἀνενόχλητον (σελ. 356) πανταχόθεν αὐτῇ περιποιεῖν. «Καί γάρ ὑπερφυές ἂν εἴη», πάλιν φησίν, «εἰ ὄψιν μὲν καί ἀκοήν, τάς ἀϋλοτέρας τῶν αἰσθήσεων καί ἀπαθεστέρας καί λογικωτέρας, ἀτιμάζοιμεν ἐν προσευχαῖς, ἀφήν δέ τὴν παχυτάτην πασῶν καί ἀλογωτάτην προσδεξαίμεθα καί τάς κατ' αὐτὴν ἐνεργείας συνεργεῖν ὑποληψόμεθα». Καί γάρ οὐ συνεώρακε, καίτοι φιλόσοφος ὢν, τὴν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι διαφοράν, ὅπως διαφόρως τῆς ἐν αὐταῖς σωματοειδοῦς δυνάμεως μεταλαγχάνουσαι, μή πρός μόνων τῶν ἔξωθεν αὐταῖς προσπιπτόντων ἅπασαι κινούμεναι, διατελοῦσιν. Ἡμῖν δέ τά συμβαίνοντα ταῖς ἐνύλοις αἰσθήσεσιν ἐκ τῆς ἀϋλου προσευχῆς ἐξηγεῖσθαι βουλομένοις, καί τῆς κατ' αὐτὴν ἔξωθεν τελεωτάτης ἔδει καί πραγματείας πρός ἓν ὄρωσης, τοῦτο μόνον· ἀλλ' «ὁ διδούς εὐχὴν τοῖς εὐχομένοις» καί τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν λαλοῦσι λόγον τὴν νῦν προθέσει σύμμετρον.

Ὅσαι μὲν οὖν τῶν αἰσθήσεων ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἐνεργειῶν κινοῦνται, ταύτας ἡρεμεῖν ἀνάγκη περὶ τά ἔνδον στρεφομένων ἡμῶν· ὅσαι δέ ταῖς τῆς ψυχῆς διαθέσεσι συνδιατίθενται, καί ταῦτα ταῖς ἀγαθαῖς, τίς χρεῖα; Τίς δέ μηχανή τούτων οἰκοθεν ἀφείσθαι τόν ἐν ἑαυτῷ γενόμενον; Τίνος δέ καί χάριν ἀφίεσθαι τούτων δεῖ ζητεῖν, μηδαμῶς προσισταμένων, ἀλλὰ καί συνεργουσῶν τῇ συνδιαθέσει ὃ τι μάλιστα; Τό γάρ σύζυγον ἡμῖν τουτί σῶμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς συνεργόν ἐσόμενον συνέζευκται, μᾶλλον δέ ὑπέζευκται· οὐκοῦν ἀφνιάζον μὲν εἰρξομεν, ἀποδεξόμεθα δέ ἀγόμενον ἢ δέον. Ἀκοή μὲν οὖν καί ὄψις ἀφῆς καθαρώτεραί τε καί λογικώτεραί εἰσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν ὅλως ἀντιλήψεται τις τούτων οὐδενός, οὐδ' ἂν ὀδυνηθεῖ κατ'

αυτό, μή ἔξωθεν προσπεσόντος τοῦ ὄρατοῦ ἢ τοῦ ἀκουστοῦ, δυσηχοῦς ὄντος ἢ καί δυσειδοῦς· τό δέ σῶμα ὀδυνᾶται μᾶλλον κατά τήν ἀφήν, ὅταν νηστείαν ἀσκῶμεν καί (σελ. 458) μή προσάγωμεν αὐτῷ τήν ἔξωθεν τροφήν. Διά τοῦτο οἱ πρός τά ἔνδον ἀπό τῶν ἔξω ἑαυτοῦ συστέλλοντες τάς μέν μή παρόντων τῶν ἔξωθεν οὐκ ἐνεργούσας αἰσθήσεις τῆς κατά ταῦτα ἐνεργείας ἀποπαύουσιν, ἐφ' ὅσον εἴσω μένουσι· τάς δέ καί ἀπόντων τῶν ἔξω ἐνεργούσας, πῶς ἂν ἀργεῖν παρασκευάσωσι, καί μάλισθ' ὅταν τείνωσιν αὐταί καί πρός τό προκείμενον τέλος; Ὅτι δέ ἢ ἀλγεινή κατά τήν ἀφήν αὕτη αἰσθησις τοῖς νοερῶς προσευχομένοις ἐς τά μάλιστα λυσιτελεῖς, πάντες μέν ἴσασιν ὅσοι καί μετρίως ἤψαντο τοῦ κατ' αὐτήν ἀγῶνος, καί λόγων τούτοις ἦττον δι, διά πείρας ἐγνωκόσιν, οἱ καί τούς λόγῳ μόνῳ τά τοιαῦτα ζητοῦντας οὐκ ἀποδέχονται, ταύτην εἶναι λέγοντες τήν φυσιοῦσαν γινῶσιν.

Οὐ μήν ἀλλ' εἰς τούς νοερῶς ὡς ἀληθῶς προσευχομένους ἀπροσπαθεῖς ἀνάγκη εἶναι καί τήν πρός τά μέσως πῶς ἔχοντα τῶν πραγμάτων σχέσιν ἀποτιναξαμένους, οὕτω γάρ ἂν σχοῖεν ἀπαρενοχλήτου καί καθαρᾶς τυγχάνειν προσευχῆς, τούς δέ μήπω πρός τοῦτο τό μέτρον ἐφθακότας, ἐπειγομένους μέντοι πρός αὐτό, τῆς μέν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν, ἀπηλλάχθαι δέ τελείως ἐμπαθείας (δεῖ γάρ τό μέν ἀμαρτητικόν τοῦ σώματος νεκρῶσαι, ὃ ἐστίν ἐμπαθείας ἀπηλλάχθαι, τόν δέ λογισμόν ἐπικρατέστερον ἔχειν τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πονηρῶν παθημάτων κινουμένων, ὃ ἐστίν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν)· εἰ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καθάπερ γοῦν ἔχει, καί τῆς ἐμπαθείας ἐπικρατούσης, οὐδ' ἄκροισ, τό τοῦ λόγου, χεῖλεσι νοερᾶς προσευχῆς γευσαίμεθ' ἂν, δεόμεθα πάντως τοῦ κατὰ τήν ἀφήν διά νηστείας τε καί ἀγρυπνίας καί τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἄλγους, προσευχῆς ἐπιμελούμενοι· δι' αὐτῆς γάρ μόνης τό ἀμαρτητικόν τοῦ σώματος νεκροῦται καί οἱ τά κτηνώδη πάθη κινοῦντες λογισμοί μετριώτεροί τε καί ἀσθενέστεροι καθίστανται· οὐ μόνον δέ ἀλλά καί τήν ἱεράν κατάνυξιν αὐτό φέρει τήν ἀρχήν, δ' ἦς καί τούς προγεγονότας (σελ. 360) ἀνιέρους ἀπαλείφει μολυσμούς καί τό θεῖον ἕλω πάντων μάλιστα ποιεῖται καί πρός τήν δέησιν καταπειθές. «Καρδίαν» γάρ «συντετριμμένην ὁ Θεός οὐκ ἐξουδενώσει» κατά τόν Δαυδ καί κατά τόν Θεολόγον Γρηγόριον «οὐδενί τῶν πάντων οὕτως ὡς κακοπαθεία Θεός θεραπεύεται». Διό καί ὁ Κύριος μέγα δύνασθαι τήν προσευχήν μετά τῆς νηστείας συνεζευγμένην ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν.

Ἀναληγσία τοιγαροῦν ἐστι τό καταροῦν τήν προσευχήν, ἣν καί πῶρῳσιν οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν, ἀλλ' οὐχί τό ἄλγος τῆς ἀφῆς, ὡς κατά τῶν ἔργῳ γινωσκόντων πρῶτος οὗτος ἀπράκτοις ἐφιλοσόφησε λόγοις. Ταῦτα ἄρα καί τῶν πατέρων εἰσίν οἱ τήν νηστείαν οἰονεῖ οὐσίαν εἶναι προσευχῆς ἀπεφήνατο· «ὑλη» γάρ, φασί, «προσευχῆς, πείνα». Ἐτεροι δέ ποιότητα τοῦτ' ἔφησαν αὐτῆς· ἄποιον γάρ ἴσασι τήν ἄνευ κατανύξεως προσευχήν. Τί δέ ὁ λέγων, «δίψα καί ἀγρυπνία ἐξέθλιψαν καρδίαν· καρδίας δέ θλιβείσης ἐξεπήδησαν δάκρυα», «προσευχῆ» δ' αὐθις

«δακρύων μήτηρ καί πάλιν θυγάτηρ»; Είδες πῶς τό κατά τήν ἀφήν ἄλλος τοῦτο μή μόνον οὐκ ἐμπόδιον γίνεται τῇ προσευχῇ, ἀλλά καί διαφερόντως συνεργεῖ; Τί δέ τά δάκρυα ταῦτα, ὧν ἐστίν ἡ προσευχή θυγάτηρ τε καί μήτηρ; Οὐκ ὀδυνηρά μὲν ἐστί καί πικρά καί δακνηρά φύσει τοῖς ἄρτι τοῦ μακαρίου πένθους γευσαμένοις, τοῖς δέ καταπολεύσασιν αὐτοῦ πρός ἡδέα καί ἀνώδυνα μεταποιεῖται; Πῶς οὖν οὐ λυμαίνονται τῇ προσευχῇ, μᾶλλον δέ πῶς καί γεννῶσιν αὐτήν καί γεννῶνται ὑπ' αὐτῆς τά σωματικῶς ἐνεργούμενα, τά καί κατ' αἴσθησιν ἡδύνοντά τε καί ἀλγύνοντα; Πῶς δέ αὐτά χαρίζεται Θεός, κατά τόν λέγοντα, «εἰ δάκρουν ἐκθήσω ἐν τῇ προσευχῇ σου, ὁ Θεός ἤψατό σου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας καί νοερώς ἀνέβλεψας»;

(σελ. 362) «Ἄλλ' ὁ Παῦλος», φησίν, «ἀρπαγεῖς ἕως τρίτου οὐρανοῦ οὐκ οἶδεν, εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε τοῦ σώματος ἐκτός, ὡς ἐπιλελησμένος τῶν κατά τό σῶμα πάντων· εἰ τοίνυν προσήκον τόν πρός Θεόν διά προσευχῆς ἐπειγόμενον τῶν κατά τό σῶμα ἀναισθήτως ἔχειν, πῶς δῶρα θεοῦ, ὧν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τόν πρός αὐτόν ἐπειγόμενον;». Ἄλλ' οὐχί τῶν σωματικῶν μόνων ἐνεργειῶν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τόν πρός τήν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον, ἀλλά καί τās νοεράς ἐνεργείας καί πάντα τά θεῖα φῶτα καί πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ἀπολιπεῖν κατά τόν μέγαν Διονύσιον. Οὐδέν οὖν τούτων δῶρον Θεοῦ, οὐδ' ἡ πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασις, ἐπεὶ τούτων ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τόν πρός τήν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον; «Καί πῶς ἂν εἴη», φησίν, «ἐκ τῆς χάριτος ταῦτα, ὧν οὐ μέλλει αἰσθάνεσθαι κατά τήν τῷ Θεῷ τόν ἄνθρωπον ἐνοῦσαν νοεράν προσευχήν; Μάτην γάρ ἂν γένοιτο, μάταιον δέ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν». Ματαιολογία χαίρων, ἄνθρωπε, ὁ καί ἡμᾶς εἰς τοιοῦτους λόγους κατασπῶν, καί οὕτως ἡγῆ τήν θείαν ἔνωσιν μικρόν ὡς οὐχί τῶν μεγάλων καί ἀναγκαίων ὑπεραίρειν, ἀλλά τῶν ματαίων μόνον, καί ὁ ἂν μή παρῆ, ταύτης τελουμένης, μάταιον ἡγῆ. Ὅντως δῆλος εἰ μή τῶν ματαίων αὐτός ἀνώτερον καταστήσας σεαυτόν· εἰ γάρ ὑπερανέστηκας, ἔγνωσ ἂν ὅσῳ καί τῶν χρηοίμων ἡ πρός Θεόν ὑπερανέστηκεν ἔνωσις.

Σύ δέ τοσοῦτο χαίρεις ἐμφιλοχωρῶν τοῖς ματαίοις, ὡς καί περὶ προσευχῆς μηδέν εἰδῶς ὅλως τοσαῦτα μηκύνεις ματαιολογῶν, ὅς καί τήν ἐν καρδίᾳ πνευματικὴν ταύτης χάριν «φαντασίαν» φεῦ καλεῖς «τό εἶδωλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρδίας φέρουσαν». Οἱ δέ κατηξιωμένοι ταύτης ἴσασιν αὐτήν οὐ φαντασιώδη ἀνατύπωσιν, οὐδέ τῶν ἐφ' ἡμῖν οὔσαν, οὐδέ νῦν μὲν οὔσαν, νῦν δ' οὐκ οὔσαν, ἀλλ' ἀκάματόν τινα ἐνέργειαν (σελ. 364) ὑπὸ τῆς χάριτος ἐγγινομένην, συνοῦσαν καί ἐνεργουμένην τῇ ψυχῇ, πηγὴν γεννῶσαν εὐφροσύνης ἱεραῆς εἰς ἑαυτήν συνελκούσης τόν νοῦν καί ἐξιστώσης τῶν πολυειδῶν καί προσύλων φαντασμάτων ἔχειν· σωματοειδές δέ λέγω τό δικνούμενον ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν ἐπὶ τούς λογισμούς καί ἡδυφανῶς συγγινόμενον καί κατασπῶν αὐτούς· τό δ' ἐκ τῆς ψυχῆς πνευματικῶς εὐφραϊνομένης ἐπὶ τό σῶμα διαβαῖνον, κἄν ἐν σώματι τυγχάνῃ ἐνεργοῦν, ἀλλά πνευματικόν ἐστί. Καθάπερ γάρ ἡ ἀπὸ

σωμάτων ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσα ἡδονὴ σωματοειδῆ ἀπεργάζεται αὐτόν, μηδὲν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ κρείττονος βελτιωθείσα αὕτη, μεταδοῦσα δὲ μᾶλλον τοῦ χείρονος αὐτῷ, ὡς δι' αὐτὴν καὶ σάρκα ὅλον λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τῶν ὀργῆ κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς «οὐ μὴ μείνη τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτούς σάρκας», οὕτως ἢ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα πνευματικὴ ἐρχομένη ἡδονή, μηδὲν αὕτη τῇ κοινωνίᾳ τοῦ σώματος ἀχρειωθείσα, μεταστοιχειοῖ τὸ σῶμα καὶ πνευματικὸν ποιεῖ, τὰς σαρκικὰς πονηρὰς ἀποβαλλόμενον ὀρέξεις καὶ μηκέτι καθέλκον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ ταῦτα συναναφερόμενον, ὡς καὶ πνεῦμα τότε ὅλον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμένο, «ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν». Ταῦτα δὲ πάντα τῇ πείρᾳ δῆλα γίνεται.

Πρὸς δὲ τὸν λογομαχοῦντα καὶ φιλονείκως ἐνιστάμενον ἀπέχρησεν ἄν εἰπεῖν ὡς «ἡμεῖς τοιαύτην οὐκ ἔχομεν, οὐδέ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ», λόγοις ἀπράκτως ἄγεσθαι· λόγον δὲ τιμῶμεν ἔμπρακτον καὶ προᾶξιν ἐλλόγιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ Γραφῆ τούς τοιούτους παραδέδωκε λόγους, ἵνα μὴ τινα τῶν πολλῶν ἐξαπατήσῃ καὶ δόξῃ τι σεμνὸν λέγειν καὶ προσαγάγῃται τῷ ψεύδει, γράμμασι καὶ ἡμεῖς τάληθές ποιούμεν φανερόν καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχομεν, μικροῖς μὲν πρὸς ταῦτα, (σελ. 366) μακροτέροις δὲ πρὸς τὰ τούτων ἀναγκαιότερα χρώμενοι καὶ τούς πατέρας πανταχοῦ προδεικνύντες, ἀντικειμένους τῷ καινῷ τῆς ἀπραξίας καθηγητῆ, ὅς ἐπεὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰς πράξεις ὡς δυσχερεῖς ἀποσειεται καὶ τὰς ἐνσημαινομένας πνευματικὰς διαθέσεις τῷ σώματι εἰκότως οὐ καταδέχεται, καίτοι πλήρης ἐστὶ τῶν τοιούτων πᾶσα ἱερὰ Γραφή καὶ θεόπνευστος· «ἡ καρδία μου» γάρ, φησί, «καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλίασαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα», καὶ «ἐπ' αὐτῷ ἤλπισα καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου», καὶ πάλιν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου». Ὅτι δὲ τῷ αἰσθητῷ στόματί φησι, καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς, σημεῖον εἶναι λέγων προκοπτόντων τὸ καθηθύνεσθαι ἐν τῷ στόματι αὐτῶν τὰ ρήματα τῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος «μίαν εἶναι», φησί, «τὴν αἴσθησιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐγγινομένη διδάσκει ἐνέργεια, ἣν οὐδεὶς δύναται εἰδέναί, εἰ μὴ μόνοι οἱ τῶν τοῦ βίου καλῶν διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπηλλαγμένοι· ἐπὶ γάρ τούτων εὐρώστως ὁ νοῦς διὰ τὴν ἀμεριμνίαν κινούμενος τῆς θείας ἀρρήτως χρηστότητος αὐτός ἐπαισθάνεται καὶ τῷ σώματι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς τῆς οικείας χρηστότητος μεταδίδωσιν, ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· "ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἐνέθαλεν ἡ σὰρξ μου" . Ἡ δὲ τοιαύτη ἐγγινομένη χαρὰ τότε τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι ὑπόμνησίς ἐστιν ἀπλανῆς τῆς ἀφθάρτου βιότητος».

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν ὑπόμνησιν τῆς ἀφθαρσίας, τὴν ἐνέργειαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, οὐκ ἐνδέχεσθαι φησιν ὑπὸ θείας τινός αἰτίας γίνεσθαι καὶ πάντων ἡκιστα

κατά τήν νοεράν προσευχήν. Δι' ἃ δέ φησιν οὗτος οὐκ ἐκ Θεοῦ εἶναι τὰς καί τῷ σώματι ἐγγινομένας ὑπό τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἀλλοιώσεις, τέτταρα σχεδόν ἐστί ταῦτα. Πρῶτον μὲν ὅτι «τά ἐκ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα βέλτιον δέ τό ὑπέρ αἰσθησιν εἶναι τήν (σελ. 368) ψυχὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἢ κατ' αἰσθησιν ὅπως οὖν ἐνεργεῖν· ἐπεὶ τοίνυν μὴ τελεώτατα ἐκεῖνα, καί γάρ ἐστὶν αὐτῶν τι βέλτιον, οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἄρα». Τί οὖν, ἐπειδὴ τό προφητεύειν μείον ἢ τό λαλεῖν γλώσσαις κατὰ τόν ἀπόστολον, ἄρα τό χάρισμα τῶν γλωσσῶν οὐ δῶρον Θεοῦ; Καί ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τῶν χαρισμάτων τό τελεώτατον, μόνον τοῦτο καί οὐδέν ἕτερον θεῖόν ἐστί δώρημα; Οὐχ ἡ προφητεία αὐτή, οὐχ αἱ δυνάμεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, οὐ τὰ χαρίσματα τῶν ἱαμάτων, οὐχ ὁ τῆς σοφίας καί γνώσεως ἐν Πνεύματι λόγος, οὐχ ἡ τῶν πνευμάτων διάκρισις; Κάν τοῖς προφητικοῖς δέ καί ἱαματικοῖς καί διακριτικοῖς καί ἀπλῶς τοῖς κεχαριτωμένοις ὑπό τοῦ θείου Πνεύματος ἅπασι, κατὰ τούτων ἕκαστον τῶν χαρισμάτων ἐστί μείζων τε καί ἐλάττων· ὡς καί ὁ Παῦλος εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ, πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλά καί ὁ τό ἐλάττων ἔχων, δῶρον ἔχει Θεοῦ. «Ζηλοῦτε» γάρ, αὐθις ὁ αὐτός ἀπόστολος, «τά χαρίσματα τὰ κρείττονα», φησίν, ὡς καί ἐλαττόνων ὄντων. Εἰ γάρ «καί ἀστήρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ», τουτέστι φωτός περιουσία, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν ἀστέρων ἀφώτιστος. Οὐκ ἀληθές ἄρ' ἐκεῖνο τό παρὰ τοῦ φιλοσόφου προτεταγμένον, ἀφ' οὗ κατὰ τῶν ἡσυχάζόντων ἐνταῦθ' ἐστὶν ὠρημένον, ὅτι τά τοῦ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα. Καί ὁ τῶν ἀποστόλων γάρ ἀδελφόθεος «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν» εἶπεν, οὐ "τελεώτατον". Οὗτος δέ τοῖς λογίοις παρ' ἑαυτοῦ προστιθέναι τολμῶν, εἰκότως καί κατὰ τῶν διά πράξεως ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα χωρεῖ. Ἐρήσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ ἐπ' ἄπειρον οἱ ἅγιοι κατὰ τήν θεοπτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δήλον ὡς ἐπ' ἄπειρον· καί τούς ἀγγέλους γάρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑποφῆτης Διονύσιος ἐπίδοσιν αἰεὶ κατ' αὐτὴν λαμβάνειν παραδίδωσι, χωρητικωτέροις ὑπό τῆς προλαβούσης ἐπιτελουμένους πρὸς τήν τρανοτέραν (σελ. 370) ἔλλαμψιν. Ἀλλ' οὐδέ τῶν ταύτης εὐμοιρηκότων ἐπὶ γῆς ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος εἶδομέν τινα ἢ ἀκηκόαμεν μὴ τελεωτέρας ἐτι ταύτης ἐφιέμενον. Εἰ τοίνυν ἡ μὲν ἔφεσις τῶν ἐπιτυγχανόντων οὐχ ἴσταται, ἢ δέ προλαβοῦσα χάρις δυναμοποιός ἐστὶν αὐτοῖς πρὸς τήν τῶν μειζόντων μετάληψιν, ὁ δ' ἐπιδιδούς ἑαυτόν ἄπειρός ἐστί καί δαψιλῶς καί ἀφθόνως χορηγεῖ, τίς ὑπολέλειπται τρόπος μὴ οὐχὶ προκόπτειν τούς υἱούς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κατ' αὐτὴν ἐπ' ἄπειρον, χάριν ἐκ χάριτος κομιζομένους καί τήν ἀκάματον ἐπιτερεπῶς ἀνιόντας ἄνοδον; Οὐκοῦν «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν», ἀλλ' οὐ τελεώτατον· τό γάρ τελεώτατον προσθήκην οὐκ ἐπιδέχεται.

Τό μὲν οὖν πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων οὕτως ἔχει τῷ φιλοσόφῳ· δεύτερον δέ αὐτῷ γενναιότερον, ὅτι «τοῦτο προσηλοῖ τήν ψυχὴν τῷ σώματι καί σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησι, τό ἀγαπᾶν τὰς ἐνεργείας, ὅσαι κοιναί εἰσι τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καί τοῦ σώματος». Τί δ' ἄλλος, ποία δ'

ἡδονή, τίς δέ κίνησις ἐν σώματι, οὐ κοινή ἐνέργεια ψυχῆς ἐστὶ καὶ σώματος; Δοκεῖ μοι τοίνυν ἀπερισκέπτως ὁ φιλόσοφος καὶ ταύτην τὴν ψῆφον ἐνεγκεῖν, καθόλου περὶ τῶν μὴ καθόλου ἀποφηνάμενος. Ἔστι γὰρ καὶ πάθη μακάρια καὶ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος οὐ προσηλοῦνται τῇ σαρκὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐγγύς τῆς τοῦ Πνεύματος ἀξίας ἀνέλκουσαι τὴν σάρκα καὶ ἄνω νεύειν καὶ αὐτὴν ἀναπείθουσαι. Τίνες αὗται; Αἱ πνευματικαί, οὐκ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦνται, ὅ καὶ πρότερον εἶπομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαίνουσαι καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐνεργημάτων τε καὶ παθημάτων τούτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασκεύαζουσαι καὶ θεουργοῦσαι. Καθάπερ γὰρ κοινή ἐστὶ σώματος καὶ ψυχῆς ἢ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος λόγου τοῦ Θεοῦ θεότης, διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρκα, ὡς καὶ Θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις, διὰ μέσης (σελ. 372) ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα διαπορθμευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῷ τὰ θεῖα δίδωσι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τῇ τὰ θεῖα πεπονθυῖα, ἥτις, ἐπεὶ πάσχει τὰ θεῖα, καὶ παθητικὸν ἔχει τι δῆπουθεν ἐπαινετόν καὶ θεῖον· μᾶλλον δέ, ἐν ὧν τὸ ἐν ἡμῖν παθητικόν, καὶ τοιοῦτον ἐκτελεῖσθαι πέφυκε. Προελθὸν οὖν εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἐντελέχειαν καὶ τὸ σῶμα θεουργεῖ, οὐκ ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ προσύλων παθημάτων τότε αὐτὸ κινούμενον, εἰ καὶ τοῖς μὴ πείραν ἐσχηκόσι δόξειεν ἄν, ἀλλ' αὐτὸ μᾶλλον πρὸς αὐτὸ τὸ σῶμα ἐπιστρέφον καὶ τῆς πρὸς τὰ χεῖρω σχέσεως ἀπάγον καὶ ἁγιασμόν αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ θέωσιν ἐμπνέον ἀναφαίρετον, οὐ τεκμήριον ἐναργές αἱ τῶν ἁγίων θαυματοποιοὶ σοροί. Τοῦ δέ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου καὶ ἔτι περιόντος «τὸ πρόσωπον ἐφάνη ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου». Ἄρ' οὖν οὐχὶ καὶ τὰ θεῖα τὸ σῶμα ἔπαθεν; Οὐκοῦν καὶ τὸ πάθος τοῦτο καὶ ἢ κατ' αὐτὸ ἐνέργεια ψυχῆς καὶ σώματος ἐστὶ κοινή. Καὶ ἢ συμπάθεια τούτων αὕτη οὐχ ἥλος γίνεται τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ γῆινά τε καὶ σωματικὰ φρονήματα, καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίπλησιν, ὡς ὁ φιλόσοφος φησιν, ἀλλὰ σύνδεσμός τις ἀπόρρητος καὶ ἐνωσίς ἐστὶ πρὸς τὸν Θεόν καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα θαυμασίως ἀπανιστᾶσα τῶν πονηρῶν καὶ γῆινων παθημάτων· «οἱ γὰρ κραταιοὶ τοῦ Θεοῦ», προφητικῶς εἶπειν, «τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν». Τοιαῦταί εἰσιν ἅς ἀκούεις ἀπορρήτους ἐνεργείας τελουμένας ἐν σώματι τῶν ἱερώς διὰ βίου τὴν ἱεράν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, καὶ τὸ δοκοῦν ἐν αὐταῖς ἄλογον λόγου κρεῖττον ἐστὶ καὶ τοῦ λόγῳ ταύτας ἀνετάζοντος, ἀλλὰ μὴ πράξει καὶ τῇ δι' αὐτῆς πείρᾳ τὴν εἶδησιν ζητοῦντος, ὑπερβαῖνον διαφεύγει τὴν διάνοιαν, καὶ οὗτος ἂν μὴ πίστιν προσαγάγη, τὴν μόνην τῆς ὑπὲρ λόγον ἀληθείας δεκτικὴν, ἀνιέρως ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερά, οὐχ ὁσίως διασύρει τὰ ὄσια.

Μετά τοῦτο γὰρ τὸν ἀπόστολον, ὅ καὶ πρότερον εἶπον, παρήγαγεν ἡμῖν οὐκ εἰδέναι λέγοντα κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην ἀρπαγὴν «εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε ἐκτός τοῦ σώματος», (σελ. 374) ὡς τοῦ πνεύματος λήθην ἐνιέντος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων. «Εἰ δέ τῶν πάντων ἐστί», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «καὶ ἅς ἐπυθόμην ἐν τοῖς ἡσυχασταῖς τελεῖσθαι ἀπορρήτους

γλυκύτητάς τε καί θερμότητάς, καί τούτων λήθην ἐμποιήσει τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπιδημήσαν, ἀλλ' οὐ ταῦτα παρέξει· καί γάρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ μέν δῶρα Θεοῦ τά συμβαίνοντα αὐτοῖς, κακῶς λέγεται τό πάντων ἐπιλελησθαι δεῖν τόν ἀληθῶς προσευχόμενον· οὐδένα γάρ λανθάνειν δεῖ τά πρός Θεοῦ πρός καλοῦ αὐτῶ διδόμενα· εἰ δέ τούτων ἐπιλελησθαι χρεῶν, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων προσεχῶς αἰτιᾶσθαι Θεόν, ὧν ἡ ἀπουσία καί ἡρεμία βελτίω πρός τήν προσευχήν;». Ὅτι μέν οὖν τά πλείω τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος καί σχεδόν ἅπαντα τοῖς ἀξίοις κατά τόν καιρόν τῆς προσευχῆς ἐγγίνεται, πᾶς τις εὖ φρονῶν οἶδεν ἀκριβῶς («αἰτεῖτε» γάρ, φησὶν ὁ Κύριος, «καί δοθήσεται ὑμῖν») οὐχ ἡ ἀρπαγή μόνον, καί ταῦτα μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ὅτι δ' ἔνια τούτων καί διά τοῦ σώματος ἐνεργεῖται, δηλοῦσι τά γένη τῶν γλωσσῶν καί αἱ τούτων ἐρμηνεῖαι, ἅς καί διά τῆς προσευχῆς λαμβάνειν παραγγέλλει ὁ Παῦλος· «ὁ γάρ λαλῶν γλώσσαις», φησί, «προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύη»· οὐ ταῦτα δέ μόνον, ἀλλά καί ὁ τῆς διδαχῆς λόγος καί τά χαρίσματα τῶν ἰαμάτων καί τά ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων καί αἱ τῶν τοῦ Παύλου χειρῶν ἐπιθέσεις, δι' ὧν ἐδίδοτο τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Ὁ μέν οὖν τῆς διδαχῆς λόγος, ἢ τε χάρις καί ἡ ἐρμηνεῖα τῶν γλωσσῶν, εἰ καί διά τῆς προσευχῆς ἐγγίνονται, ἀλλ' ἴσως ἐνεργοῦσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς προσευχῆς ἀπούσης. Τά δέ ἰάματα καί αἱ δυνάμεις οὐ ποτ' ἄν εἰς ἐνέργειαν ἀφίκοιντο, μή τῆς ψυχῆς τοῦ ἐνεργοῦντος ἐκάτερον αὐτῶν, μάλιστα μέν νοερῶς προσευχομένης, ἔστι δ' ὅτε καί τοῦ σώματος συννηχοῦντος. Ἡ δέ διάδοσις τοῦ Πνεύματος, οὐ μόνον τῆς προσευχῆς ἐν τῇ ψυχῇ παρουσίας ἐνεργεῖται καί (σελ. 376) προσευχῆς ἔνωσιν τελοῦσης τοῦ προσευχομένου μυστικῶς πρός τήν τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης ἀνέκλειπτον πηγῆν, οὐ μόνον τοίνυν εὐχῆς ἐνεργουμένης νοερῶς, ἐπεὶ μηδέ λέγειν ἐπί τούτου τι διά στόματος οἱ ἀπόστολοι ἰστόρηται, οὐ μόνον τοίνυν τῆς ψυχῆς νοερῶς προσευχομένης ἐνεργεῖται ἢ διάδοσις ἐκείνη, ἀλλ' ἅμα καί τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διά τῶν χειρῶν τῇ ἀφῆ διαπεμπουσῶν τό Πνεῦμα ἐπί τόν ὑπ' αὐτῶν ἐχόμενον. Τί οὖν τά χαρίσματα ταῦτα; οὐ τοῦ πνεύματος δόματα οὐδέ τοῖς αἰτιοῦσι καί προσευχομένοις πρός καλοῦ δίδονται, διότι τοῖς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀρπαζόμενοις πάντων ἐπιλελησθαι τῶν διά σώματος δεῖ;

Μᾶλλον δέ ἐκεῖνα αὐτά τοῦ φιλοσόφου τά ρήματα προσπαρθῶμεν ἐνταῦθα· «εἰ μέν δῶρα Θεοῦ τά συμβαίνοντα αὐτοῖς κατά τήν προσευχήν, οἷον αἱ δυνάμεις αὗται καί τά δόματα, κακῶς λέγεται τό δεῖν ἐπιλελησθαι πάντων τῶν νοερῶς προσευχόμενον· οὐδένα γάρ λανθάνειν δεῖ τά ὑπό Θεοῦ πρός καλοῦ αὐτῶ διδόμενα· εἰ δέ τούτων ἐπιλελησθαι χρεῶν τόν διά προσευχῆς ἀναγόμενον, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων τόν Θεόν αἰτιᾶσθαι, ὧν ἡ ἡρεμία καί ἀπουσία βελτίων πρός τήν προσευχήν;». Ἀλλ' ὦ βέλτιστε, τούς εἰλικρινῶς προσευχομένους ὁ Θεός ποτέ μέν ἐξίστησιν αὐτῶν, ὑπέρ ἑαυτοῦ ποιῶν καί ἀρπάζων ἀπορρήτως εἰς τά οὐράνια, ποτέ δέ ἐν ἑαυτοῖς οὔσιν αὐτός διά τε τῆς ψυχῆς αὐτῶν καί τοῦ σώματος ἐνεργεῖ τά ὑπερφυᾶ

καί ἀπόρρητα καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἀκατάληπτα. Καί πᾶσι γάρ τοῖς ἀποστόλοις, ἐν τῷ ἱερῷ ποτε προσκαρτεροῦσι τῇ προσευχῇ καί τῇ δεήσει, τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπιδημήσαν οὐκ ἔκστασιν ἔδωκεν οὐδ' ἤρπασεν εἰς οὐρανόν, ἀλλά πυρίναις γλώσσαις ἐστόμωσεν αὐτούς καί δι' αὐτῶν ἐκεῖνα ἐλάλει, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι τοὺς ἐν ἐκστάσει γενομένους ἐπάναγκες, εἴπερ καί ἑαυτῶν. (σελ. 378) Τοῦ δέ Μωϋσέως σιωπῶντος, «τί βοᾷς πρὸς με;» φησὶν ὁ Θεός· ἡ δέ φωνή αὕτη προσευχόμενον δείκνυσιν αὐτόν· ἐπεὶ δέ σιωπῶν προσήχετο, νοερῶς δήπουθεν προσήχετο· ἄρ' οὖν οὐκ ἐν αἰσθήσει ἦν ἐκεῖνος τότε, οὐδ' ἐπησθάνετο τοῦ τε λαοῦ καί τῶν κραυγῶν αὐτῶν καί τοῦ ἐπηρητημένου κινδύνου, οὐδέ τῆς ἐπὶ τῆς χειρὸς αἰσθητῆς ἐκείνης ράβδου; Πῶς οὖν οὐχ ἤρπασε τότε αὐτόν ὁ Θεός, οὐδ' ἀπέλυσε τῆς αἰσθήσεως (τοῦτο γάρ μόνον ἀξιοῖς αὐτός τοῖς προσευχομένοις ὑπὸ Θεοῦ προσγίνεσθαι), ἀλλά πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἤπειγε ράβδον καί τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐνετίθει δύναμιν, οὐ τῇ ψυχῇ μόνον ἀλλὰ καί τῷ σώματι καί τῇ χειρὶ, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖ τὸν νοερῶς προσευχόμενον; Τί δ' ὅτε σιωπῶν ἐκεῖνος διὰ τῆς ἐν τῇ χειρὶ ράβδου τῇ θαλάττῃ τὴν πληγὴν ἐπέφερε, πρῶτον μὲν ὡς διαιρήσων, εἶθ' ὡς συνάψων τούτην μετὰ τὴν διάβασιν; Ἄρ' οὐ μνήμην εἶχεν ἀρρέμβαστον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδέ διὰ νοερᾶς προσευχῆς ὑπερηνωμένος ἦν τῷ μόνῳ δυναμένῳ δι' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐνεργεῖν, ἅμα καί τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν οὐκ ἀναισθητῶς ἔχων;

Ἄλλ' ἐπεὶ καί μαρτυρίας ἀπὸ τῶν Γραφῶν προήνεγκεν, ἴδωμεν εἰ μὴ καί αὐταὶ ταῖς αὐτοῦ περὶ προσευχῆς ἐναντιοῦνται δόξαις. Πρὸ πάντων οὖν ὁ μέγας Διονύσιος συμμαρτυρήσων, ὡς οἶεται, τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ὑπ' αὐτοῦ προάγεται, πρὸς τὸν ἱερόν Τιμόθεον γράφων· «τῇ περὶ τὰ μυστικά θεάματα συντόνῳ διατριβῇ καί τὰς αἰσθήσεις ἀπόλιπε καί τὰς νοερᾶς ἐνεργείας καί πάντα τὰ αἰσθητά καί νοητά, καί πρὸς τὴν ἔνωσιν ὡς ἐφικτόν ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καί γνῶσιν». Αὕτη τοίνυν ἡ τοῦ θείου Διονυσίου προτρεπτικὴ πρὸς Τιμόθεον ρῆσις, ἦν ὁ σοφὸς προήγαγεν οὗτος ὡς μαρτυρήσουσαν μόνον αὐτόν ἀσφαλῶς περὶ νοερᾶς διανοεῖσθαι προσευχῆς, ἐξελέγχει αὐτόν, ὡς ὁ λόγος δείξει (σελ. 380) προϊῶν, τὴν νοεράν τελέως καταργοῦντα προσευχὴν, ὃ καί διὰ τῶν προτέρων αὐτοῦ πάντων λόγων σχεδόν οὐ διέλιπε ποιῶν. Ὁ γάρ τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς ἀποτρόπαιον ἠγούμενος, ὃ ἐστὶν ἡ ἐν συντριβῇ καρδίας ἔμφοβός τε καί πολυαλγῆς καί πολυστένακτος παράστασις νοερῶς ἐν σιωπῇ τὸν πλείω χρόνον διὰ τὴν κατὰ Θεὸν ἀθυμίαν τελουμένη καί ἡ διὰ τοῦ κατὰ τὴν νηστείαν τε καί ἀγρυπνίαν κατὰ τὴν ἀφήν ἄλλοις ἐν δάκρυσιν καί κατανύξει προσευχῇ καί τό ἐγχειρεῖν ἀνάγειν τοὺς εἰσαγομένους τό τοῦ νοῦ μεριστόν εἰς ἐνοειδεστέραν καί κατάλληλον τηρικαῦτα προσευχὴν, ὃ τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐξουθενῶν, ἀκολούθως καί τό τῆς προσευχῆς τέλος καί πᾶσαν ἀπλῶς αὐτὴν πρὸς κακοῦ νομιεῖ καί ἀγωνιεῖται τελέως ἐκ μέσου ποιήσασθαι τῶν ὄντων. Εἶπέ γάρ μοι τοῦτο πρῶτον, ὦ φιλόσοφε· οὐδέ αἰ νοεραὶ ἐνεργεῖαι ἐκ Θεοῦ ἐδόθησαν, οὐδέ

κατά τήν προσευχήν ἀπειλικρινημένα μαλλον εἶπερ ποτέ διαδείκνυνται, διότι καί ταύτας ἀπολιπεῖν δεῖ τόν πρός τήν θείαν ἔνωσιν διά προσευχῆς ἐπειγόμενον; Ἀλλά μήν ἡ προσευχή ἐστι κατά τόν εἰπόντα, «μήτηρ ἐννοιῶν σοφωτάτων». Ἐπειτα κάκεινο διανοητέον, ὡς παντός μαλλον νοερά ἐνεργεία ἢ τῶν τελείων προσευχή· μήτε γάρ πρός τό σῶμα μήτε πρός τά περί αὐτό ὁ τῶν τοιούτων νοῦς ἐπεστραμμένος, μήτε δι' αἰσθήσεως καί τῆς συζύγου ταύτη φαντασίας ἐνεργῶν, μήτε διανοία καί θεωρία τοῖς λόγοις τῶν ὄντων ἐμφλοχωρῶν, μόνη δέ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν, πῶς οὐκ ἐς τά μάλιστα καθ' ἑαυτόν ἄν ἐνεργοίη προσευχόμενος; Ἀλλά καί τὰς νοεράς ἐνεργείας ἀπολιπεῖν προτρέπεται τῷ Τιμοθέῳ ὁ Διονύσιος, καί τήν προσευχήν ἄρα. Σύ δέ ἀποφαίνῃ μηδέν εἶναι ἀγαθόν, μήδ' ἐκ Θεοῦ κατά τὰς προσευχάς, ὅσα τε ἀπολιμπάνεται καί ὧν ἀναισθήτως ἔχειν ἀνάγκη τόν ἐξεστηκότα τήν κρείττω ἔκστασιν. Οὐκοῦν κατά σέ οὐκ ἀγαθόν οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχή «τοῦ διδόντος εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ».

(σελ. 382) Πάλιν γάρ αὐτά σου τά ρήματα παραθήσω τῇ νοερᾷ προσευχῇ προσαρμοζόμενος. «Παρά πάντων ὁμολογουμένου τυγχάνοντος, ὡς προσῆκον τῷ πρός τήν θείαν ἔνωσιν ἐπειγομένῳ πρός πάντα ἀναισθήτως ἔχειν καί ἑαυτοῦ ἐπιλελῆσθαι, καί Θεός τῷ τοιούτῳ πρός τό πάντων ἀπαλλαγῆναι χεῖρα δίδωσι καί πάντων ἀφαρπάζει, εἰ μὲν μηδεμίαν αἴσθησιν ἔχει τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχή, ἧς οὐκ ἔχει αἰσθάνεσθαι; Μάτην γάρ ἄν γένοιτο, μάταιον δέ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν. Εἰ δέ αἰσθάνεται τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ταύτην ἐνίησι Θεός αὐτῷ, ἧς ἀπαλλάττεσθαι πάντες φασί δεῖν τόν πρός Θεόν ἐπιστρεφόμενον, τοῦ Θεοῦ ὄν ἄν περιλάμπη, λήθην πάντων καί τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν δωρουμένου;». Ὅρα ὅπως οἱ Περί προσευχῆς σοι λόγοι τήν προσευχήν τελέως καταργοῦσιν; Ὁ δέ θεσπέσιος ἐκεῖνος ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέναι τόν θεῖον Τιμόθεον προτρεπόμενος, ἀφ' ὑψηλῶν ἐφ' ὑψηλοτέρας ἀναβιβάζει καί διά τούτων ἐπ' αὐτῆς φέρων ἴστησιν αὐτόν τῆς ἀκροτάτης περιωπῆς. Σύ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ πάντα σοφός οὐρανίου ψαύειν ὕψους ἀμέσως οἶει τούς ἐπί γῆς καί τόν θεῖον Μάξιμον προσμαρτυρήσοντα παράγεις φάσκοντα, «ὅταν ἔρωτι τῆς ἀγάπης πρός Θεόν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄντων παντάπασιν ἐπαισθάνεται». «Οὐκοῦν», φησὶν ὁ καινός οὗτος καθηγητής, «οὐδέ τῶν ὑπό τῆς προσευχῆς ἐγγίνεσθαι λεγομένων ἐν τῷ σώματι παθημάτων αἰσθάνεται· μάτην αὐτά τοίνυν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει». Φαῖμεν δ' ἄν ἡμεῖς, οὐκοῦν οὐδέ τῆς προσευχῆς, ἐπεὶ μηδέ ταύτης ἐπαισθάνεται τότε· μάταιον ἄρα κατά τούς τοιούτους λόγους τό προσεύχεσθαι. Μάταιον δ' ὄντως καί φρενοβλαβές τό τοιαῦτα ἐκ τοιούτων κατασεκευάζειν. Τί μή φησι Μάξιμος, εἶποι τις ἄν, ὁ τῆς θείας ἀγάπης εἶπερ τις σοφός ἐπαινέτης καί ἐραστής; «Ὅταν πρός Θεόν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔθ' ἑαυτοῦ (σελ. 384) οὔτε τῶν ὄντων αἰσθάνεται»· “τοτε” , φησὶν· ὅταν δέ ἐν ἑαυτῷ ἢ νοερῶς προσευχόμενος, τότε καί ἑαυτοῦ καί

τῶν ἐν αὐτῷ καί τῷ συνημμένῳ σώματι τελουμένων ὑπό τῆς ἱεραῆς προσευχῆς μακαρίων παθημάτων αἰσθῆσεται.

Τρίτη προστίθεται αὐτῷ μαρτυρία, ὡς «ἡ τῆς προσευχῆς ἀκροτάτη κατάστασις, τό ἔξω σαρκός καί κόσμου γενέσθαι τόν νοῦν καί ἄϋλον εἶναι πάντη καί ἀνείδεον ἐν τῷ προσεύχεσθαι, ὥστε τῶν ἐν σώματι παθημάτων ὧν φασιν ἔξω ἔσται, φησίν, ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει». Τῆς οὖν τοιαύτης καταστάσεως ἀδιαλείπτως ἐπιτυχάνει τῶν σώμα περικειμένων οὐδεὶς, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι, εἰ μή ἄρα ὁ καινός οὗτος τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς διδάσκαλος, ἀλλά καί οἱ σπανίως αὐτῆς ἐπιτυχάνοντες σπανιώτατοὶ εἰσιν· οὐκοῦν τόν πλείω χρόνον ἐν σαρκί ὄντες ἅπαντες προσεύχονται, ἅμα καί τῶν ἐν αὐτοῖς παθημάτων αἰσθανόμενοι, πόσῳ μᾶλλον τῶν ἱερῶν καί ὑπό τῆς προσευχῆς ἐγγινομένων, ἃ καί τελειοῖ καί ἀνάγει καί πνευματικά οἷς ἂν ἐνυπάρξειεν ἀποτελεῖ, ἀλλ' οὐ κατασπᾶ καί ἀχρειοῖ καί φθείρει. Ἔστι γάρ καί τοιοῦτο γένος παθημάτων, οὐχ ἱερόν μόνον, ἀλλά καί φυσικόν, ὡς καί αὐταὶ αἰ αἰσθήσεις, ἃς ἔχομεν, ἡμᾶς διδάξουσιν, ἐν τῷ πάσχειν ὑπό τῶν ἔξω τελειούμεναι καί εἰκόνες ἡμῖν οἷον οὔσαι τῆς ἄνωθεν ὑπό τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, ἧς ἀρχὴ ἐστὶν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ τό παθητικόν τῆς ψυχῆς οὐ καθ' ἕξιν νεκρωθέν, ὡς ὁ φιλόσοφος καί ἐδόξασε καί ἐδίδαξεν, ἀλλ' εἰς θεοφιλῆ προελθόν ἐνέργειαν τὴν σωτήριον κατάνυξιν καί τό μακάριον ἀποτίκει πένθος, τόν λουτήρα τῆς ἀφέσεως, τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενεσίας, δηλαδή τὰ τῆς μετανοίας δάκρυα, φέροντα. Τό τοίνυν θεοφιλέσ τοῦτο καί καθάρσιον δάκρυον, τό τὴν προσευχὴν πτεροῦν κατὰ τοὺς τῶν πατέρων λόγους, τό τοὺς νοερούς ὀφθαλμοὺς φωτίζον, ὅταν συνημμένον ἢ τῇ προσευχῇ, (σελ. 386) τό παροῦσαν μὲν τὴν ἐκ θείου λουτροῦ χάριν συντηροῦν, κατὰ τόν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπογενομένην δέ ἀνακαλούμενον καί διὰ τοῦτο λουτρόν ἕτερον παλιγενεσίας ἱεραῆς καί βάπτισμα θεῖον ὃν καί παρ' αὐτοῦ καλούμενον, ἐπιπονώτερον μὲν, ἀλλά κατ' οὐδέν ἡττον τοῦ προτέρου, μᾶλλον δέ καί μεῖζον, καθάπερ τις τῶν πατέρων ἀπεφήνατο σαφῶς, «μεῖζον» λέγων «τοῦ βαπτίσματος μετὰ τό βάπτισμα ἢ τῶν δακρύων καθέστηκε πηγὴ»· τό τοιοῦτο τοίνυν δάκρυον, τό καθαῖρον καί ἀφαρπάζον τῶν γηϊνῶν καί ἀναφέρον καί συνάπτον τῇ τῆς θεογενεσίας χάριτι καί δι' αὐτῆς τόν ἔχοντα θεοῦν, τοῦτο τοίνυν ἄρ' οὐκ ἐνέργεια κοινὴ τοῦ τε σώματος καί τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς;

Πῶς οὖν δεξόμεθα τόν λέγοντα ὅτι τό τὴν ψυχὴν ἀγαπᾶν τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καί τοῦ σώματος, τοῦτό ἐστι τό σκότους ἐμπιπλῶν αὐτήν καί κάτω νεύειν παρασκευάζον; Τὰ γάρ κοινὰ πάντα ψυχῆς τε καί σώματος ἔργα, ὅσο ἂν σφοδροτέραν τὴν ἑαυτῶν ἀντίληψιν παρέχηται τῇ ψυχῇ, τοσοῦτον αὐτήν ἐκτυφλοῖ ὥστε καί γενομένας τὰς τοιαύτας κινήσεις, ὅσαι κοινὰ εἰσι ψυχῆς καί σώματος, πρὸς κακοῦ, φησί, γεγενῆσθαι ἡμῖν νομιοῦμεν καί ἐπὶ βλάβῃ τῆς πρὸς τό ἄναντες τοῦ νοῦ ἐνεργείας; Ἄρ' οὐ τάναντία τοῖς ὑπό τῶν ἁγίων, μᾶλλον δέ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἡμῖν δεδιδραγμένοις καί φρονῶν καί διδάσκων διὰ τούτων

δείκνυται τῶν λόγων; Οἱ μὲν γάρ φασιν ὡς ἔστι τις κοινή σώματος καὶ ψυχῆς ἐνέργεια, δωρεὰ Θεοῦ ὄντως ἀγαθοπρεπῆς καὶ θεία, ἢ πρόξενός ἐστι τῆ ψυχῆ τοῦ Θεοῦ φωτισμοῦ, ἀπαλλάττουσα τῶν πονηρῶν παθῶν καὶ ἀντεισάγουσα τὸν ἱερόν ἅπαντα τῶν ἀρετῶν χορὸν (ὁ γὰρ βουλόμενος, φησίν, ἀποκτήσασθαι κακίας κλαυθμῶ ἀποκτᾶται αὐτάς καὶ ὁ βουλόμενος κτήσασθαι ἀρετάς κλαυθμῶ κτᾶται αὐτάς), οἱ μὲν οὖν φασιν ὡς εἰσὶν ἐνέργειαι κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπὶ (σελ. 388) τοσοῦτο λυσιτελοῦσαι τῆ ψυχῆ, ὁ δὲ φησιν, ὡς οὐδεμία ἐστίν. «Πᾶσαι» γάρ, φησί, «κάτω νεύειν τὴν ψυχὴν παρασκευάζουσι, καὶ πᾶσαι αἱ γινόμεναι κινήσεις, ὅσαι κοιναὶ εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος πρὸς κακοῦ γίνονται καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς». Οὐ γάρ τοῦτο τῆς αἰτίας τοῦτον ἐξαιρήσεται, ὅτι μὴ ταύτην ἰδίως ἐπιβλαβῆ τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ἀλλ' ὅτι ταῖς πονηραῖς συνέταξε καὶ ταύτην ὑπαίτιος δικαίως ἔσται καὶ μάλισθ' ὅτι τὴν τῶν ἀκροωμένων συγκατάθεσιν κλέψαι διὰ τῆς τοιαύτης μηχανῆς ἐπικεχείρηκεν, ἐπειδὴ τοῦτο φησιν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τὸ ἀνόμημα τῶν κατακρίτων ἐν Ἰουδαίοις ἱερέων, ὅτι «τά ἅγια τῶν βεβήλων οὐ διέστελλον». Καὶ οὗτος τοίνυν μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων κοινῶν ψυχῆς καὶ σώματος ἀγαθῶν ἐνεργειῶν καὶ τὸ μακάριον πένθος τῶν βεβήλων οὐ διέστελεν ἐνεργημάτων.

«Ἄλλ' ἐγώ», φησίν, «οὐ τοῦτο τὸ πένθος ἠγοῦμαι ἀπαθές καὶ μακάριον· πῶς γάρ ἂν εἴη ἀπαθές ὁ τῆ ἐνέργεια τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ τελεῖται; Πῶς δ' ἂν εἴη ἀπαθής ὁ τὸ παθητικόν τοῦτ' ἔχων ἐνεργόν, ἀλλὰ μὴ καθ' ἕξιν νέκρωσιν αὐτοῦ τελέως ἐξεργασάμενος;». Ἄλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτ' εἶναι ἀπάθειαν ἐδιδάχθημεν, ὦ φιλόσοφε, τὴν τοῦ παθητικοῦ νέκρωσιν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μετάρθεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα καθ' ἕξιν ἐνέργειαν, ὀλικῶς ἀπεστραμμένου τὰ πονηρά καὶ ἐπεστραμμένου πρὸς τὰ καλά, καὶ οὗτος ἡμῖν ἀπαθής, ὁ τὰς πονηράς ἕξεις ἀποκτησάμενος καὶ ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πλουτήσας, ὁ «οὕτω ποιωθεὶς ταῖς ἀρεταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλάς ἡδοναῖς», ὁ οὕτως ὑποτάξας τὸ θυμικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφότερα ἐστὶ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, τῷ γνωστικῷ καὶ κριτικῷ καὶ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς τῷ παθητικῷ τὸ λογιζόμενον· παράχρησις γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἢ τὰ τῶν παθῶν ἀποτρόπαια φύουσα, καθάπερ καὶ τὴν μεμωραμένην σοφίαν ἢ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων παράχρησις· (σελ.390) εἰ δὲ τις καλῶς ταύταις χρῶτο, διὰ μὲν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πνευματικῶν ἐκλαμβανομένων τὴν θεογνωσίαν πορίσεται, διὰ δὲ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, δι' ὃ πρὸς Θεοῦ πεποιήται κινουμένου, τὰς καταλλήλους ἀρετάς ἐργάσεται, τῷ μὲν ἐπιθυμητικῷ τὴν ἀγάπην ἐνστερνιζόμενος, τῷ δὲ θυμοειδεῖ τὴν ὑπομονὴν κατακτώμενος. Οὐχ ὁ νεκρῶσας τοίνυν, ἐπεὶ καὶ πρὸς τὰς θείας ἕξεις καὶ σχέσεις καὶ διαθέσεις ἔσται ἀκίνητός τε καὶ ἀνενέργητος, ἀλλ' ὁ τοῦθ' ὑποτάξας, ὥστε διὰ τοῦ πείθεσθαι τῷ νῶ, φύσει λαχόντι τὴν ἡγεμονίαν, πρὸς Θεοῦ ἀγόμενον ἢ δέον, ἀνατείνεσθαι διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Θεόν

καί δι' αὐτῆς εἰς ἕξιν ἀφικνεῖσθαι τῆς θείας διαθέσεως καί εἰς ἀρίστην ἕξιν προβιάζειν ταύτην, ἣτις ἐστίν ἡ πρὸς Θεόν ἀγάπη, δι' ἣν πληροῖ κατά τό λόγιον τάς τοῦ ἀγαπωμένου ἐντολάς, ἐξ ὧν διδάσκεται καί ἐνεργεῖ καί κτᾶται τήν εἰλικρινῆ τε καί τελείαν πρὸς τόν πλησίον ἀγάπην, αἷς μή συνεῖναι τήν ἀπάθειαν, τῶν ἀδυνάτων.

Αὕτη μέν οὖν ἡ πρὸς τήν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπαθείας ὁδός ἐξηλλαγμένη τέ ἐστι καί ἄνω βαίνουσα καί τοῖς ἀνακεχωρηκόσι τοῦ κόσμου μάλιστα ἀρμόσει· σχολάσαντες γάρ Θεῷ καί ἀνεπιθολώτῳ νῶ τῇ πρὸς αὐτόν ὁμιλία διακαρτερήσαντες, διά τῆς συνουσίας ταύτης εὐχερῶς τόν συρφετόν τῶν πονηρῶν παθημάτων ἀποτίθενται καί τήν ἀγάπην σφίσι αὐτοῖς ἐνθησαυρίζουσι. Τοῖς δ' ἐν τῷ κόσμῳ στρεφομένοις ἐστὶ βιαζομένους ἑαυτούς κατά τάς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ τοῖς τοῦ κόσμου χρῆσθαι πράγμασιν. Οὐκοῦν καί τό παθητικόν τῆς ψυχῆς τῆς βίας ταύτης κοινωοῦν ἐνεργήσει κατ' ἐκείνας. Αὕτη δέ ἡ βία ἐγχρονίσασα τῇ συνηθείᾳ ἠδεῖαν τήν πρὸς τάς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ σχέσιν ἐμποιεῖ καί τήν διάθεσιν εἰς ἕξιν μετατίθησιν· ἡ δέ χαρίζεται τό πρὸς τάς πονηράς ἕξεις τε καί σχέσεις μονιμώτατον μῖσος, τό δέ πρὸς τὰ πονηρά τοιοῦτον μῖσος τήν ἀπάθειαν καρποφορεῖ, παρ' ἧς ἡ πρὸς τόν (σελ. 392) τόν μόνον ἀγαθόν ἀγάπη τίκτεται. Ζῶν τοίνυν καί ἐνεργόν παραστήσαι δεῖ τῷ Θεῷ τό τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἵνα ἡ θυσία ζῶσα, ὅπερ ὁ ἀπόστολος καί περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν εἶπε· «παρακαλῶ» γάρ, φησίν, «ὑμᾶς διά τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ παραστήσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἀγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ». Πῶς οὖν τό ἡμέτερον σῶμα ζῶν ἄν παρασταίῃ θυσία τῷ Θεῷ εὐάρεστος; Ὅποτε λεία μέν ὀρῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, κατά τό γεγραμμένον, «ὁ βλέπων λεία ἐλεηθήσεται», καί τόν ἄνωθεν ἔλεον ἐπισπῶνται καί πορίζουσιν ἡμῖν, ὧτα δ' ὑπόκειται τοῖς θείοις διδάγμασιν, οὐχ ὥστε ἀκοῦσαι μόνον αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε κατά τό δαβιτικόν μεμνήσθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ποιῆσαι αὐτάς, οὐκ ἀκροατῆν ἐπιλησμονῆς κατά τό εἰρημένον τῷ ἀδελφοθέῳ τῶν ἀποστόλων γενόμενον, ἀλλά «παρακύψαντα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καί παραμείναντα καί μακάριον ὄντα ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ», γλῶσσα δέ χεῖρες τε καί πόδες ὑπηρετῶσι τοῖς θείοις θελήμασι. Τί οὖν αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ; Οὐ κοιναί εἰσιν ἐνέργειαι ψυχῆς καί σώματος; Πῶς οὖν αἱ κοιναί ἐνέργειαι ψυχῆς καί σώματος ἅπασαι σκότους ἐμπιπλῶσι καί ἐκτυφλοῦσι τήν ψυχήν;

Ὁ δέ ἀπόστολος, «τίς ἀσθενεῖ καί οὐκ ἀσθενῶ;» φησί, «τίς σκανδαλίζεται καί οὐκ ἐγώ πυροῦμαι;» Ἄρ' οὖν οὐ κοινή ἐνέργεια ταῦτα τοῦ τε σώματος καί τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ; Πρὸς κακοῦ τοίνυν αὐτὴν νομιοῦμεν καί ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς; Καί μήν τοῦτό ἐστι δεῖγμα ἀκριβές τοῦ τόν πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτόν, ὃ δευτέρα μέν ἔστιν ἐντολή Θεοῦ, ὁμοία δέ κατά τό θεοπαράδοτον λόγιον τῇ πρώτῃ καί μεγάλη ἐντολῇ. Διόπερ ὁ αὐτός ἀπόστολος Ρωμαίοις γράφων, «λύπη μοί ἐστι», φησί, «μεγάλῃ καί ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου,

τῶν συγγενῶν μου κατά σάρκα». Ὁρᾶς τό παθητικόν ζῶν καί ἐνεργόν τῆς ἀπαθοῦς καί θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς; Εἰ δέ ἀδιαλείπτως ἐκείνη προσηύχετο (σελ. 394) καί ἀδιαλείπτως ὠδυνᾶτο, συνυπάρχουσαν ἄρ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τῇ προσευχῇ τήν ὀδύνην τῆς ψυχῆς· ὅτι δέ οὐ συνυπάρχουσαν μόνον ἀλλά καί συνεργοῦσαν, ἔδειξεν ὁ αὐτός διά τῆς κατασκευῆς ἐκεῖ· «ἠὺχόμεν γάρ», φησίν, «αὐτός ἐγώ ἀνάθεμα εἶναι ἀπό Χριστοῦ ὑπέρ τῶν ἀδελφῶν μου»· καί ἀλλαχοῦ, «ἡ εὐδοκία τῆς καρδίας μου καί ἡ δέησις ἡ πρὸς τόν Θεόν ὑπέρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστίν εἰς σωτηρίαν»· πάντως διά τήν ὑπέρ αὐτῶν μεγάλην ἐκείνην λύπην καί ἀδιάλειπτον ὀδύνην τῆς ψυχῆς. Πῶς οὖν ἀπάθειαν ἠγησόμεθα τήν τοῦ παθητικοῦ καθ' ἕξιν νέκρωσιν;

Ἄλλ' ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος περί μέν ἀπαθείας ἤκουσέ τε καί ἐφαντάσθη, τήν δέ ἀναλγησίαν οὐκ ἀκήκοε πρὸς κακοῦ τε οὐσαν καί πρὸς τῶν πατέρων κακιζομένην. Ἔστιν οὖν ἄλγος ἀγαθόν, τό τῇ ἀναλγησίᾳ ταύτῃ ἀντικείμενον, καί κοιναί ψυχῆς καί σώματος ἐνεργεῖαι λυσιτελοῦσαι, μᾶλλον δέ τελειοῦσαι τήν ψυχὴν, εἴπερ διά τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἡ τελείωσις αὐτῇ προσγίνεται. Εἰ δέ τοῦ σώματος ἐστὶ τοιαῦτα ἔργα, πόσω μᾶλλον τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, ὃ ἀμέσως συνάπτεται τῷ νῷ· τό γάρ σῶμα διά μέσου τούτου τήν πρὸς τόν νοῦν ἴσχει συναφήν. Ὁ δέ φιλόσοφος ὁμοίον τι ποιεῖ, ὡσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ Θεοῦ προστάττοντος «σχολάσατε καί γνῶτε ὅτι ἐγώ εἰμι Θεός», εἶτα τούς σχολάσαντας τοῖς θείοις τά θεῖα καί πνευματικά ἐργαζομένους θεώμενος, μέμφοιτο λέγων “σχολάσατε, εἶπεν ὁ Θεός, ὑμεῖς δέ, ἐνεργεῖν σπεύδοντες, πλανᾶσθε”. «Νεκρώσατε» γάρ, φησί καί ὁ ἀπόστολος, «τά μέλη τά ἐπί τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν πάθος κακόν καί τήν πλεονεξίαν». Ἀκούεις τίνας δεῖ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν νεκροῦν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν καί ἀπλῶς πάσας τὰς γηϊνας. Ποῖον δέ πάθος; Τό κακόν, ἀλλ' οὐχί τὰς διά τοῦ σώματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, οὐδέ τὰ θεῖα καί μακάρια πάθη, οὐδέ τὰς πρὸς ταῦτα πεφυκυίας δυνάμεις τῆς ψυχῆς· «τό ἐπιθυμητικόν» γάρ, φησί, «τετάσθω σοι πᾶν (σελ. 396) πρὸς Θεόν, ὁ θυμός ἐστω σοι κατά μόνου τοῦ ὄφους». Πῶς οὖν νεκρωμέναι αἱ δυνάμεις αὗται τῆς ψυχῆς, εἰ κινηθεῖ τις τούτων πρὸς τήν θείαν ἀνάτασιν ἐν ταῖς πρὸς τόν Θεόν εὐχαῖς ἢ διεγερθεῖη κατά τοῦ ὄφους ἐν ταῖς ἀτόποις προσβολαῖς;

Πῶς δέ ἀσφαλῶς ἔσται λέγων ὁ φιλόσοφος; «Τί δαί; Αἴσθησιν μέν καί φαντασίαν ἀτιμάσομεν προσευχόμενοι, τό δέ παθητικόν τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖν κατά τινα τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων δεξόμεθα; Ἡ πολλῶ μᾶλλον οὐδέ τοῦτο; Αἱ γάρ τούτου ἐνεργεῖαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καί κατορύττουσι τό θεῖον ὄμμα». Βαβαί! πῶς κατορύττει τό θεῖον ὄμμα τό πρὸς τὰ πονηρά μῖσος καί ἡ πρὸς Θεόν καί τόν πλησίον ἀγάπη; Καί ταῦτα γάρ τοῦ παθητικοῦ εἰσιν ἐνεργεῖαι· ταύτη γάρ τῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καί ἀποτρεπόμεθα, οἰκειούμεθά τε καί ἀλλοτριούμεθα, καθάπερ καί τῷ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, κατά τόν σοφόν Συνέσιον,

ἀπαινοῦμεν τε καί μεμφόμεθα. Νέκρωσις ἄρ' οὖν ἐστὶ τοῦ λογιστικοῦ θείους θεωρήμασιν ἐνασχολεῖσθαι καὶ Θεῷ τὸν ὕμνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπειν καὶ τούτῳ διὰ τῆς συνεχοῦς κολλᾶσθαι μνήμης; Ἡ τοῦτο ἐστὶν ἢ ὄντως ζωὴ καὶ ἀληθῆς ἐνέργεια τοῦ νοῦ; Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδέ τὸ παθητικὸν νεκροῦσιν οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν, κατακλείσαντες ἀργὸν καὶ ἀκίνητον ἐν ἑαυτοῖς, οὐδέ γάρ ἂν σχοίεν ὅτῳ ἂν ἐρῶεν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μισοῖεν τὸν πονηρόν, οὐδέ δι' οὗ τοῦ μὲν ἀλλοτριωθεῖεν, οἰκειωθεῖεν δὲ τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ νεκροῦσι, τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ σχέσιν τῆς δυνάμεως ταύτης ὅλην μετατιθέντες ἐπὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην, κατὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν· «ἀγαπήσεις» γάρ, φησί, «Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου», ταυτόν δ' εἰπεῖν τὴν δυνάμεώς σου· ποίας δυνάμεως ὅλης; Δῆλον ὅτι τοῦ παθητικοῦ· τοῦτο γάρ ἐστὶ τὸ τῆς ψυχῆς φιλοῦν. Τοῦτο δὲ διατεθέν οὕτω καὶ τὰς ἄλλας τῆς ψυχῆς (σελ. 398) δυνάμεις τῶν γηϊνῶν ἀπανίστησι καὶ ἀνατείνει πρὸς Θεόν· τοῦτο διατεθέν οὕτω καὶ τῇ προσευχῇ τὸ εἰλικρινές πορίζει καὶ τὸν νοῦν οὐκ εἴργει, ἀλλὰ καὶ συμπράττει διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν· τοῦτο διατεθέν οὕτω καὶ σαρκὸς ὑπερφρονεῖν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἄλλη ρᾶον φέρειν τοῖς ὑπὲρ τοῦ ὄντως ἐφετοῦ πάσχουσι παρέχει· δι' αὐτοῦ γάρ ἐκείνῳ τῷ φίλτρῳ κατ' ἄκρας ἀλόντες καὶ οἷον ἐπαναστάντες τῆς σαρκός, τῇ δι' εὐχῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ θεῖον Πνεῦμα κοινωνία, τὰ σαρκὸς ταῦτα πάθη κατὰ μόνον τὸ κρίνειν αἰσθανόμενοι, διαγίνονται.

Καὶ τί δεῖ πλείω τούτων γράφειν; Δῆλον γάρ ἐστὶ πᾶσιν, εἰ μὴ καὶ τῷ σοφῷ τούτῳ γέγονε σαφές, ὡς «σταυρῶσαι τὴν σάρκα σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις» προσετάγημεν, οὐχ' ἴν' ἡμᾶς αὐτοὺς διαχειρισώμεθα, πᾶσαν σώματος ἐνέργειαν καὶ ψυχῆς δύναμιν νεκρώσαντες, ἀλλ' ὡς ἂν τῶν μὲν φαύλων ὀρέξεων τε καὶ πράξεων ἀποσχώμεθα καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν φυγὴν ἀνεπίστροφον ἐπιδειξώμεθα, γενώμεθα δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πνεύματος ἄνδρες, κατὰ τὸν Δανιήλ, τελείῳ φρονήμασι ζῶντες ἐν αὐταῖς καὶ κινούμενοι καὶ ἀνδρικῶς ἀεὶ χωροῦντες εἰς τὸ πρόσω, κατὰ τὸν ἀπὸ Σοδόμων ἐξιόντα Λώτ, ὅς ἀεὶ προβαίνων καὶ ἀκίνητος πρὸς τὰ ὀπίσω μένων ζῶντα ἑαυτὸν διετήρησε, τῆς εἰς τοῦπίσω στραφείσης συζύγου νεκρωθείσης. Ὅτι μὲν οὖν ζῶν ἔχουσι καὶ τὰ κρείττω ἐνεργοῦν, ἀλλ' οὐ νεκροῦσιν οἱ ἀπαθεῖς τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἱκανῶς οἶμαι δεδειγμένον εἶναι.

Νῦν δ' ἴδωμεν πῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος, καίτοι τὴν ἑαυτοῦ πολύνοιαν πᾶσαν ἐπαφείς ταῖς εἰσαγωγικαῖς εἰς προσευχὴν εἰσηγήσει τοῦ σεπτοῦ Νικηφόρου, ὅμως τοῦ συκοφαντῆσαι διαστρέψαι καὶ διαβαλεῖν πλέον ἰσχυρὸν οὐδέν, ἑαυτὸν καὶ τοὺς οἰκείους λόγους, ἀλλ' οὐχὶ τὸν ὅσιον ἐκεῖνον, διὰ τῶν συκοφαντιῶν τούτων λυμηνάμενος. Πρῶτον μὲν οὖν ἀρχόμενος τοῦτο τοῦ ἀνδρός καταψεύδεται, τὸ πρῶτον αὐτὸν (σελ. 400) παραδεδωκέναι λέγειν τὰς τοιαύτας τῶν εἰσηγήσεων, ἅς ὑβρίζων εἰσπνοᾶς ἐκάλεσε· πολλοῖς γάρ χρόνοις πρότερον ταῦτα προεισηγήσαντο πνευματικοὶ ἄνδρες ἕτεροι καὶ ρήμασι καὶ νοήμασι σχεδὸν τοῖς αὐτοῖς,

κὰν τοῖς τῶν πατέρων ἀπάντων λόγοις πολλάς ἄν εὖροι τις φωνάς συμμαρτυρούσας αὐταῖς, οἷάπερ ἔστι καί ἡ διά λόγων ἡμῖν τήν πνευματικήν Κλίμακα τεκνητηναμένου· «Ἰησοῦ» γάρ, φησί, «μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καί τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν». Μετά τοῦτο, «βίαζε τόν νοῦν σου» λέγοντος τοῦ ὁσίου ἐκείνου «μετά τοῦ εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τήν καρδίαν εἰσελθεῖν» (τουτέστι κολληθῆναι τούτῳ καί τὰ ἐν καρδίᾳ σκοπεῖν, κατὰ τόν μέγαν Μακάριον· «ἡ καρδία» γάρ, φησίν, «ἡγεμονεύει ὄλου τοῦ ὄργάνου καί, ἐπειδάν κατάσχη τὰς νομάς τῆς καρδίας ἡ χάρις, ἡγεμονεύει πάντων τῶν μελῶν καί τῶν λογισμῶν· ἐκεῖ τοίνυν χρή σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τούς τοῦ Πνεύματος νόμους»), ἐκείνου τοίνυν τοῖς μεγάλοις τούτοις παντάπασι συμφθεγγομένου, πάλιν οὗτος διά συκοφαντίας ἐπηρεάζει καί, διελὼν ἀπό τοῦ "νοῦ" τό "βίαζε" τῷ εἰσπνεομένῳ συνείρει Πνεύματι, καί συκοφαντικῶς οὕτω διαφθείρας μετά τῶν ρημάτων καί τήν διάνοιαν, εἶτα κατὰ τῶν βιαίων εἰσπνοῶν πολὺς αὐτός πνεῖ, τῶν ἀτοπωτάτων οὔσας ἀποδεικνύς. Ἀλλά καί νοῦν ἐκείνου λέγοντος τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καί χρῆν εἶναι διά τῶν αἰσθήσεων ταύτας ἔξω χεομένας ἐπανάγειν καί παρασκευάζειν εἴσω νεύειν τούς προσευχῆς ἐπιμελουμένους, ὁ φιλόσοφος νοῦν αὐτόν αὐθις συκοφαντεῖ λέγειν τήν οὐσίαν τοῦ νοῦ· καί γάρ οὕτω πολλῶν εὐπορηῆσαι τόπων κατὰ τῶν ὁσίων φωνῶν ὑπενόησεν.

Ἡμῶν δ' αὐθις τάληθές διευκρινούντων, αὐτός ἀντιπεῖν οὐκ ἔχων, «ἔστωσαν», φησίν, «οἱ ἡμέτεροι λόγοι διδασκαλία πρὸς τούς ὑπό τοῦ φαινομένου ἀτόπου παρακρουσθέντας ἄν». Καί σύ τοίνυν ὁ διδάσκων ἄ μή συνῆκας, φαίη τις ἄν πρὸς τόν τοιοῦτον διδάσκαλον, παρακρούσθης ἢ οὐ; (σελ. 402) Παρακρουσθεῖς μὲν γάρ, πῶς ἀξιοῖς κατ' αὐτό διδάσκαλος εἶναι τοῦ διδάξοντος δεηθεῖς καί μαθῶν παρ' ἡμῶν τήν ἀλήθειαν, μή παρακρουσθεῖς δέ, πῶς ὑβρίζεις ἀπό τοῦ κατὰ σέ φαινομένου τόν μηδέν ἄτοπον διανοούμενον, καί ταῦτ' οὐχ ὅτι κακῶς ἐξεῖπεν, ἀλλά κακῶς ἐνενόησεν; Εἰ γάρ ἄμφω κακῶς ἐκείνος, πῶς ἄν σύ, κατήγορος ὢν, τό νοούμενον παραδραμῶν, κατὰ μόνου τοῦ φαινομένου ἐχώρησας; Ἔδει τοίνυν, εἴπερ ἐφυλάξω τήν ἀπό τῶν ρημάτων ἀπάτην αὐτός καί τοῖς ἄλλοις φυλάττεσθαι παρηγγύας, τήν τε διάνοιαν καί τόν πατέρα τῆς διανοίας ἐν ἐπαίνῳ τίθεσθαι καί τῶν ρημάτων ἐκείνων οὐ κατήγορον, ἀλλ' ἐξηγητήν ποιεῖν σαυτόν. Εἰ γάρ τοῦτό τις ὑπολογιζόμενος, ὅτι πρὸς τό φαινόμενον ἀπαντᾷ, καταλογογραφήσειε τοῦ ἐντελλομένου τήν τοῦ σώματος νέκρωσιν, ὡς αὐτόχειρας γίνεσθαι τούς ἀνθρώπους διδάσκοντος, ἄρ' ἄν αὐτός ἐξαιρήσῃ τοῦτον, εἰ μή μεταβουλεύσαιτο τῆς μετά τῶν ἀντιθέων καταδίκης; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Τί δ' ὅτε Βασίλειος ὁ μέγας (ἵνα παραπλησίῳ τοῖς ὑπό σοῦ κατηγορουμένοις παραδείγματι χρῆσωμαι), τί τοίνυν ὅθ' οὗτος εἶπε τόν νοῦν ἔξω διαχεῖσθαι καί ἐπανάγεσθαι πάλιν, κακῶς ἐροῦμεν αὐτόν ὡς τήν τοῦ νοῦ ἀμετάβατον οὐσίαν διαχεῖσθαι λέγοντα καί τήν μηδέποτε ἑαυτόν ἀπολείπουσιν

ἐπανάγεσθαι, ἢ νοῦν νοήσομεν αὐτόν λέγειν τὰς μεταβατικές αὐτοῦ ἐνεργείας, αἱ δὴ ποτέ εἰσιν αὐταί;

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ φαινομένου κατηγορεῖν ὑπὸ τῶν ἐμῶν λόγων ἐξελεγχόντων εἰρχθεῖς καὶ κατὰ τοῦ νοουμένου ὅλος χωρῆσαι προθυμηθεῖς, κατὰ τε τῶν ὑπὲρ τοῦ σεπτοῦ ἀνδρός ἐκείνου γεγραμμένων ἡμῖν τὸν ἀγῶνα μετασκευάσας αὐτῶ, τῆς συκοφαντικῆς αὐτοῦ κἀνταῦθα τέχνης οὐκ ἐπιλέληστο, μάλλον δ' ἐπιλελήσθαι πως οὐκ ἐδυνήθη. Πῶς γὰρ ἀντειπεῖν τοῖς διὰ τὴν ἐνοῦσαν ἀλήθειαν ἀντιρρήτοις οὖσιν ἔσχεν ἄν καὶ δυσσεβείας ἔγκλημα προστριψαί τοῖς εὐσεβέσι, μὴ τὴν συκοφαντίαν τούτοις ἐνείρας; Ἡμῶν τοίνυν πρῶτον σαρκικὸν λογιστικὸν ὄργανον τὴν καρδίαν εἰπόντων, (σελ. 404) κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον, οὗ καὶ τὰς τοῦτο δηλούσας ρήσεις ἐκεῖ προϋθέμεθα, τὸ "σαρκικόν" ἀπαλείψας οὗτος καὶ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον παραγαγὼν λέγοντα τῷ λεπτῶ καὶ φωτοειδεῖ τῆς αἰσθητικῆς φύσεως ἀνακίρνασθαι τὴν νοεράν οὐσίαν, ἀκολούθως μὲν συνάγει τούτῳ καὶ ὡς ὄργάνῳ πρῶτῳ χρῆσθαι φάναι τὸν ἅγιον, ἀνακολούθως δὲ τοῖς ὑφ' ἡμῶν λεγομένοις ἐπιτίθεται, λέγων ἐναντίως ἔχειν ταῦτα τοῖς τοῦ ἀγίου ρήμασι, φάσκοντα τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐ τὸ φωτοειδὲς ἐκεῖνο, πρῶτον ὄργανον λογιστικόν. Ἄλλ' εἰ τὸ "σαρκικόν" προσθεῖς, ὦ σοφιστὰ, καθάπερ εἰρήκαμεν ἡμεῖς, μακρὰν ποιήσεις τὴν διαβεβλημένην ἐναντιότητα καὶ συμφώνως ὄψει τοὺς ἁγίους ἀλλήλοις καὶ ἡμᾶς αὐτοῖς ὑπ' αὐτῶν δεδιδραγμένους· οὐ γὰρ ἔστι σὰρξ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως φωτοειδὲς.

Ἀλλὰ καὶ ἑτέραν ἐπενόησε τῶν ἡμετέρων ρημάτων πρὸς τὸν Νύσσης ἐναντίωσιν, ὡς, ἐπεὶ φαμεν ὄργανον μὲν ὄργάνων τὴν καρδίαν ἐν σώματι, χρῆσθαι δὲ τὸν νοῦν δι' αὐτῆς τούτῳ τῷ ὄργάνῳ, γνωστὴν δείκνυμεν οὖσαν τὴν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος ἔνωσιν, παρ' ἐκείνου λεγομένην ἀπερινόητον. Τί γοῦν ἐκεῖνος, ὅταν λέγῃ προσφυῆναι μὲν τῷ αὐξητικῶ τὸ αἰσθητικόν, μέσως ἔχοντι τῆς τε νοερᾶς καὶ ὑλωδεστέρας οὐσίας, εἶτα πρὸς τὸ τοῦ αἰσθητικοῦ λεπτομερέστερον τὴν ἀνάκρασιν γίνεσθαι τοῦ νοῦ καὶ τούτῳ ὡς ὄργάνῳ πρῶτῳ χρῆσθαι καὶ δι' αὐτοῦ τῷ σώματι; Ἄρ' οὐ μάλλον ἡμῶν καὶ πολλῶ μάλλον γνωστόν καὶ ρητὸν ἐποιήσατο τὸν τρόπον τῆς τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σῶμα συναφείας; Πῶς οὖν λέγει ταύτην ἀνεπινόητον καὶ ἀνέκφραστον; Ἄρα καὶ αὐτὸς ἀντιλέγειν ἑαυτῷ τῇ σῆ σοφία δοκεῖ. Καὶ πῶς οὐ κατὰ σέ, εἴπερ σεαυτῷ γοῦν ἔπεσθαι γινώσκεις; Ἄλλ' ἐγῶμαι ὡς ἐπαφήν μὲν ἐπὶ (σελ. 406) τῶν τοιούτων καὶ χρῆσιν καὶ ἀνάκρασιν, τίς δὲ αὕτη καὶ πῶς ἄν τελεσθεῖη νοερᾶς φύσεως πρὸς σωματοειδὲς ἢ σῶμα, νοῆσαι τε καὶ φράσαι κοινῇ πᾶσιν ἀμήχανον ἀνθρώποις. Οὕτω σφίσι τε αὐτοῖς καὶ ἀλλήλοις ὁμολογοῦσιν οἱ πατέρες καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς. Σύ δ' ὁ ταῖς ἀντιθέσεσι χαίρων, ὡς ἔουκε, κἀκείνους ἀντικεῖσθαι δοκεῖν ἐφίεσαι, διὸ καὶ ἡμῖν ἀντίκεισαι, συμφθεγγομένους αὐτούς ἀλλήλοις δεικνύσι.

Τοῦ γὰρ μεγάλου Μακαρίου τῆ τῆς χάριτος ἐνεργεία διαδαχθέντος καὶ ἡμᾶς διδάσκοντος εἶναι τὸν νοῦν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς λογισμοὺς πάντας

τῆς ψυχῆς, ὡς ἐν ὀργάνῳ, τοῦ δὲ Νύσσης μὴ εἶναι ἐντός τοῦ σώματος τοῦτον, ὡς ἀσώματον, ἡμεῖς εἰς ἓν τὰ δοκοῦντα διαφέρειν ταῦτα συνάγοντες ἀμφότερα καὶ μὴ ἐναντίως ἔχοντα δεικνύντες, εἰ καὶ μὴ ἔνδον ἐστί, φαμέν, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον ὡς ἀσώματος ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἐντός ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἐκτός τοῦ σώματος, ὡς συνημένος τούτῳ καὶ πρῶτῳ σαρκικῷ ὀργάνῳ τῇ καρδίᾳ χρώμενος ἀφράστως κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον. Ἐπεὶ τοίνυν κατ' ἄλλο μὲν ἐκεῖνος οὐκ ἔνδον εἶναι λέγει, κατ' ἄλλο δὲ οὗτος ἔνδον, ἥκιστα πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται· καὶ γὰρ οὐδ' ὁ λέγων μὴ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον εἶναι, ἢ ἀσώματον, ἀντίκειται τῷ ἔνδον γενέσθαι ποτέ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον λέγοντι παρθενικῆς καὶ παναμώμου μήτρας, ὡς ἐκεῖ συνημμένον ὑπὲρ λόγον τῷ καθ' ἡμᾶς φυράματι διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον.

Σὺ δ' ἡμᾶς τοὺς μὴ διαφέρεσθαι δεῖξαι σπεύδοντας ἐκείνους, πρὸς ἐκείνους σπεύδεις δεῖξαι διαφερομένους, καίτοι περὶ τῶν τοιούτων, πῶς ἴσχει τὴν πρὸς σῶμα συναφὴν ὁ νοῦς, καὶ ποῦ κεῖται τὸ φανταστικόν τε καὶ δοξαστικόν, καὶ τίνα τὸ μνημονευτικόν ἔλαχε τὴν ἴδρυσιν, κὰν τῷ σώματι τί (σελ. 408) τῶν μερῶν τὸ καιριώτατον καὶ οἶον καθοδηγούμενον τῶν ἄλλων, καὶ ὅθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τὸ αἷμα, καὶ εἰ ἀμιγῆς τῶν χυμῶν ἕκαστός ἐστι, καὶ ποίῳ τῶν σπλάγχχνων ὡς ἀγγεῖῳ χρῆται, περὶ τῶν τοιούτων τοίνυν ἔξεστι παντὶ λέγειν τὸ δοκοῦν, ἐπεὶ πάντες ἐν τοῖς τοιούτοις τὰ εἰκότα λέγουσιν, ὥσπερ καὶ περὶ ἀκινήσιας ἄστρων καὶ ἀστέρων κινήσεως, μεγέθους τε καὶ φύσεως ἐκάστου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ὅσα μὴ σαφῶς ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα, μόνον γινώσκον ἀκριβῶς τὴν διὰ πάντων διικνουμένην ἀλήθειαν· ὥστ' εἰ καὶ ἀντιλέγοντας τῷ Νύσσης θεῖῳ καὶ σοφῷ Γρηγορίῳ κατὰ τοῦτ' ἐφώρασας ἡμᾶς, οὐκ ἔδει σε καθ' ἡμῶν χωρῆσαι διὰ τοῦτο· πόσους γὰρ οἶει τοὺς σφαῖραν λέγοντας τὸν οὐρανόν καὶ πόλους τοῖς πλανωμένοις ἰσαρίθμους ἀστράσι, μὴ τοῦτο λέγοντος τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πόσους δ' ἀεικίνητον, ἔστιν ὧν ἰστάντων, πόσοις δ' ὁ ἥλιος κύκλῳ περιέρχεσθαι δοκεῖ, μὴ τοῦτο τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ νομίζοντος; Πάντας οὖν τούτου σύ γ' ἄν, ὡς ἔοικεν, ἀποφῆναι τοῖς πατράσιν ἀντιλέγειν, ὥσπερ καὶ ἡμᾶς, ἀλλ' αὐτὸς ἐξελεγχθήσῃ μὴ εἰδώς τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣν ἔπεσθαι πάντας ἡμᾶς ἐκείνοις ἀναγκαῖον, καὶ ἔοικας μοι μὴδ' ἐνθυμηθῆναί ποτε ταύτην ἢ διακρίναι τῆς μὴ ἀναγκαίας· διό ἐν τοῖς πρὸς τὸν μακάριον βίον φέρουσιν ἀντικείμενος αὐτοῖς, τοὺς ἄλλους ἀκριβῆ τὴν ὁμολογίαν ἀπαιτεῖς ἐπὶ τῶν μὴ φερόντων εἰς ἐκείνην τὴν μακαριότητα.

Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς ὑπεριδόντες τῶν ἐφεξῆς τοῖς εἰρημένοις καθ' ἡμῶν αὐτοῦ διαβολῶν, ἐπὶ τὰναγκαιότερα τρέψωμεν τὸν λόγον.

ΛΟΓΟΣ

ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ. Σελ. (410)

ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ

Ὁ δὴ τῆς νοερᾶς προσευχῆς κατὰ τῶν διὰ βίου ταύτη προσανεχόντων τοιοῦτος ὑψηγῆτης καὶ περὶ φωτός ἱεροῦ διδάσκειν ἀξιοῖ τοὺς ὀρώντας, καὶ ταῦτα τυφλός ὢν αὐτός, ὡς καὶ αὐτός ἀρνεῖσθαι οὐκ ἔχει, ἀμαρτάνειν αὐτοὺς ἰσχυριζόμενος ὅτι τοῦθ' ὁ μὴ βλέπει, τυφλός ὢν οὗτος, φῶς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ ταῦθ' οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα τῶν ἐφ' ἡμῶν ὄντων ἢ τῶν μικρῶ πρό ἡμῶν ἐπὶ καθαρότητι βίου καὶ θεοπτίας ὑψει βεβοημένων ἀμαρτάνειν περὶ τό φῶς ἀποφαινόμενος τοῦτο, ἀλλ' αὐτοὺς τοὺς ἐκ παλαιοῦ προσκυνητοὺς ἡμῖν ἀγίους, ὡς ὁ λόγος δείξει προῖών. Ἐπεὶ δ' ἤκουσε παρὰ τῶν τοιαῦτα διεξιόντος ἀκουσάντων αὐτοῦ (κατεπληγμένων, ὡς ἔοικε, τῆς καινοφωνίας τὴν ὑπερβολὴν καὶ σιωπῆ τὴν οὕτω σαφῆ κατὰ τῶν ἀγίων πατέρων παρελθεῖν βλασφημίαν οὐκ ἐνεγκόντων, ἅμα δὲ καὶ δεδοικότες περὶ σφίσιν αὐτοῖς μὴ τοῦ τοιοῦτου μύσους κοινωνοὶ γένωνται σιωπῆ παρελθόντες, ὁ καὶ ἡμᾶς ἀρτίως πρὸς τό γράφειν μάλιστα τῶν ἄλλων ἐπῆρην), ἐπεὶ τοίνυν ἐκεῖνος τῶν τοιούτων ἀκήκοε λεγόντων πρὸς αὐτόν ὡς, «ἀμύητος ὢν καὶ τυφλός ἄντικρυς πρὸς τά τοιαῦτα τί ποτε παθῶν περὶ μυστικῶν ἱερῶν θεαμάτων ἐγχειρεῖς λέγειν, ὢν οὐδ' ἂν εὐχερῶς ἐπαῖοις τῶν πεπειραμένων ἀκούων;», ἀρνεῖσθαι τὴν ἐπὶ τοῦτοις ἀμαθίαν καὶ ἀπειρίαν οὐκ ἔχων, πᾶσι φανεράν προκειμένην, «οὐ θαυμαστόν», φησὶν, «εἰ τυφλός ὢν αὐτός βλέποντός τινος ἔχοιτο καὶ οὕτω τῶν ἄλλων τυφλῶν ἐχομένων αὐτοῦ ἡγεμών ἀπλανῆς κατασταίη», τῆ (σελ. 412) παρουσίᾳ τῆς περὶ τό λέγειν δυνάμεως καὶ τῆ πιθανολογία τῶν διαλεκτικῶν σοφισμάτων εὐρηκέναι οἰόμενος, ὅθεν καὶ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς περιγένοιτο, τάναντία τούτῳ σαφῶς λεγούσης· «τυφλός γὰρ τυφλόν ἐάν ὀδηγῆ, φησὶν, «ἀμφοτέρω εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται». Ἀλλ' ἐγώ, φησὶν ὁ τυφλός οὗτος καὶ τῶν τυφλῶν ὀδηγός, ἐχόμενος ἔπεσθαι τοῖς ὀρώσι δύναμαι. Καὶ τίς τῶν τυφλῶν, ὅς οὐ τοῦτο δύναται; Κυλλός μὲν γὰρ ὢν ἀμφοτέρω τῷ πόδε καὶ τῷ χεῖρι καὶ παρεϊμένος παντάπασιν, οὐδ' ἂν σοῦ γε ἔχοιτο, οὐδ' ἂν ἔποιτο, οὐδ' ἂν ὀδηγοῦ τό παράπαν δέοιτο, κλινωπετῆς ὢν· χεῖρας δ' ὑγιαίνων καὶ πόδας, τοῦ χάριν, τυφλῶν κράτιστε, μὴ τοῦ ὀρώντος μᾶλλον ἢ σοῦ ἐχόμενος ἔποιτο; Κλέπτων τοίνυν ἔοικας παρέχειν σαυτῷ τό τῆς ἀναβλέψεως ἀμυδρόν, μᾶλλον δὲ τὴν οἰκειάν αὐτός περὶ τά τοιαῦτα πᾶσαν οὐκ αἰσθάνεσθαι τύφλωσιν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεις, ἀντιλέγειν τοῖς σέ τυφλόν ὀρώσιν οὐκ ἔχων. Πῶς γὰρ ἂν, εἰ μὴ τοῦτ' ἦν, ὀδηγός τῶν ἄλλων εἶναι τυφλῶν ἠξίους; Ἴσθι τοίνυν, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίῳ διὰ πίστεως

ἔλλειψιν μήπω τελείως ἀναβλέψαντα τυφλόν, ὅς, «τούς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας» ἔλεγεν ὄρᾱν. Εἰ τοίνυν τοιοῦτος οὐ τὰς ὄψεις ἄν, ἀλλά μή τελείως ἐκκεκομμένος, εἶτα πρὸς τὸν ἡλίου δίσκον ἀτενές ὄρώης, ὡς τούς ἄλλους διδάξων τί ποτέ ἐστὶν ἐκεῖνος, οὐκ ἂν ἤκουσαν παρὰ σοῦ σκότον ἀτεχνῶς ὄντα τὸν μέγαν φωστῆρα, τὸν ὀλολαμπῆ, τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας; Εἰ γὰρ τὴν τῶν καθαρῶς ὄρώντων συμμετρίαν ὀφθαλμῶν ὑπερβαίνων οὐκ ἀμίκτους σκότους ἐπιχειρῆν δοκεῖ τὰς ἀκτῖνας τοῖς καὶ μεθ' ὑγιούς ὄψεως ἀτενίζουσι, πῶς οὐκ ἂν φωτός ἀμικτον σκότος εἶδεν ὁ δι' ἀμυδροῦ φέγγους προσορᾶν ἐγχειρῶν; Οὕτω μή ὅτι γελοῖον, ἀλλά καὶ καταγέλαστον τὸν τυφλόν περὶ φωτός ἐπιχειρεῖν διδάσκειν.

(σελ. 414) Ἀλλά γὰρ ἐκκαλύψωμεν τῆς φιλοσόφου διανοίας τὸ βάθος, ὃ περιστείλας τῷ παραδείγματι οὐ μᾶλλον ἐκρυψεν ἢ ἐνέφηγε. Φησὶ τοίνυν ὁ φιλόσοφος τυφλούς μὲν εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἀγίων πρὸς οὓς προῖών ἀντιλέγει φανερῶς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλοσόφον εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἀγίων πρὸς οὓς προῖών ἀντιλέγει φανερῶς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλόσοφον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο συνορᾶν μόνον δύνασθαι τούς τε λόγους τῶν ὄντων καὶ τῶν λογίων τὸν νοῦν ἔπεσθαι τε τούτοις οὕτω καὶ τούς ἐχομένους ὀδηγεῖν. Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος, ὃ φιλόσοφε, οὐκέτι τυφλός· τοῖς γὰρ πρὸς ἀνάβλεψιν ἠγησαμένοις, δηλαδή τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὡς σύ φῆς, ἠκολούθησεν· οὐκοῦν ἀνέβλεψεν. Εἰ δὲ μή ἀνέβλεψεν ἀκολουθήσας, πῶς ἐγγυᾶται τοῖς ἄλλοις δι' ἀκολουθήσεως τὴν ἀνάβλεψιν; Οὕτως ἀνακόλουθος εἶ σαυτῶ σύ σαυτὸν καὶ τυφλόν καὶ βλέποντα μαρτυρῶν. Εἰ γὰρ ἡ γνῶσις μόνον κατὰ σέ νοητὸν ἐστὶ φῶς, ὑπὲρ οὗ καὶ τούς τοσοῦτους ὑπῆλθες ἀγῶνας, σύ δ' ἔχεις τῶν λογίων τὴν γνῶσιν, ὡς αὐτός μαρτυρεῖς, πῶς καὶ σύ τυφλός καὶ ἀφώτιστος; Εἰ δ' ἄλλως οὐκ ἐνι φωτισθῆναι, εἰ μή ὡς ἂν αὐτός ἐφωτίσθης τε καὶ φωτίζεις, ὡς αὐτός καὶ τοῦτο πολλαχοῦ φῆς, οὐδ' ὁ μέγας Διονύσιος, ὃ νομίζεις εἰδέναι ἔπεσθαι, ἄλλως ἐφωτίσθη τε καὶ φωτίζει· τοιγαροῦν καὶ αὐτός κατὰ σέ τοῦτο μόνον οἶδεν, ἔπεσθαι τοῖς εἰδόσιν· ἀλλά κἀκεῖνοι τὸν ὅμοιον ἔχοντες τρόπον καὶ σοὶ παραπλησίως ἔχοιεν ἂν. Τίς οὗτος ὁ τῶν τυφλῶν ὄρμαθός, ὃν ἡμῖν διὰ τῶν σῶν λόγων συναθροίζεις ἀρτίως, ἀλλήλους πρὸς ἀνάβλεψιν ὀδηγούντων καὶ μενόντων τυφλῶν; Τοῦτο δ' ὅτι ταῖς ἱεραῖς ἐποιετο Γραφαῖς καὶ πολλούς ἄλλους ἰσχυρισμένους εὐρήσεις, οἳ καταψευδόμενοι σφῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν Γραφῶν ἐξηλέχθησαν ὑπὸ τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἐπομένων αὐταῖς.

Σέ δ' εἴ τις ἐξετάσειεν, ὅπως καὶ αὐτός ἔπη τοῖς (σελ. 416) ἀγίοις, οὐ μόνον τυφλόν ἂν σε εἶποι ἀλλά καὶ κωφόν· τοῦ γὰρ μεγάλου Διονυσίου, καθάπερ ἐν τῷ Περί σωτηρίου γνώσεως λόγῳ προεξεθέμεθα, λέγοντος ἀριδῆλως «ἐκ μόνων τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖσθαι τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν τε καὶ ἔνωσιν, αὐτός ἐπίσης ἀριδῆλως οὐκ ἐκ μόνων φῆς· ἐξ

ήμισείας γάρ ταύτας τόν τηροῦντα καθαίρειν δίδως, καί τοῦτο μόγις· οὕτως ἔπη κατ' ἴχνος. Καί Γρηγορίου τοῦ Νύσσης· ἄγονον καί ἀτελή τήν ἔξω σοφίαν εἶναι διδάσκοντος καί μέχρι τούτου ἀξιῶντος ἡμᾶς μή ἀπωθεῖσθαι τήν τῆς ψευδωνύμου ταύτης μητρὸς οἰκειότητα, «μέχρις ἂν τό τῆς ἡλικίας ἀτελές ἐν ἑαυτοῖς βλέπομεν», μετά τοῦτο δ' αἰσχύνην ἡγεῖσθαι τῆς κατά φύσιν ἀγόνου ταύτης ὀνομάζεσθαι παιδάς», αὐτός διά βίου ταύτη προσέχειν ἡμᾶς χρησιμώτατόν τε καί ἀναγκαιότατον εἶναι διδάσκεις κἀπί ταύτη σεμνύνεσθαι, καί παραχαράττειν οὐκ ὀκνεῖς ἑτέρας ρήσεις αὐτοῦ, μόνον ἴν' ἔχης προβαλλόμενος πείθειν ὡς τελείας ἐστί καί σωτηρίου καθάρσεως ποιητικά τά μαθήματα· οὕτω καί μόνος αὐτός ὑπέρ πάντα τῶν ἀγίων ἀσφαλῶς ἔχη. Καί τοῦ μεγάλου Βασιλείου σαφῶς εἰπόντος μηδέν ἐμπόδιον εἶναι πρός τήν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα τό μή εἰδέναι τήν δι' οὐρανοῦ καί γῆς καί τῶν μεταξύ στοιχείων διικνουμένην ἀλήθειαν, σύ τοῦτο σωτηριῶδες ἀποφαίνῃ, καί ἄνευ τούτου τελειότητα μή παρεῖναι τῇ διά πάντων ἀληθείᾳ τόν ἑαυτοῦ τινα ἐναρμόσαι νοῦν· καί εἴθε τῇ ἀληθείᾳ γοῦν, εἰ δεῖ καί ὑπέρ τῶν ἀνεφίκτων εὐξασθαι· καί γάρ ἐν Θεῷ μόνῳ πάντων ἡ γνῶσις, ὅς φησι πρός τόν Ἰώβ, «ἀπάγγειλόν μοι, εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, ποῦ οἱ στύλοι τῆς γῆς πεπήγασι, τίνες δέ πηγαί θαλάσσης, πόσον δέ τό εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν». Σύ δέ οὐ ταύτη τῇ ἀληθείᾳ ζητῶν ἐναρμόζειν σου τόν νοῦν οἶε μόνος εἰδέναι τε καί ἔχειν τήν τελειότητα, ἀλλά τοῖς Ἀριστοτέλει καί Πλάτωνι. Εὐκλείδη τε καί (σελ418) Πτολεμαίῳ καί ὅσοι κατ' αὐτούς· διό καί ἀστρολόγους καί φυσιολόγους θεόπτας μᾶλλον τῶν μή τοιούτων ἡγή, ὡς περὶ τήν τῶν ὄντων ἀλήθειαν ὑγιῶς τό λογικόν σφίσι περιπορευόμενον ἔχοντας, ἥς τῇ συνελίξει καί τῶν ἰσαγγέλων αὐτούς καταξιοῖς νοήσεων· καί ταῦτα λέγων οἶε σωτηρίως καί ἀσφαλῶς ἔπεσθαι τῷ θεοφάντορι Διονυσίῳ καί ὀδηγός ἡμῶν ἀπλανῆς εἶναι διά τοῦτο παρησιάζῃ.

Ἀλλά μή καυχάσθω ὁ κυρτός ὡς ὀρθός· τούς γάρ ὀρῶντας αὐτόν οὐ πείσει οὐδ' ἀπατήσει, κἂν ἑαυτόν ἀπατᾷ· μηδέ καταψευδέσθω τῶν ὀρθᾶ φρονούντων καί τοῖς θεηγόροις ἀσφαλῶς ἐπομένων, καί ταῦτ' ἐφ' ὧν οὐδεὶς οὐδαμοῦ γῆς, οὐδέ τῶν μή στοιχούντων τῷ τῆς χάριτος εὐαγγελίῳ, ἐλεγχθεῖν ἂν ἀρτίως τελέως σφαλλόμενος. Τίς γάρ μή ὅτι τῶν ἀπό Χριστοῦ καλουμένων, ἀλλά κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης κἂν Ἰνδός ἦ, ὅς νῦν οὐκ οἶδε τόν Θεόν μηδέν ὄντα τῶν κτιστῶν ἢ τῶν αἰσθητῶν; Ὡς γάρ ἐπί τῆς μελλούσης Χριστοῦ παρουσίας οὐ τοῖς εἰς αὐτόν πεπιστευκόσι μόνοις ἢ τῆς ἀναστάσεως καί τῆς ἀθανασίας περικλείεται χάρις, ἀλλά κατά τά λόγια κοινῇ πάντες ἀναστήσονται, εἰ καί μή κοινῇ πάντες τῶν μετά τήν ἀνάστασιν ἐπηγγελμένων τεύξονται, οὕτω καί νῦν κατά τήν ἐπί γῆς αὐτοῦ προτέραν παρουσίαν, εἰ καί μή πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά κοινῇ πάντες, τῷ περιόντι τῆς τοῦ παραγενομένου χάριτος ἀνεπιγνώστως μετασκευασθέντες, ἕνα Θεόν ὁμολογοῦσιν ἄκτιστον, κτίστην τοῦ παντός· κἂν ἐρωτήσης τόν Πάρθον, τόν Πέρσην, τήν Σαυρομάτην, ἀκούσειας ἂν εὐθύς τήν ἀβραμιαίαν ἐκείνην παρ' αὐτοῦ

φωνήν, ὅτι «τόν Θεόν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ σέβομαι», ὁ Πτολεμαῖος οὐκ ἄν εἶπε καί Ἰππαρχος καί Μαρίνος ὁ Τύριος, οἱ κατά σέ σοφοί καί τῇ μὲν διά τῶν οὐρανίων κύκλων (σελ. 420) καί ἐπικύκλων καί σφαιρῶν ἀληθεία τόν ἑαυτῶν ἐναρμόσαντες νοῦν, θεῖον δ' ὅμως λέγοντες τόν οὐρανόν καί παναίτιον, οὐδ' Ἀριστοτέλεις καί Πλάτωνες, οἱ θεῶν σώματα τούς ἀστέρας δοξάζοντες, οὐδ' οἱ τόσον λέγοντες τούς θεῶν πηδᾶν ἵππους, ὅσον ἀπό σκοπιᾶς ὀφθαλμός ὄρα ἐπὶ οἴνωπα πόντον.

Πάντων οὖν ἀρτίως διά τοῦ ἐν σκοτίᾳ λάμπαντος φωτός κρεῖττον ἢ κατά τούς ἐπί σοφία ποτέ θαυμαζομένους ἐκείνους ὑπέρ αἰσθησιν ἐγνωκῶτων τόν Θεόν, ὡς μηδ' ἀπό τῶν ὄντων ἐτι διαπλάττοντας χαρακτηρίζειν ὅπως ἀνέχεσθαι, πῶς οὐ τοῖς τοῦ εὐαγγελίου μαθηταῖς, τοῖς εἰς ἀκοήν ὠτίου δεξαμένοις τά θεοπαράδοτα λόγια, τοῖς διά στομάτων μεμυημένοις πυρίναις γλώσσαις τοῦ Πνεύματος ἐστομωμένων, οὓς οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτός ὁ Κύριος διά τοῦ προσκυνητοῦ στόματος ἐδίδαξεν («ὁ γάρ μονογενῆς Υἱός, ὁ ὢν εἰς τόν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»), πῶς οὐ τούτοις τοῖς ἐκ παντός ἔθνους ἀπολέκτοις, τῷ ἔθνει τῷ ἀγίῳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτην ἐτόλμησας προστρίψασθαι μέμψιν, ὅτι αἰσθητὴν οἶονται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, σχῆμά τε ἔχουσαν καί ὄγκον καί ποιότητα, καί ὡς φῶς τοιοῦτον κινῶσθαι τῷ ἀέρι, δεκτικῶ ὄντι τῆς ἐκεῖθεν ἀπορροίας καί περιγράφοντι αὐτό τοπικῶς καί αἰσθητῶς; Ἄρ' οὐκ ἐπὶ λθέ σοι τοῦτ' ἀναλογισαμένῳ συνιδεῖν, ὡς τί μὴ τόν ἥλιον λέγει τις Θεόν, εἰ τοιαύτην περί Θεοῦ τὴν δόξαν ἔχει; Πῶς δέ διαφεύγειν οἴεται τὴν τῶν ἄλλων αἰσθησιν, εἶπερ αἰσθητόν ἤγηται τό θεῖον; Τοῦ δ' ἔνεκεν τάς κατ' αἰσθησιν ἀτιμάζει ἡδονάς, ὃ μάλιστα πάντων ποιῶσιν οἱ παρά σοῦ τοιαῦτα συκοφαντούμενοι; Θεός μὲν γάρ αἰσθητός ἢ κοιλία, κατά τόν Παῦλον, τοῖς γαστρὸς οὔσι δούλοις, καί δευτέραν ἰσθῆσιν εἰδωλολατρίαν οἱ φιλάργυροι καί πλεονέκται· πιστεύειν δέ εἰς Χριστόν οὐ δύνανται, κατά τὴν εὐαγγελικὴν ψῆφον, (σελ. 422) οἱ δόξαν παρά ἀνθρώπων λαμβάνοντες, τὴν δέ παρά τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν οὐ ζητοῦντες. Οἱ δέ πάντων τούτων ὑπερφρονήσαντες, καί ταῦτα διά τόν ὑπὲρ πάντα Θεόν, ἄρ' οὐ δι' ἔργων δεικνύουσι Θεόν ὄντως σέβοντες τόν ἐπέκεινα πάντων; Ἡ διότι καί τοῖς ἄλλοις τούτων ἀποσχέσθαι συμβουλεύουσιν, ἅ τὴν παρά τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν ἀφαιρεῖ, μὴ μόνον οὐ πείσεται τις τούτοις, ἀλλὰ καί συκοφαντήσειεν ὡς ἀσφαλῆ δόξαν οὐκ ἔχοντας περί τό θεῖον;

Ὁ γάρ λέγεις τελευτῶν τῆς κατά τῶν ἀνδρῶν τούτων πολυρρημοσύνης φανεράν ἐποίησέ μου τὴν ἐκούσιον κατ' αὐτῶν συκοφαντίαν· «νῦν» γάρ, φησί, «περί τοῦ παρά τισιν ἐνυποστάτου λεγομένου φωτός λέγομεν, μὴ πρότερον περί αὐτοῦ ἰδίαν ἀποφηνάμενοι γνώμην, ὡς ὁ λέγουσιν ὄραν, νοητόν καί ἄυλον, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὄν φῶς». Κάνταῦθα τοίνυν συμπλέκει τι συκοφαντίας· ἐν ὑποστάσει μὲν γάρ φῶς ὄρασθαι φησιν ὁ μέγας Μακάριος καί ὁ πολὺς τά θεῖα Μάξιμος καί ὅσοι κατ' αὐτούς, ἐν ἰδίᾳ δέ οὐ. Ὅμως γε μὴν, εἰ καί μηδέ τοῦτο συκοφαντίας ἀμιγῆς προήνεγκεν, ἀλλ' ὁμολογεῖ νοητόν καί ἄυλον αὐτούς λέγειν τό τοιοῦτον

φῶς· τό δέ νοητόν καί ἄϋλον οὐκ αἰσθητόν, οὐδέ, ὡς αἰσθητόν, συμβολικόν. Πῶς οὖν ἀρχόμενος ἐδεικνυ τούτους αἰσθητόν φῶς λέγοντα τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, κιρνώμενον ἀέρι καί ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον καί σχῆμα καί ποιότητα καί ὄγκον ἔχον, ἃ πάντα τοῦ αἰσθητοῦ ἐστι φωτός; Καίτοι ἐκεῖνοι, κἄν νοητόν λέγωσι τό τῆς χάριτος φῶς, ἀλλ' οὐ κυρίως· καί ὑπέρ νοῦν γάρ ἴσασι αὐτό, ὡς μόνη τῆ τοῦ Πνεύματος δυνάμει κατά ἀπόπαυσιν πάσης νοεράς ἐνεργείας ἐγγινόμενον τῷ νῷ. Ἀλλ' οὐδ' οὕτω τοῦτό τις ἐκείνων οὐσίαν εἶπεν ἢ ἀπόρροϊαν, οἶαν οὗτος οἶεται, Θεοῦ· κἄν τις ἐκ τῶν παραδειγματικῶς περὶ τούτου τοῦ φωτός ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων κακουργῶν συνάγη τι (σελ. 424) τοιοῦτον, αὐτός φησιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι. Τούς οὖν μὴ μόνον ὑπέρ αἰσθησιν, ἀλλά καί ὑπέρ νοῦν λέγοντας τουτί τό φῶς, εἶτα καί ὑπέρ τοῦτο δοξάζοντας τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, αἰσθητόν φῶς καί ὄρατόν οἶεσθαι λέγειν τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἄρ' οὐ πάσης ἐπέκεινα συκοφαντίας;

Ἀλλά τί φησι προϊών ὁ τῶν ὑπέρ ἔννοιαν πεφωτισμένων συκοφάντης οὗτος; «Εἰ μὲν τό νοητόν καί ἄϋλον ὃ λέγουσι φῶς αὐτόν ἐκεῖνον τόν ὑπερούσιον Θεόν τοῦτ' εἶναι βούλονται, φυλάττοντες αὐτῷ τό πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καί ἀνέπαφον, ἢ ὄραῖν λέγοντες ἄγγελον εἶναι οἶονται, ἢ αὐτήν τήν οὐσίαν τοῦ νοῦ, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καί τῆς ἀγνοίας καθαρθεῖς ὄραῖ αὐτός ἑαυτόν καί ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν ἰδίᾳ εἰκόνι τόν Θεόν· εἰ δὲ ἔν τι τούτων τό παρ' αὐτῶν λεγόμενον ἐστι, πάνυ γε ὀρθῶς περὶ τούτου φρονεῖν αὐτούς καί συμβαίνοντα τῆ τῶν χριστιανῶν παραδόσει οἶεσθαί γε χρή· εἰ δέ μήτε τήν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦτ' εἶναι λέγουσι, μήτ' ἀγγελικὴν μήτε τόν νοῦν αὐτόν, ἀλλ' ὄραῖν τόν νοῦν εἰς αὐτό ὡς εἰς ἐτέραν ὑπόστασιν, τοῦτο ἔγωγε τό φῶς ὃ τι μὲν ἐστίν οὐκ οἶδα, ὅτι δέ οὐκ ἐστίν οἶδα». Καί τις ποτε ἀνθρώπων, ὧ κατά τῶν ὄντων ἀνθρώπων ὑψηγόρε σύ, φῶς ἂν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φαίη νοητόν, ὃ μήτε Θεός ἐστι μήτ' ἄγγελος μήτε νοῦς ἀνθρώπινος; Οὐδέ γάρ φανταστικῶς γοῦν ἀναπλάσαι δύναιτ' ἂν τις τό τούτων ἐκτός νοητόν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φῶς. Ἀλλά δῶμεν τουτί τό ἀδύνατον, δῶμεν τοίνυν ὅτι τοῦτ' ἔφη τις τῶν ἡσυχάζόντων πρὸς τήν σὴν λογίτητα· οὐκ οἶδα μὲν ὅστις, οὐδέ γάρ αὐτός ὑποδείξει δύνασαι· τῶν οὐκ ἐλλογίμων δ' ὅμως εἶναι λέγεις αὐτόν. Εἰ τοίνυν ἐκεῖνος μὴ καλῶς ἐρμηνεῦσαι ἐδύνατο, ὃ καί μᾶλλον πείθομαι, ἢ καί μὴ διαγνῶναι καλῶς - ἔστω γάρ καί τοῦτο, καί γάρ οὐ πάντων ἢ γνῶσις - , οὐκ ἔδει σε παρὰ τῶν ἐχόντων τό τῆς διακρίσεως χάρισμα πυθέσθαι (σελ426) καί μαθεῖν, ὡς ἐφικτόν, τί τό μέγα θέαμα τοῦ φωτός τούτου, ἀλλ' ὡς μαινομένων εὐθύς τῶν θεολήπτων καταψηφίζεσθαι καί τό παρὰ τοῦ θείου Παύλου λεγόμενον φανρῶς παθεῖν; Εἰ γάρ εἰσέλθοι τις, πρὸς τούς Κορινθίους, ἐν ὑμῖν, φησίν, ιδιώτης ἢ ἄπιστος καί μὴ ἀκούσει καί τῶν διακρίνειν δυναμένων, ἐρεῖ ὅτι μαίνεσθε. Τό τῶν ιδιωτῶν τοίνυν καί ἀπίστων, φεῦ, καί αὐτός ἔπαθες, ὁ μοναχός καί φιλόσοφος. Ἔστω δέ μὴ ἓνα, μηδ' ἐνίους, ἀλλά πολλούς καί πάντας τοῦτο λέγειν ἡμᾶς· οὐκ ἤρκει σοι τοῦτ' εἰπεῖν, ὃ μετὰ τούς μακροῦς εἰρηκας ἀγῶνας, ὅτι «τοῦτο τό

φῶς οἶδα ὅτι οὐκ ἔστι»; Πάντες γάρ σοι συνείπον ἄν ὅτι φῶς ἐν ὑποστάσει ἰδία, ὃ μήτε Θεός ἐστι μήτ' ἄγγελος μήτ' ἄνθρωπος, οὐκ ἔστιν ὅλως ἀλλά καί πάντες ἄν εὐθύς συνείδον ὡς, εἰ φῶς νοητόν ἐν ὑποστάσει φαίη τις ὄραν ἰδία, τούτων τί φησιν ὄραν, ὃ λέγοντα, πάνυ καί αὐτός ὀρθῶς εἴρηκας φρονεῖν. Κατά τίνων οὖν αἱ διά τοσούτων σοι βιβλίων βλασφημῖαι καί μέμψεις καί συκοφανταί; Ἄρ' οὐ κατά τῶν τοιούτων, οὓς ὀρθῶς ὕστερον ἀπεφήνω φρονεῖν, καί τῆς παρά σου συκοφαντίας οὐκ ἐξεληλεγμένης;

Οὐ γάρ τοῦτο λέγω, ὡς κατά σέ φρονοῦσι περί τοῦ φωτός ἐκεῖνοι τούτου ἢ κατά σέ θεολογοῦσιν, ἀλλά καί ὑπέρ σέ τοσοῦτον ὑπερναστήκασιν τῶν σῶν κατ' αὐτῶν διαβολῶν καί μέμψεων. Σύ μέν γάρ φῆς περί αὐτῶν «εἰ νοητόν λέγουσι φῶς τόν Θεόν, φυλάττοντες αὐτῶ τό πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καί ἀνέπαφον, καλῶς λέγουσιν»· ἐκεῖνοι δέ καί ὑπέρ τό πάσαις αἰσθήσεσιν ἀνέπαφον τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ γινώσκουσιν, ἐπεὶ μή μόνον Θεός ἐστιν ὑπέρ τά ὄντα ὦν, ἀλλά καί ὑπέρθεος, καί μή μόνον ὑπέρ πᾶσαν θέσιν ἐστίν, ἀλλά καί ὑπέρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν ἢ ὑπεροχή τοῦ πάντων ἐπέκεινα καί πᾶσαν ὑπεροχήν ὅπως οὖν ἐπί νοῦν γινομένην (σελ. 428) ὑπερβέβηκεν. Ὁ μέντοι φῶς ἐνυποστάτως οἱ ἅγιοι πνευματικῶς ὀρώσιν, ὡς αὐτοί φασιν, ὃν μέν καί μή συμβολικόν τοῦτον, οἷα τά διαπλαττόμενα πρός τάς συμβαινούσας περιστάσεις φάσματα, ἄϋλόν τε θείαν ἔλλαμψιν καί χάριν ὀρωμένην ἀοράτως καί νοουμένην ἀγνώστως, δι' αὐτῆς τῆς πείρας ἴσασι· τί δέ ἐστιν, ἐκεῖνοι μέν οὐκ εἰδέναι λέγουσι.

Σύ δέ, προσαγαγών τάς ὀριστικάς καί ἀναλυτικάς καί διαιρητικάς μεθόδους, γνῶθι καί τούς ἀμαθεῖς ἡμᾶς διδάξαι καταξιώσον. Οὐσία μέν γάρ Θεοῦ οὐκ ἔστι, καί γάρ ἀνέπαφος ἐκείνη καί ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτικούς γάρ φέρει χαρακτηῆρας καί ποτέ μέν τοῦ σώματος ἀπανιστᾷ ἢ οὐκ ἄνευ σώματος καί εἰς ὕψος ἀναφέρει ἄρρητον, ἄλλοτ' αὐθις καί τό σῶμα μεταρροσάμενον καί τῆς οἰκειᾶς μεταδεδωκός λαμπρότητος, οἷός ποτε καί ὁ μέγας Ἀρσένιος ὠφθη καθ' ἡσυχίαν ἀγνωρίζομενος καί ὁ Στέφανος λιθαζόμενον καί ὁ Μωϋσῆς ἀπό τοῦ ὄρους κατερχόμενος, οὕτω τοίνυν καί τό σῶμα θεουργήσαν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὧ τοῦ θαύματος, γίνεται ληπτόν ἔστι δ' ὅτε καί τῶ ὀρῶντι τρανῶς δι' ἀρρήτων, ὡς εἰπεῖν, ρημάτων ὀμιλεῖ, καθάπερ καί τῶ θείῳ Παύλῳ, «καταβαῖνον τῆς οἰκειᾶς περιωπῆς, ὡς ἄν μετρίως γοῦν κτιστῆ φύσει χωρηθῆ», κατά τόν θεολόγον Γρηγόριον, ὁ κατά τήν οἰκειᾶν φύσιν ἐξ αἰῶνων καί ἐπ' αἰῶνας καί ἔτι τοῖς πᾶσιν ὦν ἀόρατός τε καί ἀχώρητος. Τότε τοίνυν ἦν ἐπωνυμίαν προσεῖπον Ἰουδαίων παῖδες τῶ ἄνωθεν ἐπ' ἐρήμου κατιόντι ἄρτω, μάννα προσαγορευόντες αὐτό, τοῦτο συχνῶς στρέφει κατά νοῦν. Τί τοῦτο; Καί τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς τό τοῦ φωτός ἐκείνου ὄνομα· σύ δ' εἶπερ φάναι τι πλέον. Ἄλλ' ἐπανίωμεν εἰς τά ἐξῆς.

Σύ μέν καλῶς λέγειν αὐθις φῆς ἐκείνους, εἰ καί ἄγγελον τοῦτ' οἶονται τό φῶς. Ἐκεῖνοι δ' ἄγγελον μέν τοῦτο (σελ. 430) τό φῶς οὐκ ἄν ποτε φαῖεν· ἴσασι δέ τοῖς πατερικοῖς μεμνημένοι λόγοις διαφόρως καί τοῖς ὀρῶσι

καταλλήλως τὴν ἀγγελικὴν τελουμένην ὀπτασίαν· ἢ γὰρ ἐν παχύτητι οὐσίας, ὃ καὶ τῇ αἰσθήσει ὑποπίπτει καὶ οὐδέ τοῖς ἐμπαθέσιν ἢ ἀμυήτοις πάντῃ ἀόρατόν ἐστιν, ἢ λεπτότητι οὐσίας, καθ' ἣν καὶ ἡ ψυχὴ μετρίως πῶς καθορᾷ, ἢ ἐν ἀληθείᾳ θεᾷ, ἣς οἱ διὰ κακθαρότητος πενυματικῶς ὀρῶντες ἀξιοῦνται μόνοι, κἂν αὐτός τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων τούτων ἀμυήτως ἔχων αὐτούς τε τοὺς ἀγγέλους ἀοράτους ἀλλήλοις δεικνύης οἰόμενος, οὐ κατὰ τὸ ἀσώματον, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν φάσκων ἀοράτους, καὶ μεταξύ τῶν λόγων τοὺς θεόπτας τῇ τοῦ Βαβυλαίου συντάττεις ὄνῳ, διὰ τὸ ἄγγελον καὶ αὐτὴν ἰδεῖν ἀναγεγράφθαι.

Καὶ τὸν νοῦν αὐθις, εἰ μὴ ὡς «εἰς ἑτέραν τινὰ ὑπόστασιν ὀρᾷ, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι τὸν Θεόν, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρῇ», θεόπτην εἶναι τίθεσθαι καὶ συμβαίνειν οἶει τῇ τῶν χριστιανῶν μυστικωτάτῃ παραδόσει τοὺς αὐτὴν τὴν τοῦ νοῦ οὐσίαν, ὡς φῶς οὕτω λέγοντας ὀρᾷν. Ἐκεῖνοι δ' ἴσασιν ὡς ὁ νοῦς καθαρθεὶς καὶ φωτισθεὶς καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος τρανῶς ἐν μεθέξει γεγωνῶς, ματαλαγχάνει μὲν καὶ μυστικῶν ὑπερφυῶν ἄλλων θεαμάτων, ὡς μικρὸν ἀνωτέρω παρεγύμνωσεν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ὀρῶν ὡς ἄλλο μὲν ὀρᾷ, ἀλλ' οὐκ εἰς ἄλλο καὶ οὐ τὴν ἰδίαν ἀπλῶς εἰκόνα ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα, συμπληροῦσαν τὴν εἰς τὸ ὑπερβάλλειν ἑαυτὸν δύναμιν τοῦ νοῦ καὶ τελειοῦσαν τὴν εἰς τὰ κρείττω καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν ἔνωσιν, δι' ἣς ὁ νοῦς κρείττον ἢ κατ' ἄνθρωπον ἐν Πνεύματι Θεόν ὀρᾷ. Κἂν ἀγνοῆς σὺ τοῦτο, θαυμαστόν οὐδέν, ἐπεὶ μὴδ' ἐκεῖνοι ἂν ἦσαν θαυμαστοί, σοῦ τὰ κατ' αὐτούς γινώσκοντος, τοῦ μὴδὲν ὑπὲρ τὴν γνῶσιν τιθεμένου. (σελ. 432) Διό καὶ σὺ μὲν τότε λέγεις θεόπτην γίνεσθαι τὸν νοῦν, ὅταν μὴ μόνον τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρῇ· ἐκεῖνοι δὲ τῆς μὲν κατὰ σέ καθάρσεως ἀγνοίας οὐδένα ποιοῦνται λόγον, τῶν δὲ πονηρῶν παθῶν ἑαυτοὺς καθάραντες καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ αὔλου προσευχῆς πᾶσαν γνῶσιν ὑπεραναβάντες, τυγχάνουσι τῆς θεοπτίας, ἅτε μὴ ἐξηπατημένοι τοῖς τοιοῦτοις λόγοις, μὴδ' ἀφειμένοι τοῦ προσέχειν ἑαυτοῖς, μὴδὲ παριόντες καὶ σπουδάζοντες συλλέγειν τὸ φρονεῖν καὶ μανθάνειν, εἴ τις τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης, κἂν Αἰγύπτιος, ἢ, διὰ τὴν τῆς ἀγνοίας ταύτην κάθαρσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες μὴδαμῶς πρὸς θεοπτίαν ἐμποδίζουσιν τὴν τοιαύτην ἀγνοίαν. Εἰ γὰρ καί, ὡς σὺ γε λέγεις αὐτός, ἢ τῶν ἐντολῶν τήρησις μόνη τὴν τῶν παθῶν παρέχει κάθαρσιν, ἐν δὲ τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει μόνη κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαν ἢ τούτου καὶ παρουσία καὶ μονὴ καὶ ἐμφάνεια τελεῖται, ἄρ' οὐ πλάνη σαφῆς ἢ προσθήκη τῆς κατὰ σέ καθάρσεως ταύτης, ἢ ἀγνοίας λέγεις κάθαρσιν; Ἀλλὰ τὴν μὲν τῆς ἀγνοίας ταύτης κάθαρσιν κἂν τοῖς προτέροις λόγοις διὰ πολλῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καθαίρεσιν ἐδείξαμεν οὔσαν.

Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δέον εἰς τὰ ἐφεξῆς αὐτῷ κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων εἰρημένα. Εἰ γὰρ καὶ συκοφαντεῖν αὐτούς ἐξηλέγξαμεν αὐτὸν καὶ δηλὸς γέγονε καθ' ἑαυτοῦ ἀγωνιζόμενος καὶ τὰ τῆς οἰκειᾶς διανοίας ἀνατρέπων

ἀναπλάσματα καὶ προσπαλαίων ἢ καταπαλαίων ἑαυτὸν αὐτός, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τῶν ἡμετέρων οἶεται γράφειν, ἴδωμεν τίνα ταῦτά ἐστι. Πρῶτον μὲν οὖν τὴν αἰτίαν φησίν, ἀφ' ἧς ὠρμηγται οἱ κατηγορούμενοι φῶς αἰσθητὸν οἶεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόρροϊαν· φησὶ τοίνυν τοιαῦθ' ὑπολαβεῖν ἐκείνους κατιδόντας, ὡς αἱ πλεῖσται τῶν ἐν τοῖς λογίοις μυστικῶς γενομένων τοῖς ἀγίοις ὁράσεών τε καὶ ἀποκαλύψεων ἐν φωτὶ τε καὶ διὰ φῶτος ἐγίνοντο τε καὶ ἐφαίνοντο καὶ ἐφαίνοντο· σημεῖον δὲ τοῦ τοιαύτην (σελ. 434) ἐκ τῶν τοιούτων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπολαβεῖν τὸ θεωρητικὴν ἀρετὴν καὶ θεωρητικὸν ἄνδρα τοῦτον τίθεσθαι αὐτούς, ὅς τοιούτοις αἰεὶ φῶσιν ἐντυγχάνει τε καὶ ὁμιλεῖ. Καὶ πῶς, ὦ βέλτιστε, ὁ τὸν θεωρητικὸν τοιοῦτον τιθέμενος φῶς τοιοῦτον οἶεται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ; Οὐ γὰρ θεωρητικὸν τῶν παρ' ἡμῖν ἀνδρῶν ὠρίσατό ποτέ τις, ὅς ἂν ὁρώη τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰ τοίνυν ὁ θεωρητικὸς οὐχ ὁρᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, θεωρητικὸν δ' ἐκείνοι κατὰ σέ λέγουσι τὸν φῶς οἰονδήποτε βούλει βλέποντα, δηλοῖ γεγονάσι δοξάζοντες ὡς οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ φῶς τοιοῦτον, οἷον ἰσχυρίζονται τὸν θεωρητικὸν ὃν φασιν ὁρᾶν. Οὕτως εὐεξέλεγκτον ἢ κακία, πολυτρόπως ἑαυτὴν περιτρέπουσα καὶ μὴδ' ἑαυτῆς ὥσπερ φειδομένη ἀλλὰ καθ' ἑαυτῆς αἰεὶ χωροῦσα τῶ παντάπασιν ὑπάρχειν ἑαυτῇ ἀνακόλουθος. Οὕτω καὶ Σωσάνναν ἀθῶον ἄκοντες οἱ ἐν κακία γηραλέοι ἔδειξαν πρεσβύτεροι, καίτοι τρεῖς ὄντες οὗτοι, καὶ παρὰ τῆς ὑπὸ Θεοῦ ἐγγεγεμένης σοφίας τοῦ τότε παιδαρίου Δαλιήλ χωρὶς ἐτασθέντες ἕκαστος, οὐ θαυμαστόν εἰ μὴ συνεφώνησαν ἀλλήλοις. Οὗτος δέ, ὁ μὴδ' ἑαυτῶ ἐνὶ ὄντι ἔπεσθαι δυνάμενος, καὶ ταῦτ' ἐν σκέψει καὶ διὰ γραμμάτων τάς συκοφαντίας προτιθεῖς, ὅσον ἐκείνους παρελήλυθεν.

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τὸ σημεῖον, ὃ προῦβάλετο κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων τὴν ἀρχὴν εὐθύς ὡς τῶν πώποτε ἀνθρώπων κακοδοξοτάτους ἐλέγξων, τεκμήριον τῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας ἀναπέφηνεν, ἀλλ' ἑαυτῶ χαρισάμενός ἐστι, χῶραν δούς ὑπὸ τοῦ λόγου διαπνεῦσαι τὸ οἰδοῦν ὑπ' ἀνίας τῆς ψυχῆς. Τοῦτο γὰρ ἦν, ὡς ἔοικεν, ὃ τὴν σφοδρὰν λύπην ἐνεποίησεν αὐτῶ καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὑπεκίνησε μανίαν ὅτι μὴ θεωρητικὸν καλεῖν αὐτὸν ἠξίου, μὴδ' ἄλλον δὴ τίνα (σελ. 436) τῶν τὴν μὲν ἑλληνικὴν παιδείαν διὰ βίου ἐκμελετώντων, προσευχῇ δὲ καὶ ψαλμῶδία καὶ τῇ τῶν παθῶν ἀποχῇ καὶ τῇ τῶν ἀρετῶν ἐργασία σχολασάντων μὴδὲ πρὸς βραχύ. Μανεῖς τοίνυν οὕτω καὶ διὰ ταῦτα, κρύπτει μὲν ἐν μυχοῖς καρδίας τὸ πάθος, ὑπέρχεται δὲ τοὺς ἀπλουστέρους σαίνων, ὥσπερ ποτὲ τὸν ὄφιν φασὶ τὴν Εὐάν, καὶ μανθάνει μὲν πρῶτον παρ' ἐνίων ἔστιν ἄς τῶν πατερικῶν παραδόσεων, διαστρέφει δ' ἔπειτα κακουργήσας· ὡς δ' οὐκ εἶχε καὶ αὐτοὺς πειθομένους, ἀλλὰ τὸν δι' ἡμᾶς νέον Ἀδάμ μᾶλλον ἢ τὸν παλαιὸν μιμουμένους, κατ' ἐκείνων πρῶτων χωρεῖ καὶ δι' αὐτῶν κατὰ πάντων τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, οὐδέ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἀφιεῖς αἰτίας, οὐδέ τοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀγίους πρεσβευομένους, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν μᾶλλον, ὅτι καὶ Γραφαῖς ἔδωκαν τὰ μὴ τοῖς κατ' αὐτὸν

μαρτυροῦντα τό πάντων ἄριστον. Ἴνα δέ καί πίστιν ἱκανήν αἰ κατά τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔχωσι διαβολαί, οἷς πρώτοις ὠμίλησεν ὡς μαθητιῶν καί δι' ὧν τοῖς ἄλλοις ἐπέθετο, γεγραμμένα ὑπεδείκνυ, πρίν ἢ χερσίν οικείαις ὡς οὐκ ἀληθῆ κατακερματίσαι τά ὑπ' ἐκείνων αὐτῶ δεδίδαγμένα, ὡς τότε ἔλεγεν. Ἐδειξεν οὖν τότε ταῦτα καί ἡμῖν. Ἦν οὖν ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεῖα τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδεμία, περί τε οὐσίας Θεοῦ ρῆμα οὐδέ ἓν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθῆς ἐστίν ὁ τῷ Θεῷ ὠκειωμένος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος τῶν παθῶν καί διά προσευχῆς ἐκτενοῦς καί καθαράς τῷ Θεῷ κολλώμενος καί διά τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καί γευόμενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἦν ὡς ἀραβῶνα μυστικόν θειότεροις ὀνόμασι κατά τό ἐγχωροῦν ἐτίμων. Οὐκ ἤρκεσεν οὖν αὐτῶ ἢ ἐν ἐκείνοις κακουργία· καί γάρ ἀντί τῶν μαθημάτων τήν θείαν Γραφήν αὐτός ἔλεγεν εἰπεῖν αὐτούς ἀνόνητον παντάπασι καί (σελ. 438) τήν γνῶσιν τῶν ὄντων πονηρά καί τά πάθη δαίμονας συνουσιωμένους τῇ ψυχῇ καί ἕτερον ἄττα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα. Ἀλλ' οὐκ ἀπέχρησε ταῦτα τῷ καινῷ τούτῳ κατηγορῶ· προσέθηκε δέ, φεῦ, καί τά περί τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δέ καί τοῦτο πλάσασθαι κατά τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔγνω, διασκεψάμενος πόθεν ἂν σχοίη τό εὐπαράδεκτον τό μέγα τοῦτο καί δεινόν πλάσμα τῆς συκοφαντίας, τὰς διά φωτός προφητικὰς προήνεγκεν ἀποκαλύψεις καί τὰς ἐκ τούτων δήθεν ἀντιθέσεις, ἅς οὐδεὶς ποτ' εἶπεν ἄλλος, ὅτι μή ὁ ταύτας ἀντικείμενος οὗτος. Εἴτ' οὖν κρατεῖ κατά ταύτας ἑαυτῶ μαχόμενος, εἴτ' οὐ, λόγος ἡμῖν οὐδεὶς· ἀφῶμεν αὐτόν ὑφ' ἑαυτοῦ πληττόμενόν τε καί κοπτόμενον.

Ἀλλά μετὰ τόν ἐκ συκοφαντιῶν ἀγῶνα τοῦτον πρός ἕτερον ἀποδύεται, δεῖξαι σπεύδων ὡς φῶς νῶ θεωρητικόν ἢ γνῶσις μόνη τῶν κτισμάτων ἐστίν, ἴνα, τούτου δειχθέντος, ἐσκοτισμένος καί ἀναγνος ἀποδειχθῆ πᾶς ὁ μή τήν Ἀριστοτέλους φυσιολογίαν καί τήν Πλάτωνος θολογίαν καί τήν Πτολεμαίου ἀστρολογίαν ἐκμελετήσας. Διά τοῦτο καί τούς μή τόν διά νοημάτων μόνον φωτισμόν πρεσβεύοντας ὑβριστικῶς ἐπεξέρχεται καί φαύλαις ἐπωνυμίαις διασύρει, φάσκων ἐπί λέξεως οὕτως· «ἀλλ' οἱ περί τὰς εἰσπνοάς δύο λέγουσιν εἶναι τά δεικνύμενα ὑπό τοῦ Θεοῦ τοῖς ὁσίοις φῶτα νοητῶς· ἐν τό τῆς γνώσεως καί ἕτερον ἐνυπόστατον, ὃ διαφερόντως τοῖς πόρρω ἐλθοῦσι τῶν εἰσπνοῶν φαίνεσθαι». Ἴδωμεν οὖν τίνες οὗς δι' ἐπωνυμιῶν τοιούτων ἐκφαυλίζει ὡς ἑτερόφρονας· τούτων γάρ δειχθέντων, συναποδειχθήσεται ὡς καί τῆς γνώσεως ἔστι τι μακρῶ κρεῖττον καί θεοειδέστερον φῶς, μόνοις τοῖς διά τοῦ Πνεύματος ὀρῶσιν ἀποκαλυπτόμενον, οὐ τοῖς ἔτι περιοῦσι μόνον, ἀλλά καί τοῖς ἐξ αἰῶνος ἅπασιν ἀγίοις. Ὅτι δ' οὗτος καί τῶν ἐφ' ἡμῶν οὐ τόν δεῖνα ἢ τόν δεῖνα, πάντας δ' ἀπλῶς αἰτιᾶται τούς τόν ἱερόν καί ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, δείκνυσι τρανῶς τό παράδοσιν ἔγγραφον (σελ. 440) ἀπό τῶν πατέρων ἐς ἡμᾶς κατιοῦσαν, ἐπαινουμένην τε παρά τῶν ἐπ' ἀρετῇ προηκόντων καί τῶν πρόην ἐξ ἡμῶν γεγονότων, ὡς ἴσμεν, θείων ἀνδρῶν καί τό λυσιτελές ἐπί τῶν εἰσαγομένων διά πείρας ἐπιδεικνυμένην, διαστρέψαντά τε καί

διαβαλόντα πρότερον σοφιστικῶς αὐτόν, εἴτ' ἀπ' αὐτῆς ὀνομάζειν ἅπαντας καί τόν λόγον ἐπί διαβολῇ κοινῇ προάγειν.

Ἐπεὶ δέ καί τῶν ἐκ παλαιοῦ προσκυνητῶν ἡμῖν ἀγίων πλείστοις ἐξεγένετο διά πείρας μαθεῖν τε καί διδάξαι περὶ τοῦ φωτός τῆς χάριτος, ἡμεῖς, ὥσπερ ταῖς εὐαγγελικαῖς συνηγοροῦντες ἐντολαῖς, ἐκείνας παρηγάγομεν πρὸς μαρτυρίαν τὰς ρήσεις, αἱ καί τὴν ὁμολογίαν συνεπεφώνουν τῶν μὴ παραγομένων ὡς καί τὰ λόγια οὕτω διδάσκει προσημαίνουσαι τόν αὐτόν κἀνταῦθα τρόπον ἐκεῖνα τῶν πατερικῶν προθήσομεν ρημάτων, ἃ καί κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν ἄλλων πάντων γεγράφθαι ὁ ταῦτα ἐξαγγέλλων ἰσχυρίζεται. Φησί τοίνυν Ἰσαάκ, ὁ πιστός τῶν τοιούτων καί ἀσφαλῆς ἐξηγητής, ὅτι «δύο ὀφθαλμούς κεκτήμεθα ψυχικούς, καθὼς λέγουσιν οἱ πατέρες». Ἦκουσας ὅτι οἱ πατέρες πάντες τοῦτο λέγουσι; Λέγουσι γοῦν ὅτι «δύο ψυχικούς ἔχομεν ὀφθαλμούς καί οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας· ἐν ἐνί μὲν γὰρ ὀφθαλμῷ τὰ κεκρυμμένα ἐν ταῖς φύσεσιν ὀρῶμεν, ἡγουν τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καί τὴν σοφίαν αὐτοῦ καί τὴν περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν αὐτοῦ τὴν καταλαμβανομένην ἐκ τῆς μεγαλειότητος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς· καί ἐν τῷ ἑτέρῳ ὀφθαλμῷ θεωροῦμεν τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς ἀγίας, ὅτε εἰς τὰ μυστήρια τὰ πνευματικά εὐδοκήσει ὁ Θεὸς εἰσάξαι ἡμᾶς. Ἡ μὲν οὖν ὀφθαλμοί, φῶς τό ὑπ' αὐτῶν ὀρωμένον, ἧ δέ οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας, διπλὴ τις φαίνεται ἐν τῇ τοῦ φωτός τούτου θεωρίᾳ· ἑκατέρῳ γὰρ τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλο φῶς ὀρᾶται, ὃ θατέρῳ οὐχ ὀρᾶται. Τούτων δ' ὃ τί ποτέ ἐστὶν ἑκάτερον ἐξηγήσατο ἡμῖν ὁ θεῖος οὗτος Ἰσαάκ, τό μὲν κατάληψιν εἰπὼν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καί σοφίας (σελ. 442) καί προνοίας καί ἀπλῶς τὴν ἀπό τῶν κτισμάτων προσγινομένην γνῶσιν τοῦ κτίσαντος αὐτά, τό δέ θεωρίαν οὐ τῆς θείας φύσεως, μὴ πάλιν σχοῖεν ἀφορμὴν οἱ συκοφάνται, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣν ἔδωκεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς καί δι' αὐτῶν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ καί δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδειξαμένοις, ἣν καί ἠθέλησεν ὀρᾶν αὐτούς· «θέλω» γὰρ, φησί πρὸς τόν πατέρα, «ἵνα θεωρῶσιν οὗτοι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν, ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρό καταβολῆς κόσμου»· καί πάλιν, «δόξασόν με σύ, πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρό τοῦ τόν κόσμον εἶναι παρὰ σοί». Ὡστε καί τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τὴν φύσιν δέ οὐ· ἄλλο ἄρα φύσις Θεοῦ καί ἡ δόξα ταύτης ἕτερον, εἰ καί ἀχώριστα ἐστὶν ἀλλήλων· ἀλλ' εἰ καί τῆς θείας φύσεως ἕτερόν ἐστι, τοῖς ὑπὸ χρόνον οὔσιν οὐκ ἂν εἶη ἐναρίθμιος, οὐκ οὔσα καθ' ὑπεροχὴν, αὐτῇ δέ τῇ θείᾳ φύσει τόν ἀφραστον ἐνοῦσα τρόπον. Οὐ μέντοι μόνῳ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἠνωμένῳ ἑαυτῷ φυράματι ταύτην ἔδωκε τὴν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα δόξαν, ἀλλὰ καί τοῖς μαθηταῖς· «ἐγώ» γὰρ, φησί, «τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, πάτερ, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὧσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμεν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καί σύ ἐν ἐμοί· ἵνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἐν». Ἀλλὰ καί ὀρᾶν αὐτοῦς ἠθέλησεν. Αὕτη ἄρα ἐστὶν ἡ δόξα, δι' ἧς κτώμεθα ἐν ἑαυτοῖς καί ὀρῶμεν κυρίως τόν Θεόν.

Πῶς οὖν τὴν δόξαν ταύτην τῆς θείας φύσεως κτώμεθά τε καὶ ὀρώμεν; Ἄρα τοὺς λόγους τῶν ὄντων ἐξετάζοντες καὶ δι' αὐτῶν θηρώμενοι τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας; Ἄλλ' ἕτερος ὀφθαλμὸς ἐστὶ ψυχῆς ὁ ταῦθ' ὀρών, ᾧ τό θεῖον φῶς, ἡ δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τό ὑπό τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ καὶ τῶν ἄλλων πάντων πατέρων ἄνωτέρω εἰρημένον, οὐχ ὀράται· ἕτερον ἄρα τουτί ἐστὶ τό φῶς παρά τό φῶς ὃ τῆς γνώσεως ἐπάνυμόν ἐστιν. Οὐκοῦν οὐ πᾶς ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἢ δι' αὐτῆς (σελ. 444) ὀρών ἔνοικον ἔχει τόν Θεόν, ἀλλ' αὐτήν τὴν γνῶσιν τῶν κτισμάτων, ἐξ αὐτῆς ὡς ἐξ εἰκότος στοχαζόμενος Θεόν. Ὁ δέ τό φῶς ἐκεῖνο ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὀρών οὐκέτ' ἐκ τοῦ εἰκότος, ἀλλ' ἀληθεῖ καὶ τῶν κτισμάτων πάντων ὑπερανιδρυμένη θέα, γινώσκει τε καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τόν Θεόν· οὐ γάρ χωρίζεται ποτε τῆς ἀϊδίου δόξης. Ἀλλά μή διά τό ὑπερβάλλον τῆς εὐεργεσίας ἀπειθήσαντες ἀφηνιάσωμεν, πιστεύσαντες δέ τῷ μεταλαβόντι τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ μεταδόντι τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ ζητήσωμεν πῶς κτᾶται τις τοῦτο καὶ ὀρά. Πῶς οὖν; Τῇ τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσει· τῷ γάρ τηροῦντι ταύτας τὴν ἑαυτοῦ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος, ἦν ἐφεξῆς προΐων καὶ «μονήν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρός» ὠνόμασεν εἰπών, «ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τόν λόγον μου τηρήσει καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτόν καὶ μονήν παρ' αὐτοῦ ποιήσομεν», καὶ «ἐμφανίσω αὐτῷ ἑμαυτόν». Ὅτι μὲν οὖν λόγον αὐτοῦ τάς ἐντολάς αὐτοῦ λέγει δηλον, ἐπεὶ καὶ ἄνωτέρω ἀντί τοῦ νῦν εἰρημένου «λόγου» τέθεικεν αὐτάς· «ὁ ἔχων» γάρ, φησί, «τάς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνος ἐστὶν ὁ ἀγαπῶν με».

Ὅστε καὶ ἀπό τούτου δείκνυται, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους καὶ τά κατ' ἐκεῖνον δόγματα, μηδαμῶς οὔσα γνῶσις ἢ θεωρία αὕτη τοῦ Θεοῦ, κἄν ἐκεῖνος πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο βούληται. Δεῖ δέ καὶ ἡμᾶς εἰδέναι ταύτην οὐκ εἶναι γνῶσιν λέγοντας τὴν θεωρίαν καθ' ὑπεροχὴν, ὡς καὶ τόν Θεόν μὴ ὄντα· καὶ γάρ ὑπὲρ τά ὄντα πεπιστεύκαμεν αὐτόν. Ἀλλά πῶς καὶ μή βουλομένου τοῦ φιλοσόφου ἀπό τῶν ἐκεῖνου λόγων δείκνυται τό θεῖον τοῦτο φῶς ἕτερον παρά τὴν γνῶσιν; Τὴν τῶν ἐντολῶν τηρήσιν ἐκεῖνος οὐ φησι δύνασθαι τό σκότος τῆς ἀγνοίας ἀπελαύνειν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὴν μάθησιν καὶ τὴν κατ' αὐτήν ἐπίμονον μελέτην· τό δέ μὴ ἀπελαῦνον τὴν ἀγνοίαν γνῶσιν οὔ ποτ' ἂν δύναίτο παρέχειν. Τό τοίνυν κατ' ἐκεῖνο μὴ παρέχον γνῶσιν τὴν θεωρίαν ταύτην (σελ. 446) χορηγεῖ, κατὰ τοὺς τοῦ Κυρίου λόγους· οὐκ ἄρα γνῶσις ἐστὶν ἢ θεωρία αὕτη, μὴ ὅτι δέ γνῶσιν ἠγεῖσθαι τε καὶ λέγειν ταύτην οὐ χρεών, ἀλλ' οὐδέ γνωστήν, εἰ μὴ ἄρα καταχρηστικῶς καὶ ὁμωνύμως, ἢ κυρίως μᾶλλον, ἀλλ' ὑπεξηρημένως. Μὴ ὅτι οὖν γνῶσιν ταύτην οὐχ ἠγεῖσθαι χρὴ, ἀλλὰ καὶ πάσης γνώσεως καὶ τῆς κατὰ γνῶσιν θεωρίας διαφερόντων ὑπερτέραν, εἴπερ τῆς τοῦ Θεοῦ μονῆς ἐν ἡμῖν καὶ ἐμφανείας ὑψηλότερον οὐδέν, οὐδ' ἴσον, οὐδ' ἐγγύς. Ἡμεῖς δέ καὶ γνώσεως καὶ ἀληθοῦς γνώσεως ἴσμεν παρεκτικὴν οὔσαν τὴν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐκπλήρωσιν· διά γάρ ταύτην μόνῃς ὑγίεια τῇ ψυχῇ προγίνεται. Τίς δ' ἂν εἴη ψυχῆς ὑγίεια, τό

γνωστικόν νοσοῦσης; Παρεκτικὰς μὲν οὖν ἐπιστάμεθα τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς καὶ γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ γνώσεως μόνης, ἀλλὰ καὶ θεώσεως· ταύτης δὲ τυγχάνομεν τελείως κτησάμενοι καὶ ἰδόντες ἐν ἑαυτοῖς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι, ὁπηνίκα εὐδοκήσει ὁ Θεὸς εἰς τὰ Πνευματικὰ μυστήρια προαγαγεῖν ἡμᾶς κατὰ τὸν προειρημένον τοῦτον ἅγιον.

Ἐπεὶ δὲ τοὺς πατέρας οὗτος προὔβαλετο τοῦτο λέγοντας, καὶ ἡμεῖς τοὺς μετ' αὐτὸν ἅπαντας ἀφέντες ἐνίους ἴδωμεν τῶν πρὸς αὐτοῦ, τίνα λέγουσι δόξαν Θεοῦ τοῖς μύσταις μόνους μυστικῶς καὶ ἀπορρήτως ὀρωμένην, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς αὐτόπτας καὶ ἀποστόλους τοῦ μόνου Θεοῦ Πατρός ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν τῷ τῆς ἱεράς Ἐκκλησίας ὀνομάζεται πληρώματι, καὶ πρὸ τῶν ἀποστόλων αὐθις τὸν κορυφαῖον ἐκείνων Πέτρον, ὃς φησὶν· «οὐ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπτει γεννηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος». Τίνα τοίνυν δόξαν οὗτος ἐπώπτεισε τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἕτερος ἀπόστολος παρίτω δείξων· «διαγορηγορήσαντες» γάρ, φησὶν, (σελ. 448) «ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶδον τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ». Ποίαν δόξαν; Ἔτερος αὐθις παρελθέτω τῶν εὐαγγελιστῶν συμμαρτυρήσεων· «ἐλαμψε», φησὶ, «τό πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένοντο λευκά ὡς τὸ φῶς»· καὶ ἔδειξεν αὐτοῖς ὅτι αὐτός ἐστι κατὰ τὸ ψαλμικόν «ὁ τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον ἀναβαλλόμενος» Θεός. Διό καὶ ὁ Πέτρος μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι ἐπώπτεισε τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ «ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ», τὸ φῶς τὸ καὶ τὰς ἀκοάς, εἰ καὶ θαυμαστόν εἰπεῖν, περιουγάζον (καὶ νεφέλην γάρ φωτεινὴν λόγους ἐνηχοῦσαν ἐθεάσαντο ἐκεῖ), μετὰ τὸ ἰδεῖν τοίνυν ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ «ἔχομεν» φησὶ, «βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον». Ποῖον προφητικὸν λόγον βεβαιότερον ἀπὸ τῆς θέας τοῦ φωτός ἔχεται μαθόντες, ὧ θεόπται; Ποῖον ἕτερον ἢ ὅτι ὁ Θεός «ὡς ἱμάτιον τὸ φῶς ἀναβάλλεται»; «Τούτῳ δέ», φησὶ, «καλῶς τῷ λόγῳ τῷ προφητικῷ ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνονται ἐν ἀχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσει». Ποία ἡμέρα; Πάντως ἡ διαυγάσασα ἐν Θαβωρίῳ. «Καὶ φωσφόρος ἀνατελεῖ». Ποῖς φωσφόρος; Πάντως ὁ καταλάμψας αὐτός ἐκεῖ σὺν Ἰακώβῳ καὶ Ἰωάννῃ. Ἔως ἂν ἀνατελεῖ ὁ φωσφόρος οὗτος, ποῦ; «Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν». Ὁρᾷς ὅτι τὸ φῶς τοῦτο ἐν ταῖς καρδίαις ἀρτίως φαίνει τῶν πιστῶν καὶ τελείων; Ὁρᾷς δ' ὅσον ὑπερέχει τοῦ φωτός τῆς γνώσεως; Οὐχὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων (ἐκείνη γάρ οὐδὲ τῆς φωτός ἐπωνυμίας ἀξία, ψευδῆς οὕσα πᾶσα ἢ τῷ ψεύδει συμμιγῆς καὶ σκότει μᾶλλον ἢ φωτὶ παραπλησία), οὐ ταύτης οὖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν γνώσεως τοσοῦτο διενήνοχε τὸ φῶς τῆς θεωρίας ταύτης, ὡς τὸ μὲν κατ' ἐκείνην φῶς λύχνῳ παρεικάζεσθαι φαίνονται ἐν τόπῳ ἀχμηρῷ, τὸ δὲ κατὰ τὴν μυστικὴν ταύτην θεωρίαν φῶς ἐν ἡμέρᾳ λάμπονται φωσφόρῳ, ὃς ἐστὶν ὁ ἥλιος.

«Ἀλλά πῶς», φησί, «παραβλητόν ἡλίῳ αἰσθητῶ, εἰ καὶ θεϊκόν ἐστὶ τουτί τό φῶς;». Σὺ ὁ θεωρητικώτατος ἀπάντων (σελ. 450) ἀγνοεῖς καὶ οὐχ ἔχεις παραδειγματικῶς ἐκλαμβάνειν, ἀλλ' οὐ συγκριτικῶς, τό τόν Θεόν λάμπειν ὡς τόν ἥλιον ἢ ὑπέρ τόν ἥλιον; Καίτοι καὶ φανέντος καὶ δευτέρου τό ἴσον ἔχοντος φωστῆρος ἐν ἡμέρᾳ, διπλάσιον ταύτης γενήσεται τό φῶς καὶ τοῖν ἡλίῳ ἐκάτερος ἐν τοσοῦτῳ φαινόμενος φωτὶ ἀλαμπέστερος φανεῖται. Ὁ τοίνυν ὡς ἥλιος τότε λάμπων τόν ἥλιον ὑπερλάμπων, οὐχ ὡς ὁ ἥλιος λάμπει, ἀλλ' ὑπέρ τόν ἥλιον· οὕτω καὶ ὁμοιωματικῶς λεγόμενος οὐδεμίαν ἔχει τὴν ἰσότητα, καὶ παραδειγματικῶς συγκρινόμενος οὐδεμίαν ἔχει ὁμοιότητα ὁμότιμον. Ἀλλ' ὅτι μὲν οὐκ αἰσθητόν κυρίως οὐδέ νοητόν τό φανέν φῶς ἐν Θαβωρίῳ τοῖς τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἀπολέκτοις, ἐν τῷ Περί φωτισμοῦ θείου καὶ ἱερᾶς εὐδαιμονίας λόγῳ κατ' ἐμὴν δύναμιν ἱκανῶς προαποδέδεικται.

Φασὶ δ' οἱ κατὰ τοῦ τοιούτου φωτισμοῦ καὶ φωτός ἀγωνισάμενοι καὶ συμβολικά εἶναι φάσματα πάντα τὰ παρὰ Θεοῦ δειχθέντα τοῖς ἁγίοις φῶτα, καὶ ἀϋλων δὴ τινῶν καὶ νοητῶν αἰνίγματα πραγμάτων, καὶ οἰκονομικῶς καὶ φανταστικῶς, δεικνύμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις, καὶ τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἁγίου καταψεύδονται Διονυσίου ὡς συμφθεγγομένου τούτοις, καίτοι σαφῶς οὗτος τό ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει τοὺς μαθητὰς περιαστράψαν φῶς φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος περιουγάζειν φησὶν ἡμᾶς ἀδιαλείπτως καὶ ἀτελευτήτως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ὄντας. Τῶν οὖν συμβόλων τε καὶ αἰνιγμάτων πάντων, τῶν πρὸς τὰ συμβαινούσας περιστάσεις διαπλαττομένων, γινομένων τε καὶ ἀπογινομένων, καὶ νῦν μὲν ὄντων, μᾶλλον δὲ φαιομένων μὲν ποτε, κυρίως δὲ ὄντων σχεδόν οὐδέποτε, τό αἰεὶ ὄν καὶ κυρίως ὄν καὶ ἀναλλοιώτως ὄν φανότατον τοῦτο καὶ θειότατον φῶς πῶς οὐκ ἀφειμένον ἔσται; Ἡ τόν μὲν ἐν αἰσθητοῖς φανότατον ἀπάντων ἥλιον ἐκ τροπῆς ἠργμένον καὶ πολλαῖς ἐτησίαις ὑποκείμενον τροπαῖς καὶ πολλοῖς (σελ. 452) σώμασιν ἀντιφραττόμενον, καὶ νῦν μὲν ἐκλείποτα νῦν δὲ κρυπτόμενον, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἁγίων ἐπιτάγμασιν ὑποταττόμενον, κἀντεῦθεν καὶ κινήσεως ἀνακοπτόμενον, ἀναποδίζοντά τε καὶ ἰστάμενον, τοῦτον μὲν καὶ τό ἀπό τούτου φῶς ὃ ἐροῦμεν ἐν ὑποστάσει, τό δὲ φῶς ἐκεῖνο, «παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα», τό ἀπαύγασμα τῆς ὁμοθέου σαρκός τῆς πλουτούσης καὶ διδούσης τὴν δόξαν τῆς θεότητος τοῦτο τοίνυν τό φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, σύμβολον καὶ φάσμα καὶ ἀνυπόστατον ἐροῦμεν; Οὐχ ἕως ᾧμεντοῦ φωτός ἐκείνου ἀρασταί.

Τοῦτο γάρ τό φῶς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας θεότητα σαφῶς καλοῦσι. «Φῶς», φησὶν, «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς»· καὶ αὐθις, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· καὶ πάλιν, «ἐφαίνετο τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, ὡς δι'

υελίνων λαμπτήρων, διά τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ἢ τοιαύτη διαυγάζουσα δύναμις». Ὡστε οὐ τοῦ σώματος ἦν ἀπλῶς ἡ δόξα αὕτη, ἀλλά τῆς θείας φύσεως, ἥτις ἐν μιᾷ τῶν ἐν αὐτῇ ἁγίων ὑποστάσεων τῷ προσκυνητῷ ἐκείνῳ συνημμένη σώματι, πᾶσαν τήν ἰδίαν ταύτην δόξαν καί θεοπρεπῆ λαμπρότητα ἐνέθηκεν αὐτῷ. Διό καί ὁ μέγας Μακάριος δόξαν τοῦτο προσηγόρευσε τοῦ Πνεύματος. Πῶς οὖν ἡ θεότης, ἡ λαμπρότης καί δόξα τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, νῦν μέν ἔσται νῦν δ' οὐκ ἔσται, γινομένη τε καί ἀπογινομένη, φαινομένη τε καί ἀφανιζομένη, οὐκ ἀπό τῶν ἀναξίων κρυπτομένη, ἀλλ' εἰς τό μή ὄν χωροῦσα, οἷα τά φάσματα καί τά τοιαῦτα σύμβολα καί αἰνίγματα καί ὅσα παρά τῶν παντόλμων ὀνομάζεται τούτων, οἳ καί τούς σφῶν ἐλέγχους ὡς αὐτοῖς συμμαρτυροῦντας παρήγαγον, Διονύσιόν τε τόν θεῖον καί Μάξιμον, οὐ συνορῶντες ὡς ἀναλογικῶς τε καί ἀναγωγικῶς (σελ. 454) θεολογίας σύμβολον τό ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς ὁ σοφός τά θεῖα προσηγόρευσε Μάξιμος;

Συμβόλων γάρ ὁμωνύμως καί τῶν ὑφεστώτων πάντων γινομένων τε καί λεγομένων ἐν ταῖς κατ' ἀναλογίαν καί ἀναγωγήν θεολογίαις, τοιοῦτο σύμβολον καί αὐτός ἐκεῖ τουτί προσεῖπε, διό καί θεωρίαν σαφῶς ἐπέγραψε τούς ἐκεῖ λόγους, ὡς καί Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος θεωρίαν ὠνόμασε τό γνωστόν καλοῦ καί πονηροῦ ξύλον, σύμβολον αὐτῆς κατὰ τήν ἑαυτοῦ θεωρίαν ἀναγωγικῶς ποιησάμενος, ἀλλ' οὐ διά τοῦτο φάσμα καί ἀνυπόστατον σύμβολον ἐκεῖνο ἦν. Ἀλλά καί τόν Μωϋσῆν καί τόν Ἥλιον, τόν μέν κρίσεως, τόν δέ προνοίας σύμβολον, ὁ θεῖος ποιεῖται Μάξιμος. Ἄρ' οὖν οὐ παρήσαν ἀληθῶς, ἀλλά συμβολικῶς κάκεινοι διεπλάσθησαν; Τί δέ ὁ Πέτρος, οὐκ ἂν γένοιτο τῆς πιστεως σύμβολον τῷ θεωρεῖν κατὰ ἀναγωγήν βουλομένῳ καί τῆς ἐλπίδος Ἰάκωβος καί τῆς ἀγάπης ὁ Ἰωάννης; Καί αὐτό τό ὄρος τῆς κατ' ἀρετήν ἄπασαν ἀναβάσεως, ἐφ' ᾧ Χριστός ἀνελθών, τοῖς ἀκολουθησαί δυνηθεῖσιν, ἵνα κατὰ τόν αὐτόν εἶπω Μάξιμον, ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐπιφαίνεται, ἐν ἣ ὑπῆρχε πρό τοῦ τόν κόσμον εἶναι; Ὁρᾷς οἷον ἦν τό ἐκεῖ τούς μαθητάς περιαστράψαν φῶς; Κατά τοῦτο γοῦν μεταμορφωθέντα τόν Κύριον οἱ τῶν ἀποστόλων ἔκκριτοι θεασάμενοι «ἀπό τῆς σαρκός εἰς τό Πνεῦμα μετέβησαν, πρίν τήν διά σαρκός ἀποθέσθαι ζωήν», καθάπερ αὐτός αὐθις λέγει, «τῇ ἐναλλαγῇ τῶν κατ' αἰσθησιν ἐνεργειῶν, ἦν αὐτοῖς τό Πνεῦμα ἐνήργησεν». Ὁρᾷς ὡς ἀθέατον ἦν ἐκεῖνο τό φῶς τῇ αἰσθήσει μή μετασκευασθείη διά τοῦ Πνεύματος; Διό καί τοῖς πλησιοχώροις οὐκ ἐπεφάνη, καίτοι λάμψαν ὑπέρ τόν ἥλιον. Οὕτω μέν οὖν οὗτος.

Διονύσιος δέ ὁ μέγας τουτί τό φῶς ἀπλοῦν φησιν, ἀσχημάτιστον, ὑπερφυές, ὑπερούσιον, τουτέστιν ὑπέρ τά ὄντα πάντα ὄν. Πῶς οὖν αἰσθητόν τό τοιοῦτον ἢ συμβολικόν τοιοῦτο; Μέλλων γάρ οὗτος περί τοῦ φωτός ἱερογραφεῖν, ὡς (σελ. 456) τοῦ φωτός ἀσφαλῆς καί θεατῆς καί μύστης καί τελετῆς, «νῦν μέν», φησίν, «οἱ ἔνθεοι καθηγεμόνες ἡμῶν αἰσθητοῖς τά νοητά καί τοῖς οὔσι τά ὑπερούσια, καί τῇ ποικιλίᾳ τῶν

μεριστῶν συμβόλων τήν ὑπερφυῆ καί ἀσχημάτιστον ἀπλότητα παρέδωκαν ἡμῖν· ὅταν δέ ἄφθαρτοι καί ἀθάνατοι γενώμεθα καί τῆς χριστοειδοῦς καί μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σύν Κυρίῳ, κατά τό λόγιον, ἐσόμεθα, τῆς μέν ὄρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληρούμενοι, φανοτάταις ἀστραπαῖς ἡμᾶς περιαιυγαζούσης, ὡς τούς μαθητάς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Ὁρᾶς, ὅπως οὐχ ὑπέρ αἰσθησιν μόνον, ἀλλά καί ὑπέρ τά ὄντα πάντα, τοῦτό ἐστι τό φῶς καί ὡς ὑπερφυῆς ἡ θεωρία αὕτη;

Νῦν μέν γάρ αἰσθήσει καί διά τῶν ὄντων καί τῶν μεριστῶν συμβόλων, τότε δέ ὑπέρ ταῦτα γεγονότες, τό αἰδῖον φῶς ἀμέσως, μηδενός μεσιτεύοντος παραπετάσματος, ὀψόμεθα, ὡς καί ὁ τῶν τοιούτων ἱεροτελεστής θειότατος ἐκφαντορικῶς ἐξηγήσατο· «νῦν μέν» γάρ, «βλέπομεν δι' ἐσόπτρου καί ἐν αἰνίγματι, τότε δέ πρόσωπον πρός πρόσωπον». Τό δέ νῦν εἶπε τήν δυνατήν καί ἀνάλογον τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θωρίαν δεικνύς· αὐτός γάρ ταύτην ὑπεραναβάς, ὑπέρ αἰσθησιν τε γεγονώς καί νοῦν, εἶδε τά ἀόρατα καί ἤκουσε τά ἀνήκουστα, τόν ἀρραβῶνα τῆς παλιγγενεσίας ἐκείνης καί τῆς κατ' αὐτήν θεᾶς λαβῶν ἐν ἑαυτῷ, διό καί ἔλεγεν· «οἶδα» ἀκούσας καί ἰδών. Ἰδού αἰσθήσεως ἐνέργεια ταυτί δοκεῖ· ἀλλ' ἐκεῖνος αὖθις εἶπεν, ὡς «οὐκ οἶδα εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα αἰσθόμενον». Ὅστε ἡ αἰσθησις αὕτη ὑπέρ αἰσθησιν καί νοῦν ἐστίν· ἡνίκα γάρ ἐκάτερον τούτων ἐνεργεῖ καί ὅτι ἐνεργεῖ, αἰσθάνεται τε καί νοεῖ· διά τοῦτο προσέθηκεν ὅτι «ὁ Θεός οἶδεν», ἐπεὶ ὁ Θεός ἦν ὁ τότε ἐνεργῶν. Αὐτός δέ ὑπέρ ἄνθρωπον τῇ πρός Θεόν ἐνώσει γεγονώς διά τοῦ ἀοράτου ἑώρα τά ἀόρατα, μήτε τοῦ ὑπέρ αἰσθησιν ἐκστάντα καί ὄρατά τούτω γεγονότα.

Καί ὁ μέγας τοίνυν Διονύσιος οὐκ αἰσθητήν ἔδειξε (σελ. 458) τήν τοῦ αἰωνίου φωτός θεᾶν, ὄρατήν εἰπών αὐτήν, ἐπεὶ τοῖς χριστοειδέσιν εἶπεν ὄρατήν. Εὐρήσεις δέ αὐτόν καί ἀλλαχοῦ σαφῶς ὄρατόν λέγοντα τό ὑπέρ αἰσθησιν φῶς· «ἢ γάρ τῶν νοερῶν», φησίν, «αὐθαίρετος αὐτοεξουσιότης, εἰ τοῦ μετρίως αὐτῇ δοθέντος ὄρατοῦ τούς ὄρους ὑπερπηδῆσαι τολμηρῶς ἐπιχειρήσοι, τό μέν φῶς ἐνεργήσει παρά τάς φωτός οὐδέ ἓν, αὐτή δέ καί τοῦ μετρίου δι' ἑαυτήν ἀποτεύξεται». Εἰ γοῦν τῶν νοερῶν ἡ θεωρία τῶν ὑπέρ αἰσθησιν οὐκ ἀποδιαστέλλεται, κἂν ὄρατή, πῶς ἢ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένων λήξεως ὑπέρ αἰσθησιν οὐκ ἔσται, διότι ὄρατή; Καί μή οὐ μόνον ὑπέρ αἰσθησιν ἡ ὄρατή ἐκείνη θεοφάνεια, ἀλλά καί ὑπέρ νοῦν, καθάπερ καί ὁ ἅγιος Μάξιμος διεικράνωσε· «πασῶν» γάρ, φησί, «τότε τῶν κατὰ σῶμα καί νοῦν φυσικῶν ἐνεργειῶν τήν ἀπόπασιν ἡμῖν χαριεῖσθαι τό Πνεῦμα διά τῆς θεώσεως, ὥστε τόν Θεόν διά τε τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος φαίνεσθαι». Τοῦ αὐτοῦ ἄρα φωτός καί ὁ νοῦς καί ἡ αἰσθησις ἀντιλήφεται, ἐκάτερον μέντοι ἀναλόγως ἑαυτῷ, ἀλλ' ὑπέρ αἰσθησιν καί νοῦν. Καί ὁ φησιν ὁ μέγας Διονύσιος ὄρατήν θεοφάνειαν ἐκεῖ καί ὑπέρ νοῦν ἐνωσιν οὐ πάνυ διεννηνόχασιν ἀλλήλων· ἄλλως τε καί

ἀέρος ἐκεῖ καί τόπου κατά τούς θεηγόρους μή δεόμενοι, πῶς αἰσθητοῦ δεησόμεθα φωτός;

Ἄλλ' ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Παῦλος καί τά τοῦ Θεοῦ ἀόρατα τεθεαμένος ἐν ἐκστάσει τήν οὐσίαν ἄρ' εἶδε τοῦ Θεοῦ; Καί τίς ἄν τοῦτο εἶποι; Τόν αὐτόν οὖν τρόπον καί οἱ δι' ἡσυχίας κεκαθαρμένοι τῶν ἀοράτων καταξιοῦνται θεαμάτων, ἀνεπάφου μενούσης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί μυοῦνται καί διανοοῦνται περί τῆς θεάς ἐκείνης οἱ καταξιωμένοι ταύτης καί οὕτω τῆς νοητῆς τοῦ Θεοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καί ἀῦλω τῶ νῶ μετέχουσιν, ἀλλά καί ὑπέρ τὰς θεωρίας ταύτας καί τὰς κατ' αὐτάς μυήσεις ἴσασι τό θεῖον· καί οὕτω τήν (σελ. 460) ὑπέρ νοῦν ταύτην κρεῖττον ἢ καθ' ἡμᾶς ἔχουσιν ἐπιβολήν, οὐκ ἀπό τοῦ μή ὄραν, ὡς οἱ ἐξ ἀφαιρέσεως θεολογοῦντες, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ὁράσει τό ὑπέρ ὄρασιν εἰδότες, πάσχοντες οἷον τήν ἀφαίρεσιν, ἀλλ' οὐ διανοοῦμενοι. Ὡς οὖν τοῦ καταφατικῶς θεολογεῖν τό τά θεῖα πάσχειν καί ὄραν ἕτερον καί ὑπέρτερόν ἐστιν, οὕτω τοῦ κατά ἀφαίρεσιν θεολογεῖν τό κἂν τῇ πνευματικῇ ὁράσει διά τό τοῦ ὀρωμένου ὑπερβάλλον πάσχειν τήν ἀφαίρεσιν ἕτερον καί ὑπέρτερόν ἐστιν. Εἰ γάρ τις ἡλίου σκιάν ἐν κατόπτρῳ καθορῶη τοῦ κατ' οὐρανόν τούτου λαμπροτέραν, ὡς καί ὑπό τῆς σκιάδος ἀστραπῆς τήν οἰκείαν ὄψιν ἠττωμένην ἔχειν, πάντως τό δι' ὑπεροχήν ἀόρατον τοῦ ἀρχετύπου συνεώρακεν ἄν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀορασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁράσεως· οὕτω τοίνυν καί οἱ τῆς μακαριωτάτης ἐκείνης θεάς ἀξιούμενοι, οὐκ ἐξ ἀποφάσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν πνεύματι ὁράσεως τῆς θεοποιῦ ταύτης ἐνεργείας τό ὑπέρ ὄρασιν γινώσκουσι, πόσω γε μᾶλλον τοῦ ταύτην ἐνεργοῦντος. Ὅσοι δ' ἄν ὑπ' ἐκείνων διδαχθεῖεν, τῆς μὲν νοητῆς φωτοδοσίας μεταλαγχάνουσι καί πρὸς τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ἀνιέναι δύνανται· τυχεῖν δέ τῆς ὁμοίας θεάς καί δι' αὐτῆς καί μετ' αὐτῆς συνορᾶν τό τοῦ Θεοῦ ἀθέατον, τῶν ἀδυνάτων, εἰ μή καί τῆς ὑπερφυοῦς καί πνευματικῆς καί ὑπέρ νοῦν ἐνώσεως τεύξονται.

Οὕτω γάρ καί ὁ Στέφανος, κατά τόν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καί δυνάμει μένων τό θεῖον βλέπει, ἀλλά πρὸς τήν τοῦ ἀγίου Πνεύματος χάριν ἀνακραθείς, ὅτι τῶ ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τά ὅμοια παρά τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γάρ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καί δυνάμει ἢ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητή κατέστη, ψευδῆς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τό θέαμα· ἀλλά μή οὐδέ ἐκεῖνον ψεύδεσθαι καί τήν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες». Καλῶς ἄρα καί πρότερον ἐλέγομεν ὅτι ἢ ἐπί τῇ μεταμορφώσει τοῦ Χριστοῦ θεωρηθεῖσα δόξα τοῦ Πατρὸς ἦν, (σελ. 462) ἐπεὶ Πατρός τε καί Υἱοῦ δόξα μία· καί νῦν γάρ σαφῶς ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Στέφανος, οὐ τόν Θεόν ἐν δόξῃ εἶδε μόνον ἀλλά καί αὐτήν τήν δόξαν, δόξαν οὔσαν τοῦ Πατρὸς. «Ἄρ' οὖν ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τό κατόρθωμα; Ἄρα τινος τῶν ἀγγέλων πρὸς τό ὕψος ἐκεῖνο τήν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα· οὐ γάρ οὕτω γέγραπται ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἅ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος, πλήρης ὢν

Πνεύματος ἁγίου, εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε, τό φῶς ὁφθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμενον». Εἰ δὲ ἐν φωτὶ πατρικῶ τῷ Πνεύματι φῶς ὀρώμεν τὸν Υἱόν, ἔστιν ἄρ' ἡμῖν ἔνωσις τις ἄμεσος πρὸς τὸν Θεόν καὶ μετάδοσις φωτός ἐκεῖθεν, μὴ διὰ μέσων μετεχομένη τῶν ἀγγέλων, εἰ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀπαναίνεται καὶ τὸν μέγαν Διονύσιον τοῦθ' οὕτως οἶεται διδάσκειν, μὴ τὴν δύναμιν ἀκριβῶς τῆς τοῦ ἱεροφάντορος τούτου θεολογίας συνιείς.

Τὴν γὰρ αἰτίαν οὗτος τῆς ἀγγελικῆς ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίας, ὁράσεις μὲν πολλάς δι' αὐτῶν ἡμῖν ἐκφαίνεσθαι φησιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰς αὐτοφανεῖς ἀπάσας, οὐδέ πᾶσαν ἔνωσιν, οὐδέ πᾶσαν ἔλλαμψιν δι' ἐκείνων γίνεσθαι φησιν. Εἰπὼν γὰρ τὴν πολυύμνητον ἐκείνην δοξολογίαν ὑπὸ πλήθους οὐρανοῦ στρατιᾶς ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει τοῖς ἐπὶ γῆς παραδοθεῖσαν, καὶ ὡς ἄγγελος εὐηγγελίσατο τοῖς ποιμέσι ταύτην, ἄτε τῇ τῶν πολλῶν ἀναχωρήσει καὶ ἡσυχία κεκαθαρμένοις, τὴν περιλάμψασαν αὐτούς δόξαν τοῦ Θεοῦ οὐκ εἶπε δι' ἀγγέλων γεγονέναι· ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς περιλαμφθείσης δόξης οἱ ποιμένες τοῦ σωτηρίου τὴν ἀποκάλυψιν ἐδέξαντο· φοβηθέντων δὲ αὐτῶν – καὶ γὰρ ἀήθεις ἦσαν τοιούτων θεαμάτων – ἐξήγγειλλον οἱ ἄγγελοι τί βούλεται τοῦ φωτός ἡ παρουσία. Καὶ ἡ παρθενομήτωρ, ὅτι τε καὶ (σελ. 464) ὅπως ἐν γαστρὶ ἔξει τὸν Θεόν καὶ τέξεται σαρκὶ δι' ἀγγέλου ἐμυεῖτο, ἀλλ' οὐχὶ δι' ἀγγέλου ἢ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις πρὸς αὐτὴν ἐγένετο. Σκεπτέον δὲ κἀνταῦθα ὡς οὐδ' ἐκείνη τῇ ἐνώσει ἐμυεῖτο, ἀλλὰ τοῦ ἐξαγγέλλοντος ἐδεῖτο. Καὶ τί δεῖ πλειόνων, αὐτοῦ λέγοντος ἀριδῆλως ὅτι τῇ πρὸς τὸ ὑπερθεν φῶς ἐνώσει, ἢ μόνοις ἐνυπάρχει «τοῖς ὑπὲρ γυνῶσιν ἀγγελικὴν κατηξιωμένοις ἀγγέλοις, ταύτη καὶ οἱ θεοειδεῖς ἀγγελομιμήτως ἐνοῦνται νόες κατὰ πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόπαυσιν»· καὶ αὖθις, «καθάπερ οἱ δεινοὶ περὶ τὰς ἱεράς ἡμῶν τελετάς τὰς αὐτοφανεῖς φασὶ τῶν θείων ἀποπληρώσεις τῶν δι' ἐτέρων μεθέξεων εἶναι τελεωτέρας, οὕτως οἶμαι καὶ τῶν ἀγγελικῶν τάξεων τὴν ἔμεσον μετουσίαν τῶν πρώτως ἐπὶ Θεόν ἀνατεινομένων ἐνεργεστέραν εἶναι τῶν διὰ μεσότητος ἀποτελουμένων». Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἕνα τῶν πρώτων καὶ περὶ Θεόν ἀγγέλων ὄρα, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος καὶ τοῦτ' ἐκδιδάσκει· «Ἰεζεκιήλ δὲ καὶ πρὸς αὐτῆς φησὶ τοῦτο πανιέρως νομοθετηθῆναι τῆς τοῖς χερουβὶμ ἐπιβεβηκυίας ὑπερενδόξου θεότητος».

Οὕτω μὴ μόνον ἐν ἀγγέλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμῖν, οὐχ ὅπως ἐμμέσως καὶ δι' ἐτέρων, ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς θεοπτεῖαι τελοῦνται, οὐ διὰ τῶν πρώτων διαφορθμευτικῶς ἐπὶ τὰ δευτέρα ἰοῦσαι· ὁ γὰρ Κύριος τῶν κυρίων νόμοις οὐχ ὑπόκειται κτίσεως. Διὸ καὶ κατὰ τὰς ἱεράς ἡμῶν παραδόσεις πρῶτος καὶ μόνος ὁ Γαβριήλ μυεῖται τὸ τῆς ἀφθέγκτου κενώσεως τοῦ λόγου μυστήριον, καίτοι μὴ τῆς πρώτως καὶ ἀμέσως περὶ Θεόν ἰδρυμένης ἀγγελικῆς τάξεως ὑπάρχων. Ἔδει δ' ἄρα καινὴν εἶναι τὴν τῆς καινῆς κτίσεως ἀρχήν. Ὁ γὰρ μέχρις ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν κενώσεως ἑαυτὸν τὰ πάντα ἐποίησε καινὰ· διὸ καὶ ἀναλαμβάνόμενος εἰς οὐρανὸν τοὺς ἐν ὑποβεβηκυῖα τάξει καὶ μᾶλλον περικοσμίους ἀγγέλους καθά

φησιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, φωτιστικούς καί τελεσιουργούς (σελ. 466) ποιεῖται τῆς ἀνωτέρω ταξιαρχίας, αἶρειν πύλας αἰωνίους τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν διακελευομένους καί μυοῦντας, ὡς εἰσελεύεται καί ἀνελεύσεται καί πάσης ἀρχῆς καί ἐξουσίας ἐπάνω καθιεῖται ὁ σάρκα περικείμενος διά φιλανθρωπίαν ἄφατον. Κύριος γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων καί βασιλεύς τῆς δόξης, πάντα δυνάμενος, καί τοὺς ἐσχάτους ποιεῖν ὑπὲρ τοὺς πρῶτους ὅτε βούλοιο. Πρὸ δέ τῆς διά σαρκός τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, ἐν μὲν ἀγγέλοις οὐδέν τοιοῦτον ἐδιδάχθημεν, κἂν τοῖς προφήταις καταλλήλως, πλὴν τῶν τὴν μέλλουσαν χάριν προὑπογραφόντων, ἧς νῦν ἐπιφανείσης, οὐκ ἀνάγκη πάντα τελειῖσθαι διά μεσότητος. Ταῦτ' ἄρα καί κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον, «νῦν ἐγνωρίσθη τοῖς ἀρχαῖς καί ταῖς ἐξουσίαις διά τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ», καί κατὰ τὸν κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρον, «διά τῶν εὐαγγελισαμένων ἡμᾶς ἐν Πνεύματι ἀγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανῶν νῦν ἀνηγγέλη ταυθ' ἡμῖν, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι». Μειζόνων δέ κατὰ τοῦτο τῶν ἐλαττόνων τελουμένων διά τῆς χάριτος, πάλιν ἢ τῆς εὐκοσμίας τάξις ἀσφαλῶς ἅμα συντηρεῖται καί θαυμασίως.

Ὁ δέ τὴν ἀγγελικὴν ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίαν κάλλιστα καί ὡς οὐκ ἄν εἴη βέλτιον ἐξηγήσατο καί διετράνωσε καί ἐδίδαξεν ἡμᾶς, τίνας ἔνεκεν οὗτοι καί παρήχθησαν καί ἐκλήθησαν οὕτω τὴν ἀρχὴν. Ὅτι δέ ὁ τό μυστήριον ἀμέσως τῆς πρὸς ἡμᾶς καθόδου τοῦ λόγου πιστευθεῖς, εἰ καί ἀρχιστράτηγος ἦν, ἀλλ' οὐ τῶν περὶ Θεὸν ἀμέσως ἰδρυμένων ἦν, εὗροις ἂν τοῖς θείοις προφήταις ἐκπεφασμένον' καί γάρ παρ' ἄλλου τοῦ τῶν ἀξιώματι διαφερόντων ἀρχικῶς οὗτος ἔστιν οὐ καλεῖται καί προστακτικῶς ἀκούει· «συνέτισον ἐκεῖνον τὴν ὄρασιν». Ἐπιστῆσαι δέ κἂν τούτῳ χρῆ, ὡς οὐ «μετάδος» εἶπεν «ἐκεῖνῳ τὴν ὄρασιν», ἀλλὰ «συνέτισον» τὴν μὲν γάρ τῆς (σελ. 468) γνώσεως χάριν διά μέσων ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον τελουμένην ἴδοις ἄν, τῶν δέ θεοφανειῶν αὐτοφανεῖς εἰσιν αἱ πλείους. Διό καί ἐπὶ Μωϋσέως τὴν μὲν νομικὴν ὑποτύπωσιν δι' ἀγγέλων ἢ θεολογία φησί δεδόσθαι, τὴν δ' ὄρασιν ἐκείνην καί θεοπτίαν οὐ, ἀλλὰ τῆς ὀράσεως τὴν μύησιν. Μυστικαὶ δ' ὀράσεις διαφόρων γίνονται πραγμάτων, ὄντων, μελλόντων, αἰσθητῶν, νοητῶν προσύλων, ἀϋλων, προβεβηκότων, ὑποβεβηκότων, καί ἄλλοτε ἄλλως, καί διαφόρως τούτων ἕκαστον ἀποκαλύπτονται τῇ δυνάμει τῶν ὀρώντων ἀναλόγως καί τοῖς οἰκονομουμένοις καταλλήλως πράγμασι. Καί αὐτοῦ δέ ἢ τοῦ πάντων ἐπέκεινα ἐμφάνεια κατ' ἄλλας καί ἄλλας αἰτίας τε καί δυνάμεις ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀνακτόροις ἢ ἄλλοθί που τοῖς μύστασις ἢ τοῖς προφήταις, ὡς ὁ μέγας Διονύσιός φησιν, ἐπέλαμψε, κἂν ὁ τυφλὸν ἑαυτὸν καλέσας οὗτος καί φερωνύμως ἀδιακρίτως πᾶσιν ἐπιβάλλων, μᾶλλον δέ μηδ' ἐπιβάλλων ὄλως, ἀξιοῖ τοὺς τό αἰώνιον φῶς ἐφ' ὅσον εἰκός πρὸς βεβύοντας ἡμᾶς καί τὰ φανένται ἄρματα καί τοὺς τροχοὺς καί τὰ ξίφη καί ἄλλα δὴ τινα τοιαῦτα τῷ φωτὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὁμότιμα ἡγεῖσθαι· καί οὐδ' ἐκεῖνο παρὰ

τῆς θεολογίας ἤκουσεν, «ὡς ἀντί πάντων τόθ' ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις», ἵν' ἐντεῦθεν γοῦν Θεοῦ εἶναι τό φῶς τουτί πιστεύσῃ.

Καίτοι τόν Θεόν οὐδεῖς εἶδεν, οὐδέ ὄψεται, οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' ἢ ἄγγελος καί ἄνθρωπος αἰσθητῶς ἢ νοητῶς ὁρῶν. Ὁ δέ Πνεῦμα γεγονώς καί ἐν Πνεύματι ὁρῶν, πῶς οὐ τῷ ὁμοίῳ τό ὁμοιον θεάσεται, κατὰ τοῦς τῶν θεολόγων λόγους; Οὐ μήν ἀλλά καί δι' αὐτῆς τῆς ἐν Πνεύματι ὁράσεως τό ὑπερανιδρυμένον θεῖον φῶς κρύφιον παντάπασιν ἔτι μάλιστα δηλοῦται. Τίς γάρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναιτ' ἂν πᾶσαν τήν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, (σελ.470) ἵνα δι' αὐτῆς τό πᾶν κατίδοι τοῦ Θεοῦ; Καί τί λέγω τήν κρυφίότητα ἐκείνην; Αὐτή ἢ ἀγλαΐα τοῦ φωτός ἐκείνου, ἢ παραδόξως ὡς ὕλην ἔχει τήν θέαν τοῦ ὁρῶντος, αὔξουσα διά τῆς ἐνώσεως τό πνευματικόν ἐκεῖνο ὄμμα καί χωρητικώτερον αἰεί ἑαυτῆς ἐργαζομένη, οὐδέποτε λήξει διά τοῦ παντός αἰῶνος φανοτέραις ἀκτίσι περιουγάζουσα αὐτό καί κρυφιώτερας ἐς τό διηνεκές αἴγλης ἐμπιπλῶσα καί ἀναφαίνουσα δι' ἑαυτῆς, ἃ μηδέπω πρότερον. Ὅθεν καί τοῦτ' ἀπειρον οἱ θεολόγοις λέγουσι τό φῶς, δι' οὗ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης γνωστικῆς δυνάμεως, ἐν δυνάμει Πνεύματος, ὁρατός γίνεται τοῖς ἀγίοις ὁ Θεός, ὡς Θεός θεοῖς ἐνούμενός τε καί ὁρώμενος· τῇ γάρ μεθέξει τοῦ κρείττονος ἐπί τό κρεῖττον μετασκευασθέντες καί προφητικῶς εἰπεῖν ἀλλάξαντες ἰσχύν, πᾶσαν ἀποπαύσουσιν ἐνέργειαν ψυχῆς καί σώματος, ὥστε μόνον αὐτό δι' αὐτῶν φαίνεσθαι καί ὑπ' αὐτῶν ὁραῖσθαι, τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης νικηθέντων, «ἵνα ἢ ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τόν ἀπόστολον. Υἱοί γάρ Θεοῦ ἐσόμεθα τῆς ἀναστάσεως υἱοί ὄντες καί ὡς ἄγγελοι Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, οἱ διά παντός βλέπουσι τό πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατὰ τόν τοῦ Κυρίου λόγον.

Διό καί ὁ μέγας Διονύσιος, ἐνταῦθα μὲν εἰπὼν τῆς ὁρατῆς θεοφανείας ἀποπληροῦσθαι τοῦς τῆς χριστοειδοῦς καί μακαρίας ἐφικομένους λήξεως, ἐπήγαγε μετ' ὀλίγον, «ἐν θειοτέρῳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων»· προῖών δέ καί τῶν ἀγγελικῶν πρὸς Θεόν ἐνώσεων μνημονεύσας, τῶν μόνοις ἐνυπαρχουσῶν τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικὴν ἀξιωμένοις αὐτῶν ἀγγέλοις, δηλαδή τοῖς ἀγαθοῖς, ἐπιβολήν οὔσαν ἢ παραδοχήν τῆς ὑπερφανοῦς ἀγαθότητος, ἐπιφέρει λέγων· «καί τοῦς θεοειδεῖς τῶν ἀνθρώπων πάντως γενομένους νόας, ἀγγελομιμήτως ἐνοῦσθαι τούτῳ τῷ φωτί καί ὑμνεῖν μὲν αὐτό διά τῆς τῶν πάντων ἀφαιρέσεως», μαθεῖν δέ οὐκ ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως, (σελ. 472) ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τό φῶς ἐνώσεως ὅτι «πάντων ἐστίν ὑπερουσίως ἐξηρημένον». Τῷ ἐξηρημένῳ τοίνυν τούτῳ τῶν ὄντων ἐνούμενοι φωτί, τοῦτ' αὐτό μανθάνουσιν ὅτι τῶν κτιστῶν ἐστίν ἐξηρημένον, οὐκ ἀπό τῆς ἐξαιρέσεως αὐτοῖ τήν ἐνωσιν ἔχοντες, ἀλλ' ὑπό τῆς ἐνώσεως μανθάνοντες τήν ἀφαίρεσιν, ὥστε καί ἡ ἐνωσις αὕτη τῶν κτιστῶν ἐστίν ἐξηρημένη καί μή ὄν καθ' ὑπεροχήν ἐστίν· ὁ γάρ οὐ χορηγόν ἐστίν ἀγγέλοις, εἰ μή ὡς κατηξιωμένοις τῆς ὑπὲρ ἀγγέλους

γνώσεως, νοερά τινι δυνάμει χωρητόν εἶναι ἢ κτητόν ἀδύνατον, ὡς καί ταύτην ὑπεραῖρον.

Τό δέ καί ταύτην πᾶσαν ὑπερβεβηκός, ὡς μή χωρεῖσθαι πεφυκός, ὑπέρ τά ὄντα πάντ' ἔστι, καί ὑπέρ γνῶσιν ἄρα πᾶσαν ἢ τοιαύτη ἔνωσις, εἰ καί γνῶσις μεταφορικῶς καλεῖται· οὐδέ νοητόν ἔστιν οὐκοῦν, εἰ καί τοῦτο λέγεται· τό γάρ ὑπέρ πάντα νοῦν πῶς ἂν εἴη νοητόν; Κληθείη γοῦν τοῦτο καί ἄγνοια καθ' ὑπεροχήν, καί μᾶλλον ἢ γνῶσις. Οὐ μέρος τοιγαροῦν γνώσεως οὐδ' εἶδος ἔσται, καθάπερ οὐδέ τό ὑπερούσιον οὐσίας εἶδος· οὐδέ γοῦν ἐμπεριληφθείη ἂν ὑπ' τῆς καθόλου γνώσεως, οὐδ' ἡ καθόλου γνῶσις διαιρουμένη καί ταύτην ὑπ' αὐτήν ἂν σχοίη· σχοίη γάρ ἂν μᾶλλον ἢ ἄγνοια ταύτην ὑπ' αὐτήν, ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη· καθ' ὑπεροχήν γάρ καί ἄγνοιά ἐστι, δηλονότι καί ὑπέρ ἄγνοιαν. Μοναδικόν ἄρ' ἡ ἔνωσις ἔστιν αὕτη, καί ἦν ἂν ἐπωνυμίαν εἴποι τις αὐτῆς, εἴθ' ἔνωσις εἴθ' ὄρασις, εἴτ' αἰσθησις εἴτε γνῶσις εἴτε νόησις εἴτ' ἔλλαμψιν, ἢ κυρίως ταῦτ' οὐκ ἔστιν, ἢ μόνη κυρίως ταῦτα πρόσεστιν αὐτῇ.

Σαφῆς οὐκοῦν ἄγνοια οἱ Περί γνώσεως τοῦ φιλοσόφου λόγοι. Καί γάρ ἐκεῖ μέρος αὐτήν καί εἶδος εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ἐπεὶ γνῶσις ὀνομάζεται, καί συγκρίνει ταύτην πρὸς ἐκείνην καί συνεώρακεν, ὡς εἶπερ ἔξει γένος τὴν γνῶσιν διὰ τὴν ἐπωνυμίαν, σχήσει καί τὴν ἄγνοιαν, (σελ. 474) ἐπεὶ καί τοῦτο λέγεται καί μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο. Τοιγαροῦν ἔσται τό αὐτό ὑπὸ τὰναντία γένη, καί τό ὑπερέχον ὑποκείμενον, καί συντεταγμένον τῇ πληθυί τὸ μοναδικόν καί πάσης πληθύος ὑπερεξηρημένον. Τό δέ μείζον εἰς ἀνοίας λόγον, ὡς οὐχ ἀπλῶς τὴν ἔνωσις εἶδος καί μέρος καί ὑποκείμενόν φησιν, ἀλλ' ὃ φησιν αὐτός ἐκεῖ ὑπέρ γνῶσιν, τοῦτ' αὐτό καί ὡς εἶδος καί μέρος καί ὑποκείμενον αὐτῇ χειρόν εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ὥσπερ ἂν εἴ τις καί τό μόνον ὑπερούσιον, ἐπειπερ οὐσία ὑπερούσιός ἐστὶ τε καί ὀνομάζεται, μέρος καί εἶδος καί ὑποκείμενον οὐσίας λέγων διὰ τὴν ὁμωνυμίαν, εἶτα συγκρίνειν ἐτόλμα τοῦτο πρὸς τό καθόλου γένος τῆς οὐσίας. Καί μὴν ἴστω ὁ μιγνύς τὰ ἄμικτα καί τό ὑπέρ γνῶσιν τῇ γνώσει συντάττων καί ὑπέρ γνῶσιν λέγων τό ὑπέρ ἔνωσιαν, ὡς καί τό συγκρίσεως γοῦν σχῆμα δέξασθαι τὴν γνῶσιν πρὸς αὐτό αὐτό τό ὑπέρ γνῶσιν προστεθέν ἐποίησεν, ὥστε αὐτό πρὸς ἑαυτό ἔν ὄν ἀφρόνως παραβάλλεται. Ἔτι, εἰ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἢ ὑπέρ γνῶσιν γνῶσις τῆς καθόλου γνώσεως εἶδος, οἱ δέκα γένη τῶν ὄντων λέγοντες ἠπάτηνται· καί γάρ ἔν ἀπάντων γένος, τό ὄν, καί ὁ ὑπέρ πάντα ὄν εἰς ὑπ' αὐτό, καί τό ὄν τοῦ ἑνός τούτου κρείττον, καί συνημένα τούτῳ τῷ ἐνί τὰ ἄλλα ὄν ἕτερον ποιούσι κρείττον τοῦ ἑνός. Ἔτι, ἐπεὶ καί ἀφή ἐστὶν ὑπέρ ἀφήν καί ὄρασις ὑπέρ ὄρασις καί ἀπλῶς αἰσθησις ὑπέρ αἰσθησις – λέγεται γάρ καί ταῦτα ὁμωνύμως ἢ νόησις – εἰ τό ὑπέρ αἰσθησις αἰσθήσεως εἶδος, κρείττον ἔσται ἢ αἰσθησις τοῦ ὑπέρ αἰσθησις καί ἐφ' ἐκάστου τῶν λοιπῶν ὡσαύτως.

Ἄλλ' ἐπανιώμεν· τί οὖν ἢ μηδέν τῶν ὄντων καθ' ὑπεροχήν ἔνωσις ἐκείνη; Ἄρ' ἡ κατὰ ἀπόφασίν ἐστι θεολογία; Καί μὴν ἔνωσις ἐκείνη ἀλλ' οὐκ ἀφαίρεσις ἐστὶν. Ἔτι οὐδ' ἐκστάσεως κατ' αὐτήν οὐδ' ἡμεῖς δεόμεθα,

ἐπί δέ τῆς (σελ. 476) ἐνώσεως ἐκείνης καί οἱ ἄγγελοι· καί πρὸς τούτοις, ὁ μὲν μὴ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν οὐδ' εὐσεβῆς, τῆς δ' ἐνώσεως ἐκείνης τῶν εὐσεβῶν μόνοι οἱ θεοειδεῖς τυγχάνουσιν. Ἔτι ἢ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία νοεῖται παρ' ἡμῶν καί λέγεται, ἐκείνην δ' ἄρρητον καί ἀπερινόητον καί αὐτοῖς τοῖς ὀρώσιν ὁ μέγας εἶπε Διονύσιος. Ἔτι τό μὲν κατ' ἐκείνην τήν θεολογίαν φῶς γινώσις τίς ἐστι καί λόγος, τό δέ κατὰ τήν θεωρίαν ταύτην φῶς ἐνυποστάτως θεωρεῖται, νοερώς τε ἐνεργοῦν καί πνευματικῶς ἀπορρήτως τῷ θεουμένῳ ὁμιλοῦν. Καί μὲν δὴ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν· διεξοδικῶς ἄρα ἐνεργεῖ ἐκείνη δ' ἐνωσίς ἐστι· πρὸς δέ μετὰ τῶν ἄλλων καί ἑαυτὸν ἐκείθεν ἀφαιρεῖ, ἐκείνη δέ τοῦ νοῦ πρὸς Θεόν ἐνωσίς ἐστι, καί τοῦτό ἐστιν, ὅπερ οἱ πατέρες εἶπον «τέλος προσευχῆς, ἀρπαγή πρὸς Κύριον». Διό καί ὁ μέγας Διονύσιος δι' αὐτῆς ἡμᾶς ἐνουῖσθαι τῷ Θεῷ φησιν. Ἐν γάρ τῇ προσευχῇ τὰς πρὸς τὰ ὄντα σχέσεις κατὰ μικρόν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς, πρῶτον μὲν τὰς πρὸς τὰ αἰσχροῦ καί πονηρὰ καί τὰ φύλα πάνθ' ἀπλῶς, εἶτα τὰς πρὸς τὰ μέσως ἔχοντα καί μεθαρμοζόμενα πρὸς τό χειρόν ἢ τό βέλτιον τῇ προθέσει τῶν χρωμένων καταλλήλως, ὧν δήπου καί πᾶσα μάθησις ἐστι καί ἡ διὰ ταύτης γινώσις, διό καί πατερικόν ἐστι παράγγελμα μὴ καταδέχεσθαι τήν γινώσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἀναδιδομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα μὴ τό κρεῖττον συληθῶμεν· ταύτας τοίνυν καί τὰς πρὸς τὰ κρεῖττω τούτων σχέσεις κατὰ μικρόν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς ὀλοσχερῶς κατὰ τήν εἰλικρινῆ προσευχήν ἐξίσταται τῶν ὄντων πάντων. Αὕτη δέ ἡ ἔκστασις τῆς μὲν κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερόν ἐστι· μόνων γάρ ἐστιν τῶν ἀπαθείας ἐπειλημμένων· οὐπω δέ ἐνωσίς ἐστιν, ἐάν ἢ ὁ παράκλητος ἐν ὑπερώῳ τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων καθημένῳ τῷ προσευχομένῳ καί προσδοκῶντι τήν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἐπιλάμψη ἄνωθεν καί διὰ τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τήν (σελ. 478) τοῦ φωτός ἀρπάση θεωρίαν. Τῆς δέ θεωρίας ταύτης ἐστὶ καί ἀρχή καί τὰ μετὰ τήν ἀρχήν, κατὰ τε τό ἀμυδρότερον καί τηλαυγέστερον διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, τέλος δ' οὐμενοῦν ἐπ' ἄπειρον γάρ ἡ πρόοδος αὐτῆς, ὡσαύτως καί τῆς ἐν ἀποκαλύψει ἀρπαγῆς· ἄλλο γάρ ἔλλαμψις καί ἄλλο διαρκῆς φωτός θέα, καί ἄλλο τῶν ἐν τῷ φωτὶ πραγμάτων, ἐν ᾧ καί τὰ μακρὰν γίνεται ὑπ' ὀφθαλμούς καί τὰ μέλλοντα ὡς ὄντα δείκνυται.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐμέ λέγειν καί διατρανοῦν· εἰ δέ καί τὰ πρὸ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνα τῆς προκειμένης ὑποθέσεως· ἐπάνειμι τοίνυν. Ἡ γοῦν τοῦ φωτός τούτου θεωρία ἐνωσίς ἐστιν, εἰ καί μὴ διαρκῆς τοῖς ἀτελέσιν· ἢ δέ τοῦ φωτός ἐνωσις τί γε ἄλλο ἢ ὄρασις ἐστιν; Ἐπεὶ δέ καί μετὰ τήν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ἀπόπαυσιν τελεῖται, πῶς ἂν τελεσθεῖη, εἰ μὴ διὰ Πνεύματος; Ἐν γάρ τῷ φωτὶ τό φῶς ὀραῖται καί ἐν τῷ ὁμοίῳ φωτὶ καί τό ὀρῶν, εἰ κατὰ μηδέν ἄλλο ἐνεργοίη, πάντων τῶν ἄλλων ἐκχωρήσαν, φῶς ὅλον καί αὐτό γίνεται καί τῷ ὀρωμένῳ ὁμοιοῦται, μᾶλλον δέ καί ἀμιγῶς ἐνουῖται, φῶς ὄν καί ὀρῶν φῶς διὰ φωτός· κἂν ἑαυτὸν βλέπη, φῶς ὀρᾷ, κἂν πρὸς ἐκεῖνο ὁ ὀρᾷ, φῶς ἐστι καί τοῦτο, κἂν τό δι' οὐ ἔχη τό ὀρᾷ, καί

ἐκεῖνο φῶς ἐστι, καί τοῦτ' ἐστίν ἡ ἔνωσις, ἐν πάντ' ἐκεῖνα εἶναι, ὡς μηδέ ἔχειν διαγιγνώσκειν τόν ὀρῶντα τό δι' οὐ καί εἰς ὃ καί τί αὐτό ἐστιν, ἀλλ' ἡ τοῦτο μόνον ὅτι φῶς ἐστι καί φῶς ὀρᾶ τῶν κτισμάτων πάντων ἄλλο.

Διό καί ὁ μέγας Παῦλος κατά τήν ἐξουσίαν ἀρπαγῆν ἐκείνην ἀγνοεῖν ἑαυτόν φησι τί ἦν. Ἐώρα μέντοι ἑαυτόν· πῶς; αἰσθητῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς; Ἀλλά τούτων ἀρπαγεῖς ἀπανέστη τῶν δυνάμεων. Διό τοῦ τήν ἀρπαγῆν ἄρ' ἐξεργασμένου πνεύματος ἔώρα ἑαυτόν. Αὐτός δέ τί ἦν, ἄληπτος ὢν πάση φυσικῇ δυνάμει, μᾶλλον δ' ἀπολελυμένος πάσης (σελ480) φυσικῆς δυνάμεως; Πάντως ἐκεῖνο φῶς ἠνώθη καί δι' οὐ ἑαυτόν ἐγίνωσκε καί δι' ὃ πάντων ἀφειμένος ἦν. Ταύτην γάρ ἔσχε πρὸς τό φῶς τήν ἔνωσιν, ἧς οὐδ' ἄγγελοι τυγχάνοιεν ἂν, εἰ μή διά τῆς ἐνούσης χάριτος ὑπερβαῖεν ἑαυτούς. Πῶς ἄρα καί Πνεῦμα ἦν ἐκεῖνος τότε, φῶς καί ἠνώται, ἐξ οὐ καί τό ἠνώσθαι εἶχε, τῶν ὄντων πάντων ἐκστάς καί ἐκεῖνο κατά χάριν γεγονώς καί καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὢν, ἠγουν ὑπέρ τά κτιστά, ὡς καί ὁ θεῖος Μάξιμος φησιν· «ὁ γάρ ἐν Θεῷ γενόμενος πάντα τά μετὰ Θεόν κατέλιπε κατόπιν ἑαυτοῦ»· καί πάλιν, «πάντα τά μετὰ Θεοῦ πράγματα καί ὀνόματα καί ἀξιώματα ὑποκάτω τῶν ἐν τῷ Θεῷ διά τῆς χάριτος γενησομένων ἔσται». Τοιοῦτο δέ γεγονώς ὁ θεῖος τότε Παῦλος τῆς θείας οὐσίας μετέσχεν οὐδαμῶς· καί ὑπέρ τό καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καί ὑπέρθεος, καί ἔστι καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, διά νοερᾶς αἰσθήσεως πνευματικῶς ὀρῶμενον, ὃ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἠκιστά ἐστι, δόξα δέ καί λαμπρότης τῆς αὐτοῦ φύσεως ἀχώριστος, δι' ἧς ἐνοῦται τοῖς ἀξίοις μόνοις, καί ἀγγέλοις καί ἀνθρώποις. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπέπερ ὡς οἱ ἄγγελοι οὕτω καί οἱ ἀνθρώποι κατά τούς τρόπους τούτους ὀρῶσι τόν Θεόν καί ἐνοῦνται τῷ Θεῷ καί ὑμνοῦσι τόν Θεόν, τάχ' ἂν καί ἄγγελος, εἰ τήν ἑαυτοῦ ὑπερφυᾶ ἐκείνην ὄρασιν ἐξεῖπε, τά τοῦ Παύλου ἀντικρὺς ἂν εἶπεν, ὅτι «οἶδα ἄγγελον ἰδόντα, οὐκ οἶδα εἶγε ἦν κἂν ἄγγελος, ὁ Θεός οἶδεν». Τάς οὖν ὀράσεις ταύτας τῶν ἀγίων, ἃς οἶδε μόνος ὁ Θεός καί οἱ κατ' ἐκείνας ἐνεργοῦμενοι, καθάπερ καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, ταύτας οὖν αἰσθητάς λέγειν καί φαντασιώδεις καί συμβολικάς ὡς αἰσθητάς καί πρὸς τήν ἀνθρωπίνην γνῶσιν παραβάλλειν, ἄρ' ἀνδρός ἐστι συνορῶντος τήν τοῦ θεοῦ ὕψους ἀπειρίαν καί πρὸς τί φιλανθρώπως εἴλκυσε τήν ἡμῶν ἐσχατιάν;

(σελ. 482) Ἀλλ' ἰδοὺ τρεῖς ἡμῖν παρήχθησαν, εἰς ἀφ' ἐκάστου τῶν τριῶν ἐν τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι ταγμάτων, ἐκ τῶν ἀποστόλων Πέτρος ὁ κορυφαῖος, ἐκ τῶν ἱεραρχῶν Διονύσιος ὁ πάσης ἐνθέου ἱεραρχίας ὑποφήτης, ἐκ τῶν ἀναχωρητῶν Ἰσαάκ ὁ μύστης καί τελετῆς τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀγωγῆς, καί κατά τό γεγραμμένον ἐπὶ τῶν κατά τήν Χριστοῦ γέννησιν ποιμένων ὅτι εὐθύς σὺν τῷ λόγῳ τοῦ ἀγγέλου πλήθος οὐρανόθεν στρατιᾶς ἐπέστη συμμαρτυροῦν, οὕτω καί σὺν τῷ τοῦ ἀποστόλου λόγῳ πλήθος ἐπέστη ἀποστόλων συμφωνοῦν, ὁσίων τε καί ἱερέων ἐφ' ἐκατέρου τῶν λοιπῶν. Τοῦτο τοίνυν τό πλήθος ὁμόλογον ἅπαν ἀνέπεμψαν φωνήν ὡς ἔστι φῶς τοῖς ἀγίοις φαινόμενον, ἄλλο μὲν παρὰ

τήν ἀπό τῶν κτιστῶν ἀπάντων γνῶσιν, τοσοῦτω δ' ἱερώτερον ὄσω καί δόξα ἐστὶ φύσεως Θεοῦ, καί τοῖς θεοειδέσι μόνοις γενομένοις καθορᾶται, τοσοῦτω δ' ἀπέχον τοῦ φαντασιῶδες εἶναι ἢ τοῖς αἰσθητοῖς παραπλησίον φωσίν ἢ συμβολικῶς κατ' αὐτά διαπεπλάσθαι, ὡς καί τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τοῦθ' ὑπόστασιν καί καλλονήν ὑπάρχειν, μόνον φῶς ἀληθινόν, αἰώνιον, ἄτρεπτον, ἀνέσπερον, ἀναλλοίωτον, δι' οὗ φῶς ἡμεῖς γενόμεθα, τελείου φωτός γεννήματα. Τούτους οὖν τοὺς τοσοῦτους «ἀπορρέοντάς τε καί εἰσπνέοντάς» καλῶν διασύρεις καί περί τήν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν ἀμαρτάνειν λέγεις, φιλόσοφε, τοὺς θεόπτας, τοὺς θεοσόφους, τοὺς θεοκήρυκας; Δέδουκα μὴ τοῦ ἐν φωτί κλήρου τῶν ἀγίων ἀπορρυῆς, μὴ, τό στόμα ἀνοίξας, ἐλκύσης Πνεῦμα, ἀλλά τό ἀντικείμενον τῇ ἀληθείᾳ, μὴ οὐσίαν δογματίσης Θεοῦ τό ἀνύπαρκτον. Τί γάρ σοι βούλεται ὁ ἀγῶν ἐκεῖνος, δεῖξαι τιθεμένῳ διά σπουδῆς μεγίστης ὡς οὐκ ἔστι θεωρία ὑπέρ τὰς νοεράς ἐνεργείας, καίτοι δι' αὐτῆς μόνης τῆς ὑπερβαινούσης τὰς νοεράς ἐνεργείας θεωρίας καί τό ὄντως εἶναι τόν Θεόν τρανότατα καί ἐς τά μάλιστα διαφερόντως καί τό ὑπέρ τά ὄντα εἶναι τόν Θεόν; Πῶς γάρ οὐκ ἂν εἶη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, (σελ. 484) εἶγε τοῖς διά τῆς εἰλικρινοῦς προσευχῆς ὑπεραναβᾶσι πᾶν ὃ τί περ αἰσθητόν καί νοητόν ἐν αὐτῇ τῇ προσευχῇ ἢ δόξα τῆς θείας ἐκείνης ἐνορᾶται φύσεως; Πόσῳ δ' ἂν εἶη ὑπέρ πᾶν αἰσθητόν καί νοητόν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶπερ ὑπέρ ταύτην εἶη τήν θέαν, τήν ὑπέρ πᾶσαν αἴσθησιν καί νόησιν οὔσαν;

Τί δέ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθά; Οὐχ ὑπέρ πάσας ἐστὶ τὰς αἰσθητικὰς ἡμῶν δυνάμεις καί τὰς νοεράς; «Ἄ γάρ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καί οὐς οὐκ ἤκουσε καί ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἠτοίμασε», φησὶν, «ὁ Θεός τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»· ἀλλά μὴν ταῦτα τότε «ἢ καθαρότης τῆς καρδίας ὀψεται», κατὰ τόν ἅγιον Μάξιμον. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς ὄρασις ὑπέρ πάσας τὰς νοήσεις; Μηδέ γάρ σοφιστικῶς αὐθις διά τῆς ὁμωνυμίας, ἄτε μηκέθ' ἡμῖν ἔχων ἀντιλέγειν, ὑποκρίναιο τόν συμφθεγγόμενον. Οὐδέ γάρ ὁ λέγων μεταφορικῶς καί ὁμωνύμως νόησιν τό ὑπέρ νόησιν, διά τό καί ὑπερώνυμον ἐκεῖνο εἶναι, μεταβαλὼν αὐθις ἀγωνιεῖται δεῖξαι μὴ ὑπέρ νόησιν ἐκεῖνο εἶναι. Καί μὴν ὁ μὲν εἰπὼν οὐχ ὑπέρ νόησιν τό ὑπέρ νόησιν, ὡς νόησιν καλούμενον, ἔχει τι πρόσχημα καί προσωπεῖον, τήν ὁμωνυμίαν, ὁ δέ μηδ' ὑπέρ τὰς νοεράς ἐνεργείας ἐκεῖνο τιθέμενος οὐδέ σοφίσασθαι γοῦν ἔχει· νοερά γάρ ἐνέργεια ἐκεῖνο ἠκιστα κληθεῖν ἂν. Ἀλλά γάρ ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ κατὰ τόν ἄληκτον αἰῶνα διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως οὐδενός δεήσει τῶν κατὰ τόν αἰῶνα συνιστάντων τόν βίον, οὐκ ἀέρος, οὐ φωτός, οὐ τόπου καί τῶν τοιούτων, ἀλλ' «ἀντί πάντων ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις» κατὰ τόν Νύσσης Γρηγόριον, καί κατὰ τόν ἅγιον Μάξιμον ἢ τῆς ψυχῆς τότε καί τοῦ σώματος θέωσις «πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καί αἴσθησιν φυσικῶν ἐνεργειῶν χαρίζεται τήν ἀπόπαυσιν, ὡς τόν Θεόν διά τε τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος φαίνεσθαι, νικηθέντων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν (σελ. 486) γνωρισμάτων». Τί τοίνυν τό διά τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν,

ἄνευ ἀέρος καί οὐκ αἰσθητόν, ὑπέρ πᾶσαν γνῶσιν φυσικήν ὀρώμενον φῶς; Οὐχ ἢ περιουγάζουσα τε καί ἐναυγάζουσα δόξα τοῦ Θεοῦ; Τί δέ τό ὑπέρ πᾶσαν αἰσθησίν τε καί νόησιν θεωρητικόν ἡμᾶς ἀπεργαζόμενον; Οὐ τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τό μή τόν νοῦν μόνον, ἀλλά καί τό σῶμα τόθ' ἡμῶν πνευματικόν ποιῆσον; Πῶς οὖν οὐδεμία ὄρασις ἐστίν ὑπέρ τήν νόησιν, οὐδέ φῶς τῆς καρδίας ἕτερον, ὅτι μή ἢ γνῶσις;

Ἐγώ δέ καί τήν ἱεράν ἡμῶν πίστιν ὑπέρ πάσας τὰς αἰσθήσεις καί πάσας τὰς νοήσεις ὄρασιν τῆς ἡμετέρας ἕτερον τρόπον τίθεμαι καρδίας, ὡς ὑπερβαίνουσιν τὰς νοεράς πάσας δυνάμεις τῆς ἡμῶν ψυχῆς· πίστιν δέ λέγω οὐ τήν εὐσεβῆ ὁμολογίαν, ἀλλά τήν ἐπ' αὐτῇ καί τοῖς ὑπό τοῦ Θεοῦ ἐπηγγελμένοις ἀμετάπειστον ἴδρυσιν. Πῶς γάρ δι' αὐτῆς ὀρώμεν τὰ ἐπηγγελμένα κατὰ τόν μέλλοντα ἐκεῖνον ἄληκτον αἰῶνα; Ταῖς αἰσθήσεσιν; Ἀλλά «πίστις ἐστὶ ἐλπιζομένων ὑπόστασις», αἰσθήσει δέ τό μέλλον τε καί ἐλπιζόμενον οὐδ' ἰδεῖν γένοιτ' ἂν τις μηχανή· διό καί ὁ ἀπόστολος προσέθηκε, «πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων». Ἄρ' οὖν νοερά τις δύναμις ὄψεται τὰ ἐλπιζόμενα; Καί πῶς, ἂ μηδαμῶς ἐπί καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου; Τί οὖν, οὐχ ὀρώμεν διά τῆς πιστεως τὰ ἐπηγγελμένα ἡμῖν παρά Θεοῦ, ἐπειδήπερ ὑπεραναβαίνει τὰς αἰσθητικάς καί νοεράς πάσας ἐνεργείας; Ἀλλά μή πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος τήν ἐπουράνιον δι' ἔργων ἐπιζητήσαντες πατρίδα, κατὰ τόν θεῖον ἀπόστολον, ἀπέθανον μή κομισάμενοι τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλά πόρωθεν αὐτάς ἰδόντες καί ἀσπασάμενοι. Ἔστιν ἄρα καί ὄρασις καί νόησις καρδίας ὑπέρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας· τό γάρ ὑπέρ νοῦν, εἰ μή καθ' ὑπεροχήν, οὐκ ἀνόητον, ἐπεὶ τοιοῦτο τό κατ' ἔλλειψιν ἄνουν.

Οὐ μήν ἀλλ' ἐπεὶ πάντες «οἱ μαρτυρηθέντες διά τῆς (σελ. 488) πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τήν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περί ἡμῶν κρεῖττον τι προβλεψαμένου, ἵνα μή χωρίς ἡμῶν τελειωθῶσι», τελειωθέντες ἄρ' οὗτοι τὰ ἐπηγγελμένα οὐκ ὄψονται; Ἡ ὄψονται μέν, ἀλλ' οὐχ ὑπέρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται; Ἡ καί ὑπέρ πᾶσαν νόησιν, ἀλλ' ὡς καί πλὴν ἢ τελειωθῆναι; καί πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Οὐκοῦν ὄψονται καί ὑπέρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται καί οὐχ ὡς πρότερον ἐώρων, ἀλλ' ὡς ἀπόλαυσιν τῶν ἐπηγγελμένων εἶναι τήν ὄρασιν. Ἔστιν ἄρα ὄρασις ὑπέρ πᾶσαν νόησιν καί ἔτι ὑπέρ τοῦτο· καί γάρ ἢ μέν πίστις αὕτη ὑπέρ νοῦν ὄρασις ἐστίν, ἢ δέ τῶν πιστευθέντων ἀπόλαυσις, ὄρασις ὑπέρ τήν ὑπέρ νοῦν ὄρασιν ἐκείνην. Ἔστι δὴ καί τό κατ' αὐτήν ὄρατόν τε καί ἀπολαυστόν, ὃ ὑπέρ πάντα τὰ αἰσθητά καί νοητά ὑπάρχον οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστίν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς καί αὐτοῦ ἐξήρηται ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη γάρ πᾶσα ἢ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις. Συνῆκας ὅσον τῆς θεοπρεποῦς μεγαλειότητος περιαιροῦνται οἱ ταύτην μή γινώσκοντες τήν ὑπέρ νόησιν ὄρασιν, ὅσον δ' ὑπέρ αὐτούς μεγαλύνουσι Θεόν οἱ ταύτης ἢ διά καθαρότητα καρδίας μετρίως γευσάμενοι καί τόν ἀρραβῶνα σχόντες ἐν ἑαυτοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ παραδεξάμενοι πίστει τῇ πολυτρόπως προξένω τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν; Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τό ὕψος τῆς διανοίας

ταύτης οὐ χωρήσας, οὔτε τόν Θεόν προσεκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν Πνεύματι καί τούς ἐν Πνεύματι Θεοῦ δοξάζοντας πᾶν ἠγείται τούναντίον πράττειν καί πρὸς τόν τῶν βλασφημούντων κατασπᾶ κατάλογον τούς μόνους ὑψηλούς καί ἀσφαλεῖς θεολόγους.

Ἀλλά γάρ ἐνδιατρίψωμεν ἔτι περὶ τήν πίστιν καί τήν κατ' αὐτήν θείαν καί τερπνὴν χριστιανοῖς θεωρίαν, πίστιν, τό τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τήν ἀποστολικήν ζωὴν, τό ἀβραμιαῖον δικαίωμα, πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρχεται καί εἰς ἣν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καί ἀφ' ἧς δίκαιος ζῆσεται, ὁ δ' ὑποστελλόμενος τῆς εὐδοκίας ἐκπεσεῖται τῆς θείας, (σελ. 490) καί γάρ «χωρίς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι Θεῷ», πίστιν, τήν παντοδαπῆς πλάνης τό γένος ἡμῶν ἐλευθεροῦσαν ἀεὶ καί ἐνιδρῦουσιν ἡμᾶς τῇ ἀληθείᾳ καί ἡμῖν τήν ἀλήθειαν, ἧς οὐδεὶς ἡμᾶς τῶν ἀπάντων ἀποκινήσει, κἂν μαινομένους ἠγήσῃται, διὰ τῆς ὄντως πίστεως ἐξεστηκότας τήν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν, ἔργω τε καί λόγῳ μαρτυροῦντας ὡς οὐ «περιφερόμεθα παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας», ἀλλὰ τῆς ἐνιαίας τῶν χριστιανῶν ἀληθογνωσίας ἐχόμεθα καί τήν ἀπλουστέραν καί θειοτέραν καί ὡς ἀληθῶς ἀπλανῆ θεωρίαν πρεσβεύομεν. Ἴνα τοίνυν, τῶν μελλόντων ἀρτίως ἀφέμενοι, τήν ἐκ πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν ἀπὸ τῶν γεγονότων ἐξ ἀρχῆς ἐποπτεύσωμεν, «πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τούς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τό μή ἐκ φαινομένων τά βλεπόμενα γεγονέναι». Ποῖος νοῦς χωρῆσαι δύναται ἄν ὡς ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντος τόδε γέγονε τό πᾶν καί ταῦτα λόγῳ μόνῳ; Ἐκεῖνο γάρ πάντως οὐχ ὑπεραναβαίνει τάς νοεράς ἐνεργείας, ὃ καταληπτόν ἐστὶ αὐταῖς. Ταῦτ' ἄρα καί οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατανοοῦσαντες ὡς μεταχωρεῖ τό μή ὄν τῶν φθειρομένων οὐδέν, γίνεται τε ἐκ μή ὄντος τῶν γινομένων οὐδέν, ἀγέννητον καί ἀτελεύτητον τόν κόσμον ἐδόξασαν. Ἀλλ' ὑπεραναβάσα ἢ πίστις τάς ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἐγγινομένης ἐννοίας ἠνωσεν ἡμᾶς τῷ πάντων ὑπερανωκισμένῳ λόγῳ καί τῇ ἀκατασκεύῳ καί ἀπλῇ ἀληθείᾳ καί κατενοήσαμεν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ὡς οὐ μόνον ἐκ μή ὄντων ἀλλὰ καί μόνῳ ῥήματι Θεοῦ ἅπαντα παρήχθη. Τί οὖν ἢ πίστις αὕτη; Ἄρα φυσικὴ τις δύναμις ἢ ὑπερφυῆς; Ὑπερφυῆς δήπου· διό οὐ δύναται τις ἐλθεῖν πρὸς τόν Πατέρα, εἰ μὴ δι' Υἱοῦ, τοῦ ὑπεράνω τιθέντος ἡμῶν αὐτῶν ἡμᾶς καί τήν θεοποιὸν ἀπλότητα διδόντος καί πρὸς τήν τοῦ συναγωγοῦ Πατρὸς ἐπιστρέφοντος ἐνότητα (σελ. 492) Διὰ τοῦτο Παῦλος «ἔλαβε χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως», διὰ τοῦτο, «ἐάν ὁμολογήσης ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν καί πιστεύσης ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι Θεὸς αὐτόν ἠγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ», διὰ τοῦτο τῶν ἰδόντων καί πιστευσάντων εἰς τόν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καί ἀρχηγόν τῆς αἰωνίου ζωῆς, οἱ μὴ ἰδόντες καί πιστεύσαντες μακαριώτεροι· ἅ γάρ καί ὀφθαλμὸς βλέπων ἑαυτῷ ἀπιστεῖ καί διάνοια καταλαβεῖν οὐκ ἔχει, ταῦτα διὰ τῶν τῆς πίστεως ὑπερκοσμίων ὀφθαλμῶν καί εἶδον καί ἐσεβάσθησαν.

«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τόν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν»· αὕτη ἐστὶν, εἰ καὶ παράδοξον εἰπεῖν, ἢ καί τόν κάτω πρότερον κατὰ διαφόρους

τρόπους καί καιρούς συστησαμένη κόσμον, εἶθ' ὕστερον ἐπὶ τό θεϊότερον μετασκευάσασα καί ὑψοῦ τῶν οὐρανῶν αὐτόν θεῖσα καί τήν γῆν οὐρανῶσασα. Τίς δευτέρου κόσμου σπέρματα ἐφύλαξεν; Οὐχ ἡ τοῦ Νῶε πίστις; Τίς τόν Ἀβραμ Ἀβραάμ καί πολλῶν ἐθνῶν πεποίηκε πατέρα, τῶν τε τῆ ψάμμω παρεικαζομένων καί τῶν τοῖς ἀστράσι παραπλησίων; Οὐχ ἡ περί τάς ἀκαταλήπτους τότε ἐκείνας ὑποσχέσεις πίστις; Τόν γάρ μονογενῆ διάδοχον προκείμενον εἶχεν σφαγήν καί δι' αὐτοῦ πολυτεκνίαν, ὡ τοῦ θαύματος, ἀνενδοιάστως ἐπίστευσε. Τί οὖν, οὐχί μωραίνειν ἄν τὸτ' ἔδοξεν ὁ γέρον τοῖς λογισμῶ τά πράγματα ὀρῶσιν; Ἄλλ' ἔδειξεν ἡ διά τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῶν πραγμάτων ἔκβασις τήν πίστιν οὐκ ἀφροσύνην οὖσαν, ἀλλά γνῶσιν πάντα λογισμὸν ὑπερέχουσαν. Νῶε δ' αὐθις ἀπό τῆς κυρτῆς οὐρανοῦ περιφερείας ἀβύσσους προσεδόκησεν ὑδάτων. Ποῦ τά τῆς παρά σοί σεπτῆς φιλοσοφίας ληρήματα; Ἐπὶ τό κάτω καί μέσον φύσει πάντα φέρεται τά βάρη· τά κοῦφα, καθ' ὅσον κοῦφα, κατά τοσοῦτο ἀπέχειν τοῦ μέσου. Ποῦ σοι τό μανόν καί συμπεπιλημένον, τό μὲν οὐκ ἔχον στέγειν, τό δέ διαδύνον, καί τά μή πάνυ ἀραιά τήν φύσιν; Ποῦ τά ἀκριβῆ σφαιρώματά τε καί (σελ. 494) κυρτώματα καί αἱ πολυειδεῖς καί τάχιστα κινήσεις, δι' ὧν σύ τήν ἐν τοῖς οὐσιν ἀλήθειαν ζητῶν σαυτόν καί τούς σοί πειθομένους ἀποβουκολήσεις ταύτης καί παρανάλωμα κατακλυσμοῦ ποιήσεις, ἃ διά τῆς γνώσεως κακῶς ἠγνόησαν, ταῦτα πικρῶς διά τῆς πείρας μανθάνοντας; Ἡ δέ πίστις καί πρό τῆς ἐκβάσεως δι' ἀγνωσίας καλῶς προσάξει τῆ ἀληθεία καί ἀπειράστους παντάπασι καί ἀπαθεῖς κακῶν διά τῆς πείρας ποιήσεται καί διά τῶν πραγμάτων αὐτῶν μωρῶν ἀποδείξει τήν ἔξω πᾶσαν φιλοσοφίαν, μήτε τότε μήτε νῦν εἰδυῖαν τό ὑπό τοῦ μεγάλου Πέτρου εἰρημένον, ὅτι «οὐρανοί ἦσαν ἔκπαλαι ἐξ ὕδατος καί δι' ὕδατος συνεστῶντες, δι' ὧν ὁ πάλαι κόσμος ὕδατι κατακλυσθεῖς ἀπώλετο· οἱ δέ νῦν οὐρανοί τεθησαυρισμένοι εἰσὶ πυρί, τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καί ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν». Τί οὖν; ἡ τοῖς χριστιανοῖς ἐνυπάρχουσα θεογνωσία καί ἡ δι' αὐτήν σωτηρία διά γνώσεως φιλοσοφίας ἢ διά πίστεως, ἥτις δι' ἀγνωσίας τήν ταύτης γνῶσιν καταργεῖ; Ἄλλ' εἰ διά γνώσεως, κεκένωται ἡ πίστις καί κατήρηται ἡ λέγουσα ἐπαγγελία ὅτι, «ἐάν πιστεύσης ἐν τῆ καρδίᾳ σου Κύριον Ἰησοῦν σωθήσῃ». Ὡστε οὐχ ὁ τήν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἐν καρδίᾳ διά ταύτην ἔχειν τόν Θεόν, ἀλλ' ὁ πιστεύσας ἐν τῆ καρδίᾳ Κύριον Ἰησοῦν διά τῆς ἀπεριέργου πίστεως ἐν ἑαυτῷ ἐνιδρυμένον ἔχει τόν Θεόν.

Καί παρῶμεν νῦν τούς διά τῆς γνώσεως ταύτης ἀγνοήσαντας Θεόν καί ὅτι μή πᾶσα ἀληθῆς ἐστίν ἡ ἐκ φιλοσοφίας γνῶσις. Ἀλλά θῶμεν εἶναι πᾶσαν ἀληθῆ καί προθῶμεν τούς δι' αὐτῆς τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως ἐπιγνόντας τόν Θεόν. Ἡ γοῦν διά τούτων θεωρία καί ἐπίγνωσις φυσικός καλεῖται νόμος· διό καί πρό τῶν πατριαρχῶν καί προφητῶν καί τοῦ γραπτοῦ νόμου τό γένος τῶν ἀνθρώπων ἐνεκαλεῖτο καί ἐπέστρεφε πρός τόν Θεόν καί ὑπεδείκνυ τόν (σελ. 496) δημιουργόν τοῖς μή καί τῆς κατά φύσιν γνώσεως κατά τούς Ἑλλήνων σοφούς ἐξεστηκόσι. Τίς γάρ νοῦν

ἔχων καί ἰδὼν ἐμφανεῖς μὲν οὐσιῶν διαφορὰν τοσαύτας, ἀφανῶν τε δυνάμεων ἐναντιότητος καί ἀντιρρόπους κινήσεως ὀρμάς, ἔτι δὲ στάσιν τρόπον ἕτερον ἀντίρροπον, διαδοχὰς τε ἐνεκλείπτους ἐξ ἐναντιοπαθείας καί φιλίαν ἀσύγχυτον ἐξ ἀσυμβάτου νείκους, συνοχὰς τε τῶν διακεκριμένων καί ἀσυμμιξίας τῶν ἠνωμένων, νῶν, ψυχῶν, σωμάτων, τὴν διὰ τοσοῦτων ἁρμονίαν, τὰς μονίμους σχέσεις τε καί θέσεις, τὰς οὐσιώδεις ἕξεις τε καί τάξεις, τὸ ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς, τίς τὰ τοιαῦτα πάντα ἐπὶ νοῦν λαβῶν τὸν ἐν ἑαυτῷ ἕκαστον καλῶς ἰδρῦσαντα καί πρὸς ἄλληλα θαυμασίως ἁρμοσάμενον οὐκ ἐννοήσειεν, ὡς ἀπ' εἰκότος καί αἰτιατοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν; Τίς δ' οὕτω γνούς Θεόν ἐν τι τῶν αἰτιατῶν ἢ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμένων ἠγήσεται αὐτόν; Ὡστε καί τὴν ἐξ ἀποφάσεως θεογνωσίαν ἕξει. Ἐπέστρεφε τοίνυν ἢ τῶν κτισμάτων γνῶσις πρὸς θεογνωσίαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸ νόμου τε καί προφητῶν, καί νῦν αὐθις ἐπιστρέφει, καί σχεδὸν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι μὴ τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσπίσμασιν εἴκουσι, δι' αὐτῆς μόνης, οὐχ ἕτερον ἀρτίως ἔχουσι Θεόν, ὅτι μὴ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός.

Οὗτοι τοίνυν ἐκ μόνης τῆς τῶν κτιστῶν γνώσεως γινώσκουσι Θεόν, οἱ μὴ διὰ νόμου νόμῳ ἀποθανόντες, ἵνα τὴν ἐν Χριστῷ ζήσωσι ζωὴν, μᾶλλον δὲ οἱ νόμου Θεοῦ μηδέποτε μηδένα προσέμενοι. Σὺ δὲ νῦν ἡμᾶς, ἠνίκα ὁ Θεὸς ἐφανερῶθη ἐν σαρκί, ἐπιστεύθη ἐν ἔθνεσιν, ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ καί ὁ τῆς χάριτος νόμος ἀνεκαλύφθη τοῖς πέρασιν, ἠνίκα «τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν», ἠνίκα διδακτοὶ Θεοῦ ἐγενόμεθα καί τοῦ παρακλήτου παιδεύματα, κατὰ τὴν σωτήριον ἐπαγγελίαν («ἐκεῖνος» γάρ, φησί, «διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν», ὡς μηδέπω δήπου ἐγνωσμένην), ἠνίκα νοῦν ἔχομεν Χριστοῦ καί (σελ. 498) ὀφθαλμοῦς πνευματικῶν, πάλιν εἰς τοῦπίσω στρέφεις ὑπὸ διδασκάλου τοῖς τοῦ κόσμου ζῆν στοιχείοις, ἄνθρωπε; Τί λέγεις; «Καινὸν οὐρανὸν καί καινὴν γῆν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν», καί οὐκ ἐκ ἐκείνου τὸν Θεόν ὑπερκοσμίως νοήσομεν τε καί δοξάσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου μόνου καί ἀλλοιωτοῦ ἐπιγνωσόμεθα αὐτόν; Οὐκ ἀλλοιωτοῦ δὲ μόνον ἀλλὰ καί φθαρτοῦ. Καί γάρ καινὸν εἰπὼν ἐκεῖνον, παλαιὸν τοῦτον ἔδειξε· πᾶν δὲ τὸ παλαιούμενον καί γηράσκον εἰς ἀφανισμόν.

Ἀλλὰ πόθεν τὸν καινὸν τοῦτον ἐδιδάχθημεν κόσμον καί τὴν μὴ παλαιουμένην ζωὴν; Ἄρ' ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἢ παρὰ τοῦ «ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»; Οὐχ εἰς ἡμῶν καί καθηγητῆς, ὁ Χριστός; Ποῦ τοίνυν τῶν αὐτοῦ λόγων περὶ τῆς τοῦ φθειρομένου κόσμου φύσεως ἐδιδάχθημεν; Οὐ αὐτός ἐνετείλατο μὴ καλεῖν καθηγητὴν ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἡμεῖς Ἑλλησι καί Αἰγυπτίοις ὡς σωτήριον τι μαθησόμενοι φοιτήσομεν; Θεὸν αὐχεῖ διδάσκαλον ἢ καθ' ἡμᾶς θεογνωσία· οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτός ὁ Κύριος ἐδίδαξε καί ἔσωσεν ἡμᾶς. Οὐκέτι ἐκ τοῦ εἰκότος γινώσκομεν Θεόν·

τοιαύτη γάρ ἢ ἀπό τῶν κτισμάτων γνῶσις τοῦ Θεοῦ· νῦν δέ «ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, ἣτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν» καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὅτι «ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ ὑπάρχει οὐδεμία», καὶ τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ τέκνα ἐποίησε φῶτος, «καὶ οὐπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα», ὅτι «ἐάν φανερωθῆ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι καὶ ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστίν». Ἔχεις πάλιν ἔφοδον συκοφαντίας· «καθὼς γάρ ἐστὶν ὁψόμεθα αὐτόν». Ἀλλ' ὁ ταῦτα λέγων, τῇ ἐν Σιών τεθείσῃ πέτρα προσεχῶς ἐπωκοδομημένος, ταύτη παραπλήσιός ἐστιν ἐν πᾶσιν· «ὁ πεσὼν οὖν ἐπ' αὐτόν συντριβήσεται, καὶ ἐφ' ὃν ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν».

(σελ. 500) Ἡμεῖς δέ σκεψώμεθα πόθεν ὁ φιλόσοφος κατασκευάζει ὡς ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας ὄρασις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνο πρότερον εἰπόντες, ὡς ἀνώνυμόν τε καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο ἴσμεν, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος. Εἰ γοῦν καὶ ὄρασιν αὐτὸ φαμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὄρασιν αὐτὸ ὑπάρχον ἐπιστάμεθα, καὶ τις ἐθέλη νόησιν αὐτὸ καλεῖν, ὅτι καὶ ὑπὲρ νόησιν ἐστὶν ἐκεῖνο πιστεύων ἢ διὰ τῆς πείρας ἐπιστάμενος, κατὰ τοῦθ' ἡμῖν ὁμολογεῖ. Τὰ γοῦν συντεταγμένως καταφασκόμενά τε καὶ ἀποφασκόμενα νοήματά τε καὶ ὄραματα αὐτῷ παρείσθω πάνθ' ὡς μάταια καὶ μηδέν ὄντα πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν προκείμενον λόγον. Ὅτι δέ ἐστὶν ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἐκεῖνος μὲν οὐκ ἐνόησεν οὐδέ ἐπίστευσεν, ἡμεῖς δέ καὶ μὴ νοοῦντι συνέγνωμεν ἂν, ἐπειδὴ τό ὑπὲρ νοῦν νοεῖν οὐκ ἔνι φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς καὶ ταῖς κατ' αὐτὴν μελέταις, καὶ μὴ πάντῃ πιστεύοντα παρεδεξάμεθ' ἂν, χρῆν εἰδότες κατὰ τὸν ἀπόστολον «τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθαι». Τό δέ καὶ τοὺς πιστεύοντας περιτρέπειν ἐγχειρεῖν καὶ συγγράμμασιν ἐναγωνίως χρῆσθαι κατ' αὐτῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας καὶ παντὶ τρόπῳ σκανδαλίζειν σπεύδειν οὐ τοὺς μικροὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς προήκοντας ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ, τοῦτο δέ τίς ἂν ἐνέγκοι σιωπῇ τῆς ἀληθείας θεραπευτῆς εἶναι προαιρούμενος; Ἐκεῖνος μὲν οὖν ὡς ἔστιν ὄρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πᾶσαν ὄρασιν καὶ νόησιν, ὑπερώμενός τε οὔσα καὶ ἀποδεούσας ἑαυτῆς κεκτημένη τὰς ἐπωνυμίας οὐκ ἐνόησεν, οὐδέ ἐπίστευσε, καὶ ὁ δέ ὑπὲρ νοῦν λέγειν τοὺς θεολόγους οἶεται, τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν, οὐδέ τοῦτ' εἶναι ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτός ὁμολογεῖ. «Τὰ γὰρ ἐγνωσμένα», φησὶν, «ἀποφάσκουσιν, οὐ τὰ μὴ ἐγνωσμένα»· καὶ ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐν τῇ θεολογίᾳ ταύτῃ τὰ ἀπεφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ὡστ' οὐδ' αὕτη ἡ θεολογία τὰς νοεράς ἐνεργείας ὑπερβέβηκε.

Περὶ δέ τῆς ὑπὲρ νοῦν ὀράσεως τοῦτ' ἂν εἴπομεν, ὡς, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ὁ ἡμέτερος νοῦς ὑπεραναβαίνειν ἑαυτόν, (σελ. 502) οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ τὰς νοεράς ἐνεργείας ὄρασις καὶ νόησις· ἐπεὶ δέ καὶ ταύτην ἔχει τὴν δύναμιν καὶ κατὰ ταύτην μόνην κυρίως ἐνοῦται τῷ Θεῷ, δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς προϊοῦσαν εἰς ἐνέργειαν, ἔστιν ἄρα ὑπὲρ τὰς νοεράς πάσας ἐνεργείας ὄρασις, ἣν ὄρασιν ὑπὲρ νόησιν φαμεν· ὁ τοίνυν οὐ μᾶλλον ἐστὶν ἀνοησία ἢ νόησις, πῶς μόνον ἔσται τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δ' ἀντιδιαιεθήσεται τοῖς εἶδεσιν αὐτῆς; Οὐδέ γάρ τὴν οὐσίαν διεϊλέ

ποτέ τις τῶν σοφῶν εἰς σῶμα καί ἀσώματον καί ὑπερούσιον, οὐδέ τήν αἴσθησιν εἰς τε τάς πέντε αἰσθήσεις καί τό ὑπέρ αἴσθησιν· τό γάρ ὑπέρ τήν οὐσίαν, πῶς ἂν εἴη ὑπό τήν οὐσίαν καί ὑπ' αἴσθησιν τό ὑπέρ αἴσθησιν; Οὕτως ἄρα οὐδέ τό ὑπέρ τήν γνῶσιν, γνώσεως εἶδος. Ὅτι δέ ἔχει δύναμιν ὑπερβαίνειν ἑαυτόν ὁ νοῦς καί δι' αὐτῆς τοῖς ἑαυτοῦ κρείττοσιν ἐνοῦσθαι καί ὁ μέγας Διονύσιος ἀριδηλότατά φησι, καί οὐχ ἀπλῶς τοῦτο λέγει, ἀλλά καί τήν τοιαύτην εἶδησιν χριστιανοῖς τῶν ἀναγκαιοτάτων εἶναι προσημαίνειν· «δέον» γάρ, φησίν, «εἰδέναι τόν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τήν μέν ἔχειν δύναμιν εἰς τό νοεῖν, δι' ἧς τά νοητά βλέπει, τήν δέ ἔνωσιν ὑπεραίρουσαν τήν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρός τά ἐπέκεινα ἑαυτοῦ». Ἡ μέν οὖν ὑπεραίρει τήν τοῦ νοῦ φύσιν, ὑπέρ πάσας ἐστί τάς νοεράς ἐνεργείας καί γνῶσις οὐκ ἔστι καθ' ὑπεροχὴν· ἡ δέ σύνδεσμός ἐστι νοῦ τε καί Θεοῦ, κρείττον ἀσυγκρίτως τῆς συνδούσης τόν νοῦν πρός τά κτιστά δυνάμεως, δηλαδή τῆς γνώσεως.

Ἀλλά πῶς ὁ ἀντιλέγων ἡμῖν κατασκευάζει ὡς οὐκ ἔστιν ὑπέρ πάσας τάς νοεράς ἐνεργείας ὄρασις; «Ἐπειδή», φησί, «τῆς κατά ἀφαίρεσιν θεολογίας ὑψηλότερον οὐδέν». Ἄλλ' ἕτερον, ὧ βέλτιστε, θεωρία θεολογίας, ἐπεὶ μηδέ ταυτόν λέγειν τι περί Θεοῦ καί κεκτῆσθαι καί ὄρᾶν Θεόν. Λόγος μέν (σελ. 504) γάρ καί ἡ κατά ἀπόφασιν θεολογία, θεωρία δέ εἰσι καί ὑπέρ λόγον, καί τοῦτ' ἔδειξεν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τά ἄρρητα. Ἐπεὶ τοίνυν λόγος καί ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία, καί ὑπέρ αὐτήν ἄρα ἐστὶν ἡ ὑπέρ λόγον θεωρία, καί ὑπεραναβαίνουνσι ταύτην οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπέρ λόγον, οὐ λόγῳ, ἔργῳ δέ καί ἀληθείᾳ καί χάριτι Θεοῦ καί τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος, ὃ δίδωσιν ἡμῖν ὄρᾶν «ἅ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καί οὐς οὐκ ἤκουσεν».

Ἄλλ' ἐκεῖνος ταῦτα οὐδέ μετρίως συνιεῖς, τόν μέγαν οἶεται συμμαρτυρεῖν αὐτῷ Διονύσιον λέγοντα, «ἐν τῷ θείῳ γνώφῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεόν γνῶναι καί ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὄρᾶν μηδέ γινώσκειν, ἀληθῶς ἐν τῷ ὑπέρ ὄρασιν καί γνῶσιν γινόμενος»· καί ἀλλαχοῦ, «μόνοις ὑπάρχει εἰσδύεσθαι εἰς τόν γνώφον, οὐ ὄντως ἐστὶν ὁ πάντων ἐπέκεινα, τοῖς πάντα καί τά καθαρὰ καί πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν καί πάντα τά θεῖα φῶτα ὑπερβαῖσιν». «Εἰσέρχεται δέ τις», φησίν ὁ φιλόσοφος, «εἰς τοῦτον τόν γνώφον διὰ τῆς τῶν πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως, καί τοῦτό ἐστιν ἡ τελεωτάτη θεωρία, ὁ γνώφος οὗτος, ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία μόνη, καί τοῦ μηδέν γινώσκειν οὐδέν ἐστὶν ἐπέκεινα, ὥστε καί τό θεῖον φῶς ἐκεῖνο, ὃ τί ποτέ ἐστὶν, ὃ λέγεται ὑμεῖς, ἀπολιπεῖν δεῖ, ἵνα πρός τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν τε καί θεωρίαν ἀναδράμητε». Ἀλλά μὴν φῶς ἡμεῖς τῆς χάριτος ἐκεῖνο λέγομεν, ὃ φησιν αὐτός ὁ μέγας Διονύσιος πάντοτε αἰωνίως καί ἀδιαλείπτως περιαστράπτειν τοὺς ἀγίους ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ διαγωγῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, «ὡς καί τοὺς μαθητάς ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τίς ἂν οὖν γένοιτο μηχανή τοῦ αἰδῖως περιλάμποντος καί ἀνεκλείπτως ὀρωμένου τότε (καί ταῦτ' οὐ μόνον αἰσθητῶς ἀλλά καί νοερώς, μᾶλλον δέ

καί ὑπέρ ταῦτα πνευματικῶς καί θεϊκῶς, ὡς πολλάκις (σελ. 506) καί διά πολλῶν ἐδείξαμεν), τίς οὖν μηχανή, τίς δ' ὄνησις ἀπολελύσθαι, τοῦ κρείττον ἢ καθ' ἡμᾶς τοῖς νοῦ κρείττοσιν ἐνοῦντος αἰωνίως καί διδόντος τά ὑπέρ ὑμᾶς ὄρα; Ὡς γάρ ὁ νοῦς ἀφράστως τῇ αἰσθήσει συνημένος ὄρα τά αἰσθητά καί ὡς ἡ αἴσθησις συμβολικῶς καί αἰσθητῶς προτίθεται τά νοητά διά τῆς πρὸς τόν νοῦν συναφείας, ἐν καταλήψει γενομένη τούτων, οὕτω καί τῷ Πνεύματι ταῦτ' ἄμφω συνημμένα τό ἀόρατον φῶς πνευματικῶς θεάσσονται, μᾶλλον δέ συνδιαιώνισουσι θεώμενα. Τίς οὖν μηχανή τοῦ ἀϊδίως οὕτω περιουγάζοντος τόθ' ἡμᾶς φωτός ἀφείσθαι, ἵνα τῆς σοί νομιζομένης τελεωτάτης θεωρίας ἀπολαύσωμεν; Εἰ δέ νῦν μὲν ἀφιέναι τοῦτο τό φῶς καί ὑπερβαίνειν δυνάμεθα, τότε δ' οὐ, κρείττων ἄρ' ἡμῖν ὁ παρῶν αἰὼν τοῦ μέλλοντος καί εἰκότως ἐπτόηται περὶ αὐτόν οἱ τῷ αἰωνίῳ πολεμοῦντες καί ἀληθινῷ φωτί.

Ἄρ' οὖν Διονύσιος ὁ μέγας τούτοις συμφωνεῖ; Καί πῶς ἄρ' ὁ τό φῶς τοῦτο ἐξυμνήσας πάντων μάλιστα; Τοῦτο μὲν οὖν καί προαπεδείξαμεν διά πλειόνων ἐν τοῖς Περί φωτός καί φωτισμοῦ θείου προεξηγηνηγμένους λόγοις, ὡς ὁ γε μάλιστα πάντων ἀντικείμενος τοῖς τῷ μεγάλῳ φωτί ἀντικείμενοις, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξ Ἄρειου Πάγου τῆς οἰκουμένης φανότατος φωστήρ. Ἀλλά καί νῦν ἀναλαβόντες ἴδωμεν τάκείνου ὑπ' αὐτῶν προβεβλημένα ρήματα. Δωροθέῳ τοίνυν οὗτος ἐπιστέλλων λειτουργῷ, «ὁ θεῖος», φησί, «γνόφος ἐστὶ τό ἀπρόσιτον φῶς δι' ὑπερβολὴν ὑπερουσίου φωτοχυσίας· ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καί ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὄρα μὴδὲ γινώσκειν ἐν τῷ ὑπέρ ὄρασιν καί γνῶσιν γινόμενος, τοῦτο αὐτό γινώσκων, ὅτι μετὰ πάντα ἐστὶ τά αἰσθητά καί νοητά». Ἐνταῦθα τοίνυν τό αὐτό καί γνόφον λέγει καί φῶς, καί ὄρα καί μὴ ὄρα, καί γινώσκειν καί μὴ γινώσκειν. Πῶς οὖν καί σκότος τοῦτο τό φῶς; «Δι' ὑπερβολὴν», (σελ. 508) φησί, «φωτοχυσίας», ὥστε φῶς μὲν κυρίως, σκότος δέ καθ' ὑπεροχὴν, ὡς ἀόρατον τοῖς δι' αἰσθήσεως ἢ νοῦ ἐνεργειῶν προσιέναι καί ὄρα ἐπιχειροῦσιν.

Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτῷ τῷ ἀπροσίτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καί ἰδεῖν ἀξιούμενος, τίς ἐστὶν οὗτος ὁ τοῦ τοιοῦτου ἀξιούμενος, προσελθεῖν τῷ ἀπροσίτῳ καί ἰδεῖν τόν ἀόρατον; Ἄρα πᾶς θεοσεβής; Ἀλλά Μωσέως μόνου καί τῶν κατ' αὐτόν τό γενέσθαι ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ, ἢ δέ δι' ἀποφάσεως θεολογία παντός ἐστὶ θεοσεβοῦς· νῦν δέ μετὰ τὴν δεσποτικὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν, καί παντός ἀνθρώπου, ὡς προαποδέδεικται. Ἄλλο ἄρα τό κυρίως τοῦτο φῶς καί ὁ θεῖος αὐτός γνόφος καί ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας· ἔστω δ' ὅμως ὅποσον ὁ Μωϋσῆς ὑπερέχει κατὰ τὴν θεοπτίαν τῶν πολλῶν. Ἄλλ' ὁ ἐν τῷ φωτί τούτῳ γεγονός ὄρα, καί οὐχ ὄρα. Πῶς ὄρων οὐχ ὄρα; Ὅτι, φησὶν, ὑπέρ ὄρασιν ὄρα, ὥστε κυρίως μὲν γινώσκει καί ὄρα, οὐχ ὄρα δέ ὑπεροχικῶς, μηδεμιᾶ ἐνεργείᾳ νοῦ τε καί αἰσθήσεως ὄρων, αὐτῷ τῷ μὴ ὄρα μὴδὲ γινώσκειν, τουτέστι τῷ ὑπερβῆναι τόν τοιοῦτον πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν, ἐν τῷ ὑπέρ ὄρασιν καί γνῶσιν γινόμενος, δηλονότι κρείττονως ἢ καθ' ἡμᾶς καί ὄρων καί

ἐνεργῶν, ὡς κρεῖττον ἢ κατ' ἄνθρωπον γενόμενος καὶ Θεὸς ἤδη κατὰ χάριν ὧν καὶ Θεῶ ὑπάρχων ἠνωμένος καὶ διὰ Θεοῦ Θεὸν ὄρῶν.

Οἱ τοίνυν τὴν κατὰ ἀποφασιν μόνην θεωρίαν πρεσβεύοντες καὶ περαιτέρω ταύτης μηδεμίαν ἐνέργειαν ἢ ὄρασιν δοξάζοντες, καὶ ταύτην μὲν ὑπὸ τὴν καθόλου γνῶσιν εἶναι λέγοντες, τῆς δὲ γνώσεως μηδεμίαν ὑψηλοτέραν θεωρίαν, τοὺς κατ' αὐτούς τῆς κατὰ ἀπόφασιν τελεωτάτης ταύτης ἐφικνουμένους θεωρίας κυρίως μὴ ὄρᾶν μηδὲ γινώσκειν εἰκόσιν οἰόμενοι καὶ στέρησιν ἔχοντας γνώσεώς τε καὶ ὄρασεως. Οὐκοῦν ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν ὄντως ἀγνωσίαν, ταύτην δὲ κατὰ στέρησιν, κρεῖττον πάσης γνώσεως (σελ. 510) ἀποφαινόμενοι καὶ σεμνυνόμενοι τῷ κατ' ἔλλειψιν ἀγνώστως ἔχειν. Οὕτως οἱ τῷ μεγίστῳ μὴ πιστεύοντες φωτὶ καὶ τοῦ φωτός τῆς γνώσεως ἐκπίπτουσι. Καὶ μὴν, εἰ ταυτόν ἢ τε κατὰ ἀπόφασιν θεωρία καὶ ὁ θεῖος γνόφος, αὕτη δὲ ἡ θεωρία στέρησιν κυρίως παρέχει τοῦ ὄρᾶν, κατὰ τοὺς λέγοντας ὡς οὐκ ἔστι περαιτέρω θεία θέα, οὐκοῦν καὶ ὁ θεῖος γνόφος οὗτος κυρίως ἐστὶ καὶ κατὰ στέρησιν σκότος καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους ἄφρονας ἀποτελεῖ καὶ ποιεῖ γε τοιούτους ὡς ἀληθῶς τοὺς περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα ἀποφαινομένους, οἳ πρὶν ἀποτάξασθαι τῇ αἰγυπτία καὶ ψευδωνύμῳ καὶ ἀγόνῳ μητρὶ, ἢν καλῶς λέγουσιν οἱ πατέρες τὴν ἔξω νοεῖσθαι παίδευσιν, πρὶν καθαρῶς γνῶναι ὡς δύο πολεμίων μεταξύ βιοτεύομεν καὶ προσθέσθαι τοῖς κρείττοσι, πρὶν δι' αὐτῶν ἐπιθέσθαι τοῖς πονηροῖς καὶ τοὺς μὲν τρέψασθαι καὶ φονεῦσαι καὶ κατορύξαι, τοὺς δὲ φυγεῖν (ὅσα δηλονότι τῶν πονηρῶν παθῶν φυσικὴν ἔχοντα πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα, τῶν αἰτίων καὶ συνεργούντων παρόντων, ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατέστερα γίνεται), πρὶν τὴν πονηρὰν χρῆσιν ἐξελέγξαι τῶν ἀδίκως ἀπὸ τῶν φρεάτων τῆς κτίσεως τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἀρουμένων, δηλαδή τῶν καθ' Ἑλληνας σοφῶν, πρὶν συνοικῆσαι τοῖς εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους ἄγουσι καὶ μὴ διαφωνοῦσι καὶ ἀντιφωνοῦσιν ἀλλήλοις, τοῖς τὰ θεῖα δηληνότι σοφοῖς, πρὶν δι' ἀναχωρήσεως καὶ ἡσυχίας ἐπιστῆσαι τῶν οἰκείων προβάτων, ταυτόν δ' εἰπεῖν νοημάτων, πρὶν ἀναδραμεῖν εἰς τό ὄρος, τὴν ἀκρότητα τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς, πρὶν πόρρωθεν ἐνατενίσαι τῷ καινῷ φωτὶ, πρὶν προσεγγίσει, πρὶν ἀκοῦσαι καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν ὑπολύσασθαι, ὡς οὐκ ἐξόν ψαύειν τῆς ἀγίας γῆς, τῶν νεκρῶν καὶ μὴ ὄντως ὄντων μεσιτευόντων, πρὶν ἀλλοιωθῆναι τὴν δεξιάν ἐγκόλπιον γενομένην, τουτέστι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καταδύντα, πρὶν διὰ τῆς πάντα δυναμένης βακτηρίας, δηλαδή τῆς πίστεως, τό τοῦ τυράννου κράτος (σελ. 512) καθελεῖν κατὰ κράτος καὶ τὴν ἀλμυρὰν τοῦ βίου θάλασσαν ποσὶν ἀβρόχοις ἐμπεριπατῆσαι, πρὶν τὴν πικρανθεῖσαν καὶ σκληρυνθεῖσαν φύσιν ἡμῶν πηγὴν ὑπερφυοῦς εὐφροσύνης δι' εὐχῆς καὶ θεαρέστου πράξεως ἀποτελέσει, πρὶν τῆς ἄνωθεν ἐπιρροεύσεως γεύσασθαι τροφῆς καὶ τοὺς ἀντιπάλους οὐκέτι φεύγειν ἀλλὰ καταδιώκειν ἅπαντας προθυμῆσθαι τε καὶ δύνασθαι, πρὶν διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἀπάντων παρασκευῆς τελείως σαββατίσαι τὴν τῶν κακῶν ἀπραξίαν καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰς πολυφώνους

σάλπιγγας καὶ ἰδεῖν καὶ παραλλάξει τὰ πολύχυτα φῶτα (ταῦτα δὲ ἐστὶν ἢ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ ἔξαγγελλομένη δόξα τοῦ Θεοῦ, ἔστω δὲ καὶ τό διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ πάντα τὰ διεξοδικὰ τῶν θείων παιδεύματα), πρὶν προκατορθῶσαι τοσαῦτα καὶ μετὰ τῶν ἐκκρίτων καθιερωμένων τῷ Θεῷ πρὸς τὴν τῶν θείων ἀναβάσεων ἀκρότητα φθάσαι καὶ τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ ἰδεῖν, εἶτα καὶ αὐτῶ τῷ Θεῷ ἀπερινοήτως ἐνωθῆναι, τούτων πάντων ἀπολελυμένοι, τολμῶσι λέγειν ὡς εἰς τὸν ὑπέρφωτον εἰσδύνουσι γνόφον διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην ἐν τοῖς προτέροις Περί φωτός λόγοις ἰκανῶς ἐξητακότες, εἰκόνα μὲν ἐδείξαμεν τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῦν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἐκείνην οὔσαν. Διὸ καὶ πάντες μὲν οἱ πιστοὶ παραδέξασθαι καταξιοθέντες τὸ μυστήριον, ὑμνεῖν δι' ἀποφάσεως δύνανται Θεόν, οὐ μέντοι καὶ ἐνοῦσθαι καὶ ὄραν διὰ φωτός αὐτόν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν πληρώσεως τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξονται.

«Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα δεῖν ἀπολιπεῖν», φησί, «κατὰ τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιον εἰς τὸν μυστικόν εἰσδύοντας γνόφον· οὐκοῦν καὶ αὐτὸ τό θεῖον φῶς, εἶγε καὶ ὅπως τί ποτέ ἐστὶν ἃ ὑμεῖς πρεσβεύετε, χρῆν ἀφεῖναι κάτω, (σελ. 514) κἀντεῦθεν δέικνυται ὡς τό μηδαμῆ μηδὲν ὄραν, τοῦτ' ἐστὶν ὁ μυστικός ἐκείνος γνόφος». Τί φατε καὶ οὕτω πολλοῖς ἐναρίθμιον τίθεσθε τό φῶς ἐκεῖνο τό συνδιαιώνίζον τοῖς ἀγίοις, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, τὴν ἀναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; Οὕτω γάρ τουτί τό φῶς αὐτός ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ αὐτό λάμψας ἐπωνόμασε. Τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος οὗτος; Οὐκ ἐν τῇ Μυστικῇ θεολογίᾳ φανερώς φησιν, ὡς ἡ ἀγαθὴ πάντων αἰτία, πάντων μὲν ὑπερουσίως ὑπέρκειται, μόνοις δὲ ἀπερικαλύπτως ἐκφαίνεται τοῖς καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθαρά διαβαίνουσιν; Εἰ γοῦν ἐκείνοις ἐκφαίνεται, καὶ ταῦτα ἀπερικαλύπτως, πῶς οὐδαμῶς ἐκφαίνεται; Εἰ δὲ ἡ ἐκφανσις αὕτη ἢ κατὰ ἀπόφασιν ἐστὶ θεολογία καὶ αὕτη μόνη ἢ ἀκαταληψία, καθάπερ ὑμεῖς δισχυρίζεσθε, κατὰ ταύτην δὲ καὶ Ἕλληνες θεολογοῦσιν, ὡς καὶ τοῦθ' ὑμεῖς φατε, οὐκοῦν κἀκεῖνοι πᾶσαν καθαρότητα ὑπερέβησαν καὶ αὐτὸ τό θεῖον φῶς, τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασιν. Φεῦ, ὅτι τῶν μεμωραμένων σοφῶν ἢ γνῶσις οὐ μόνον καταλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἀλλ' οὐχ ὁ Θεοῦ λαλῶν σοφίαν Διονύσιος τοῦτ' ἂν ποτε φαίη· τὰ γὰρ θεῖα φῶτα καὶ τοὺς οὐρανίους ἤχους καὶ τὰς πασῶν ἀγίων ἀκρότητας, ἃ δεῖν ἀπολιμπάνειν ἐφεξῆς εὐθύς ἐκεῖ κατέλεξε, τὰς πρὸ τῆς ὑπώρειας ἐν Χωρηῆβ τοῦ Μωσέως καθάρσεις, τοὺς μετὰ τὴν ὑπώρειαν ἀπαντήσαντας ἤχους καὶ τὰ προφανέντα τῶν φώτων θεάματα, τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀφορισμόν, τὴν μετὰ ταῦτα πάντα οὐχ ὄρασιν Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἔστη τοῦτο σημαίνοντος, ὅτι πᾶν ὁ αἰσθήσεως ἐνεργεία ἢ νοός ὄραται, ὑποθετικοὶ τινές εἰσι λόγοι τῶν ὑποβεβλημένων τῷ πάντα ὑπερέχοντι, δι' ὧν ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν οὐκ

αὐτός μόνον, ἀλλά καί ἡ παρουσία αὐτοῦ δείκνυται ὥστε (σελ. 516) ἡ τοῦ τόπου ἐκείνη θεά καί τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ὑπερβέβηκεν, ἡ τοῦτο ἔδειξεν αὐτό. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τῆς τοῦ τόπου τούτου θεάς ἡ τοῦ Μωϋσέως ἦν ἀνάβασις, καλῶς ἂν ἴσως ἀπό τῶν τοιούτων μηδεμίαν θεωρίαν εἶναι μετά τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ἐδογματίζον. Ἐπεὶ δέ καί τῆς θεάς τοῦ τόπου τούτου ἀπολύεται καί τότε εἰς τόν γνόφον εἰσδύνει τόν ὄντως μυστικόν ἐν τῇ πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας ὑπεροχικῶς ἀποθέσει, «τῷ ἀγνώστῳ κατά τό κρείττον ἐνούμενος καί ὀρῶν καί γινώσκων τοῦτον ὑπέρ νοῦν», πῶς μόνον ἐν τῇ κατά ἀπόφασιν θεολογίᾳ τε καί θεωρίᾳ περικλείσομεν τήν ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ θεάν; Ταύτην γάρ καί πρό τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τόν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τοῦ τόπου ὁ Μωϋσῆς ἐθεάσατο ὥστ' ἄλλο τί ἐστι σαφῶς ἢ ἐν τῷ γνόφῳ ἕνωσις καί θεά, τῆς τοιαύτης θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερον.

Καί τί δεῖ λόγοις ἔτι διδάσκειν καί μή πράγματι δεικνύναι τήν ἀσφαλῆ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀλήθειαν; Ἄρα γάρ ὁ Μωϋσῆς, πάντων ἀπολυθεῖς τῶν τε ὀρωμένων καί τῶν ὀρώντων πραγμάτων τε καί νοημάτων καί τήν θεάν ὑπερβάς τοῦ τόπου καί εἰς τόν γνόφον εἰσελθών, ἐν αὐτῷ ἑώρακεν οὐδέν; Ἀλλά μήν ἐκεῖ εἶδε τήν ἄυλον σκηνήν, «ἦν δι' ὑλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω ὑπέδειξεν» αὕτη δ' ἂν εἴη, κατά τούς τῶν ἁγίων λόγους, Χριστός ἡ Θεοῦ δύναμις καί Θεοῦ ἀνθυπόστατος σοφία, ἄυλος ἐν οὔσα καί ἄκτιστος τῇ ἑαυτῆς φύσει, προδεικνύσα δέ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι δέξεται ποτε κατασκευήν καί εἰς σχῆμα ἤξει καί οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καί ἀσχημάτιστος λόγος, ἡ πάντα ὑπερέχουσα καί προέχουσα καί περιέχουσα σκηνή, ἐν ἣ ἔκτισται καί συνέστηκεν ὅσα τε ὀρατά καί ὅσα ἀόρατα, καί σῶμα λαβών θέσει τοῦτο ὑπέρ ἡμῶν, ἀρχιερεὺς μὲν ὢν αὐτός προαιώνιος, ὕστερον δέ καί ὡς ἱερεῖῳ ἑαυτῷ χρώμενος ὑπέρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονώς ὁ Μωϋσῆς, οὐ τήν ἄυλον σκηνήν εἶδε μόνον καί δι' ὕλης ὑπέγραψεν, ἀλλά καί αὐτήν τήν τῆς θεαρχίας (σελ. 518) ἱεραρχίαν καί τὰ κατά τήν νομικὴν ἱερωσύνην ὑλικῶς καί ποικίλως διεζωγράφησε. Σύμβολα μὲν οὖν αἰσθητά ἢ τε σκηνή καί τὰ κατά τήν σκηνήν πάντα, ἱερωσύνη τε καί τὰ καθ' ἱερωσύνην παραπετάσματα τῶν ἐν τῷ γνόφῳ Μωσέως ὑπῆρχε θεαμάτων. Ἐκεῖνα δέ αὐτὰ τὰ θεάματα σύμβολα οὐκ ἦν· τοῖς γάρ καί τὰ ἐναγῆ πάντα καί τὰ καθαρὰ διαβαίνουσι καί εἰς τόν μυστικόν εἰσδύνουσι γνόφον ἀπερικαλύπτως ἐκεῖνα ἐκφαίνεται. Πῶς δ' ἂν εἴη σύμβολα τὰ γυμνά παντός περικαλύμματος ἐκφαινόμενα; Διό καί ὁ τῆς Μυστικῆς θεολογίας ὑποφήτης εὐχόμενος, ἀρχόμενος, «τριάς ὑπερούσιε», φησίν, «ἴθυνον ἡμᾶς ἐπὶ τήν τῶν μυστικῶν ἀκροτάτην κορυφήν, ἔνθα τὰ ἀπλᾶ καί ἀπόλυτα καί ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατά τόν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται γνόφον». Ἐτ' οὖν ἔχει τις εἰπεῖν ὡς οὐδέν ὀρᾶται ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ καί μετά τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ὑψηλότερον θέαμα οὐδέν; ἢ τοῦτο γοῦν ὅτι συμβολικά πάντα τὰ τῶν ἁγίων θεάματα; καί συμβολικά τοιαῦτα, ὡς φαίνεσθαι μὲν ποτε, εἶναι δ' οὐδέποτε; Μωϋσῆς γάρ εἶδεν ἅ

εἶδεν «ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξί», κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων», ὥστε ἀνειδέα ἦν τὰ θεάματα ἐκεῖνα. Πῶς οὖν συμβολικά; Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γνόφῳ ἐωρᾶτο πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ γνόφῳ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα. Τί δὲ τῶν κυρίως συμβόλων, τῶν μεριστῶν καὶ αἰσθητῶν, οὐ τρεπτόν, οὐ σύνθετον, οὐ τοῖς οὖσι συνημμένον δηλονότι τοῖς κτιστοῖς;

Ἐπεὶ δ' ἐώρα, ὄρατὰ ἦσαν τὰ προκείμενα ἢ οὖν φῶς, ἐν φωτὶ ἄλλῳ ὑπῆρχον ὄρατὰ ἄλλὰ ἀπλὰ πάντα τὰ ἐκεῖ φῶς ἄρα πάντ' ἐκεῖνα. Ἐπεὶ δ' ἑαυτὸν ὑπεραναβάς καὶ ἐν τῷ γνόφῳ γενόμενος ἐώρα, οὔτε κατ' αἴσθησιν ἐώρα οὔτε κατὰ νοῦν· αὐτοπτικὸν ἄρα ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τοὺς μὲν μὴ ἀνομμάτους γενομένους νόας ὑπεροχικῶς ἀποκρύπτεται (πῶς γὰρ τὸ αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον δι' ἐνεργείας νοῦ (σελ. 520) ὄραθείη οἴασοῦν;), ὅταν δ' ὑπεραναβάς πᾶσαν νοεράν ἐνέργειαν ὁ νοῦς ἀνόμματος ὑπεροχικῶς τελέσῃ, πληροῦται τῆς ὑπερκάλου ταύτης ἀγλαΐας, ἐν Θεῷ χάριτι γενόμενος καὶ διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ τὸ αὐτοπτικὸν φῶς ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὄρων. Τί οὖν; Οὐκέτι λοιπὸν κρυφίον τὸ θεῖον εἶποι τις ἄν; Καὶ πῶς, ὅ γε οὐκ ἐξίσταται τῆς κρυφιότητος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδίδωσι, κρύπτον αὐτοὺς ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον; Οὐ γὰρ ἔτι Μωσῆς ἐωρᾶτο τότε μόνος ἐν αὐτῷ γενόμενος, κατὰ τὸ γεγραμμένον· τὸ δ' ἔτι μεῖζον, ὅτι καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ ὑπεραναβιάσας καὶ ἀπολύσας ἀπορρήτως ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν θεὸς αἰσθητικὴν καὶ νοεράν ἐνέργειαν, κρυφίον αὐτὸν ἑαυτῷ, ὡ τοῦ θαύματος, ἐποίησεν, ὡς καὶ τὸν θεῖον Παῦλον, ὥσθ' ὄρωντας, αὐτοὺς μὴ εἰδέναι ἀλλὰ διαπορεῖν, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ ὄρων· τὸ δ' αὖθις ἔτι πᾶσαν παράδοξον ὑπερβολὴν ὑπερβολὴν καθ' ὑπεροχὴν ἐκβαῖνον, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀπορρήτῳ καὶ ὑπερφυεῖ ἐκφάνσει κρυφίος ἐκεῖνος μένει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπολυθεῖσι καὶ κρυβεῖσιν, οὐ τοὺς ἄλλους πάντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς. Τεκμήριον δὲ τῆς ὑπεραγνώστου ταύτης κρυφιότητος, ἢ τοῦ Μωσέως ἐπὶ τὴν τρανοτέραν θεάν ἔφεσις τε καὶ αἴτησις καὶ ἀνάβασις, ἀλλὰ καὶ ἢ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀγίων ἐν ἀπείρῳ αἰῶνι διηνεκῆς ἐπὶ τὰ φανότερα τῶν θεαμάτων προκοπή, ὥστε καὶ ὄρωντες αὐτῇ τῇ ὄρασει ὑπὲρ ὄρασιν γινώσκουσι τὸ φῶς ἐκεῖνο, πόσῳ μᾶλλον τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον Θεόν. Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς γὰρ ὁ ἡμέτερος, τῷ ἡλιακῷ ἐνατενίσας δίσκῳ, ὄρων αὐτόν, ὑπὲρ ὄρασιν γινώσκει.

Καὶ μηδεὶς πάλιν τῷ μὴ πάντῃ καταλλήλῳ τοῦ παραδείγματος ἐπιφυσέσθω· τοῦτο δ' ἐνοεῖται μόνον, ὅτι τοῖς ἐν ἀποκαλύψει τὸ θεῖον θεωμένοις φῶς τὸ ὑπερβάλλον τῆς κρυφιότητος τῆς θείας μηδὲν ἦττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον καὶ (σελ. 522) καὶ διαφερόντως μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἐπιγινώσκεται, τοῖς διὰ συμβόλων ἢ τῶν ἀπὸ τούτων νοημάτων ἢ δι' ἀποφάσεως ἐπιχειροῦσι τὸ ἀκατάληπτον συνορᾶν τῆς θείας φύσεως, ὅτι ἀκατάληπτον. Οἶδε γὰρ καὶ ὁ τυφλός, ἀκούσας καὶ πιστεύσας, ὅτι ἢ παιδρότης τοῦ ἡλίου τὴν συμμετρίαν ὑπερβαίνει τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ ὄρων· καὶ τοῦ ἡλίου δ' ὄντος ὑπὸ γῆν, νοητῶς ἔχομεν ὄραν

αὐτόν, οὐ μόνον οἱ δ' ὑγιουῶν ὄψεως πεπειραμένοι, ἀλλὰ καὶ ὅστις τῶν πεπηρωμένων μέν, τοῖς δ' ὄρωσι πειθομένων. Καί οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ τὴν ὄψιν ἔχει τὴν λαμπρότητα ὁ τοῦ ἡλίου δίσκος εἰδείη ἂν καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένος· μετέχειν δὲ καὶ ἀπολαύειν τοῦτον τοῦ φωτός ἀμήχανον. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν νοητῶς ὄραν καὶ ὑπὲρ νοῦν αὐτόν δι' ἀποφάσεως γινώσκειν γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς πρὸς βραχὺ πεπειραμένοις τῆς ἐκείνου θεᾶς καὶ τοῖς μήπω διάρασι τό ὑπὲρ νοῦν ἐκείνο τῆς ἐνώσεως ὄμμα πρὸς αὐτόν, πειθομένοις δ' ὅμως τοῖς διάρῳσι, ἀλλ' οὐχ ἐνωσίς ἐστιν αὕτη ἢ ὄρασις· καὶ ὁ μὴ πιστεύων δὲ τοῖς διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως ὄρωσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτός τὸ θεῖον δοξάσειεν ἂν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις μόνως. Ὁ δὲ πᾶσαν τὴν πρὸς τὰ κάτω σχέσιν τῆς οἰκείας ἀφελῶν ψυχῆς καὶ ἐκ πάντων ἀπολυθείς δά τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀπαθείας, καὶ ὑπερβάς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτενοῦς καὶ εἰλικρινοῦ καὶ αὔλου προσευχῆς, κάκει δι' ἐνώσεως ἀγνώστου καθ' ὑπεροχὴν περιλαμφθείς τῷ ἀπροσίτῳ φέγγει, μόνος οὗτος, φῶς γεγονώς καὶ διὰ τοῦ φωτός θεώμενος καὶ φῶς ὄρων ἐν τῇ τοῦ φωτός ἐκείνου θεᾶ τε καὶ ἀπολαύσει, καὶ τό ὑπερφαές καὶ ἀπερινόητον ὄντως γινώσκει τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὑπὲρ τὴν νοητικὴν μόνην δύναμιν τοῦ νοῦ, τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην, δοξάζων τὸν Θεόν – πολλὰ γάρ καὶ τῶν κτιστῶν ὑπὲρ αὐτὴν εἰσιν -, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν ὑπερφυστάτην ἔνωσιν ἐκείνην, (σελ. 524) δι' ἧς μόνως τοῖς τῶν νοητῶν ἐπέκεινα ὁ νοῦς ἐνοῦται «ἐν θειοτέρῳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων».

Ἀλλὰ τούτων μέν ἄλις. Ἐκεῖνο δ' ἐπαναλαβόντες λέγομεν, ὡς τὴν ὑπὲρ θεᾶν ὄρασιν ταύτην, εἴ τις νόησιν ὑπὲρ πᾶσαν νοεράν ἐνέργειαν ἐθέλει καλεῖν, διαφέρεται πρὸς ἡμᾶς οὐδέν. Ὁ μέντοι φιλόσοφος οὗτος, νομίσας ὄρασιν ἡμᾶς τουτί μόνον ἀφωρισμένως, ἀλλ' οὐχί καὶ νόησιν ἀπερινόητον καλεῖν, κατ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς ὀράσεως, ἐμάνη, καὶ μανείς οὐμενοῦν ἐπαινετὴν μανίαν, ἐγκαταλειφθείς περὶ τοὺς λόγους τούτους, κατὰ τῆς προφητικῆς χάριτος ἡμαρτεν ὡς πλεῖστα. Τριῶν δ' ἡμεῖς ἢ τεττάρων ἀμαρτημάτων ἔλεγχου διὰ βραχέων ποιησάμενοι τῶν ἄλλων ἀφεξόμεθα. Δεῖξαι τοίνυν αὐτός ἀγωνιζόμενος ὡς ἢ ὄρασις πολλῶν χείρων τῆς νοήσεως, «πάντα τὰ τοῖς προφήταις δεδειγμένα, χείρους νοήσεως», φησιν «ὀράσεις, ὡς διαπεπλασμένα καὶ διαγεγραμμένα καὶ κατὰ φαντασίαν ἐκπεφασμένα». Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἐκστάσει γενόμενον τῶν προφητῶν οἱ πλείους τὰς πλείους εἶδον τῶν ὀράσεων, οὐδεὶς ὅς ἀμφιγνοεῖ τῶν κατ' αὐτοὺς λογίων καὶ μετρίων ἐπακούσας. Τί οὖν; τὴν ἐπὶ τό χεῖρον ἐκστασιν πάσχοντες Θεὸν ἐώρων οἱ προφήται; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἶποι, μὴ τὴν ἐπὶ τό χεῖρον ἐκστασιν αὐτός παθών; Τί δ' ὅτε τῷ Μωϋσῇ φανῆναι ὁ Θεός αὐτός φησιν «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»; Ἄρα καὶ τότε τὴν χεῖρω ἐκστασιν ἐξέστησεν αὐτόν; Τί δ' ὅτε τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας ἑαυτοῦ ἐξεστηκώς καὶ τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων, ἐώρα τε καὶ ἤκουεν; Ἄρα τὴν χεῖρω ἐκστασιν ἐξέστη; Ὄντως τῆς ἀληθείας ὡς πορρωτάτω ἐξέστηκεν ὁ ταῦτα γράφων.

Διπλασιάζεται δέ αὐτῷ ἐνταῦθα τό ἀμάρτημα· τοῦ γάρ μεγάλου Διονυσίου κἀνταῦθα, ὡς ταῦτά φρονοῦντος καί τās προφητικές ὁράσεις πάσας ὡς χεῖρους νοήσεως εἰπόντος, καταψεύδεται ἐκεῖνο· τῶν αὐτῶ γεγραμμένων προβαλλόμενος, ὡς «ἀπό τινων θείων φαντασμάτων τούς μύστας ἢ (σελ. 526) τούς προφήτας καταλαμψάντων, κατ' ἄλλας καί ἄλλας αἰτίας τε καί δυνάμεις, ὁ Θεός ὀνομάζεται». Καί μὴν οὗτος σαφῶς κἀνταῦθα «κατ' ἄλλας καί ἄλλας αἰτίας τε καί δυνάμεις» φησίν, ὡς καί ὁ Θεός λέγει ὅτι τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δέ ὕπαρ – δι' αἰνιγμάτων μέντοι – τῷ δέ Μωϋσῆ «ἐν εἶδει καί οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὤφθη. Πῶς οὖν πάντες οἱ προφήται κατὰ μόνην τὴν φανταστικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν ἑώρων; Ἀλλά καί ἡ θεία φαντασία πολὺ διενήνοχε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης φαντασίας· καί γοῦν ἐκεῖνη μὲν τό καθ' ἡμᾶς ἡγεμονικόν καί ὄντως ἀσώματον τυποῖ, ἡ δέ καθ' ἡμᾶς φαντασία ἐν τῷ σωματοειδεῖ γίνεται τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς· καί τό μὲν τυπούμενον ἐκεῖ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστὶ τό κορυφαῖόν τε καί ἀκρότατον, ἐν ἡμῖν δέ τό τῶν ψυχικῶν δυνάμεων σχεδόν ἔσχατον· καί τυποῦται τοῦτο μὲν ὑπὸ τῶν ἀπ' αἰσθήσεως κινήματων, ἐκεῖ δέ, τί ἐστὶ τό τυποῦν τό ἡγεμονικόν τῶν προφητῶν, εἰ θέλεις μαθεῖν, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἄκουσον· ἑώρων γάρ, φησίν, οἱ προφήται «τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τό ἡγεμονικόν»· ὥστε τό Πνεῦμα ἐστὶ τό ἅγιον τό ἐφίζανον τῷ νῶ τῶν προφητῶν καί ὡς ὕλη χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ καί ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τά μέλλοντα προκαταγγέλλον αὐτοῖς καί δι' αὐτῶν ἡμῖν. Πῶς οὖν τοῦτο φαντασία, τῇ ἡμετέρᾳ φαντασίᾳ κατάλληλός τε καί ὁμότιμος; Πῶς δέ χεῖρων τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἡ φαντασία αὕτη; Μᾶλλον δέ πῶς οὐχὶ καί ἀπὸ τούτου δείκνυται φῶς ὄν, νῶ θεωρητόν, ἕτερον παρὰ τὴν νόησιν, καί ὁράσεις οὔτε αἰσθηταὶ οὔτε φαντασταί, καί ἄλλαι παντάπασι παρὰ τὴν ἀπὸ τῆς διανοίας γνῶσιν;

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος καί ἄλλην χρῆσιν παράγει τοῦ μεγάλου λέγουσαν, «ὅ τὴν ὄρασιν διαπλάσας ἄγγελος, εἰς τό μυῆσαι τά θεία τόν θεολόγον, κἀν τούτοις φησί, «τῷ μὲν εἰπεῖν διαπλάσας τό κατὰ φαντασίαν δεδήλωκεν· οὐδεὶς γάρ τῶν (σελ. 528) ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται». Τούτῳ τοίνυν εἰ τις πεισθεῖ τῷ φιλοσόφῳ, καί τās οὐρανίους ὑπολήψεται κυριότητάς τε καί δυνάμεις ἕκστασιν νοήσεως, ὃ τοῦ θαύματος, ἐπὶ τό χεῖρον πάσχειν καί σωματοειδεῖς κατὰ φαντασίαν αὐτῶν εἶναι τās ὁράσεις, καί μὴ μόνον τās ὁράσεις τούτων, ἀλλὰ καί αὐτάς τās ὑποστάσεις αὐτῶν καί οὐσιώδεις ὑπάρξεις φαντασία τυγχάνειν ἐμφερεῖς. Φησί γάρ ὁ αὐτός ἅγιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας, τὴν τῶν ἁγίων κυριοτήτων ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν ἐξυμνῶν, ὡς τῆς ὄντως κυριαρχίας ἢ κυριότητος αὐτῶν ἐφίεται «πρὸς τὴν αὐτῆς κυρίαν ἐμφέρειαν ἑαυτήν τε καί μεθ' ἑαυτὴν ἀγαθοειδῶς διαπλάττουσα». Εἰ τοίνυν μηδὲν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται καί τά διαπλαττόμενα πάντα φανταστά ἐστὶν ἢ καί αἰσθητά καί κατὰ τοῦτο πολλῶ χεῖρῳ τῶν νοουμένων ὑφ' ἡμῶν, οὐ νοητὴν λοιπόν ἔχουσιν αἱ κυριότητές τε καί δυνάμεις τὴν πρὸς τόν Θεόν ἐμφέρειαν, ἀλλὰ σωματοειδῆ καί

φαντασιώδη καὶ ἀνθρωπίνης χεῖρονα νοήσεως, ὡς διαπεπλασμένην οὖσαν. Εἰ δέ τήν πρὸς Θεὸν ἐμφέρειαν τοιαύτην ἔχουσι, πῶς ἂν εἶεν ἐκεῖναι νοεραὶ τήν φύσιν;

Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ ἐξ ἑτέρας αὐθις τοῦ αὐτοῦ ρήσεως συνάγειν τό αὐτό· τοῦ τυποῦντος γὰρ ἀκούσας τήν ὄρασιν ἀγγέλου, κατὰ δύναμιν τῶ θεολόγῳ μεταδιδόντος τῆς οἰκείας ἱερογνωσίας, «πῶς», φησὶν, «ἢ τυπωθεῖσα ὄρασις οὐκ ἂν εἴη φανταστόν»; Ἀλλ' ἡμεῖς πάλιν ἐκ τῆς Οὐρανίου χορείας ἐκτρέψομεν αὐτόν. «Αἱ γὰρ ἅγιοι», φησί, «τῶν οὐρανίων οὐσιῶν διακοσμήσεις, νοητῶς ἐπὶ τό θεομίμητον ἑαυτὰς ἀποτυποῦσαι καὶ πρὸς τήν θεαρχικὴν ἐμφέρειαν μορφοῦν ἐφιέμεναι τό νοερόν αὐτῶν εἶδος, ἀφθονωτέρας εἰκότως μετέχουσι τῆς θείας κοινωνίας». Ὁρᾷ καὶ τύπους νοητοῦ; Πῶς οὖν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων τήν χεῖρῳ πάσχειν ἔκστασιν ὠήθης τούς προφήτας; Ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐκ ἀνθρωπίνης χεῖρῳ διανοίας τὰ προφητικὰ θεάματα ἐνάγομαι (σελ. 530) νομίζω, ἀλλὰ νοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς κρείττω, καὶ ἰσαγγέλους εἰδέναι διδάσκομαι τὰς αὐτῶν θεωρίας. Πρὸς γὰρ ἀγγελικὴν ἔνωσην ἐπιτηδεῖους ἑαυτοῦς ἐκεῖνοι διὰ καθαρότητα ποιήσαντες καὶ τῇ πρὸς τό θεῖον ἀνατάσει συνημμένοι τούτοις, διαπλάττονται καὶ αὐτοὶ τυποῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν προβεβηκότων ἀγγέλων κατὰ τάξιν καὶ τό νοερόν αὐτῶν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μορφῶσιν μετασκεύαζονται καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς μορφώσεως ταύτης τήν ἱερογνωσίαν ὥσπερ ἑαυτοῖς ἐγγεωργοῦσιν ἐκεῖθεν καταβεβλημένην. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῶν ἰσαγγέλων τύπων διαπλάσεων ἢ προφητικῆ τυγχάνει καθαρότης, συλλειτουργὸς κατὰ τήν θεολογίαν ὑπάρχουσα αὐτῶν, ὅτε καὶ αὐτοῦς τούς τοῦ Θεοῦ τύπους αὐτῆ δέχεσθαι μαρτυρεῖται δύνασθαι; «Καρδία» γὰρ, φησί, «καθαρά ἐστὶν ἢ παντάπασις ἀνείδεον τῷ Θεῷ παραστήσασα τὸν νοῦν καὶ τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι».

Ζαχαρίας δὲ ὁ Βαραχίου καὶ αὐτό τό ἐν ἡμῖν Πνεῦμα πλάττεσθαι ὑπὸ Θεοῦ ἐδίδαξεν, εἴτε τήν ἐκ τοῦ μή ὄντος εἰς τό εἶναι προαγωγὴν ἐκ Θεοῦ εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς Πνεύματος δεικνύς, εἴτε τήν ἐπὶ τό κρείττον ἀνάπλασιν καὶ εἰς τό εἶναι μεταποίησιν· «λήμμα» γὰρ, φησί, «λόγου Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· λέγει Κύριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν τὴν γῆν καὶ πλάσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ». Τί οὖν; Καὶ τό ἐν ἡμῖν πνεῦμα σῶμα, ἐπειδὴ πλάττεται προαγόμενον ἢ μετασκευαζόμενον; Ὁ δὲ πλάστης μὲν ἀγαθὸς αὐτός εἶναι καὶ τοῖς ποθοῦσι εὐχόμενος, διαπλασθῆναι δὲ φάσκων ἔτ' ὄντα παῖδα τὸν φίλον ἑταῖρον ὑπὸ τῷ κοινῷ παιδευτῇ τοῦ Πόντου, «πλάσιν τήν ἀρίστην τε καὶ καθαρωτάτην», ἄρα τήν πλαστικὴν τῶν σωμάτων τέχνην ἐγκωμιάζει καὶ ποθεινὴν ἡγεῖται καὶ εὐχεται; Πῶς δὲ καὶ συνήσιν ὁ Θεὸς εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν κατὰ τὸν θεῖον Δαυὶδ διὰ τό πλάσαι κατὰ μόνας τὰς καρδίας ἡμῶν, εἰ μὴ καρδίαν ἐνταῦθα (σελ. 532) παρ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν τὸν ἔσω νοήσομεν ἀνθρώπον; Καὶ ὁ Μωϋσῆς δὲ, διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων

ὑπό τόν γνώφον ἐν τῇ ἀνειδέῳ ἐκείνῃ ζωῇ, οὐ θεῖους τύπους εἶδε; «Ποιήσεις» γάρ, φησί, πάντα «κατά τόν τύπον τόν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει». Τί οὖν; κἀκεῖνος ἐν τῷ θείῳ γνώφῳ γεγονώς ἐπί τό χειρον ἐξέστη καί φανταστικῶς ἑώρα, ἐπειδή τύπον ἀναγέγραπται ἰδών;

Ἄλλ' ὁ μηδεμίαν διαφοράν αἰσθητῶν καί φανταστῶν καί νοητῶν καί θείων τύπων ἐπιστάμενος φιλόσοφος, ἀκούων ὅτι ἐμάνθανε τοῖς ὀρωμένις ὁ θεολόγος τά καί τά καί ὑπό τῆς διαπλασθείσης ὑπό τοῦ ἀγγέλου ὀράσεως ἐμυεῖτο καί πρὸς τήν νοητήν γνῶσιν ἀνήγετο τῶν ὄντων ἢ ὀρωμένων, κἀντεῦθεν συνάγει ὅτι «κρεῖττον γνῶσις θεωρίας, ἐπειδή ἀπό ταύτης ὁ προφήτης ἐπί τήν γνῶσιν ἀνήγετο, φησίν, ἀλλ' οὐ κατήγετο». Οὐκοῦν, εἶποι τις ἄν, καί πάντες οἱ διεξοδικῶς ἡμῶν τόν τῶν λογίων ἐρμηνεύοντες νοῦν ὡς ἀπό χειρόνων ἐπί τό βέλτιον ἡμᾶς ἀνάγουσι, καί ὁ μὲν Κύριος λόγον συντετμημένον τό εὐαγγέλιον δούς ἐπί τῆς γῆς, τό χειρον δέδωκεν ἡμῖν, οἱ δέ διευκρινουῦντες ἐξιστᾶσι τοῦ εὐαγγελίου καί ὡς ἐπί τι κρεῖττον τήν ἐκείνων ἡμᾶς ἀνάγουσι διάνοιαν; Ἄπαγε τῆς κακονοίας' ἀλλά τῶν μὲν λογίων οὐκ ἀφιστᾶσιν, ἐξ ἐκείνων δέ, ὡς αἰτίων γνώσεως ὄντων καί πηγῆς φωτός ἀεναίου λαβόντες καί αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες τήν γνῶσιν, ἐκ τῆς προσούσης ἡμῖν ἀμαθίας ἐπί τό κρεῖττον τήν γνῶσιν ἀνάγουσιν. Ἐπί γάρ τῶν τοιούτων αἱ προθέσεις αὐταί, ποῦ μὲν κινήσεως εἰσι δηλωτικά, ποῦ δέ αἰτίας. Ὅταν οὖν λέγη ἡ Γραφή, ὡς ἐκ τῆς θεωρίας ὁ προφήτης ἐμυεῖτο ἢ ἄγγελος αὐτόν ἀνήγεν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τήν μύησιν, οὐ τοῦτό φησιν, ὡς ἀπεκίνει αὐτόν τῆς θεωρίας, ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίας ἐκείνης καί χορηγοῦ τῆς γνώσεως τά πρὶν μὴ γινωσκόμενα ὁ προφήτης ἐδιδάσκετο, καί ὁ ἄγγελος, καθαρώτερον συνιῖς τά τῆς θεωρίας ὅτε (σελ. 534) ἄγγελος, ἐξηγεῖτο τῷ προφήτῃ καί ἀνήγεν αὐτόν ἀπό τῆς ἀμαθίας ἐπί τήν σύνεσιν. Ἡ μὲν οὖν ἀμαθία, ἐξ ἧς ἀπεκινεῖτο, χειρον τῆς γνώσεως εἰς ἦν ἀνήγετο, ἡ δέ διδοῦσα τήν γνῶσιν ὄρασις, καί ἡ θεομιμήτως συνεπτυγμένην ἔχουσα αὐτήν ἐν ἑαυτῇ, πῶς οὐ κρεῖττον τῆς παρ' αὐτῆς χορηγουμένης γνώσεως; Ἔδει δ' ὅμως τόν κατά τῶν πατέρων χωρήσαντα μηδέ τούς προφήτας ἀνεπηρεάστους καταλειψαί. Πρῶτοι γάρ εἰσιν ἐκεῖνοι πατέρες καί τῶν πατέρων πατέρες ἐν Πνεύματι' ἔδει τοίνυν κοινωνῆσαι καί τῆς ἐπηρείας.

Κόρον δ' ἤδη λαβόν τῆς πρὸς τούς πατέρας τε καί προφήτας ἀγωνίας ὁ πρόφασιν τούς ἡσυχίαν ἀσπαζομένους εὐρόμενος εἰς τό πᾶσιν, ὡς εἶπεν, ἐπιθέσθαι τοῖς θεοῖς, τῶν μυστικωτάτων ἔπειτα τοῦ εὐαγγελίου ρημάτων ἐξηγητήν ἑαυτόν προκαθίζει καί διδάσκειν ἀξιοῖ, πῶς οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν ὀρῶσι τόν Θεόν καί πῶς σὺν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς ἔρχεται καί μονήν ποιεῖται παρ' αὐτοῖς. «Ὄρῶσι τοίνυν», φησίν, «οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν τόν Θεόν οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ κατά ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀπόφασιν' θεοπτικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὅς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἢ τά κρεῖττω, καί ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὐ γινώσκει τήν γνῶσιν ἔχων, θεοπτικώτατος δ' ἀπάντων ὅς τὰς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καί τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς πρὸς γῆν καί τᾶλλα τῶν

στοιχείων συμπαθείας καί τας πρὸς ἄλληλα ταῦθ' ἅπαντα ἐναντιοπαθείας, τας διαφοράς, τας ιδιότητας, τας κοινωνίας, τας ἐνεργείας, τας συναφείας, τας ἐφαρμογὰς, τας ἁρμονίας καί ἀπλῶς τ' ἄρρητα καί τὰ ρητὰ τοῦ ὅλου τοῦδε συνθήματα· ᾧ γὰρ ἄν», φησί, «καλῶς ὑπῆρξε ταῦτα πάντα θεωρεῖν, ἐκεῖνος καί ὡς τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκειν δύναται καί ἐκ τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκει καί τούτων πάντων ὑπεριθείς δι' ἀποφάσεως αὐθις ὑπὲρ πάντ' ἐπίσταται αὐτόν. «Ἐπεὶ γὰρ», φησὶν, «ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκεται, οὐκ ἐξ ὧν δήπου (σελ. 536) ἀγνοεῖ τις, ἀλλ' ἐξ ὧν μόνων γινώσκει γινώσεται Θεόν. Ὡστε ὅσῳ πλείω τις γινώσκει καί σεμνότερα καί ἀκριβέστερον, τοσούτῳ διαφέρει τῶν ἄλλων πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν· καί αὐτός δέ ὁ κατὰ ἀπόφασιν τῆς θεογνωσίας τρόπος, ὅς δοκεῖ μάλιστα τὴν τῶν ὄντων ἀτιμάζειν ἐπὶ Θεοῦ γνῶσιν, τῆς τῶν ὄντων ἀπάντων γνώσεως χωρὶς παραγενέσθαι οὐ πέφυκεν· ὧν γὰρ τὰς ὑπάρξεις γινώσκομεν, τούτων μόνων χωρεῖ καί τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν».

Ὡ οἷας ἀφῆκε καθ' ἑαυτοῦ τὰς φωνάς, οὐδὲν δ' ὅμως ἀπαδούσας ταῖς ἄλλοθι γνῶμαις αὐτοῦ· τέλειον γὰρ οὗτος ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ καί σοφὸν ὀρίζεται τὸν πάντα εἰδῶτα. Εἰ τοίνυν, ὡς ἄρτι κἀνταῦθ' οὗτος ἀπεφήνατο, τούτων μόνων ἔνι καί τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν καί ἐκ τούτων μόνων ἀποφάσκειν τὸ θεῖον, ὧν ἔχομεν τὴν κατάληψιν, Θεὸν εἶναι δεήσει, βαβαί τῆς ἀτοπίας, τὸν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως Θεὸν γνωσόμενον. Ἡ γὰρ τὰ ὄντα πάντα τις εἰδείη ἄν, ὡς ἄν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως εἰδείη Θεόν, καί Θεὸν ἡμῖν ἑαυτὸν εἰσάγει – Θεοῦ γὰρ μόνου τὸ εἰδέναι τὰ πάντα - ἢ, εἴ τι ἀγνοεῖ, τοῦτο ἡγηται Θεόν· ὃ γὰρ ἀγνοεῖ, ἀφαιρεῖν αὐτοῦ τὸ θεῖον, ὡς οὗτος ἔφησεν, ἀδύνατον. Καί εἰ, ὧν αὐθις γινώσκει τις, τούτων μόνων αἴτιον γινώσκει Θεόν, ὅσα τὴν γνῶσιν αὐτοῦ διαπέφευγε, τούτων οὐκ αἴτιον ἡγεῖται Θεόν· οὐκοῦν, συμμετρήσει τῷ κόσμῳ τὴν θεῖαν δύναμιν, οὐ γὰρ πλείω γινώσεται τοῦδε τοῦ παντός οὗτος. Ἀλλ' ἡμεῖς, ὑπεραρθέστες τῆς γνώσεως, μυρίους ἀναπεπέισμεθα κόσμους, οὐχ ὁμοίους μόνον ἀλλὰ καί διαφόρους, Θεῷ προαγαγεῖν τῶν εὐχερεστάτων ὄν καί ἐκ πάντων ὀλικῶς ἀποφάσκομεν τὸ θεῖον, κακ τῶν μήπω ἐγνωσμένων γινώσκομεν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν. Οὕτως ὁ Παῦλος φησι καθῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐπάνω παντός ὀνόματος οὐ μόνον τοῦ ὀνομαζομένου, τουτέστιν ἐγνωσμένου, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀλλὰ καί ἐν τῷ μέλλοντι γνωσθησομένου, καί ἀπὸ (σελ. 538) τῶν μὴ ἐγνωσμένων αὐτῷ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ ἐξαίρων οὕτως ἀλλαχοῦ που τῶν ἐπιστολῶν, εἰπὼν «τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;» καί ἀπαριθμήσας πάντα τὰ αἰσθητὰ καί νοητὰ, τὰ ἐνεστώτα καί τὰ μέλλοντα, ἐπήγαγεν, «οὔτε τις κτίσις ἕτερα δυνήσεται ἡμᾶς χωρῆσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ», ἐκ τῶν ὄντων καί τὰ μὴ ὄντα συνορῶν καί κατ' ἐκείνων ὡς ὄντων ἀποφαινόμενος. Οἱ δὲ ἐξ ἑνός μυρίου καί ἐκ τοῦ πεπερασμένου τὴν ἀπειρον συνιέντες δύναμιν, πῶς οὐκ ἐκ μετρίων τῶν κατ' αὐτόν ἅπαντα γνωσόμεθα, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καί ἐκ κρασπέδου τὸ ὕφασμα,

καί οὕτω πάντων αἴτιον ἐπιγνωσόμεθα Θεόν καί ἀπό πάντων τούτων ἀφαιρήσομεν καί τό τήν ἐκ τῶν ὄντων θεογνωσίαν ὑπερβαῖνον, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων λόγῳ μόνῳ ἅπαντα παρήχθη, διά πίστεως προσθήσομεν;

Κοινή μὲν οὖν αὕτη πᾶσι τοῖς εἰς Χριστόν πεπιστευκόσιν ὑπέρ ἔννοιαν γνῶσις· τό δέ δή τῆς ἀληθοῦς πίστεως ταύτης τέλος, ὃ διά τῆς τῶν ἐντολῶν ἐργασίας προσγίνεται, οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων καί γνωστῶν καί ἀγνώστων τήν θεογνωσίαν παρέχεται - ὄντα γάρ ἐνταῦθα τά κτιστά πάντως λέγομεν - ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀκτίστου φωτός, ὃ Θεοῦ ἐστι δόξα καί Χριστοῦ Θεοῦ καί τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένου λήξεως· ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστός ἐλεύσεται, ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος» καί φῶς ἔσονται καί φῶς ὄψονται, τό μόνης τῆς κεκαθαρμένης καρδίας ἐπίχαρι καί πανίερρον θέαμα, ὃ νῦν μὲν καί τοῖς τὰ ἐναγῆ πάντα δι' ἀπαθείας καί τὰ καθαρὰ διά τῆς εἰλικρινοῦς καί ἀῦλου διαβεβηκόσι προσευχῆς ἐν ἀρραβῶνος μέρει μετρίως προφαίνεται, τότε δέ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀναστάσεως ἐμφανῶς θεοποιήσει, συνδιαωνίζοντας καί συνδοξαζομένους τῷ μεταδόντι τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θείας δόξης τε καί λαμπρότητος. Δόξα δέ καί λαμπρότης οὐδ' ἐπὶ τῶν (σελ. 540) κτιστῶν οὐσία ποτ' ἂν εἴη· πῶς οὖν Θεοῦ δοξάσειεν ἂν τις οὐσίαν εἶναι τήν Θεοῦ δόξαν, Θεοῦ ὅς, ἀμέθεκτος ὢν καί ἀόρατος καί ἀναφής, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν μεθεκτός γίνεται καί χωρεῖται καί διαφαίνεται καί ἐν ἐν θεωρίᾳ Πνεῦμα μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς καρδίας ἐντυγχανόντων γίνεται, κατὰ τήν πρὸς τόν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ὑπέρ ἡμῶν μυστικωτάτην καί ἀπόρητον εὐχήν; «Δός γάρ αὐτοῖς», φησὶν, «ἵνα καθάπερ ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοὶ καί σύ ἐν ἐμοί, καί αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν» ἐν ἀληθείᾳ. Τοιαύτης τοίνυν οὔσης θεᾶς τοῦ Θεοῦ, ἦν μόνοι οἱ τῆς μακαρίας κατηξιωμένοι λήξεως ὄψονται κατὰ τόν ἄληκτον αἰῶνα, ἦν καί νῦν οἱ ἔκκριτοι τῶν ἀποστόλων ἐν Θαβῶρ κατεῖδον καί ὁ Στέφανος λιθαζόμενος καί ὁ Ἀντώνιος καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος, μᾶλλον δέ πάντες οἱ ἅγιοι, ταυτόν δ' εἰπεῖν οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν, ὡς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων οἰκειῶν λόγων καί τῶν κατ' αὐτοὺς βίων ἔξεστι μανθάνειν τῷ βουλομένῳ (φαίην δ' ἂν ἔγωγε καί προφήτας καί πατριάρχας ἀγεύστους οὐκ εἶναι τοῦ φωτός τούτου, μᾶλλον δέ πλήν ὀλίγων τά πάντα ἐκείνων θεάματα, καί μάλιστα τά θειότατα, μή ἀμοιρεῖν τούτου τοῦ φωτός· τί γάρ ἂν καί ὑποκρίνοιτο φῶς ἀλλότριον ὁ φῶς αἰώνιον οἰκεῖον ἔχων, τοῖς καθαρῶσι τήν καρδίαν, εἰ καί ἀπορρήτως, ὅμως ὄρατόν, νῦν τε κἀπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς καί ὁ Διονύσιος ὁ μέγας λέγει; -, τοιαύτης τοίνυν οὔσης θεᾶς τοῦ Θεοῦ, πῶς οὐ ταύτην ἐπαγγέλλεται τήν αἰώνιον ὁ μακαρίζων τοὺς καθαρῶσι τήν καρδίαν, ἀλλὰ τήν ἀπό τῶν κτισμάτων γνῶσιν, ἣ γένοιτ' ἂν καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς;

Ὅτι δέ τήν ἀπό τῶν κτισμάτων γνῶσιν τελεωτάτην θεοπτίαν ὁ φιλόσοφος ἠγεῖται, προλαβὼν ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦτο, εἰπὼν μηδενὶ μηδεμίαν ἀπολιπεῖν ταύτης ὑπερβολῆς, ὅς ἔγνω πάσας τὰς ἐμφανεῖς τοῦ

κόσμου μερίδας καί τας (σελ. 542) ἀφανεῖς δυνάμεις. Ἄλλ' «ἐκ τῆς ἐνεργείας τόν ἐνεργοῦντα ἀναλογίσασθαι καί ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εὐαρμοστίας τῆς ὑπερκειμένης σοφίας ἢ κατανόησις γένοιτ' ἄν καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς», φησὶν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος· ἐγὼ δ' ἄν φαίην καί τοῖς μὴ σοφοῖς καί τοῖς μὴ πιστοῖς, ὡς νῦν ὀρῶμεν καί τούς βαρβάρους πάντας ἓνα Θεόν εἰδότας τοῦ παντός ποιητήν, ᾧ καί ἢ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία ἐξ ἀνάγκης ἔπεται. Ὁ γάρ ποιητής τοῦ παντός τῶν ποιημάτων οὐδέν. Τί δέ, οὐχί καί τῶν κακοδόξων πολλοί τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος ἔχουσι τούτου καί τὴν ἀπ' αὐτῆς τοῦ Θεοῦ κατανόησιν; Ἄρ' οὖν αὐτούς μακαρίζει ὁ Κύριος; Τί δ' ἄν τῶν Ἑλλήνων οἱ κατὰ φιλοσοφίαν πολλῶ τῶν νῦν χριστιανῶν διαφέροντες καί ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως φιλοσοφοῦντες; Ἄρα καί τοῦ μακαρίου καί αἰωνίου ἔτυχον ἐπάθλου καί πάντων, καί αὐτῶν «τῶν μηδέν εἰδόντων εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν καί τοῦτον ἐσταυρωμένον», οὐχ ἦττον ὅτι δὴ καί μᾶλλον; Πῶς γάρ οὐχί καί διαφερόντως μᾶλλον, εἶγε ἀπὸ τῶν κτισμάτων μόνον ὁ Θεὸς γινώσκειται, καί θεοπτικώτεροι τῶν ἄλλων οἱ πλείω τούτων γινώσκοντες; Καίτοι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τῆς πατρικῆς φωνῆς, ἄνωθεν ἡμᾶς διδασκούσης, τόν Υἱόν ἐγνώκαμεν· καί αὐτό τό Πνεῦμα τό ἅγιον καί αὐτό τό φῶς τό ἄρρητον τόν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀγαπητόν μαρτυρούμενον ὑπέδειξεν ἡμῖν· καί αὐτός ὁ Υἱὸς τό ὄνομα τοῦ οἰκείου Πατρὸς ἐφανέρωσεν ἡμῖν καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἀναλαμβανόμενος εἰς οὐρανοῦς ἐπηγγείλατο πέμψειν πρὸς ἡμᾶς, «ἵνα μένη μαθ' ἡμῶν εἰς τόν αἰῶνα»· καί αὐτό τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἐπελθόν καί μεῖναν ἐν ἡμῖν, ἀνήγγειλεν ἡμῖν καί ἐδίδαξε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων γινώσκομεν Θεόν, καί οὐκ ἐξ ὧν τοῦτον ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ἐξ ὧν γινώσκομεν; Ἄρ' εἰ καί μὴ γάμου τις λάβοι πείραν, οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν οἶδε συνάφειαν, ἐπεὶ τὴν ἀναλογίαν ἐξ ἐκείνου συνορᾶν οὐκ ἔχει, καί συμβουλεύσεις πάντας φεύγειν (σελ. 544) τὴν παρθενίαν, ἵνα τὴν σὴν θεογνωσίαν εὕρωσιν; Ἄλλ' ὑπὸ Παύλου ἐξελεγχθήσῃ, ὅς, ἄγαμος ὢν, «τό μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστί» πρῶτος ἐξεβόησεν, «ἀλλ' εἰς Χριστόν καί εἰς τὴν Ἐκκλησίαν».

Καιρός δὴ εἰπεῖν τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην φωνήν· «εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς, ὅτι», ἐνώσας σύ σαυτόν ἡμῖν καί φανερώσας σαυτόν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, καί φανερώσας σαυτόν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, «ἀπέκρυψας τοῦτο ἀπὸ σοφῶν καί συνετῶν», οἱ συνετοὶ εἰσι καθ' ἑαυτούς καί ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· διό καί τῶν ἁγίων σου λαλούντων ἀκούοντες, τούς μὲν ἀθετοῦσι, τῶν δέ παρεξηγοῦνται τὰς ρήσεις, ἔστι δ' ἄς καί τολμῶσι παραχαράπτειν ὡς πάντας λήσοντες. Γρηγορίου μὲν γάρ τοῦ Νύσσης ἐξηγουμένου τί ἐστὶν ἢ τοῖς τὴν καρδίαν κεκαθαρμένοις ἀποκαλυπτομένη Θεοῦ θεωρία καί μετὰ τό εἰπεῖν ὅτι «γένοιτ' ἄν καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τοῦ κόσμου κατανοῆσαι Θεόν» ἐπενεγκόντος, «ἀλλ' ἕτερόν μοι δοκεῖ ὑψηγεῖσθαι ἢ τοῦ μακαρισμοῦ μεγαλοφυΐα», τό ἐκείνω μὴ δοκοῦν αὐτοῖ

σαφῶς διαβεβαιοῦνται. Τοῦ δέ Ἀρεοπαγίτου μεγάλου Διονυσίου λέγοντος, πῶς ἡμεῖς γινώσκομεν Θεόν «οὔτε νοητόν ὄντα οὔτε αἰσθητόν», καί ἐπιφέροντος, διαπορητικῶς μέντοι, «μήποτε οὖν ἀληθές εἶπειν, ὡς οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ὄντων διατάξεως γινώσκομεν αὐτόν», εἶτα καί τήν θειοτάτην γνῶσιν ἐκκαλύψαντος ἡμῖν, κατά τήν πρός τό ὑπερφαές φῶς ὑπερφυᾶ ἔνωσιν ὑπέρ νοῦν καί γνῶσιν τελουμένην, αὐτοί τήν μέν ὑπέρ νοῦν γνῶσιν ὡς οὐδέν οὔσαν ἀπολελοίπασι, τήν δέ διαπορητικὴν φωνήν ἐκείνην, ὡς μάτην προσκειμένην, οὐδεμιᾶς ζητήσεως ἠξίωσαν, ἀλλὰ προβάλλονται τήν τοῦ ἁγίου φωνήν περηρημένην τῶν καιριωτάτων ἐκατέρωθεν, ὡς ἰσχυριζομένην ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τόν Θεόν γινώσκεσθαι. Καί οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι περί τῆς ἀνθρωπίνης (σελ. 546) γνώσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ, τῆς φυσικῶς ἐνούσης πᾶσιν, οὐ τῆς ὑπό τοῦ Πνεύματος χρηγουμένης. Ἐπειδή γάρ, φησί, πᾶς ἄνθρωπος αἰσθησιν καί νοῦν ἔχει, φυσικάς τὰς γνωστικάς δυνάμεις, πῶς γνωσόμεθα κατ' αὐτάς τόν μήτε αἰσθητόν ὄντα μήτε νοητόν Θεόν; Οὐκ ἄλλοθέν γε πάντως ἢ ἐκ τῶν ὄντων, αἰσθητῶν καί νοητῶν· καί γάρ αἱ γνώσεις, τῶν ὄντων οὔσαι καί εἰς τὰ ὄντα τό πέρας ἔχουσαι, καί τό θεῖον ἐντεῦθεν δεικνύουσιν. Οἱ δέ μή μόνον αἰσθητικάς καί νοητικάς ἔχοντες δυνάμεις, ἀλλὰ καί τῆς πνευματικῆς καί ὑπέρ φύσιν χάριτος εὐμοιρηκότες, οὐκέτ' ἐκ τῶν ὄντων μόνων ἀλλὰ καί πνευματικῶς, Πνεῦμα ὄντα τόν Θεόν, ὑπέρ αἰσθησιν γνῶσκονται καί νοῦν, ὅλοι Θεοῦ γινόμενοι καί ἐν Θεῷ γινώσκοντες Θεόν. Κατά ταύτην οὖν τά θεῖα νοητέον, ὡς ὁ αὐτός ἅγιος προτρέπεται, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, ὅλους δ' ἑαυτούς ὅλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καί ὅλους Θεοῦ γεγομένους· κρεῖττον γάρ εἶναι Θεοῦ καί μή ἑαυτῶν· οὕτω γάρ ἔσται τά θεῖα δοτά τοῖς μετά Θεοῦ γενομένοις.

Ὅρας ὅπως ἀπήγαγεν ἡμᾶς τοῦ ζητεῖν ἐκ τῶν ὄντων γινώσκειν τόν Θεόν, ἀνακαλύψας γνῶσιν ἑτέραν ὑπερφυᾶ καί θείαν καί πνευματικὴν, ἣτις μετά τήν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων κατά τήν ὑπέρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν προσγίνεται, καί εἰπὼν ὅτι κατά ταύτην γίνεται δοτά τά θεῖα καί κατά ταύτην δίκαιον νοεῖν τά θεῖα, δηλαδή πνευματικῶς ἀλλ' καθ' ἡμᾶς, οὐδ' αἰσθήσει τε καί νῶ τήν ἐκ τῶν ὄντων ἐραυζομένους γνῶσιν τοῦ Θεοῦ; Ἀτελής γάρ ἡ γνῶσις αὕτη καί ἀτελέσι πρέπουσα φρονήμασιν. Ἀλλά γάρ τί βούλεται τῷ ἁγίῳ ἐπὶ τῆς τῶν ὄντων καί καθ' ἡμᾶς τοῦ θεοῦ γνώσεως τό «μήποτε» προσκείμενον, ὃ παρῶπται τῷ φιλοσόφῳ ὡς παρέλκον; Ἐπεὶ καί αἰσθητοῖς ὄμμασι καί αἰσθητοῖς ὠσίν ἀπορρήτως φῶς εἶδομεν καί ἠκούσαμεν Θεοῦ φωνήν, διά τοῦτο τελέως ἀποφήνασθαι (σελ. 548) γινώσκειν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τόν Θεόν καί κατ' αὐτάς τὰς γνωστικάς καί κατ' ἄνθρωπον δυνάμεις εὐλαβητέον ἔδοξεν αὐτῷ. Καί μήν τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις δι' ἀκριβείας τῶν ρημάτων ἐκείνων τοῦ ἁγίου κακεῖ σαφῶς μόνην τήν εἰσαγωγικὴν περί Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῆς τῶν ὄντων γνώσεως προσγινομένην δηλὸς ἔστι διδάσκων, διό ἐπήγαγεν· «ἀπό ταύτης εἰς τό ἐπέκεινα πάντων ὁδῶ καί τάξει κατά δύναμιν ἄνιμεν».

Διά τοῦτο καί πρό νόμου τοῖς νηπίοις ἔτι πρός θεογνωσίαν κατάλληλος ἦν, καί Ἀβραάμ τήν ἀρχήν τῆς θεογνωσίας ἀπό ταύτης εἰληφέναι λέγεται, ἀλλ' ὕστερον οὐκ ἀπό ταύτης ὠμίλει τε καί ἐγίνωσκε Θεόν. Τί δέ ὁ Ἰώβ, ὅς καί ἀνεβόησεν ἰδὼν τρανότερον, ὡς «ἀκοῇ μὲν ὠτός ἤκουόν σου τό πρότερον, νῦν δέ ὁ ὀφθαλμός μου ἐώρακέ σε»; Τί δέ ὁ Μωϋσῆς, ὁ ἐν τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνόφῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας τόν Θεόν ὁρῶν; Καί γάρ ἦν εἰκός προβεβλήσθαι τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ καί τό τοῦ κόσμου φαινόμενον τοῖς ἀτελέσι τήν γνῶσιν, ὡσπερ καί τοῖς ἐνειλουμένοις αἰσθήσεσιν αἱ συμβολικαί νομικαί δι' αἰσθητῶν παρεδόθησαν θεολογίαι· ἀλλ' ὡσπερ αὐθίς εἰσιν οἱ τῶν τελεωτέρων καί προκαλυμμάτων ἐκτός θεολογίας σαφοῦς εὐμοίρησαν, οὕτως εἰσιν οἱ καί εἰς τά ἀόρατα τοῦ Θεοῦ παρακύψαντες, ὡς Μωϋσῆς τε καί Παῦλος καί οἱ κατ' αὐτούς, εἰ καί ἀπό τῶν ὁρωμένων ἡμῖν οἰκειῶς πρός τήν κατανόησιν ἐκείνων ἡμᾶς χειραγωγοῦσι.

Τί δὴ σοι, ὦ φιλόσοφε, βούλεται τά πολυειδῆ ἐκεῖνα καί λοξά τῆς κακοτεχνίας σοφίσματα, ὅτι «εἰδέναι δεῖ τό ἔστι, τό τίέστι καί τό ἐν καί τήν ἀρχήν καί τήν δύναμιν τόν ἐν τι εἰδότα καί ὄν καί ἀρχήν καί δυνάμενον»; Εἰ μὲν γάρ ἔλεγέ τις μηδαμῶς ἐκ τῶν ὄντων γινώσκεσθαι Θεόν, καλῶς ἄν ταῦτα τά πάση προσόντα φύσει λογικῇ προῦφερες· ἐπεὶ δ' ἡμεῖς τήν (σελ. 550) διά τοῦ Πνεύματος γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος ὑπερτίθεμεν τῆς φύσει καί κοινῇ πᾶσι προσούσης γνώσεως, τί σοι συμπράξει τῷ πρός ταῦτ' ἀντιλέγοντι τό τήν εισαγωγικωτάτην τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῶν ὄντων προσγίνεσθαι; Σύ δ' ὅμως οὕτως ἀντιλέγειν εἴωθας ἐπεὶ καί τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσι λέγουσιν εἶναι φῶς νῶ θεωρητόν, οὐχί τήν γνῶσιν μόνην, σύ διά πολλῶν δεικνύεις φῶς καί τήν γνῶσιν λεγομένην, καί νικᾶν διά τούτου κατά κράτος δοκεῖς ἀντιπαττόμενος. «Ἀλλά χωρίς τῆς εισαγωγικῆς ταύτης, οὐδέ λογικός τις ἔσται», φησίν, «οὐδ' ἢ πρός τά τελεώτερα τῶν λογικῶν πρόοδος». Οὐδ' ἀνὴρ ἔσται ποτέ πρὶν γενέσθαι νήπιον· ἀλλ' ἀνὴρ γενόμενος, τά τοῦ νηπίου κατήργηκεν. Εἰ δ' ἐν ἀνδράσι τά τῶν νηπίων φρονεῖ καί τούτοις σεμνύνεται, πῶς οὐ καταγέλαστος ἔσται; Πῶς δ' οὐ τοιοῦτος ὁ χριστιανός εἶναι λέγων καί τά ἑλληνικά παιδεύματα μετιών, ἴν' ἐκεῖθεν τήν θεογνωσίαν καρπώσῃται;

Τί δ' ὅτι «νοσοῦν ψυχῆς λογικόν ἐξ ἐπιμελείας νοερόν οὐκ ἄν γένοιτο»; Ὅντως γάρ νοσεῖ τό λογικόν τῆς ψυχῆς τοῦ τήν οἰκειάν διάνοιαν πιστοτέραν ἠγουμένου τῶν λογίων τοῦ Πνεύματος καί μὴ μέγα καί τέλειον ἴαμα ψυχῆς τ'ς θείας ἐντολάς οἰομένου. Πρῶην μὲν γάρ ἐξ ἡμισείας καθαίρειν ἔφασκε ταύτας δύνασθαι, νῦν δέ τό καθαρτικόν αὐτῶν ἅπαν ἀφελῶν τῇ γνώσει προσένειμεν, ἀρχήν καί μέσον καί τέλος θεογνωσίας τε καί ὑγιείας ψυχῆς καί καθάρσεως ἐκ τοῦ πολλά καί πλείω καί πάντα εἰδέναι λέγων προσγίνεσθαι καί δεῖν μηδαμῶς ἀγνοεῖν τά πολλά, ἵνα καί συνελεῖν εἰς τι καθόλου δυνηθῆμεν καί τήν κυκλικήν περὶ τά ὄντα γνῶσιν κατορθοῦν τουτέστι, τήν ἐγκύκλιον μαθάνειν παιδευσιν, ἵνα καί τῶν ἰσαγγέλων καταξιωθῆμεν νοήσεων, τῶν ἐνιαίων καί

ἀμερῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔλεγε δεῖν τόν σημειῖον (σελ. 552) ἀμερές ἰδεῖν βουλόμενον, πολυμερές αὐτό πρότερον προσθέσθαι καί τήν μονάδα μή τῇ ἀφαιρέσει τῶν πολλῶν δύνασθαι γενέσθαι, ἀλλά τῇ συναιρέσει μόνη, καίτοι πᾶν τό ἐκ συναιρέσεως ἓν καί μεριστόν, ἐκεῖ δέ τό ἐνιαῖον καί ἀμερές ὑπόκειται. Ἐγώ δέ οἶδα παρὰ τῶν πατέρων μεμνημένος, ἤδη δά καί τινων αὐτῶν ἀκούσας τε καί πιστεύσας, ὡς καί τά πολλά ταῦτα καί τόν αἰσθητόν ἅπαντα τοῦτον κόσμον, οὐκ κατ' αἴσθησιν, οὐ κατά λογισμόν, ἀλλά κατ' οἰκείαν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ δύναμιν καί χάριν ἐθεάσαντο, ἧ καί τά μακράν ὡς ὑπ' ὀφθαλμούς ποιεῖ καί τά μέλλοντα ὡς παρόντα ὑπερφυῶς παρίστησι. Τόν δ' ἐξ Ἀρείου Πάγου θεωρήμονα οὐ θαυμαστόν καί ἐκ τῶν φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχόντων ἐξυμνεῖν τόν τῆς φύσεως δημιουργόν, ἐπεὶ καί δι' ἀψύχων καί δι' ἀναισθητῶν καί δι' ἀλόγων καί διά λογικῶν αὐτός ἐστι μόνος ὁ δοξαζόμενος, ἀλλά καί αὐτῶ μόνῳ ἐξαιρέτως πρέπει ἢ ἐν Πνεύματι λατρεία, ἣν καί μόνην ποθεινὴν Θεῷ ὁ Θεός αὐτός προσεῖπεν.

Τῶν δὴ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ρήσεων, ὅσας ἔλαθεν ὁ φιλόσοφος καθ' ἑαυτοῦ προβαλόμενος, πολλάς ἔτ' οὔσας καταλιπών, μιᾶς μνημονεύσω, τῆς τελευταίας. Φησί τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἀπάση τοῦτο κοινόν ἱεραρχία τό πέρας, ἡ πρός Θεόν καί τά θεῖα προσεχῆς ἀγάπησις, ἐνθέως τε καί ἐνιαίως ἱερουργουμένη, καί πρό γε τούτου ἢ τῶν ἐναντίων παντελής καί ἀνεπίστροφος ἀποφοίτησις, ἢ γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν, ἢ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας ὄρασις τε καί ἐπιστήμη, ἢ τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως ἐνθεος μέθεξις». Συλλογίζεται τοίνυν ἐκ τούτων ὁ φιλόσοφος οὕτως· «τῶν ἡμῖν ὑπό Θεοῦ δεδομένων ἱεραρχία τό κράτιστον· τέλος δέ ταύτης ἢ γνῶσις τῶν ὄντων, ὡς ἢ ρῆσις αὕτη διδάσκει· τῶν ἐν ἡμῖν ἄρα τό ἄριστον ἢ γνῶσις τῶν ὄντων ἐστί, ταυτόν δ' εἰπεῖν ἢ φιλοσοφία». Ρημάτων ὄντως ἔοικεν (σελ. 554) ἤχου, ἀλλ' οὐ διανοίας ἐπαῖειν ἀγίας. Τοῦτο γάρ φησιν ὁ ἅγιος, ὅτι ἡ ἀληθῆς τῶν ὄντων γνῶσις, «ἢ παντελής ἀποφοίτησις ἐστί τῶν ἐναντίων», τουτέστιν ἢ ἀποχή καί ἀπραξία τῶν κακῶν, πρό τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὔσα, τῆς ἐνθέου καί ἐνιαίας. Ἐπεὶ γάρ καί ὁ πονηραῖς ἐπιθυμίαις ἀλισκόμενος καί ἀγόμενος τῶν αὐτῶ δοκούντων ἐφίεται καλῶν καί δι' ἔργων ἄγνοϊαν δείκνυσιν ἔχων τοῦ ὄντος καλοῦ, καί ὁ θυμῷ κρατούμενος τῷ ἀνθισταμένῳ πρός τά δοκούντα αὐτῷ καλά καί ἀγαθὰ μάχεται, καί ἀπλῶς πᾶς ὁ τοῦ χείρονος ἀντεχόμενος βίου ὡς αὐτῷ δοκούντι καλλίονι πρόσκειται, ἀλλ' οὐχ ὡς ὄντος ὄντι, μόνος δέ ὁ τῶν χειρόνων ἀποφοιτήσας, τήν ψευδοδοξίαν ταύτην ἀποβαλόμενος, τά ὄντως ὄντα χείρῳ καί χείρῳ ἠγεῖται καί γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ τήν οὔσαν, οὐ τήν δοκούσαν, διά τοῦτο ἢ τῶν κακῶν ἀποφοίτησις «γνῶσις» ἐστί «τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστί», πρό τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὔσα, τῆς ἐνθέου καί ἐνιαίας· ἱερά δέ καί ἐνιαία καί ἐνθεος ἐργασία ἢ τήρησις ἐστί τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τῇ φυγῇ τῶν πονηρῶν καί τῇ ἐπιμόνῳ καί προσεχεῖ ἀγαπήσει Θεοῦ καί τῶν θείων ἐκτελουμένη. Τοῦτο τοίνυν ἐστί, φησί, πάση

κοινόν ἱεραρχία τό πέρας, τό μισῆσαι τά ἀντικείμενα ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐντολαῖς καί ἀγαπήσαι ταύτας καί τόν δόντα Θεόν καί διά τήν πρός αὐτόν ἀγάπην ὑπό ταύταις ζῆν. Τοῦτο ἐστίν «ἡ τῶν ὄντων ἢ ὄντα γνῶσις», τοῦτο ἡ τῆς ἀληθείας ὄρασις, τοῦτο ἡ τῆς τελειώσεως μέθεξις, τοῦτο ἡ τῆς πνευματικῆς ἐποψίας ἐστίασις, ἀποκαλυπτομένης κατά τήν ἐπαγγελίαν καί φωτιζούσης καί θεούσης καί τρεφούσης νοητῶς πάντα τόν διά τῆς καθαρᾶς καρδίας νοερῶς, μᾶλλον δέ πνευματικῶς, ἐνδιαιτώμενον αὐτῇ.

Τοῦτο δὴ καί αὐτός ἑαυτόν δηλόν ποιεῖται λέγοντα· μικρόν γάρ προαγαγών τόν λόγον, εἶτ' ἐπαναλαβών, ἐξηγητής αὐτός ἑαυτοῦ γενόμενος διά τούς μή θέλοντας νοεῖν τά θεῖα θείως, ἀλλά καί πρός τάς οἰκείας κακοδοξίας περιτρέπειν (σελ. 556) ἐγχειροῦντας, «εἴρηται τοίνυν ἡμῖν ἱερῶς», φησί, «ὡς οὗτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ὁ σκοπός, ἡ πρός Θεόν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσις τε καί ἔνωσις· ταύτης δέ, ὡς τά θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν θείων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καί ἱερουργίαις μόνως τευξόμεθα· “τηρήσει” γάρ, φησίν, “ὁ ἀγαπῶν με τούς λόγους μου, καί ὁ Πατήρ ἀγαπήσει αὐτόν καί ἐλευσόμεθα πρός αὐτόν καί μονήν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν”». Ὁρᾶς ποίαν λέγει γνῶσιν τῶν ὄντων ἀληθῆ; Τήν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν. Τί δέ τό ταύτης τέλος; Ἡ πρός Θεόν ἔνωσις τε καί ἀφομοίωσις. Πῶς δέ ἐκεῖ ἀγάπην εἶπε ταύτην τήν ἀφομοίωσιν; Ὅτι ἡ ἀγάπη ἐστὶ τῶν ἀρετῶν τό πλήρωμα καί αὕτη τῇ εἰκόνι προσχρωσθεῖσα τελείαν τήν πρός Θεόν ἀποσώζει ἐμφέρειαν. Διά δέ τοῦ ἐνθέως καί ἐνιαίως καί τῆς ἱερᾶς ἐργασίας τήν τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν ἠνίξατο, τήν διά μόνην τήν πρός Θεόν καί τά θεῖα γινομένην διάθεσιν· τό γάρ καλόν οὐ καλόν, ἂν μή καί διά τό καλόν μόνον πράττηται· ἡ δέ διηνεκῆς τῶν ἐναντίων ἀποφοίτησις καί ἡ γνῶσις τῶν ὄντων καί ἡ ἱερά τῆς ἀληθείας ὄρασις καί ἐπιστήμη τό πρός τά πονηρά πάθη παρίστησι μῖσος καί τήν τῆς ἀμαρτίας κατάγνωσιν καί τήν ἀπό ταύτης ἀνεπίστροφον φυγήν· τῇ δέ ἐνοειδῇ τελειώσει καί ἐνθέω μεθέξει τοῦ ἐνός καί τῇ νοητῶς τρεφούσῃ καί θεούσῃ ἐποψίᾳ τήν κατ' ἐπαγγελίαν θεῖαν ἐπιφοίτησιν καί μονήν ὑπέδειξε, τελειοῦσαν τῇ ἐνώσει καί τρέφουσιν τῇ ἐποψίᾳ τό πνευματικόν ἐκεῖνο ὄμμα.

Εἰ γοῦν διά μόνης τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως ἡ ἀληθῆς προσγίνεται γνῶσις καί ἡ πρός τόν Θεόν ἔνωσις καί ὁμοίωσις, ὅπερ ὁ φιλόσοφος φησι γνῶσιν, ψευδογνωσία ἐστίν. Ἀρχόμενος γάρ καί αὐτός σαφῶς εἶπεν «ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως μή δυνατόν εἶναι ταύτην προσγίνεσθαι τήν γνῶσιν», καί μικρόν ἀνωτέρω δεικνύς, ὅθεν ἡ γνῶσις αὕτη προσγίνεσθαι πέφυκεν, «ἐκ τοῦ μή ἀγνοεῖν», φησί, «τά πολλά, (σελ. 558) μηδέ τούς λόγους τῶν ὄντων, μᾶλλον δέ ἐκ τοῦ γινώσκειν πάντα καί πάντα σπεύδειν μανθάνειν, ὅ τί τίς ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν Ἕλλην ἢ κἂν Αἰγύπτιος, ἵνα μηδενός», φησί, «τῶν περὶ κόσμου φύσεως εἰρημένων τε καί ἐγνωσμένων λειπόμενος, ἐξ ἐκείνου ἀγνοήσῃ Θεόν», ἐπεὶ καί κατ' αὐτόν ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεός γινώσκειται, ὁμοίον τι ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας ἐκ τῶν ἐδωδῖμων μόνων τρέφεσθαι τε καί συνίστασθαι τό

σῶμα, δεῖν ἔλεγε μηδενός ἀπολελεῖσθαι τῶν ἐδωδύμων, εἴ τις τοῦ ζῆν ἐφίεται, μηδέ διαλιμπάνειν σιτιζόμενον ὁσημέραι τε καί ὥραι, καί οὕτω τήν περί τάς πολυτελεῖς τραπέζας ἄχρηστον μανίαν καί τό τῆς γαστριμαργίας πάθος ὡς ἀναγκαιότατα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἔπειθε δοξάζειν, μηδενός τῶν κρειττόνων ὀρεγομένους. Οὕτω γάρ καί τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς ὕλην ὁ Θεός ὑπέθετο τούς τῆς φύσεως λόγους, ἀλλ' ὡς πρός τήν ὑψηλοτέραν γνῶσιν χειραγωγεῖν δυναμένους. Ἡμεῖς οὖν τό αὐταρκες ἐκ τούτων ἀπολαμβάνοντες τά περιττά παραλείπομεν τοῖς μή χωροῦσιν τήν τελεωτέραν τροφήν· κἄν, ὑπερήλικες ὄντες οὗτοι, τῆς νηπίοις καταλλήλου τροφῆς οὐκ ἀπανίστασθαι βούλωνται, ἐπαλείφομεν καί τινα Σκύλλαν τῷ παγκοσμῷ τούτῳ μαστῷ, τό μή πάνυ λυσιτελεῖν ἔστιν ὅτε μετρίως ἐκτείνοντες ὡς ἀπαναστήσοντες τῆς ἀκαίρου τροφῆς. Οἷ δ' ὡς οὐκέτι παῖδες, ἀλλ' ὡς τέλειοι τήν κακίαν, ἡμῖν ἐπανίστανται καί φιλονεικοῦσιν ἡμᾶς κατασπᾶσαι μᾶλλον ἢ αὐτοί πρός τό προσῆκον μέτρον ἀναδραμεῖν.

Διό καί τόν Υἱόν μετά τοῦ Πατρὸς ἦκειν καί τήν μονήν ποιεῖσθαι ἐν ἐκείνῳ φασίν, «ὅς τούς λόγους οἶδε τῆς τοῦ κόσμου φύσεως· γινώσκει γάρ οὗτος τό ἀληθές. Θεός δέ ἡ ἀλήθεια καί ὁ τῆς ἀληθείας Πατήρ· ἀλλά καί πᾶν τό γινώσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικται τε καί μένει· οὐκοῦν ἐν τῷ Θεῷ ἔσται μονίμως ἰδρυμένος ὁ τήν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰδώς· τούτου δ' ἐν Θεῷ τήν μονήν ἀμετάβλητον (σελ. 560) ἔχοντος, οὐκ ἀπεικός ἐκεῖνόν γε παρά τούτον ἐλθεῖν λέγεσθαι καί τήν μονήν πεποιῆσθαι· «οὗτος ἐστι», φησί, «καί ὁ φωτός θεῖου καί νοητοῦ ἔμπλεων τόν νοῦν κεκτημένος». Αὕτη ἐστίν ἡ τελεωτάτη τοῦ φιλοσόφου θεογνωσία. Ἐγώ δέ ἀκούω τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, ὅτι ὁ διάβολος «ψεύστης ἐστί καί ὁ πατήρ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ». Οἶδα δέ καί τῶν ἐναντίων τήν αὐτήν οὕσαν αἴσθησιν καί γνῶσιν καί ἐπιστήμην. Ὁ γοῦν εἰδώς τήν ἀλήθειαν καί τό ψεῦδος ἐπίσταται. Εἰ γοῦν, κατά τούς τοῦ φιλοσόφου λόγους, τό γινώσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικται τε καί μένει καί διά τοῦτο κατ' αὐτόν ὁ τήν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων ἐν τῷ Θεῷ ἐστί καί ὁ Θεός ἐν αὐτῷ, οὐκοῦν καί τό ψεῦδος καί ὁ τοῦ ψεύδους Πατήρ ἐν αὐτῷ πεποιῆται τήν μονήν, καί ὁ αὐτός οὗτος ἐστί λοιπόν ὁ καί σκότους νοητοῦ ἔμπλεων τήν ψυχὴν κεκτημένος· καί ὄντως πολύ σκότος ἐπηλυγάζει τήν ψυχὴν ἢ τοιαῦτα προφέρει διανοήματα. Τί γάρ, ὁ λέγων, «οἶδα σε τί εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», διά τήν γνῶσιν ταύτην ἐν ἑαυτῷ εἶχε τόν Χριστόν; Τί δέ, ὁ γινώσκων καί μή ποιῶν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ ἔχει μονίμως ἐνιδρυμένον τόν Θεόν; Καί πῶς «δαρήσεται πολλάς»; Καί μήν ὁ μέν Χριστός ἐν εὐαγγελίοις ἐκ μέν τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως προσγίνεσθαι φησι τήν αὐτοῦ καί τοῦ Πατρὸς ἐνοίκησιν, ἐκ δέ τῆς ἐνοικήσεως τήν ἐμφάνειαν. Οὗτος δέ ἀντεστραμμένος μέν ἐκείνῳ ἐκ τῆς αὐτῷ δοκούσης ἐμφανείας φησί τήν ἐνοίκησιν, ὑπεναντίως δέ σαφῶς, οὐκ ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἐκ γνώσεως τήν ἐμφάνειαν, καί γνώσεως, ἦν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν μηδαμῶς προσγίνεσθαι πρότερον ἀπεφήνατο. Τοιούτου φωτός καί

ἀληθείας τόν οικεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν. Οὐ μόνον δέ τās θείας ἐντολάς ἀδυνάτως ἔχειν τήν γνῶσιν ταύτην πορίζειν πρότερον εἴρηκε, ἀλλά καί φιλοσοφίαν ταύτην ἐκάλει διά τῶν κατά φιλοσοφίαν μαθημάτων χορηγομένην καί μωρίαν εἶναι παρά τῷ Θεῷ ταύτην ἔφασκεν· ἦν οὖν μωρία τότε προσεῖπε, (σελ. 562) Θεόν αὐτήν εἶναι νῦν ἀποφαίνεται καί αὐτόν μετά τοῦ Πατρός τόν τοῦ Πατρός μονογενῆ Λόγον· τοιούτου φωτός καί ἀληθείας τόν οικεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν.

Ἄλλ' ἐπεὶ καί τῶν ἐναντίων ἡ αὐτή ἐστίν αἴσθησις, σύ, ὦ φιλόσοφε, πότε ἄρ' εἶ θερμός, ὅταν κατά τήν ποιότητα ταύτην διακείται σου τό σῶμα, ἢ ὅτε κατεψυγμένον τοῦτ' ἔχων τήν ἐναντίαν εἰδείης θερμότητα; Πάντως τότε καί τήν θερμότητα ἐν σεαυτῷ φέρων αἰσθάνη, ὅτε κατά ταύτην διάκεισαι. Τότε τοίνυν καί τόν Θεόν ἔξεις ἐν σεαυτῷ ἀληθῶς, ὅτε τήν θείαν ἔξιν ἐν σεαυτῷ κατά ψυχὴν ἔχεις· θεία δέ ὄντως ἔξις ἢ πρὸς τόν Θεόν ἀγάπη ἐστί· προσγίνεται δ' αὐτὴ διά μόνης τῆς τῶν θείων ἐντολῶν ἱερᾶς ἐργασίας· εἰ γάρ καί ἀρχὴ τούτων ἐστίν, ἀλλά καί μέση καί κορυφαία· ὁ Θεός γάρ ἀγάπη ἐστίν, ὅς ἐν τούτῳ μόνῳ καί τήν οικεῖαν ἔλευσιν καί μονήν καί ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο. Τότε τοίνυν καί σαυτῷ χρῆσις πρὸς διόρθωσιν ἐτέρων ἀληθῶς, ὅτε τήν τοιαύτην σχέσεις ἐκ τῶν τοιούτων διάθεσιν· νῦν γάρ, τόν διορθοῦντα ὑποκρινόμενος, διαστρέφων καί διασύρων δῆλος εἶ. Ἄλλ' ὡς μὲν διαστρέφεις διορθοῦν ἐπαγγελλόμενος, ἐκδηλότερον ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Τοῦ δ' ἐν σχήματι διορθώσεως διασύρειν προθυμῆσθαι δεῖγμα σαφές τό διά μεγίστης σε σπουδῆς ποιήσασθαι μὴ ἐλθεῖν ἡμῖν εἰς ὄψιν τὰ πρὸς ἡμετέραν διόρθωσιν ἐπιστρεπτικά σοι δοκοῦντα ταυτί συγγράμματα, ὥσπερ ἂν εἶ τις ἰατρῶν πόμα μὲν σκεύασαι τῷ νοσοῦντι λυσιτελέστατον ἔφασκε, χρῆσασθαι δέ παντάπασι ἀπηγόρευεν. Ὅθεν καί τοῦτο γέγονεν δήπου δῆλον, ὡς καί αὐτός τοῦτ' οἶσθα, πρότερον, ὃ νῦν ἐξεφάνη, δηλητηρίων ἔχοντα δύναμιν τὰ κεκλημένα φάρμακα· καί τοῦτ' ἄρα προσεγίνωσκες ὡς οὐ λήσῃ κλέπτων, τούτων προφανέντων ἡμῖν.

Ταῦτ' ἄρα καί νῦν οὐχ ἐκόντος εἶναι καί πρὸς τās ἡμετέρας (σελ. 564) ἦκει χεῖρας ταυτί σου τὰ γράμματα, ἐν οἷς τελευτῶν φῆς ὡς ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθῶν χρῆσασθαι σαυτῷ, ὧν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἴρηκε τις τῶν σῶν φίλων. Τό δέ μὴ ὀρθῶς εἰρημένον τῷ φίλῳ τοῦτο λέγεις εἶναι· «ἴσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν διά τῆς ἐγγινομένης αὐτοῖς ἱερᾶς φωτοφανείας, ὅτι ἔστι Θεός καί οἷον φῶς ἐστίν, μᾶλλον δέ πηγὴ φωτός νοεροῦ τε καί αἰθέρου· οἱ δέ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τόν κοινόν προμηθεῖα συνορῶσιν, ἐκ τῶν ἀγαθουμένων τήν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τήν αὐτοζωήν, καί ἀπλῶς ἐκ πάντων τόν τὰ πάντα ὄντα καί ὑπερανιδρυμένον πάντων». Τοῦτό ἐστίν ὃ φησιν ὁ φιλόσοφος οὐκ ὀρθῶς ἔχειν. Οἶδα δέ αὐτόν καί ἄλλοτε κακῶς πρὸς αὐτό διατεθέντα· ἔγνωσας γάρ ὅτι τό «οἷον» παραδειγματικῶς τῷ φωτί προσήρηται, τόν Θεόν ἔλεγε φάσκεν

ἡμᾶς εἰδέναι, ὁποῖον φῶς ὑπάρχει. Δείξαντες δὲ ἡμεῖς προσπαρακείμενον τό “πηγή φωτός”, καί συνημμένως ἀναγνόντες ὅτι «ἔστι Θεός οἶον πηγή φωτός», ἠρωτῶμεν αὐτόν, τί βούλεται λοιπόν ἐνταυθοῖ τό “οἶον”· ὁ δ’ ἄκων ὠμολόγησε τὴν ἄγνοιαν καὶ ἤτησε συγγνώμην· οὐδὲ γὰρ δυνατόν ἄλλως ἢ ἀντὶ τοῦ ὠσανεὶ παραληφθῆναι. Νῦν δ’ ἄλλως ἐπελάβετο· «φανεροῦ γὰρ ὄντος», φησὶν, «ὡς καὶ τοῖς θεωρητικωτάτοις ἐκ μόνων τῶν ὄντων ὁ Θεός γινώσκεται, ἢ ἐνταῦθα παραδιδόμενη γνῶσις Θεοῦ διὰ νοεράς φωτοφανείας, ὡς ἕτερα τῆς ἐκ τῶν ὄντων οὔσα, οὐδαμῶς ἐστὶν ἀληθής». Ἀνθυπενεγκεῖν δὴ πρὸς τοῦτο δεῖ, ὡς φανεροῦ γενομένου διὰ πλείστων τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, ὡς οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεός γινώσκεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν καθ’ ὑπεροχὴν μὴ ὄντων, τουτέστι τῶν ἀκτίστων, πρὸς δὲ καὶ διὰ φωτός αἰωνίου καὶ τῶν ὄντων πάντων ὑπερανωκισμένου, νῦν τε ἐν ἀρραβῶνος μέρει τοῖς ἀξίοις διδομένου καὶ κατὰ τὸν ἀληκτον αἰῶνα περιουγάζοντος αὐτοῦς ἀλήκτως, ἐξ ἀνάγκης (σελ. 566) καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀληθής ἐστὶ καὶ ὁ μὴ ἀληθῆ λέγων ταύτην Θεοῦ θείας γνώσεως ἐκπέπτωκεν. «Ἄλλ’ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν», φησὶν, «οὐκ ἐκ τῶν κατ’ αὐτόν πᾶσα γνῶσις τοῦ Θεοῦ». Καὶ ποῦ ἐν τῇ ρήσει ταύτῃ λέγομεν ὡς ἡ θεοφάνεια αὕτη τῶν περὶ Θεόν οὐκ ἔστι; Πάντων μὲν γὰρ τῶν ἄλλως ὄντων ὑπερτίθεμεν αὐτήν· ὡς δ’ ἐκ τῶν κατ’ αὐτόν ἐστὶ Θεῶ, οὐδαμῶς ἐστὶ προσκείμενον. Εὐροις δ’ ἂν τοὺς θεολόγους οὐ ταύτην μόνην, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας θεωρίας τῆς ἀπὸ τῶν κτιστῶν θεογνωσίας ὑπερτιθέντας ἐς τὰ μάλιστα, ταύτην δὲ καὶ τῶν ἄλλων πασῶν ἀποδιαστέλλοντας καὶ θεωνυμίας ἐξόχως ἀξιοῦντας, ὡς μόνην Θεοῦ θεοποιόν ἐμφάνειαν.

Δεῖν δ’ ἡμῖν ἀρτίως εἰς πολὺ μῆκος ἐκεινομένῳ δοῦναι τῷ λόγῳ πέρας, εἰς τό ἐξῆς ταμειυσασμένους τῶν Περί γνώσεως λόγων τοῦ φιλοσόφου ἀπελέγξαι τὴν ἄγνοιαν.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (Σελ. 568)

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ Ἡ ΠΕΡΙ ΘΕΩΣΕΩΣ

Ἄλλ’ εἰ μὲν Κατὰ Μασσαλιανῶν, καθάπερ καὶ ἐπιγέγραπται, τό βιβλίον πεποιήται, τί παθῶν τὰ τῶν θείων ἡμῶν πατέρων ἀναμίξ ταις ἐκείνων κακοδοξίαις προβάλλεται καὶ κατ’ αὐτῶν ἔπειτα πολὺς ρεῖ, τῶν κατ’ ἐκείνους ἀφέμενος; Εἰ δὲ κατὰ τῶν ἀπ’ αἰῶνος ἀγίων καὶ τῶν αὐτοῖς ὁμολογεῖν αἰρουμένων ἡμῶν δεῖν ἔγνω πόλεμον ἄρασθαι, τί βούλονται Μασσαλιανοὶ καὶ Βλαχερνῖται καὶ τὰ τοιαῦτα προσρήματα; Ἡ δὴλον ὅτι σκηνὴ τὰ τοιαῦτα καὶ προσωπεῖόν ἐστὶ, πολλὴν καὶ ποικίλην, μᾶλλον δὲ

παντοδαπήν, μετά τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἀπάτης καὶ τὴν ὕβριν πρὸς πάντας ἐπιφερόμενα, ἴν' ὦμεν ἅπαντες ὕβρισμένοι καὶ πολλαχῶς, οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων γεγονότες πατέρες μετά τῶν φωρασάντων τὸν δόλον καὶ μὴ πεισθέντων, τῷ τε τοῖς αἰρετικοῖς συντετάχθαι καὶ τῷ κατ' αὐτῶν ἔπειτα διὰ τῶν λόγων ἐλέγχῳ καὶ ταῖς μεταξύ τῶν δοκούντων τούτων ἐλέγχων ἀναισχύντοις καὶ δεινοῖς παροινίαις, ὅσοι δ' ἂν παραχθέντες πεισθεῖεν, δυοῖν θάτερον ἐξ ἀνάγκης παθόντες, ἢ νῦν ἢ πρότερον φανεροὶ γεγονότες τῶν πεπλανημένων ὑπάρχοντες, τῷ φανεροῖ γεγενῆσθαι σεπτοὺς πρῶην ἡγούμενοι τοὺς νῦν κακοδόξους γνωριζομένους, καὶ ἀπλῶς ἴν' οὕτω πάντες τε ἡμεῖς καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἱερά τε καὶ σεμνά σχεδὸν ἅπαντα γέλωσ ἀναφανῆ καὶ χεύη καὶ παίγιον; Εἰ δ' ἄρα παίζων ἐν οὐ παικτοῖς, κενὰς καὶ περιπτώσας καὶ κιβδήλους λογομαχίας τε καὶ ἀντιθέσεις καινοτομεῖ, καὶ ὡς περιπτώσας τις αὐτὸς νομισθεῖη καὶ πολὺς τὴν σοφιστικὴν (σελ. 570) ἀνέδην ὕβριζει, φεῦ, εἰς τὰ φρικτὰ καὶ σεβάσμια, τί μὴ πάντες ἐκτρεπόμεθα τοῦτον, ἢ γοῦν ἐκτρέπομεν αὐτόν τοῦ τηλικούτου κακοῦ μετά τῆς προσηκούσης σφοδρότητος;

Ἀλλὰ τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τοιαῦτα φάναι τολμᾶς αὐτός, ὥστε καὶ τῶν λόγων ἀρχόμενος οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται καινοτομήσειν οὐθέν, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ὑπεραγωνιεῖσθαι, φιλοσόφῳ πρέποντα ζῆλον κατὰ τῶν ἐνδιαστροφῶν δόγμασιν ἐντεθραμμένων ἐπιδειξάμενος, ἀφ' οὗ καὶ τισιν ἔδωκεν ὑπόνοιαν λόγον τινα ποιεῖσθαι τῆς ἀληθείας, καὶ ταῦτ' ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ὑποκρίσει κατὰ τῶν εὐσεβῶς ζώντων ἀγωνιζόμενος. Οὐκοῦν οὐδεὶς ἡμῖν ἐγκαλέσει δικαίως ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογουμένοις καὶ τὰ πρὸς ἐκείνου κατ' αὐτῶν εἰρημένα πρὸς δύναμιν ἐξετάζουσί τε καὶ διευθύνουσιν, ἐπεὶ μηδὲ πρὸς ἐκείνους ἀπλῶς αὐτῶ φαίνονται τείνων ὁ τῶν συγγραμμάτων ἀγών, ἢ κατ' ἐκείνων ὧν ὡς ἀνειμένως ζώντων ἢ τι περὶ τῶν σφῶν αὐτῶν βίον ἐχόντων οὐκ ἐμμελῶς, ἀλλὰ σαφῶς πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπ' αὐτῶν πρσεβευομένην εὐσέβειάν ἐστιν ἢ ἀντίθεσις, μᾶλλον δὲ πρὸς αὐτὰ τὰ θεῖα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, καθὰ προαποδέδεικται, δόγματα καὶ τὰς ἐκ παλαιοῦ κεκρατηκυίας ἐπ' αὐτῆς παραδόσεις καὶ τὰ τῶν ἀγίων συγγράμματα, ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς οὐ λόγους μόνον, ὁποῖους ἂν οἰοί τε ὦμεν, ἔτοιμοι προέσθαι, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰς ἡμετέρας, εἰ δεήσει, ψυχὰς· μισθὸν δὲ τῶν λόγων τούτων καὶ τῆς προθέσεως οὔτε παρ' ἀνθρώπων ζητοῦμεν, ὃν ἔχουσι διδόναι μόνον ἐπὶ τῶν τοιούτων τὸν ἔπαινον, οὐδέ γὰρ πρὸς τοῦτον ὀρῶμεν, οὔτε παρὰ Θεοῦ· μισθὸς γὰρ ἀποδιδούσιν οὐ χρεωστεῖται. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἀνάγκη ἐπιτίθησι γράφειν, τό τῆς ὀφειλῆς ἀπαραίτητον. Ἐκ πολλοῦ μέντοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοτιμίας ἀφέμενος, οὐδὲν οἶον εἰ μὴ σὺν τέχνῃ τούτους ποιῶμαι, μηδὲ ροδωνιάν (σελ. 572) ἀποδείκνυμι τό βιβλίον, ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὐχρὸν τι φθεγγόμενος καὶ τορόν, ἐκεῖνο δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν ἁρμονίαν ἐμμελῆ κεραννύς καὶ διὰ πάντων ὠραῖζων τὸν λόγον. Ἀττικά γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων

κάλλη καί παρισότητες, οἷον ἄνθη τῶν λειμῶνα τῶν λόγων καταγλαΐζουσιν· αἷς εἰ μή καταχρησθαι δυναίμην, καίτοι καλληρομονεῖν ἐφίεσθαι πεφυκῶς, ἔναργές ἄν εἴη καί τοῦτο δεῖγμα τοῦ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ μή πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τό λέγειν ἀφίχθαι. Τῆς γε μὴν ἔναποκειμένης διανοίας τοῖς ῥήμασι τοῦτ' ἄν φαίην ἐγὼ πρῶτον κάλλος, ὃ καί ψυχῆς ἐφ' ὅσον οἷόν τε πρὸς τόν Θεόν καί τήν ἀλήθειαν βλέπειν· ἐκεῖθεν γάρ αὐτῇ τά μετὰ τοῦτο καλά, κἄν ἦ τι τούτου πρεσβύτερον τρόπον ἕτερον.

Προσηκόν δ' εἶναι νομίζω πρὸ τῶν κατὰ μέρος ἐλέγχων ἐκεῖνο ποιῆσαι δῆλον· τίνος ἔνεκεν οὗτος τήν τοῦ Πνεύματος θεοποιόν χάριν κτιστὴν ἀποφῆναι διὰ πλείστης ὄσης σπουδῆς ἐποιήσατο, τοῦτ' αὐτὸς ἐαυτῷ τοῦ λογογραφεῖν ὑπόθεσιν ἐνστησάμενος, καίτοι συνθέμενος καί αὐτός, εἰ καί μή ἐκῶν εἶναι, θεότητα καί αὐτοθεότητα καί θεαρχίαν ὑπὸ τῶν ἁγίων τήν τοιαύτην προσειρησθαι χάριν; Τίνος οὖν χάριν τήν τοῦ Πνεύματος χάριν ἄκτιστον αὐτὸς τε φάναι οὐ πείθεται καί τούς πειθομένους δυσεβεῖς ἀποφαίνεται καί πάντα λίθον, τό τοῦ λόγου, κινεῖ πᾶσι ταύτην ὑποδείξει κτιστὴν, μίμησιν αὐτὴν εἶναι φυσικὴν λέγων καί τῆς λογικῆς φύσεως ἕξιν ὠρισμένην τε καί ὀρωμένην αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει; Τοῖς ὁμοφύλοις Λατίνοις ἢ δυνάμεως ἔχει χαρίζεται, πρὸς τό ἐκείνων φρόνημα δολίως ἅμα καί βιαίως ἡμᾶς ὑφελκόμενος. Ὅταν γάρ ἀκούσωμεν ἐκ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον τό Πνεῦμα καί δι' Υἱοῦ ἐφ' ἡμᾶς προχεόμενον, εἶτα καί τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέγοντος, «ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Θεός τό Πνεῦμα πλουσίως διὰ (σελ. 574) τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· ἐξέχεεν οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο οὐκ ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν οὐκ ἐποίησεν», ὦμεν δ' ἀναπεπεισμένοι κτιστὴν τήν χάριν εἶναι, τί ἐροῦμεν δίδοσθαι καί χαρίζεσθαι καί προχεῖσθαι διὰ τοῦ Υἱοῦ; Οὐκ αὐτό τό τήν χάριν ἐνεργοῦν, εἴπερ ἐκεῖνο μόνον ἀναρχον εἶναι φαῖμεν, πᾶσαν δέ ἐνέργειαν αὐτοῦ κτιστὴν, καθάπερ ὁ νέος οὗτος ἰσχυρίζεται θεολόγος; Ἄρ' οὖν οὐ τοῦτ' αὐτό ἐστίν ἄντικρος τό τῶν Λατίνων φρόνημα, δι' ὃ τῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας ἀπελήλανται περιβόλων, ὅτι οὐχ ἡ χάρις, ἀλλ' αὐτό τό Πνεῦμα τό ἅγιον κακ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται καί διὰ τοῦ Υἱοῦ προχεῖται; Ὅρατε τήν βαθεῖαν αὐτοῦ συνεσκιασμένην βουλήν καί τό δολερὸν καί κακοῦργον τοῦ ἐγχειρήματος;

Τί δ' οὐκ ἔμελλεν ἐπὶ τοῦτο παντὶ τρόπῳ σπεύδειν καί πᾶσαν μηχανὴν κινεῖν καί περιέργως προσβάλλειν, ἐπειδὴ φανερῶς οὐκ εἶχεν ὁ πέρυσι παρὰ τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἡμῶν πρεσβευτῆς εἰς Ἰταλίαν καί τὰς ἄνω Γαλλίας ἀπεσταλμένος ὡς ἐπὶ Πέρσας ἐκείνου ἐγεῖραι στείλασθαι προσελαύνοντος ἦρος, αὐτὸς δέ τοῦ μὲν σκοποῦ τῆς πρεσβείας ἐπιλαθόμενος, ὡς ὕστερον ἐκ τῶν ἔργων ἐφάνη, προσχωρήσας δέ τῷ πάπῃ καί τὰς εὐχὰς ἐκείνου σωτηρίου αὐτῷ γενέσθαι κατὰ τήν ὁδὸν ἐπειπῶν, ἅς αὐτὸς φησιν, ἐπ' αὐτοῦ διετεῖνατο, εἶτα καί προσφύσας μὲν ἐκείνῳ τά χεῖλη καί τό γόνυ μεθ' ἡδονῆς, ὡς ἔοικε, καί σεβάσματος ἀσπασάμενος, τήν δέ κεφαλὴν ὑποθείς ταῖς ἐκείνου χερσὶ καί τήν ἐκεῖθεν σφραγίδα χαίρων δεξάμενος; Εἰ γάρ μή χαίρων ὡς ἀληθῶς ἀλλ'

ὑποκρινόμενος, τίνι πιστώσεται τό πρός ἡμᾶς ἀνυπόκριτον; Τοῖς πρός ἐκείνους ἐξενηνεγμένοις λόγοις, φαίη τις ἄν. Ἀλλ' ἡ προσγεγραμμένη τελευταία τούτοις εὐχή δείκνυσι αὐτοῦ (σελ. 576) τό τῆς ψυχῆς ἀβέβαιον· «παράδος» γάρ, φησίν, «ἀφανισμῶ παντελεῖ τούς τοιούτους λόγους, λέγε προάναρχε, εἴπερ καί ἐκ σοῦ ἐστι τό σόν Πνεῦμα, ἐν αἴτιον καί μίαν ἀρχήν σέ τε καί τόν σόν Πατέρα ἐπαγόμενον, ὅπως μηδενί δι' αὐτῶν τηλικούτου κακοῦ αἴτιος γένωμαι κάμέ τῆς τοιαύτης κακοδοξίας πρό τοῦ τέλους ἀπάλλαξον». Ποίω δέ καί νῦν λόγῳ μετά τήν ἀπ' ἐκείνων ἐπάνοδον εὐθύς τά τοῖς Ἰταλοῖς, ὡς ἀποδέδεικται, συνηγοροῦντα περιέργως συντεθείκει συγγράμματα, καί ταῦτ' ἐξ Ἰταλίας, ὡς αὐτός ἐν προοιμίῳ γράφει, πρός τό Κατά Μασσαλιανῶν γράφειν κεκινημένος, εἰ μή καί τοῦτο ὑπόκρισις, ὃ καί αὐτός ἰσχυρίζεται;

Τοιγαροῦν σκηνή πᾶς λόγος αὐτῶ, κωμωδοῦσα καί παίζουσα τά ἡμέτερα, καί ἦν Ἐκκλησίαν ἐκεῖ καί σύνοδον ἱεράν καί ἀγίαν φησί, τήν τῶν Λατίνων ἔοικε λέγειν. Ὅτι γάρ ἐν πᾶσι μᾶλλον κατ' ἐκείνην φρονεῖν, τεκμηριώσασαίτ' ἄν τις καί τῶ μηδ' ὄντινούν σχεδόν ἀγιασμόν ἀπό τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας προσήκασθαι, τούς ἐκεῖθεν ἀπομάττοντα σπίλους, καί ἵνα τᾶλλα παρῶ, τοσοῦτον ἤδη χρόνον ἀφ' οὔπερ ἐπεδήμησεν ἡμῖν οὐδεῖς ἑώρακεν αὐτόν τῆς ἀγιωτάτης εὐχαριστίας ἐν μεθέξει γενόμενον· τί χρῆ λέγειν εὐχήν ἢ ἐπίκλησιν ἱεράν ἢ τήν ἐν θριξί σταυροειδῆ σφραγίδα καί τᾶλλ' ὅσα σύμβολα μοναχικῆς τελειώσεως, ὧν ἄνευ μοναχόν εἶναι παρ' ἡμῖν οὐ νομίζεται τοῖς τῶν ἀγίων πατέρων θεσμοθεσίας ὑπέικουσιν; Οὗτος γάρ οὐδ' ἐπ' εἰσαγωγῇ μοναχικοῦ μυστηρίου εὐχήν γοῦν ἱεράν ἐπεζήτησεν, ἀλλ' αὐτόπλαστός ἐστι μοναχός, οὐ πολύ δ' εἰπεῖν καί ἐπίπλαστός· «ἐκ τῶν καρπῶν γάρ, φησί, «τό δένδρον ἐπιγινώσκεται». Τούς γε μήν περί μελλούσης κολάσεως μυστικούς αὐτῶ λόγους λεγέτωσαν οἱ αὐτήκοσι. Ἐγώ δ' ἐκ τῶν τούτων καί τῶν τοιούτων οὐχ ἐπ' ἀγνοίας, (σελ. 578) ἀλλ' ὑπό κακονοίας, κτιστήν αὐτόν ἀποφαίνεσθαι τήν θεοποιόν ὑπενόησα χάριν τοῦ Πνεύματος· εἰ δ' ἄρ' ὑπ' ἀγνοίας, ἐπεὶ καταλογογραφεῖ τῶν εἰδότην, ἀπόνοιαν τῇ περί τά τοιαῦτα συζεύξας ἀγνοία, χειρόν, ὡς ἐγῶμαι, τό ἔγκλημα· δόγμα γάρ ἀποτόπαιον ἅπαν ἐκ τοιαύτης ἀνεργάγη πηγῆς, ἀφ' ἧς καί νῦν οὗτος προστάτης πονηρῶν τε καί πολλῶν αἰρέσεων ἀναπέφηκεν, ὡς ὁ λόγος δείξει προϊών.

Ὁ μὲν γάρ σοφός τά θεῖα Μάξιμος, συνωδά τῶ μεγάλῳ Μακαρίῳ καί τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀγίοις, καθάπερ ἐν τοῖς Περί φωτός θείου ἐξενηνεγμένοις ἡμῖν λόγοις προεξεθέμεθα, τόν ἀρραβῶνα τῆς μελλούσης ἐπαγγελίας, τήν χάριν τῆς υἰοθεσίας, τόν θεοποιόν δωρεάν τοῦ Πνεύματος φῶς εἶναι φησιν ὑπεραρήτου δόξης τοῖς ἀγίοις ἐποπτευόμενον, φῶς ἐνυπόστατον, ἄκτιστον, ἀεὶ ὄν ἐκ τοῦ ἀεὶ ὄντος καί ἀνεπινοήτως, νῦν μὲν ἐκ μέρους, ἐπὶ δέ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τελωτέρως φανερούμενον τοῖς ἀξίοις καί τόν Θεόν αὐτοῖς δι' ἑαυτοῦ φανεροῦν. Ὁ δέ φιλόσοφος οὗτος ξένον ἑαυτόν τοῦ τοιούτου συνορῶν φωτός, ὡς τῆς πρός αὐτό φερούσης μηδέ πρός ὀλίγον ἡμμένος, φέρειν οἴος τε ὧν οὐδαμῶς οὐ

τῆ πίστει τὴν προᾶξιν προσέθηκεν, ἵνα δι' αὐτῆς πρὸς ἐκείνην φθάσῃ τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν ἀπαρηνησάμενος καὶ τοὺς μὴ ταύτην ἠρνημένους, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς ἀνηγμένους, ὡς ὑπὲρ αὐτοὺς τοῖς πολλοῖς αὐτὸ δόξαι, τοῖς λόγοις ἐξουδενώσας, ἀθετεῖ μὲν τὴν χάριν, βλασφημεῖ δὲ εἰς τὸν τῆς χάριτος Κύριον, ἀτιμάζει δὲ κοινῇ πάντας τοὺς ἁγίους, ὅσοις ἐξεγένετο διὰ πειρασ μαθεῖν τε καὶ διδάξαι περὶ τοῦ φωτός τῆς χάριτος.

Ἐπεὶ δὲ τοιαῦτα τολμῆσαι δεῖν ἔγνωκεν, οὐ Σκύθαις ἐνοικῶν, οὐδ' Ἀγαρηνοῖς ἐνστρεφόμενος, ἀλλ' ἐν μέσῃ τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα νῦν εἶπερ ποτέ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ὀρθοτομούσῃ, πολλῶ χρηταὶ τῷ δόλω καὶ (σελ. 580) συνεσκιασμένως ἄγαν καὶ μετ' ἐπικρούψεως ὅτι πλείστης τοὺς κατὰ τῶν ἁγίων προτίθεται λόγοις, ὡς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν κατ' αὐτὴν εὐσεβῶν δογμάτων ὅ ταῦτα περιτρέπων ἀγωνιζόμενος. Ἀφείς τοίνυν πᾶσαν παντός ἁγίου ἐπωνυμίαν, τραπεζούντιόν τινα Θεόδωρον εἰς μέσον προήγαγεν, ὅς προέστι μὲν τῶν Βλαχερνῶν, τὰ Μασσαλιανῶν δ' ἐφωράθη νοσῶν· τοῦτον τοίνυν προήνεγκεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ δῆθεν ἀπολογούμενον καὶ λέγοντα σαφῶς μὴ τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα νῦν καθάπερ πρότερον ὀρατὴν δοξάζειν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν δόξαν δ' εἶναι φάσκοντα Θεοῦ φῶς ἐνυπόστατον καὶ ἀγένητον καὶ θεότητα καὶ θεαρχίαν ὀνομαζόμενον, καὶ ἀπλῶς ὅσα περὶ τῆς θεοποιῦ δωρεᾶς τοῦ Πνεύματος οἱ ἅγιοι συνεγράψαντο.

Θεαρχίαν γάρ ταύτην καὶ ἀγαθαρχίαν καὶ θεότητα, ὡς ἀρχὴν τῶν θεουμένων οὖσαν, πολλαχοῦ τῶν λόγων ὁ μέγας Διονύσιος προσεῖπεν, ἧς ἐπέκεινα, φησὶν, εἶναι τὸν Θεόν ὡς ὑπέρθρον ὄντα καὶ ὑπεράρχιον. Μάξιμος δὲ ὁ θεῖος θέωσιν τὴν θεότητα προσηγόρευσεν ταύτην· τὴν δὲ θέωσιν ὀριζόμενος, «ἐνυπόστατον» εἶπεν «ἔλλαμψιν, μὴ ἔχουσιν γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν», προσθεὶς καὶ τὰ ὅσα μικρὸν ἀνωτέρω προθέντες ἔφθημεν. Βασιλείου δὲ τοῦ μεγάλου ἀκηκόαμεν εἰπόντος ἄκτιστον τό διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον. Ἰωάννης δὲ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, τῷ Βασιλείου κράτει τῶν λόγων συναφθεὶς, τοὺς τε Λατίνους αἰσχυνεῖ καὶ τὰ δολερά τοῦ κενόφρονος τούτου καταλύσει μηχανήματα, «μὴ τὸν Θεόν», λέγων, «ἀλλὰ τὴν χάριν ἐκχεῖσθαι»· καὶ πρὸ τοῦ Χρυσορρήμονος πατρός ὁ προφήτης Ἰωὴλ, μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προφήτου ὁ Θεός εἰπὼν, οὐκ «ἐκχεῶ τό πνεῦμα μου», ἀλλ' «ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου». Εἰ τοίνυν τό Πνεῦμα μὴ κατακερματίζεται, τί τό ἐκ τοῦ (σελ. 582) Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ὑπό Θεοῦ κατ' ἐπαγγελίαν ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον Πνεῦμα; Ἄρ' οὐχ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις τε καὶ ἐνέργεια, ἐνέργεια οὖσα τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος; Ἀλλὰ τό παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον Πνεῦμα οὐκ ἔκτισται κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἄκτιστος ἡ χάρις ἄρα, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὅ καὶ δίδοται καὶ πέμπεται καὶ χαρίζεται παρὰ τοῦ Υἱοῦ τοῖς μαθηταῖς, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τό Πνεῦμα, καὶ τοῦτ' ἐστὶ τό δῶρον τό θεοποιόν, ἐνέργεια ὃν οὐκ ἄκτιστος μόνον ἀλλὰ καὶ ἀχώριστος τοῦ παναγίου Πνεύματος. Ἄκουσον δὴ πάλιν

τοῦ μεγάλου Βασιλείου· «ἦν» γάρ, φησί, «προῖεται ζωὴν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τό Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ»· καί ἵνα μή τινη δόξη τήν καθ' ἡμᾶς φυσικήν τοῦτον λέγειν ζωὴν, καίτοι προέσθαι φάμενον, ἀλλ' οὐχί κτίσαι, μάλλον δέ προῖεσθαι, ὃ μετὰ τοῦ ἀκτίστου καί τοῦ ἀνάρχου πως ἐμφαντικώτερον ἐστίν, ὅμως ἵνα μή δόξη φυσικόν τι λέγειν, ἐπήνεγκε· καί οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωὴν θείαν καί οὐράνιον κεκτημένοι».

Καί τοίνυν ἡ τοιαύτη θεία καί οὐράνιος ζωὴ τῶν θεοπρεπῶς ζώντων ἐν τῷ μετέχειν τῆς ἀχωρίστου τοῦ Πνεύματος ζωῆς (ὡσπερ καί ὁ Παῦλος ἐξῆ «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος θείαν καί ἀϊδίον» κατὰ τόν θεῖον Μάξιμον «ζωὴν»), ἡ τοιαύτη τοιγαροῦν ζωὴ αἰεὶ μὲν ἐστίν, φυσικῶς ἐνυπάρχουσα τῷ Πνεύματι θεοποιεῖν ἐξ ἀϊδίου πεφυκότι, Πνεῦμα τε καί θεότης προσαγορεύεται δικαίως παρὰ τῶν ἁγίων, ἅτε δωρεὰ θεοποιός τοῦ δίδοντος Πνεύματος ἥκιστα χωριζομένη, φῶς δέ ἐστίν, δι' ἀπορρήτου ἐλλάμψεως χορηγούμενη καί τοῖς ἡξιωμένοις ἐγνωσμένη μόνοις, ἐνυπόστατός τε μήν, οὐχ ὡς ἀυθυπόστατος, ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τό Πνεῦμα προῖεται αὐτήν, ἐν ἣ καί θεωρεῖται· τοιοῦτον γάρ τό κυρίως ἐνυπόστατον, οὐ καθ' ἑαυτό οὐδ' ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑποστάσει θεωρούμενον. Εἰ δέ καί ἕτερός ἐτι τρόπος, δι' ὃν ἐνυπόστατος (σελ. 584) καλεῖται παρὰ τῶν ἁγίων, ἐροῦμεν προϊόντες. Ὑπέρεκειται δέ τῆς ἐν αὐτῷ καί ἐξ αὐτοῦ θεουργοῦ ζωῆς τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὡς οἰκείας ἐμφύτου ἐνεργείας, ἣτις καί ἐμφορῆς ἐστίν ἐκείνῳ, εἰ καί μή ἀκριβῶς· «οὐδεμίαν» γάρ, φησίν, ὀρῶμεν θέωσιν ἢ ζωὴν, ἣτις ἀκριβῶς ἐμφορῆς ἐστίν τῇ πάντων ὑπερκειμένη κατὰ πᾶσαν ὑπεροχὴν αἰτία»· ὥστε ἐμφορῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀκριβῶς. Οὐχ ὡς αἴτιον δέ μόνον ὑπέρεκειται τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἀλλὰ καί διὰ τό πολλοστόν τοῦ δόματος αἰεὶ τό λῆμμα εἶναι, μή τό πᾶν τῆς θείας ἐνεργείας χωροῦντος τοῦ λαμβάνοντος. Οὕτω πολυτρόπως ὑπὲρ τό τοιοῦτον φῶς καί τήν τοιαύτην ἄκτιστον ἔλλαμψίν τε καί ζωὴν καί τά παραπλήσια ὑπάρχει ὁ Θεός. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ μέγας Βασιλεῖος.

Συμεῶν δέ ὁ ἐνθεος Μεταφραστής, ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ μεγάλου Μακαρίου συνταξάμενος Κεφαλαιώδεις λόγους, περὶ τοῦ φωτός τούτου καί τῆς δόξης ταύτης ἐμμελῶς ἅμα καί ἐναργῶς ἐξηγεῖται διεξοδικώτερον. Οὐδέν δ' οἶον καί τινα ἐξ αὐτῶν ὡς οἶον τε συνελόντα καί ὑποτεμόμενον ἐνταυθοῖ προθεῖναι πρὸς τῷ μέγα τι τῷ προκειμένῳ λόγῳ συντελεῖν, οὐδέν ἦττον λυσιτελοῦντα καί πρὸς τήν τῶν ἐντυγχανόντων ὠφέλειαν. Ἐν γοῦν τῷ ἐξηκοστῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ φησί· «Μωσῆς ὁ μακάριος ὑπέδειξε τύπον διὰ τῆς τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπιλαμπούσης τοῦ Πνεύματος δόξης ἢ οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀτενίσαι ἠδύνατο, πῶς ἐν τῇ τῶν δικαίων ἀναστάσει τά σώματα δοξασθήσεται τῶν ἁγίων, ἦν δόξαν ἀπό τοῦ νῦν ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ αἰεὶ πισταὶ τῶν ἁγίων ἔχειν καταξιούνται ψυχαί· ἡμεῖς γάρ, φησίν, “ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ”, τουτέστι τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ, τήν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τήν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν». Καί ἐν τῷ ἐξηκοστῷ τρίτῳ· «τὴν

δόξαν ἦν ἐντεῦθεν, ὡς εἴρηται, πλουτοῦσιν αἱ τῶν ἁγίων ψυχαί, (σελ. 586) ἐκείνη καλύψει καὶ ἀμφιάσει τὰ γυμνά σώματα ἐν τῇ ἀναστάσει καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνάρπαστα ποιήσει, περιβεβλημένα τῶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος δόξει, ἦν ἐντεῦθεν, ὡς ἔφην, αἱ τῶν ἁγίων ἔλαχον ἔχειν ψυχαί· καὶ οὕτω δοξασθέντες οἱ ἅγιοι θείῳ φωτὶ σὺν τῷ Κυρίῳ διαπαντός ἔσονται». Τοῦτ' ἄρα τό φῶς ἐκείνο, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, ὁ τοὺς τῶν ἀποστόλων ἐκκρίτους περιέλαμψεν ἐπὶ τοῦ ὄρους· «ὅταν» γάρ, φησὶν, «ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ, κατὰ τό λόγιον ἐσόμεθα, τῆς μὲν ὄρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληρούμενοι φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἡμᾶς περιουαζούσης, ὡς τοὺς μαθητάς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τοῦτ' ἄρα θεϊκόν ἐστὶ τό φῶς ὡς καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη καὶ τοῖς ἁγίοις πᾶσι συνδοκεῖ. Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «ἤξει μὲν», φησὶ, «μετὰ σώματος, ὡς ὁ ἐμός λόγος, τοιοῦτος δὲ οἷος ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, ἢ παρεδείχθη, ὑπερνικώσης τό σαρκίον τῆς θεότητος».

«Ἄλλ' αἰσθητόν ἦν», φησὶ, «τό φῶς ἐκείνο καὶ δι' ἀέρος ὄρατόν, τότε γεγονός πρὸς ἔκπληξιν καὶ εὐθύς ἀπογενόμενον, καὶ θεότης λέγεται ὡς σύμβολον θεότητος». Τῆς καινοφωνίας ἤκουσται καὶ αὐθημερινή θεότης, αἰσθητή καὶ γενητή, ἐφ' ἡμέραν γινομένη καὶ ἐφ' ἡμέραν φθειρομένη, κατὰ τὰ καλούμενα τῶν ζώων ἐφήμερα, μᾶλλον δὲ καὶ τούτων ὀλιγοχρονιωτέρα, αὐθωρόν γινομένη τε καὶ λυομένη, μᾶλλον δὲ «γενομένη μὲν ποτε, οὔσα δὲ οὐδέποτε»; Τοιαύτη οὖν θεότης λέγεται ὡς σύμβολον θεότητος». Τοιαύτη οὖν θεότης ὑπερενίκησε τὴν προσκυνητὴν ἐκείνην καὶ ὁμόθεον σάρκα, ἢ μὴ οὔσα θεότης οὐδέποτε; Μᾶλλον δὲ οὐχ ὑπερενίκησέ ποτε, ἀλλ' ὑπερνικᾷ διηνεκῶς· οὐ γὰρ εἶπεν ὑπερνικησάσης, ἀλλ' ὑπερνικώσης, καὶ οὐκ ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον, ἀλλὰ καπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Τί φῆς; Τοιαύτη θεότητι (σελ. 588) συνημμένος ἔσται καὶ ὑπερνικώμενος εἰς ἀπείρους αἰῶνας ὁ Κύριος; Καὶ ἀντὶ πάντων μὲν ἡμῖν ἐκεῖ, κατὰ τὰς ἀποστολικὰς καὶ πατερικὰς φωνάς, ἔσται ὁ Θεός, τῷ Χριστῷ δὲ ἀντὶ θεότητος φῶς προσέσται αἰσθητόν; Καὶ ἀέρος μὲν καὶ τόπου καὶ τῶν τοιούτων κατὰ τὰς αὐτὰς φωνάς οὐ δεησόμεθα ἐκεῖ, δι' ἀέρος δὲ ὀψόμεθα τὴν θεότητα; Πῶς δὲ καὶ τοιαῦτα σύμβολα ἐκεῖ; πάλιν ἔσοπτρα, πάλιν αἰνίγματα, πάλιν ἐν ἐλπίσιν ἢ πρὸς πρόσωπον θεᾶ; Μᾶλλον δὲ, εἰ καὶ τότε τοιαῦτα σύμβολα καὶ ἔσοπτρα καὶ αἰνίγματα, φεῦ τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης, ἐψεύσθημεν τῶν ἐλπίδων, κατεσοφίσθημεν· θεότητα δι' ἐπαγγελίας κτήσεσθαι προσδοκήσαντες, οὐδ' ἰδεῖν θεότητα συγχωρούμεθα, φῶς δ' αἰσθητόν ἀντ' ἐκείνης, φύσιν ἀλλοτριωτάτην θεότητος. Πῶς δὲ καὶ τό τοιοῦτο σύμβολον – εἶγε καὶ τοιοῦτον ἦν – θεότης ἂν κληθεῖ; Οὐδέ γάρ ἀνθρωπότης ὁ γεγραμμένος ἄνθρωπος, οὐδ' ἀγγελότης τό φανέν σύμβολον ἀγγέλου.

Τίς ποτε τῶν ἁγίων συμβόλων κτιστόν τό φῶς ἐκείνο εἶπε; Γρηγόριος ὁ θεολόγος, «φῶς», φησὶν, «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς

μαθηταῖς». Εἰ οὖν μὴ ἀληθινόν ἦν καὶ ἀληθῶς θεότης, ἀλλὰ κτιστόν σύμβολον αὐτῆς, οὐκ ἔδει φάναι φῶς ἢ παραδειχθεῖσα θεότης, ἀλλὰ φῶς τό παραδείξαν θεότητα, καὶ οὐδέ τό παραδείξαν, ἀλλὰ τό δεῖξαν, ἐπεὶ τό παρά συνηρημένον ἀμυδράν ἔκφανσιν τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος σαφῶς ἐπιδεικνυσιν. Οὕτω μὲν οὖν ὁ τὴν θεολογίαν οἰκείαν ἐπωνυμίαν κτησάμενος. Ὁ δὲ Χρυσόστομος θεολόγος, «λαμπρότερος», φησίν, «ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς». Ὅρα κἀνταῦθα τό παρά προσκειμένον καὶ σαφῶς ἐκφαῖνον τοῦ κρυφίου τὴν ἔκφανσιν, ἀλλὰ μηδέ τὴν τοῦ ἄρθρου παραδράμης προσθήκην· οὐ γάρ θεότητος εἶπεν, ἀλλὰ τῆς θεότητος, (σελ. 590) ἐκείνης τῆς ἀληθινῆς. Πῶς δὲ καὶ τό ἐξ ἀλλοτρίας φύσεως θεότητος σύμβολον ὑπάρχον· φῶς ἀκτῖνες ἂν εἶεν τῆς θεότητος; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, δεικνύς ἐν φῶς τόν ἐν τρισίν ὑποστάσει προσκυνούμενον Θεόν, «ὁ Θεός», φησί, «φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»· τό γάρ ἀπρόσιτον πάντως καὶ ἀληθινόν, καὶ τό ἀληθινόν ἀπρόσιτον· ὅποτε καίπεπτώκασιν οἱ ἀπόστολοι τῇ δόξῃ τοῦ φωτός τοῦ Υἱοῦ ἀτενίσαι μὴ δυνηθέντες διὰ τό εἶναι αὐτόν ἀπρόσιτον φῶς. Φῶς δὲ καὶ τό Πνεῦμα· «ὅς», φησίν, «ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἀγίου». Εἰ τοίνυν τό ἀπρόσιτον ἀληθινόν - ἀπρόσιτον δ' ἐκεῖνο ὕν - οὐχ ὑπόκρισις ἦν θεότητος τό φῶς ἐκεῖν ο, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς φῶς ἀληθινῆς θεότητος, οὐ τῆς τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρός. Διό κοινῇ πάντες τῷ Κυρίῳ ψάλλομεν τὴν ἐπέτειον τελοῦντες ἑορτήν·

«ἐν τῷ φανέντι φωτί σου,
σήμερον ἐν Θαβωρίῳ,
φῶς εἶδομεν τόν Πατέρα,
φῶς καὶ τό Πνεῦμα»·
«τῆς γάρ σῆς θεότητος
ἀμυδράν παρεγύμνωσας αὐτήν».

Ἐνταῦθα γοῦν οὐχ ἡ πρόθεσις μόνη προσκειμένη, ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος τοῦ Κρυφίου τὴν ἔκφανσιν ἐκφαίνει. Κοινῇ τοίνυν πάντων τῶν ἀγίων ἀληθινὴν θεότητα τό φῶς ἐκεῖνο προσαγορευόντων, πῶς αὐτός ἐπήρθη ἀλλοτριῶσαι τοῦτο τῆς θεότητος, κτιστόν καὶ αἰσθητόν καὶ τοιοῦτο σύμβολον προσειπών θεότητος αὐτό καὶ χεῖρον τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἀποφηνάμενος;

Ὁ μέντοι σοφός τὰ θεῖα Μάξιμος, ἕτερον ἑτέρου σύμβολον εἰωθός λέγειν ἀναλογίας λόγῳ κατὰ τὰς ἀλληγορίας, οὐ τό ἔλαττον τοῦ μείζονος ἀεὶ ποιεῖται σύμβολον, ὡς αὐτός ὠήθη ὁ τὰ πάντα σοφός, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ τό μείζον τοῦ ἐλάττονος, (σελ. 592) ὥσπερ καὶ τό δεσποτικόν ἐκεῖνο σῶμα, ἀπηρωρημένον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, σύμβολον γενέσθαι λέγει τοῦ προσηλωμένου τοῖς πάθεσι σώματος ἡμῶν, τόν δὲ Ἰωσήφ, πρόσθεσιν ἐρμηνευόμενον, ἀρετῆς καὶ πίστεως σύμβολον. Ταῦτα γάρ, φησί, προστιθέμενα τοῖς πάθεσι πρότερον ἐνισχυμένοι, ἀποκαθηλοῦσιν αὐτῶν ἐκείνους, ὡς ὁ Ἰωσήφ τοῦ σταυροῦ τόν Κύριον. Οὗτος τοίνυν καταφατικῆς

καί ἀποφατικῆς θεολογίας σύμβολον ἀλληγορῶν τό φῶς ἐκεῖνο προσηγόρευσεν, ὡς μεῖζον ἐλαττόνων καί ὡς ἐν ἑαυτῷ τήν τῆς θεολογίας γνῶσιν ἔχον καί παρεκτικόν αὐτῆς ὑπάρχον. Τί δέ; οὐχί καί τόν Μωϋσῆν οὗτος τῆς προνοίας σύμβολον εἶπε καί τόν Ἥλιαν τῆς κρίσεως; Ἄρ' οὖν οὐδ' οὗτοι ἀληθῶς παρήσαν, ἀλλά φάσματα πάντ' ἐκεῖνα καί ὑπόκρισις ἦν; Καί τίς ἄν τοῦτ' εἰπεῖν τολμήσαι τῶν ἀπάντων, ὅτι μή ὁ καλός Βαβυλῶν, ὁ καί τό φῶς ἐκεῖνο ἀλλοτρίαν θεότητος φύσιν εἰρηκῶς ὑποκρινομένην θεότητα; Καίτοι σχεδόν πᾶς ὁ χορός τῶν ἐνθέων θεολόγων τούτου χάριν σύμβολον ἀπλῶς ἐφυλάξαντο τήν τοῦ φωτός ἐκείνου χάριν προσειπεῖν, ἵνα μή τις ὑπό τοῦ τοιούτου προσρήματος διά τήν ὁμωνυμίαν ἐκτραπείς κτιστόν καί ἀλλότριον νομίση θεότητος τό θειότατον ἐκεῖνο φῶς· ἐκεῖ σύμβολον θεότητος λεγόμενον τε καί νοούμενον συνετῶς καί ὑγιῶς κατ' οὐδέν ἄν ἴδοις τῆ ἀληθείᾳ προσιστάμενον.

Ἔστω γάρ καί σύμβολον θεότητος, καθάπερ δικαιοῖς αὐτός. Οὐδ' οὕτως ἡμᾶς αἰρήσεις, οὐδ' ἀποστήσεις, εὖ ἴσθι, τῆς μακαριστῆς ἐλπίδος· πᾶν γάρ σύμβολον ἢ ἐκ τῆς φύσεως ἐστίν οὔ σύμβολόν ἐστιν, ἢ φύσεως ἐτέρας παντάπασιν ὑπάρχει. Καί γάρ, ἡλίου μέλλοντος ἀνίσχειν, τοῦ κατ' αὐτόν φωτός φυσικόν σύμβολόν ἐστίν ὁ ὄρθρος, καί τῆς τοῦ πυρός καυστικῆς δυνάμεως ἡ θέρμη φυσικόν σύμβολόν ἐστι. Τό δέ μή φυσικόν ἢ καθ' ἑαυτό πεφυκός ὑφεστηκέναι γίνεται ποτε παρά τούς χρωμένους σύμβολον, ὡς ὁ πυρρός ἐπιόντων πολεμίων, ἢ κατ' οἰκείαν μέν φύσιν οὐχ ὑφέστηκε, γίνεται δ' οἷον (σελ. 594) τι φάσμα κατά χρείαν τῆς προνοίας, ὃ καί τοῦτ' αὐτό μόνον σύμβολόν ἐστι. Τοιαῦτα δέ ἐστίν τά τοῖς προφήταις αἰσθητῶς καί ἐν σχήματι δεικνύμενα, οἷον τό τοῦ Ζαχαρίου δρέπανον καί αἱ πελέκεις τοῦ Ἰεζεκιήλ καί εἴ τι τούτων παραπλησίον. Τό μὲν οὖν φυσικόν αἰεὶ σύνεστι τῆ φύσει παρ' ἧς τό εἶναι ἔχει, φυσικόν γάρ· τό δ' ἐξ ἐτέρας φύσεως καθ' ἑαυτήν ὑφεστηκυίας αἰεὶ συνεῖναι τῷ σημαινόμενῳ τῶν ἀδυνάτων παντάπασιν ὑπάρχει· κωλύει δέ οὐδέν εἶναι πρότερον ἢ ὕστερον ἐκεῖνο, ὃ τί ποτε καθ' ἑαυτό ἐστίν· τό δέ μή καθ' ἑαυτό ὑφεστηκός οὔτε πρότερον οὔθ' ὕστερον ὑπάρχει – τοῦτο γάρ ἀδύνατον - ἐπ' ὀλίγον δέ φανέν, εἶτ' εὐθύς πρὸς τό μή ὄν χωρεῖ καί ἀφανίζεται παντάπασιν. Ἐπεὶ τοίνυν σύμβολον τό ἐν τῷ Θαβωρίῳ φῶς, ἢ φυσικόν ἐστίν ἢ οὐ φυσικόν· καί εἰ μή φυσικόν, ἢ καθ' ἑαυτό ὑφεστηκός ἢ φάσμα μόνον ἀνυπόστατον· ἀλλ' εἰ φάσμα μόνον ἀνυπόστατον, οὔτε ἦν οὔτε ἔστιν οὔτε ἔσται ἔσαεὶ τοιοῦτος ὁ Χριστός. Ὅτι δ' ἔσται ἔσαεὶ τοιοῦτος ὁ Χριστός, καί ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος καί πάντες ὅσοι τοῦτον ἐξ οὐρανοῦ μετὰ τῆς δόξης ἤξοντα προσδέχονται, καθάπερ καί μικρόν ἀνωτέρω δέδεικται, παριστᾶσιν ἐνεργῶς· οὐκ ἄρα φάσμα μόνον ἀνυπόστατον τό φῶς ἐκεῖνο ἦν.

Καί μήν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἐς ἄπειρον τοιοῦτος ἔσται, ἀλλὰ καί πρὸ τῆς ἐπὶ τό ὄρος ἀναβάσεως τοιοῦτος ὑπῆρχεν ὁ Χριστός. Ἄκουσον τοῦ τῆς θεῖας σοφοῦ Δαμασκηνοῦ· «μεταμορφοῦται Χριστός, οὐχ ὅ οὐκ ἦν

προσλαβόμενος, οὐδέ εἰς ὅπερ οὐκ ἦν μεταβαλλόμενος, ἀλλ' ὅπερ ἦν τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς ἐκφαινόμενος, διανοίγων τούτων τὰ ὄμματα καί ἐκ τυφλῶν ἐργαζόμενος βλέποντας· μένων γάρ αὐτός ἐν ταυτότητι παρ' ὃ τό πρῖν, τοῖς μαθηταῖς ἐωρᾶτο φαινόμενος αὐτός γάρ ἐστι τό φῶς τό ἀληθινόν, τό τῆς δόξης ὠράϊσμα». (σελ. 596) Τοῦτο δείκνυσι καί ὁ μέγας Βασίλειος· «διεφαίνετο» γάρ, φησίν, «οἷόν τι φῶς διά ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διά τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκός τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμούς τῆς καρδίας κεκαθαμένους». Ἀλλά καί τὰ ἐτησίως ἐπ' Ἐκκλησίας ἀδόμενα, «τό γάρ ὑπό τήν σάρκα κεκρῦφθαι τό νῦν παραδεικνυόμενον» καί «τό ἀρχέτυπον καί ὑπέρφωτον κάλλος τό νῦν παραγυμνούμενον», τί ἄλλο παρίστησιν ἢ ὅτι προὑπῆρχε; Τί δέ καί ἡ μεταστοιχείωσις τοῦ ἡμετέρου φυράματος καί ἡ κατ' αὐτό θεουργία καί ἡ θεϊκή ἀναμόρφωσις; Ἄρ' οὐχ ἅμα τῇ προσλήψει τήν ἀρχὴν εὐθύς ἐτελεσιουργήθη; Τοιγαροῦν ἐκεῖνος μὲν τοιοῦτος ἦν καί πρότερον, τοῖς δέ τῶν ἀποστόλων ὄμμασι τότε θείαν δύναμις ἐνθείς, ἀναβλέψαι καί ἰδεῖν αὐτούς πεποίηκεν. Οὐκ ἄρα φάσμα ἦν τό φῶς ἐκεῖνο, καί γάρ ἔσαεί τε ἔσται καί ἦν ἐκ τῆς ἀρχῆς.

Εἰ δέ ἦν καί ἔσται ἔσαεί, καί νῦν ἐστι τοιοῦτος ἄρα. Τῶν γάρ ἀτοπώτατον μέχρι μὲν τῆς θειοτάτης ἐν Θαβῶρ ἐκείνης θεάς καί ἔσαεί τοῦτον εἶναι κατὰ τόν μέλλοντα αἰῶνα, τόν δέ μεταξύ χρόνον ἡλλοιωθῆαι τήν δόξαν ταύτην ἀποθέμενον. Ὅτι δέ καί νῦν «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς» οὕτω λάμπων κάθηται, δεῖ μὲν πάντας ἔπεσθαι τε καί πείθεσθαι τῷ λέγοντι, «δεῦτ' ἐπί τό ὄρος ἀναβάντες τό ἅγιον, τό ἐπουράνιον, ὁψόμεθα θεότητα ἄῦλον Πατρός καί Πνεύματος ἐν Υἱῷ μονογενεῖ ἀπαστραπτουσας». Εἰ δέ τις ἐνί μή δεῖν εἶκειν οἶεται, πειθαρχεῖτω τοῖς δυσί, μᾶλλον δέ πᾶσι τοῖς ἀγίοις. Ὁ γάρ ἀντί λυχνίας τῇ Κρήτῃ χρησάμενος, οἷα λύχνος λογικός καί ἱερός, Ἀνδρέας ὁ Μακάριος, ἐξυμνῶν τό ἐν Θαβωρίῳ λάμπαν φῶς, «τοῦτο», φησίν, «ἡ νοητή διακόσμησις ἀῦλως ἐστιωμένη τεκμήριον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ λόγου φιλανθρωπίας». Τοῦτ' αὐτό σχεδόν καί ὁ (σελ. 598) μέγας Διονύσιος λέγει, τὰς ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων ἐξυμνῶν· οὐ γάρ τῆς τριαδικῆς, φησί, δόξης μόνης μέτοχοι γίνονται καί θεωροί, ἀλλά καί τῆς Ἰησοῦ φωτοφανείας· μυοῦνται γάρ τῆς θεωρίας κατηξιωμένοι ταύτης, θεουργόν φῶς ὄντα καί αὐτόν, «ὡς ἀληθῶς αὐτῷ πλησιάζουσαι καί τῆς γνώσεως τῶν θεουργῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ μετουσίᾳ γινόμενοι». Ὁ δέ μέγας Μακάριος, οἷα γλώττη χρώμενος τῷ σοφῷ Συμεώνῃ, μᾶλλον δέ συγχρώμενος, ὡς ἄρα δυσί γλώτταις τρανότερον ἀνακηρύξῃ τήν ἀλήθειαν, «τό φύραμα», φησί, «τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὄλω τῷ σώματι». Τοιγαροῦν ἀναλλοίωτον ἔχει τό φῶς ἐκεῖνο ὁ Χριστός, μᾶλλον δέ καί αἰεὶ εἶχε καί αἰεὶ ἔχει καί αἰεὶ ἔξει τοῦτο σὺν αὐτῷ. Εἰ δ' ἦν καί ἔστι καί ἔσται,

οὐκ ἦν ἄρα φάσμα τό φῶς καθ' ὃ ἔλαμψεν ἐπί τοῦ ὄρους ὁ Κύριος, οὐδ' αὐτό τοῦτο μόνον ἀνυπόστατον σύμβολον.

Εἰ δέ τις φαίη τῶν καθ' ἑαυτό μέν ὑφεστηκότων εἶναι τῆς τοῦ σημαιομένου ἀπεσχοινισμένον φύσεως, σύμβολον δ' ἐκείνου κατά χρῆσιν γεγονός, δειξάτω ποῦ καί ποῖόν ἐστι τοῦτο, καί ταῦτα δι' αὐτῆς τῆς πείρας πεφηνός ἀπρόσιτον, καί οὐχ ἀπλῶς ὄμμασιν ἀπρόσιτον, «πρηνεῖς» γάρ, φησίν, «εἰς γῆν ἔπεσον οἱ μαθηται», καί μήν οὐδαμόθεν ἄλλοθεν, ὅτι μή ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ μόνου τηλαυγῶς ἀπήστραψε προσώπου τε καί σώματος· ἄλλως τε, εἰ τῶν καθ' ἑαυτό μέν ὑφεστηκότων εἴη, συνέσται δέ τῷ Χριστῷ διηνεκῶς ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις, ἐκ τριῶν φύσεων καί οὐσιῶν σύνθετος ἔσται ὁ Χριστός ἐκεῖ, ἀνθρωπίνης τε καί θείας καί τῆς τοῦ φωτός ἐκείνου. Σαφές ἄρα γέγονε καί ἀποδέδεικται λαμπρῶς ὡς οὔτε τῶν καθ' ἑαυτό ὑφεστηκότων καί τῆς θεότητος οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τό φῶς ἐκεῖνο. Δεῖ μέντοι νῦν εἰπεῖν, ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενομένοις, πῶς τήν θεουργόν (σελ.600) ταύτην χάριν, τό θεῖον τοῦτο δηλονότι φῶς, ἐνυπόστατον οἱ ἁγιοί φασιν.

Ὡς μέν οὖν οὐχί τό ἀνυπόστατον διά τοῦ τοιούτου προσρήματος αὐτῷ προσμαρτυροῦσι, δηλον μέν καί ἀπό τοῦ μηδέποτε αὐτούς εἰπεῖν ἐν ἰδία ὑποστάσει τοῦτο, καθάπερ καί προτεθειμένης ἀνεφάνη διαίρεσεως. Ἐπεὶ δέ ἀνυπόστατον οὐ τό μή ὄν μόνον λέγεται, οὐδέ τό φάσμα μόνον, ἀλλά καί τό ταχύ διαπίπτον καί παραρρέον, ἐν τῷ φθείρεσθαι τε γινόμενον καί πεπαυμένον εὐθύς γενόμενον, ὅποιον ἀστραπῆς τε καί βροντῆς φύσις, ἀλλά δὴ καί ὁ ἡμέτερος λόγος καί τό νόημα, τό μόνιμον ἐκεῖνοι δεικνύντες τοῦ φωτός ἐκείνου καί καθεστηκός, ἐνυπόστατον προσειρήκασιν αὐτό καλῶς, οἷον ὑπομένον καί μή ἀστραπῆς δίκην ἢ λόγου ἢ νοήματος παρατρέχον τούς ὀρῶντας. Ὁ δέ σοφώτατος οὗτος, πρίν ἢ γνῶναι τήν τοῦ ἐνυποστάτου τούτου σημασίαν, τοῖς εἰρηκόσιν ὡς ἠσεβηκόσιν ἐπιτίθεται. Καίτοι τῶν καλῶς εἰρηκότων ἀπεχόμενος καί μή τοῖς οικείοις ἀναπλασμοῖς τά ἐκείνων κατ' ἐκείνων ἐξηγούμενος, εἶπερ μή ἐνυπόστατον τοῦθ' οὕτω λέγειν οὗτος προηρεῖτο παρὰ τό μή ὑπόστασιν ἰδίαν ἔχειν, ἢ κατηγορεῖ μέν ἀλλ' οὐχ ὡς αἰρετικῶν, οὐδέεις ἂν ἡμῶν ἠξίωσεν ἀντιλέγειν πρὸς αὐτόν. Ἀλλά τούτων μέν ἄλις. Ὅτι δέ καί δεύτερον ἕτερον σημαινόμενόν ἐστι τοῦ ἐνυποστάτου τούτου, εὐσεβῶς τε καί καλῶς ἔχον, ἔφθημεν εἰπόντες. Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δεόν εἰς τά ἐξῆς τῆς προκειμένης ἀποδείξεως.

Εἰ τοίνυν φυσικόν σύμβολόν ἐστι τό φῶς ἐκεῖνο, τό λάμψαν ἐπ' ὄρους ἀπό τοῦ σωτήρος, οὐκ ἀμφοτέρων τῶν αὐτῷ φύσεων ἐστι φυσικόν· διάφορα γάρ ἑκατέρας τούτων ἐστί τά φυσικά. Τῆς γοῦν ἀνθρωπίνης εἶναι φύσεως ἀδύνατον· οὐ γάρ φῶς ἡμῖν ἢ φύσις καί ταῦθ' οἷον ἦν ἐκεῖνο· καί μήν οὐδ' ἀνέβη τότε τό Θαβώριον τούς ἐκκρίτους ἐπαγόμενος (σελ. 602) ὁ Κύριος τῶν μαθητῶν, ἵνα δείξῃ ἄνθρωπος ὑπάρχων (τριετίαν γάρ ἤδη ἑωρᾶτο συνδιαιωμένος καί συμπολιτευόμενος καί, κατά τό λόγιον εἰπεῖν, συναλιζόμενος αὐτοῖς), ἀλλ' ἵνα δείξῃ, κατά τό ἀδόμενον, ὅτι αὐτός ἐστι

τό τοῦ Πατρὸς ἀπαύγασμα. Πρὸς δέ τούτοις οὐδέ σύ ἂν αὐτός, οὐδ' εἴ τις
τολμηρότερον ἀναφανείῃ σοῦ, σύμβολον τοῦτ' ἂν τῆς ἀνθρωπότητος
φαίῃ, ἀλλὰ τῆς θεότητος. Εἰ τοίνυν φυσικόν σύμβολόν ἐστι τῆς δέ φύσεως
τῆς ἀνθρωπίνης οὐκ ἔστι, φυσικόν ἄρα σύμβολον τό φῶς ἐκεῖνο τῆς
μονογενοῦς θεότητος ὑπάρχει, καθά καί ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος Ἰωάννης
ἀριδιήλως ἐδίδαξεν ἡμᾶς· «ἀναρχως» γάρ, φησίν, «ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς
γεννηθείς, τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα ἀναρχον κέκτηται τῆς θεότητος· ἡ δέ τῆς
θεότητος δόξα, καὶ δόξα τοῦ σώματος γίνεται». Τοιγαροῦν οὐ γέγονεν, οὐ'
ἤρξατο, οὐδ' ἔληξε· τὰ γάρ φυσικά σύμβολα σύνεστιν αἰεὶ τῇ φύσει ἧς
σύμβολά ἐστι, οὐκ αἰεὶ μὲν ὄντα σύμβολα, συνόντα δέ αἰεὶ, ἐπεὶ καὶ ὁ πολὺς
τά θεῖα Μάξιμος ἀναρχα καὶ ἀτελεύτητά φησι πάντα τὰ περὶ Θεόν
οὐσιωδῶς θεωρούμενα. Πολλῶν δ' ὄντων κατ' αὐτόν τῶν περὶ Θεόν
οὐσιωδῶς θεωρουμένων καὶ τῷ λόγῳ τῆς ἀπλότητος ἠκιστα
λυμαινομένων, πολλῶ μᾶλλον τό φωτοειδές ἐκεῖνο σύμβολον, ἔν αὐτῶν
ὑπάρχον, οὐδέν ἐποιεῖ βλάβος.

Ὅτι δέ τῶν περὶ Θεόν οὐσιωδῶς θεωρουμένων καὶ τοῦτό ἐστι τό φῶς,
ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, μάλιστα δέ ἐκ τῶν ἐπ' Ἐκκλησίας ἐπετειῶς
ψαλλομένων διδασκόμεθα, ὧν ἓν εἰς παράστασιν ἀρκέσει.

«τὴν κεκρυσμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα
τῆς οὐσιώδους σου, Χριστέ, καὶ θείας εὐπρεπείας
ἐν ἀγίῳ ὑπέδειξας ὄρει, εὐεργέτα,
τοῖς συμπαροῦσιν ἐκλάμψας μαθηταῖς».

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος, αὐτόν ἑαυτοῦ σύμβολον
γενέσθαι διὰ φιλανθρωπίαν εἰρηκῶς ἐκεῖ, φυσικόν (σελ. 604) ἔδειξε
σύμβολον τουτί τό φῶς. Ἐπὶ μὲν γάρ τοῦ μή φυσικοῦ, ἄλλου ἄλλο
σύμβολόν ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτό τι ἑαυτοῦ· ὅτε δέ τό σύμβολον ἐξ ἐκείνου
ὄν τυγχάνει φυσικῶς οὐ σύμβολόν ἐστιν, αὐτό ἑαυτοῦ σύμβολον γίνεσθαι
φαμεν. Ἡ γάρ καυστικὴ τοῦ πυρός δύναμις, τὴν αἰσθήσει μεθεκτὴν
θέρμην σύμβολον ἑαυτῆς προβαλλομένη, γίνεται σύμβολον αὐτῆς δῆπου
ἑαυτῆς, ἔχουσα μὲν ταύτην αἰεὶ μεθ' ἑαυτῆς, μία δ' ὅμως οὔσα καὶ διπλόην
οὐδ' ἠντιναοῦν ὑφισταμένη δι' αὐτήν, χρωμένη δ' ὡς συμβόλῳ ταύτῃ
φυσικῶς, ἠνίκ' ἂν παρῆ τό δεκτικόν. Ὡσαύτως καὶ τό τοῦ ἡλίου φῶς
μέλλοντος ἀνίσχειν, σύμβολον προβαλλόμενον τό κατὰ τόν ὀρθρον
τηλαγές, αὐτό ἑαυτοῦ σύμβολόν ἐστι γινόμενον. Ἴσμεν δέ καὶ τό ἡλίου
φῶς· κάκεῖνο γάρ ληπτόν ἐστι τῇ ὄψει, δι' ἧς καὶ τοῦ λυκαυγοῦς
ἀντιλαμβάνεσθαι πεφύκαμεν· ὁ δέ τοῦ ἡλίου δίσκος οὐδέ προσιδεῖν ὅλως
συγχωρεῖ τινα καὶ τό λαμπρόν αὐτῷ σχεδόν ἀθέατον καθέστηκε. Τῆς τε
θέρμης τοῦ πυρός ἀντιλαμβανομένη ἡ ἀφή, τῆς καυστικῆς δυνάμεως, ἧς
σύμβολον εἶναι τὴν θέρμην ἔφημεν, ταύτης οὖν εἶδησιν οὐδ' ἠντινοῦν ἔχει
ἡ ἀφή, πλήν ὅσον εἰδέναι ταύτην οὔσαν, ἀλλ' οὐχ οἶα, οὐδ' ὄση τις ἐστι·
φθάσειε γάρ ἂν, πῦρ ὅλη γενομένη καὶ τό ἀφήν εἶναι ἀποβαλλομένη,
πειρωμένη μαθεῖν δι' ἑαυτῆς τί τό καυστικόν ἐστιν ὃ προβάλλεται τὴν
θέρμην, διό καὶ προσβολεῖν ποτε τολμήσασα, πάραυτα παλινδρομεῖ καὶ

προτροπάδην φεύγει, τῆς πρὸς τό μαθεῖν ὀρμῆς ὀξύ μετάμελον λαβοῦσα. Μεθεκτὴ μὲν οὖν ἀφῆ πυρός δύναμις, ἡ θέρμη, πάντη δ' ἀμέθεκτος ἡ καῦσις.

Εἰ γοῦν ἐπὶ τούτων οὕτω, πῶς ἂν τις φαίη γνωστήν γίνεσθαι τὴν ἐν ἀποκρύφοις ὑπερανιδρυμένην θεότητα, γνωσθέντος τοῦ φυσικοῦ συμβόλου ταύτης; Τί γάρ; εἰ τό κατ' ὄρθρον σύμβολον ἡμερινοῦ φωτός ἀπρόσιτον ὄψεσιν ὑπῆρχεν οὐ ἦπτον ἢ ὁ ἥλιος, μᾶλλον δέ κάκεινου μᾶλλον, ἦν ἂν (σελ. 606) αὐταῖς τὴν ἡμέραν ἐκείνην θεάσασθαι ἢ θεᾶσθαι γοῦν ἄλλο τι κατ' αὐτήν; Πῶς οὖν ἂν τὸν ἀναλόγως κατάλληλον ἥλιον ἐκείνης τῆς ἡμέρας γνῶναι ἐδυνήθησαν οἷον φῶς ἐστίν; Οὕτω καὶ πολλῶ μᾶλλον τὰ θεῖα μόναις ταῖς μετοχαῖς ἐπιγινώσκεται, αὐτὰ δέ κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἰδρυσίν τε καὶ ἀρχὴν οἷα ποτέ ἐστίν οὐδεὶς οἶδεν, οὐδέ τῶν ἐν τοῖς ὑπερκοσμίαις ἀνωτάτω νόων, οὐκ οὖν ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι.

Οὐ μὴν οὐδέ τό σύμβολον τοῦθ' ἀπλῶς ἐωράκασιν οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταί, μὴ πρότερον ὀφθαλμούς λαβόντες, οὓς οὐ πρότερον εἶχον, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντες, κατὰ τὸν ἐκ Δαμασκοῦ θεῖον Ἰωάννην, καὶ ἰδεῖν τό ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, ὥστε εἰ καὶ ὀφθαλμοῖς ἐγένετο ληπτόν, ἀλλ' ὑπὲρ ὀφθαλμούς γεγενημένοις καὶ πνευματικῇ δυνάμει τοῦ πνευματικοῦ φωτός ἀντιλαμβανομένοις. Οὕτω κατ' αἴσθησιν καὶ ὑπὲρ αἴσθησιν τό φῶς ἐκεῖνο τό ἀπόρητον, τό ἀπρόσιτον, τό ἄυλον, τό ἄκτιστον, τό θεοποιόν, τό ἀἴδιον, ἢ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως, ἢ δόξα τῆς θεότητος, ἢ τῆς οὐρανοῦ βασιλείας εὐπρέπεια. Τό τοιοῦτο τοίνυν ἀλλότριόν σοι δοκεῖ θεότητος, αἰσθητόν τε καὶ κτιστόν σύμβολον καὶ δι' ἀέρος ὄρατόν; Ἀλλ' ὡς μὲν οὐκ ἀλλότριον, ἀλλὰ φυσικόν θεότητος, αὐθις ἄκουσον τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος, «οὐκ ἐπίκτητον, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἔσχε τό τῆς θείας δόξης ὠραῖσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐμφύτου θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος» καὶ πάλιν, «τούς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων προσλαμβάνεται μάρτυρας τοῖς οἰκείας δόξης τε καὶ θεότητος, ἀποκαλύπτει δέ αὐτοῖς τὴν οἰκείαν θεότητα», τὴν ἀπάντων ἐπέκεινα, τὴν μόνην καὶ ὑπερτελῆ καὶ προτέλειον. Ὅτι δέ οὐδέ δι' ἀέρος ὄρατόν, δείκνυσιν ὁ μέγας Διονύσιος καὶ ὅσοι μετ' αὐτοῦ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς τοῦτο ὀνομάζουσιν, ὅτε οὐκ ἀέρος (σελ. 608) ἡμῖν ἔσται χρεία κατ' αὐτούς, πρὸς δέ τούτοις καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας τοῦτο λέγων ὄρατόν. Ὅτι δέ οὐδ' αἰσθητόν, ἔστι συνιδεῖν καὶ τῶ μὴ δι' ἀέρος εἶναι ὄρατόν, ἀλλὰ κὰν τῶ Θαβωρίῳ λάμψαν ὑπὲρ ἥλιον οὐδέ τοῖς πλησιοχώροις ὤπται. Σύ δέ τοσοῦτοις καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξυμνοῦσι τό τοιοῦτο φῶς ἀντικείμενος ἀγίοις, ἄρ' οὐ δῆλος εἶ βλασφημῶν ἐκῶν εἰς τὸν Θεόν;

Οὐ παύση τοιγαροῦν, ὦ ἄνθρωπε, τό φῶς τῆς θείας καὶ οὐσιώδους εὐπρεπείας, οὐκ αἰσθητόν μόνον καὶ κτιστόν, ἀλλὰ καὶ χεῖρον τῆς ἡμετέρας νοήσεως ἀποφαινόμενος; Χεῖρον νοήσεως, ὦ γῆ καὶ οὐρανέ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτοῖς τό φῶς ὀρῶντες τῆς θείας βασιλείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας; Φῶς, ὃ

κατ' ἔκστασιν πάσης αἰσθητῆς καὶ νεορᾶς ἀντιλήψεως οἱ ἀπόστολοι, κατὰ τὸν Κρήτης θεσπέσιον Ἀνδρέαν, εἶδον, «τῷ μηδόλως ὄρᾶν τὸ ὄντως ὄρᾶν εἰσδεδεγμένοι καὶ τῷ πάσχειν τὰ θεῖα τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἴσθησιν προσιέμενοι»; Τί γάρ; Οὐ δαιμονιώδης ἡ χείρων διανοίας ἐπὶ τῶν τοιούτων ἔκστασις; Δαιμονιώδη τοίνυν ἔπαθαν ἔκστασιν, ὧ τῆς ἀνηκούστου ἀκοῆς, οἱ τοῦ Κυρίου μύσται, καίτοι κοινῇ λέγειν παρελάβομεν πρὸς τὸν Χριστόν ὅτι

«τό ἄσχετον τῆς σῆς φωτοχυσίας
καὶ ἀπρόσιτον τῆς θεότητος θεασάμενοι
τῶν ἀποστόλων οἱ πρόκριτοι ἐπὶ τοῦ ὄρους,
τὴν θεῖαν ἠλλοιώθησαν ἔκστασιν»;

Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀλοίης καὶ κτίσμα λέγων τὸν Θεόν, ὃ τὰς οὐσιώδεις ἐνεργείας αὐτοῦ κτιστάς ἀποφαινόμενος; Οὐ γάρ ἂν τοῦτο φαίη τις νοῦν ἔχων, ὅτι ἡ οὐσιώδης ἀγαθότης καὶ ζωὴ ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν· οὐ γάρ τὸ οὐσιώδες ἢ τὰ οὐσιώδη ἔχουσα· κατὰ δὲ τὸν μέγαν Διονύσιον, «ὅταν τὴν ὑπερούσιον κρυφιότητα Θεόν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ὀνομάσωμεν, (σελ. 610) οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς ἐκδιδομένας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις». Δυνάμεις μὲν οὖν αὗται οὐσιώδεις, ὑπερούσιον δέ, μᾶλλον δέ καὶ ἀθυπερουσίως ὑπερούσιον, τὸ ταῦτας τὰς δυνάμεις συνειλημμένως τε καὶ ἐνιαίως ἔχον· οὕτω τοίνυν καὶ τὸ θεουργόν ἐκεῖνο φῶς οὐσιώδες ἐστίν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος προῖών, οὐ τοῦτο μόνον ἀλλὰ καὶ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν Θεοῦ κτιστὴν εἶναι ἀποφαίνεται, καίτοι τῶν ἀγίων λεγόντων φανερῶς ὅτι τῆς ἀκτίστου φύσεως καὶ τὰ φυσικὰ πάντα καὶ πᾶσα δύναμις τε καὶ ἐνέργεια ἄκτιστος ἐστίν, ὥσπερ καὶ τὰ τῆς κτιστῆς φύσεως κτιστά. «Ἀλλὰ πῶς», φησίν, «οὐκ ἐστίν ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἴπερ δεσποτικούς φέρει χαρακτῆρας, εἰ πάσης ὀρωμένης τε καὶ νοουμένης κτίσεως ἐπέκεινα, τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν, τὸ ὑπὲρ νόησιν, τὸ κυρίως ὄν, τὸ αἰεὶ ὄν, τὸ ἄϋλον, τὸ ἀναλλοιώτον, καὶ ταῦτα παρ' ὑμῶν ἐνυπόστατον λεγόμενον; Πῶς δὲ τοῦ τοιούτου φῶς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐπέκεινά φατε;». Ταῦτα δὲ οὐ διαπορητικῶς ἐκεῖνος λέγει, ποθῶν παρὰ τοῦ τῶν ἀπάντων εὐκρίνειαν τῶν ἀσαφῶν ἢ λύσιν τῶν ἀπόρων, ἀλλ' ἡμᾶς ἐξελέγχει, ὡς νομίζει, μᾶλλον δὲ προθέμενος ἐλέγχειν, εἴθ' ὡς μὴ δυνάμενος, μανεῖς ἐξυβρίζει καθ' ἡμῶν, νῦν μὲν ἀθλίως διεφθάρθαι τὸ κριτικόν τῆς ψυχῆς ἰσχυριζόμενος, νῦν δὲ τῶν πώποτε αἰρετικῶν ἐκείνων Μασσαλιανῶν ἴσους τε καὶ χείρους λέγων, ἄλλοτε δυσσεβεῖς καὶ πολυθέους· ἀλλὰ γάρ οὐδ' ἀσεβεῖς καὶ ἀθέους καὶ παντάπασιν ἀλιτηριῶς καλεῖν παρητήσατο. Διθεῖται δὲ ἐστίν, ὡς αὐτός καὶ διὰ γραμμάτων καὶ διὰ στόματος ἰσχυρίζεται καὶ περιαγγέλλει πᾶσιν, ἢ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡμῖν ἐπωνυμία προσήκουσα, καίτοι παρ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων πάσης ἡμᾶς ἄκων ἐξαιρεῖται μέμψεως· ἐπεὶ γάρ φησιν ἔν ἡμᾶς λέγειν τὸ ἐπέκεινα πάντων, καὶ τοῦτο τὴν ὑπερούσιον ἐκείνην ἓνα Θεόν ἡμᾶς λέγειν μαρτυρεῖ, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο οὐκ (σελ. 612) οὐσίαν, ἀλλὰ τῆς οὐσίας

ἐκείνης ἐνέργειαν, ἣν οὐσίαν μίαν τε οὖσαν εἶπομεν καί ἐπέκεινα πάντων ὡς πάντα ἐνεργοῦσαν. Ἀλλ' οὐδ', εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας φαίμεν ἀχώριστον, σύνθετος ἢ ὑπερουσιότης ἐκείνη παρὰ τοῦτο ἔσται· ἢ γὰρ ἂν οὐδεμία ἦν ἀπλῆ οὐσία, εἶγε τοῦτο ἦν· οὐσίαν γὰρ φυσικῆς ἀνευ ἐνεργείας οὐδ' ἠντιοῦν ἂν ἴδοις. Δεσποτικούς δέ πῶς οὐκ ἂν φέροι χαρακτήρας τὸ θεοποιόν φῶς, ὃ καί αὐτός ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας συνωσθεῖς θεότητος προσεῖπες σύμβολον; Ἐνυπόστατον δέ οὐ τὸ ἀθυπόστατον ἐνταῦθα λεγόντων τῶν ἀγίων, πῶς ἄλλη τις οὐσία καθ' αὐτήν, ἢ πῶς ἕτερος δεύτερος Θεός ὁ μὴ ὑπαρξιν ἰδίαν ἔχων; Εἰ δέ διὰ τὸ ἀναρχον εἶναι καί ταύτην τὴν ἐνέργειαν, ἄκτιστόν τε καί ἀπερινόητον, Θεόν ἄλλον ἀπαρτίζεις ἐν ταῖς συνεταιῖς σου ὑπονοίαις καί τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα Θεόν ἡμῖν ἄλλον ἀπαρτίσεις, τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου λέγοντος, «ὡσπερ ἡ θεία φύσις ἢ τριουπόστατος, ἀναρχος, ἄκτιστος, ἀπερινόητος, ἀπλῆ καί ἀσύνθετος ὁλόγητι ὑπάρχει, οὕτω καί τὸ ταύτης θέλημα»· τὸ αὐτὸ δ' ἂν εἶποις καί ἐπὶ πασῶν τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς.

«Ἀλλὰ θεοποιόν», φησί, «δῶρόν ἐστιν ἢ τοῦ Θεοῦ μίμησις, ἕξις οὖσα τῆς νοεῖας καί λογικῆς φύσεως, ἀπὸ τῆς πρώτης διακοσμήσεως ἀρχομένη καί τοῖς ἐσχάτοις τῶν λογικῶν περατουμένη, ἐπεὶ καί ὁ μέγας Διονύσιος, ἐρμηνεύων πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεός ἐστιν, "εἰ θεότητα", φησί, "νοήσαις τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καί τὰ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου καί ὑπεραγάθου". Ἀλλ' ὦγαθέ, πρῶτον μὲν ὁ ἅγιος τῶ μιμήματι τὸ ἀμίμητον προσέθηκεν· οὐ μᾶλλον οὖν μίμησις ἢ ἀμιμησία· πῶς οὖν εὐπαράδεκτος αὐτός ἔση θατέρω μερίδι μόνη προσθέμενος; Ἐπειτ' ἐκεῖνος δύο εἶπε, τὸ τε θεοποιόν δῶρον καί τὸ ἀμίμητον μίμημα, ἐμοὶ δοκῶν (σελ. 614) τοῦθ' ἡμᾶς διδάσκων, ὡς εἰ καί παρ' ἑαυτοῦ θεωθῆναι ἄνθρωπον ἀδύνατον, ἀφωμοιωμένον τῶ ἀμιμήτῳ Θεῷ διὰ μιμήσεως, ἀλλὰ δεῖ μιμῆσθαι τὸν ἀμίμητον· οὕτω γὰρ ἂν τύχοι τοῦ δώρου τοῦ θεοποιοῦ καί Θεός θέσει χρηματίσειε. Δύο τοίνυν τοῦ μεγάλου τὰ παρεκτικά φαμένου τῆς θεώσεως, αὐτός θάτερον ἐξέκοψας, παραχαράξας, ἀλλ' οὐκ ἐξηγησάμενος· καί ἀποξέσας μὲν τὸν σύνδεσμον, ἀντ' αὐτοῦ δέ προσγράψας τὴν ἀντωνυμίαν, οὕτω τὸ ρητόν ἡμῖν δηθεν διευκρινῶν ἀνέγνω, «εἰ θεότητα καί ἀγαθότητα νοήσεις τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου, αὐτὸ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου».

Πρὸς δέ τούτοις καί φυσικὴν ἕξιν λέγεις τὴν χάριν τῆς θεώσεως, τουτέστι δυνάμεως φυσικῆς ἐντελέχειάν τε καί φανέρωσιν, ἀφ' οὗ τῆ τῶν Μασσαλιανῶν ὄντως, ὡς οὐκ οἶσθα, περιπέπτωκας ἀπάτη· φύσει γὰρ ἔσται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην Θεός θεούμενος, εἰ κατὰ φυσικὴν δύναμιν ἢ θέωσις ἔσται καί τοῖς ὄροις τῆς φύσεως ἐμπεριλαμβάνεσθαι πέφυκε. Μὴ τοίνυν τὴν σαυτοῦ περιτροπὴν τῶν ἀσφαλῶς ἐστώτων λέγε, μηδὲ μῶμον τοῖς ἀμωμήτοις τὴν πίστιν ἐπιχειρεῖ προστριψασθαι, τὰ πρὸς ἀλήθειαν αἵσχη σὰ τοῖς ἄλλοις ἀποματτόμενος, μᾶλλον δ' ἀναιδῶς ἐκείνων ὡς τοιούτων καταψευδόμενος. Ἀλλὰ καί αὐτός διδάσκου παρὰ τῶν εἰδότην ἢ

παρά τῶν ὑπ' ἐκείνων δεδιδαγμένων, ὡς ἄσχετός ἐστι παντάπασιν ἢ τῆς θεώσεως χάρις, οὐκ ἔχουσα τὴν οἴανούν δεκτικὴν ἑαυτῆς ἐν τῇ φύσει δύναμιν· ἐπεὶ οὐκέτι χάρις ἐστίν, ἀλλὰ τῆς κατὰ τὴν φυσικὴν δύναμιν ἐνεργείας φανέρωσις, καὶ οὐδέ παράδοξον ἔσται τό γενόμενον, εἰ κατὰ δεκτικὴν δύναμιν φύσεως ἢ θέωσις εἶη· φύσεως γὰρ ἂν εικότως ἔργον, ἀλλ' οὐ Θεοῦ δῶρον ἢ θέωσις εἶη, καὶ δυνήσεται καὶ φύσει Θεός ὁ τοιοῦτος εἶναι καὶ κυρίως προσαγορεύεσθαι· οὐδέ γὰρ ἄλλο τι καθέστηκεν ἢ κατὰ φύσιν τῶν ὄντων ἐκάστου δύναμις ἢ φύσεως πρὸς ἐνέργειαν ἀπαράβατος κίνησις. Πῶς δέ καί (σελ. 616) ἐξίστησιν ἑαυτοῦ τὸν θεούμενον ἢ θέωσις, εἰ τοῖς ὅροις τῆς φύσεως αὐτὴ περιείληπται, συνιδεῖν οὐκ ἔχω.

Ὑπὲρ φύσιν τοίνυν καὶ ἀρετὴν καὶ γνῶσιν ἢ τῆς θεώσεως χάρις καὶ ἀπειρώς τά τοιαῦθ' ἅπαντα κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον ταύτης ἀποδεῖ· ἀρετὴ μὲν γὰρ πᾶσα καὶ ἢ ἐφ' ἡμῖν τοῦ Θεοῦ μίμησις πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπιτήδειον ποιεῖται τὸν κεκτημένον, ἢ δὲ χάρις αὐτὴν τελετουργεῖ τὴν ἀπόρρητον ἔνωσιν· δι' αὐτῆς γὰρ ὅλος μὲν ὅλοις τοῖς ἀξίοις ὁ Θεός περιχωρεῖ, ὅλω δὲ ὅλοι περιχωροῦσιν ὀλικῶς οἱ ἅγιοι τῷ Θεῷ, ὅλον ἀντιλαμβάνοντες ἑαυτῶν τὸν Θεόν καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναβάσεως οἷον ἔπαθλον αὐτὸν μόνον κτησάμενοι τὸν Θεόν, «ψυχῆς πρὸς σῶμα περιφύντα τρόπον, ὡς οἰκείοις μέλεσι», καὶ ἐν αὐτῷ εἶναι καταξιώσαντα διὰ τῆς ἐνυποστάτου κατὰ δωρεάν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος υἰοθεσίας. Ὅταν οὖν ἀκούσης ἐνδημεῖν ἡμῖν διὰ τῶν ἀρετῶν τὸν Θεόν ἢ διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν τοῦτον ἐν ἑαυτοῖς, μὴ τοῦθ' ἀπλῶς νόμιζε θέωσιν, τὴν τῶν ἀρετῶν κτῆσιν, ἀλλὰ τὴν δι' ἀρετῶν προσγινομένην τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα καὶ χάριν, καθάπερ καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, ὅτι ψυχὴ τὰς φυσικὰς ὁρμάς οἰκεία τε ἀσκήσει καὶ τῇ βοθηαίᾳ τοῦ Πνεύματος συναυξήσασα, ἀξία γίνεται ἐν τῇ δικαίᾳ τοῦ Θεοῦ κρίσει τῆς χάριτι τοῦ Θεοῦ διδομένης λαμπρότητος τοῖς ἁγίοις. Ὅτι δὲ φῶς ἢ χάριτι τοῦ Θεοῦ διδομένη λαμπρότης, μαθήση παρὰ τοῦ λέγοντος, «φῶς ἢ ἐκεῖθεν λαμπρότης τοῖς ἐνταῦθα κεκαθαρμένοις, ἢνίκ' ἂν ἐκλάμπωσιν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος, ὧν ἴσταται ὁ Θεός ἐν μέσῳ, θεῶν ὄντων καὶ βασιλέων, διαστέλλων καὶ διαιρῶν τὰς ἀξίας τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος». Ὅτι δὲ ὑπερουράνιον ἐστὶ τοῦτο καὶ ὑπερκόσμιον, οὐδεὶς ἀντερεῖ· οὐκ οὖν ὅστις, «τό ὑπερουράνιον», φησὶ, «φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται, περὶ οὗ καὶ Σολομών λέγει, (σελ. 618) φῶς δικαίοις διαπαντός»· καὶ ὁ ἀπόστολος, «εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ τῷ ἰκανώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί».

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ σπουδῆς καὶ μελέτης ἐγγίνεσθαι τῷ σοφίαν λέγοντες, οὐκ αὐτό τοῦτο τὴν σπουδὴν ἢ τὴν μελέτην σοφίαν φαμέν, ἀλλὰ τό δι' αὐτῶν προσγενόμενον. Ἄλλως τε καὶ διαφόρως ἐνδημῶν ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις ὁ Κύριος, κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸν τρόπον τῶν ζητούντων αὐτόν· ἑτέρως μὲν γὰρ τῷ πρακτικῷ, ἑτέρως δὲ τῷ θεωρητικῷ καὶ τῷ ἐποπτικῷ ἄλλως, καὶ ἄλλως μὲν ἢ ἀνθρώποις σπουδαίοις, ἑτέρως δὲ θεοῖς ἤδη γεγενοσίν. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν θείαν ἐποψίαν πολλαὶ διαφοραὶ

καί τοῖς προφήταις γάρ, τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δ' ὕπαρ, δι' αἰνιγμάτων μέντοι καί ἐσόπτρων, τῷ δέ Μωϋσῆς «ἐν εἶδει καί οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὤφθη. Θεοῦ δέ ὄρασιν ἀκούων ἐν εἶδει καί οὐ δι' αἰνιγμάτων ἀναμνήσθητι τοῦ λέγοντος, «θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, ἣτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν, καί τὴν ὑπὲρ νοῦν καί λόγον ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν ὄντων αἰῶνι μυστικὴν ἔνωσιν πρὸς τὸν Θεόν, καθ' ἣν τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καί ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καί αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος, καί τὴν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καί Πατρὸς ἐπίκλησιν, σύμβολον οὖσαν τῆς ἐνυποστάτου τε καί ἐνυπάρκτου κατὰ δωρεάν καί χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος υἰοθεσίας, καθ' ἣν τῇ ἐπιφοιτήσει τῆς χάριτος υἱοὶ Θεοῦ χρηματίζουσί τε καί ἔσονται πάντες οἱ ἅγιοι».

Τοῦτο τοίνυν ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλαχοῦ μὲν ἀρχίφωτον ἀκτῖνα καί θεουργικὸν καλέσας φῶς, ἐνταῦθα δέ θεοποιὸν δῶρον καί ἀρχὴν θεότητος, δηλαδή θεώσεως, πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν, τουτέστιν ὑπὲρ ἀρχὴν θεότητος, ὑπάρχει Θεός, ἀποκρινόμενός φησιν, ὡς εἰ Θεόν (σελ. 620) ἀκούων ὀρώμενον «ἐν εἶδει καί οὐ δι' αἰνιγμάτων», καί ψυχῆς πρὸς σῶμα τρόπον τοῖς ἀξίοις ὡς οἰκείους μέλεσι περιφυόμενον καί κατὰ τοσοῦτον ἐνούμενον αὐτοῖς ὡς ὅλον μὲν αὐτόν περιχωρεῖν ἐκείνοις ὅλοις, ὅλους δέ αὐτούς αὐθις ὀλικῶς ἐκείνῳ, καί Πνεῦμα δι' υἱοῦ πλουσίως ἐφ' ἡμᾶς χεόμενον, ἀλλ' οὐ κτιζόμενον, καί ματαλαμβανόμενον ἡμῖν καί δι' ἡμῶν λαλοῦν, ταῦτα τοίνυν ἀκούων, εἰ μὴ κατὰ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν νομίσεις ὀρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεοποιὸν δωρεάν τε καί ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν χάριν τῆς υἰοθεσίας, τὴν ἀγέννητον θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, εἰ τοῦτο νοήσεις θεότητος ἀρχὴν, τὸ θεοποιὸν δῶρον, τὸ μετεχόμενον καί ὀρώμενον ὑπερφυῶς, ὑπὲρ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐστὶν ἡ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐκείνη μὲν γάρ σχέσις, εἰ καί μὴ φυσικὴ, καί ἄσχετος, οὐχ ὡς ὑπερφυῆς μόνον, ἀλλὰ καί ὡς σχέσις· πῶς γάρ ἡ σχέσις σχέσιν αὐθις ἔξει; Ἡ δέ οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐχ ὡς σχέσις ἄσχετος, ἀλλ' ὡς καί αὐτῶν τῶν ὑπερφυῶν σχέσεων ἐπέκεινα. Κακείνης μὲν ἐκάστῳ τῶν ἡξιωμένων οἰκείως τε καί καταλλήλως πᾶσι μέτεστιν· ἡ δέ οὐσία τοῦ Θεοῦ καί πάντων τῶν μεθεκτῶν ὑπερεξήρηται.

Ὁ δέ «τὸ θεοποιὸν δῶρον ἔξιν» λέγων «τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως ἀπὸ τῆς πρώτης διακοσμήσεως ἀρχομένην καί τοῖς ἐσχάτοις τῶν λογικῶν περατουμένην», καί τῷ τοῦ Χριστοῦ εὐγγελίῳ δηλὸς ἐστὶν ἀντιταπτόμενος. Εἰ γάρ ἡ θέωσις τελειοῖ τὴν λογικὴν φύσιν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ταύτην ποιεῖται τοὺς θεοειδεῖς, ἔξις οὖσα τῆς λογικῆς φύσεως, ὡς ἐκ φυσικῆς δυνάμεως προελθούσης εἰς ἐνέργειαν, οὐχ ὑπὲρ φύσιν γίνονται οἱ ἅγιοι θεοῦμενοι, οὐδ' ἐκ Θεοῦ γεννῶνται, οὐδέ Πνεῦμά εἰσιν, ὡς ἐκ Πνεύματος γεγεννημένοι, οὐδέ μόνοις «τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τέκνα Θεοῦ γεννέσθαι» ὁ Χριστός «ἐξουσίαν ἔδωκεν» ἐπιδημήσας· καί πρὸ τῆς ἐπιδημίας γάρ αὐτοῦ πᾶσιν ἐνυπῆρχεν ἔθνεσιν, εἴτε (σελ. 622) φυσικῶς ἔνεστι τῇ λογικῇ ψυχῇ, καί νῦν τοῖς νῦν δυσσεβέσι τε καί

ἀσεβέσιν ἅπασιν. Ἐτι, εἴπερ ἡ θέωσις ἕξις ἐπί τελειωτικῆ τῆς λογικῆς φύσεως, οἱ Ἕλληνες λογικοί τελείως οὐκ ἦσαν, ἀλλ' οὐδ' οἱ ἐκπεσόντες ἄγγελοι τοιγαροῦν οὐ κακῶς τῇ γνώσει χρώνται, τῆς δέ κατ' αὐτὴν φυσικῆς ἕξεως ἐστέρηνται. Πῶς οὖν δικαίως ὑπεύθυνοι; Καί μὴν οὐκ εἶναι μᾶλλον οὐσίας οὐσίαν καὶ οἱ ἕξω φασὶ σοφοί. Πῶς οὖν ἄγγελοι ἀγγέλων λογικοῖ μᾶλλον ἢ ψυχὴ ψυχῆς; Οἱ γὰρ ἀτελεῖς τὴν ἡλικίαν οὐκ ἐν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ σώματος ἔχουσι τό ἀτελές. Ἄρ' οὖν θέωσις ἡ τό φρονεῖν διδοῦσα ἡλικία; Καί γνωστικωτέρους δέ μᾶλλον ἄλλους ἄλλων, οὐ παρὰ τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν πεφυκέναι λογιζόμεθα, παρὰ δέ τὴν τοῦ σώματος κρᾶσιν. Ἄρ' οὖν θέωσις ἡ τελεστική πρὸς αὐφυῖαν κρᾶσις; Καί τὴν εὐφυῖαν δέ δῶρον οὐσαν ἴσμεν Θεοῦ, τὴν δέ γνῶσιν οὐ μόνον Θεοῦ δῶρο, ἀλλὰ καὶ τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως ἕξιν, οὐ δῶρον δέ θεοποιόν, οὐ γὰρ ὑπερφυές, ἐκείνου ὄντος ὑπὲρ φύσιν. Εἶεν δ' ἂν καὶ πάντες, οἱ μὲν μᾶλλον οἱ δ' ἦπτον, θεοὶ δ' ὅμως ἀπαξάπαντες ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι· αἰεὶ δέ ἀτελεῖς θεοὶ καὶ ἡμίθεοι τό δαιμόνιον φῦλον. Οὐκ ἄρα θέωσις ἡ ἕξις αὕτη ἥτις γὰρ ποτ' ἂν εἴη τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως ἕξις, εἴτε γνῶσις, εἴτε κρᾶσις, εἴτε εὐφυῖα σώματός τε καὶ ψυχῆς, θύραθεν ἢ οἰκοθεν προσγινομένη, λογικούς ἀκριβῶς οἷς ἂν ἐπιγένειτο τελέσειεν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ θεούς.

Ἀλλὰ γὰρ, ὅπερ ἀνωτέρω δέδεικται, τὴν μὲν ἐκ πίστεως εἰς ἐνέργειαν προβᾶσαν υἰοθεσίαν καὶ τὴν θεοποιόν δωρεάν ταύτην οἱ ἅγιοι σαφῶς ἐνυπόστατον φασιν· οὗτος δέ τὴν θεομιμησίαν ἢν θεαρχίαν καὶ θεοποιόν δῶρον μόνος ἀπάντων ὑπενόησεν, οὐκ ἐνυπόστατον εἶναι δισχυρίζεται τοιγαροῦν ἕτερα ἐστὶ παρὰ τὴν τοῖς πατέρας ἐγγεγεννημένην τε (σελ. 624) καὶ ἐγνωσμένην θέωσιν. Μάξιμος δέ ὁ θεῖος οὐκ ἀνυπόστατον μόνον εἶπε ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἀγένητον, καὶ οὐκ ἄκτιστον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπερίγραπτον καὶ ὑπέρχρονον, ὡς καὶ τοὺς αὐτῆς εὐμοιορηκότας δι' αὐτὴν ἀκτίστους, ἀνάρχους καὶ ἀπεριγράπτους τελέσαι, καίτοι διὰ τὴν οἰκειάν φύσιν ἐξ οὐκ ὄντων γεγονότας. Οὗτος δέ, «ἂ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων», κτιστὴν καὶ φυσικὴν καὶ ὑπὸ χρόνον ἰσχυρίζεται τὴν θέωσιν εἶναι, σαφῶς παρ' ἑαυτοῦ δημιουργῶν αὐτὴν, ἀφ' ἧς καὶ τὸν Θεόν δηλὸς ἐστὶν εἰς κτίσμα κατασπῶν. Ἡ μὲν γὰρ θέωσις κατὰ τοὺς πατέρας οὐσιώδης ἐστὶν ἐνέργεια Θεοῦ· ἧς δέ οὐσίας αἱ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, κτιστὴ καὶ αὕτη ἐξ ἀνάγκης. Ταύτη δέ τῇ ἀτοπία πολυτρόπως ἂν τις ἴδοι καὶ πολλάκις τὸν ταλαίπωρον τοῦτο περιπίπτοντα· οὐτ' γὰρ ἐρυθριᾷ πάσας τὰς ἐμφύτους τοῦ Θεοῦ δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας κτιστάς ἀποφαινόμενος, καίτοι ναόν Θεοῦ ζῶντος τῶν ἁγίων ἕκαστον εἶναι πεπιστεύκαμεν διὰ τὴν ἐνοικοῦσαν χάριν. Πῶς οὖν ναός Θεοῦ τό τοῦ κτίσματος οἰκητήριον; Πῶς δέ τούτων ἕκαστος ἄκτιστος διὰ τὴν χάριν, εἰ κτιστὴ; Ἐκεῖνο δέ μοι καὶ λίαν θαυμάζειν ἔπεισι, πῶς καὶ αὐτός θεουργικόν λέγων ὑπὸ τῶν πατέρων καλεῖσθαι τό ἐν τῷ Θαβωρίῳ λάμψαν φῶς, εἴτ' αὐτός θεοποιόν δῶρον τοῦτο λέγειν οὐκ ἀνέχεται. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θεοποιός δωρεὰ τοῦ Πνεύματος ἐνέργειά ἐστὶ Θεοῦ, ὁ

δέ Θεός ἀπό τῶν ἐνεργειῶν ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, (ἢ γάρ ὑπερουσιότης ἀνώνυμος ἐστὶν αὐτοῦ, εἴπερ ἐξ ἀρετῆς μόνης καὶ σοφίας ἢ θέωσις ὑπῆρχεν) οὐκ ἂν Θεός ὡς ἔχων θεοποιὸν ἐνέργειαν ἐκαλεῖτο ὁ Θεός, τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς ταύτην αὐτοῦ δήλην ποιούσης τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' οὐδ' ἂν ὑπέρθεος ἦκουεν, ὡς ταύτης τῆς θεότητος ἐπέκεινα ὑπάρχων· ἀπέχρησε γάρ ἂν αὐτῷ ὑπέρσοφον καὶ ὑπεράγαθον καὶ (σελ. 626) τὰ τοιαῦτα λέγεσθαι. Τοιγαροῦν ἄλλο πρᾶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν ἢ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς θεώσεώς ἐστι.

Τῶν τοῦ καλοῦ τοίνυν Βαβυλωνίων εἰς ἡμᾶς λοιδοριῶν ἀλογήσαντες (οὐ γάρ εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' εἰς τοὺς πατέρας ἀναφέρονται· τούτων γάρ εἰσι τὰ ὑβρισμένα δόγματα, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκεῖνων ἄπτεται· πτύων γάρ τις, ὃ φασι, εἰς οὐρανόν, οὐ τὸν οὐρανόν ἀλλ' ἑαυτὸν ποιεῖ κατάπτυστον)· οὐκοῦν ἡμεῖς παρ' οὐδέν τας βδελυρὰς ταύτας βλασφημίας ἠγησάμενοι, ὡσανεὶ διαπορητικῶς ἤρreto, τί ποτ' ἄρα θέωσις ἐστὶν, ἀποκρινόμεθα πρὸς τοῦτο κατὰ τὴν ἐπιμετρηθεῖσαν ἡμῖν παρὰ Κυρίου δύναμιν. Ἐνέργειαν Θεοῦ θεοποιόν, ὧ βέλτιστε, ἀκούων καὶ Πνεύματος χάριν θεουργόν, μὴ πολυπραγμόνει, μηδὲ ζῆτει, πῶς μὲν τοῦτο, πῶς δ' ἐκεῖνο, πῶς δὲ μή, καὶ ταῦτα ταύτης ἄνευ μὴ γενήσεσθαι μέλλων ἐν Θεῷ, κατὰ τοὺς περὶ αὐτῆς εἰπόντας, ἀλλὰ τῶν ἔργων ἔχου δι' ὧν ἐκείνης τεύξῃ· τότε γάρ καὶ ταύτην εἶση κατὰ τὸ ἐγχωροῦν· ὁ μόνος γάρ ὁ πείρα μαθῶν οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ὁ δὲ πρὸ τῶν ἔργων τὴν εἶδησιν ζητῶν, τοῖς πεπειραμένοις μὲν πιστεύων, λαμ βάνει τι τῆς ἀληθείας ἵνδαλμα, παρ' ἑαυτοῦ δὲ διανοούμενος καὶ τοῦ ἵνδαλματος διαπεσῶν, εἶθ' ὡς εὐρηκῶς μέγα φυσᾶται καὶ πολὺς κατὰ τῶν πεπειραμένων ὡς πεπλανημένων πνεῖ. Μὴ πολυπραγμόνει τοίνυν, ἀλλ' ἔπου τοῖς πεπειραμένοις, μάλιστα μὲν ἔργοις, εἰ δὲ μή τούτοις, τοῖς λόγοις γοῦν, ἀρκούμενος ταῖς παραδειγματικαῖς ἐκφάνσεσιν αὐτῆς· ἢ γάρ θέωσις ὑπερώνυμος. Διό καὶ ἡμεῖς πολλὰ περὶ ἡσυχίας συγγραψάμενοι, νῦν μὲν τῶν πατέρων προτρεψαμένων, νῦν δὲ τῶν ἀδελφῶν αἰτησαμένων, οὐδαμοῦ περὶ θεώσεως ἀναγράψαι τεταρρήκαμεν· νῦν δ' ἐπέπερ ἀνάγκη λέγειν, ἐροῦμεν, εὐσεβῆ μὲν τῇ ροῦ Κυρίου χάριτι, παραστῆσαι δὲ οὐχ ἱκανά· καὶ λεγομένη γάρ (σελ. 628) ἄρρητος ἐκείνη μένει, μόνους ἐνώνυμος, κατὰ τοὺς πατέρας φάναι, τοῖς εὐμοιρηκόσιν αὐτῆς.

Ἡ φύσει τοιγαροῦν θεότης, ἢ ἀρχὴ τῆς θεώσεως, ἐξ ἧς ὡς αἰτίας ἀμεθέκτου τό θεοῦσθαι τοῖς θεομένοις ἐστὶν, αὕτη τοίνυν ἢ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτη μακαριότης ἀόρατός ἐστι καθ' ἑαυτὴν αἰσθήσει τε καὶ νῶ, ἀσωμάτω τε καὶ σώματι συνδεδεμένῳ· κἂν ἐκστῇ ἑαυτοῦ τι τούτων ἐπὶ τό κρεῖττον θεωθέν· μόνῳ γάρ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἠνωμένῳ νῶ καὶ σώματι εἶναί τε καὶ γενέσθαι θεατὴ πιστεύεται, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἑαυτῶν. Μόνα γάρ ἐκεῖνα «παρουσία τοῦ χρίοντος ὄλου» ἐθεώθησαν καὶ τὴν ἴσην ἐνέργειαν τῇ θεούσῃ οὐσίᾳ προσελάβοντο, πᾶσαν αὐτὴν ἐνελλίπῶς χωρήσαντα καὶ δι' ἑαυτῶν ἐκφήναντα· καὶ γάρ

«ἐν τῷ Χριστῷ πᾶν τό πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» κατά τόν ἀπόστολον «οἰκεῖ». Διό καί τῶν ἁγίων εἰσὶν οἱ μετὰ τήν διά σαρκός τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν οἷόν τι πέλαγος ἀπεριόριστον τό φῶς ἐκεῖνο εἶδον, ἐξ ἑνός δίσκου, τοῦ προσκυνητοῦ δηλονότι σώματος, παραδόξως προχεόμενον, ὡς καί οἱ ἀπόστολοι ἐπὶ τοῦ ὄρους. Οὕτω μὲν οὖν ἡ ἀπαρχή τεθέωται τοῦ ἡμετέρου φυράματος. Ἡ δέ τῶν τεθεωμένων ἀγγέλων καί ἀνθρώπων θέωσις οὐχ ἡ ὑπερούσιός ἐστὶν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλά τῆς ὑπερουσίας οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια, τοῖς τεθεωμένοις ἐνυπάρχουσα, οὐχ ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ τεχνητῷ (οὕτω γάρ τοῖς δημιουργικῶς προηγημένοις ἔνεστιν ἡ προαγαγοῦσα ταῦτα δύναμις, ἐπιφαινομένη πᾶσιν ἢ καί ἐμφαινομένη), ἀλλ' «ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ ἀναλαβόντι αὐτήν», κατά τόν μέγαν Βασίλειον' (διό καί ὄργανά εἰσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ ἅγιοι, τήν αὐτήν ἐκεῖνῶν προσειληφότες ἐνέργειαν), καί ἡ τῶν λεγομένων πίστις ἐτοίμη, τὰ χαρίσματα τῶν ἱαμάτων, τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων, ἡ πρόγνωσις, ἡ μὴ ἀντιλεγόμενη σοφία ἦν καί (σελ. 630) Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἡμῶν ὁ Κύριος προσηγόρευσεν, οὐ μόνον δέ, ἀλλά καί ἡ τοῦ Πνεύματος ἁγιαστικὴ μετάδοσις, ἐξ αὐτῶν καί δι' αὐτῶν χορηγουμένη τοῖς ἁγιαζομένοις μετ' αὐτούς «λήψομαι γάρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπὶ σέ καί θήσω ἐπ' αὐτούς», πρὸς τόν Μωϋσῆν εἶπεν ὁ Θεός, καί τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας ἐπιθέντος τοῖς δεκαδύο Ἐφεσίοις «ἦλθε τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε» πάραυτα γλώσσαις καί προεφήτευσον». Οὐκοῦν ὅταν μὲν τήν οἰκείαν ἀξίαν τοῦ Πνεύματος ἐννοῶμεν, μετὰ Πατρός αὐτό καί Υἱοῦ θεωροῦμεν, ὅταν δέ τήν εἰς τοὺς μετόχους ἐνεργουμένην χάριν ἐνθυμηθῶμεν, ἐν ἡμῖν εἶναι τό Πνεῦμα λέγομεν, «ἐκχεόμενον πρὸς ἡμᾶς, οὐ κτιζόμενον, διδόμενον ἡμῖν, οὐ ποιούμενον, χαριζόμενον, οὐ δημιουργούμενον»' ἐνυπάρχον τοῖς μὲν ἀτελέσιν ἔτι, κατά τόν μέγαν αὐθις φάναι Βασίλειον, ὡσπερ τις διάθεσις «διά τό τῆς γνώμης ἀνίδρυτον», τοῖς δέ τελειωτέροις ὡς ἕξις ἐπίκτητος, ἔστι δ' ἐφ' ὧν ἐνεργιζωμένη καί ταύτης μᾶλλον' «ὡς γάρ ἡ δύναμις», φησί, «τοῦ ὄραν ἐν τῷ ὑγιαίνοντι ὀφθαλμῷ, οὕτως ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ κεκαθαρμένη ψυχῇ».

Τοιγαροῦν οὐχ ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἡ θεοποιός δωρεά τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἡ τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ Θεοῦ θεοποιός ἐνέργεια, καί οὐδέ αὕτη πᾶσα, εἰ καί καθ' ἑαυτήν ἀμέριστος ἐκείνη. Τίς γάρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναται ἂν ὅλην τήν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, πλήν τοῦ κηθέντος ἐν παρθενικῇ νηδύι, παρουσία Πνεύματος ἁγίου καί τῆς τοῦ ὑψίστου δυνάμεως ἐπισκιάσει; Διό καί «πᾶν» μὲν οὗτος ἐχώρησε «τό πλήρωμα τῆς θεότητος», ἐκ δέ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν». Πανταχοῦ μὲν οὖν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ' τό γάρ Πνεῦμα, φησί, πληροῖ πάντα κατά τήν οὐσίαν' πανταχοῦ δέ καί ἡ θέωσις, (σελ. 632) ἐνυπάρχουσα ἀφράστως ταύτη καί ἀχώριστος ἐκείνης οὐσα, ἅτε φυσικὴ δύναμις αὐτῆς. Ἄλλ' ὡσπερ τό πῦρ ἀφανές ἐστὶ μὴ προκειμένης ὕλης ἢ αἰσθητηρίου τοῦ χωροῦντος τήν

φωτιστικήν ἐνέργειαν αὐτοῦ, οὕτω δὴ καὶ ἡ θέωσις ἀθεώρητός ἐστι μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θεϊαν ἐμφάνειαν· ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδεῖας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δὲ ἐστὶ πᾶσα λογικὴ κεκαθαρμένη φύσις τὴς πολυειδοῦς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τῆνικαὺτα καὶ αὐτὴ φῶς πνευματικόν ὁρᾶται, μᾶλλον δὲ κᾶκείνους φῶς ποιεῖ πνευματικόν. «Ἄθλον» γάρ, φησὶν, «ἀρετῆς Θεόν γενέσθαι καὶ τῷ καθαρῶτάτῳ φωτὶ καταστράπτεισθαι, τῆς ἡμέρας ἐκείνης Υἱόν γενόμενον, ἢ μὴ διακόπτεται ζόφῳ· ἄλλος γάρ ταύτην ποιεῖ ἥλιος, ὁ τὸ ἀληθινόν φῶς ἀπαστράπτων, ὅς, ἐπειδὴν ἄπαξ ἐπιφάυση ἡμῖν, οὐκέτι ἐν δυσμαῖς κρύπτεται, ἀλλὰ πάντα τῇ φωτιστικῇ ἑαυτοῦ δυνάμει περιπτυσσόμενος, διηνεκές καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξίοις τὸ φῶς ἐμποιεῖ καὶ αὐτούς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτός ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργαζόμενος». Τότε γάρ καὶ «οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος». Ὡς ποῖος ἥλιος; Ὡς ἐκεῖνος δήπουθεν ὁ τότε καὶ νῦν τοῖς ἀξίοις φαινόμενος.

Ὅρᾳς ὅπως αὐτὴν προσκτῶνται τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης; Διό καὶ θεοσημίαι διάφοροι καὶ χορηγία Πνεύματος ἁγίου τελεῖται δι' αὐτῶν. «Ὡς γάρ καὶ ὁ περίγειος», φησὶν, «οὗτος ἀὴρ ἀνωσθεῖς ὑπὸ τῆς βίας τοῦ Πνεύματος φωτοειδῆς γίνεται, τῷ καθαρῷ τοῦ αἰθέρος ἐναλλοιούμενος, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος, καταλιπὼν τὸν θολερόν τοῦτον καὶ αὐχμῶδη βίον, ἐπειδὴν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος φωτοειδῆς γένηται καὶ ἐμμιχθῇ τῇ ἀληθινῇ καὶ ὑψηλῇ καθαρότητι, διαφαίνεται πως καὶ αὐτός ἐν ἐκείνῃ καὶ ἀκτίνων ἐμπίπλαται καὶ φῶς γίνεται κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ὑπόσχεσιν, ὅς τοὺς δικαίους λάμψειν ὡς ὁ ἥλιος ἐπηγγείλατο». (σελ. 634) Τοῦτο καὶ ἐπὶ γῆς ὁρῶμεν γινόμενον ἐπὶ κατόπτρου, ἢ ὕδατος· δεξάμενα γάρ τὴν τοῦ ἡλίου ἀκτίνα, ἄλλην ἀφ' ἑαυτῶν ἀκτίνα ποιεῖ. Καὶ ἡμεῖς τοίνυν, εἴτε καταλιπόντες τὸ περίγειον σκότος ἄνω γενοίμεθα, φωτοειδεῖς γενησόμεθα, τῷ ἀληθινῷ φωτὶ τοῦ Χριστοῦ ἐμπελάσαντες, εἴτε τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, «τό ἐν τῇ σκοτίᾳ λάμπων», καὶ μέχρις ἡμῶν καταβαίη, καὶ ἡμεῖς φῶς ἐσόμεθα, καθά πού φησι τοῖς μαθηταῖς ὁ Κύριος. Οὕτως ἡ θεοποιός δωρεὰ τοῦ Πνεύματος φῶς ἐστὶν ἀπόρρητον καὶ φῶς ποιεῖ θεῖον τοὺς πλουτήσαντας αὐτήν, οὐ φῶς μόνον πληρώσασα τούτους αἰδίου, ἀλλὰ καὶ γνῶσιν καὶ ζωὴν θεοπρεπῆ χαρισαμένη. Οὕτως ὁ Παῦλος οὐκέτι τὴν κτιστὴν ζωὴν, ἀλλὰ «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος αἰδίου ζωὴν» κατὰ τὸν θεῖον ἔζη Μάξιμον· οὕτως οἱ προφητῆται ὡς ὄντα ἑώρων τὰ μήπω γεγονότα· οὕτως εἶδε τὸν Θεόν ὅστις οὐκ ἀλλοτρίῳ, ἀλλὰ φυσικῶ συμβόλῳ πνευματικῶς ἑώρακεν αὐτόν· οὐ φυσικόν δὲ λέγω σύμβολον Θεοῦ - ὅ καὶ τοῦτ' αὐτό μόνον σύμβολόν ἐστιν - ὅπερ ἂν αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει βλέπηται τε ἢ ἀκούηται καὶ δι' ἀέρος ἐνεργῆται· ἐπεὶ, ὅταν ὀφθαλμός ὁρῶν οὐχ ὡς ὀφθαλμός ὁρᾷ, ἀλλ' ὡς τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος διανοιχθεῖς, οὐκ ἀλλοτρίῳ συμβόλῳ τὸν Θεόν ὁρᾷ, καὶ τοῦθ' ἡμεῖς αἰσθησιν ὑπὲρ αἰσθησίν φαμεν.

Γνώρισον μέντοι τοῦ φωτός ἐκεῖνου, κατάπαυσις τῶν μή καλῶν ἡδονῶν τε καί παθῶν ἐγγινομένη τῇ ψυχῇ, λογισμῶν εἰρήνη καί κατάστασις, ἀνάπαυσις καί χαρά πνευματική, περιφρονήσις ἀνθρώπων δόξης, ταπείνωσις ἀγαλλιάσει ἀπορρήτῳ συνημμένη, κόσμου μῖσος οὐρανίων ἔρωσ, μᾶλλον δέ μόνου τοῦ Θεοῦ τῶν οὐρανῶν· πρὸς δέ τούτοις, εἰ καί τούς ὀφθαλμούς τοῦ βλέποντος οὐ περικαλύψειε τις τινηκαῦτα μόνον, ἀλλά καί ἐξορύξειεν, οὐδέν ἦττον τηλαυγῶς ὄρα τὸ φῶς. Πῶς ἂν οὖν πεισθῆι τις τῷ δι' ἄερος ὄρατόν τοῦτο ἀποφαινομένῳ καί μηδέν λογικῇ ψυχῇ λυσιτελέσ, ὡς ταῖς (σελ. 636) σωματικαῖς αἰσθήσεσι προσῆκον; Ἄλλ' ὁ θεατῆς ἐκεῖνος, νοῶν ὡς οὐ τῇ αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει θεώμενός ἐστι, νῶ οἶεται ὄρα· ἐξετάζων δέ καί ἀνασκοπούμενος, οὐδ' ἐκεῖνον εὐρίσκει περὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο ἐνεργοῦντα· καί τοῦτ' ἐστὶν ὁ νόησιν ὑπὲρ νόησιν φαμεν, τοῦτο διὰ τούτων λέγοντες, ὡς ὁ ἔχων νοῦν καί αἰσθησιν ὄρα, ὑπὲρ ταῦτα δέ ἀμφοτέρω. Μὴ μέντοι τοῦ μεγάλου Διονυσίου πρὸς Τιμόθεον λέγοντος ἀκούων, ὡς «τάς αἰσθήσεις κατάλιπε καί τάς νοεράς ἐνεργείας καί πρὸς τὸ ὄντως ὄν ἀνατάθητι», μὴ δύνασθαι λογίση τότε τὸν ἄνθρωπον διανοεῖσθαι ἢ ὄρα (οὐ γὰρ ἀποβολὴν πάσχει τούτων τῶν δυνάμεων, εἰ μὴ κατ' ἐκπληξιν), τοῦ δέ κατὰ τὴν ἔνωσιν φωτός καί τῆς κατὰ τοῦτο ἐνεργείας τάς νοεράς ἐνεργείας παντάπασις ἀπολιμπάνεσθαι διδάσκου. Καί τοῦτο δείκνυσι σαφῶς ὁ κορυφαῖος καί θεμέλιος τῆς Ἐκκλησίας Πέτρος. Κατὰ γὰρ τὴν ὥραν τῆς ἱερᾶς Πεντηκοστῆς ἐκείνην, καθ' ἣν τῆς ἀπορρήτου καί θείας ἡξιούτο ἐνώσεως, καί τούς συμπεφωτισμένους ἦδει καί τούς συνειλεγμένους ἑώρα καί τῶν πρὸ αὐτῶν λεγομένων ἠκροᾶτο καί τοῦ διαστήματος τῆς ἡμέρας ἐπησθάνετο· «τρίτη» γάρ, φησίν, «ἐστὶν ὥρα τῆς ἡμέρας». «Τὸ γὰρ ἐπικαλυπτομένου τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ παρὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεστηκότας τούς ἐνεργομένους γίνεσθαι παρὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐστὶ τῆς θείας ἐπιδημίας. Οὐ γὰρ ἔκφρων γίνεται ὁ θεόληπτος· ὅλως δέ, τίνα λόγον ἔχει ἐκ τοῦ τῆς σοφίας Πνεύματος μεμνηνῶτι παραπλήσιον γίνεσθαι»; τὸ φῶς γὰρ τοῦτο σοφία ἐστὶ Θεοῦ, ἐγγινομένη τῷ τεθεωμένῳ καί μὴ χωριζομένη τοῦ Θεοῦ «δι' αὐτοῦ» γάρ, φησί, «πᾶσα γνῶσις ἀποκαλύπτεται καί Θεός πρὸς ἀλήθειαν τῇ φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται», ἀλλά καί δικαιοσύνη καί ἀγιότης καί ἐλευθερία. Ἄκουσον Παύλου, «ὅπου τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία»· καί πάλιν, «ὡς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ καί δικαιοσύνη καί ἁγιασμός καί (σελ. 638) ἀπολύτρωσις». Ἄκουσον τοῦ μεγάλου Βασιλείου, «τό κινήθην ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου κίνησιν αἰδίων, ζῶον ἅγιον ἐγένετο· ἔσχε δέ ἀξίαν ἄνθρωπος, Πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὧν πρότερον " γῆ καί σποδός"». Ἄκουσον τοῦ χρυσοῦ τὴν γλωτταν Ἰωάννου, «τό στόμα δι' οὗ ὁ Θεός φθέγγεται στόμα ἐστὶ Θεοῦ· καθάπερ γάρ τοῦτο τὸ στόμα τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐστὶ, καίτοι ψυχῆς οὐκ ἐχούσης στόμα, οὕτω καί τὸ στόμα τῶν προφητῶν στόμα ἐστὶ Θεοῦ». Ἄκουσον ἐπισφραγιζομένου ταῦτα τοῦ Κυρίου· μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν

«δώσω ἡμῖν στόμα καί σοφίαν ἢ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδέν ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν», ἐπήνεγκεν· «οὐ γάρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλά τό Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τό λαλοῦν ἐν ὑμῖν».

Ταύτη γοῦν τῇ σοφίᾳ χρήσασθαι κακῶς οὐκ ἔνι. Καί τί λέγω χρήσασθαι; καί γάρ οὐδέ κτήσασθαι ταύτην ἐνί τήν ἀρχήν μή προκαθηράμενον διά πράξεως· καί τοῦτό ἐστι τό παρά τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος λεγόμενον, ὅτι «εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδέ κατοικήσει ἐν σώματι καταχρέω ἁμαρτίας»· εἰ γάρ καί φθάσει τήν ἀρχήν ἡμῖν ἐνφικισμένη ταῖς εἰσαγωγικαῖς καλῶς κεκρημένοις ἀρεταῖς, μεταβαλλόντων ἡμῶν ἐπί τό χειρὸν ἀφίπταται. «Πνεῦμα γάρ ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπό λογισμῶν ἀσυνέτων», κατά τόν αὐτόν Σολομῶντα. Τήν δ' ἐκ φύσεως τε καί μαθήσεως σοφίαν κτήσασθαι ἂν τις καί τῶν τούς τρόπους πονηρῶν καί χρήσασθαι ἂν ταύτη καταλλήλως τοῖς τρόποις, ὡσπερ καί τῇ φύσει. Τοσοῦτο γοῦν αὕτη τῆς πνευματικῆς σοφίας ἀποδεῖ, ὅποσον καί τοῦ Πνεύματος ἢ φύσις. Ποῦ τοιγαροῦν εἰσιν οἱ λέγοντες ὅτι διά μαθήσεως τήν τῶν προφητῶν καί ἀποστόλων σοφίαν κτώμεθα;

Ὅτι δέ διά τοῦ φωτός ἐκείνου καί ἡ πνευματικὴ σοφία δίδεται, (σελ. 640) σύνδυο κατά ταυτὸν λεγόντων ἄκουσον. «Τῷ γάρ μακαρίῳ», φησί, «Παύλῳ τό ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδῷ φῶς, δι' οὗ καί εἰς τρίτον οὐρανόν ἦρται καί μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστής ἐγένετο, οὐ νοημάτων τις καί γνώσεως φωτισμός ἦν, ἀλλὰ δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος καθ' ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις, οὗ τήν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος οἱ τοῖς σαρκὸς ὀφθαλμοί μή διηνεγκότες ἀπετυφλώθησαν, δι' οὗ πᾶσα γε γνώσις ἀποκαλύπτεται καί Θεὸς πρὸς ἀλήθειαν τῇ ἀξία καὶ φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται». Τοῦτο τό φῶς καί ζωὴ ἐστὶν αἰδιον, ἐνιεμένη τῷ τεθεωμένῳ καί μὴ χωριζομένη τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ὁ Παῦλος ἔλεγε, «ζῶ δέ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δέ ἐν ἐμοί Χριστός». Οὕτω περὶ τοῦ Παύλου Μάξιμος φησιν, ὡς «τὴν ἐνοικήσαντος ἕξθαι θεῖαν καί αἰδιον ζωήν». Οὕτω Βασίλειος ὁ μέγας εἶπεν, «ἦν ζωὴν εἰς ἑτέρου ὑπόστασιν προῖεται τό Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ, ἀλλ' ὡσπερ πυρός, τό μὲν ἐστὶν ἡ συνοῦσα θερμότης, τό δέ ἦν παρέχει τῷ ὕδατι ἢ ἑτέρῳ τινὶ τῶν τοιούτων, οὕτω καί αὐτό καί ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ζωὴν καί οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωὴν θεῖαν καί οὐράνιον κεκτημένοι». Αὕτη ἐστὶν ἡ ζωὴ ἢ οὗτος ἀλλαχοῦ «κίνησιν» προσεῖπε «πνευματικὴν καί αἰδιον», καί τόν μετασχόντα ταύτης ἅγιον τελέσαι, «γῆν ὄντα καί πηλόν πρότερον». Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες κτιστὴν τὴν θεουργὸν χάριν τοῦ Θεοῦ καί μηδέν πλήν τῆς ὑπερουσιότητος αὐτοῦ αἰδιον;

Ἄλλ' ἐρεῖ τις ζωὴν λέγειν τοῦτον αἰδιον, ἀλλ' οὐχὶ φῶς; Ἄλλ' οἱ λέγοντες ἔλλαμψιν αἰδιον καί δόξαν ὁρατὴν αἰδιον φῶς δήπου λέγουσιν αἰδιον τοῖς ἀγίοις μόνοις μεθεκτόν. Ὅτι δέ καί ὁ μέγας Βασίλειος φῶς οἶδε τοῖς τοιούτοις μεθεκτόν, νοερόν, προκόσμιόν τε καί ὑπερκόσμιον, εἴση σαφῶς τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μετὰ χειρᾶς λαβῶν· «λογιζόμεθα» γάρ,

φησίν, «ὅτι, εἶπερ τι ἦν πρό τῆς τοῦ αἰσθητοῦ (σελ. 642) τούτου καί φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτί ἂν ἦν δηλονότι· οὔτε γάρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι οὔτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιαι στρατιαί οὔτε ὅλως, εἰ τί ἐστιν ὠνομασμένον ἢ ἀκατονόμαστον τῶν λογικῶν φύσεων καί τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων, ἐν σκότῳ διῆγεν». Διό καί ἡμῖν ὁ αὐτός ἐπεύχεται ἐκεῖ λέγων· «ὁ Πατήρ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, ὁ τὴν ἡμέραν κοσμήσας τῷ οὐρανίῳ φωτί, ὁ τὴν νύκτα φαιδρύνας ταῖς ἀνγαῖς τοῦ πυρός, ὁ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὴν ἀνάπαυσιν εὐτρεπίσας τῷ νοερῷ καί ἀπαύστῳ φωτί, φωτίσειεν ἡμῶν τὰς καρδίας ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας».

Ὅτι δέ τό νοερόν τοῦτο καί προκόσμιον καί ἄπαυστον φῶς αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος σαφῶς ἐξεῖπε· «βουληθεῖς» γάρ, φησίν, «ὁ Θεός τόνδε τόν κόσμον συστήσασθαι, τοῖς μὲν αἰδίους αὐτός ἐστι φῶς, οὐκ ἄλλο· τί γάρ ἔδει φωτός ἑτέρου τοῖς τό μέγιστον ἔχουσι;». Τοῦτο δὴ τό φῶς καί πῦρ ἐστι θεῖον καί ἄυλον, ψυχᾶς φωτίζειν πεφυκός. Τοῦτο γάρ, κατὰ τόν μέγαν αὐθις φάναι Βασιλείον, κἂν τοῖς ἀποστόλοις ἐνήργησεν, ἠνίκα ἐλάλουν πυρίναις γλώσσαις, ὃ καί Παῦλον περιλάμπαν, τὴν μὲν αἴσθησιν τῆς ὄψεως αὐτοῦ ἠμαύρωσε, τοὺς δέ ὀφθαλμούς τῆς καρδίας ἐφώτισεν· οὐ γάρ χωρεῖ σαρκός ὄρασις ἐκείνου τοῦ φωτός τὴν δύναμιν. Τοῦτο τό πῦρ ὠφθη Μωϋσῆ ἐν τῇ βάτῳ· τοῦτο ἐν εἶδη ὀρήματος τόν Ἥλιαν ἐκ τῆς γῆς ἀνήρπασε· τούτου τοῦ πυρός τὴν ἐνέργειαν ζητῶν ὁ μακάριος Δαυὶδ ἔλεγε, «δοκίμασόν με, Κύριε, καί πείρασόν με, πύρωσον τοὺς νεφρούς μου καί τὴν καρδίαν μου». Τοῦτο τό πῦρ τὴν καρδίαν Κλεόπα καί τοῦ σύν αὐτῷ ἐθέρμανε, λαλοῦντος τοῦ σωτήρος αὐτοῖς μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν. Καί οἱ ἄγγελοι καί τὰ λειτουργικά πνεύματα τούτου τοῦ πυρός μετέχουσι κατὰ τό γεγραμμένον, «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καί τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρός φλόγα». (σελ. 644) Τοῦτο τό πῦρ τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ δοκόν κατακταῖον, καθαρὸν τόν νοῦν ἀποκαθίστησιν, ἵνα τό κατὰ φύσιν ἀπολαβῶν διορατικόν μὴ τό ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ κάρφος ὀρᾶ, ἀλλὰ διηνεκῶς τὰ τοῦ Θεοῦ θαυμάσια κατανοῆ κατὰ τόν λέγοντα, «ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου καί κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου». Τοῦτο τό πῦρ δαιμόνων ἐστὶ φυγαδευτήριον καί κακίας πάσης ἀναλωτικόν, ἀμαρτίας ἀναιρετικόν, ἀναστάσεως δύναμις καί ἀθανασίας ἐνέργεια, ψυχῶν ἀγίων φωτισμός καί λογικῶν δυνάμεων σύστασις. Τοῦτο καί ἡμεῖς εὐξώμεθα φθάσαι καί εἰς ἡμᾶς, ἵνα πάντοτε ἐν τῷ φωτί περιπατοῦντες, μηδέποτε κἂν πρὸς βραχὺ προσκόψωμεν.

Ὁ δέ Χρυσόστομος θεολόγος, διδάσκων τί ἐστι τό φῶς, ὃ ραγήσεται πρῶϊμον τῷ ἐλεοῦντι, «οὐ τοῦτο», φησίν, «ἐστὶ τό αἰσθητόν, ἀλλ' ἕτερον πολλῷ βέλτιον, ὃ τόν οὐρανόν ἡμῖν δείκνυσι καί τοὺς ἀγγέλους καί τὰς αὐλὰς τὰς βασιλικὰς· ἂν γάρ τοῦ φωτός τούτου καταξιωθῆς, καί ταῦτα ὄψει, καί ἀπαλλαγῆς γεέννης καί ἀπελεύση ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη καί λύπη, ἔνθα πολλή ἡ χαρὰ καί ἡ εἰρήνη καί ἡ ἀγάπη, ἔνθα ζωὴ αἰώνιος καί δόξα ἄρρητος καί κάλλος ἄφραστον· πάντα τοίνυν φέρωμεν εὐκόλως, ἵνα

τοῦ ἐνδύματος ἐπιτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καί τῆς ἀπορρήτου δόξης ἐκείνης».

Ἀλλά γάρ εἰς ἀρχὴν ἐτέραν ἀναγαγόντες τὸν λόγον ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τοῦ μεγάλου Μακαρίου οἷς συνημμένως τὰς ἀρχάς καί προτάσεις τῶν τοῦ κενόφρονος λόγων, ἀφ' ὧν οἶται τι καθ' ἡμῶν καί τῆς ἀληθείας συμπεραίνειν, προθέντες εἰς μέσον ἀπελέγξομεν.

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (σελ. 646)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

Ἡρετό τις τῶν εἰσαγομένων, εἰ δυνατόν ἀνθρώπῳ τῇ προειρημένη διαρκεῖν καταστάσει. Συμεώνης τοίνυν ὁ περιδέξιος καί πολὺς ἀμφοτέρων, ἡδύς τε καί ἔνθεος μεταφραστής, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ μεγάλου Μακαρίου πρὸς τὸν ἐρωτήσαντά φησιν· «ἢ μὲν χάρις οὐκ ἔστιν ὅτε μὴ σύνεστι καί ὡς φυσικόν τι καί πεπηγὸς ἐγγίνεται τῷ ἀνθρώπῳ ᾧ σύνεστι μία δέ οὐσα, πολυτρόπως, ὡς ἐθέλει, πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου συμφέρον οἰκονομεῖ καί τὸ φῶς ἔστι μὲν ὅτε μᾶλλον ἐκλάμπει, ἔστι δ' ὅτε καί συστέλλεται, καίτοι γε τῆς λαμπάδος ἄσβεστα καιομένης· ὅταν δέ φαιδρυνθῇ πλέον, τότε καθάπερ ἐν μέθῃ πλείονι τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης καί ὁ ἄνθρωπος ἐξετάζεται». Ἐν δέ τῷ ἐβδομηκοστῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ πάλιν φησίν· ἢ καθαρὰν τὴν ἰδίαν ἀπολαβοῦσα φύσιν ψυχὴ «τρανοῖς καί ἀνεπικωλύτοις ὀφθαλμοῖς τὴν δόξαν τοῦ ἀληθινοῦ φωτός κατοπτρεύει» καί οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι «καίτοι τὸ βάρος περικείμενοι τῆς σαρκός, ἀλλ' οὖν διὰ τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ ἀσφαλεῖ αὐτοῖς κεῖται τὰ τῶν ἐλπίδων, καί ὅτι συμβασιλεύουσι τῷ Χριστῷ καί ἐν πλεονασμῷ καί περιουσίᾳ Πνεύματος ἔσονται οὐδέν αὐτοῖς τὸ ἐνδοιαζόμενον· αὐτόθεν γάρ ἤδη πρὸς ἐκείνον ἀρπάζονται τὸν αἰῶνα καί τὰ ἐκεῖ κάλλη καί θαύματα καθορῶσι· καθάπερ γάρ ὁ σωματικὸς ἀφθλαμὸς, ἀπαθῶς τε καί ὑγιῶς ἔχων, ταῖς ἡλιακαῖς ἀυγαῖς θαρρούντως ἐνατενίζει, οὕτω καί οὗτοι φωτεινῷ χρώμενοι καί διακεκαθαμένῳ τῷ νῷ, τὰς ἀδύτους ἀυγὰς Κυρίου διαπαντός ἐποπτεύουσι». Καί πάλιν, «ἢ τοιαύτη», φησί, «τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἔστι (σελ. 648) καί φωτισμὸς χάριτος, ὡσπερ εἴρηται, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καί διηλεκτικὴ ἔλλαμψις· τὸ γὰρ εἶπεῖν "ἐκ σκότους φῶς λάμπει ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ", καί τὸ, "φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον", τουτέστιν, ἵνα μὴ λυομένης τῆς σαρκὸς ἢ ψυχῆ ἐπισκοπῆται τῷ τοῦ θανάτου τῆς κακίας καλύμματι, πρὸς δέ καί τὸ, "ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου καί κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου", καί τὸ,

«ἔξαπόστειλον τό φῶς σου καί τήν ἀλήθειάν σου, αὐτά με ὀδηγήσουσι καί ἄξουσιν εἰς ὄρος ἅγιόν σου καί εἰς τά σκηνώματά σου», ἀλλά μήν καί τό, “ἔσημειώθη ἐφ’ ἡμᾶς τό φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε”, τήν αὐτήν ἀκολουθίαν τοῦ σκοποῦ παρίστησι». Καί, «τῷ μακαρίῳ δέ», φησί, «Παύλῳ τό ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδῷ φῶς, δι’ οὗ καί εἰς τρίτον οὐρανόν ἦρται καί μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστῆς ἐγένετο, οὐ νοημάτων τις καί γνώσεως φωτισμός ἦν, ἀλλά δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος καθ’ ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις, οὐ τήν ὑπερβολήν τῆς λαμπρότητος οἱ τῆς σαρκός ὀφθαλμοί μή διενεγκότες ἀπετυφλώθησαν, δι’ οὗ πᾶσά τε γνῶσις ἀποκαλύπτεται καί Θεός πρός ἀλήθειαν τῇ ἀξίᾳ καί φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται».

Ταῦτα μέν ταύτη θαυμαστόν δέ οὐδέν εἰ ἐν κρίσει τούς λόγους οἰκονομοῦντες οἱ ἅγιοι καί τῇ τῶν ἀκροωμένων δυνάμει σύμμετρον τήν διδασκαλίαν ἀποδιδόντες πολυτρόπως τάς ὁράσεις ταύτας διερμηνεύουσιν. Ὁ μέντοι θεῖος καί πιστός ἐρμηνεύς Συμεών, ἐκ τοῦ δια πείρας καλῶς εἰδότης τάς μυστικές καί τελεστικές ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος μνηθεῖς, ὡς ἀπ’ ἐκείνου πάλιν φησίν, ἀκούοντες τοῦ λόγου τῆς βασιλείας καί πρός δάκρυα καταγόμενοι, μή τοῖς ἡμετέροις τούτοις ἐναπομείνωμεν δάκρυσι, μηδέ τῇ ἡμῶν ἀκοῇ, ὡς καλῶς ἀκούσαντες, μηδέ τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς καλῶς ἰδόντες, καί ἀρκούντως ἔχειν ἑαυτούς λογιώμεθα· «καί γάρ εἰσίν (σελ. 650) ἕτερα ὄρα καί ἕτεροι ὀφθαλμοί καί κλαυθμοί ἕτεροι, ὡς δέ καί διάνοια καί ψυχὴ ἕτερα, ὅπερ ἐστίν αὐτό τό θεϊκόν Πνεῦμα καί ἐπουράνιον, τό ἀκούόν τε καί κλαῖον, εὐχόμενόν τε καί γινῶσκον καί τό τοῦ Θεοῦ θέλημα ἐν ἀληθείᾳ ποιῶν»· «τοῖς μέντοι τήν ἀρετήν ἄκροις καί ὦν ἐνεργῶς τό νοερόν φῶς ταῖς καρδίαις ἐνέλαμψεν ἐπίδηλα ταῦτα καί καταφανῆ γίνεται· “τελείων” γάρ, ὁ μακάριός φησι Παῦλος, “ἡ στερεά τροφή, τῶν διά τήν ἕξιν αἰσθητήρια γεγυμνασμένων πρός τήν τοῦ καλοῦ τε κακοῦ διάκρισιν· ἀλλά καί ὁ θεῖος Πέτρος φησί, “καί ὑμεῖς ἔχοντες τόν προφητικόν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν ἀύχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάση καί φωσφόρος ἀνατελεῖ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν”».

Ὁ δέ Βαρλάαμ, τά τοιαῦτα πάντα παρ’ οὐδέν θέμενος, ἀλλά καί προθέμενος ὡς τοῦ Μασσαλιανῶν ὑπάρχοντα δόγματος, τοῦ προστάτου τούτων Βλαχερνίτου ποιεῖται συλλήβδην ἅπαντα καί, ἀσεβεῖς αὐτός φανερῶς ἀποφηνάμενος εἶναι τούς ἀἴδιον ἄλλο τι παρά τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ λέγοντος, τό τήν ἀἴδιον δόξαν τοῦ Θεοῦ ὁρᾶν τῷ Βλαχερνίτῃ τούτῳ φέρων χαρίζεται. Ποῦ γάρ ἐκεῖνος εὔρηται μή τήν οὐσίαν ὁρατὴν λέγων τοῦ Θεοῦ, ἀλλά τήν ἀἴδιον δόξαν; Εἰ γάρ τοῦτ’ εἶπεν, ὡς μεταμαθόντα τήν εὐσέβειαν, πάσης ἂν ἡμεῖς τοῦτον ἀπελύσαμεν αἰτίας, ἐπεὶ καί Στέφανος τήν ὑπερουράνιον εἶδε δόξαν τοῦ Θεοῦ. Τίς γάρ ἦν χρειαί τούς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ μή τήν ὑπὲρ αὐτούς δόξαν ὁ θεατῆς αὐτῆς ἐκεῖνος ὁρᾶν; Ἀλλά καί τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδεν· «ἀτενίσας γάρ», φησίν, «εἶδεν». Ἀλλά καί ὑπὲρ αἰσθησιν ἑώρακεν αὐτήν· ποία γάρ ὄψεως ἰσχύς μέχρις αὐτῶν

ἐλθεῖν τῶν ὑπερουρανίων δυνηθεῖν ἄν; Γρηγόριος δέ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος λέγων τῆς αἰδίου δόξης τοὺς ἀγγέλους θεωρούς, μή καὶ αὐτὸς τραπεζούντιος ὁ Βλαχερνίτης ἦν; Ραδίως δ' ἄν αὐτὸς οἶμαι καὶ τοὺς ἐν οὐρανοῖς ἀγγέλους ὑπὸ τῆς πλάνης ἀλῶναι φαίης, (σελ. 652) ὁ τοὺς κατ' ἐκείνους ἐν γῆ βιοῦν ἠρημένους ἐγκρίναι τοῖς κακοδόξοις τολμήσας, τοὺς γε μὴν ἐξυμνοῦντας τὴν μοναρχικωτάτην τριάδα, ὡς φυσικὴν συναΐδιον δόξαν προβαλλομένην καὶ ἐπιποθοῦντας τὴν ἀφθεγκτον ἰδεῖν αὐγὴν· ἢ μή καὶ τούτους τοῖς Μασσαλιανοῖς ἐναριθμήσωμεν; Τοὺς δ' ἐπευχομένους ὑπὸ τῆς οὐσιώδους αἴγλης καταυγασθῆναι τοῦ Θεοῦ καὶ τυχεῖν οὕτω τῆς φωτοδότιδος αὐγῆς, ποίας ἐροῦμεν αὐτοὺς αἴγλης καὶ αὐγῆς ἐρᾶν; Οὐ γάρ ἢ γνῶσις, ἦν σύ μόνην λέγεις θεῖον φῶς, οὐσιώδης αἴγλη τοῦ Θεοῦ ἐστιν. Οἱ δ' ἰδόντες «τὴν κεκρυμμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα τῆς οὐσιώδους εὐπρεπείας» τοῦ Χριστοῦ, τίνα σοι δοκοῦσιν ἀστραπὴν ἰδεῖν; Οὐ γάρ δὴ τό αισθητὸν φῶς οὐσιώδης ἐστὶν εὐπρέπεια Θεοῦ. Πῶς δέ καὶ κτιστὸν τό τῆς ἀνωτάτω Τριάδος οὐσιώδες φῶς; Τί τοίνυν βουλόμενος Μασσαλιανῶν τά τοιαῦτα γράφεις εἶναι καὶ τοσοῦτοις τε καὶ τηλικούτοις ἀντιλέγεις, ἄνθρωπε; Ἄρα τοὺς Μασσαλιανούς ὀρθοδόξους ἢ τοὺς ὀρθοδόξους ἀποφῆναι Μασσαλιανούς καὶ μισαρούς; Καὶ γάρ ἐκ τῶν σῶν λόγων ἐκάτερον ἐκβαίη ἄν. Σέ δὴ ποῦ χοροῦ τάξομεν ἡμεῖς;

«Οἱ μὲν γάρ τοῦ Βλαχερνίτου λόγου», φησὶν, «ὡς ἐν κεφαλαίῳ τοιοῦτοι· συμβαίνει δέ τούτους τοῖς φανερωτάτοις σχεδόν τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων ἐναντίως ἔχειν πρῶτον μὲν γάρ, ὄντος ὁμολογουμένου βεβαίως ἐν καὶ μόνον ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, τὴν οὐσίαν τοῦ τὰ πάντα πεποιηκότος Θεοῦ, τὰ δέ παρὰ ταύτην πάντα γενητῆς εἶναι φύσεως, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ὄντοτητα εἶναι μεταξύ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν, οὗτος ἐτόλμησε μεταξύ τι θεῖναι».

Ὡ τῆς ἀμαθίας, εἶπερ οἶεται τοῦτ' εἶναι δόγμα τῆς Ἐκκλησίας βεβαίως ὁμολογούμενον· ὦ τῆς ἀπονοίας, εἶπερ ἤλπισέ τινα τῶν νοῦν ἐχόντων διὰ τῶν τοιούτων ἀπατήσιν ρημάτων, (σελ. 654) καὶ ταῦτα τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους διαρρηδὴν φάσκοντος καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγγινομένας ταῖς ὑπερκοσμίοις δυνάμεσιν ἐλλάμψεις, ᾧ συνωδὰ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος τὴν ὄρατὴν ἀγγέλοις δόξαν τοῦ Θεοῦ αἰδίου προσεῖπεν. Ἄλλ' οὗτος ὁ καινός θεολόγος, οὐκ οἶδ' ὅθεν μυηθεῖς, «ἐν», φησί, «μόνον ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ· τὰ δέ παρὰ ταύτην πάντα γενητῆς ἐστὶ φύσεως», τουτέστι κτιστά ἐστὶ καὶ ἀρχὴν ἔσχε καὶ ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Τὰ γοῦν περὶ τὴν οὐσίαν ταύτην, ὦ μακάριε, παρὰ ταύτην δήπουθεν· περὶ αὐτὴν γάρ εἰσιν. Οὐκοῦν οὐδέν τῶν περὶ αὐτὴν ἄναρχον κατὰ τοὺς σοὺς λόγους, ἀλλ' ἦν ὅτε οὐκ ἦν τὰ τοιαῦτα πάνθ' ἀπαξαπλῶς· μόνον γάρ ἄναρχον ἢ οὐσία κατὰ σέ. Οὐκοῦν ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεός Πατήρ· οὐκ οὐσία γάρ τοῦτο, ἀλλὰ παρὰ τὴν οὐσίαν, περὶ τὴν οὐσίαν ὄν. Εἰ δέ ἐξ αἰδίου ἐστὶ Πατήρ καὶ ἄναρχόν ἐστὶν αὐτῷ τό ἀγέννητον, μόνον δέ κατὰ σέ ἄναρχον ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' αὐτό ἐστὶ τό ἀγέννητον, οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὃ τῶν Εὐνομίου κακοδόξων δογμάτων ἐστὶ

τό κεφάλαιον. Ἀλλά καί τό γεννητόν ἢ οὐκ ἀνάρχως ἔχει ὁ Υἱός καί ἦν ὅτε οὐκ ἦν γεννητῶς καί ἔσται ὅτε μή, ὡς καί Σαβέλλιος ἄν εἶπεν, ἢ, εἶπερ ἀναρχον αὐτῷ γεννητόν, τοῦτ' αὐτό ἐστίν αὐτοῦ οὐσία, μόνης ἀνάρχου τῆς οὐσίας οὔσης· οὐ τῆς αὐτῆς ἄρ' οὐσίας ὁ Υἱός ὑπάρχει τῷ Πατρὶ, ἀλλά καί τῆς ἀντικειμένης. Τούς αὐτούς δ' ἄν τις φαίη λόγους καί περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καί ὡσπερ ἐκεῖ τοῖς ἀθετοῦσι τήν τοῦ Υἱοῦ θεότητα, οὕτως ἐνταῦθα τοῖς πνευματομάχοις ἀναφανήσῃ συνιστάμενος. Τοῦτο τοίνυν φανερόν καί ἀνωμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, παρ' οὗ πᾶσα αἴρεσις ἀνεῖται, καθάπερ ἀπό πονηρᾶς τινοσ πηγῆς; Οὐκ ἄρα ἔν μόνον ἀναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ· καί γάρ καί τά περί αὐτήν ἀφοριζόμενα πάντα ἀναρχά ἐστίν, οἷον αἱ ὑποστάσεις, αἱ σχέσεις, (σελ. 556) αἱ διακρίσεις καί ἀπλῶς αἱ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας ἐκφάνσεις ἅπασαι· καί τοῦτό ἐστίν ὁμολογούμενον, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο. Καί τοσοῦτο τοῦθ' ὁμολογούμενόν ἐστίν ὡς μετά τήν διά σαρκός θείαν ἐπιφάνειαν μηδένα πω τολμῆσαι ἀποφήνασθαι, μηδέ τῶν αἰρέσεσι περιπεσόντων πονηραῖς, ὃ διά τοῦ λέγειν οὗτος ἔν μόνον ἀναρχον, τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, παρεισηγάγεν ἀρτίως, ὡς αἱ ὑποστάσεις τε πᾶσαι καί τά ὑποστατικά τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἅπαντα κτιστά.

Καί μήν ἐροίμην ἄν ἠδέως τόν λέγοντα ἔν εἶναι μόνον ἀναρχον, τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τά δέ παρὰ ταύτην γενητῆς φύσεως· παντοδύναμον ἠγεῖται ταύτην ἢ οὐ; Οἷον τί λέγω· ἔχει τό γνωστικόν, τό προγνωστικόν, τό δημιουργικόν, τό συνεκτικόν, τό προνοητικόν, τό θεουργικόν καί ἀπλῶς πάντα τά τοιαῦτα, ἢ οὐκ ἔχει; Εἰ μέν γάρ οὐκ ἔχει, οὐδέ Θεός ἐστι λοιπόν ἢ μόνη αὕτη ἀναρχος οὐσία. Εἰ δέ ἔχει, εἰ μέν ὕστερόν ποτε ταύτας τάς δυνάμεις προσεκτήσατο, λοιπόν ἦν ὅτε ἀτελής ἦν, ταυτόν δ' εἶπειν οὐδέ Θεός· εἰ δ' ἐξ αἰδίου εἶχε ταύτας τάς δυνάμεις, οὐχ ἔν μόνον ἀναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί τῶν ταύτης δυνάμεων ἐκάστη τούτων. Μία δέ ἀναρχος οὐσία, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ· τῶν γάρ ἐν αὐτῇ τοιούτων δυνάμεων οὐδεμία ἐστίν οὐσία· πᾶσαι δ' ἐξ ἀνάγκης ἐνεῖσιν ἀεί τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς δι' ἀμυδρᾶς εἶπειν, εἰκόνοσ καθάπερ αἱ τῶν αἰσθήσεων δυνάμεις ἐν τῇ λεγομένη κοινῇ κατά ψυχῆν αἰσθήσει. Καί τοῦτό ἐστι τό φανερόν καί ἀσφαλές καί ἀνωμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο, ἄπαγε. Καί γάρ ὡς μία ἀναρχος οὐσία, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρὰ ταύτην οὐσῆαι γενητῆς εἰσι φύσεως, παρὰ τῆς μόνης ἀνάρχου καί μόνης οὐσιοποιῶ οὐσίας γεγонуῖαι, τόν ἴσον τρόπον καί μία προνοητική δύναμις ἀναρχος, ἢ τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρὰ ταύτην γενητῆς φύσεως ὑπάρχουσι, καί (σελ. 658) τῶν ἄλλων ἀπασῶν τοῦ Θεοῦ φυσικῶν δυνάμεων ὡσαύτως. Οὐχ ἔν ἄρα μόνον ἀναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τά δέ παρὰ ταύτην γενητῆς φύσεως ὑπάρχει.

Βούλεται δέ μοι ὁ λόγος, ὑπό τῆς αὐτοτελοῦσ καί πάντα προειληφῆς ἐξ ἀπείρου φύσεως ὀδηγούμενος, οὐ δυνάμεις μόνον, ἄσ καί φυσικάσ ἐνεργείας εὐρήσεις πολλαχοῦ τοῖσ ἁγίοισ πατράσι καλουμένασ, ἀλλά καί ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀναρχα διασαφήσαι καί τοῦσ πατέρας ἄριστα καί τοῦτ'

εἰπεῖν ὡς ἐν βραχεῖ τοῖς ἀπειθοῦσι δεῖξαι. Τί οὖν; Οὐκ ἔδει τοῦ ἔργου τῆς προνοίας καί πρό κτίσεως, ὥστ' εἰς καιρόν ἕκαστον τῶν κτιστῶς ὄντων ἐκ τοῦ μὴ ὄντος προελθεῖν; Οὐκ ἔδει δέ γνώσεως θεοπρεποῦς, ὥστε γνόντα πρότερον, ἔπειτα ἐλέσθαι, κἂν μὴ χρονικῶς; Τί δέ αὐτοπτικῆς ἐκείνης θεωρίας ἐννοήσεται τις ἂν ἀρχὴν καί ἦν ὅτε ἤρξατο ὁ Θεός κινεῖσθαι τῆ ἑαυτοῦ θεωρία; Οὐμενοῦν. Μία τοιγαροῦν πρόνοια ἀναρχος, ἡ τοῦ Θεοῦ, ἔργον οὐσα τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρά ταύτην πρόνοιαι, γεννητῆς εἰσι φύσεως· οὐκ ἔστι δέ ἡ πρόνοια οὐσία τοῦ Θεοῦ· οὐχ ἓν ἄρα μόνον τό ἀναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Καί μία πρόγνωσις ἀναρχός τε καί ἄκτιστος, ἡ τοῦ Θεοῦ· αἱ δέ παρά ταύτην κατὰ φύσιν ἡμῖν ἐνυπάρχουσαι προγνώσεις ἀρχὴν ἔσχον πᾶσαι καί κτισταὶ εἰσι. Καί μία θέλησις ἀναρχος, ἡ τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρά ταύτην θελήσεις ἀρχὴν ἔσχον ἅπασαι· θέλησιν δέ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐδ' οἱ θελήσεως Υἱόν εἰπόντες τόν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐτόλμησαν εἰπεῖν. Οἱ δέ προορισμοὶ καί ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος ἐμφαίνουσι τὴν πρό τῶν κτισμάτων ὑπαρξιν αὐτῶν· εἰ δέ τις ἐθελήσει μὴ καί προαιωνίους τούτους λέγειν ἐξελεγχθήσεται παρά τοῦ Παύλου λέγοντος, καθὼς «προώρισε πρό τῶν αἰώνων ὁ Θεός».

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν σαφῶς ἀναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ καί προαιωνία, οἷον ἡ πρόγνωσις, ἡ θέλησις, ἡ πρόνοια, (σελ. 660) ἡ αὐτοψία καί εἴ τι παραπλήσιον· εἰ δ' ἡ θεωρία καί πρόνοια καί πρόγνωσις, προορισμοὶ τε καί θέλησις ἀναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐστί, καί ἡ ἀρετὴ ἄρα, καί γὰρ ἀρετὴ τούτων ἕκαστον ἐστίν, ἀλλὰ καί ἡ ὄντοτης, ἐπεὶ μὴ τῆς οὐσίας μόνης, ἀλλὰ καί παντός ὄντος προηγείται ἡ ὄντοτης, πρῶτον γὰρ ἐστίν· εἶτα ἀρετὴ ἐστίν ἢ θέλησις ἢ προορισμός. Καλῶς ἄρ' ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος φησιν ὅτι «ἡ ὄντοτης καί ἡ ζωὴ καί ἡ ἀγιότης καί ἡ ἀρετὴ ἔργα τοῦ Θεοῦ εἰσιν οὐκ ἠργμένα χρονικῶς» καί ἵνα μὴ τις ἐν αἰῶνι ταῦτ' εἶναι νομίση, κἂν μὴ χρονικῶς, ἐπήγαγεν, «οὐκ ἦν γὰρ ποτε ὅτε οὐκ ἦν ἀρετὴ καί ἀγαθότης καί ἀγιότης καί ἀθανασία»· πάλιν δέ ἵνα μὴ τις οἰηθεῖ τὰ ἐν ἡμῖν τοῦτον λέγειν ἀναρχα, ἐπάγει ὅτι «τὰ ἠργμένα τῆ μετοχῆ τῶν οὐκ ἠργμένων καί εἰσὶ καί λέγονται· πάσης γὰρ ζωῆς καί ἀθανασίας, ἀγιότητός τε καί ἀρετῆς», δηλαδή τῆς φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχούσης, «δημιουργός ἐστίν ὁ Θεός». Ταῦτα μὲν οὖν ἐν πεντηκοστῷ κεφαλαίῳ τῆς πρώτης Ἑκατοντάδος εἶρηκεν, ἐν δέ τῷ τεσσαρακοστῷ ὀγδόῳ τῆς αὐτῆς οὐσιωδῶς περί τόν Θεόν αὐτὰ φησι θεωρεῖσθαι καί αὐτὰ εἶναι τὰ μεθεκτά, ὧν μετέχουσι τὰ ὄντα μετέχοντα καί ἠργμένα ἔργα χρονικῶς, ἀνάρχων ἔργων ἐκείνων ὄντων, «οὐ γὰρ ποτε», φησί, «πρεσβύτερον ἀρετῆς τό “οὐκ ἦν”, οὐδέ τινος ἄλλου τῶν εἰρημένων», οἷα τόν Θεόν ἔχοντα τοῦ εἶναι μονώτατον ἀίδίως γεννήτορα. Καί ἵνα μὴ τινι δόξη τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην λέγειν, ἢ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν πάντων τῆ διανοία ἐπιβάλλομεν, ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ ἐνάτῳ ἐφεξῆς εὐθύς γράφων εἶπεν ὅτι καί «τῶν μεθεκτῶν ἀπειράκις ἀπείρως ὁ Θεός ὑπερεξήρηται», τῆς ἀνάρχου δηλαδή, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ἀκτίστου, ἐκείνης ἀγαθότητος καί ἀγιότητος καί ἀρετῆς. Οὐκ οὖν ταῦθ' ἀπλῶς ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν οὐθ' ἡ ἄκτιστος

ἀγαθότης οὔτε ἡ αἰδῖος δόξα ἢ ζωὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ τούτων γάρ (σελ. 662) ὡς αἴτιος ὁ Θεὸς ὑπερεξήρηται. Ζωὴν δὲ λέγομεν αὐτόν καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ τοιαῦτα, καλοῦντες αὐτόν ἀπὸ τῶν παραστατικῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, ἐπεὶ, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, πίστῳσις πάσης οὐσίας ἢ κατὰ φύσιν καθέστηκε ταύτης ἐνέργεια, τὸν νοῦν ἐπὶ τὴν φύσιν ἀνάγουσα· κατὰ δὲ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον καὶ τοὺς ἄλλους πατέρας ἅπαντας, «ἐνέργειά ἐστι φυσικὴ ἢ δηλωτικὴ πάσης οὐσίας δύναμις, ἧς μόνον ἐστέρηται τὸ μὴ ὄν· τὸ γὰρ ὄν, οὐσίας τινὸς μετέχον, καὶ τῆς δηλούσης αὐτὴν φυσικῶς μεθέξει πάντως δυνάμεως». Ἀλλὰ καὶ ὡς ὅλον ἐν ἐκάστη ὄντα τῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ἀφ' ἐκάστης ὀνομάζομεν αὐτόν, ἀφ' οὗ διαδείκνυται καὶ τὸ πασῶν τούτων ὑπερεξηρηθῆναι. Πῶς γὰρ πολλῶν οὐσῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ὅλος ἐν ἐκάστη παντάπασιν ἀμερίστως ἐνυπῆρχεν ἂν καὶ ἀφ' ἐκάστης ὅλος ἐωρᾶτό τε καὶ ἐκαλεῖτο διὰ τὸ τῆς ἀμεροῦς ἀπλότητος ὑπερφυῆς εἰ μὴ τούτων ἀπασῶν ὑπερανέστηκε;

Καὶ μὴν εἰσὶν αἱ τῶν τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν ἀρχὴν καὶ λῆξιν ἔσχον, ὡς καὶ τοῦτο πάντες οἱ ἅγιοι συμμαρτυρήσουσιν. Εἰ γὰρ καὶ ὁ πάντα δοκῶν ἀκριβῶς γινώσκων οὗτος τὴν ἀρχὴν ἔχον ἅπαν καὶ κτιστὸν ἡγεῖται, διὸ καὶ ἐν εἶναι φήσας ἀναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐπήνεγκεν ὡς ἀντιδιηρημένον, «τά δὲ παρὰ ταύτην γεννητῆς ὑπάρχει φύσεως», εἰ γοῦν ἐκεῖνος τὰ ἀρχὴν λαβόντα καὶ κτιστά ἅπαντα δοξάζειν, ἀλλ' ἡμεῖς πάσας μὲν τὰ τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας ἀκτίστους ὑπαρχούσας οἶδαμεν, οὐ πάσας δὲ ἀνάρχους. Εἰ γὰρ καὶ μὴ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ τῆς κατὰ ταύτην πράξεως, δηλαδή τῆς κατὰ τὰ δεδημιουργημένα ἐνεργείας, γέγονεν ἀρχὴ καὶ τέλος, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Μωϋσῆς εἰπὼν «κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων, ὧν ἤρξατο ποιῆσαι», πῶς οὖν οὐκ ἄλλο παρὰ τὰς οικείας ἐνεργείας ἢ ὑπερουσιότητος ἐκείνη εἶη; Ἀλλ' ἐρεῖ τὰς ἀνάρχους ἐνεργείας ταυτὸν ἐκείνη εἶναι; (σελ. 664) Ἀλλ' εἰσὶν αἱ τῶν τούτων τέλος ἔσχον, εἰ καὶ μὴ ἀρχὴν, ὃ καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προγνώσεως ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος. Οὐκ ἄρα ταυτὸν οὐδέ τοῖς ἀνάρχοις ἐνεργείαις ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν καὶ ὅτι πάσης ἐνεργείας οἰσθητοῦν οὐ μόνον ὑπερεξηρημένη δείκνυται ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ «ἀπειράκις ἀπείρως» κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον.

Ὁ δὲ μακάριος Κύριλλος, «ἐνέργεια» φησί, «θεοπρεπῆς καὶ δύναμις ἐστι τὸ εἶναι πανταχῆ καὶ χωρεῖν μὲν διὰ πάντων τὸν Θεόν, χωρεῖσθαι δὲ ὑπ' οὐδενός». Οὐ τοίνυν τοῦτο φύσις Θεοῦ, τὸ εἶναι πανταχοῦ, εἴπερ μηδὲ ἡμῖν φύσις ἐστὶ τοῦτο μόνον, τὸ εἶναι που. Τὸ γὰρ μηδαμῶς οὐσία ὄν, πῶς ἂν ἡμῶν οὐσία εἶη; Οὐκ ἄρα ταυτὸν παντάπασιν ἐπὶ Θεοῦ οὐσία καὶ ἐνέργεια, εἰ καὶ ὅλος ἐν ἐκάστη ἐνέργεια δείκνυται διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἀμερές. Ἰωάννης δὲ ὁ Χρυσορρήμων «οὐσιώδη ἐνέργειαν» φησί «Θεοῦ τὸ μηδαμοῦ εἶναι, οὐ τῷ μὴ εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὑπερεῖναι τόπου καὶ χρόνου καὶ φύσεως». Σὺ τοίνυν τάχα καὶ τὸ μηδαμοῦ εἶναι οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐρεῖς, ὃ μηδεμίαν διαφορὰν εἰδῶς οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας. Ὁ δὲ

μέγας Βασίλειος, «πῶς οὐ καταγέλαστον», φησί, «τό δημιουργικόν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τό προνοητικόν πάλιν οὐσίαν, τό προγνωστικόν ὡσαύτως καί ἀπαξαπλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι». Μάξιμος δέ ὁ θεῖος, «ἡ ἀγαθότης» φησί, «καί πᾶν εἶ τι ἀγαθότητος ἐμπεριέχεται λόγῳ καί ἀπλῶς πᾶσα ζωὴ καί ἀθανασία καί ὅσα περί τόν Θεόν οὐσιωδῶς θεωρεῖται ἔργα Θεοῦ εἰσι καί οὐκ ἠργμένα χρονικῶς· οὐ γάρ ποτε πρεσβύτερον ἀρετῆς τό οὐκ ἦν, οὐδέ τινος ἄλλου τῶν εἰρημένων, κἂν τά μετέχοντα αὐτῶν κατ' αὐτά ἦρκται τοῦ εἶναι χρονικῶς». Οὐδέν ἄρα τῶν τοιούτων οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν, οὔτε ἄκτιστος ἀγαθότης, οὔτε ἡ ἀναρχος καί ἀΐδιος ζωὴ· οὐ γάρ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περί αὐτόν τοιαῦτα πάντ' ἐστίν.

(σελ. 666) Ἐτι κοινῇ πάντες οἱ ἅγιοι πατέρες ἐπὶ τῆς ἀκτίστου φασὶ Τριάδος οὐκ ἐστίν εὐρεῖν ὄνομα τῆς φύσεως δηλωτικόν, τῶν δέ ἐνεργειῶν ἐστὶ τά ὀνόματα. Καί γάρ ἡ θεότης ἐνεργείας ἐστὶ δηλωτικόν, τό θέειν ἢ τό θεᾶσθαι ἢ τό αἶθειν ἢ τὴν αὐτοθέωσιν δηλοῦν. Ταυτό δέ τῷ ὀνομαζομένῳ τό ὑπερώνυμον οὐκ ἐστίν· οὐ ταυτό ἄρα οὐσία καί ἐνέργεια Θεοῦ. Εἰ δέ ἡ τοῦ Θεοῦ θεότης κυρίως τὴν τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν δηλοῖ, κτισταὶ δέ εἰσιν αὐταὶ κατὰ σέ, κτιστὴ ἐστὶ κατὰ σέ καί ἡ θεότης τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' οὐ μόνον ἄκτιστος ἀλλὰ καί ἀναρχος· οὐ γάρ ἠρξατό ποτε τοῦ θεᾶσθαι τά ὄντα ὁ εἰδῶς τά πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν ὑπέρκειται δ' ὅμως καί τῆς ἐνεργείας ταύτης ἢ ὑπερώνυμος οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον τό οὕτως ἐνεργοῦν, τοῦ ἐνεργουμένου, καί τό ὑπερώνυμον, τοῦ κατὰ τοῦτον τόν τρόπον ὀνομαζομένου. Ἀλλὰ τά τοιαῦτα Θεόν ἓνα σέβειν καί θεότητα μίαν οὐδαμῶς προσίσταται, ἐπεὶ μηδ' ἥλιον ἓνα καί φῶς ἓν αὐτοῦ νομίζειν, τό καί τὴν ἀκτίνα ἥλιον καλεῖσθαι. Ὅρας ὅπως ἡμεῖς ἀκριβῶς ὁμολογοῦμεν τοῖς ἀγίοις.

Σύ δέ ὁ τά μεθεκτά λέγων κτιστά καί οὐχὶ τά ἔργα πάντα μόνον, ἀλλὰ καί τὰς δυνάμεις καί ἐνεργείας πάσας τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν ἔχειν χρονικὴν καί τέλος, ὡς τῆς παραπληξίας καί τῆς πάντα τολμώσης ἀδεῶς ἀπονοίας, ἀσεβεῖς ἀποφαινούμενος καί ἀφορισμῶ καί ἀναθέματι καθυποβάλλων τούς καί τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ἐπέκεινα κατ' οὐσίαν τόν Θεόν δοξάζοντας ἀγίους, ἐπεὶ κατ' αὐτὴν πάσης ὑπέρκειται θέσεως τε καί ἀφαιρέσεως, οὐ τοίνυν τοιαῦτα λέγων καί φρονῶν ἔχεις ὅπως δείξης μὴ τοῖς ἀπ' αἰῶνος κακοδόξοις ἐναρίθμιος ὢν, καί ταῦτ' οὐχὶ τὰς ἐνεργείας μόνον πάσας καί πάντα τά ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καί τὰς δυνάμεις τῆς αὐθυπερουσίου φύσεως ἐκείνης κτιστάς ἀποφαινόμενος; Καίτοι τοῦνομα τοῦτο, “ἡ οὐσία”, μιᾶς τῶν τοιούτων δυνάμεων σημαντικόν ἐστὶ ἐπὶ Θεοῦ. Φησί γάρ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος, (σελ. 668) «εἰ τὴν ὑπερουσίον κρυφίότητα Θεόν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ φῶς ἢ λόγον ὀνομάσομεν, οὐδέν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς προαγομένας δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδώρους». Ὅταν οὖν αὐτός λέγῃς ἓν εἶναι μόνον ἀναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, μίαν μόνην δίδως ἡμῖν νοεῖν Θεοῦ δύναμιν ἀναρχον, τὴν οὐσιοποιόν, τὰς δέ παρὰ ταύτην ὑπὸ χρόνον. Πῶς οὖν ἡ μὲν οὐσιοποιός τοῦ Θεοῦ δύναμις ἀναρχος, ἡ δέ

ζωοποιός ἔξει χρονικὴν ἀρχήν, ἢ τε ζωογόνος καὶ ἢ σοφοδότις; Ἡ γὰρ πᾶσα ἀναρχος θεία δύναμις ἐστὶν ἢ οὐδεμία. Σὺ δὲ τὴν μίαν μόνην λέγων καὶ κατασκευάζων ἄκτιστον, τὰς ἄλλας ἐκβάλλεις τοῦ ἀκτίστου πάσας δὲ κτιστὰς ἀποφαινόμενος, συνεκβάλλεις καὶ τὴν μίαν. Τοιοῦτον γὰρ τό ψεῦδος καὶ ἑαυτῶ ἀνακόλουθόν ἐστι καὶ αὐτεπίβουλον, εἰκότως, ἵνα ἢ καὶ πρὸς αὐτό ψευδὲς τε καὶ λυμαντικόν, αὐτό ἐφ' ἑαυτό χωροῦν καὶ αὐτό ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ καταψευδόμενον.

Ἄλλ' ἐρεῖ διὰ τῆς οὐσίας ἐκεῖνο λέγειν, τό μοναχῶς καὶ ἐνιαίως ἔχον ἐν ἑαυτῶ πάσας τὰς δυνάμεις ταύτας; Ἀλλά πρῶτον μὲν Θεόν ἔδει τοῦτο ὀνομάσαι· ταύτην γὰρ τὴν φωνὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπ' ἐκεῖνου παρελάβομεν. Καὶ τῷ Μωϋσῆϊ δὲ χρηματίζων ὁ Θεός, οὐκ εἶπεν «ἐγὼ εἰμι ἢ οὐσία», ἀλλ' «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν»· οὐ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὢν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἢ οὐσία· αὐτός γὰρ ὁ ὢν ὅλον ἐν ἑαυτῶ συνείληφε τό εἶναι. Ἐπειτα, εἰ καὶ ἀντὶ τῆς “οὐσίας” τῆ “Θεός” ἐχρήσατο φωνῆ, ἔδει προσχρησασθαι τῷ “φύσει”, καὶ ταῦτα περὶ τῆς χάριτος καὶ τῶν χάριτι θεῶν, οὐς καὶ χάριτι ἀνάρχους καὶ ἀκτίστους οἱ ἅγιοι φασί, τῆς ὑποθέσεως τῶν λόγων οὐσης. Ἔδει τοίνυν λέγειν, «εἷς ὁ φύσει ἀναρχος Θεός». Οὗτος δὲ καὶ τό Θεός ἀμείψας καὶ τό φύσει καταλιπών, ὡς ἐνήν κλέψαι τούς ἀκούοντας προήνεγκε τόν λόγον, οὐκ ἐκεῖνο λέγων μόνον ἀναρχον, τό ἐνιαίως τὰ πάντα συνέχον καὶ (σελ. 670) προέχον· εἰ γὰρ τοῦτο ἔλεγε, πῶς ἂν τὰς ἐν αὐτῶ δυνάμεις φυσικὰς δεικνύειν ἐσπούδαζε κτιστὰς;

Ὅτι δ' οὗτος τὰς δυνάμεις κτιστὰς ἡγεῖται τοῦ Θεοῦ, ἀκουσον φανερῶς αὐτοῦ τοῦτο λέγοντος. Προενεγκών γὰρ τόν μέγαν Διονύσιον φάσκοντα «μεθεκτῶς αὐτοεῖναι καὶ αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθεότητα τὰς ἐκδιδομένας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις, ὧν τὰ ὄντα οἰκείως ἑαυτοῖς μετέχοντα καὶ ζῶντα καὶ ἐνθεα καὶ ἔστι καὶ λέγεται, διό καὶ πρῶτως αὐτῶν ὁ ἀγαθός ὑποστάτης λέγεται εἶναι», συλλογιζόμενος ἐκ τούτων ἐφεξῆς οὗτος, «οὐκοῦν», φησὶν, «ἢ ἐνταῦθα αὐτοθεότης καὶ τᾶλλα, ἃ σαφῶς δυνάμεις ὁ μέγας ὠνόμασεν, οὐκ αἰεὶ εἰσιν, ἀλλὰ καὶ τούτων ὑποστάτης ἐστὶν ὁ ἀγαθός»· καὶ πάλιν, «ἔφη μὲν τις θεαρχίαν εἶναι τινα καὶ θεότητα, ἧς ἐξηρηθῆσαι τὴν πάντων ἀρχήν, αἰεὶ δὲ οὐδαμῶς εἶπεν αὐτὴν· εἶναι γὰρ καὶ ταύτης ὑποστάτιν τὴν πάντων αἰτίαν»· καὶ πάλιν, «ἢ μὲν ἀμέθεκτος δόξα τοῦ Θεοῦ αἰδίου μὲν, οὐ μὴν ἕτερον τῆς οὐσίας, ἢ δὲ μεθεκτὴ ἕτερον μὲν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, οὐ μὴν αἰδίου· καὶ ταύτης γὰρ ὑποστάτις ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία». Ὅτι μὲν οὖν ψεῦδός ἐστιν ὡς ἢ αἰδίου δόξα τοῦ Θεοῦ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἢ ἀμέθεκτος, ἔδειξεν ὁ θεωρὸς δόξης αἰδίου τούς ἀγγέλους εἰρηκῶς, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον, δι' οὗ καὶ ὡς ἢ αἰδίου τοῦ Θεοῦ δόξα μεθεκτὴ συναποδεικνυται· τό γὰρ τοῦ Θεοῦ ὄρατόν ὅπως ὅποτε καὶ μεθεκτόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, «κυκλικῶς», φησὶν, «οἱ θεῖοι κινουῦνται νόες, ἐνούμενοι ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελετήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ». Πῶς οὖν αἱ ἀναρχοὶ καὶ ἀτελεῦτητοι ἐλλάμψεις αὗται οὐχ ἕτεραί εἰσι τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ, διαφορὰν πρὸς ταύτην ἔχουσαι, εἰ καὶ ἀχώριστοι αὐτῆς εἰσι; Πρῶτον μὲν

γάρ εκείνη ἔν, αἱ δέ ἐλλάμψεις αὗται πλείους, ἀναλόγως καί τοῖς μετέχουσιν οἰκειῶς ἐνιέμενοι καί τῇ διαφόρῳ τούτων δεκτικῇ (σελ. 672) δυνάμει πληθυνόμεναι· καί γάρ οὕτω καί «Πνεύματος ἁγίου μερισμοί», κατά τόν Παῦλον. Ἐπειτ' ἐκείνη μὲν ὑπερουσίος οὐσία, ταύτης δ' εἶναι τὰς ἐλλάμψεις ταύτας ἐνεργείας ἢ ἐνέργειαν οὐδένα οἶμαι ἀντερεῖν, ἀλλ' οὐδ' ὅτι μεθεκταί εἰσιν, ἐκείνης οὐσης ἀμεθέκτου.

Καί μὴν πᾶσα ἔνωσις δι' ἐπαφῆς αἰσθητῆς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, νοεράς δ' ἐπὶ τῶν νοερῶν· ἐπεὶ δ' ἔνωσις ἐστὶ τῶν ἐλλάμψεων ἐκείνων, καί ἐπαφή ἄρα, δηλονότι νοερά, μᾶλλον δέ πνευματικῇ. Ἡ δέ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀνέπαφος καθ' ἑαυτήν. Ἐτι ἢ πρὸς τὰς ἐλλάμψεις ἔνωσις, τί γε ἄλλο ἢ ὄρασις ἐστίν; Ὅραταί ἄρ' εἰσὶν ἐκεῖναί αἱ ἐλλάμψεις τοῖς ἤξιωμένοις· ἢ δέ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀόρατος ἐστὶ παντάπασι· καί μὲν δὴ αἱ ἀναρχοὶ καί ἀτελεύτητοι ἐλλάμψεις φῶς εἰσιν ἀναρχον καί ἀτελεύτητον. Ἔστιν ἄρα φῶς αἰδῖον ἄλλο παρά τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ οὐσία καὶ αὐτὸ ὑπάρχον, ἄπαγε, ἀλλ' ἐνέργεια τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης. Ἐπεὶ δ' ἀναρχόν ἐστὶ καί ἀτελεύτητον τουτί τό φῶς, οὔτε αἰσθητόν ἐστὶν οὔτε νοητόν κυρίως, ἀλλὰ πνευματικόν καί θεϊκόν, τῶν κτιστῶν πάντων ὑπεροχικῶς ἐξηρημένον· τό δέ μήτε αἰσθητόν μήτε νοητόν οὐδ' αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτει οὐδέ νοερά δυνάμει καθ' αὐτήν. Οὐκοῦν οὐ μόνον τό ὀρώμενον, ἀλλὰ καί ἡ ὀρώσα δύναμις τό πνευματικόν ἐκεῖνο φῶς, οὔτ' αἰσθησίς ἐστὶν οὔτε νόησις, ἀλλὰ πνευματικῇ τις δύναμις, τῶν κτιστῶν λογικαῖς καθαραῖς φύσεσιν ἐγγινομένη χάριτι.

Διὰ τοῦτο καί Γρηγόριος ὁ μέγας θεολόγος οὐ μόνον «θεωροῦς δόξης αἰδίου» τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους εἶρηκεν, ἀλλὰ καί «αἰδίως», δεικνύς ὡς οὐ κτιστῇ, φυσικῇ καί νοερά δυνάμει τὴν αἰδῖον δόξαν οἱ ἄγγελοι θεωροῦσι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δυνάμει αἰδίῳ, πνευματικῇ καί θεϊκῇ, «οὐχ ἵνα δοξασθῇ Θεός», φησίν, «οὐ γάρ ἐστὶν ὃ προστεθήσεται τῷ πλήρει καί (σελ. 674) τοῖς ἄλλοις χορηγῶ τῶν καλῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ λείπη τό εὐεργετεῖσθαι καί ταῖς πρώταις μετὰ Θεόν φύσεσιν». Ὅρας ὡς οὐκ ἀπὸ φύσεως ἔχουσι τὴν αἰδῖον δόξαν αἰδίως ὀράν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς αἰδίου φύσεως εὐεργετούμενοι τὴν δύναμιν ταύτην καί τὴν θεωρίαν προσλαμβάνονται, καθάπερ καί οἱ ἅγιοι; «Τό γάρ κινήθην ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου κίνησιν αἰδῖον, ζῶον ἅγιον ἐγένετο» κατά τόν μέγαν Βασίλειον· «ἔσχε δέ ἄνθρωπος, πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ, ἀξίαν προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὧν πρότερον “γῆ καί σποδός”. Τοιαύτης δέ δυνάμεως οἱ νόες εὐμοιροῦντες, αὐτοὶ λέγονται ὀράν, οὕτω κατά νοῦν καί ὑπὲρ νοῦν ἐστὶ τό φῶς ἐκεῖνο· ἀλλὰ καί ἑαυτοὺς λέγονται ὀράν, αὐτοπτικόν γάρ ἐκεῖνό ἐστὶ τό φῶς, ἐπεὶ γνωστικῇ κτιστῇ δυνάμει ἄληπτον, ὀρατόν δέ τοῖς ἀξίοις.

Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος «κυκλικῶς εἶπε κινεῖσθαι τοὺς νόας, ἐνουμένους ταῖς ἀνάρχοις καί ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσιν. Ἐπιστῆσαι δέ καί τοῦτο χρή, ὡς οὐχ ἀπλῶς ὁ πάνθ' ὑπὲρ ἅπαντας ἠκριβωμένος οὗτος κυκλικῶς τοὺς νόας εἶρηκε κινεῖσθαι ταῖς ἀνάρχοις ἐνουμένους ἐλλάμψεσιν, ἀλλὰ “λέγεσθαι” κινεῖσθαι, ὑποσημαίνων, ὡς ἐγῶμαι, τό μὴ

φυσικήν αὐτοῖς εἶναι τὴν τοιαύτην ἔνωσιν, εἰ καὶ διὰ τὸ μολυσμοῦ πειρᾶν οὐδέποτε λαβεῖν συγκεκληρωμένοι τυγχάνουσιν ἐξ ἀρχῆς τῆ χάριτι. Ὅτι δὲ τὸ τοιοῦτο φῶς καὶ ἡ ὁρῶσα τοῦτο δύναμις οὐ φυσικῶς τοῖς ὑπερκοσμίοις ἔννεστιν ἀγγέλοις καὶ παρὰ τοῦ ἐχθίστου τούτοις ἐνι μαρτυρίαν αὐθις ἀξιοπιστοτέραν, ὃ φασι παρίσασθαι· τὸ γὰρ ἔκπτωσιν ἐκείνων καὶ δαιμόνιον φῦλον τοῦ μὲν φωτός καὶ τῆς ὁρώσης τοῦτο δυνάμεως ἐστέρηται, οὐδενός δὲ τῶν φυσικῶν οὐκ ἄρα φυσικόν οὔτε τὸ φῶς οὔτε ἡ ὄρασις ἐκείνη. Καὶ μὴν οὐδέ νοήσεως ἐστέρηται τὸ δαιμόνιον φῦλον· νόες γὰρ εἰσι καὶ τὸ εἶναι οὐκ ἀποβεβλήκασι καὶ, «οἶδά σε τίς εἶ», φασίν, (σελ. 676) «ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», ὅς «καὶ οὐκ ἠφίει τὰ δαιμόνια λαλεῖν, ὅτι ἤδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι». Διὸ καὶ ὁ θεολόγος εἶπεν· «ἀπιστεῖς τῇ θεότητι; τοῦτο οὐδέ οἱ δαίμονες». Εἰ δὲ θεότητα ἴσασι, καὶ τοῦτ' εἰδέναι αὐτούς ἀνάγκη, ὅτι τῶν κτιστῶν οὐδέν ἐστιν ἐκείνη.

Οὐκ ἄρα γνῶσις ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο, οὔτε ἡ διὰ καταφάσεων οὔτε ἡ δι' ἀποφάσεως προσγενομένη. Καὶ μὲν δὴ νοῦς μὲν ἐστὶ τῶν πονηρῶν ἕκαστος ἀγγέλων, ἀλλ' "ἀσύριος", προφητικῶς εἰπεῖν, κακῶς χρώμενος τῇ γνώσει· τῷ δὲ φωτὶ ἐκείνῳ χρῆσθαι τιναν κακῶς οὐκ ἐνὶ πρὸς γὰρ τὰ χεῖρω νεύσαντος εὐθύς ἀφίπταται, καταλιπὼν ἔρημον Θεοῦ τὸν πονηρᾶ χρησάμενον συγκαταθέσει. Τοιγαροῦν τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ἡ ἔλλαμψις νόησις οὐκ ἐστὶν, εἰ μὴ ὁμωνύμως λέγοιτο, μάλιστα διὰ τὸν εὐμοιροῦντα νοῦν, ὡσπερ καὶ θεότης διὰ τὸν ἐνεργοῦντα τὴν ἀπόρρητον χάριν· θεοποιός γὰρ ἐστὶν ἐνέργεια, τοῦ ἐνεργοῦντος Πνεύματος ἡκιστα χωριζομένη, ἠργμένου μὲν τοῦ διὰ καθαρότητα πεφωτισμένου καὶ κατ' αὐτὸ τὸ πεφωτίσθαι, διὸ καὶ καθαρότης τοῦτο παρὰ τῶν πατέρων ὀνομάζεται, τοῦ δὲ φωτός καὶ τῆς ἐλλάμψεως ἀνάρχου οὔσης. Καὶ τοῦτο δείκνυται μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή τῶν ἀγγελικῶς πεφωτισμένων ἐπιτυχόντων τῆς θεώσεως, οἱ κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον «τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης τὸ φῶς ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

Εἰ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν, ἐξετάσομεν, δι' ἣν ὁ καινοφανῆς οὔτος τὴν θεοποιὸν δωρεάν τοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, κτιστάς εἶναι κατεσκεύασε, μετὰ τὴν πονηρὰν ἐκείνην τῶν αἰρέσεων πηγὴν, ἣν ἀνωτέρω ἀπηλέγξαμεν, οὐδεμίαν εὐρήσομεν ἑτέραν ἢ ὅτι τὸν Θεὸν ὑποστήσαι ταύτας ὁ μέγας ἔφη Διονύσιος, τοῦτο δὲ ὑπαρξιν δηλοῖ μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως· τοιγαροῦν καὶ ἐπὶ τῶν κτιστῶν ὄντων καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτίστως ὄντων (σελ. 678) ἐκ Θεοῦ ρηθεῖ ἄν. Ὁ γὰρ μέγας Βασίλειος ἐπὶ τε τοῦ Υἱοῦ ἐχρήσατο τῇ λέξει ταύτη εἰπὼν, «ὁ γὰρ τετοκῶς βῶλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βῶλους καὶ τὸν Υἱὸν ὑπεστήσατο;», καπὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, «Πνεῦμα» γὰρ, φησί, «στόματος Θεοῦ, ἵνα μὴ τῶν ἔξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρίνης, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχον δοξάζης»· καὶ πάλιν, «τοῦτο τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ

γνωρίζεσθαι καί ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι». Πολλαχοῦ δέ καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος ὑπόστασιν ὀνομάζει τὴν τοῦ Υἱοῦ προαιώνιον γέννησιν. Σὺ τοίνυν τάχ' ἂν ἡμῖν διὰ τὰ τοιαῦτα προσρήματα καί τὸν Υἱόν ἢ καί τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποδείξης κτίσμα, ὁ δὲ οὐδέν ἕτερον τὰς θείας δυνάμεις κτιστάς εἶναι ἀποφαινόμενος ἢ ὅτι καί τούτων ὑποστάτις ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία. Καί οὐδέ τοῦτο συνεώρακας ὡς ἐκεῖ ταύτας τὰς δυνάμεις καθ' ὑπεροχὴν μὴ οὔσας ἔδειξεν ὁ μέγας Διονύσιος· εἰπὼν γάρ, «τὰς ἐκδιδόμενας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις», ἐπήγαγεν, «ὧν τὰ ὄντα μετέχοντα καὶ ὄντα λέγεται», πάντως ὡς τῶν δυνάμεων ἐκείνων οὐσῶν ὑπὲρ τὰ ὄντα. Καί μὴν ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος ἠργμένα λέγων τὰ μετέχοντα, οὐκ ἠργμένα φησὶ τὰ μεθεκτά.

Τὰς γοῦν ἐκ τῆς ὑπερουσίου κρυφίότητος προϊούσας δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούσας ἢ σοφοδώρους τῶν μετεχόντων εἶναι νομίζεις ἢ τῶν μεθεκτῶν; Ἀλλ' εἰ τῶν μετεχόντων, δεήσει δυνάμεις ὁμοίως ζητεῖν ἑτέρας, ὧν μεθέξουσιν. Ὅρας ὡς αἱ δυνάμεις ἐξ ἀνάγκης τῶν μεθεκτῶν, ἀλλ' οὐ τῶν μετεχόντων εἰσὶ; Πρὸς δέ, εἵπερ ἡ ἐκθεωτικὴ δύναμις ἑτέρας ἐκθεωτικῆς δεῖται, καὶ γὰρ οὕτω μετέχον, ἀλλ' οὐ μεθεκτόν ἂν εἴη, κακείνη δεήσει ἄλλης καὶ ταύτη πάλιν (σελ. 680) ἑτέρας καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Ἡ ἐκθεωτικὴ ἄρα δύναμις μεθεκτόν, ἀλλ' οὐ μετέχον ἐστίν. Ἔτι, ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχοντα Θεοῦ, ἢ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μεθέξουσιν ἢ τῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἐνεργείας. Ἀλλὰ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας οὐ μεθέξουσι· μετέχοντα γὰρ καὶ ταῦτα εἰσὶ καὶ κτιστά κατὰ τὴν σὴν σοφίαν· οὐκοῦν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ μεθέξουσιν, ὅπερ ἄτοπόν ἐστι. Προσέτι καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις, εἰ μὴ τῶν μεθεκτῶν, ἀλλὰ τῶν μετεχόντων εἶεν, τίνος γε ἄλλου μεθέξουσιν ἢ τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ Θεοῦ; Οὐ γὰρ δυνάμεων ἑτέρων πάλιν ὁμοίων. Δύο τοίνυν τὰ ἄτοπα συμβήσεται· τὸ τε μεθεκτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τὰς δυνάμεις οὐσίας γεγενῆσθαι καὶ οὐχ ἀπλῶς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίας Θεοῦ· ἢ μὲν γὰρ δύναμις πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸ ἀποτέλεσμα γίνεται· ἢ δὲ οὐσία τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶ μετεχομένη καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας κατὰ μετοχὴν ποιεῖται τὰ μετέχοντα. Ὅρας τὴν ἀτοπίαν ὄσσην, καὶ ὡς ὁ λέγων τῶν μετεχόντων εἶναι τὰς δυνάμεις καὶ κτιστάς, καθάπερ οὗτος, ὄντως πολυθεὸς ἐστίν, οὐχὶ μίαν εἶναι δεικνύς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πολλάς καὶ διαφόρους;

Ἡμεῖς οὖν οἱ Θεὸν ἓνα προσκυνοῦντες παντοδύναμον, τῶν μεθεκτῶν εἶναι τὰς δυνάμεις ἴσμεν τοῦ Θεοῦ, συμφώνως τοῖς ἁγίοις, καὶ οὐδέποτε ἠργμένας πάσας, οὐχ ὡς ἐνεργεῖν ἀλλ' ὡς ὑπάρχειν, εἰ καὶ μὴ καθ' ἑαυτάς· μεθεκτάς μὲν γὰρ, ὡς ἐν Θεῷ προὑπαρχούσας, ὁ μέγας ἔφη Διονύσιος, τὰ δὲ μεθεκτά οὐδέποτε ἤρξατο, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, τοῦ εἶναι, οὐδ' ἐστὶ «πρὸςβύτερον αὐτῶν τὸ "οὐκ ἦν"», ἀλλ' αἰεὶ εἰσὶν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος Θεοῦ, περὶ αὐτόν ἀχωρίστως αἰεὶ ὄντα καὶ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχοντα συναϊδίως. Οὐ γὰρ δὴ φοβηθησόμεθά σου τὰ τῆς ματαιοτεχνίας σοφίσματα καὶ τὰς διθεΐας καὶ πολυθεΐας καὶ τοὺς συνθέτους θεοὺς, ἃ σὺ

καθάπερ τινά μορμολύκια καθ' ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων προβάλλη, δεδιπτόμενος μὴ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ, εὖ ἴσθι, ἀλλὰ τὰ νήπια, καὶ δι' ὧν (σελ. 682) ἅ σὺ πάσχεις ἡμῶν καταψεύδη τοῖς σεαυτοῦ λόγοις ὡς πολλάκις δείκνυται περιτρεπόμενος καὶ σαυτῶ συγκατασπάσαι τοὺς ἄλλους, φεῦ, ἐπιχειρῶν, ὡς τῶν ὀρθῶν δογμάτων συναπαγάγοις δολίως, περιβάλλων τοῖς ἐκ τῶν λόγων τεχνάσμασιν.

«Ἦ μὲν γάρ», φησὶν, «ἄϊδια καὶ ἄκτιστα πολλά φατε, ὑφειμένα τε καὶ τό τούτων ὑπερκείμενον, πολλοὺς λέγετε θεοὺς, ἢ δὲ μὴ διηρημένως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑφεστηκότα καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ τό μὲν δόξαν ὀρατὴν, τό δὲ οὐσίαν ἀόρατον, ὡς ἔχοντος αἰδίως καὶ ἀμφότερα, τοὺς δύο Θεοὺς εἰς ἓνα συνάγετε σύνθετον Θεόν». Πρὸς τίνα οἱ τοιοῦτοι λόγοι καὶ ἡ ἄσχετος καταφορά καὶ τὰ ἀπηγορευμένα ταῦτα ἐκγλήματα, μᾶλλον δὲ ληρήματα; Ἦ πᾶσι δῆλον, κἂν ἡμεῖς μὴ λέγωμεν; Ἀκηκόατε γάρ τῶν εἰρηκότων ἁγίων τὰ μεθεκτά πολλά τε καὶ πάντα ἄναρχα καὶ τόν Θεόν ἀπειράκις ἀπείρως ὑπέξηρημένον τούτων καὶ τοὺς εἰπόντας τὴν θεωρητικὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ αἰδίον καὶ συναἰδίον αὐτῶ. Δῶμεν δ' ὅμως ἡμεῖς διὰ βραχέων λόγον ὅπως ταῦτα λέγεται· καὶ γάρ καὶ ἡμεῖς συνάδομεν ἐκείνοις.

Ἡμεῖς, ὦ βέλτιστε, ταῦτα πάντα ἔχειν τόν Θεόν φαμεν, μᾶλλον δέ, ἵνα κατὰ τόν μέγαν Διονύσιον εἴπωμεν, προέχειν καὶ ὑπερέχειν ἀσχέτως καὶ συνειλημμένως καὶ ἐνιαίως, ὡς ἡ ψυχὴ ἔχει μονοειδῶς ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς προνοητικὰς τοῦ σώματος δυνάμεις. Ὡς οὖν ἡ ψυχὴ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκκεκομμένων ἢ τῶν ὠτῶν ἐκκεκωφημένων ἐν ἑαυτῇ ἔχει κατ' οὐδέν ἤττον τὰς προνοητικὰς τοῦ σώματος δυνάμεις, οὕτω καὶ τοῦ κόσμου μήπω ὄντος τὰς προνοητικὰς τοῦ κόσμου δυνάμεις εἶχεν ὁ Θεός· καὶ ὡς ἡ ψυχὴ οὐκ ἔστιν ἀπλῶς αἱ προνοητικαὶ δυνάμεις, ἀλλὰ δυνάμεις ἔχει, οὕτω δὴ καὶ ὁ Θεός· καὶ ὡς ἡ ψυχὴ μία καὶ ἀπλή καὶ ἀνύνθετός ἐστι, μηδαμῶς διὰ τὰς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς δυνάμεις πολλαπλασιαζομένη (σελ. 684) ἢ συντιθεμένη, οὕτω καὶ ὁ Θεός, οὐ πολυδύναμος μόνον ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος ὑπάρχων, διὰ τὰς ἐν αὐτῶ δυνάμεις τοῦ ἐνιαίου καὶ τῆς ἀπλότητος οὐκ ἐκχωρεῖ. Πολλά δ' ἂν τῆς ψυχῆς καὶ ἔργα καὶ σεαυτόν ἐξετάζων καταμάθοις, ἅ καὶ σώματος διεζευγμένη ἔχει καὶ τῶ σώματι τούτων μεταδίδωσι συνεζευγμένη. Οὐ μὴν ἀλλὰ τὴν αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθέωσιν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἀρχὰς καὶ παραδείγματα λέγων ὁ μέγας Διονύσιος, οὐ προέχειν τόν Θεόν αὐτὰ φησι. Πῶς οὖν ἅ προέχει ὁ Θεός ἀρκτά; Εἰ δὲ καὶ ὡς δωρεὰς προβάλλεται, πῶς δωρεῖται τὰ αὐτὰ ταῦτα ὁ αὐτός φησι, πῶς οἱ προορισμοὶ καὶ τὰ θεῖα θελήματα οὐκ ἄναρχα καὶ ἄκτιστά ἐστι; Πῶς οὖν ὁμολογουμένως «ἐν μόνον ἄναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην γενητῆς ἐστι φύσεως καὶ ἀρχὴν ἔσχε χρονικὴν»; Τίς ποτε τοῦτο τῶν ἁγίων εἶπεν; εἰ δὲ μηδεῖς, πῶς ὁμολογεῖται;

Συνεῖρει δὲ τούτῳ καὶ ἕτερον τῶν ὡσαύτως ὁμολογουμένων, «μηδεμίαν ἄλλην εἶναι ὄντοτητα μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν». Εἰ μὲν οὖν οὐσίαν κανταῦθα λέγει τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ τὴν μεθεκτὴν καὶ οὐσιοποιόν, ἣν καὶ αὐτοουσίωσιν ὁ μέγας ὀνομάζει

Διονύσιος, οὐκ ἔδει φάναι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καί τῶν γεννητῶν ἀπλῶς πάντων μηδέν εἶναι μεταξύ, ἀλλά τῶν γεννητῶν μόνον οὐσιῶν, ἐπεὶ τῶν ζώντων ἢ ζώντων, αἰσθητικῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερώς, οὐχ ἢ οὐσιοποιός τοῦ Θεοῦ δύναμις ποιητική ἀλλ' ἢ ζωοποιός, καί τῶν σοφίζομένων ἢ σοφοποιός, καί τῶν θεουμένων ἢ θεοποιός, ἀφ' ὧν καί Θεόν καί σοφίαν καί ζωήν, ἀλλ' οὐκ οὐσίαν μόνον νοοῦμέν τε καί ὀνομάζομεν τήν ὑπερούσιον καί ἐνιαίαν κρυφίότητα ἐκείνην. Εἰ δ' ἐκείνην αὐτήν τήν ὑπερούσιον, κἀνταῦθα καί ἀμέθεκτον, κρυφίότητά φησι, τήν ἐν ἀποκρύφοις ὑπερανιδρυμένην· (ἦν καί ἀνωτέρω μόνην ἀναρχον εἶναι ἰσχυρίζετο, περιελών αὐτῆς κακῶς τάς συναϊδίους (σελ. 686) αὐτῆς δυνάμεις τε καί ἐνεργείας, μᾶλλον δέ τὰ θεοπρεπέστατα ἐκεῖνα ἔργα, τὰ μηδέποτε ἠργημένα), εἰ τοίνυν ταύτην λέγει, καί ταύτης καί τῶν γεννητῶν μηδεμίαν ἄλλην εἶναι μεταξύ ὄντοτητα φησιν, αὐτήν λοιπόν φησι τήν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὄντοτητα τῶν γεννητῶν ὡς μεθεκτὴν ὑπάρχειν· τοῦτο δέ αὐτό καταφανές καί διὰ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην φάναι πεποίηκεν· εἰ γάρ μή ἄλλη, αὐτὴ ἐξ ἀνάγκης. Μεθέξουσιν ἄρα τὰ γενητά πάντα τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Πῶς γάρ οὐ μεθέξει τῆς ὄντοτητος ἕκαστον τῶν γεννητῶν; Πῶς δέ ἔσται ἢ αἰὼν ἢ χρόνος ἢ τόπος καί τὰ ἐν αὐτοῖς, εἰ μή τοῦ εἶναι, ταῦτόν δέ εἰπεῖν ὄντοτητος, μετέχει; Μεθέξει τοίνυν εἴπερ ἔσται τούτων ἕκαστον, ὅσα τε οὐσίαι εἰσὶ καί ὅσα μή, τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ· οὐκ ἄλλη γάρ, ἀλλ' αὕτη μόνη κατὰ σέ τῶν γεννητῶν ἔστιν ὄντοτης· καί τό πάντων ἀτοπώτατον, ὅτι οὐδέ οὐσίαι ἔσονται τὰ οὐσίας μετέχοντα, καί ταῦτα θείας.

Εἰ δέ καί ἀρχὴ ἔστι τῶν ὀπωσδήποτε ὄντων ἢ ὄντοτης, πῶς οὐχὶ καί ὑπερ αὐτήν ἔστιν ὁ ὑπεράρχιος; Εἰ δ' ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς ἐξ ἀνάγκης ὑπερέχει, πῶς οὐχ ὑπέρ τὰ ὄντα ἢ ὄντοτης; Εἰ δ' αὕτη μὲν ὑπέρ τὰ μετέχοντα, ὁ δ' ὑπεράρχιος ὑπέρ αὐτήν, πῶς οὐ μεταξύ τῶν μετεχόντων καί τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἢ μεθεκτῆς ὄντοτης; Καί μὴν αἰ τοιαῦται ἅπασαι ἀρχαὶ οὐδέν ἕτερόν εἰσιν ἢ οἱ λόγοι τῶν ὄντων καί τὰ παραδείγματα, μεθεκτοὶ μὲν τοῖς οὐσίαις, ἐξηρημένοι δέ τῶν ὄντων, ὡς τῶ δημιουργικῶ νῶ ἐνυπάρχοντες καί προὑπάρχοντες, καθ' οὓς γέγονε τὰ πάντα. Πῶς οὖν οὐκ εἰσὶν οὗτοι μεταξύ τοῦ ἀμεθέκτου καί τῶν μετεχόντων; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχοντα Θεοῦ, ἢ δέ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν ἀμέθεκτος, ἔστιν ἄρα τι μεταξύ τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας καί τῶν μετεχόντων, δι' οὗ ταῦτα τοῦ Θεοῦ μετέχουσιν. Ἄν δέ οὐ ἀνέλῃς τό μεταξύ τοῦ ἀμεθέκτου καί τῶν μετεχόντων, ὡς τῆς ζημίας, διέστησας ἡμᾶς Θεοῦ, τό συνδοῦν ἐκ μέσον ποιησάμενος καί χάσμα καί (σελ. 688) ἀδιάβατον μεταξύ θέμενος ἐκείνου καί τῆς γενέσεως καί διοικήσεως τῶν γεννητῶν. Δεῖ δὴ ζητεῖν ἡμᾶς Θεόν ἕτερον οὐκ ὄντα μόνον αὐτοτελεῖ, αὐτενέργητον, αὐτόν ἑαυτόν δι' ἑαυτοῦ θεώμενον, ἀλλά καί ἀγαθόν, οὕτω γάρ οὐκ ἀρκεσθήσεται κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ· μήδ' ἀνευδεῖ μόνον, ἀλλά καί ὑπερπληρέστατον, οὕτω γάρ βουλόμενος ὡς ἀγαθός τοῦ εὔ ποιεῖν οὐκ

ἀδυνάτως ἔξει· μηδ' ἀκίνητον μόνον ἀλλά καί κινούμενον, οὕτω γάρ ἅπανσι παρέσται ταῖς δημιουργικαῖς καί προνοητικαῖς προόδους τε καί ἐνεργείαις. Καί ἀπλῶς δεῖ ζητεῖν ἡμᾶς Θεόν ὄντα πῶς μεθεκτόν, οὐ μετέχοντες ἕκαστος οἰκειῶς ἑαυτοῦ κατὰ τὴν τῆς μεθέξεως ἀναλογίαν ὄντες καί ζῶντες καί ἔνθεοι ἐσόμεθα.

Ἔστιν ἄρα τι μεταξύ τῶν γενητῶν καί τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἐκείνης, οὐχ ἓν μόνον, ἀλλά καί πολλά καί τοσαῦτα, ὅποσα δὴ καί τὰ μετέχοντα. Ταῦτα δ' οὐ καθ' ἑαυτά, τὰ μέσα ἐκεῖνα δηλαδή· δυνάμεις γάρ εἰσι τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, μοναχῶς καί ἐνιαίως προειληφυίας καί συνειληφυίας τὴν τῶν μεθεκτῶν ἅπασαν πληθύν, δι' ἣν κατὰ τὰς προόδους πολυπλασιαζομένη καί μετεχομένη παρά πάντων ἂν ἐκφοιτήτως ἔχεται τοῦ ἀμεθέκτου καί ἑνός. Εἰ γάρ καί τό τοῦ κύκλου κέντρον, ἔχον τὴν τοῦ ἀφιέναι παρ' ἑαυτοῦ πάσας τὰς τοῦ κύκλου γραμμάς δύνάμιν ἐν ἑαυτῷ, οὐ δύο ἢ πολλά ἐστι σημεία, πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεός πᾶσαν διπλόην ἀπαναίνεται, τὰς δυνάμεις ἐν ἑαυτῷ καί τὰ παραδείγματα τῶν γενητῶν προέχων. Ὑπάρχουσιν οὖν αἱ τοιαῦται δυνάμεις καί τὰ παραδείγματα καί προϋπάρχουσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς οὐσίαι οὐδ' ὡς ἀυθυπόστατα, οὐδέ τι ταῦτα συντελοῦσιν εἰς τό εἶναι τόν Θεόν· ὑποστάτης γάρ ἐστὶν αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τούτων ὑφέστηκεν αὐτός· οὐ γάρ τὰ περί Θεόν ἐστὶν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' αὐτός ἐστὶν οὐσία τῶν περί αὐτόν. Ἡ μὲν ἔστιν αὐτός ὑπερούσιος οὐσία, ἄρρητός τε καί ἀπερινόητος, ἄσχετός τε καί (σελ. 690) ἀμέθεκτος, ἣ δέ ἐστὶν οὐσία τῶν ὄντων καί ζωῆ τῶν ζῶντων καί σοφία τῶν σοφιζομένων καί ἀπλῶς πάντων τῶν ὅπως οὖν ὄντων ὄντοτης καί δύναμις καλλοποιός, καί νοεῖται καί λέγεται καί μετέχεται παρά τῶν γενητῶν. Εἰ γάρ κατὰ τόν μέγαν Διονύσιον «οὐ δι' ἀγνωσίας μόνον, ἀλλά καί διὰ γνώσεως ὁ Θεός γινώσκεται καί ἐστὶν αὐτοῦ καί νόησις καί λόγος καί ἐπιστήμη καί ἐπαφή καί αἴσθησις καί δόξα καί φαντασία καί ὄνομα καί τᾶλλα πάντα», τοιγαροῦν καί μέθεξις ἐστὶν αὐτοῦ, τοῦτο μὲν διὰ τό νόησιν αὐτοῦ ὑπάρχειν καί αἴσθησιν καί ἐπαφήν, τοῦτο δέ διὰ τόν ὕστερον ἐπενηνεγμένον συμπεριληπτικώτατον λόγον. Ἀμέθεκτος ἄρα καί μεθεκτός ὑπάρχει ὁ αὐτός Θεός, ἐκεῖνο μὲν ὡς ὑπερούσιος, τοῦτο δέ ὡς οὐσιοποιόν ἔχων δυνάμιν τε καί ἐνεργεῖαν παραδειγματικήν καί τελικήν τῶν πάντων.

Ἀλλά γάρ τὰ τοιαῦτα παραδείγματα Πυθαγόρας μὲν καί Πλάτων καί Σωκράτης ταπεινῶς καί ἀναξίως τοῦ Θεοῦ ἀυθυπάρκτους ἐδόξασαν ἀρχάς συναιτίους τῷ Θεῷ. Τούτους οὖν αἰτιατέον ὡς πολυθέους, οἵτινες μεταξύ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης καί τῶν γενητῶν θείας οὐσίας ἐτέρας ἀρχικὰς τῶν ὄντων αὐτοσχεδιάσαντες παρ' ἑαυτῶν ὑπέστησαν, «ἄς οὔτε αὐτοὶ ἤδρισαν» κατὰ τό λόγιον «οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν». Ἡμεῖς δέ καί οἱ πατέρες ἡμῶν οὐδέν τούτων ἀυθυπάρκτον δοξάζομεν, οὐδ' ἀναίτιον οὐδέ συναίτιον Θεῷ, διό καί προορισμούς καί προγνώσεις ταῦτά φαμεν καί θελήματα Θεοῦ, ὄντα μὲν πρό τῶν κτισμάτων ἐν αὐτῷ - πῶς γάρ οὐ; - προηγμένων δ' ὕστερον τῶν κτισμάτων κατ' αὐτά. «Εἶπε» γάρ, φησί, «οὐκ

ἐγένετο καί τό ἐννόημα ἔργον ἦν καί πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν». Εἰ γοῦν καί μή πολλάς φαμεν ὑπερουσίως ἀρχικάς τε καί ποιητικάς τῶν γεγονότων οὐσίας, ἀλλ' ἐν πᾶσαν διπλόην ἀπαναινόμενον καί κατά μίαν ἐνοειδῆ καί ὑπερηνωμένην ἀπλότητα τά πολυειδῆ καί μερικά προάγον, ἀλλά παντοδύναμον τοῦτ' ἴσμεν καί συνεκτικόν ἀπάντων, ὡς ἐν ἑαυτῶ (σελ. 692) τά πάντα ἔχον καί πρό κτίσεως.» Εἰ γάρ ὁ ἥλιος», κατά τόν μέγα Διονύσιον φάναι, «τάς τῶν πολλῶν μετοχῶν αἰτίας ἐν ἑαυτῶ μονοειδῶς προεἰληφε, πολλῶ μᾶλλον ἐπί τῆς αὐτοῦ καί πάντων αἰτίας προῦφεστάναι τά πάντων τῶν ὄντων παραδείγματα κατά μίαν ὑπερούσιον ἔνωσιν συγχωρητέον».

Ἔστι οὖν καί αἰεὶ ἐστὶ καί κυρίως ἐστὶ προορισμός καί πρόγνωσις καί πρόνοια καί τά τοιαῦτα, καί ἀδιαιρέτως ἦνωνται τῷ Θεῷ καί τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης ἕτερά ἐστὶ, καί ὑπὲρ αὐτά ἐστὶν ἐκείνη· πῶς γάρ οὐ; Τί οὖν; ἐπεὶ ταῦτα κατά τινα ὑπαρξίν ἐστὶν αἰεὶ, ἐστὶ δέ καί ὁ Θεός αἰεὶ, δύο ἢ πολλοὶ ἔσονται θεοί; Διότι δ' αὐτῶ ταῦτα ἦνωνται ἀδιαιρέτως, σύνθετος ἔσται ὁ Θεός ἡμῖν; Ὅτι δ' αὖ κατ' αὐτά γεγόναμεν, οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐτέρων ποιήματά ἐσμεν; Ἡ που σύ καί τόν ἐπί γῆς ἐκ Θεοῦ ἡμῖν ἐπηργμένον βασιλέα δύο ποιήσεις βασιλέας καί ἐκ δύο βασιλειῶν σύνθετον ἀποδείξεις τό βασιλεῖον αὐτῶ καί ἄλλον δὴ τινα καί οὐκ αὐτόν ἐρεῖς τῶν ἀξιωματῶν πρῦτανιν, ὅτι ὀρισμῶ καί θελήματι οἰκείῳ τά σχήματα ποιεῖται καί ὁ ὀρισμός αὐτῶ γίνεται σεπτόν ὄνομά τε καί ἀξίωμα ἐκάστῳ τῶν ἐν τέλει; Κάνταῦθα γάρ μεταξύ τοῦ ἐπιτάττοντος καί τῶν ὑπακουόντων ἐξ ἀνάγκης τοῦπίταγμα ἐστὶν. Ἄλλ' οὐδέ τό δύνασθαί τις ἂν εἴποι μή προέχειν ἡμῖν τόν βασιλέα, ἐστὶ δ' ὅπη καί τό προειδέναί, εἰ καί μή ἐπί πᾶσι καί διά παντός. Ἄρα δέ καί τόν ὀρισμόν αὐτόν μετά τῆς συγκλήτου θήσομεν, ὅτι μή βασιλεία ἐστὶν ὁ ὀρισμός, καθάπερ ἐκεῖ σύ τά μεθεκτά κτιστά, ὅτι μή ταῦτ' ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ; Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν καί οὕτως ὁμολογουμένων διθεΐτας καί πολυθεΐτας ἔδειξας τοὺς ὀρθοδόξους.

ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ (Σελ. 694)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Ἄ μέν οὖν προσκρούει τῇ ἀληθείᾳ καί τῷ τῆς ἀληθείας Θεῷ διά τῶν αὐτῶ δοκούντων ἀνωμολογημένων ἀρχῶν καί προτάσεων, ἅς οὗτος κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας προῦβάλλετο, τοσαῦτά ἐστὶ καί τοιαῦτα καί εἰς τοῦθ' ἦκοντα κακοδοξίας. Ἄ δ' ἐξ ὧν οἶεται συμπεραίνειν, ἄκων μέν, ἑαυτοῦ δ'

ὅμως αὐθις τυγχάνει καταμαρτυρῶν (ἐκείνου γάρ οὐκ ἐκόντος εἶναι πρός τὰς ἡμετέρας ἦκει χεῖρας τὰ ἐκείνου συγγράμματα καί τόν συγγραφέα σφῶν οἷα πονηρόν ὡσανεὶ προήγγειλεν)· ἅ τοίνυν αὐθις ἐκ τῶν μετὰ χεῖρας ἡμῖν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀναφαίνεται κακῶς φρονῶν, κατ' οὐδέν ἀπάδει τῶν περὶ αὐτοῦ προειρημένων ἐκείνων. Ἔχει γάρ ὡς συνελόντα φάναι τοσαύτην κακονοίαν ὑπερβολήν, ὡς τοὺς μὲν προφήτας ὑπὸ δαιμόνων ἐνεργεῖσθαι δεικνύναι, τοὺς δὲ κατὰ τό τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον πολιτευσαμένους ἀγίους τοῖς αἰρετικοῖς συντετάχθαι, τὴν δὲ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ τῶν κατ' αὐτούς ἀρετὴν κακίαν εἶναι καὶ οὐκ ἀρετὴν ἀποφαίνεσθαι. Ἄρα τις γέγονεν ἐξ αἰῶνος τοῦ τοιούτους συντιθέντος λόγους κακοδοξότερος; Ἄρα τις δυνήσεται νεμεσῆσαι τῷ πρός τόν τοιαῦτα συγγραφόμενον ἀντιλέγοντι; Ἄρα τι μετὰ τῶν ἀγίων ἔσται μερίς τὰ τοιαῦτα συγγράμματα στέργοντι καὶ κατηγοροῦντι τῶν μή ταῦτα στεργόντων; Τί γάρ εἰ μὴ φανερῶς ἔστιν ἅ λέγει τούτων, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγει συνάγεται; Τοιαῦτα τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ, τὰ τοῦ πονηροῦ μυστήρια, ἅ τοῖς ὑπέχουσιν αὐτῷ τὰ ὦτα ψιθυρίζει, (σελ. 696) οὐ χαλῶν καὶ ὑπεκλύων τόν τόνον τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τό βλαβερόν ὑποκρύπτων τοῦ νοήματος. Ἡμεῖς δ' ὅπως ἕκαστον τῶν εἰρημένων κατασκευάσαι πειροῦται, διὰ βραχέων ἐνταῦθα φανερώσομεν, καὶ πρῶτον διὰ τίνων δαιμονιώδεις, φεῦ, τοὺς ἐνθέους προφήτας δείκνυσιν ὁ λόγος αὐτῷ.

Τὰς ὀράσεις τούτων χεῖρους εἶναι νοήσεως κατασκευάζει καὶ ἀποφαίνεται ὡς φαντασίας οὔσας, εἰ καὶ αἰσθητάς, ἵνα τὴν γνῶσιν ὑπερέχουσιν τούτων ἐπιδείξῃ· εἶτα προῖόν αὐτός φησι πάλιν «ἐμπαθῆ τυγχάνειν ἢ δαιμονιώδη νοῦν, ὅς ἂν ἐνεργοίη κατὰ χεῖρω νοήσεως ἐνέργειαν». Ἐπεὶ τοίνυν οἱ προφήται νῶ ἐώρων («οὐ γάρ αἰσθητὴ τις», φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, «ἢ τῶν προφητῶν ὄρασις, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νοῦ κατανοουμένη, τοῦ Θεοῦ φωτίζοντος αὐτόν»· καὶ πάλιν, «προεώρων οἱ προφήται τὰ μέλλοντα, τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τό ἡγεμονικόν»), εἰ γοῦν νῶ ἐν Πνεύματι ἐώρων οἱ προφήται, «ἐνεργεῖα δὲ χεῖρονι νοήσεως», ὡς οὗτος εἶπεν, αὕτη δὲ δαιμονιώδης, ὅταν μὴ περὶ χρήματα καὶ τὰς κάτω ἡδονὰς καὶ δόξας ἐνεργῇ, ἄρ' οὐ κατὰ τόν τὰ τοιαῦτα λέγοντα δαιμονιώδης ἢ θεία ὄρασις ἐκείνη; Τί δὲ τό θεῖον Πνεῦμα καὶ τό φῶς ἐκεῖνο, τό τὴν ὄρασιν ταύτην ἐμποιοῦν; Ἀλλὰ τρέποιο ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τό τοιοῦτο βλάσφημον τοῦ τοιούτους λόγους συντιθέντος, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς διαπεσόν ὡς πορρωτάτω γένοιτο, πρός τό μὴ ὄν χωρῆσαν, μετὰμελον λαβόντος καὶ μεταμαθόντος τὴν ἀλήθειαν.

Πόθεν δὴ τῷ τηλικούτῳ βόθρῳ περιέπεσεν; ἔροιτό τις ἂν. Ἐπεὶ λόγῳ καὶ φιλοσοφίᾳ φυσικῇ τὰ ὑπὲρ λόγον τε καὶ φύσιν ἐξερεῦνησεν, ἀπειθήσας τοῖς πατράσι λέγουσιν, «οὐ δυνατόν ἐρμηνευθῆναι λόγῳ τόν τρόπον τῆς προφητικῆς ὄψεως, ἀλλ' ἐκεῖνος μόνον οἶδε σαφῶς, ὁ τῇ πείρᾳ μαθὼν· εἰ γάρ φύσεως ἔργα καὶ πάθη πολλάκις οὐδεὶς ἂν παραστήσειε (σελ. 698) λόγος, πολλῷ μᾶλλον τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας», ὃ καὶ τοῖς μετὰ Χριστόν ἀγίοις ἴδιοι τις ἂν πολλαχοῦ μαρτυρούμενον. Τοῦτο τοίνυν

τούτων οὕτω λεγόντων, αὐτός φησι Μασσαλιανούς εἶναι τοὺς πείρα δεῖν γινώσκειν ἢ πείρα ἐγνωκέναι τὰ τοιαῦτα λέγοντας. Οὐκοῦν αὐτός ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος ἀναφαίνεται, πείραν μυστηρίου θείου ἢ Πνεύματος ἁγίου ἐνεργείας οὐδ' ἠστινοσοῦν λαβών· οὐ γάρ ἂν Μασσαλιανόν ἑαυτὸν ἀνεκῆρυττεν. Εἰ γοῦν ὁ πείρα μαθὼν μόνος οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, αὐτός δέ πείρα οὐκ ἔγνωκε καὶ τοὺς πείρα γνόντας οὐδαμῶς παραδέχεται, τίς ἔτ' ἄμφιγνοήσει μὴ ψευδολογίαν εἶναι πᾶσαν τὴν περὶ τῆς θεοποιου τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας αὐτῶ γεγενημένην ἀδολεσχίαν, καὶ ταῦτα κατὰ τῶν ἐν πείρα ταύτης γεγονότων ἐξενηγεγμένην αὐτῶ, μηδαμῶς εἰδότες μήτε ἅ λέγει, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιούται; «Γλυκύτητα γὰρ μέλιτος ἀναγγελεῖ τοῖς μὴ γευσαμένοις;», ἢ παροιμία φησὶν· οἱ δέ μὴ γευσάμενοι, πῶς ἀναγγελοῦσιν; εἰπέ μοι· εἰ δέ καὶ τοῖς γευσαμένοις ἀντιλέγοιεν, ἄρ' οὐ μετὰ τοῦ ψευδόμενοι δηλοὶ πεφηνένοι καὶ γέλωτα ὀφλήσουσιν ἔσχατον; Πολλῶ μὲντ' ἂν εἴη ψευδηγόρος καὶ καταγέλαστος μᾶλλον ὁ περὶ τὰς ὑπερφυεῖς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος τοιαῦτα τερατευόμενος καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον «ἅ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων, εἰκὴ φυσιοῦμενος ὑπὸ τοῦ νοός τῆς σαρκός αὐτοῦ». Ἦρκει μὲν οὐ τουτί μόνον, οὐ μόνον ψευδογράφον αὐτὸν ἀπελέγξαι, πρὸς δέ τούτῳ καὶ τοῖς αἰρετικοῖς τοὺς ἁγίους συντάττοντα (καὶ γὰρ ἐκείνων ἐστὶ λόγος «μόνον εἰδέναι σαφῶς τὸν πείρα μαθόντα» τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, ὁ δέ τοὺς τοῦτο λέγοντας αἰρετικούς εἶναι δισχυρίζεται)· τουτί μὲν οὖν ἤρκει καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν ἁγίων κατήγορον αὐτὸν ἀπελέγξαι· τῷ δέ οὐκ (σελ.700) ἀπέχρησεν, ἀλλὰ καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ καὶ ἔτι πλείστοι κατ' αὐτῶν, μᾶλλον δέ καθ' ἑαυτοῦ μεθόδοις ἐχρήσατο.

Τῶν γὰρ ἁγίων ἐν τοῖς καθ' ἑαυτοὺς συγγράμμασιν ἔστιν οὗ πρὸς ἀλλήλους δοκούντων διαφωνεῖν, αὐτός ποτέ μὲν τούτου, ποτέ δέ ἐκείνου ρήσει προσθέμενος, δι' ἐκείνης τοῖς ἄλλοις ἀναιδῶς ἐπιτίθεται καὶ ἐκκηρύκτους καὶ ἀποβλήτους ποιεῖται παντάπασιν ὡς καὶ ἀφορισμοῖς ὑποβάλλειν καὶ ἀναθέμασιν. Οὕτω τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον μήτ' ἐκτός μήτ' ἐντός εἶναι τοῦ σώματος λέγοντα τὸν νοῦ διὰ τὸ ἀσῶματον τοῖς ἄλλοις ἐπεστράτευσεν ἁγίοις, ὅσοι ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν νοῦν εἰρήκασιν, καὶ ὡς ἀντιτεταγμένους τῇ ἀληθείᾳ τοῖς αἰρετικοῖς εὐθύς ἐνηρίθμησεν. Ἡμεῖς δ' αὐτοὺς συμφώνους ἀλλήλοις κὰν τούτῳ, καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς αὐτοῖς, ἐν τε τῷ Ἀγιορειτικῷ κατὰ τῶν φρονούντων τὰ τοιαῦτα Τόμῳ κὰν τῷ Περὶ Προσευχῆς δευτέρῳ λόγῳ τρανῶς ἀπεδείξαμεν. Ἀλλ' αὖθις αὐτὸν τὸν Νύσσης ὅπως τοῖς αἰρετικοῖς συνέταξεν ἄκουσον· εἰπόντα γὰρ περὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου ὡς «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μένων τὸ θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν ἀνακραθείς, ὅτι τῷ ὁμοίῳ καθοραῖσθαι τὰ ὅμοια παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδῆς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τὸ θέαμα· ἀλλὰ μὴν οὐδέ ἐκείνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν

ἐπάναγκες» ταῦτα τοῦτον ἐν τῷ πρὸς τὸν θεῖον Στέφανον ἐγκωμιάσασθαι εἰπόντα, πολυτρόπως τοῖς αἰρετικοῖς ἐγκρίνει τὸν ἅγιον διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἀνάκρασιν (οὐ γὰρ ἀσφαλῶς συνορᾷ τῶν λεγομένων τὴν δύναμιν), μάλιστα δὲ πάντων ἐξοστρακίζει τοῦ χοροῦ τῶν ὀρθοδόξων τὸν ταῦτ' εἰπόντα, Μασσαλιανόν καὶ Βλαχερνίτην ἐπὶ διαβολῇ προσαγορεύσας διὰ τὴν ὄρασιν, ἀντιτάξας αὐτῷ τοὺς ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν λέγοντας.

(σελ. 702) «Τί δέ», φησίν, «ὅτι ὑπὲρ ἄνθρωπον ὁ ἄνθρωπος γεγονώς, ὀρᾷ τὸν Θεόν; ἄγγελος γὰρ γένοιτ' ἂν, ἀλλ' ὁ κράτιστος τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων ἀποδεῖ τοῦ τῶν ἀγγέλων ἐσχάτου· εἰ δὲ καὶ ἄγγελον γενέσθαι δοίμεν», φησίν, «ἀλλ' οὐδέ ἄγγελοι τὴν οὐσίαν ὀρῶσι τοῦ Θεοῦ». Πρὸς ὃν ἂν τις φαίη δικαίως, «ἀγγέλων πονηρῶν παιδεύμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν μνηθεῖς τῶν ἁγίων κατήγορος γέγονας». Ἀλλ' οὐδ' ὅταν ὁ βασιλεὺς ἐθέλησῃ τῆς κατὰ πρόσωπον ὁμιλίας ἀξιῶσαι τὸν στρατιώτην, στρατηγὸς ἂν εἴη δι' αὐτό πάραυτα, οὐδ' ὅτι ἐγγύτερος τότε παρίσταται, παρὰ τοῦτο τὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου σχῆμα παρήνεγκεν. «Ἀλλ' οὐκ ἔστι», φησίν, «εἰ μὴ δι' ἀγγέλου τὸν Θεὸν ἀνθρώπῳ συντυχεῖν· δι' ἀγγέλων γὰρ ἱεραρχούμεθα». Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; Ἀνάγκας ἐπιτίθης τῷ καὶ τῶν ἀναγκῶν δεσπότη, τῷ καὶ ταύτας ἡνίκ' ἂν ἐθέλη λύοντι, ἐνίοτε δὲ καὶ μετασευάζοντι τελέως; Εἰπέ δή μοι· τίς ἦν ἀγγέλων ὁ τῷ Μωϋσῇ εἰπών, «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ», εἰ μὴ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ὡς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας λέγει; Τί δὲ ἐστὶ τὸ ἐν τῇ τοῦ Ἰσραὴλ Ἐξόδῳ γεγραμμένον ὅτι «ἐλάλησε κύριος πρὸς Μωσῆν ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἴ τις λαλήσει πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον»; Τῷ δὲ Ἀβραάμ ὁ ὁμιλῶν, ἡνίκα «ᾤμωσε καθ' ἑαυτοῦ», εἶγε ἄγγελος ὑπῆρχε, πῶς ὁ ἀπόστολός φησιν ὡς «οὐκ εἶχε κατ' οὐδενός μείζονος ὁμόσαι»; Εἰ δ' ἐπὶ τῆς νομικῆς σκιᾶς αὐτός ὁ Θεὸς εὐδόκησεν ὁμιλῆσαι τοῖς πατράσι, πῶς, τῆς ἀληθείας ἐκφανείσης καὶ τοῦ τῆς χάριτος νόμου τρανωθέντος, καθ' ὃν οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτός ὁ Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς καὶ αὐτό τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἐδίδαξεν ἡμᾶς, οὐκ ἐμφανισθήσεται δι' ἑαυτοῦ τοῖς ἁγίοις ὁ Θεός; Ἡ γενέσθαι μὲν ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς οὐκ ἀπηξίωσε καὶ σταυρόν ὑπέστη καὶ θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ταῦτα ἀσεβῶν (σελ. 704) ὄντων ἔτι κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἀνθρώπῳ δὲ ἀμέσως ἀπαξιώσει καὶ ἐνοικῆσαι καὶ ἐμφανισθῆναι καὶ ὁμιλῆσαι, καὶ τοῦτ' οὐκ εὐσεβεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡγιασμένῳ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσεως προκαθηραμένῳ σῶμά τε καὶ νοῦν, καὶ τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος ὄχημα καὶ ζευγὸς εὐθύς ταῦτ' ἐξεργασμένῳ; Τοῦτο δὲ καὶ αὐτός ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος ἀποδεικνύς, μετὰ τὸ μνησθῆναι τῆς οὐρανοῦ καὶ ὑπερφυοῦς ἐκείνης τοῦ Στεφάνου θεωρίας, «ἄρα», φησίν, «ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τὸ κατόρθωμα; Ἄρα τίνος τῶν ἀγγέλων πρὸς τὸ ὕψος ἐκείνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα· οὐ γὰρ οὕτω γέγραπται, ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἅ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος πλήρης ὢν Πνεύματος ἁγίου εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ

καί τόν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. Οὐ γάρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε, τό φῶς ὁφθῆναι μή ἐν φωτί καθορώμενον. Ὅρασιν οὖν ἐνταῦθ' εἶπε χωρητὴν διὰ Πνεύματος, ἀλλ' οὐχὶ γινώσιν, καί τό «οὐδεὶς ἑώρακε Θεόν» ἐπί ταύτης τῆς σημασίας ἐκλαβόμενος καί διαπορητικῶς ἀντιθεὶς τῇ πνευματικῇ τοῦ Στεφάνου θεωρίᾳ, τὴν λύσιν ἐπήνεγκε κάλλιστά τε καί εὐσεβέστατα. Πρὸς δέ τούτοις οὐδέ τὴν οὐσίαν εἶπε χωρητὴν ἢ ὁρατὴν, ἀλλὰ τὴν δόξαν τοῦ Πατρὸς καί τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος.

«Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τὴν χάριν καί τὴν δόξαν ταύτην ὑπερφυῆ καὶ ὁμοίαν ἀκούων τῷ Θεῷ, "τῷ γάρ ὁμοίω", φησί, "καθορᾶται τὰ ὅμοια", διό καί, ἄκτιστον οὖσαν καὶ ἀναρχον, οὐσίαν ταύτην εἶναι λέγω τοῦ Θεοῦ». Καί οὐ δύναται εἶναι, ὡς τῶν ἁγίων ἀντικείμενε θεολόγε (λήσεις γὰρ εὐ ἴσθι τοὺς εἰδότας οὐδαμῶς, εἰ καί τὰ ὀνόματα κρύπτων τὴν ἁγίαν τῶν ἁγίων διάνοιαν ὡς ἀλλοτριόφρονός τινος προτείνεις περιέργως), οὐ δύναται τοίνυν ἐνέργεια Θεοῦ ὑπερφυῆς, ἀναρχός τε καί ἄκτιστος ὑπάρχειν καί διὰ τό τόν Θεόν ὅλον φανεροῦν (σελ. 706) δι' ἑαυτοῖς τοῖς ὑπερφυῶς ἐν Πνεύματι ὁρῶσιν ὁμοία τῷ Θεῷ; «Ἄπαγε», φησὶν' «ἐν γὰρ ἄκτιστόν τε καί ἀναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· πᾶσα δέ ἐνέργεια αὐτοῦ κτιστή». Τῆς ἀσεβείας ἡ γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὰς καί οὐσιώδεις ἐνεργείας ὁ Θεός καί ἄθεός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων (τοῦτο γὰρ ἀντικρυσ, φησὶν, ὅτι οὐκ ἔστι ὁ Θεός, οἱ γὰρ ἅγιοι πατέρες φανερώς λέγουσι, κατὰ τόν Θεῖον Μάξιμον, μήτε εἶναι μήτε γινώσκεισθαι χωρὶς τῆς οὐσιώδους αὐτῆς ἐνεργείας τὴν οἰανδήποτε φύσιν), ἢ οὖν οὐκ εἰσὶν οὐσιώδεις καί φυσικαὶ θεῖαι ἐνέργειαι καί οὐδέ Θεός ἐστι λοιπόν, ἢ εἴπερ εἰσὶν ἐνέργειαι θεῖαι, φυσικαὶ καί οὐσιώδεις, κτισταὶ δέ εἰσιν αὗται, κτιστὴν ἔσται καί ἡ ταύτας ἔχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ· ἥς γὰρ οὐσίας τε καί φύσεως αἱ φυσικαὶ καί οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταὶ, καί αὐτὴ ἡ ταύτας ἔχουσα φύσις καί οὐσία κτιστή καί ἔστι καί γινώσκειται.

Εἰπέ δή μοι· πόθεν ἐν δυσὶν ἐνεργείαις καί φύσεσιν ἔγνωμεν Χριστόν, εἰ μή αἱ τοῦ Θεοῦ φυσικαὶ ἐνέργειαι ἄκτιστοὶ εἰσι; Πόθεν δέ καί ἐν δυσὶ θελήσει γινώσκομεν αὐτόν, εἰ μή καί ὁ Θεός θέλησιν εἶχε φυσικὴν καί θεῖαν; Τί οὖν τό τοῦ Θεοῦ θέλημα, οὐχὶ φύσεώς ἐστιν ἐνέργεια Θεοῦ; Ἄρ' οὖν κτιστόν ἐστι τό τοῦ ἀκτίστου θέλημα; Ἄρα δέ καί ὑπὸ χρόνον καί ἀρχὴν ἐστί καί θέλησιν ἔσχεν, ἢν οὐκ εἶχε πρό αἰώνων; Τί οὖν; Ἀναγκασθεὶς ἢ μεταβουλευθεὶς; Οὕτω ταῖς καινοφωνίαις ὁ ταλαίπωρος οὗτος, οὐ τῇ θεῖα φύσει μόνον ἀλλὰ καί τῇ διὰ σαρκὸς ἐπιδημία τοῦ σωτῆρος ἐπηρεάζει καί χριστιανοκατήγορος ἐθέλων εἶναι τοῦ χριστιανῶν εὐσεβοῦς πληρώματος ἑαυτόν ἐξέβαλε, μονοφυσίτης τε καί μονοθελήτης καί τῶν πώποτε ἀναφανέντων χεῖρων ὑπὸ τῶν οἰκείων λόγων ἐξελεγχθεὶς. Εἰ γὰρ πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ, χωρὶς τῆς τὰ πάντα πρῶτως ἐνεργούσης οὐσίας τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοὺς ἐκείνου λόγους, χρονικὴν ἔσχεν ἀρχὴν, καί κτιστή ἐστιν ἐξ ἀνάγκης πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ· λοιπόν οὐκ εἶχεν ὁ Χριστός κτιστάς καί ἀκτίστους ἐνεργείας φυσικῶς, (σελ. 708) ἀλλὰ κτιστάς μόνον, μιᾶς ἄρα ἐνεργείας ἦν καί ταύτης οὐ θείας, ὡς οἱ

κακόδοξοι ἐκεῖνοι ἔλεγον, ὑπό γάρ τό κτιστόν ἅπασαί εἰσιν· εἰ δέ μιᾶς ἦν ἐνεργείας καί μιᾶς φύσεως ἐξ ἀνάγκης ἦν, καί ταύτης αὐθις οὐ θείας, κατά τούς πάλοι ποτέ μονοφυσίτας, ἀλλά κτιστῆς· ἥς γάρ φύσεως ἡ ἐνέργεια κτιστή, ἄκτιστος αὐτή οὐκ ἔστι.

Πρός δέ, εἰ μή ἀνάρχους ἔχει ἐνεργείας ὁ Θεός, τούτων ὧν ἐπέκεινα, καθ' ὅσον τό ἐνεργούν οὕτω τῶν ἐνεργουμένων ὑπερέχει, πῶς προάναρχος καί ὑπεράναρχος ἐστιν; Ὡς γάρ ὑπέρθεος οὐκ ἂν ἦν, κατά τόν μέγαν Διονύσιον, εἰ μή θεότης ἐλέγετο τό χρῆμα τοῦ θεοποιῦ δώρου, ὁ αἰεὶ ἔστιν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος Θεοῦ κατά τόν θεῖον Μάξιμον (εἰ γάρ μή τοῦτο δοίη τις, τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως μεθέξουσιν οἱ θεούμενοι καί φύσει ἔσσονται θεοί)· ὡς οὖν, εἰ μή ἡ χάρις τῆς θεώσεως ἦν, οὐκ ἂν ὑπέρθεος ἐκαλεῖτο ὁ Θεός, οὕτως οὐδέ ὑπεράναρχος κληθεῖ ἂν, εἰ μή, καθάπερ ὁ θεῖος Μάξιμός φησιν, «ἀναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἡ ἀθανασία καί ἡ ἀπειρία καί ἡ ὄντοτης καί ὅσα περί τόν Θεόν οὐσιωδῶς θεωρεῖται». Πῶς δέ καί κατά μέθεξιν τῆς τοιαύτης χάριτος, κατά τόν αὐτόν ἅγιον, ἀναρχος γίνεται ὁ ἄνθρωπος, καθάπερ ὁ Μελχισεδέκ, «μήτε ἀρχήν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος» ἐσχηκέναι μαρτυρούμενος, καί πᾶς ὁ κατά Παῦλον τήν τοῦ ἐνοικήσαντος λόγου ζῶν θεῖαν καί ἀίδιον ζωήν, εἰ μή ἀναρχος ἡ χάρις εἶη;

«Ἄλλ' εἰ καί τις δοίη», φησίν, «ἀκτίστους εἶναι ἐνεργείας θείας, οὐδεὶς ἑώρακεν αὐτάς, εἰ μή κτισταί γεγόνασιν». Ὅτι μέν οὖν οὐδέποτε ἐκεῖναι γίνονται κτισταί, ἀλλά μόνα τά μετέχοντά ἐστι κτιστά, τῶν μεθεκτῶν προόντων ἐν Θεῷ, καί ὡς, εἰ μή τοῦτ' εἶη, τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τά κτίσματα μεθέξουσιν, ὃ παντός μᾶλλον ἄτοπόν ἐστι, τοῦτο μέν οὖν ἀφῶμεν νῦν. Ἄλλ' οὐδέ τά πόρρω ὡς ὑπ' ὀφθαλμούς ἡμεῖς (σελ. 710) ὀρῶμεν, οὐδέ τά μέλλοντα ὡς ἐνεστῶτα, οὐδέ τό περί ἡμῶν θέλημα τοῦ Θεοῦ, εἰ μή ἐκβαίη, γινώσκομεν ἡμεῖς, οἱ δέ προφηται καί τήν ἐν Θεῷ πρό τῶν αἰῶνων ἐνυπάρχουσαν ἐγνώκασιν βουλήν, μήπω ἀποτελεσθεῖσαν. Οὕτω καί οἱ ἔκκριτοι τῶν μαθητῶν, καθάπερ ἀκούεις ψάλλουσιν τήν Ἐκκλησίαν, εἰ μή ἐκκεκώφηται τά ὦτα, τήν οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ καί ἀίδιον εὐπρέπειαν εἶδον ἐν Θαβῶρ, οὐ τήν ἀπό τῶν κτισμάτων δόξαν τοῦ Θεοῦ, ὡς αὐτός χαμαιζήλως ὑπέιληφας, ἀλλ' αὐτήν τήν ὑπέρφωτον τοῦ ἀρχετύπου κάλλους λαμπρότητα, αὐτό τό ἀνείδεον εἶδος τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος, δι' οὗ θεουργεῖται καί τῆς πρός πρόσωπον θείας ὁμιλίας καταξιούται ὁ ἄνθρωπος, αὐτήν τήν ἀίδιον καί ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, αὐτό τό ὑπέρ νοῦν καί ἀπρόσιτον φῶς, φῶς οὐράνιον, ἄπλετον, ἄχρονον, ἀίδιον, φῶς ἀπαστράπτου ἀφθαρσίαν, φῶς θεοῦν τούς θεομένους· αὐτήν γάρ εἶδον ἦν καί ἐνοικον ἐσχήκασιν ὕστερον τήν χάριν τοῦ Πνεύματος· μία γάρ χάρις Πατρός Υἱοῦ καί Πνεύματος, ἦν εἰ καί σωματικοῖς εἶδον ὀφθαλμοῖς, ἀλλά διανοιγεῖσιν, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντας, κατά τόν ἐκ Δαμασκοῦ θεῖον Ἰωάννην, καί ἰδεῖν τό ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, ὃ κἂν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τοῖς ἀγίοις μόνοις ἀκαταλήκτως ἔσται θεατόν, κατά τούς ἁγίου Διονυσίου τε καί Μάξιμον.

Ὁρᾶς ὅτι τὰς κτιστῆ δύναμει ἀοράτους ἐν τῷ Θεῷ θείας ἐνεργείας οἱ ἅγιοι διὰ τοῦ Πνεύματος, ὑπερναβάντες ἑαυτούς, ὀρῶσιν; «Ὁ γὰρ ἀξιοθεὶς», φησὶν, «ἐν τῷ Θεῷ γενέσθαι, πάντα εἴσεται τοὺς ἐν αὐτῷ τῶν ὄντων προϋφεστῶτας λόγους καθ' ἀπλὴν τινα καὶ ἀδιαίρετον γνῶσιν»· καὶ πάλιν, «τὴν ψυχὴν πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὸν Θεὸν συναχθεῖσαν, οὐκ ἔσται ὁ εἰς πολλά καὶ κατ' ἐπινοίαν αὐτὴν ἔτι διαιρῶν λόγος, τῷ πρώτῳ καὶ μόνῳ καὶ ἐνὶ λόγῳ τε καὶ Θεῷ κατεστεμμένην (σελ. 712) τὴν κεφαλὴν, ἐν ᾧ κατὰ μίαν ἀπερινόητον ἀπλότητα πάντες οἱ τῶν ὄντων λόγοι ἐνοειδῶς προϋφεστήκασι, ᾧ ἐνατενίζουσα οὐκ ἐκτός αὐτῆς ὄντι, ἀλλ' ἐν ὅλῃ ὄλῳ καθ' ἀπλὴν προσβολήν, εἴσεται καὶ αὐτὴ τοὺς τῶν ὄντων λόγους, δι' οὓς τυχόν πρὶν νυμφευθῆναι τῷ Λόγῳ καὶ Θεῷ, ταῖς διαιρητικαῖς ὑπήγετο μεθόδοις». Ὁρᾶς ὡς οὐ καθ' ἡμᾶς ὀρῶσιν οἱ ἐν Θεῷ γενόμενοι καὶ θεωθέντες καὶ πρὸς αὐτὸν ἐνθέως ἀτενίζοντες; Αἰσθήσει γὰρ τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νῶ τὰ ὑπὲρ νοῦν ὀρῶσι θαυμασίως, ταῖς ἀνθρωπίναις ἔξοισιν ἐγγινομένης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὀρῶσι τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς. Ἡμῶν οὖν τῇ αἰσθήσει συναπτόντων ἀεὶ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν, ὡς μετὰ τοῦ ὑπερφυοῦς καὶ τὸ ὑπερώνυμον δειχθῆναι τῆς ὀράσεως ἐκείνης, διαιρῶν σοφιστικῶς ὁ τῆς κακίας σοφιστῆς οἶεται τι καθ' ἡμῶν λέγειν καὶ τοὺς παιδαριώδεις τὴν διάνοιαν ἐξαπατᾶ, καταφλυαρῶν τῶν αἰσθητῶν τάχα τὸ θεῖον οἰομένων, ὡσπερ ἂν εἴ τις τῶν οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεὸν φατε, ἢ τῶν καθόλου τί ἐστι ψιλῆ μόνῃ ἐπινοίᾳ θεωρούμενον καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθῶς, ἢ τι τῶν ἀτόμων. Πρὸς ὃν ἂν εἶπον ὅπερ καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν φερωνύμως λατινέλληνα δικαίως τοῦτον, ὡς “ἔοικας οὕτω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἐπαῖειν ὡς βοῦς καὶ ὄνος τῶν ἀδόντων”. Οὕτω γὰρ τὸ παρ' ἡμῶν πνευματικόν καὶ ὑπὲρ νοῦν λεγόμενον ὡς αἰσθητὸν λεγόντων παρακούων ἡμῶν κατηγορεῖς, καί, διαφορωτάτου ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν τοῦ καθ' αὐτό, ὡς ταυτοῦ αὐτὸς ἀκούεις καὶ τῶν περὶ Θεὸν ὅσοι φυσικὰ κατ' αὐτὸν ἠγγῆ.

«Ἄλλ' οὐδενός», φησὶν, «ἔσται διαφέρων ὁ Θεὸς τῶν ὀρωμένων, εἰ ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ὀρᾶται· καὶ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτό, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτό ἐστιν (σελ. 714) ὀρωμένον· ἡλίου γὰρ οὐ τῆς οὐσίας ἀντιλαμβάνεται ἢ ὄψις, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὴν». Πρῶτον ἐν οὖν ἀπὸ τοῦ σοῖ προτεθέντος παραδείγματος συκοφάντης ἐκῶν ἀναφαίνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ· ἡλῖος γὰρ καὶ ἡ ἀκτίς καὶ ὄθεν ἡ ἀκτίς καλεῖται, καὶ οὐ δύο παρὰ τοῦτο ἡλῖοι· τοιγαροῦν εἰς Θεός, εἰ καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ θεοποιός θεολογεῖται χάρις, καὶ τῶν περὶ τὸν ἡλίον ἐστι τὸ φῶς, οὐκ οὐσία τοῦ ἡλίου. Πῶς οὖν οὐσία Θεοῦ τὸ ἐκ Θεοῦ τοὺς ἁγίους ἐπιλάμπον φῶς; Τί δὲ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς; Ὁρῶμενον γίνεται ἢ καὶ πρὸ τοῦ ὀρᾶσθαι ἦν; Πολλῶ μᾶλλον δήπουθεν τὸ θεουργοῦν τοὺς θεωμένους φῶς. Ἐπειτα, εἰ μηδὲν παρὰ τοῦτο μηδενός τῶν ὀρωμένων διαφέρει ὁ Θεός, πῶς ἄρα σοὶ τε καὶ τοῖς κατὰ σέ, μᾶλλον δὲ καὶ τοῖς πολλῶ σου κρείττοσιν ἀνθρώποις, οὐχ ὀρᾶται; Οἱ σοὶ τοίνυν ὀφθαλμοί, τυφλοὶ ὄντες πρὸς τὸ τοῖς ἁγίοις φῶς ἐποπτευόμενον, καὶ τὸ σὸν στόμα ἐμφραξάτωσαν, τοιαῦτα εἰς τὸ θεῖον

φῶς ἐκεῖνο βλασφημοῦν, διδάξαντες ὡς οὐ φυσικόν, οὐδέ δι' ἀέρος ἐκεῖνο ὄρατόν. Ὁ διαβεβαιούμενος αὐτός, οὐδέ τόν μέλλοντα αἰῶνα ἀνεπηρέαστον ἀφήκας· τῶν θεηγόρων γάρ σαφῶς λεγόντων ὡς οὐκ ἀέρος καί τοῦ δι' αὐτοῦ φωτός τότε δεησόμεθα, σύ τό μή ληπτόν αἰσθητικῇ δυνάμει τοῦτο φῶς, τήν καλλονήν τοῦ μέλλοντος καί μένοντος αἰῶνος, αἰσθητόν ἀποφαίνῃ καί δι' ἀέρος καί τότ' εἶναι ὄρατόν.

«Ἄλλ' εἰ καί πρός τό τοιοῦτο φῶς ἀκρασίαν περὶκειμαι», φησίν, «ἀλλ' ἀνεφγμένα ὦτα ἔχων, τοῦ λέγοντος ἀκούω "ὡς ἐκ τῶν περί αὐτόν νῶ μόνῳ σκιαγραφεῖται ὁ Θεός, τοσαῦτα περιλάμπων ἡμῶν τό ἡγεμονικόν, καί ταῦτα κεκαθαρμένων, ὅσα καί ὄψιν ἀστραπῆς τάχος οὐχ ἴσταμένης" ὄντως ἔοικας τυφλῷ παρά του τῶν ὁρώντων περί φωτός διδασκομένῳ, ὅς, πρὶν διακοῦσαι τοῦ διδάσκοντος, ὑπό τῆς ὑπερβεβαλούσης ἀπονοίας, ὡς αὐτός κρεῖττον εἰδώς τε καί διδάξων, (σελ. 716) ἐπανίσταται τῷ διδασκάλῳ. Τί γάρ προῖόν φησιν ὁ θεολόγος οὗτος; «Διά τοῦτο περιλάμπει λίαν ἀμυδρῶς τῷ νῶ μόνῳ τήν ἀρχήν ὁ Θεός, ἵνα τῷ ληπτῷ μὲν ἔλκη πρός ἑαυτόν, τῷ δέ ἀλήπτῳ θαυμάζεται, θαυμαζόμενον δέ ποθῆται πλέον, ποθούμενον δέ καθαίρη». Τί καθαίρει ποθούμενον; Τόν νοῦν ἄρα μόνον; Οὐ· καί γάρ οὗτος κατά τούς πατέρας οὐ πολλῆς σπουδῆς εἰς τό καθήρασθαι δεῖται, ρᾶδτά τε τῆς καθαρότητος πέφυκεν ἐκπίπτειν, διό καί χωρίς τοῦ θείου πόθου καθαρθεῖ ἂν ὡς ὁ θεολόγος οὗτος ἔδειξε, καί τοῖς εἰσαγομένοις ἢ τοιαύτη κάθαρσις ἐστι κατάλληλος. Ὁ δέ θεῖος πόθος, πᾶσαν ἔξιν τε καί δύναμιν ψυχῆς τε καί σώματος καθαίρων καί τῷ νῶ μόνιμωτέραν ἀπεργασάμενος τήν κάθαρσιν, δεκτικόν τῆς θεοποιῦ χάριτος τόν ἄνθρωπον ποιεῖται. Διά τοῦτο τό θεῖον «παθούμενον καθαίρει, καθαῖρον δέ θεοειδεῖς ἀπεργάζεται· τοιούτοις δέ γενομένοις, ὡς οἰκείους ἤδη προσομιλεῖ - τολμᾷ τι νεανικόν ὁ λόγος - ὁ Θεός θεοῖς ἐνούμενός τε καί γνωριζόμενος· καί τοσοῦτον ἴσως, ὅσον ἤδη γινώσκει τούς γινωσκομένους». Ποῦ τό ἀμυδρόν ἐνταῦθα τῆς ἐλλάμψεως; «καθ' ὅσον γάρ», φησί, γινώσκει ὁ Θεός αὐτούς, κατά τοσοῦτον ἴσως καί αὐτοί», φησί, «γινώσκουσι Θεόν». Πῶς; Οὐ διανοίας ἀμυδραῖς ἐπιβολαῖς, καθάπερ ἀρχόμενος τοῦ λόγου εἶρηκεν, ἐλλ' ἐν Θεῷ Θεόν εἰδότες καί διά τῆς πρός αὐτόν ἐνώσεως θεοειδεῖς ἤδη γεγονότες καί θεοειδεῖ δυνάμει ταῖς θειοτάταις ἐπιβάλλοντες χάρισι τοῦ Πνεύματος, αἷς ἐνατενίζειν τούς μή θεοειδεῖς καί νῶ μόνῳ ζητούντας τά περί Θεόν ἀμήχανον. «

Ἄλλ' ὡς μὲν τῇ θεοειδῇ τόν ἄνθρωπον ποιούσῃ χάριτι τόν Θεόν γινώσκει ὁ παθών, ἤδη γέγονε σαφές. Πόθεν δ' ὅτι καί φῶς αὕτη ἐστίν εἰσόμεθα; Παρά τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἢ καί ἄλλου του τῶν διά πείρας διδασκόντων. Παρίτω τοίνυν ἕτερος, ὡς πλείους εἶναι τούς συμμαρτυροῦντας. Εἰπών γάρ (σελ.718) ὁ θεῖος Μάξιμος τήν γενησομένην ἐπί τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῶν ἀγίων ἐνωσιν πρός τό τῆς θείας ἀπλότητος κρύφιον, ἐπάγει· «καθ' ὃν τῆς ἀφανοῦς καί ὑπεραρρήτου δόξης τό φῶς ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετά τῶν ἄνω δυνάμεων καί αὐτοί δεκτικοί γίνονται καθαρότητος». Ἀλλά πόθεν ὅτι καί θέωσις τουτί τό φῶς; Τοῦ

αὐτοῦ πάλιν ἄκουσον· εἰπὼν γάρ τὸν τρόπον ὡς ἐφικτόν τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς θεοποιουμένους ἐνώσεως, ὡς ψυχῆς πρὸς σῶμα γίνεται τρόπον, ἴν' ὅλος ἄνθρωπος θεωθῆ, τῆ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ χάριτι θεουργούμενος, ἐπάγει· «ὅλος ἄνθρωπος μένων κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ διόλου θείαν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα». Εἶδες ὡς λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τό φῶς ἐκεῖνο; Τί οὖν, ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ κτιστόν; Ἀλλὰ τῶν ἐξῆς ἄκουε· «μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαι τι λαμπρότερον ἢ ὑψηλότερον· τί γάρ θεώσεως τοῖς ἀξίοις ἐρασιμώτερον;». Ἦκουσας ὅτι ἢ λαμπρότης αὕτη θέωσις ἐστὶ καὶ ὡς οὐδέν τοῖς ἀξιοθεῖσιν ὑψηλότερον τῆς θεωρίας ταύτης; Ἀλλὰ θέλεις μαθεῖν ὡς αὕτη ἐστὶ δι' ἣς τοῖς ἀξίοις ὁ Θεὸς ἐνούται; Τῶν ἐξῆς αὐθις ἄκουσον· «καθ' ἣν ὁ Θεός, θεοῖς γενομένοις ἐνούμενος, τό πᾶν ἑαυτοῦ ποιεῖται δι' ἀγαθότητα». Τοῦτ' ἄρα τό θεοποιόν ἐστὶ δῶρον, ὃ θεότητα καλέσας ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῶν Ἀθηνῶν φανότατος φωστήρ ἐπέκεινα ταύτης εἶναι λέγει τὸν Θεόν. Ποῦ δὴ σοὶ ἢ γνῶσις καὶ ἢ μίμησις καὶ ἢ ἀφαιρέσις, δι' ὧν σὺ σπεύδεις ἀφαιρῆσθαι τῶν πολλῶν καὶ τὴν ἐκ πίστεως γνῶσιν τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ ὄντως θεομιμησίας;

«Ἄλλ' οὐχὶ καὶ ὑπὲρ τό καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν τὸν Θεόν εἶρηκε», φησὶν, «εἰ καὶ ὑπὲρ ταύτην τὴν θεότητα προσεῖπε τοῦτον». Σοὶ γε οὐκ εἶρηκεν, εὖ οἶδα· λαλεῖ γάρ οὐκ εἰς (σελ. 720) τὰ σά, ἀλλ' εἰς ὧτα ἀκουόντων· ἔστι γάρ μακάριος. Ὅταν γάρ λέγῃ τὸν Θεόν ὑπερουσίως ἔχειν τό ὑπερούσιον, τί γε ἄλλο λέγει ἢ ὅτι ἐπεὶ ὑπερούσιόν ἐτι τό καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, ὑπὲρ τοῦτο ὁ Θεός ἐστιν, ὑπερουσίως ἔχων τό ὑπερούσιον; Τί δέ ὁ λέγων, μᾶλλον δέ οἱ λέγοντες, “ἐν γάρ εἰσι” κατὰ τὴν δεσποτικὴν εὐχὴν καὶ δι' ἑνὸς τοὺς ἀγίους ἅπαντας προάγομεν, τί οὖν οἱ λέγοντες τῆς καθ' ὑπερουσιότητα θέωσεως ἀπείρως ἐξηρημένον εἶναι τὸν Θεόν; Τί δέ ὁ εἰπὼν πάσης θέσεως καὶ ἀφαιρέσεως ἐπέκεινα εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπεροχὴν; Ἄρ' οὐχ ὑπὲρ τό καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, καὶ ὑπὲρ τὴν ἄκτιστον ἀθανασίαν καὶ ζωὴν καὶ ἀγαθότητά φασι εἶναι τὸν Θεόν, εἰ καὶ σὺ τοὺς τοῦτο λέγοντας, πρὸς τό τῆς αὐτῶν ἀσφαλοῦς θεολογίας ὕψος ἀτενίζεις οὐ δυνάμενος, φεῦ τῆς τόλμης, φεῦ τῆς ἀπάτης ἣν ἐπεπόνθεις, ἀσεβεῖς τρανῶς προσεῖρηκας καὶ ἀπεκήρυξας ἅπαντας; Ἄλλ' ἐκεῖνοι σοῦ καὶ τῆς σῆς χαμαιζήλου γνώμης καὶ τῆς πάντα τολμώσης γλώττης μηδένα λόγον ποιούμενοι, καὶ τό “ἀπειράκις ἀπείρως” ἐπὶ τῶν τοιούτων πάντων τῆ θείᾳ προσέθηκαν ὑπεροχῇ, κοινῇ πάσαις ἐννοίαις καὶ πᾶσι ρήμασιν ἀφραστον εἰδότες αὐτήν. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλις.

Ὅπως δέ καὶ τὴν ἀρετὴν κακίαν οὗτος ἐποίησεν, ὡς ἐν βραχεῖ δεικτέον. Ἀπάθειαν εἶναι λέγει τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ' ἕξιν νέκρωσιν. «Αἰ γάρ τούτου», φησὶν, «ἐνέργειαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορύττουσι τό θεῖον ὄμμα· δεῖ δὴ κατὰ μηδεμίαν ἑαυτοῦ δύναμιν τοῦτο ἐνεργόν ἔαν». Βαβαί· πῶς κατορύττει τό θεῖον ὄμμα τὰ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἢ πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα γάρ τοῦ παθητικοῦ εἰσιν ἐνέργειαι· ταύτη γάρ τῆ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε

καί ἀποτρεπόμεθα, οἰκειούμεθα τε καί ἀλλοτριούμεθα· μετάθεσιν τοίνυν οἱ ἐρασταί τῶν καλῶν (σελ. 722) ποιοῦται τῆς δυνάμεως ταύτης ἀλλ' οὐχί νέκρωσιν, οὐκ ἀκίνητον κατακλείσαντες ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐνεργόν δείξαντες ἐν τῇ πρὸς τόν Θεόν καί τόν πλησίον ἀγάπῃ, αἷς δυσὶν ἐντολαῖς κατὰ τόν τοῦ Κυρίου λόγον «ἅπας ὁ νόμος καί οἱ προφῆται κρέμανται». Εἰ δ' αὐταὶ τό θεῖον ὄμμα κατορύττουσι καί τόν κατ' αὐτάς ζῶντα ἐμπαθῆ ποιοῦσι, τίς τῶν ἄλλων ἀρετῶν οὐ κακία; Τούτων μὲν οὖν ἕκαστον διά τε τῶν προτέρων ἡμετέρων λόγων κἀν τοῖς νῦν ἡμῖν προτεθειμένοις ἐδείξαμεν, καταλέξαντες καί ἐξελέγξαντες καί ὅσα καθ' ἡμῶν καί τῶν ἐφ' ἡμῶν πατέρων ἐντεκῶν τοῖς οἰκείοις λόγοις προὔθηκεν, ἐγκαλλωπιζόμενοι τῷ κοινωνοῖ γενέσθαι τῆς πρὸς τοὺς ἀγίους ὑβρεως· πάντως γάρ καί τῆς εὐλογίας κοινωνήσομεν αὐτοῖς.

Ἐκεῖνο μέντοι προσήκει συνιδεῖν, ὡς εἴ τις ἐθελήσειε σατανικόν οἶον σύγγραμμα τὰς ἀπ' αἰῶνος ἄχρι νῦν πονηράς αἰρέσεις ὀνομάσαι, κατὰ κεφάλαια διηρημένον εἰς τὰς ἄλλοτε ἄλλως ὑποβολαῖς ἐκείνου φυομένας, ἐπίλογον εἶναι τούτων ἀπασῶν τό τοῦ λατινέλληλος τουτί βιβλίον. Οὐδέ γάρ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τοῦ Θεοῦ καταψευδάμενος, τῆς καινῆς ἐφείσατο, οὐδέ εἰς τὴν θεϊαν φύσιν ἀμαρτῶν, τὴν διὰ σαρκός τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν εἶασεν ἀνεπηρέαστον, οὐδ' εἰς τὴν πνευματικὴν ὑβρίσας θεωρίαν, τὴν τῆς ἀρετῆς πρᾶξιν ἀδιάβλητον κατέλιπεν, οὐδέ τῷ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν κατὰ τόν νῦν αἰῶνα ἐπιθέμενος ζῶῃ, τοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος οὐκ ἐπέβαλε τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κατὰ παντός, ὡς εἶπεῖν, ἐχώρησε καλοῦ καί ἱεροῦ καί θείου, παρόντος τε καί παρελθόντος, ἐφ' ἡμῖν τε ὄντος καί οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἐλπίζομένου τε καί ἀρτίως ὡς ἐν ἀρραβῶνος μέρει χορηγουμένου τοῖς ἀξίοις, τοῖς τε πρό νόμου καί τοῖς μετὰ νόμον ἀγίοις· ὧν πρὸς ὀλίγους (σελ. 724) ἕκαστος ἐν μέρει τῶν ταῖς αἰρέσεσι προϊσταμένων ἀντετάξατο, κοινῇ πᾶσιν οὗτος ἀντιπαραταξάμενος νῦν, ἀνάπλεων πάσης δεινῆς αἰρέσεως ἐξενήνοχε σύγγραμμα, πάντας τοὺς ἀγίους καί πάσας σχεδόν τὰς τούτων δόξας πολυτρόπως διαβάλλον, ὡς εὐχερές εἶναι προθεμένους ἡμᾶς συλλαβὰς ὀλίγας ἐκάστου τῶν ἀγίων, εἶτα, τὴν πονηρὰν ταύτην δέλτον ἐπαναγινώσκοντας, σαφέ εὐθύς ποιῆσαι πᾶσιν, ὡς αἰρετικούς καί δυσσεβεῖς, ἀθέους τε καί πολυθέους καί ἀλιτηρίους τοὺς αὐτάς γράψαντας οὐ παραιτεῖται καλεῖν. Εἰ μὲν οὖν ἀπιστῶν τις ἡμῖν ἐνεργῶς ἐθέλει τἀληθές ιδεῖν, ἴτω παρ' ἡμᾶς καί μανθανέτω, τῶν τοιούτων συγγραμμάτων προτεθέντων φανερῶς· εἰ δ' εὐλόγως τε καί μή, τόν τῶν ἀγίων κατήγορον στέργειν ἀποδέχεται, αὐτός τοῦ ἑαυτοῦ βαστάσει κριμα, ὅστις ἂν ᾗ.